

קדקלת יעקב מענה לשון

חלק א'

והוא לשון תורה

ביאורים בלשון תורה לענין דרשה
ובו תתרח מערכות וכללים
על סדר אלפא ביתא

לגאון ישראל וקדושו
רבינו ישראל יעקב אלגאזי זיע"א

נערך ונסדר מחדש
בתוספת מקורות ציונים והערות
מנאי
רפאל הכהן רבין
בן אאמו"ר הגאון רבי יצחק חיים שליט"א

מרכבת המשנה

מכון מרכבת המשנה
שנת תשע"א לפ"ק

©

כל הזכויות שמורות

התוכן

קהלת יעקב - מענה לשון א

הקדמת בן המחבר

מפתח ערכים לפי סדר אלפא ביתא 5

חלק לשון תורה

א	מערכת אות א
ל	מערכת אות ב
לט	מערכת אות ג
מד	מערכת אות ד
נ	מדות חכמים בדרשה
נח	דרשת כפל המלות
נט	דרשה
סה	מערכת אות ה
ע	מערכת אות ו
עד	מערכת אות ז
פ	מערכת אות ח
פט	מערכת אות ט
צא	מערכת אות י
ק	מערכת אות כ
קיא	מערכת אות ל
קכב	מערכת אות מ
קלג	מערכת אות נ
קמא	מערכת אות ס
קמד	מערכת אות ע
קנח	מערכת אות פ
קסא	מערכת אות צ
קסד	מערכת אות ק
קסט	מערכת אות ר
קעד	מערכת אות ש
קפג	מערכת אות ת

מתוך הקדמת בן המחבר*

סמוך לחתימה נס'בר לבי בקרבי, להיות מדפ'ס ועולה קונטרס אחד מספר כלל גדול הכי קרא שמו מענה לשון לא יערכנו זהב עם נקודות הכסף משנה. הוה מסדר מערכה גדולה והיו תוצאותיו מאל'ף עד תי'ו כל לישנא דקרא אשר רז"ל באתרא דלא ידעינן ליה דרשוהו לענין מחודש ואין איתנו יודע כיצד שמשו בתיבה זו שם נאמר הוא היה מונה.

ומה עצמו תועלתיה של מלאכה זו, כולה נאה וחסודה, כי החכם בחוכמתו עיניו תחזינה מישרים היכן הדברים מגיעים ויתבשם מתורת רז"ל לקשור ולשנות הבונה כמה יבנה.

ולהך מנהגא דהציל'א דנהוג עלמא בנושא'ם מקדם, וחכמים אומרים בפרק הנושא'א מקרא אחד יוצא לכמה טעמים, קונטרס זה מה טובו ומה יופיו יאה ענית'א הכא תריגמו נהירות'א ונפוק מעייני'ה וכהנה רבות יציצ'ו ויצמח'ו כמה תועליות פירות ופירי פירות באות מאירו'ת אות יקרות ויתרון דעת אחרת מקנה.

*הספר מענה לשון חלק א' הנקרא לשון תורה, נדפס לראשונה באומיר בשנת תקכ"ז, יחד עם שאלות ותשובות נאות יעקב לרבינו המחבר, את הספר הדפיס בנו המהר"ט אלגאוי, דברי הקדמה אלו מתוך דבריו בהקדמתו שם.

מפתח ערכים

		אות א	
י	אורח סימן ל	אב	סימן א
י	אורח חיים סימן לא	אב	סימן ב
י	אות סימן לג	אב	סימן ג
יא	אותה סימן לה	אב	ואם סימן ד
יא	אותו סימן לו	אבד	סימן ו
יא	אותו סימן לז	אביר	סימן ה
י	אותות סימן לד	אבן	סימן ז
יא	אזיד סימן לט	אבן	סימן ח
יא	אזרח סימן כו	אבן	סימן י
יא	אח סימן מא	אבן	השוהם סימן ט
יא	אח סימן מב	אגודה	סימן יא
יב	אחד סימן מו	אדומי	סימן כא
יב	אחד סימן מז	אדון	סימן כב
יד	אחווה סימן נה	אדיר	סימן כ
יג	אחור סימן נו	אדם	סימן טו
יא	אחיך סימן מג	אדם	סימן טז
יא	אחים סימן מוד	אדם	סימן יב
יב	אחים סימן מזה	אדם	סימן יג
יב	אחר סימן מזה	אדם	סימן יד
יב	אחר סימן מט	אדם	סימן יז
יג	אחר סימן נ	אדם	סימן יח
יג	אחר סימן נא	אדם	סימן יט
יג	אחר סימן נב	אהבה	סימן כג
יג	אחר הדברים סימן נד	אהל	סימן כד
יג	אחרון סימן נה	או	סימן כו
יג	אחרי מות סימן נג	או	סימן כה
יד	אחרית סימן נו	אויבים	סימן כה
יד	איים סימן ס	אולי	סימן לה
יד	איך סימן נט	אומים	סימן כז
יד	איכה סימן סב	אור	סימן לב
טו	איל סימן סה	אורח	סימן כט
יד	אילת השחר סימן סא		

איך סימן סג	יד
איך סימן סד	יד
איפה סימן סו	טו
איש סימן סז	טו
איש סימן סח	טו
איש סימן סט	טו
איש סימן ע	טז
איש סימן עא	טז
איש האלהים סימן עג	טז
איש תרומות סימן עד	טז
אישים סימן עב	טז
איתן סימן עה	טז
אך סימן עו	טז
אכל סימן עז	יז
אכל סימן עח	יז
אכל סימן עט	יז
אכל סימן פ	יז
אכל סימן פא	יז
אכל סימן פב	יח
אל סימן פג	יח
אל סימן צו	כ
אלה סימן פד	יח
אלה סימן פה	יח
אלה סימן פו	יח
אלהי הרוחות סימן צ	יט
אלהי מצרים סימן צא	יט
אלהים סימן פז	יח
אלהים סימן פח	יט
אלהים אחרים סימן פט	יט
אלוף סימן צה	כ
אליו סימן צב	יט
אליך סימן צג	כ
אלים סימן צד	כ
אלף סימן צה	כ
אלף סימן צו	כ
אם סימן צט	כ
אם סימן ק	כא
אם סימן קא	כא
אם סימן קב	כא
אם סימן קג	כא
אם סימן קד	כא
אם סימן קה	כא
אמונה סימן קטז	כג
אמונה סימן קיז	כג
אמירה סימן קטו	כג
אמירה סימן קיא	כא
אמירה סימן קיב	כב
אמירה סימן קיג	כב
אמירה סימן קיד	כג
אמירה בחשאי סימן קי	כא
אמר סימן קו	כא
אמר סימן קז	כא
אמר סימן קח	כא
אמר סימן קט	כא
אמת סימן קיה	כג
אמת סימן קיט	כד
אמת סימן קכ	כד
אמת סימן קכא	כד
אנוש סימן קל	כה
אני ה' סימן קכו	כה
אני ה' סימן קכה	כה
אנכי סימן קכט	כה
אנשי החיל סימן קכו	כד
אנשים סימן קכב	כד
אנשים סימן קכג	כד
אנשים סימן קכד	כד
אנשים סימן קכה	כד
אסיפה סימן קלג	כה
אסיפה סימן קלד	כו
אסיר סימן קלא	כה
אסף סימן קלב	כה
אף סימן קלה	כו
אף סימן קלו	כו
אפיה סימן קלז	כו

בוקר סימן ריג לז
 בוקר סימן ריד לז
 בוקר וערב סימן רטו לז
 בחינה ופקידה סימן קעד לא
 בחירה סימן קעה לא
 ביאה סימן קסג ל
 ביום סימן קפט לד
 בין סימן קצ לד
 בישראל סימן קצא לד
 בית סימן קפא לג
 בית סימן קפב לג
 בית סימן קפג לג
 בית סימן קפד לד
 בית סימן קפה לד
 בית סימן קפו לד
 בית סימן קפח לד
 בית סימן קעו לב
 בית סימן קעז לג
 בית סימן קעה לג
 בית סימן קעט לג
 בית סימן קפ לג
 בית יעקב סימן קפז לד
 בכור סימן קצב לד
 בכור סימן קצג לד
 בליעל סימן קצה לה
 בליעל סימן קצו לה
 בלעדי סימן קצד לה
 בלתי סימן קצז לה
 במותי ארץ סימן קצה לה
 בן סימן רח לו
 בן בקר סימן ריב לז
 בנות ישראל סימן ריא לז
 בני סימן קצט לה
 בני ישראל סימן רו לו
 בנים סימן ר לה
 בנים סימן רא לה
 בנים סימן רב לה

אפס סימן קלח כו
 אפריון סימן קלט כז
 ארבעים סימן קמא כז
 ארזים סימן קמב כז
 ארך אפים סימן קמג כז
 ארץ סימן קמו כז
 אש סימן קמד כז
 אשה סימן קמו כח
 אישיות סימן קמוה כח
 אישכול סימן קנב כח
 אשל סימן קנג כח
 אשר סימן קמז כח
 אשר סימן קמוה כח
 אשר סימן קמט כח
 אשר סימן קנ כח
 אשרי סימן קנא כח
 את סימן קנה כט
 את סימן קנו כט
 את סימן קנז כט
 את סימן קנה כט
 את לרבות סימן קנד כח
 אתה סימן קס ל
 אתך סימן קנט כט

אות ב

בא סימן קסא ל
 בא סימן קסב ל
 באדם סימן קסז לא
 באר סימן קסד ל
 באר סימן קסה ל
 באר מים חיים סימן קסו לא
 בגד סימן קסח לא
 בגד סימן קסט לא
 בהמה סימן קע לא
 בהרת סימן קעא לא
 בו סימן קעב לא
 בוז סימן קעג לא

מא	גדול	סימן רמוה
מא	גדול	סימן רמו
מא	גדול	סימן רמוז
מא	גדול	סימן רמוח
מא	גדולות	סימן רמט
מב	גדי	סימן רנ
מג	גוזי	סימן רנט
מב	גוי	סימן רנג
מב	גוי נבל	סימן רנד
מב	גויים	סימן רנא
מב	גויים	סימן רנב
מב	גויים	סימן רנה
מג	גויעה	סימן רנו
מד	גוף	סימן רעג
מג	גורל	סימן רנח
מג	גורן	סימן רנז
מג	גזלן	סימן רס
מד	גזע	סימן רעב
מג	גזר	סימן רסא
מג	גלל	סימן רסג
מג	גלמוד	סימן רסד
מג	גלעד	סימן רסב
מד	גם	סימן רסז
מג	גמי'ל	סימן רסה
מד	גמל	סימן רסו
מד	געול	סימן רסח
מד	גפן	סימן רסט
מד	גשם	סימן רעא
מד	גשת	סימן רע

אות ד

מה	דבור	סימן רפ
מה	דבור	סימן רפא
מה	דבור	סימן רפב
מו	דבור	סימן רפג
מו	דבור	סימן רפד
מו	דבור	סימן רפה

לו	בנים	סימן רג
לו	בנים	סימן רד
לו	בנים	סימן רה
לו	בנים	סימן רז
לו	בנין	סימן רט
לז	בנין	סימן רי
לז	בקר	סימן רטז
לח	בר	סימן רכה
לט	ברזל	סימן רכו
לט	ברח	סימן רכז
לז	בריאה	סימן ריז
לח	בריאה	סימן רכג
לח	ברית	סימן רכד
לז	ברכה	סימן ריה
לז	ברכה	סימן ריש
לז	ברכה	סימן רכ
לח	ברכה	סימן רכא
לח	ברכה	סימן רכב
לט	ברק	סימן רכח
לט	בשול	סימן רלג
לט	בשול	סימן רלד
לט	בשר	סימן רכט
לט	בשר	סימן רל
לט	בשר	סימן רלא
לט	בשר	סימן רלב
לט	בת	סימן רלה

אות ג

לט	גאולה	סימן רלו
מ	גבור	חיל סימן רלט
מ	גבעות	סימן רלח
מ	גבר	סימן רלז
מ	גדול	סימן רמ
מ	גדול	סימן רמא
מ	גדול	סימן רמב
מא	גדול	סימן רמוג
מא	גדול	סימן רמוד

סו	הגה סימון שמו
סז	הדר סימון שמו
סז	הוא סימון שיה
סז	הוא סימון שכ
סז	הוא והיא סימון שיט
סז	הואיל סימון שיו
סז	הוד סימון שכא
סח	הוכחה סימון שכג
סח	הוראה סימון שכד
סז	הורג סימון שכב
סח	היא סימון שכה
סח	היא סימון שכו
סח	היה סימון שכז
סח	היום סימון שכח
סח	הלום סימון שכט
סח	הלך סימון של
סט	המה סימון שלא
סט	הן סימון שלב
סט	הנה סימון שלג
סט	הנני סימון שלד
סט	הצלה סימון שלה
סט	הר סימון שלו

אות ו

ע	וא'ו סימון שלז
ע	וא'ו סימון שלה
ע	וא'ו סימון שלט
עא	וא'ו סימון שמו
עב	וא'ו סימון שמוא
עג	וא'ו סימון שמוד
עב	וא'ו התוספת סימון שמוב
עב	וא'ו סימון שמוג
עג	וה' סימון שמה
עג	וה' סימון שמו
עג	והיה סימון שמוז
עג	והיה סימון שמח
עג	ויהי סימון שמט

מח	דבור סימון רפו
מח	דבור סימון רפח
מח	דבור סימון רפט
מד	דבר סימון רעד
מד	דבר סימון רעה
מה	דבר סימון רעו
מה	דבר סימון רעז
מה	דבר סימון רעה
מה	דבר סימון רעט
מח	דבר סימון רצ
מח	דברי סימון רפז
מט	דג סימון רצא
מט	דגן סימון רצב
מט	דוד סימון רצג
מט	דודים סימון רצד
מט	דור סימון רצה
מט	דין סימון רצו
מט	דל סימון רצז
מט	דם סימון רחצ
מט	דעת סימון רצט
נ	דק סימון ש
נ	דרך סימון שא
נ	דרך סימון שב
נ	דרש סימון שג
סד	דשא סימון שד
סה	דשן סימון שה

אות ה

סה	ה'א סימון שז
סה	ה'א סימון שה
סה	ה'א סימון שט
סה	ה'א סימון שי
סה	האזנה סימון שו
סו	האל סימון שיא
סו	הבה סימון שיב
סו	הבטה סימון שיוג
סו	הגדה סימון שיד

חולי סימון שפ פ
 חומה סימון שפה פא
 חוסן סימון שעט פ
 חוסר סימון שפד פא
 חוצה סימון שפז פא
 חוקה סימון תלו פח
 חוקים סימון תלו פח
 חותם סימון שפא פ
 חזון סימון שפט פא
 חזק סימון שפה פא
 חטא סימון שצ פא
 חטא סימון שצא פב
 חי סימון שצד פב
 חיה סימון שצה פב
 חיה סימון שצו פב
 חיה רעה סימון שצז פב
 חיים סימון שצג פב
 חיל סימון שצה פג
 חיל סימון שצט פג
 חיק סימון ת פג
 חכם סימון תב פג
 חכמה סימון תא פג
 חכמים סימון תג פג
 חכמים סימון תד פג
 חלון סימון תו פג
 חלילה סימון תח פג
 חלל סימון תח פג
 חלף סימון תז פג
 חלש סימון תט פג
 חמד סימון תי פג
 חמה ולבנה סימון תיא פד
 חמס סימון תיב פד
 חמס סימון תיג פד
 חמס סימון תיד פד
 חנופה סימון תיח פד
 חנינה סימון תיז פד
 חנם סימון תמו פד

ויהי סימון שנ עד
 ויהי אחרי סימון שנג עד
 ויהי איש אחד סימון שנא עד
 ויהי היום סימון שנב עד
 וכן סימון שנה עד
 ומעלה סימון שנד עד

אות ז

זאת סימון שנו עד
 זאת סימון שנו עה
 זאת סימון שנה עה
 זדים סימון שפא עו
 זה סימון שנט עה
 זה סימון שם עו
 זונה סימון שסב עו
 זכור סימון שסג עו
 זקן סימון שסד עו
 זר סימון שסה עו
 זרוע סימון שע עט
 זרע סימון שסו עז
 זרע סימון שסז עח
 זרע סימון שסח עט
 זרת סימון שסט עט

אות ח

חבל סימון שעא פ
 חבר סימון שעב פ
 חג סימון שעד פ
 חגר סימון שעג פ
 חדלה סימון שעו פ
 חדר סימון שעה פ
 חדש סימון שעז פ
 חודש סימון שעח פ
 חוט סימון שפג פא
 חוטא סימון שצב פב
 חוי סימון שפז פא
 חול סימון שפב פ

טל סימון תנו צא
 טמא סימון תנה צא
 טרם סימון תנו צא
 טרף סימון תנה צא

אות י

יאכל סימון תנט צא
 יגע סימון תם צא
 יד סימון תסג צב
 יד סימון תסא צב
 יד סימון תסב צב
 יד סימון תסה צב
 יד החזקה סימון תסד צב
 ידיד סימון תסו צב
 ידיעה סימון תסז צג
 י'ה סימון תע צג
 יהו'ה סימון תסט צג
 יהי סימון תסה צג
 יוונים סימון תעט צד
 יום סימון תעא צג
 יום סימון תעב צג
 יום סימון תעג צג
 יום סימון תעד צד
 יום סימון תעה צד
 יום סימון תעו צד
 יומם סימון תעז צד
 יוסף סימון תעה צד
 יחידים סימון תפ צד
 ייץ סימון תפב צה
 ייץ ושכר סימון תפא צד
 יכול סימון תפג צה
 ילד סימון תפה צה
 ילד שעשועים סימון תפו צה
 ילודים סימון תפד צה
 ים סימון תפט צו
 ימים סימון תפז צה
 ימים רבים סימון תפח צה

חנם סימון תפז פד
 חסד סימון תיט פה
 חסיד סימון תכ פה
 חסיד סימון תכא פה
 חסיד סימון תכב פה
 חסיד סימון תכג פו
 חסיד וירא שמים סימון תכד פו
 חפצים סימון תכה פו
 חפשי סימון תכו פו
 חץ סימון תכז פו
 חק סימון תכה פו
 חק סימון תכט פז
 חק סימון תל פז
 חק סימון תלא פז
 חק סימון תלב פז
 חק סימון תלג פז
 חק סימון תלד פז
 חק ומשפט סימון תלה פז
 חרב סימון תלח פח
 חרב סימון תלט פח
 חרפה סימון תמו פח
 חרש סימון תמוא פח
 חשך סימון תמב פח
 חשך סימון תמוג פח
 חתן סימון תמוד פט

אות ט

טבח סימון תמוה פט
 טהור סימון תנג צ
 טוב סימון תמו פט
 טוב סימון תמוז פט
 טוב סימון תמוח צ
 טוב סימון תמט צ
 טוב סימון תנ צ
 טוב סימון תנא צ
 טוב סימון תנב צ
 טחן סימון תנד צא

כי אם סימן תקבג קב
 כל סימן תקבו קג
 כל סימן תקבו קג
 כל סימן תקכה קו
 כלי ה' סימן תקכט קו
 כלימה סימן תקל קו
 כן סימן תקלא קו
 כן סימן תקלב קו
 כנען סימן תקלג קו
 כסוי סימן תקלז קז
 כסיל סימן תקלד קו
 כסף סימן תקלה קו
 כסף סימן תקלו קו
 כף סימן תקלט קח
 כף סימן תקמו קט
 כף הדמיון סימן תקלח קז
 כפרה סימן תקמא קט
 כרה סימן תקמוה קי
 כרם סימן תקמוד קי
 כרת סימן תקמב קט
 כרת סימן תקמוג קי

אות ל

לא סימן תקמו קיא
 לא סימן תקמוז קיא
 לא לא סימן תקמוח קיב
 לאמר סימן תקמט קיד
 לב סימן תקנ קטו
 לה ולי סימן תקנא קטז
 לו סימן תקנה קיח
 לו סימן תקנג קיז
 לו סימן תקנד קיח
 לו סימן תקנו קיח
 לולא סימן תקנז קיח
 לחם סימן תקס קיח
 לחם סימן תקסא קיט
 לי ולו סימן תקנב קיז

ימין סימן תצ צו
 ימין סימן תצב צו
 ימין ושמאל סימן תצא צו
 יציאה דרך אחר סימן תצג צו
 יציאה וביאה סימן תצד צו
 יציבה סימן תצה צו
 יצירה סימן תצו צו
 יצירה סימן תצז צו
 יקום סימן תצט צו
 יקר סימן תצח צו
 ירא סימן תקא צו
 ירא שמים סימן תק צו
 ירד סימן תקג צח
 ירח סימן תקב צח
 יש סימן תקי צט
 ישא סימן תקד צח
 ישוב סימן תקה צח
 ישוב סימן תקו צח
 ישועה סימן תקח צט
 ישועות סימן תקט צט
 ישלם סימן תקז צט
 ישן סימן תקיא צט
 ישר סימן תקיג ק
 ישראל סימן תקיב ק
 יתד סימן תקיד ק
 יתר סימן תקמו ק

אות כ

כאב סימן תקטז ק
 כבוד סימן תקיז ק
 כה או ככה סימן תקיח קא
 כהנים סימן תקיט קא
 כוכבים סימן תקכה קג
 כוס סימן תקב קא
 כזה סימן תקבא קא
 כי סימן תקכד קב
 כי אם סימן תקכב קב

מזמור לדוד סימן תקצה קכד
 מחוקק סימן תקצו קכד
 מחנה סימן תקצו קכד
 מחור סימן תקצה קכד
 מחשבה סימן תקצט קכד
 מטה סימן תר קכד
 מי סימן תרא קכד
 מי סימן תרב קכד
 מים סימן תרו קכה
 מים חיים סימן תרח קכו
 מים רבים סימן תרו קכה
 מיתה סימן תרג קכה
 מיתה סימן תרד קכה
 מיתה סימן תרה קכה
 מכה סימן תריב קכו
 מכס סימן תרי קכו
 מכרה סימן תרט קכו
 מכשול סימן תריא קכו
 מלאכה סימן תריג קכו
 מלאכה סימן תריד קכו
 מלאכי אלהים סימן תרכא קכז
 מלאכים סימן תרטו קכו
 מלבד סימן תרטז קכו
 מלחמה סימן תרכב קכח
 מליצה סימן תרכד קכח
 מלך סימן תריז קכו
 מלך מצרים סימן תריט קכז
 מלך שלמה סימן תריח קכז
 מלכי צבאות סימן תרכ קכז
 מלקוח סימן תרכג קכח
 מ'ם סימן תרכה קכח
 ממנו סימן תרכו קל
 מן סימן תרכו קל
 מנוחה סימן תרכח קל
 מנחה סימן תרכט קלא
 מסכן סימן תרל קלא
 מעוות סימן תרלא קלא

לילה סימן תקנה קיח
 לינה סימן תקנט קיח
 לך סימן תקסב קיט
 לכד סימן תקסג קיט
 לכם סימן תקסד קיט
 לכן סימן תקסה קיט
 למ'ד סימן תקסו קיט
 למ'ד סימן תקסז קיט
 למס סימן תקסט קכ
 למען סימן תקע קכ
 לנו סימן תקסח קכ
 לפיד סימן תקעה קכא
 לפידים סימן תקעו קכא
 לפני סימן תקעג קכא
 לפני סימן תקעה קכא
 לפני או בפני סימן תקעב קכא
 לפני ה' סימן תקעד קכא
 לפניהם סימן תקעז קכא
 לפניו סימן תקעא קכ
 לץ סימן תקעט קכא
 לקח סימן תקפ קכא
 לקח סימן תקפב קכב
 לקיחה סימן תקפא קכא

אות מ

מאד סימן תקפג קכב
 מדבר סימן תקפד קכג
 מה סימן תקפה קכג
 מהומה סימן תקפו קכג
 מוסר סימן תקפז קכג
 מופת סימן תקפח קכג
 מוציא סימן תקפט קכג
 מוקש סימן תקצ קכג
 מורשה סימן תקצא קכד
 מושבות סימן תקצב קכד
 מזבח סימן תקצד קכד
 מזג סימן תקצג קכד

עולם סימון תשלו קמח
 עונה סימון תשמב קמט
 עוף סימון תשלז קמח
 עוף סימון תשלח קמח
 עור סימון תשמז קמט
 עז סימון תשלח קמח
 עזב סימון תשמג קמט
 עזר סימון תשמד קמט
 עטה סימון תשמז קמט
 עטף סימון תשמה קמט
 עטרה סימון תשמז קנ
 עין סימון תשמה קנ
 עין סימון תשמט קנ
 עינוי סימון תשעד קנה
 עיף סימון תשג קנ
 עיר סימון תשנא קנ
 על סימון תשנב קנ
 על סימון תשנג קנא
 על סימון תשנד קנב
 על סימון תשנה קנב
 עלה סימון תשנח קנב
 עליה סימון תשנו קנב
 עליה וירידה סימון תשנו קנב
 עליו סימון תשנט קנג
 עליון סימון תשס קנג
 עלילה סימון תשסא קנג
 עם סימון תשסב קנג
 עם סימון תשסג קנג
 עם סימון תשסה קנד
 עם סימון תשסו קנד
 עם אחר סימון תשסח קנד
 עם הארץ סימון תשסז קנד
 עמד סימון תשסט קנד
 עמד סימון תשע קנד
 עמך סימון תשסד קנד
 עמל סימון תשעא קנה
 עמל סימון תשעב קנה

נתן סימון תשב קמא

אות ס

סגר סימון תשה קמא
 סוד סימון תשו קמב
 סוסים סימון תשו קמב
 סופה סימון תשה קמב
 סופה סימון תשט קמב
 סלע סימון תשי קמב
 סלע סימון תשיא קמב
 סמדר סימון תשיב קמג
 ספור סימון תשיג קמג
 ספור סימון תשיד קמג
 ספר סימון תשמו קמד
 ספר הישר סימון תשמו קמד
 סר סימון תשיז קמד
 סתר סימון תשיח קמד

אות ע

עבד סימון תשיט קמד
 עבד סימון תשב קמה
 עבד סימון תשכא קמה
 עבר סימון תשכב קמה
 עבר סימון תשכג קמו
 עד סימון תשכד קמו
 עד סימון תשכה קמו
 עד סימון תשכו קמז
 עד סימון תשכה קמז
 עד היום הזה סימון תשכו קמז
 עדה סימון תשכט קמז
 עדה סימון תשל קמז
 עדות סימון תשלא קמז
 עדר סימון תשלב קמז
 עוד סימון תשנג קמח
 עזר סימון תשמא קמט
 עוז סימון תשלד קמח
 עולל סימון תשלט קמט

פני הארץ סימן תתז קנט
 פנים סימן תתט קנט
 פנים סימן תתי קנט
 פנים סימן תתיא קס
 פנינים סימן תתיג קס
 פסח סימן תתיד קס
 פעולות ה' סימן תתמו קס
 פרוע סימן תתיו קס
 פרי סימן תתמו קס
 פרימה וקריע סימן תתיח קס
 פרץ סימן תתיט קס
 פתאים סימן תתכא קסא
 פתח סימן תתכב קסא
 פתע סימן תתכ קסא

אות צ

צבי סימן תתכג קסא
 צדיק סימן תתכו קסב
 צדיק סימן תתכח קסב
 צדיק סימן תתכט קסב
 צדיק סימן תתל קסב
 צדיק סימן תתלא קסב
 צדיקים סימן תתלב קסב
 צדק סימן תתכד קסא
 צדק סימן תתכה קסא
 צדקה סימן תתכו קסא
 צו סימן תתלג קסב
 צואר סימן תתלד קסג
 צור סימן תתמו קסד
 צחוק סימן תתלה קסג
 צידה סימן תתלה קסג
 ציון סימן תתלו קסג
 צל סימן תתלו קסג
 צמא סימן תתלט קסג
 צמת סימן תתמו קסג
 צנוע סימן תתמא קסג
 צעקה ושועה סימן תתמה קסד

עני סימן תשעג קנה
 עניה סימן תשעה קנה
 עניה סימן תשעו קנה
 עפר סימן תשעז קנו
 עץ סימן תשפכ קנו
 עצב סימן תשעה קנו
 עצה סימן תשעט קנו
 עצור ועזוב סימן תשפ קנו
 עצם סימן תשפא קנו
 עקב סימן תשפג קנו
 עקב סימן תשפד קנו
 עקר סימן תשפה קנו
 עקרב סימן תשפז קנו
 עקרה סימן תשפו קנו
 ער סימן תשפח קנו
 ערב סימן תשפט קנו
 ערבוץ סימן תשצ קנו
 ערל סימן תשצא קנו
 עשיה סימן תשצב קנו
 עשיר סימן תשצג קנו
 עת סימן תשצד קנו
 עתה סימן תשצה קנה
 עתה סימן תשצו קנה

אות פ

פגע סימן תשצז קנה
 פה סימן תשצט קנה
 פחד סימן תשצה קנה
 פלא סימן תת קנה
 פלגי מים סימן תתא קנה
 פלגשים סימן תתב קנה
 פנה סימן תתיב קס
 פני סימן תתג קנט
 פני סימן תתד קנט
 פני סימן תתה קנט
 פני ה' סימן תתו קנט
 פני האדמה סימן תתח קנט

ראש סימן תתעז	קסט
ראש סימן תתעה	קסט
ראש סימן תתעט	קסט
ראש סימן תתפ	קסט
ראש סימן תתפא	קסט
ראשון סימן תתפב	קע
ראשון סימן תתפג	קע
ראשון סימן תתפד	קע
רב סימן תתפה	קע
רבה סימן תתפו	קע
רגל סימן תתפז	קע
רד סימן תתפח	קע
רוח סימן תתפט	קע
רוח סימן תתצ	קעא
רחובות סימן תתצא	קעא
רחוק סימן תתצב	קעא
ריב סימן תתצג	קעא
ריע סימן תתצד	קעא
רך סימן תתצה	קעא
רכוש סימן תתצו	קעא
רם סימן תתצז	קעא
רמונים סימן תתצה	קעא
רע סימן תתצט	קעא
רעה סימן תתק	קעג
רעהו סימן תתקא	קעג
רעיתי סימן תתקב	קעג
רעש סימן תתקג	קעג
רפואה סימן תתקד	קעג
רצון סימן תתקה	קעג
רשום סימן תתקז	קעד
רשע סימן תתקז	קעד
רשף סימן תתקה	קעד

אות ש

שא סימן תתקט	קעד
שאל סימן תתקי	קעד
שאר סימן תתקיג	קעד

צפון סימן תתמב	קסד
צפון סימן תתמוג	קסד
צפור סימן תתמוד	קסד
צרה סימן תתמח	קסד
צרעת סימן תתמו	קסד

אות ק

קבוץ סימן תתנ	קסד
קבלה סימן תתמט	קסד
קדוש סימן תתנה	קסה
קדוש סימן תתנו	קסה
קדם סימן תתנג	קסה
קדש סימן תתנד	קסה
קהל סימן תתנא	קסה
קהל סימן תתנב	קסה
קול ה' סימן תתנו	קסו
קוץ סימן תתנה	קסו
קח סימן תתנט	קסו
קטן סימן תתס	קסו
קלון סימן תתסא	קסז
קם סימן תתסב	קסז
קנאה סימן תתסג	קסז
קנין סימן תתסד	קסז
קץ סימן תתסה	קסז
קץ סימן תתסו	קסז
קצה סימן תתסז	קסז
קציר סימן תתסה	קסז
קרב סימן תתסט	קסז
קרב סימן תתע	קסח
קרב סימן תתעא	קסח
קרב סימן תתעב	קסח
קריאה סימן תתעד	קסח
קריבה סימן תתעג	קסח

אות ר

ראה סימן תתעה	קסט
ראם סימן תתעז	קסט

שאר	סימון תתקיד	קעד
שאת	סימון תתקיא	קעד
שאת	סימון תתקיב	קעד
שב	סימון תתקמז	קעה
שב	סימון תתקיו	קעה
שבח	סימון תתקיה	קעה
שבט	סימון תתקעט	קפג
שבר	סימון תתקמו	קעד
שבר	סימון תתקעז	קפג
שבת	סימון תתקעה	קפג
שדה	סימון תתקוט	קעה
שדה	סימון תתקב	קעו
שדה	סימון תתקבא	קעו
שדה	סימון תתקבב	קעו
שדה	סימון תתקבג	קעו
שדה	סימון תתקבד	קעו
שדי	סימון תתקכו	קעו
שדיים	סימון תתקכה	קעו
שוחה	סימון תתקכו	קעו
שונא	סימון תתקכה	קעו
שוק	סימון תתקכט	קעו
שור	סימון תתקל	קעו
שורש	סימון תתקלא	קעז
שושנה	סימון תתקפא	קפג
שחט	סימון תתקפ	קפג
שחק	סימון תתקלג	קעז
שחת	סימון תתקלב	קעז
שטיפה	סימון תתקלז	קעז
שטף	סימון תתקלד	קעז
שיבה	סימון תתקלה	קעז
שיחה	סימון תתקלט	קעז
שיכר	סימון תתקמוג	קעז
שיער	סימון תתקלז	קעז
שיער	סימון תתקלח	קעז
שכב	סימון תתקמב	קעז
שכול	סימון תתקמו	קעז
שכל	סימון תתקמא	קעז
שלום	סימון תתקמו	קעז
שלח	סימון תתקמה	קעז
שלישי	סימון תתקמז	קעט
שלל	סימון תתקמוד	קעז
שלם	סימון תתקמוה	קעט
שלמה	סימון תתקמט	קעט
שם	סימון תתקנ	קעט
שם	סימון תתקנא	קעט
שמאל	סימון תתקנה	קפ
שמחה	סימון תתקנג	קעט
שמים	סימון תתקנב	קעט
שמירה	סימון תתקס	קפ
שמן	סימון תתקנד	קפ
שמע	סימון תתקנה	קפ
שמע	סימון תתקנו	קפ
שמר	סימון תתקנט	קפ
שמר	סימון תתקסא	קפ
שמש	סימון תתקנו	קפ
שן	סימון תתקפב	קפג
שנה	סימון תתקסב	קפא
שנה	סימון תתקסג	קפא
שני	סימון תתקסד	קפא
ססע	סימון תתקסה	קפא
שער	סימון תתקסו	קפא
שקל	סימון תתקסח	קפב
שקף	סימון תתקסט	קפב
שקר	סימון תתקסז	קפב
שריד	סימון תתקעא	קפב
שריפה	סימון תתקע	קפב
ששון	סימון תתקעב	קפב
שת	סימון תתקעג	קפב
שתיה	סימון תתקעד	קפב
שתיה	סימון תתקעה	קפב
שתל	סימון תתקעז	קפב

אות ת

תורה סימן תתקצג קפד
 תורה סימן תתקצד קפד
 תורת חסד סימן תתקצו קפד
 תושיה סימן תתקצה קפד
 תחת סימן תתקצט קפד
 תירוש סימן תתרד קפה
 תמיד סימן תתר קפה
 תמים סימן תתרא קפה
 תמרים סימן תתרו קפה
 תעודה סימן תתקצו קפד
 תעודה סימן תתרכ קפה
 תפארת סימן תתרג קפה
 תרומה סימן תתרה קפה
 תשואות סימן תתרו קפה

תאות סימן תתקפג קפג
 תבל סימן תתקפד קפג
 תבל סימן תתקפה קפג
 תבל סימן תתקפו קפג
 תהו סימן תתקפז קפג
 תואר סימן תתקצ קפד
 תוך סימן תתקפה קפג
 תוך סימן תתקפט קפג
 תוספת סימן תתרה קפה
 תועפות סימן תתקצה קפד
 תורה סימן תתקצא קפד
 תורה סימן תתקצב קפד

ספר מענה לשון

חלק א

והוא ביאור לשון תורה לענין דרשה

אות האלף

דאפילו לשיטת רש"י לא אמרין הכי אלא באיניש דעלמא, אבל ברבו מותר לקרוא אדוני בפני המלך, דהא אינו ממעט בכבוד המלך, דלא ראי הרב כראי המלך, זה אדון לענין ממשלה וזה אדון לענין חכמה. אבל אדוני שקרא ליואב שהוא ממשלה מעין אדנות המלך, שממעט בכבוד המלך, הוי מרד.

והנה משמעות אבי ר"ל אדוני, וכמו שתירגם יונתן [שמואל-א כד, יב] 'אבי ראה' רבוני חזי. ואמטו להכי ס"ל לרבי יהודה דאע"ג דכשנפרש אבי ראה על שאול, גם ראה אמר לאבנר, צריך לעקם מאמר את כנף מעילך מוסב לאבי ראה שאמר לשאול, אפ"ה שביק לקרא דאיהו דחיק ומוקי אנפשיה ואבי ראה אמר לשאול, לפי כי לא יתכן לומר אבי ראה לאבנר בפני המלך, דהו"ל כאומר אדוני בפני המלך. אמנם רבנן סברין דטפי עדיף שלא לעקם את הכתוב, דמאמר את כנף מעילך משמע דקאי למאי דסמיך ליה גם ראה, ואבי ראה אמר לאבנר וגם ראה את כנף מעילך אמר לשאול. ועם כי משמעות אבי רצונו רבוני ואדוני, אין זה מן הקושי, שהיה אבי באורייתא ולא אמרו דהוי מורד אלא באיניש דעלמא, אבל כל שהוא רבו אין קפידא, דלא ראי הרב כראי המלך, דזה אדוני לענין ממשלה וזה לענין חכמת התורה. ושפיר מצינו לאוקמי קרא אבי ראה שאמר לאבנר, גם ראה את כנף מעילך אמר לשאול כמדובר.

ב. אב. דרשו ז"ל בפסוק [דברים לב, ז] 'שאל אביך ויגדך' אלו הנביאים שנקראו אב, היך מה דאת אמר 'ואלישע [וכו'] מצעק אבי אבי' וכו' [מלכים-ב ב, יב]. ספרי פרשת האזינו [דברים פ"א טז]. ובדברים רבה פרשת עקב פרשה ג' [פיסקא טז]. דרשו, אבותינו

א. אב. כינוי לרב, כמו שדרשו בילקוט מלכים ב' (סימן ב') [רמז רכד], כשם שהתלמידים קרויים בנים כך הרב קרוי אב, היך מה דאת אמר [מלכים-ב ב, יב] 'ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל'. וכן אמרו בפסוק [שמואל-א כד, יא] 'ואבי ראה גם ראה', רבנן אמרין 'אבי ראה' אמר לאבנר דהוא אבי באורייתא, 'גם ראה' אמר לשאול, רבי יהודה אמר 'אבי ראה' אמר לשאול. בילקוט שמואל א' (כ"ד) [רמז קלג]. שמע מינה מרבי יהודה דחמיו של אדם גם כן קרוי בכינוי אב.

ולענין טעם פלוגתייהו נמשך להיא דאמרין פרק ב' דקידושין [מג ע"א] 'ואותו הרגת בחרב בני עמון' [שמואל-ב יב, ט] מה חרב בני עמון אין אתה נענש עליו, אף אוריה החיתי אין אתה נענש עליו, מאי טעמא מורד במלכות הוה, דקאמר ליה [שמואל-ב יא, יא] 'אדוני יואב'. וכתב רש"י ז"ל [קידושין שם ד"ה ואדוני] זהו המרד שקראו אדון בפני המלך. והנה הקשה על זה מורי זקני הרב זצוק"ל בספר רצוף אהבה [דף נה ע"א], דהא אמרין בפרק חלק [סנהדרין ק ע"א] מפני מה נענש גחזי מפני שקרא לרבו בשמו, שנאמר [מלכים-ב ח, ה] 'זאת האשה וזו בנה אשר החיה אלישע'. וכתב רש"י ז"ל [שם ד"ה בשמו] שקרא לרבו בשמו שאומר פלוני ואינו אומר מורי ורבי [פלוני], ע"כ. וכתב מרן בכסף משנה ז"ל פרק (ו') [ה'] מהלכות תלמוד תורה [הלכה ה'] ז"ל, ומקרא מסייעו, מדקאמר יהושע 'אדוני משה כלאם' [במדבר יא, כח] ע"כ. א"כ יקשה למה נענש גחזי שקראו בשמו ולא אמר אדוני אלישע, והא התם בפני המלך היה, ואי הוה קאמר אדוני אלישע הוה מורד במלכות לפי שיטת רש"י דכתב דמרד אוריה היה משום שאמר אדוני בפני המלך. ותיירן הרב בזה

תלין, ע"כ אוכלין משכרה בעולם הזה. ועל זה אמרו ותעזבי אביך ואמך זו עבודה זרה, הילכך ישלם ה' פעלך סמוך ונראה לפעלך עתה בעולם הזה. וכדמוכח הכי בפרק החולין [יבמות שם] דעל שכר העולם הזה קאי, דאמרין התם, מפני מה גרים מעונים בעולם הזה מפני ששהו עצמן. ופשיט ליה מהך קרא ישלם ה' פעלך אשר באת לחסות תחת כנפיו, ופירש רש"י [יבמות שם ד"ה אשר באת] מיהרת ולא איחרת. משמע דאשכר העולם הזה קאי, דהיה מבטיחה שלא תעונה בעולם הזה כשאר גרים ששהו עצמן, והיה בנותן טעם ותהי משכורתך שלימה מעם ה' אלהי ישראל, ירצה שכירות זה לא היה ע"י שליח רק מעם ה' אלהי ישראל. ואע"ג דגרים לא הוו בסיני מ"מ מזליהו הוה, ומפי הגבורה למדו אנכי ולא יהיה לך.

ה. אביר. דרשו ז"ל בפסוק [ישעיה א, כד] 'לכן נאום האדון ה' צבאות אביר ישראל' אין אביר אלא אב בית דין, כמה דאת אמר [שמואל א כא, ח] 'אביר הרועים אשר לשאול'. ילקוט דברי הימים (י"ט) [רמז תתפ"ה]. וכן אמרו בפרק ב' דברכות [ז"ע ב] בפסוק [ישעיה מו, יב] 'שמעו אלי אבירי לב' מאן אבירי לב אלו צדיקים הנזונוין בזרוע. וזה טעם הכתוב [איכה א, טו] 'סלה כל אבירי ה' בקרבי' וכו'. שיש בו מהדיוק דהוי ליה למימר סלה כל אבירי ה' מקרבי. אבל הכוונה על אבות בתי דינים שעל ידיהם שכינה שורה בישראל כמ"ש [תהלים פב, א] 'אלהים נצב בעדת אל', והוא הנרצה באמרו 'סלה כל אבירי ה' בקרבי' כלומר האבירים שעל ידן ה' בקרבי, שהיתה שכינתו שורה עלי ע"י הבתי דינים כמו שאמרו ז"ל.

ג. לפי דרשתם שדרשו אביר על אב בית דין, ירמוז הכתוב 'שמעו אלי אבירי לב' הרחוקים מצדקה, לפי מה שאמרו ז"ל [ילקוט בראשית רמז קיא] דיעקב ועשו חלקו העולמות, ואין להם לישראל כלום בעולם הזה רק צדקת ה' עם ישראל. אכן בכח הדין דמעמיד את העולם ובלעדו ימוטו כל מוסדי ארץ, הוי ליה הבתי דינים כמציל מן הנהר ומזוטו של ים,

סיפרו לנו זה משה שנקרא אב לכל הנביאים, ע"ש. ואפשר על זאת היו אומרים ישראל 'יתומים היינו ואין אב' [איכה ה, ג] כמ"ש [שם ב, ט] 'גם נביאיה לא מצאו חזון מה'. והרד"ק ז"ל כתב בפסוק [בראשית ד, כ] 'אבי יושב אהל ומקנה' פירוש קדמון, ולכן נקרא אב מלשון אביב, שהאב קודם לבן'.

ג. אב. אמרו בפרק ו' דיומא [סו ע"ב] שבטו של לוי לא חטאו בעגל, איתביה 'האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו' [דברים לג, ט], א"ל אבי אמו מישראל. וכן אמרו בפסיקתא [פסיקתא זוטרותא לקח טוב שמות פרק לב ד"ה כח], ובספרי הביאו רש"י ז"ל פרשת יתרו [שמות יח, א], ובפרשת בהעלותך [במדבר י, כט], 'ותבאן אל רעואל אביהן' [שמות ב, יח], שהתינוקות קוראין לאבי אביהן אבא. ועיין בתשובות הרשב"א [ח"א] סימן אלף [וקנ"ה] [קנ"ט] ז"ל, לא קרו אינשי לאבא דאבא אבא סתם, אלא אומר אבא רבה, כדאמרין ביבמות [נא ע"ב]. א"נ אבא פלוני וכדכתיב [בראשית לב, י] 'אלהי אבי אברהם', אבל אבא סתם לא קרו ליה וכו', ע"ש. ולכאורה קשה מהך דיומא דקרי אביו אפילו לאבי אמו סתמא, ויש ליישב ודוק.

ד. אב ואב. דרשו בפרק החולין [יבמות מה ע"ב] 'ובכתה את אביה ואת אמה' [דברים כא, יג] זו עבודה זרה, היך מה דאת אמר [ירמיה ב, כז] 'אומרים לעץ אבי אתה' וכו'. וכן דרשו בפסוק [בראשית יב, א] 'לך לך מארצך וכו' ומבית אביך' וכו', וכן 'ותעזבי אביך ואמך' [רות ב, יא] דרשו, זו עבודה זרה, היך מה דאת אמר 'האומר לעץ אבי אתה'. ולענ"ד היינו דסמין ליה ישלם ה' פעלך, בהקדמת חכמי אשכנז ז"ל שפירשו במאמרן ז"ל כל מה שישראל אוכלין בעולם הזה הוא בזכות האמונה, לפי שבכל המצוות ליכא משום כל תלין לפי ששכרן ע"י שליח, כדאמרין בפרק המקבל [בבא מציעא קי ע"ב] האומר לחברו צא ושכור לי פועלין שניהם אין עוברין משום כל תלין, זה לפי שלא שכרו, וזה לפי שאין פעולתו אצלו. אבל באנכי ולא יהיה לך דמפי הגבורה שמענום ולא ע"י שליח איכא משום כל

צינים והערות

א. מה שציין רבינו לרד"ק בפירושו על התורה, המעיין שם בדבריו יראה שכתב ז"ל, אבי יושב אהל ומקנה, אבי ר"ל קדמון, כמו שהאב קדמון לבן, עכ"ל. ובדבריו שם לא מצאתי מה שכתב רבינו בשמו 'ולכן נקרא אב מלשון אביב', אולם בספרו השרשים (ערך אביב) כתב, וקרוב אני לומר שענין זה מענין אב המצטרף אל הבן שהאב משורש 'אבה' ואלו שרשם 'אבב' ענינים אחד. ע"ש בדבריו. ואולי לזה כיון רבינו.

כאבדה המתבקשת. ואצלי כן יתפרש הכתוב [דברים יא, יז] 'ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה וכו' ושמתם את דברי אלה על לבבכם וכו', כלומר אל תהיו סבורים לומר עבד שמכרו רבו, אשה שגרשה בעלה, כלום יש לזה על זה כלום, שהרי אין אתם אלא בגדר אבדה המתבקשת, לפיכך אף כשתאבדו מהרה מעל הארץ הטובה אל תפרקו עול, ושמתם את דברי אלה על לבבכם וכו'. והוא הדבר אשר רמז הוא יתברך לירמיה [א, יז] 'הפקדתך היום הזה על הגוים ועל הממלכות לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס לבנות ולנטוע', ירצה אבידה זו שאני אומר עליהם להאביד אינו איבוד החלטי ח"ו, רק כאבידה המתבקשת וסוף הכבוד לבוא לבנות ולנטוע. ונוחים כמה מקומות על דרך זה.

ז. **אבן**. כינוי לתלמיד חכם פרק קמא דתעניות נד ע"א, כל תלמיד חכם שאינו קשה ככרזל אינו תלמיד חכם, שנאמר [דברים ח, ט] 'ארץ אשר אבניה ברזל וכו'. ואצלי על דרך זה יתפרש הכתוב [תהלים קיח, כב כג] 'אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה' 'מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו', על פי אותה שאמרו [פסחים כב ע"ב] רבי שמעון העמסוני היה דורש כל אתים שבתורה, כיון שהגיע ל'את ה' אלהיך תירא' [דברים י, כ] פירש, עד שבא רבי עקיבא ודרש את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים. והוא אומר 'אבן' זה תלמיד חכם, 'מאסו הבונים' להשוות כבודו לכבוד שמים כענין ר"ש שפירש. אבל 'היתה לראש פינה מאת ה' כלומר מריבוי את ה' אלהיך תירא לרבות תלמידי חכמים. ובכן יפורש שפיר סיפיה דקרא 'היא נפלאת בעינינו' כלפי מה שפירשו הראשונים ז"ל דגם רבי שמעון ידע למדרש לרבות תלמידי חכמים, אלא שהיה לפלא בעיניו להשוות כבוד עבד לכבוד הרב, ושיהא הוא יתברך גוזר גזרה ותלמיד חכם מבטלה. אבל רבי עקיבא אמר שאין זה מן התימה, שאין מידת הקב"ה כמידת בשר ודם. ואדרבה הגדיל כבוד התלמידי

ששנינו [בבא מציעא כד ע"א] הרי אלו שלו, ויש להם מן הדין גם בעולם הזה. זה אומר שמעו אלי אבירי לב אלו אבות בתי דינים הרחוקים מצדקה, שהן נזונין בזרוע ע"י שהם מעמידין את העולם, וכמו שהארכנו בזה [שארית יעקב] בדרוש פרשת שופטים, ע"ש.

ובפרק יום הכיפורים [יומא עה ע"ב] דרש רבי עקיבא 'לחם אבירים אכל איש' [תהלים עח, כה], לחם שמלאכי השרת אוכלים אותו. ולפי"ז דתואר אבירים נאמר על מלאכי השרת, לדעת רבי עקיבא יש לפרש כוונת הכתוב סלה כל אבירי ה' בקרבי באופן אחר נמשך למה שאמרו בספרי [דברים פ"ט פ"ט] 'לי נקם ושילם' [דברים לב, לה] אמר הקב"ה אל תהיו סבורים שאפרע מכם ע"י שליח (מסנחריב) [כסנחריב] ע"י מלאך [עין מלכים ב יט, לה] אלא אני נפרע מכם, שנאמר לי נקם ושילם. וכ"כ הראב"ד ז"ל בפרק קמא דתעניות² כי כשהנקמה היא על ידי הקב"ה אז יהיה המשפט חזק, ע"ש. והנה אמרו בילקוט ירמיה³ שישאל היו בטוחים בחורבן הבית שתהיה נקמתם על ידי מלאכי השרת ושהם יהיו משביעים להם, ע"ש. ועל זה אמר סלה כל אבירי הם מלאכי השרת, ירצה העבירים ולא עשו נקמתו ע"י מלאכי השרת רק ה' בכבודו ובעצמו בקרבי. ובכן היה המשפט חזק 'קרא עלי מועד לשבור בחורי, גת דרך ה' לכתולת בת יהודה' [איכה שם], וכדמפרש ואזיל את כל הקורות אותם.

ו. **אבד**. בפרק חלק [סנהדרין קט ע"ב] אמרו עדת קרח אין להם חלק לעולם הבא, שנאמר [במדבר טז, לג] 'ותכס עליהם הארץ' בעולם הזה, 'ויאבדו מתוך הקהל' לעולם הבא דברי רבי עקיבא, רבי יהודה בן בתירה אומר הרי הם כאבדה המתבקשת, שנאמר [תהלים קיט, עו] 'תעיתי כשה אובד בקש עבדך'. והכי אמרינן בפרק אלו הן הלוקין [מכות כד ע"א] מסתפינא מהאי קרא [ויקרא כו, לה] 'ואבדתם בגוים' א"ל דיילא

ציונים והערות

- ב. מה שציין רבינו לראב"ד בפרק קמא דתעניות בקשתיהו ולא מצאתיהו, ועתה ראיתי בפירוש הכותב לבעל העין יעקב (שולי העין יעקב) פרק קמא דתענית (ב ע"א), שציין לתוס' שהביאו את דבריו של הראב"ד, אך לפנינו ליתא.
- ג. לא נמצא כן בילקוט ירמיה. אך במדרש דברים רבה (פרשה א פ"ט ק"ז) הדברים מפורשים, דאיתא התם, "אמר רבי יהושע בן לוי בשעה שבאו השונאים להחריב את ירושלים היו שם ששים רבוא של מוזיקין והיו עומדים על פתחו של היכל לפגוע בהם, כיון שראו את השכינה רואה ושותקת מנין דכתיב (איכה ב, ג) 'השיב אחר ימינו מפני אויבי' אף הם נתנו מקום". ע"כ.
- ד. עיין רש"י קידושין (נז ע"א ד"ה פירש).

בפסוק [ישעיה א, כז] 'ושביה בצדקה'. ולענ"ד רמוז בפסוק [שם סג, א] 'אני מדבר בצדקה רב להושיע' 'כי עם ה' החסד והרחבה עמו פדות' [תהלים קל, ז]. עם כי היא פעם שלישית, בצדקה רב להושיע, והוא אומרו 'אבן' זה מלך המשיח לישראל, 'מאסו הבונים' זה אומר בכה, וזה אומר בכה אין משיח לישראל ח"ו. אבל 'היתה לראש פינה' 'מאת ה' היתה זאת' כלומר עם כי כבר הוא פעם שלישית מ"מ מאת ה' היתה זאת ממידת טובו, צדקת ה' עשה עם ישראל עם כי היא נפלאת בעינינו.

ובבראשית רבה פרשת ויצא [פרשה ע פסקא ח] דרשו 'והאבן גדולה על פי הבאר' [בראשית כט, ב] הרבה כינויים, אבן גדולה זו שכינה, אבן גדולה זה בית דין שבלשכת הגזית, אבן גדולה זו זכות האבות. 'והשיבו את האבן' לעתיד לבוא זכות אבות עומדת. וכן דרשו בילקוט סוף פרשת בשלח [רמז רסה] בפסוק [שמות יז, יב] 'ויקחו אבן' (הפנה) על מעשה אבות, 'ויקחו אבן' אלו מעשה אבות, ע"ש.

עוד דרשו בבראשית רבה שם 'וגללו את האבן' זה ס"ת שגוללים ושומעים דברי תורה, ע"ש. ולפי דרשה זו דתואר אבן נאמר על הספר תורה, יתפרש אצלי הכתוב הנזכר 'אבן מאסו הבונים' כלפי אותה שאמרו פרק ג' דמכות [כב ע"ב] כמה טפשי שאר אינשי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבה, דנראה מזה דגדול כבוד תלמיד חכם יותר מכבוד ספר תורה. והקשו הראשונים ז"ל דמסוגיא דקידושין פרק קמא דף ל"ג [ע"ב] משמע דספר תורה עדיף מתלמיד חכם, מדבעיא לן התם מהו לעמוד מקמי ספר תורה, ואמרו ק"ו מפני לומדיה עומדים מפניה לא כל שכן. ותירצו בזה דלעולם ספר תורה עדיף מתלמיד חכם, וההיא דמכות הכי פירושו כלום למדנו קימה לס"ת אלא מק"ו דגברא רבה, ואיך יכון דקיימי מקמי ס"ת ולא קיימי מקמי גברא רבה, דאם במלמד לא קיימי היכי נלמד ס"ת, כמו שהאריך מהרי"ט ז"ל בחידושו לקידושין, יע"ש. וזה ירמוז אבן הוא כינוי לספר תורה כנו"ל. אבן מאסו הבונים עלה ברוח מבינתם דספר תורה מגרע גרע מתלמיד חכם, דהא עבדינן תמיהא על מאי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי

חכמים יותר מכבודו כמו שכתוב [שמואל ב כג, ג] 'צדיק מושל יראת אלהים'. והוא שמח, כדאמרין (בפרק הזהב) [פסחים קט ע"א] 'למנצח זמרו' למי שנוצחין אותו ושמח, הפך מידת מלך בשר ודם, דאמרין [סנהדרין קז ע"א] לא לימרו עבדא זכי למריה. וזה אומרו היא נפלאת בעינינו היה לפלא לעיני בשר למו, דבמידת בשר ודם אינו תורת האדם שיגדל כבוד העבד בפני המלך, אבל בעיני המקום ע"פ מידותיו לא היה פלא. וזהו אומרו 'מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו' לפי מידת בשר ודם, אך לא לפי מידותיו יתברך, שעל דבר זה ינוח הכתוב בשמואל ב' ז' [יה יט] 'ויבא המלך דוד וישב לפני ה' ויאמר מי אנכי ה' אלהים ומי ביתי כי הביאותני עד הלום', 'ותקטן עוד זאת בעיניך ה' אלהים ותדבר גם אל בית עבדך למרחוק וזאת תורת האדם ה' אלהים', דלכאורה מאמר וזאת תורת האדם הוא משולל ההבנה, אמנם יתכן ע"פ האמור לפי מה שפירש הרלב"ג ז"ל [שמואל שם] ככוונת 'ותדבר אל בית עבדך למרחוק', שהרצון בו שהבטיחו במלוכה אף שיחטא ר"ל אף שיתרחק מאת ה'. והנה אמרין בפרק חלק [סנהדרין שם] שטעם דוד שחטא בבת שבע היה כי היכי דלא לימרו עבדא דזכי למריה. אבל באמת זהו לפי מידת בשר ודם אבל לפי מידת הקב"ה זו אינה טענה דאדרבה מידתו יתברך לשמוח כשמנצחים אותו, וכמ"ש המפרשים ז"ל. והוא הנרצה 'ותקטן עוד זאת ותדבר גם אל בית עבדך למרחוק' אף אחר היותי רחוק מאת ה'. וא"ת והלא לא נמצא רק עוון בת שבע בלבד, ואף הוא היה טעמו כי היכי דלא לימרו עבדא זכי למריה, ומה כל החרדה הזאת, לזה אמר וזאת תורת האדם כלומר טענה כי היכי דלא לימרו עבדא זכי למאריה זהו בתורת האדם לא בתורת ה' אלהים, דכתיב למנצח זמרו למי שמנצחים אותו ושמח, כאמור.

ח. אבן. דרשו ז"ל בפסוק [דניאל ב, לד] 'עד' (דאתגורת) [די התגורת] אבן די לא בידין, אבן זה מלך המשיח, היך מה דאת אמר [בראשית מט, כד] 'משם רועה אבן ישראל'. ילקוט דניאל (ז') [רמז תתרטו]. ועל דרך זה יתפרש הכתוב [תהלים קיח, כב] 'אבן מאסו הבונים', לפי דקיי"ל [כתובות נב ע"ב] לענין פרקונה של אשה פעם ראשונה פודה, פעם שניה רצה פודה רצה אינו פודה. וכמו שפירשו הראשונים

א"י ירמוז מאת ה' היתה זאת, במה שאמרו בפרק הכונס [בבא קמא ס ע"ב] 'שלם ישלם המבעיר את הבערה' [שמות כב, ה] אמר הקב"ה עלי לשלם את הבעירה שהבערתי אש בציון. ופירש הרש"ף ז"ל ה' הכוונה, לפי שנאמר [איכה ד, יא] 'ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה', והיסודות יש להם דין טמון, וטמון באש פטור, (אכן) [לכן] אמר אלהים אני הצתי אש בציון וכו', דגבי דידיה לא שייך טמון דהכל גלוי לפניו ואין הסתר מנגד פניו. ואנכי עתיד לבנותה, אנכי דייקא. ועוד כתבנו [שאריה יעקב] בדרוש פרשת ראה דלפי דברי רז"ל שאמרו [ילקוט איכה רמז תתרט] שהצית אש בציון ע"י מלאכי השרת היה מקום פטור, דהא קי"ל [קידושין מב ע"ב] אין שליח לדבר עבירה, אבל אמר עלי לשלם את הבעירה דבדינא דשמיא יש שליח לדבר עבירה, כדאמרינן ריש פרק האישי מקדש [קידושין שס]. ועוד זאת כתבו המפרשים דאע"ג דכתיב [שמות כב, ה] 'כי תצא אש מעצמו, ע"י עוונותיהם של ישראל מ"מ כביכול הוא היה גרמא בנוזיקין, כי הוא גרם בהתראת הנביאים והחוזים והם לא שבו, דין גרמא כי הגדילו עוונותיהם, וכביכול הוא גרם כי ידע דלא מקבלי, ולמה לא עשה כמשפט מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים ואע"ג דגרמא בנוזיקין פטור, מ"מ הא אמרינן בפרק הכונס [בבא קמא נה ע"ב] דבדינא דשמיא חייב. ועל כל אלה רמז הכתוב 'אבן' זו ירושלים, כי לא נשאר בה רק אבן, ויצת אש בה 'מאסו הבונים' דמן הדין אין לה דין תשלומין, אי משום שהיה ע"י שליח ואין שליח לדבר עבירה, ואי משום דלא היה אלא גרמא בעלמא, ואי משום דהצית אש ביסודותיה וטמון באש פטור. אבל היתה לראש פינה, כמו שאמר עלי לבנותה באש 'ואני אהיה לה חומת אש סביב' [זכריה ב, ט]. והיה בנותן טעם מאת ה' היתה זאת דבדינא דשמיא חייב בכל אלה היא נפלאת בעינינו לעיני בשר למו בית דין של מטה, אכן בדינא דשמיא חייב. ולפי הדרך דטמון באש לא שייך בקב"ה דהכל גלוי לפניו, אמר בעצם מאת ה' היתה זאת, יען אם היא נפלאת הוא בעינינו נגד עינינו מקרי טמון באש ונסתר, אבל

מקמי גברא רבה, אלמא תלמיד חכם עדיף מספר תורה. אבן היתה לראש פינה, דלעולם ספר תורה עדיף. וכי תימא היכי עבדי רבנן מיהא לומר כמה טפשאי וכו', לזה אמר מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו, כלומר כוונת התמיהא והפלא בעינינו היתה, יען כל עצמה של קימת ס"ת מאת ה' היתה זאת ממוראת תלמיד חכם דאתרבי מאת ה' אלהיך לרבות תלמידי חכמים מק"ו דתלמיד חכם, ועל כל אלה היא נפלאת בעינינו איך יתכן דקיימי מקמי ס"ת ולא קיימי מקמי גברא רבה, דאי במלמד לא קיימי היכי נלמד ס"ת אבל לעולם ספר תורה עדיף מתלמיד חכם כמדובר.

ובילקוט ריש פרשת נצבים [רמז תתקמ] אמרו עוד, אומות העולם נקראו קוצים 'והיו עמים משרפות (ביד) [שיד] קוצים כסוחים' [ישעיה לג, יב] וישראל נקראו אבן היך מה דאת אמר [בראשית מט, כד] 'משם רועה אבן ישראל'.

ועוד דרשו שם אבן זו ירושלים, היך מה דאת אמר [זכריה יב, ג] 'אשים את ירושלים אבן מעמסה', ע"ש. ואחשבה ע"פ שיטה זו שאמרו אבן זו ירושלים, רמז הכתוב אבן מאסו הבונים כלפי מה שאומות העולם מונים את ישראל לומר דירושלים דין עיר הנדחת היה שהיו בה עובדי עבודה זרה, כמ"ש [ירמיה ב, כח] 'כי מספר עריך היו אלהיך (ישראל) [יהודה]', וע"כ דנו אותה בסייף, והעיר וכל שללה נשרפה כדין עיר הנדחת. ובדין עיר הנדחת כתיב [דברים יג, יז] 'לא תבנה עוד', כמ"ש המפרשים ז"ל, אבל חלק הסותר לזה הוא מה שאמרו אין ירושלים נעשה עיר הנדחת משום דלא נתחלקה לשבטים. ואפילו למאן דאמר נתחלקה לשבטים מודה דבית המקדש לא נחלק. והוא הנרצה באומר 'אבן' זו ירושלים, 'מאסו הבונים', דהיו סבורים לא תבנה עוד כדין עיר הנדחת, ח"ו. אך 'היתה לראש פינה', והיה בנותן טעם יען 'מאת ה' היתה זאת' כלומר האבן הזאת חלק ה' כי לא נתחלקה לשבטים, 'היא נפלאת בעינינו' ולא אמרינן אלא 'באחת עריך' [דברים יג, יג] שלך, אבל זאת חלק ה'.

ציונים והערות

ה. רבינו קיצר בלשונו וכתב 'פירש הרש"ף ז"ל', וה' האיר עיני ומצאתי מי בעל דברים שהוא רבי שמואל פרימו בספרו אמרי שפר פרשת משפטים (דף יט ע"א), ספרו זה אף נדפס בסוף ספר כהונת עולם לחתנו.

שאינה נראית כאשר בתחילה, כאשר הארכנו בזה בשמע יעקב פרשת תרומה, יע"ש.

והוא הנרצה בקראין 'אבן מאסו הבונים' 'אבן' זו ירושלים ובית המקדש, 'מאסו הבונים' זה אומר בקדושתה קאי, וזה אומר לא קדשה לעתיד לבוא אלא עתידה להתקדש קדושת עולמים לימות המשיח. אבל באמת 'היתה לראש פינה' אף בזמן חורבנה בקדושתה קאי. ולפי שיקשה מה נשתנית ירושלים משאר ארץ ישראל, היה כמשיב 'מאת ה' היתה זאת' כלומר שקדושתה מפני השכינה, ושכינה לא זזה לעולמים, ואם כי עשר מסעות נסעה שכינה מ"מ היא נפלאות בעינינו, כלומר דהיה הסילוק לענין שאינה נראית לעינינו אבל היו עיניו ולבו שם כל הימים בהעלם.

ואשימה עיני לפרש המקרא לפי השיטה האחרת האמורה בילקוט הנ"ל, דכינוי אבן הוא כינוי לישראל, היך מה דאת אמר [בראשית מט, כד] 'משם רועה אבן ישראל', נמשך למה שאמרו בספרי [דברים פסקא שו] עתידה כנסת ישראל שתאמר לפני הקב"ה רבוננו של עולם כבר (ה)כתבת [ירמיה ג, א] 'לאמר הן ישלח איש את אשתו וכו', א"ל הקב"ה כלום הכתבתי אלא איש, והלא כבר נאמר [הושע יא, ט] 'כי אל אנכי ולא איש' וכו'. ולעומת זה אמר [תהלים קיח, כא] 'אודך כי עניתני בגלות, ותהי לי לישועה'. ופירוש טעם ההודאה, יען אבן אלו ישראל, מאסו הבונים, לומר שוב אינן חוזרין, דכבר הכתיב לאמר הן ישלח איש ואיכא לא תעשה. אבל באמת היתה לראש פינה, ונתן טעם יען מאת ה' היתה זאת, שלא נאמר אלא איש ואל הוא ולא איש. ואם היא נפלאות היא בעינינו לעיני בשר למו, אבל אל הוא ולא איש.

עוד בילקוט פרשת נח סימן ס"ב, דרשו כינוי אבן על אברהם אבינו ע"ה, ועליו הכתוב אומר 'אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה' [תהלים קיח, כב], ע"ש.

עוד בירושלמי פרק ב' דהוריות [הלכה ה], אמרו על יוסף אף איקונין של רחל אמו ראה וצינן דמו, כמו שנאמר [בראשית מט, כד] 'משם רועה אבן ישראל', ע"כ. דדרשי אבן על רחל כי היא היתה אבן

(לנגד) לפניו יתברך אין הסתר נגד פניו כאמור. ובספרי חכמי אשכנזים ראיתי כתוב בשם הרב בעל עשרה מאמרות ז"ל [מאמר אם כל חי ח"ג סימן כג] שכתב, כי בית המקדש נגזז במקומו ולא נשרף ח"ו, ועדיין הבית קיים, ואלהו ז"ל מקריב בו בכל יום קרבן התמיד רק שנתעלם למראה עינינו, ע"כ. ומצאתי רמז לדברי קדשו בזהר פרשת פקודי דף (ק"ח) [ר"מ] ע"ב, ז"ל, תא חזי דאינון אבני יסודי ציון וירושלים, ח"ו דשליטו עליהו שאר עמין ולא מוקדו ולא אתוקדון, אלא כולהו איתגניזו ולא אתאבדו מינייהו אפילו חד, וכד יהדר וכו', ע"ש בדבריו. וזה פירשו הראשונים 'הנה אנכי מרביץ בפוץ אבניך' וכו' [ישעיה נד, יא] דהיינו אותם האבנים עצמן תשובנה לקדמותן, אבניך דייקא. וזה ירמוז הכתוב על אבני ירושלים אבן מאסו הבונים, דסברי כי נשרפו ונאבדו, היתה לראש פינה מאת ה' היתה זאת כלומר בקדושתיהו קיימין ונגנזו. ואם היה נפלאות ונעלם, היא נפלאות בעינינו שנגנזו ונעלם היא לעינינו, למראה עינינו.

ועוד מקום יש בראש לפרשו, נמשך לפלוגתא דהרמב"ם והראב"ד בסוף פרק ו' מהלכות בית הבחירה [הלכה י"ד], דלהראב"ד ז"ל כי היכי דאמרין בשאר ארץ ישראל קדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא, הכי נמי הוי בקדושת ירושלים ובית המקדש, דאין חילוק בין קדושת ירושלים ובית המקדש לשאר ארץ ישראל. אמנם הרמב"ם ס"ל דאפילו למ"ד קדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא היינו דוקא בשאר ארץ ישראל אבל קדושת ירושלים ובית המקדש קדשו לעתיד לבוא. ונתן טעם לדבר מפני שקדושת ירושלים ובית המקדש מפני השכינה, ולא זזה השכינה משם לעולם ע"ש. ואע"ג דאמרין בפרק יו"ט דראש השנה [לא ע"א] עשר מסעות נסעה השכינה, מכפורת לכרוב וכו', עד עלתה וישבה במקומה, שנאמר [הושע ה, טו] 'אלך אשובה אל מקומי' (הראשון) דמשמע דהיה סילוק שכינה, כבר פירשו הראשונים דהתם מיירי לענין השראת שכינה בפירסום (רב), [רק] בישראל זה היה ענין סילוק שכינה שאמר אלך וכו', אבל מעולם לא זזה שכינה מכותל מערבי, כמ"ש [עזרא א, ג] (אל) [הוא] האלהים אשר בירושלים' שהשכינה שם אלא

זהו העובר, דקרי לאשה המעוברת אדם. וזה פשוט בכמה דוכתי דשם אדם כולל איש ואשה^ז. וצ"ע על הרב בעל פרשת דרכים בערך דוד [דרוש עשירי] שדרש פסוק [שמואל-ב ז, יט] 'וזאת תורת האדם' על הזכרים ולא על הנקבות. ועיין תשובת הרד"ך [בית] י"ז חדר ט'. ואצלי על פי זה יתפרש טעם הכתוב 'אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות' [תהלים מט, יג], שיש בו מן ההרגש דפתח באדם לשון יחיד, וסיים בנמשל כבהמות נדמו בלשון רבים. אמנם ירמוז על אדם וחיה יחד ששניהם קרויין אדם, ועליהם אמר אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו, לרמוז גם על חיה שנקרא אדם כאמור. וצ"ע בילקוט שלהי פרשת בראשית [רמז מז], ששאלו אדם נצטוה, חיה לא נצטוה מכל מקום נענשה, וכפי האמור אין מקום לשאלה ההיא, דבכלל 'ויצו ה' אלהים על האדם' [בראשית ב, טז] בכלל אדם חיה נמי אקרי אדם, וכיון דהוון תרי פלגי גופן כללן יחד בציווי.

יג. אדם. דרשו ז"ל בפסוק [ויקרא א, ב] 'אדם כי יקריב' לשון חיבה, לשון אחוה, לשון רעות. וכן א"ל הקב"ה ליחזקאל [יחזקאל ב, א] 'בן אדם' בן אנשים כשרים, בן אנשים צדיקים, בן גומלי חסדים. ויקרא רבה פרשה ב' [פיסקא ח]. וכן הוא בזוהר [דף מח ע"א] בפסוק [ויקרא יג, ב] 'אדם כי יהיה בעור בשרו וגו', עיין שם באורך.

יד. אדם. בכמה אגדות רז"ל דרשו תיבת אדם על אדם קדמאה. בסוטה דף מ"ו [ע"ב] 'בארץ לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם' [ירמיה ב, ו] ארץ שגזר עליה אדם הראשון נתישבה, ע"ש. וכן דרשו במדרש רבה פרשת חוקת פרשה י"ט [פיסקא יח] על הפסוק [ישעיה לח, יא] 'לא אביט אדם עוד עם יושבי חלד' שכל הצדיקים רואין בעת פטירתן לאדם הראשון ומוכיחים אותו, ע"ש. וכן דרשו שם בריש הפרשה [שם פיסקא ג] פסוק 'ויחכם מכל האדם' [מלכים-א ה, יא] מאדם הראשון, ע"ש.

פינה ועקרת בית ישראל. ודרשו רועה כמו ראה בחילוף אלף בעיין באותיות אחה"ע^י, כמו שאמרו המפרשים ז"ל.

טז. אבן השוהם. דרשו רז"ל בפסוק [בראשית ב, יב] 'וזהב הארץ ההיא טוב שם הבדולח ואבן השוהם'. 'זהב הארץ ההיא טוב' אין תורה כתורת ארץ ישראל וכו', 'שם הבדולח ואבן השוהם' מקרא, משנה, תלמוד. בראשית רבה פרשה י"ו [פיסקא ד], וכן בויקרא רבה פרשה י"ג [פיסקא ה].

י. אבן. כינוי ליצר הרע פרק ה' דסוכה דף נ"ב [ע"ב] יצר הרע קרוי אבן, שנאמר [יחזקאל לו, כו] 'והסירותי את לב האבן מבשרכם' וכן דרשו בבראשית רבה ריש פרשת מקץ [פרשה פט פיסקא א] בפסוק [איוב כח, ג] 'אבן אופל וצלמות', ע"ש.

יא. אגודה. כתב רש"י בפסוק [שמות יב, כב] 'ולקחתם אגודת אזור', דשלשה קלחים קרוי אגודה, ע"ש. ובפרק ג' דאבות [משנה ו] שנינו ומנין אפילו שלוש, שנאמר [עמוס ט, ו] 'ואגודתו על ארץ יסדה'. ופירש הרב [ברטנורא] אגודת האש והאוויר והמים, שהם ג', על ארץ יסדה, על יסוד הארץ הם מקיפים, הרי שג' קרויין אגודה. ואית דגרסי ומנין אפילו חמשה, שנאמר ואגודתו וכו'. והכוונה שהאדם אוגד בידו אחת שיש בה ה' אצבעות, כלל אצבעות שביד קרויין אגודה. והתוס' פרק קמא דסוכה דף י"ג [ע"א ד"ה בשלש] קיימו גירסא זו, ע"ש.

יב. אדם. דרשו רז"ל 'על שדה איש עצל עברתי' [משלי כד, ל] זה אדם הראשון. 'ועל כרם אדם חסר לב' זו חוה. אמר רב הונא היכן מצינו שנקרא חוה אדם, שכן מצינו שנאמר [ישעיה מד, יג] 'כתפארת אדם לשבת בית'. ילקוט משלי (סימן כ"ד) [רמז תתקסא]. וכן דרשו איסור עוברים מקרא ד'שופך דם האדם באדם' [בראשית ט, ו], איזהו אדם שהוא באדם

ציונים והערות

ו. הנה ישנם כמה וכמה אפשרויות של חילופי אותיות כדוגמת א"ת ב"ש בו מתחלפת האות ת' עם האות א', וכן על זה הדרך, כעין זה ישנה אפשרות של החלוקה שהזכיר כאן רבינו, והיא שכ"ב האותיות מחלקים לחמישה קבוצות והם, אחה"ע שהם אותיות גרון, בומ"ף מהשפתים, גיכ"ק מהחך, דטלנ"ת מהלשון, וסצר"ש מהשיניים. ולפנינו האות העיין מתחלפת באות אלף, שהם מאותיות גרוניות.

ז. מאי דכיל כאן רבינו דשם אדם כולל איש ואשה היינו רק בלשון תורה אך בלשון חכמים אינו כן, כן העלה רבינו לקמן בחלק לשון חכמים (מערכת אות א סימן ז). ועיין שם עוד מש"כ גבי אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות אי כולל גם אשה אי לא. ובפרט זה עיין עוד בחלק לשון בני אדם (מערכת אות ח סימן קסח). ובחלק מדרות חכמים (מערכת אות א סימן ה).

אדם לא יתרכה כמו שיתרכה באיש אנשים וכו'. ועל כן ישראל שהם גוי אחד קרויין אדם, ואין אומות העולם קרויין אדם.

ויש בזה ג' כללים, הביאם הרב מורי זקני ז"ל [גופי הלכות כללי האליף סימן לג] [כלל] א. מה שכתבו התוס' ז"ל בעבודה זרה [ג ע"א ד"ה כהנים], ובקמא [לח ע"א ד"ה אלא], שרבינו תם מחלק בין אדם להאדם, כי האדם בה'א אפילו גוים משמע. ובהא ניחא לי ההיא דגיטין דף ל"ח ב', 'אך כל חרם אשר יחרם [וגו'] מאדם' [ויקרא כז, כח] אלו עבדיו ושפחותיו הכנעניים. והרא"ש ז"ל בתוס' לקמא דף ל"ח [ע"ב] כתב, וטעם ר"ת הוא משום דהאדם (משום ד)הוי מיעוט אחר מיעוט, אדם הוא מיעוט אחד, אין אומות העולם קרויין אדם, האדם בה'א, מיעוט אחר, האדם החשוב, כמו 'הירך' [בראשית לב, לג] המיומנת [קידושין כא ע"ב], והוא ישראל. הוה ליה מיעוט אחר מיעוט לרבווי גויים, ע"כ. וצ"ע מלשון התלמוד פרק קמא דעבודה זרה [ג ע"א], 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם' [ויקרא יח, ה] אשר יעשה אותם כהנים ולויים וישראלים, אין כתיב כאן אלא האדם, אפילו גוי וכו'. ואם כדבריו תיפוק ליה מדלא כתיב אדם וכתוב האדם בה'א. ועיין עוד בזה בתשובות בית יעקב סימן פ"ו.

כלל ב. כתבו דאע"ג דאדם לא מיקרו, בני אדם מיקרו, בני אדם הראשון. ובהכי ניחא ההיא דגיטין דף מ"ז א', יש קנין לגוי בארץ ישראל לחפור בו בורות שיחין ומערות, דכתיב [תהלים קטו, טז] 'זהארץ נתן לבני אדם'.

כלל ג. כתבו דכשמזכיר אומות העולם לגבי קב"ה מזכיר האומות בשם אדם, כלומר אדם בזוי מחומר קורץ. ובהכי ניחא ההיא דדרשו [מגילה יא ע"א] [בפסוק [שם קנד, ב] 'לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם' על המן הרשע. וכן אותה שדרשו בפרשת נשא [במדבר רבה פרשה יג פסקא ג] 'גאות אדם תשפילנו' [משלי כט, כג] זה עמלק, ע"ש. ועיין עוד בתורת כהנים [דבורא דנרבה פרק ב פרשתא ב פסקא ג] בפסוק [ויקרא א, ב] 'אדם כי יקריב' לרבות את הגרים.

טו. אדם. דרשו רז"ל נוטריקון 'או דם' האדם משוקל, חצייו מים וחצייו דם. בשעה שזוכה לא המים רבה על הדם ולא הדם על המים, ובזמן שחוטא פעמים המים רבים על הדם ונעשה הדרוקן, ופעמים שהדם רבה על המים ונעשה מצורע, הדא הוא דכתיב [ויקרא יג, א] 'אדם כי יהיה' או דם. מדרש רבה פרשת תזריע פרשה ט"ו [פיסקא ב]. ובפרק קמא דסוטה [ה ע"א] אמרו אד"ם אפר, דם, מרה. וזה ירמוז הכתוב [משלי כט, כג] 'גאות אדם תשפילנו', כי תיבת אדם נדרש למעלה ונדרש ג"כ לאחוריו, כלומר לשם שבו תשפילנו.

טז. אדם. כינוי למלאכי השרת, כמו שאמרו ז"ל בפסוק [ויקרא טז, יז] 'וכל אדם לא יהיה באהל מועד' אלו מלאכי השרת, היך מה דאת אמר [יחזקאל א, י] 'ודמות פניהם פני אדם'. וזה רמז הכתוב [תהלים סח, יט] 'עלית למרום לקחת מתנות באדם' ירצה לקח התורה במקום מלאכי השרת. בויקרא רבה פרשת אחרי מות [פרשה כא פסקא יב]^א.

גב הוא כינוי ליוסף הצדיק כמו שאמרו ז"ל בפסוק [במדבר ט, ו] 'ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם' זה יוסף, כמה דאת אמר [תהלים עח, ס] 'אהל שיכן באדם'. בפרשת בהעלותך [ילקוט שם רמז תשכא]^ב.

גב דרשו שהוא כינוי לנח, בכראשית רבה פרשת נח [פרשה לו פסקא א] בפסוק 'על גוי ועל אדם יחד' [איוב לד, כט], על גוי זה דור המבול, ועל אדם זה נח, ע"ש.

יז. אדם. הוא כינוי לבעל צדקה, דדיוקנא של אדם הראשון בו, כמו שדרשו בזוהר פרשת בראשית [דף יג ע"ב] בפסוק [בראשית א, כו] 'נעשה אדם'. וזה יראה טעם דישאל קרויין אדם ואין אומות העולם קרויין אדם, כי 'חסד לאומים חטאת' [משלי יד, לד].

יח. אדם. הוא כינוי לישראל דוקא, כמו שאמרו בכמה דוכתיין בגמ' [יבמות סא ע"א], ישראל קרויין אדם ואין אומות העולם קרויין אדם. וכתבו הראשונים ז"ל ששם אדם מורה על האחדות, ששם

ציונים והערות

ח. המקור שציין רבינו למדרש בפרשת אחרי מות, שם מוזכר ענין שאדם הוא כינוי למלאכי השרת, אך סיפא דבריו אינם שם. ט. הדברים מפורשים נמי במדרש שמות רבה (פרשה כ פסקא יט).

דאת אמר [תהלים קיט, צז] 'מה אהבתי תורתך'. וכן דרשו בפסוק [משלי י, יב] 'על כל פשעים תכסה אהבה', אהבה זו תורה שמכפרת, כמו שאמרו [ראש השנה יח ע"א] בזבח ומנחה אינו מתכפר אבל מתכפר הוא בדברי תורה. ובפרק דיני גזרות [כתובות קיא ע"ב] 'לאהבה את ה' [דברים ל, ו] על מי שמשא בתו לתלמיד חכם ועושה פרקמטיא לתלמיד חכם. ובפרשת נשא פרשה י"ב [פיסקא ד] דרשו 'תוכו רצוף אהבה' [שיר השירים ג, י], זכות הצדיקים, היך מה דאת אמר 'ואוהב את יעקב' [מלאכי א, ב], דבר אחר, זו שכינה כמה דאת אמר [דברים ו, ה] 'ואהבת את ה'.

כד. אהל. כינוי לאשה, כמו שדרשו [מועד קטן ז ע"ב] בפסוק [דברים ה, כו] 'שוכו לכם לאהליכם', וכן בפסוק [ויקרא יד, ח] 'וישב מחוץ לאהל' דמצורע אסור בתשמיש. ובפרק ב' דסנהדרין דרשו פסוק [איוב יח, ו] 'אור חשך באהל' על אדם שמתה אשתו עולם חשך בעדו. ע"ש דף כ"ב [ע"א].

עוד בבראשית רבה ריש פרשת וירא [פרשה מח פיסקא ח] פסוק [בראשית יח, א] 'פתח האהל', אהל כינוי לשמים וארץ, כמה דאת אמר [ישעיה מ, כב] 'וימתחם כאהל לשבת'.

כינוי לחמה, היך מה דאת אמר [תהלים יט, ה] 'לשמש שם אהל בהם'. גם אהל כינוי לירח, כמה דאת אמר [איוב כה, ה] 'הן עד ירח ולא יאהיל'.

ובפרשת תולדות דרשו [בראשית רבה פרשה סג פיסקא י] אהל זה בית המדרש, היך מה דאת אמר [בראשית כה, כז] 'יושב אהלים'. וכן דרשו [פסיקתא זוטרית לקח טוב] גבי יתרו 'ויבאו האהלה' [שמות יח, ז] זה בית המדרש. ובפרשת משפטים פרשה ל"א [פיסקא י] 'מה טובו אהליך יעקב' [במדבר כד, ה] זה בית המקדש, כשהוא בנוי נקרא אהליך, כשהוא חרב נקרא משכנותיך.

כה. או. משמע להקדים הדבר הכתוב קודם מילת או, למילה הכתובה אח"כ, כדאמרינן שלהי

יט. אדם. אמרו ז"ל בפסוק [שמות ל, לב] 'על בשר אדם לא ייסך', סך שמן המשחה למת פטור, דכתיב 'על בשר אדם', ומת מת מקרי, אדם לא מיקרי. עיין בילקוט פרשת כי תשא [רמז שפח]. ובפרק יוצא דופן [נדה מד ע"א] דרשו תינוק בן יומו מיטמא בנגעים, דכתיב [ויקרא יג, ב] 'אדם כי יהיה בעור בשרו' אדם כל שהוא משמע.

כ. אדיר. דרשו ז"ל בפסוק [ירמיה ל, כא] 'והיה אדירו ממנו' אין אדירים אלא אבות, כמה דאת אמר [תהלים טז, ג] 'לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בס'. אגדת בראשית [פרק יח]. ובפרק ה' דמנחות [נג ע"א] אדיר זה הקב"ה, אדירים אלו ישראל, אדירים אלו אומות העולם. ופשיט להו מקראי, ע"ש. והוא טעם מה שאמרו במדרש' צללו אדירים כעופרת במים, ודוק. ובפרק ה' דגיטין דף נ"ו [ע"ב] אמרו אין אדיר אלא מלך, שנאמר [ירמיה סם] 'והיה אדירו ממנו וכו'. והוא רמז הכתוב [ישעיה מב, כא] 'יגדיל תורה ויאדיר' דתלמיד חכם עדיף ממלך, כמו שכתבו התוס' ז"ל בפרק ב' דסנהדרין [יט ע"א ד"ה ינאי].

כא. אדומי. מצינו דלאו אדומי ממש, כמו שאמרו בגמ' [קידושין עו ע"ב] בדואג האדומי דאתי מאדום, וכן 'אתי הגת' [שמואל ב טו, יט] דאתי מגת"א.

כב. אדון. כל מקום שנאמר אדון עוקר דיוורין ומכניס דיוורין. בנין אב שבכולן 'הנה ארון הברית אדון כל הארץ עובר לפניכם' [יהושע ג, יא], עוקר כנעניים ומכניס ישראל. ילקוט ישעיה סימן שצ"א. ובמדרש פרשת חיי שרה [ילקוט רמז קב] דרשו לשון אדנות על המלכות 'אדוני שמעני' [בראשית כג, יא] מלך אתה עלינו.

כג. אהבה. כינוי לתורה במדרש רבה פרשת במדבר פרשה ב' [פיסקא טז], 'לא יוכלו לכבות את האהבה' [שיר השירים ח, ז] זו אהבת התורה, היך מה

ציונים והערות

י. עיין בגמ' מנחות [נג ע"א] ובילקוט (שמות רמז קסו).
יא. בגמ' קידושין לא מופיע כן על אדום אלא על אוריה החיתי. וז"ל הגמ' אמר רב יהודה אמר רב כדי שתהא זכותן וזכות אבותם מסייעתן, והאיכא צלק העמוני מאי לאו דאתי מעמון לא דיתבי בעמון, והאיכא אוריה החיתי מאי לאו דאתי מחת לא דיתבי בחת, והאיכא אתי הגיתי וכי תימא הכי נמי דיתבי בגת והא אמר רב נחמן אתי הגיתי בא ובטלה. ע"כ. ועיין עוד בדברי רבינו לקמן בחלק לשון בני אדם (קונטרס לשון למודים סימן שצד) שהביא נמי הך כללא בתוך דבריו. ועי"ש מה שלמד מהך כללא.

מקדמת דנא. דרך, כמה דאת אמר [ישעיה סג, ב] 'כדורך בגת' דכתשין ביה רגלין, פתוח לכולא. זוהר ויקהל דף רט"ו [ע"א]. ובספר [דובב] שפתי ישנים ז"ליב כתב עוד חילוק בין אורח לנתיב, אורח הוא רחב, ונתיב הוא צר.

ל. אורח. דרשו ז"ל [ילקוט יואל רמז תקלח] בפסוק [תהלים יט, ו] 'ישיש כגבור לרוץ אורח', גלגל חמה נעשה כמין חררה של דם בשקיעתו, כמה דאת אמר [בראשית יח, יא] 'חדל להיות לשרה אורח כנשים'. ובתנחומא פרשת נח [סימן ג] דרשו 'ילפתו אורחות דרכם' [איוב ו, יח] אין אורחות אלא אשה, כמה דאת אמר 'אורח כנשים'.

לא. אורח חיים. אמרו ז"ל אין אורח אלא יסורין, כמה דאת אמר [משלי ו, כג] 'ודרך חיים תוכחות מוסר'. פרשת אמור פרשה כ"ט [פיסקא ה].

לב. אור. כינוי למטר, כמו שדרשו פרק קמא דתעניות [ז ע"ב] בפסוק [איוב לו, לב] (הן) 'על כפים כסה אור', בעוון גזל גשמים נעצרין, ואין אור אלא מטר, כמה דאת אמר [איוב לו, יא] 'יפיץ ענן אורו'. ובבראשית רבה פרשת בראשית [פרשה א פיסקא ו] דרשו אור וחושך, אור אלו מעשיהם של צדיקים, וחושך אלו מעשים של רשעים. ובפרשת נשא [פרשה יא פיסקא ו] דרשו 'אור ה' פניו' [במדבר ו, כה] זה אור שכינה. דבר אחר, אור תורה. דבר אחר, אור כהנים שמאירים את המזבח, שנאמר [מלאכי א, י] 'ולא תאירו מזבחי חנם'.

לג. אות כינוי לצרעת, כמו שאמרו ז"ל בפסוק [בראשית ד, טו] 'וישם ה' לקין אות' אמר רבי נחמיה זו צרעת, כאות האמורה בחזקיה [מלכים-ב כ, ח] שהיה שחין. פרשת נשא פרשה ז' [פיסקא ה]. ובבראשית רבה [פרשה כב פיסקא יב] יליף לה מקרא [שמות ד, ח] 'והאמינו לקול האות האחרון'.

לד. אותות. לשון רושם, שהיו המכות נרשמות על גופיהון דצ"ך. מדרש רבה פרשת תבא [פרשה ז פיסקא ט].

פרק קמא דעבודה זרה [כ ע"א] 'או מכור לנכרי' [דברים יד, כא], ר"מ אומר או להקדים נתינת הגר למכירה דגוי, ור"י אמר כיון דגר מצווה אתה להחיותו להקדים לא צריך קרא. ש"מ דלכו"ע אמרינן או להקדים. ובפרק ב' דקידושין [מג ע"א] דרשינן 'וטבחו או מכרו' [שמות כא, לז] או לרבות את השליח. ועייין ברא"ם פרשת שלח לך בפסוק [במדבר טו, ו] 'או לאיל תעשה'. ועייין עוד בלשון או במהר"י בן לב ח"ג סימן ס"ח (דף ס"ח ע"ד).

כו. או. משמע במקום אם, כמו 'או נודע כי שור נגח הוא' [שמות כא, לז], כמ"ש רש"י ז"ל בפסוק [ויקרא כו, מא] 'או אז יכנע לבכם הערל', וכ"כ בפרשת שלח לך [במדבר טו, א] בפסוק 'או לאיל תעשה'.

כז. אומים. שאל רבי שמעון את אביו, כתיב [תהלים קיז, א] 'הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים', מי הן כל הגוים ומי הם כל האומים, א"ל כל הגוים אלו ששעבדו בישראל, כל האומים אלו שלא שעבדו בישראל. שוחר טוב מזמור קי"ז.

כח. אויבים. דרשו ז"ל 'גם אויביו ישלים אתו' [משלי טז, ז] רבי יוחנן אמר זו אשתו, כמה דאת אמר [מכה ז, ו] 'אויבי איש אנשי ביתו', וריב"ל אמר זה יצר הרע. בראשית רבה פרשה (כ"ד) [נ"ד] [פיסקא א]. ובפרק קמא דקידושין [ל ע"ב] דרשו 'כי ידברו את אויבים בשער' [תהלים קכז, ה] אלו תלמידי חכמים שנעשים תחילה אויבים זה לזה ולבסוף נעשים אוהבים. וזה אצלי טעם הכתוב [משלי טז, ז] 'ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו', דתיבת גם מגומגם, אמנם כוונתו רצויה על הת"ח שבאמת הוא אוהבו, אלא שהוא אוהבו וגם (אויביו) [אויבו] תחילת השקלא וטריא, הנה ברצות ה' דרכי איש, וה' עמו שהלכה כמותו, תיכף ומיד תחלת דברו אויביו ישלים אתו 'ועלימו תטוף מלתי' [איוב כט, כב].

כט. אורח. מה בין אורח לדרך, אורח הוא דהשתא אתפתח ואתעביד אורח דלא כתישו ביה רגלין

ציונים והערות

יב. ספר דובב שפתי ישנים לכמה"ר משה בנבנישתי די שיגוביא, ושם נרפסו גם חידושי בנו כמה"ר יוסף על התנ"ך, קחנו משם. יג. ע"פ דפוס בובר. ועייין עוד לקמן בדברי רבינו מערכת אות ד' (סימן שב) שהביא נמי הך דרשא.

מהר"ש חיון [בני שמואל] סימן ק', שכתב דלשון אז אינו מורה על העתיד.

מ. אזרה. משמע אפילו נשים, האזרח להוציא את הנשים. קידושין דף ל"ד [ע"א]. וכתב הריטב"א [שם] דכל היכא דלישנא בלא ה' משמע מיעוטא, אתא ה' לרבות. וכל היכא דבלא ה' משמע ריבויא, אתי ה' למעט. כי הכא דאזרה משמע אפילו נשים, אתי ה' למעט. וצ"ע בסוכה דף כ"ח [ע"א], ע"ש.

מא. אה. דרשו ז"ל בפסוק [תהלים מט, ה] 'אח לא פדה יפדה איש', מהו אח הצדיקים צווחים על אותו יום אח מה קשה, מה קשה. שוחר טוב מזמור מ"ו. ובפרק חלק [סנהדרין קב ע"ב] דרשו, אחאב אח לשמים ואב לעבודה זרה, ופרש"י אח לשמים רע לשמים. וזה יראה רמז הכתוב [בראשית לב, ז] 'באנו אל אחיך אל עשו', שבא בכפלון אחיך לשון קשה ורע כמדובר.

מב. אה. בשלהי פרק אלו מציאות [בבא מציעא לג ע"ב] דרשו, 'אחיקם' [ישעיה סו, ה] על בעלי מקרא.

מג. אחיך. משמעותו כשהוא חי ולא כשהוא מת, סנהדרין פרק קמא דף י' ע"א, עלה דאמרין מלקות במקום מיתה עומד, והרי הוא כאחד מד' מיתות, ופריך אי הכי אומדנא למה לי דאומדין אותו אם אינו יכול לקבל הני מילי שמא ימות, למחייא ואי ימות לימות, ומשני אמר קרא [דברים כה, ג] 'ונקלה אחיך לעיניך', כי מחית אגבא דחיי מחית. ופירש רש"י ז"ל [ד"ה ונקלה] ונקלה בשעה שלוקה יהא אחיך, שיכה את החי ולא את המת, וכיון דמית ליה בפלגא כי מחי איך פלגא לאו על החי הוא.

מד. אחיב. לפעמים מפרשים אותו לשון דיבוק, בפרק ג' דגיטין [לא ע"ב] 'כי הוא בן אחים יפריא' [הושע יג, טו] אפילו שופתא בקופינא דמרא רפיא. וכן דרשו בפרשת לך לך [ילקוט שם רמז סב] פסוק [שיר השירים ה, ח] 'אחות לנו קטנה' שמאחה את הקרע, ע"ש.

לה. אותה. לשון מיעוט, כדאמרין פרק קמא דשבועות [י ע"ב], 'ואותה נתן לכם' וגו' [ויקרא י, יז], אותה נושא עון, ואין אחר נושא עון. ובפרק קמא דיומא [מב ע"ב] דרשו 'והוציא אותה' [במדבר יט, ג] שלא יוציא אחרת עמה. והכי נמי דרשינן התם 'ושחט אותה' שלא ישחוט אחרת עמה. גם משמעות אותה דרשו שלימה ולא חסרה, בפרק (קמא) [ד'] דחולין [סט ע"א] חותך מן הטחול אסור באכילה, שנאמר [דברים יד, ו] 'וכל בהמה מפרסת וכו' אותה תאכלו', אותה שלימה ולא חסרה. עיין בתשובת הרימ"ט ח"א סימן ק"ך.

לו. אותו. דרשו ז"ל [בבא מציעא כג ע"ב] אותו בפסוק [דברים כב, ב] 'עד דרוש אחיך אותו' עד שיתן אותו. וכן דרשו בספר הזוהר [בראשית דף צד ע"א] בפסוק [שמואל ב טו, כה] 'והראני אותו ואת נוהו', ע"ש.

לז. אותו. איתא בספרי [במדבר פסקא לב] הביאו רש"י פרשת נשא [במדבר ו, ד] 'ביום מלאת ימי נזרו יביא אותו' יביא את עצמו. והוא אחד מג' אתים שהיה דורש רבי ישמעאל כן. כיוצא בו 'והשיאו אותם עון אשמה' [ויקרא כב, טז] את עצמם. כיוצא בו 'ויקבור אותו בגיא' [דברים לד, ו] הוא קבר את עצמו, ע"כ.

לח. אולי. משמע בג' לשונות, לשון אם, כמו 'אולי יש חמשים צדיקים' [בראשית יח, כד]. לשון בקשה, כמו 'אולי יראה ה' בעוני' [שמואל ב טו, יב]. לשון שמא, כמו 'אולי לא תאבה האשה' [בראשית כד, ה]. רא"ם פרשת חיי שרה [שם].

לט. אז. יד לשון בטחון, היך מה דאת אמר [משלי ג, כג] 'אז תלך לבטח דרכך', שקלסוהו ישראל בלשון אז על שבטחו בישועתו. ועוד דרשו אז לשון אמנה, לשון שמחה וכו'. בפרשת בשלח פרשה כ"ג [פיסקא ד]. ובילקוט יהושע סימן ק', אז משמש לשון עבר ועתיד, היה הזמן העבר מוגבל או בלתי מוגבל, כמו 'נכון כסאך מאז' [תהלים צג, ב]. ועיין בתשובת

ציונים והערות

יד. עיין עוד לרבינו לקמן בחלק לשון בני אדם (מערכת אות א סימן ב) מה שכתב בלשון 'אז' גבי לשון בני אדם. טו. עיין עוד לקמן בדברי רבינו מערכת אות א' (סימן ע) מש"כ גבי הך דרשא וצורף לכאן.

אחד לפי שהיה הקב"ה יחיד בעולמו, שלא נבראו המלאכים עד יום שני ואצלי אפשר טעם שנאמר יום אחד על דרך שדרשו אחד המיוחד שבעם, כנזכר לעיל. והוא לפי מה שאמרו בסדר עולם [פרק ז'] בפסוק [ויקרא ט, א] 'ויהי ביום השמיני' שמיני למלואים, ונטל עשר עטרות ראשון למעשה בראשית וכו', ראשון לעבודה וכו', ע"ש. והוא טעם אומרו בראשון למעשה בראשית יום אחד המיוחד שבששת ימי בראשית, שבו ביום היה ראשון לעבודה שעליו העולם עומד, כמו שאמרו ז"ל [מגילה לא ע"ב] אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ.

דעל דרך זה אחד המיוחד, ירמוז אצלי טעם הכתוב [תהלים יד, ג] 'הכל סר יחדיו נאלחו אין עושה טוב אין גם אחד', דמילת גם לכאורה מגומגם. אמנם ירמוז מה שכתוב בזוהר פרשת נשא [דף קלה ע"א] ובכמה דוכתין, ז"ל, כל רישא דעמא דלא אתתקן הוא בקדמיתא, לית עמא מתתקנא, ואם איהו מתתקן כל עמא מתתקנן. ואי איהו לא מתתקן בקדמיתא לא יוכלי עמא לאתתקנא. כיוצא בו אמרו בכמה דוכתין [שבת נא ע"א] אדם חשוב שאני, דע"י שהוא חשוב ובלתי נזהר שאר ההמון למדין ממנו. והוא הנרצה באמרו 'אין עושה טוב', יען 'אין גם אחד' שגם האחד המיוחד שבעדרו אין עושה טוב, וממנו יצאו אבות, ומאבות תולדות.

מח. אחר. לפעמים נדרש כמו אח"כ, כמו שדרשו ז"ל [שמות רבה פרשה כג פיסקא ז'] 'קידמו שרים אחר נוגנים' [תהלים סח, כו] קדמו שרים אלו ישראל שקידמו לומר שירה, אחר נוגנים, אלו מלאכי השרת. ועל דרך זה דרשו בפסוק [בראשית כב, ג] 'והנה איל אחר נאחז בסבך', עיין בפירושו רש"י ז"ל.

מז. אחר. בבראשית רבה פרשת לך לך פרשה (מ"ג) [מ"ד] [פיסקא ה], איכא פלוגתא איכא מאן דאמר אחר הוא סמוך, אחרי מופלג ואיכא מאן דאמר איפכא. ורש"י ז"ל פסק בכמה מקומות¹². כמאן דאמר אחרי הוא מופלג פעם זמני פעם מקומי. וכתב הרא"ם סוף פרשת וירא [בראשית כב, כ], דאין פירוש מופלג אחר זמן הרבה, אלא כל דבר שלא נהיה תיכף לאותו ענין מופלג קרי ליה. ולא

מח. אחים. סתם קרובים מיקרו אחים, כמו 'כי אנשים אחים אנחנו' [בראשית יג, ח], וראיתי לרש"י ז"ל בפרשת ויצא [בראשית לא, מ] בפסוק 'ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים', פירש ז"ל לאחיו הם בניו. וכן הוא בבראשית רבה פרשה ע"ד [פיסקא יג].

מו. אחד. דרשו ז"ל [מדרש לקח טוב] בפסוק [בראשית כו, י] 'כמעט שכב אחד העם' המיוחד שבעם, זה המלך. וכן הוא במדרש רבה [במדבר] פרשה ג' [פיסקא ו]. ובילקוט פרשת נשא סוף סימן תשי"ד. וכתב הרב בעל כלי יקר בשמואל א' סימן א' [פסוק ב, דף קלט ע"ד] דהכי נמי דרשי באחת. ובפרק בני העיר [מגילה כח ע"א] נמי דרשו 'את הכבש אחד' [במדבר כח, ד] מיוחד שבעדרו. ואיכא למידק על הרא"ם שכתב סוף פרשת נשא בפסוק [שם ז, טו] 'פר אחד', ואמרו בספרי [במדבר פיסקא נ] פר אחד בן בקר, שלא היה בעדרו כמוהו, ונראה לי שכך פירשו, לפי שלא מציינו בשום מקום שיכתוב בפר או באיל או בכבש מילת אחד, אלא כשאחריו פרים או אילים וכבשים, שהם יותר מאחד, שכתוב בהם מספר, כתב גם בפר ואיל או כבש הכתוב בצדם אחד, אע"פ שסתם פר או כבש אחד, אבל כשאינו כתוב בצדם מספר אינו כותב אלא פר או איל או כבש סתם, כמו 'קח לך עגל' וכו' [ויקרא ט, ב], השתא דכתיב אחד בא לדרשה, שיהא מיוחד שבעדרו שלא יהא בעדרו כמוהו. ע"כ. ולכאורה יקשה שהרי גבי 'את הכבש אחד' דדרשינן המיוחד שבעדרו, מילת אחד אינו מיותר, דהא קאמר (שני) 'כבשים בני שנה' וכו' [במדבר כח, ג], ואצטריך למכתב 'את הכבש אחד תעשה בבוקר' לפי שבא לומר אחריו 'ואת הכבש השני' דהכי אורחיה דקרא בכמה דוכתין. ושמא י"ל דהתם נמי מילת אחד מיותר דהוה מצי למכתב שנים ליום כבש בבוקר וכבש בין הערבים.

מוז. אחד. כתב רש"י ז"ל ריש פרשת בראשית [א], ה' כי כשנאמר בפסוק שני, שלישי, רביעי, אין דרך לכתוב בראשון אחד אלא ראשון, ז"ל, יום אחד לפי סדר הפרשה הוי ליה לכתוב יום ראשון כמו שכתוב בשאר הימים שני, שלישי, רביעי, למה כתב

ציונים והערות

טז. עיין ברש"י בפירושו על התורה (בראשית טו א), ובדברים (יא ל). ובפירושו בגמ' סוטה (לג ע"ב).

נד. אחר הרברים. רגילין רז"ל לומר אחר הרהורי דברים. בראשית רבה פרשה (ס"ד) [מ"ד] [פיסקא ה].

נה. אחרון. מצינן אף דאיכא אחרינא בתריה קרי ליה אחרון, כמו שנאמר [בראשית לג, ב] ואת לאה וילדיה אחרונים, אע"פ שהיתה רחל אחריה, רש"י ז"ל. וכן אמרו בזהר פרשת משפטים דף ק"ג א', בפסוק [דברים כד, ג] או כי ימות האיש האחרון.

נו. אחר. בשוחר טוב [מזמור קלט] דרשו בפסוק 'אחור וקדם צרתני' [תהלים קלט, ה] אם זכה האדם נוהל ב' עולמות, העולם הזה והעולם הבא. העולם הזה הוא קודם שבא לו לאדם בראשונה, אחור זה העולם הבא שבא לו לאדם לבסוף.

זיראה טעם שהיפך הכתוב הסדר ואמר אחור וקדם, קדם ואחור מבעי ליה, לרמוז על דרך מה שדרשו בפסוק [קהלת ה, יא] 'מתוקה שנת העובד', שהצדיק נוטל שכרו בעולם הבא כאילו היה חי בעולם הזה, כי בא מחמת טענה על מה ועל מה לקחו אלהים לפני זמנו, לזה אומר אחור של עולם הבא יהיה שכרו מועין שכרו עודנו חי בעולם הזה שקדמו. אי נמי רמז על דרך 'אגורה באהלך עולמים' [תהלים סא, ה] כי אף אחר היותו בעולם הבא הינו ניצב עדיין בעולם הזה ע"י שמועות שאומרים מפיו. והוא טעם הכתוב [ירמיה ז, כד] 'ויהיו לאחור ולא לפני' שלא היה להם כי אם האחור עולם שבא לו לבסוף בלבד, ולא נאמר בהם אגורה באהלך עולמים שנים. ויותר נכון יתפרש ע"פ מ"ש רז"ל [בראשית רבה פרשה ח פיסקא א] 'אחור וקדם צרתני', זכה אדם אומרים לו קדם, אתה קדמת למעשה בראשית, לא זכה, אחור אומרים לו יתוש קדמך. ופירש מהרימ"ט ז"ל שכוונתו רצויה מפני כי גוף האדם נברא אחר כל מעשה בראשית, ונשמתו נוצרה ראשית כל, כמו שכתבו ז"ל [שם פיסקא ז] במי נמלך בנפשותיהם של צדיקים. הילכך כשזכה ונמשך אחר הנפש, אומרים לו קדם, אתה קדמת למעשה בראשית, לא זכה ונמשך אחר תאות הגוף, אומרים

יקרא סמוך אלא אותו שנהיה תיכף ממש בלי שום איחור. ועין עוד בפרשת ראה בפסוק [דברים יא, ל] 'אחרי דרך מבוא השמש'. ובעלי התוס' ז"ל בפרק הניזקין [גיטין] דף ס' [ע"א ד"ה ופרשת] עלה דאמרינן ח' פרשיות נאמרו בו ביום, פרשת כהנים וכו', פרשת אחרי מות וכו', הקשו למ"ד אחרי מופלג, שהרי אחרי מות בו ביום היה וקאמר אחרי, ותיצו דשמא נאמר אחר כל השבעה פרשיות ולכך חשיב מופלג, ע"כ. ועיין מ"ש רש"י סוף פרשת וילך, 'ואף כי אחרי מותי' [דברים לא, כז], ודוק.

נא. אחר. לשון גנאי, כענין אמרם [חגיגה טו ע"א] אלישע אחר. וכן אמרו ז"ל [גיטין צ ע"ב] בפסוק [דברים כד, ב] 'והלכה והיתה לאיש אחר' אחר קריא רחמנא. ועיין בכלי יקר שופטים ב' [דף סג ע"ד] בפסוק 'ויעבדו'. ובגמ' פרק ב' דיומא [כג ע"ב] אמרינן 'ולבש בגדים אחרים' [ויקרא ו, ה] פחותים מהם. ועיין ברש"י פרשת ויצא בפסוק [בראשית כט, ל] 'עוד שבע שנים אחרות' הקישן לראשונות, מה ראשונות באמונה וכו'. ושמא י"ל דהתם מיתורא דמילת אחרות נפקא ליה. אך קשה שדרשו כן בפסוק [שמות כא, י] 'אם אחרת יקח לו' מקיש אמה לאחרת, ע"ש.

נא. אחר. נדרש לחלק, כמו שדרשו בפסוק [בראשית ל, כד] 'יוסף ה' לי בן אחר' לגלות, ד' שבטים גלו לפניו מן נהר סמבטיון, ושבת יהודה ובנימין מפורזין בכל הארצות. דבר אחר בן אחר למחלוקת, כלומר שלא נשתתפו שבת בנימין במחלוקתם על מלכות בית דוד. בראשית רבה פרשה ע"ג [פיסקא ו].

נב. אחר. דרשו ז"ל 'וילך מנוח אחרי אשתו' [שופטים יג, יא] דלאו אחריה ממש, אלא אחר דבריה ואחר עצתה. ברכות דף ס"א [ע"א].

נג. אחרי מות. אמרו ז"ל בפסוק [בראשית כה, יא] 'ויהי אחרי מות אברהם' אמר רבי סימון כל מקום אחרי מות חזר העולם לאחוריו. בראשית רבה סוף פרשה ס"ב [פיסקא ד].

ציונים והערות

זו. דרשותיו של המהרימ"ט באו בספרו צפנת פענת, קחם משם.

הממונה [הלכה ב], דאמר מאילת השחר עד שיאיר המזרח ד' מילין, ובגמ' [יומא כט ע"א] ובבראשית רבה פרשת וירא פרשה י' [פיסקא י], אמרין משיעלה עמוד השחר עד שיאיר המזרח מהלך ד' מילין אלמא הכל אחד. ועיין בתוס' יו"ט פרק קמא דברכות [משנה א].

סב. איכה. רבי יהודה אומר אין איכה אלא לשון תוכחה, כמה דאת אמר [ירמיה ח, ח] 'איכה תאמרו חכמים אנחנו', ורבי נחמיה אמר אין איכה אלא לשון קינה. ילקוט [ישעיה רמז שפט] בפסוק 'איכה היתה לזונה' [שם א, כא].

סג. אין. דרשינן בכמה דוכתינן בגמ', עיין בפרק קמא דקידושין [ד ע"א] 'זורע אין לה' [ויקרא כב, ג] עיין עלה. ופירשו דהיינו מדכתיב אין ביו"ד, דהוי ליה למימר אין חסר יו"ד, כמו 'מאן בלעם' [במדבר כב, יד], 'מאן יבמי' [דברים כה, ז] חסר יו"ד. ומדכתיב ביו"ד קוראו עיין, דאל"ף מתחלף בעיין באותיות אחה"ע"י, והוי כאילו כתיב עיין ר"ל עיין עליו. וזה טעם רז"ל במדרש איכה [פרשה א פיסקא כו] בפסוק 'אין לה מנחם' [איכה א, ב] ובכמה דוכתינן, שאמרו כל מקום שנאמר אין לה הוה לה 'אין לה ולד' וכו' [בראשית יא, ל] דדרשינן אין כמו עיין לה. וזה פירשתי בטעם מאמרם ז"ליט 'אין שלום אמר ה' [ישעיה מח, כב] מכאן שהקב"ה אוהב את הרשעים, ע"כ. דהיינו דחביבותיה גבייהו, מדכתיב אין דלבסוף הוי ליה.

סד. אין. כתבו התוס' פרק ה' דשבת [נה ע"ב ד"ה ארבעה מתן] עלה דד' מתו בעטיו של נחש, דהא דכתיב [קהלת ז, כ] 'כי אדם אין צדיק בארץ', אין לאו דוקא וברוב בני אדם קאמר. ואיכא למידק שהם עצמם כתבו בפרק קמא דברכות [ה ע"ב ד"ה ה"ג] דלא גרסינן אין אדם זוכה לשתי שולחנות, אלא לא כל אדם זוכה דכמה צדיקים זוכים. ושמא י"ל דלשון

לו אחור יתוש קדמך, שהגוף היה מאוחר ביצירה ליתושים ולצירעים. וכלפי זה רמז המקרא והיו לאחור ולא לפנים שעשו עיקר מהגוף ולא מהנשמה הקדושה. ועל דרך זה רמז הנביא בפסוק [ישעיה א, ד] 'הוי גוי חוטא וכו', נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור, וק"ל.

נז. אחרית. כינוי לבנין בית המקדש, בבראשית רבה פרשת ויחי פרשה צ"ח [פיסקא ב] 'אשר יקרא אתכם באחרית הימים' [בראשית מט, א] זה בנין בית המקדש, היך מה דאת אמר 'והיה באחרית הימים נכון יהיה [הר] בית ה'" [ישעיה ב, ב]. עוד דרשו [בראשית רבה שם] 'אחרית הימים' מפלת גוג ומגוג, ע"ש. עוד בפרק קמא דראש השנה [טז ע"ב] דרשו 'מראשית השנה ועד אחרית שנה' [דברים יא, יב] כל שנה שהוא רש בתחילתו, עשיר בסופו, דכתיב עד אחרית שנה.

נח. אחוזה. לא תיפול לשון זה אלא על הקרקע שהוא תחת רשותו, לא בקרקע מוקצה למת שאינו תחת רשות האדם. הרא"ם פרשת חיי שרה [בראשית כג, ד]. ובפרשת בהר [ויקרא כה, מא] בפסוק 'ואל אחוזת אבותיו ישוב' פירש רש"י אל חזקת כבוד אבותיו. ובפרשת תולדות יצחק [בראשית כו, כו] בפסוק 'ואחוזת מרעהו', תרגם אונקלוס לשון סיעא, סיעת מרחמוהי.

נט. איך. הוא בכל מקום לשון שאלה על הדבר כמו מלשון כמה, אלא שיש הפרש בין איך ובין כמה, כי איך הוא שאלה על תכונת הדבר, וכמה הוא שאלה על ענין הדבר, רד"ק ז"ל [שורש איד].

ס. איים. כינוי לבני אדם המסויימים בעולם, בראשית רבה פרשת לך לך [פרשה מד פיסקא ז] בפסוק [ישעיה מא, ה] 'ראו איים וייראו'.

סא. אילת השחר. הוא עמוד השחר, כן נראה מלשון הירושלמי [יומא] פרק אמר להם

צינונים והערות

יח. הנה ישנם כמה וכמה אפשרויות של חילופי אותיות כדוגמת א"ת ב"ש, בו מתחלפת האות ת' עם האות א' וכן על זה הדרך, כעין זה ישנה אפשרות של החלוקה שהזכיר רבינו והיא ש"כ"ב האותיות מחלקים לחמישה קבוצות והם, אחה"ע שהם אותיות גרון, בומ"ף מהשפתים, גיכ"ק מהחך, דטלנ"ת מהלשון, זסצר"ש מהשיניים. ולפנינו האות אל"ף מתחלפת בעיין שהם מאותיות גרוניות. יט. מאמר זה שמביא רבינו בשם חז"ל 'אין שלום אמר ה' מכאן שהקב"ה אוהב את הרשעים' בקשתיהו ולא מצאתיהו, וראיתי לרבים מבעלי הדרש שמצינים כן בשם בעל שבט מוסר, וכה דבריו (פרק לז), 'וזהו כוונת מאמר רז"ל אין שלום אמר ה' לרשעים מכאן שהקב"ה אוהב את הרשעים'.

בעיר הנדחת, א"נ טובא איש ואשה כתיב התם. וכן פירשו בחולין דף כ"ט [ע"א] ד"ה איש.

ועיין בבראשית רבה פרשת נח ריש פרשה ל"ב [פיסקא א], דרשו פסוק 'איש דמים ומרמה יתעב ה' [תהלים ה, ז] על דואג ואחיתופל זה התיר גילוי עריות ושפיכות דמים, וזה התיר גילוי עריות ושפיכות דמים וכו'. דריש איש על ב' אנשים, על שם ששניהם היו שוים במעשיהם כאיש אחד. ובשוחר טוב דרשו 'לחם אבירים אכל איש' [תהלים עח, כה], אלו ישראל, היך מה דאת אמר [דברים כט, ט] 'כל איש ישראל', ע"ש מזמור ע"ח.

עוד זאת מצאתי להרב מר זקני זצוק"ל בהליכות אלי סימן קמ"א, כתב בשם בעלי התוס' ז"ל [בבא קמא סג ע"א ד"ה רעהו] דמילת איש כי כתיב בקרא, אין למעט ממילת איש-הקדש, ולא ממעטינן הקדש אלא כי כתיב רעהו. ע"כ. והרב ז"ל לא סיים מקום דבריהם ז"ל, כי לענ"ד דבריהם קשים להולמן שהרי בזבחים דף ק"ג א', אמרינן תנו רבנן 'עולת איש' [ויקרא ז, ח] פרט לעולת הקדש וכו'. ועוד בבא קמא דף ע"ו [ע"א] אמרינן הגונב הקדש מבית בעלים פטור, דכתיב [שמות כב, ו] 'וגנב מבית האיש' ולא מבית הקדש. והתוס' עצמן כתבו בבבא קמא דף ג"ן ב' בד"ה איפוך וז"ל, וא"ת רעהו דכתב רחמנא לאפוקי הקדש למה לי, וי"ל דאצטריך להקדש שנגח הדיוט, אך קשה דמקרא דמשור איש נפקא, ע"כ.

סג. איש. ממעטינן מיניה בכל דוכתא איש ולא קטן. וראיתי למהר"ם גאלנטי ז"ל בספר קרבן חגיגה סימן נ"ה, דהא דממעטינן קטן מאיש היינו דוקא בכל מקום דכתיב איש ברישא דעניינא, כמו 'ואיש' [כ"י] [אשר] 'נאף' [ויקרא כ, י], 'ואיש כי ישכב' [שם יט, כ], 'ואיש כי יקלל' [שם כד, טו], 'ואיש כי יכה' [שם כד, יז] כל הני לדרשה אתו, כיון דברישא דעניינא כתיב, כלומר ראה דוקא איש ולא קטן. אבל היכא דכתיב מילת איש בתר דרישא דעניינא, אורחיה דקרא למכתב הכי ולא למעוטי, אלא דיברה תורה כלשון בני אדם, ואמטו להכי לא דרשו ז"ל

תורה לחוד ולשון חכמים לחוד, ובלשון חכמים אין דוקא.

סח. איל בן יומו קרוי איל. יומא דף ס"ה ב'. ועיין ברא"ם פרשת ויצא בפסוק 'ואילי צאנך לא אכלתי' וגו' [בראשית לא, לח], ובפרשת שמיני בפסוק [ויקרא ט, ג] 'ועגל וכבש'.

סו. איפה. כתב הרא"ם פרשת תולדות [בראשית כז, לג], דמילת איפה נדרשת בכמה עניינים פעם לשון עתה, כמו 'מה לך אפוא' [ישעיה כב, א]. פעם לשון אנה, כמו 'איפה היית ביסדי ארץ' [איוב לח, ד]. פעם לשון מה, כמו 'איפה האנשים אשר הרגתם' [שופטים ח, יח]. פעם היא מילה מורכבת איה פה, כמו 'מי איפה הוא הצד ציד' [בראשית כז, לג], ע"כ. ורז"ל דרשו [תנחומא תולדות סימן כב] כ"א. מי איפה לשון אפיה, מי הוא זה שהוא עתיד ליאפות כאן.

סז. איש. מצאתי בתרגום ירושלמי גברא טליי או סיב [ויקרא טו, ב. יז, ג ח יג]. וכיוצא בזה אמרינן פרק קמא דעבודה זרה [יט ע"א] 'אשרי איש ירא את ה' [תהלים קיב, א] אשרי איש ולא אשרי אשה, אלא אשרי איש שעושה תשובה כשהוא איש, כלומר בחור.

סח. איש. כתב רש"י ז"ל פרשת נח ז"ל, 'ויאמרו איש אל רעהו' [בראשית יא, ג] אומה לאומה, מצרים לכוש, וכוש לפוט, ופוט לכנען. שמע מינה דלשון איש שייך גם לרבים. וכן מצאתי להרב מורי זקני ז"ל שהביא ההיא דאמרינן בפסחים דף ס"ו [ע"ב] 'איש כי יהיה טמא לנפש' [במדבר ט, י] איש נדחה לפסח שני ואין צבור נדחין לפסח שני, דהיינו רוב צבור טמאים. שמע מינה דמילת איש משמע נמי אפילו עיר אחת, ולא ממעטינן אלא צבור דהו רוב ישראל. והתוס' [שם ד"ה ואין] הוקשה להם מעיר הנדחת, דכתיב [דברים יז, ה] 'והוצאת את האיש ההוא', ודרשו איש ואשה אתה מוציא לשעריך ואי אתה מוציא כל העיר לשעריך. ואיכא מאן דאמר התם ואפילו שבט אחד. ותירצו דשאני התם שחילק

ציונים והערות

ב. עיין בזה לקמן בדברי רבינו בחלק לשון חכמים (מערכת אות ב סימן כב) מש"כ גבי לשון חכמים. כא. ע"פ דפוס בובר.

עא. איש. דרשו בפסוק [בראשית מג, יד] 'ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש' זה הקב"ה, היך מה דאת אמר [שמות טו, ג] 'ה' איש מלחמה'. וגם איש כינוי לג' אבות. אברהם, דכתיב [בראשית כ, ז] 'השב אשת האיש', יצחק, 'מי האיש הלזה' [שם כד, סה], יעקב, 'ויעקב איש תם' [שם כה, כז]. ויקרא רבה בפרשת בחוקתי פרשה ל"ו [פיסקא ו], בפסוק 'ואיש לא יצילנה מידי' [הושע ב, יב]. וכן בפרק במה בהמה [שבת נה ע"ב].

עב. אישים. דרשו ז"ל לשון אשה, מדלא כתיב אנשים, בפרק ז' דיומא דף ע"א [ע"א] על פסוק 'אליכם אישים אקרא' [משלי ח, ד] אלו תלמידי חכמים שיושבים כנשים ועושים גבורה כאנשים. והמפרשים פותרין אותו לשון אדונים, כמו אישי כהן גדול [יומא עא ע"א], וכמו ניתאי איש תקוע, בפרק ד' דחלה [משנה י], וכן אנטיגנוס איש סוכו [אבות א, ג] שפירשו שהיה אדון למקום הנקרא סוכו. וזה טעם הכתוב 'זכרו זאת והתאושו' [ישעיה מו, ח] כלומר היו מוכחים אותם הנקראים אישים, כמ"ש הרד"ק ז"ל [ישעיה שם].

עג. איש האלהים. כינוי למשה רבינו ע"ה, משני טעמים. אחד פירשו ז"ל מפני כי כל מ' שנה שימש משה בכהונה גדולה, שנאמר [דברי הימים א-ה, כט] 'ובני עמרם אהרן ומשה' וכו', ור"ל איש האלהים איש מיוחד, מקריב אשה ריח ניחוח לה'. [שמות רבה פרשה לו פסקא א]. ובפרשת כי תשא [שם פרשה מג פסקא ד] דרשו שהוא מלשון בעל, כמו 'ואישה יפרנו' [במדבר ל, יד], שהוא התיר בעגל נדר האלהים, 'ויחל משה' [שמות לב, יא], כמה דאת אמר [במדבר ל, ג] 'לא יחל דברו'.

עד. איש תרומות. כינוי לאדם הראשון שהיה גמר חלקו של עולם, שהחלה נקראת תרומה. בראשית רבה פרשה י"ד [פיסקא א].

עה. איתן. בגמ' פרק ט' דסוטה [מו ע"ב] מנין לאיתן שהוא קשה, שנאמר [במדבר כד, כא] 'איתן מושבך', אחרים אומרים איתן הוא ישן, שנאמר [ירמיה ה, טו] 'גוי איתן הוא, גוי מעולם'.

עו. אך. בכל מקום נדרש למעט, ולפעמים נדרש לחלק. בריש פרק קמא דפסחים [ה ע"א] אך

בפסוק [דברים כד, ז] 'כי ימצא איש גונב נפש' למעוטי קטן, כי איש זה שוה לכמה איש שנכתבו בפסוקים דדרכו של כתוב לכתוב כן, ע"כ.

ולענין ד' איכא למידק עליה מההיא דבבא קמא דף ק"ט ב', עליה דקרא ד'ואם אין לאיש גואל' [במדבר ה, ח], בעי רבינא גול גיורת מהו, איש אמר קרא ולא אשה, או דילמא אורחיה דקרא הוא. ופשיט לה התם דאחד האיש ואחד האשה, ואיש אתא למעוטי קטן. משמע דדרשינן איש למעוטי קטן אף דלא כתיב ברישא דעניינא.

ע. איש. כתבו התוס' פרק קמא דעבודה זרה דף י"ט [ע"א] ד"ה אשרי האיש, דדוקא איש משמע למעוטי אשה, אבל 'האיש' [תהלים א, א] אינו למעוטי אשה. וכיוצא בזה כתב הריטב"א פרק קמא דקידושין דף ל"ד [ע"א] ז"ל, הא דאמרינן 'האזרח' [ויקרא כג, מב] להוציא את הנשים, כבר פרישנא בדוכתיה [סוכה כח ע"א] דכל היכא דלישנא בלא ה' משמע מיעוטא, אתא ה' לרבות. וכל היכא דבלא ה' משמע ריבויא אתי ה' למעט, כי הכא דאזרח משמע אפילו נשים אתא ה' למעט. וכ"כ בתוס' [סוכה מג ע"א ד"ה הראשון], ודכוותא בפרק קמא דמגילה [ח ע"א] גבי 'מזובו' [ויקרא טו, טו], דוק ותשכח, וכיוצא בפרק מרובה [בבא קמא סג ע"ב תוס' ד"ה ואידך] ע"כ. וקשיא לי מקרא דכתיב [דברים יז, ה] 'והוצאת את האיש ההוא או את האשה וגו', למה הוצרך לפרש אשה מאחר דכתיב בה'א. ועוד קשה מההיא דפסחים דף צ"א ב' דדריש 'חטאו ישא האיש ההוא' [במדבר ט, יג] איש אין אשה לא, ולדעת התוס' והריטב"א דהיכא דלישנא משמע מיעוטא, אתא ה' לרבות, אמאי לא אמרינן חטאו ישא האיש ההוא לרבות את האשה. והתוס' ז"ל כתבו עוד ביומא דף מ"ג [ע"א] ד"ה ונתן וכו', הביא (דברי הרמז"ל) [דבריהם הרב מורי זקני ז"ל] [הליכות אלי כללי המים סימן תקע] דלפעמים אף דלא כתיב איש ממעטינן אשה, היכא דשני קרא דברישא כתיב [במדבר יט, יז] 'ולקחו' לשון רבים, והדר כתיב 'ונתן' לשון יחיד למעט אשה. וכן מצאתי כדבריהם תלמוד ערוך פרק קמא דקידושין דף ל"ה ב', נשים ליתנהו בהשחתה, מדשני קרא דהוי ליה למימר פאת זקנכם וכתב 'זקנך' [ויקרא יט, כז] ולא זקן אשתך.

יאשמו רעה תבא אליהם נאום ה', דלכאורה בא בכפלון, יאשמו רעה תבא עליהם, ועוד נאום ה' יתור נפיש. אמנם ירצה טעם נאום ה' על דרך גזרת הכתוב גם בלא טעם. והוא דק"ל דבהקדש אם נהנה ממנו שלא כדרך הנאתו פטור, כמ"ש התוס' בפסחים דף כ"ו ע"א ד"ה שאני, וכ"כ במעילה דף י"ט א' ד"ה אקשיה רחמנא לתרומה, דכי [היכי] דבאוכל תרומה אכילה גסה פטור דלא מיקרי אכילה, הכי נמי בהקדש אם אכלו אכילה גסה פטור. והנה מצינו לרז"ל שאמרו [סוטה יא ע"ב] שהמצרים היו מחליפין עבודת האנשים לנשים ושל נשים לאנשים, והיה כונתם ליהנות מן ההקדש שלא כדרך הנאתן לפטור את עצמן. וכן כתיב [שמות א, יב] ויקוצו מפני בני ישראל, שהיו מראים עצמן שהיו קצין מהם, על דרך קץ במזונו כדי לפטור את עצמן. ועל זה אמר כל אוכליו יאשמו אפילו האוכלין שרעה תבא עליהם שהיו קצין בהם, יאשמו נאום ה' מגזרת הכתוב. כיון שגזר שהוא קצף מעט, והמה עזרה לרעה כאשר עשו כן יעשה להם. והתוס' ז"ל כתבו בשבת דף ע"ו [ע"א ד"ה אכילה] דאכילה על ידי הדחק לענין נזקין שמיא אכילה. וכלפי זה רמז כל אוכליו לרבות אף ע"י הדחק, יען רעה תבא עליהם לישראל והם [נזיקין] [נזוקין], ולענין נזקין שמיא אכילה.

פ. אכל. קי"ל בכלל אכילה שתיה בכמה דוכתין לכמה דינין, עיין יומא דף ע"ו ע"א, [ופרק ג' דיומא]. וזה פירשו בפסוק [משלי כג, ז] 'אכול ושתה יאמר לך ולבו בל עמך'.

פא. אכל. סתם אכילה בלשון המקרא, דעת הרא"ם ז"ל בתוספותיו על הסמ"ג הלכות חמץ [לא תעשה עו עמ' י ד"ה שנאמר], דאכילה כל דהו משמע. והאוכל חמץ בפסח כל שהוא וכו', דכתיב [שמות יג,

חילק. ופירש רש"י [שם ד"ה אך] דבאלפא ביתא דאח"ס בט"ע"ב, אך מתחלף והוא חץ, ע"כ. והוא טעם רז"ל שדרשו [תנחומא נח סימן יד] כג בפסוק 'וישאר אך נח' [בראשית ז, ג] אך נח גונח וכוהה דם, כלומר שנח עצמו היה חציו בריא וחציו חולה. ובפרק הזהב [בבא מציעא נט ע"ב] גבי תנורו של עכנאי, תני אך גדול היה באותו יום, ופירש רש"י [שם ד"ה] אך גדול מכה גדולה, ע"כ. ורש"י פירש בפסוק 'אך טוב לישראל' [תהלים עג, א] לטובתם הוא מביא עליהם את הרעה כדי לזכותם לעולם הבא. אמנם הרד"ק בפסוק אך טוב, פירש דיש אך שהוא נדרש לשון באמת, ע"ש.

עז. אכל. בפרק אע"פ [כתובות סה ע"ב] מאי אוכלת רב אשי אמר תשמיש, היך מה דאת אמר [משלי ל, כ] 'אכלה ומחתה פיה' וכו'.

ובמדרש קהלת [רבה פרשה ב פסקא א] בפסוק 'אין טוב באדם שיאכל' [קהלת ב, כד] כל אכילה ושתיה שנאמר בקהלת, בתורה ובגמילות חסדים הכתוב מדבר.

גם לפעמים אכילה הוא נדרש לשון כלייה, כמו 'אש אוכלת' [שמות כד, יז], וכמו 'אכלני חורב' [בראשית לא, מ].

עח. אכל. במעילה דף (נ"ג) [י"ט א], אמרינן 'כי יאכל' [ויקרא כב, יד] פרט למזיק. ומינה ילפינן התם בהקדש דאם לקח ככר של הקדש והשליכו לאיבוד פטור דיליף מעילה מתרומה.

עט. אכל. סתם אכילה בלשון המקרא הוא דוקא באוכל כדרכו, אכילה גסה לא מיקרי אכילה, ואם אכל תרומה אכילה גסה פטור. ואפשר כלפי זה רמז הכתוב [ירמיה ב, ג] 'קדשי ישראל לה' כל אוכליו

ציונים והערות

כב. הנה ישנם כמה וכמה אפשרויות של חילופי אותיות כדוגמת א"ת ב"ש, בו מתחלפת האות ת' עם האות א' וכן על זה הדרך, לפנינו מזכיר רבינו חלופה אחרת 'דבאלפא ביתא דאח"ס בט"ע' - היינו שבסדר זה מחלקים את האותיות לקבוצות של שלש, בנות שבע אותיות כל קבוצה (האות העשרים ושנים מצורפת לקבוצה האחרונה) ולאחר מכן מצרפים את האותיות המקבילות של כל קבוצה, האותיות אח"ס הם האותיות הראשונות של כל קבוצה (דהיינו הראשונה השמינית והחמש עשרה בסדר האלף בית) האותיות בט"ע הם הבאות אחריהם בכל קבוצה, וכן הלאה. על כן האות א' מתחלפת בח', והאות כ' מתחלפת באות צ' שהיא בקבוצה הרביעית.

כג. ע"פ דפוס בובר, ועי"ש עוד בסימן ג'.

כד. עיין לקמן בדברי רבינו בחלק לשון חכמים (מערכת אות א סימן לה) ששנה את דבריו כדהכא.

כה. עוד בענין זה דאכילה בכלל שתיה, עיין לרבינו לעיל בחלק תוספת דרבנן (מערכת אות א סימן כז) מש"כ גבי מידי דאכילה היכא דמחי ושתי ליה. ועיין עוד לקמן מערכת אות ש' (סימן תתקעה).

לשון תורה | מענה לשון

קודש על שם עזונו ורוב אונים. ובמכילתא [דרבי ישמעאל] פרשת בשלח [מס' דשירה פרשה ג ד"ה זה אלי] בפסוק [שמות טו, ב] 'זה אלי' דרשו, נהג במידת הרחמים שאין אלי אלא מידת הרחמים, היך מה דאת אמר 'אלי אלי למה עזבתני' [תהלים כב, ב], 'אל נא רפא נא לה' [במדבר יב, יג], 'אל ה' ויאר לנו' [תהלים קיח, כז]. ולכאורה הוא הפך מזה, עיין בזה [צו דף ל ע"ב] בפסוק [תהלים ז, יב] 'אל זועם בכלי וכו'. ובפרק הספינה [בבא בתרא פח ע"ב] אל קשה ואלה קשה מאל.

פד. אלה. פוסל את הראשונים, ואלה מוסיף על הראשונים. [שמות רבה] משפטים פרשה ל' [פיסקא ג].

פה. אלה. כתב הרא"ם פרשת בראשית [ב, ד] דאלה לפעמים חוזר על האמורים למעלה, כמו 'אלה החוקים' [ויקרא כו, מו], 'אלה המצות' [שם כז], ולפעמים חוזר על האמורים למטה, דומיא ד'ואלה המשפטים' [שמות כא, א], 'אלה הדברים אשר דבר משה' [דברים א, א].

פו. אלה. דרשו ז"ל בפסוק [איכה א, טז] 'על אלה אני בוכיה' שהוא כינוי לביטול כהונה ולמלכות, כמו שנאמר [זכריה ד, יד] 'אלה בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ' כינוי לביטול תורה, כמה דאת אמר [ויקרא כו, מו] 'אלה החוקים והמשפטים'. דבר אחר, על ע"ז היך מה דאת אמר [שמות לב, ד] 'אלה אלהיך ישראל'. דבר אחר, על ביטול קרבנות, כמה דאת אמר 'אלה תעשו לה' במועדיכם'. איכה רבתי [פרשה א פיסקא נא].

פז. אלהים. כינוי לשבועה, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [בראשית לט, ט] 'וחטאתי לאלהים', לה' לא נאמר אלא לאלהים, נשבע ליצרו ואמר בשבועת אלהים אנכי נשבע שאיני עושה הדבר הזה. בראשית רבה [פרשה] (ע"ז) [פ"ז] [פיסקא ה]. וכן השבועות שבמקרא ובתלמוד מצינו לשון אלהים, כנודע בכמה דוכתיין [בבא מציעא טז ע"ב ושי"ג].

ג] 'ולא יאכל חמץ', ואכילה כל דהו משמע, ואע"ג דאינו חייב כרת או קרבן אלא בכזית, שאני התם דאתא הלכתא ואפיקתיה ממשמעותיה, אבל לאיסורא כדקאי קאי, ע"כ. והרב בעל משנה למלך פרק א' מהלכות חמץ הלכה ז', הרבה להשיב על הרא"ם בזה מכמה סוגיות דמוכחי בהדיא דסתם אכילה היא בכזית, ואף דהשיעורים הם הלכה למשה מסיני הכוונה היא דהלכה למדנו דפירוש אכילה כזית, ע"ש באורך, ובהלכות שבועות פרק ד' [הלכה א]. ועיין בספר חזון נחום (דף פ"ח) [פרק ח דובחים משנה י] מ"ש על הרב בזה.

פב. אכל. כל מקום שנאמר לא תאכל, לא תאכלו, הוי פלוגתא דאמוראי. ריש פרק כל שעה [פסחים כא ע"ב] לרבי אבהו אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה במשמע. ולחזקיה לא יאכל בצירי, דשני קרא לרבות איסור הנאה, אבל סתם אכילה שבתורה דוקא אכילה במשמע ולא הנאה. והביא הרב מרן זקני ז"ל [הליכות אלי כללי האלף סימן קכג קכד] בשם הרא"ש חולין (דף קס"ז) [פרק ז סימן יז] דהלכה כחזקיה דרבו הוא, והלכה כחזקיה נגד רבי יוחנן כ"ש נגד רבי אבהו תלמידיה. ע"ש. ולרבי אבהו נמי דמשמע אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה. אמרו בקמא דף מ"א [ע"א] דהיכא דאיסור האכילה ילפינן ממקום אחר תו לית לן למימר דלא תאכל הוי הנאה, דא"כ ליכתוב בפירוש לא יהנה. הרב מורי זקני ז"ל.

פג. אל. אמרו ז"ל בפסוק [תהלים פה, ט] 'אשמעה מה ידבר האל ה' וגו', מהו האל ה' אמר רב יהודה בר סימון הלך משה והרכין אזנו במשכן, אמר משה תאמר שיש בלבו של הקב"ה על ישראל, שמא עד עכשיו עומד כעסו על ישראל והוא בקושי עמהם. ואין האל אלא לשון חזוק, כמה דאת אמר [יחזקאל יז, יג] 'ואת אילי הארץ לקח'. או הוא מתרצה במידת הרחמים, הדא הוא דכתיב ה' וכו', ע"כ. פרשת נשא ריש פרשה י"ב [פיסקא א]. וכ"כ רש"י ז"ל בפסוק [בראשית לא, כט] 'יש לאל ידי', יש כח וחיל בידי לעשות עמכם רע. וכל אל שהוא לשון

וראה זה חדש אמרו בדברים רבה פרשת ואתחנן פרשה (כ') [ב'] [פיסקא יח] וז"ל, הואיל ואין בעבודה זרה ממש, למה קורא אותם אלהות אלהים אחרים, כדי ליתן שכר לכל מי שפורש ממנה. אמר הקב"ה אע"פ שאין בה ממש כיון שפורש ממנה האדם מעלה אני עליו כאילו היה עובד למי שיש בו ממש ובא אצלי, ע"כ. ואצלי, על פי זה יתיישב הכתוב [משלי יא, יח] 'רשע עושה פעולת שקר וזורע צדקה שכר אמת', אשר דרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה מד פיסקא ב] רשע עושה פעולת שקר, זה נמרוד הרשע, אשר היה עושה עצמו עבודה זרה ומטעה את הבריות, וזורע צדקה זה אברהם, וכו'. וקשה לפי"ז מה הלשון שכר אמת, אכן ע"פ דבריהם ז"ל וזורע צדקה זה אברהם, שפירש מהעבודה זרה, היה שכרו שכר אמת, לא כמי שפירש מן השקר של נמרוד, שנאמר רשע עושה פעולת שקר אבל זורע צדקה שכר אמת, מעלה אני עליו כאילו פירש מן האמת.

צ. אלהי הרוחות. דרשו ז"ל יודע המחשבות. ועיין ברא"ם פרשת קרח [במדבר טז, כב].

צא. אלהי מצריים. כינוי לשר של מצרים. זוהר פרשת שמות דף י"ח [ע"א].

צב. אליו. דרשו פרק קמא דיומא נד ע"ב קול לו קול אליו, משה שומע וכל ישראל לא שמעו. ופירש רש"י [שם ד"ה קול] מדכתיב [במדבר ז, פט] 'וישמע את הקול מדבר אליו' ולא כתיב לו, ש"מ מייעוט הוא. והרא"ם ז"ל כתב בפרשת ויקרא [א, א] דהכי נמי איכא לדיוקי ממילת אל, מדהוי ליה למכתב למשה בלמ"ד לבדו, וכתביה באלף למ"ד, שהוא למיעוטא היכא דאיכא למדרשכ"ה. ועיין בפרק קמא דסוטה [יא ע"ב], בפסוק [שמות א, יז] 'כאשר דיבר אליהן מלך מצרים', להן לא נאמר אלא אליהן, מלמד שתבען וכו'. ובסוטה דף ל"ב ב' כתב רש"י, ד"ה ה"ג ואמר אל האשה, ולא גרס ואמר הכהן לאשה, אל האשה משמע דברים הנכנסים בלבה,

פח. אלהים. כינוי למשה ואהרן, כמו שדרשו במכילתא^כ בפסוק [שמואל ב ז, כז] 'אשר הלכו אלהים לפדות', אלהים זה משה ואהרן^{כז}.

פט. אלהים אחרים. אמרו ז"ל בפסוק [דברים ד, כח] 'ועבדתם שם אלהים' (אחרים) אלו המלכיות, דאמר רב שמואל בר נחמן תמן קריין למלכיא אלהיאי. מדרש פרשת בהר [ויקרא רבה פרשה לג פיסקא פ].

ועל דרך זה פירש רש"י בפסוק [בראשית ו, ב] 'ויראו בני האלהים' כל אלהים שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח 'אתה תהיה לו לאלהים' [שמות ד, טז], 'ראה נתתיך אלהים' וכו' [שם ז, א].

ובטעם למה מכונים כינוי אלהים אחרים, אמרו ז"ל מה ת"ל אלהים אחרים שאחרים קורין אותם אלהים. דבר אחר, שהם מאחרים את הטובה לבוא בעולם. דבר אחר שהם עושים את עובדיהם אחרונים. דבר אחר שהם מחדשים להם אלוהות בכל יום, היה של זהב וצריך לו, עושהו של כסף וכו', שנאמר [דברים לב, יז] 'חדשים מקרוב באו'. דבר אחר אלהים שהם מאחרים את עובדיהם, כמה דאת אמר [ישעיה מו, ז] 'אף יצעק אליו ולא יענה מצרתו לא יושיענו'. מכילתא [דרבי ישמעאל יתרו - מס' דבחדש פרשה ו], הובא בילקוט ישעיה (סימן ל"ז) [רמז תמא].

ועל פי זה יתפרש טעם הכתוב [דברים יא, טז-יח] 'וסרתם ועבדתם אלהים אחרים' וכו', 'ואבדתם מהרה' וכו', 'ושמתם את דברי אלה על לבבכם' וכו', שהכוונה דאע"ג דכתיב [שם כד, ד] 'לא יוכל בעלה הראשון לשוב לקחתה', מ"מ אם נישאת לחרש או סומא או אלם מותר, כמ"ש הרמב"ם ז"ל [פרק יא מגרושין הלכה טו]. ועל כן אמר דהואיל דכשתעבדו עבודה זרה אינו אלא אלהים אחרים שנעשית אחרים לעובדיהם, הן יצעק אליו ולא ישמע, א"כ הו"ל כהלכה ונישאת לחרש דשריא, א"כ אל תעלה לפרוק עול מלכות כשתאבדו מעל הארץ, אבל ושמתם את דברי אלה על לבבכם וכו' ושוב תשובו אלי, דאין כאן לא תעשה כלל, וכמ"ש הראשונים ז"ל.

ציונים והערות

- כו. לא נמצא כן במכילתא, אך יעויין בילקוט שמואל ב' (רמז קמו).
כז. עיין עוד לקמן בדברי רבינו מערכת אות מ' (סימן תרכא) שהביא דרשת חז"ל גבי 'מלאכי אלהים' דאלו משה ואהרן.
כח. עוד בהאי כללא עיין בדברי רבינו לקמן מערכת אות ד' (סימן רפה ד"ה ואפשר) מש"כ בזה.

[שמואל-א ד, יט]. פרשת וירא [בראשית שם]. ובפרשת וישב כתב רש"י בפסוק [בראשית לו, י] 'ויספר אל אביו ואל אחיו', מילת אל הוא כמו בפני, ז"ל, אל אביו ואל אחיו לאחר שסיפר אותו לאחיו, חזר וסיפרו לאביו בפני אחיו. ועיין שם ברא"ם ז"ל.

צח. אלף. כתב הרא"ם דלשון אלף שבא במקרא לפעמים אלף לאו דוקא, אבל הוא מורה על ריבוי, כמו 'הקטן יהיה לאלף' [ישעיה ס, כב] לעם רב. בפרשת וירא [בראשית כ, טז] בפסוק 'ולשרה אמר הנה נתתי אלף כסף לאחיך', ע"ש.

צט. אב. כתב הרא"ם דאם משמע בענין שבועה כמו לא, כמו 'אם לדוד אכזב' [תהלים פט, לו], 'אם יקרך עון' [שמואל-א כח, י], שטעמו חי ה', לא יקרך עון. פרשת מקץ בפסוק [בראשית מב, טו] 'חי פרעה אם תצאו מזה'. והרד"ק ז"ל כתב [שורש אס], דיש אם דמשמש במקום באמת, כמו 'כי אם תם הכסף' [שם מז, יח], והביא רבים כיוצא בו. וכתב ורצוני לומר כי אלו מלות אם שאני מפרש בהן אמת, חסרין גון אמן, וכן אמת חסר גון, והראוי אמנת, ע"כ. וכתב רש"י פרשת חוקת [במדבר כ, כט] אם משמש לפעמים במקום אשר, כמו 'אם חרוצים ימיו' [איוב יד, ה], 'אם מדוע לא תקצר רוחי' [שם כא, ד]. וכ"כ בפרשת חיי שרה [בראשית כד, לג] בפסוק 'עד אם דיברתי דברי', הרי אם משמש בלשון אשר, ובלשון כי, כמו 'עד כי יבא שילה' [שם מט, י], וזהו שאמרו חז"ל [ראש השנה ג ע"א] כי משמש בד' לשונות ואחד מהם (אם) [אי] והוא אם. וכ"כ בפרשת מקץ [שם מג, ז] בפסוק 'כי יאמר' (אלינו), 'כאשר יאמר אלינו' [שמות ח, כג]. כי משמש בלשון אם, ואם משמש בלשון אשר, הרי זה שימוש אחד מד' לשונות, שהרי כי זה כמו אם. ופירש הרא"ם ז"ל [בראשית כד, לג] שהכוונה הרי אם משמש בלשון אשר ובלשון כי, כמו 'עד כי יבא שילה' [שם מט, י] שפירושו עד אשר. וכתב רש"י ז"ל בפרק קמא דראש השנה [שם ד"ה כדריש לקיש] שכל המשמשים במקום כאשר ובמקום אשר, כולן לשון אם הן, שמצינו בכמה מקומות אם משמש בלשון כאשר

שתהא מכרת הלשון, ע"כ. ועיין מ"ש הר"ן בתשובה על זה הובא בעין ישראל.

צנ. אליף. הוי פלוגתא מר סבר 'קח לך' [ויקרא ט, ב] משלך, ומר סבר בין קח לך ובין 'ויקחו אליך' [שמות כז, כ] משל ציבור. ריש פרק קמא דיומא [ג ע"ב].

צד. אלים. כינוי לאבות, 'בני אלים' [תהלים כט, א] בניהם של אותם הנשחטין (דאלים) [כאלים]. אברהם אמר אני שוחט, ויצחק אמר אני נשחט. דבר אחר, בני אילמים שהיה להם לענות למקום ולא השיבו. שוחר טוב מזמור כ"ט. וכן דרשו פרק ד' דראש השנה [לכ ע"א] ע"ש. ובילקוט איוב (סימן מ') [רמז תתקנז], דרשו בפסוק [איוב מא, יז] (משאתו) 'משותן יגורו אלים', אין אלים אלא מלאכי השרת, היך מה דאת אמר [תהלים פט, ז] 'ידמה לה' בבני אלים'.

צה. אלוף. כל מקום שנאמר אלוף ראוי למלכות, אלא שאינו מעוטר. סנהדרין דף צ"ט ע"ב.

צו. אל. כתב הרא"ם [בראשית לו, לה] מילת אל משמשת בחמישה לשונות. א: לשון אצל, כמו 'ואבימלך הלך אליו' [שם כו, כח], 'אלי תבא' [שם לו, טז]. ב: לשון לו, כמו 'ויאמר אליו אני ה'' [שמות ו, ב]. ג: לשון על, כמו 'כי ארד אל בני אבל' [בראשית לו, לה]. ד: לשון עם, כמו 'ואשה אל אחותה' [ויקרא יח, יח]. ה: משמשת במקום ב"ת, כגון 'ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך' [שם כ]. והרד"ק כתב ישמש במקום עם, כמו 'איש טוב זה ואל בשורה טובה יבוא' [שמואל-ב יח, כז], כלומר עם בשורה טובה יבוא. ותהיה במקום את, כמו 'אספרה אל חוק' [תהלים ב, ז], 'וירדפו אל מדין' [שופטים ז, כה].

צז. אליף. משמשת תמורת יוד, כמו 'אשרו חמוץ' [ישעיה א, יז]. גם תמורת ואי, כמו 'נאות השלום' [ירמיה כה, לז], שעניינו גוות כמ"ש בספר ערוגת הבושם^{כט}. ורש"י [כתב] שמשמשת האלף במקום עיין, כמו 'ויאמר אברהם אל שרה אשתו' [בראשית כ, ב], וכמו 'אל הלקח ארון האלהים'

ציונים והערות

כט. ספר ערוגת הבושם לכמהו"ר שמואל ארקוואלטי על עניני דקדוק לשון הקודש (פ"ב בביאור שימושי כל האותיות אות ג).

את עמי' [שמות שם] ואם יהיה היובל, כולן הם לשון ודאי, ע"כ.

קג. דרשו ז"ל 'דברי למואל [וגו'] אשר יסרתו אמו' [משלי לא, א] זו התורה שיסרתו לשלמה, שהיא נקראת אם לומדיה, כמה דאת אמר [שם ב, ג] 'כי אם לבינה תקרא' אם כתיב. מדרש רבה נשא פרשה י' [פיסקא ד].

קד. כינוי זה מצינו לישראל, כמו שאמרו ז"ל לא זו מחבבן עד שקראן אם, כמה דאת אמר [ישעיה נא, ד] 'הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו' ולאומי כתיב. מדרש חזית'לא.

קה. כינוי לסיני, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [שיר השירים ג, ד] 'עד שהבאתיו אל בית אמי, בית אמי זה סיני. פרשת ויקרא פרשה א' [פיסקא י].

קו. מצינו לשון חזרה, בפרק האומנים [בבא מציעא] דף ע"ז ע"א ואימרו פועלים, וכתב רש"י [שם ד"ה ואימרו] לשון חזרה, ובלשון המקרא דומה לו 'כעת במרום תמריא' [איוב לט, יח].

קז. כתב רא"ם בפסוק 'ויאמר אל יוסף הנה אביך חולה' [בראשית מח, א] דבדבר חדש לא יפול לשון אמירה כי אם לשון הגדה.

קח. מתפרש לשון רצון, כמו 'ה' אמר לשכון בערפל' [מלכים א, ח, יב]. זוהר ויקרא דף י"ז ע"ב.

קט. מתפרש לשון מחשבה מה אמר לך לבך. זוהר פרשת שמות דף י"ז א', וכן בפסוק [שם ב, יד] 'הלהורגני אתה אומר'.

קי. אמירה בחשאי. זוהר ויחי דף ל"ד ב'.

קיא. אמירה. לשון הוראה, במדרש יתרו בפרשה [כ"ח] [כ"ז] [פיסקא ט] בפסוק [משלי ו, ב] 'נוקשת באמרי פיך', אין אמרי אלא הוראת תורה,

ולשון אשר כמו 'ואם יהיה היובל' [במדבר לו, ד], שהרי בודאי יהיה, ע"כ. ועיין עוד ברא"ם פרשת ויצא בפסוק [בראשית כח, טו] 'עד אשר אם עשיתי'. וצ"ע במ"ש הרא"ם שם בפסוק [בראשית כח, כ] 'אם יהיה אלהים עמדי' שהוא ס"ל ספק, וכתב ז"ל, ופירושו ואם יהיה היובל, כבר היה רבי יהודה אומר מכאן שעתידי היובל ליפסק ולחזור. ופירושו ואם תקריב מנחת בכורים' [ויקרא ב, יד] (היא) [היה] רבי יהודה אומר עתידה מנחת בכורים ליפסק ולחזור. ע"כ. ועיין עוד שם בפסוק [בראשית לא, נב] 'אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה', ובפרשת וישב [שם מ, יד] בפסוק 'אם זכרתני אתך'.

קיב. דרשו ז"ל 'אם בחוקתי תלכו' [ויקרא כו, ג] אין אם אלא לשון בקשה, וכן הוא אומר [תהלים פא, יד] 'לו עמי שומע לי' וכו'. פרק קמא דעבודה זרה דף (ז') [ה'] [ע"א] ל. ועל דרך זה יש לי להליץ על יעקב אבינו ע"ה, שהקשו ז"ל, דאחר שהבטיחו 'הנה אנכי עמך' [בראשית כח, טו], היכי קאמר בתר הכי [שם כח, כ] 'אם יהיה אלהים עמדי' בלשון ספק, אכן יתכן שהוא אמר לשון בקשה ותחנונים שהתחנן שיקים ה' את דברו.

קיג. בריש פרק ג' דתמורה דף י"ח [ע"א], ר"א דריש אם כמו אם, דאמרינן התם ר"א אומר ולד שלמים לא יקרב שלמים. מאי טעמא דר"א אמר קרא [ויקרא ג, א] 'ואם זבח שלמים קרבנו [לה'] אם, ולא הולד. ופירש רש"י ודריש להאי אם כמו אם.

קיד. כתב רש"י ז"ל בפרשת משפטים [שמות כ, כא] דיש אם דאינו תלוי, כמו 'אם כסף תלוה את עמי' [שם כב, כד], 'אם כופר יושע עליו' [שם כא, ל], שאינו רשות אלא חובה. והתוס' ז"ל כתבו פרק ט' דגיטין [צ' ע"א] ד"ה כי משמש בד' לשונות מה שפירש רש"י דכי תבוא וכי יביאך א"א לפרש במקום [אם], דהא ודאי הביאם הקב"ה לארץ, בחינם דחק, דהרבה אם משמשים בלשון זה 'ואם תקריב מנחת בכורים' [ויקרא ב, יד], 'אם כסף תלוה

ציונים והערות

ל. בגמ' עבודה זרה שם ליתא 'אין אם אלא לשון בקשה', והתם איתא אין אם אלא לשון 'תחנונים', וכפי שסיים רבינו דבריו. לא. עיין במדרש שיר השירים רבה (פרשה ג פיסקא ה). מדרש חזית הוא כינוי לשיר השירים רבה ולקהלת רבה, מפני שמדרשים אלו מתחילים בפסוק 'חזית איש מהיר במלאכתו'.

שבע"פ שאף אם לא היו אנוסים בה היו פורקין עול ממנה. על דרך דאמרינן בריש הוריות [ב ע"ב] זה הכלל לאתויי מבעט בהוראה, ע"ש. ובפרק קמא דברכות [ה ע"א] אמרינן ירגיז אדם יצר הטוב על יצר הרע, אי אזיל מוטב, ואם לאו יעסוק בתורה, שנאמר [תהלים ב, ה] 'רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם', דריש אמירה על סתם דבר תורה. ובפרק ר"א דמילה [שבת קל ע"א] דריש 'שש אנכי על אמרתך' [שם ק"ט, קסב] על המילה, ע"ש. ובמציעא דף פ"ה [ע"א] דרשו 'ואני זאת בריתי וכו' אמר ה'" [ישעיה נט, כא] מאי אמר ה' אמר הקב"ה אני ערב בדבר זה.

וחילוק מה בין דיבור לאמירה, הוי פלוגתא בבראשית רבה פרשה ג"ן [פיסקא ה] בפסוק [בראשית כא, א] 'זה' פקד את שרה כאשר אמר, ויעש ה' לשרה כאשר דיבר, מר סבר אמירה ע"י הקב"ה ודיבור ע"י מלאך, ומר סבר אמירה ע"י מלאך ודיבור ע"י הקב"ה, דדיבור לשון חזוק וקיום. ורש"י ז"ל בפרשת דברים [דברים ב, טז יז] בפסוק 'ויהי כאשר תמו' וכו' 'וידבר ה' אלי', אבל משילוח המרגלים עד כאן לא נאמר בפרשה וידבר אלא ויאמר, ללמדך שכל ל"ח שנה שהיו ישראל נזופים לא נתייחד עמו הדיבור בלשון חיבה פנים אל פנים וישוב הדעת וכו', ע"כ. וכתבו המפרשים ז"ל [שפתי חכמים דברים שם אות א] דאע"ג דרש"י ז"ל כתב בפרשת בהעלותך [במדבר יב, א] בפסוק 'ותדבר מרים' אין דיבור בכל מקום אלא לשון קשה, וכן הוא אומר [בראשית מב, ל] 'דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות', אין אמירה בכל מקום אלא לשון תחנונים, וכן הוא אומר [שם יט, ז] 'ויאמר אל נא אחי תרעו', מ"מ אע"ג דדיבור לשון עז וקשה, כיון דכתיב וידבר ה', שם הו"ה הוא דיבור של חיבה, שהוא ע"י הקב"ה בעצמו, לא כן ויאמר ה' דמצינו לפרש ויאמר ה' ע"י שליח, כמו 'ויאמר ה' לה' [שם כה, כג] שפירושו [בראשית רבה פרשה סג פיסקא ז] ע"י שליח. וכמו 'ויאמר אני חותנך יתרו' [שמות יח, ו], וכמו 'ויאמר ליוסף (אני) [הנה] אביך חולה' [בראשית מח, א], לאפוקי לשון וידבר הוא דיבור של חיבה פה אל פה, כמו 'פה אל פה אדבר בו' [במדבר יב, ח]. ואע"פ שלנביא אחר הוא לשון קשה לגבי משה הוי ליה

שנאמר [שם ז, א] 'בני שמור אמרי', וכן [שם ד, כ] 'לאמרי הט אזנך'.

ק"ב. אמירה. דרשו ז"ל לשון נשיאות ורוממות, בפסוק [דברים כו, יז] 'את ה' האמרת היום' אמר הקב"ה אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם. פרק קמא דברכות [ו ע"א]. וכשחטאו כתיב [איכה ב, יז] 'ביצע אמרתו', כמו שאמרו ז"ל בפרשת בשלח בילקוט [רמז רמא].

ק"ג. אמירה. כתב בספר [דובב] שפתי ישנים פרשת האזינו [דף סח ע"ב], בפסוק [דברים לב, ב] 'יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי', דלשון לקח אמר על תורה שבכתב שלקוחה מן השמים, כמו שאמרו 'לקחת מתנות באדם' [תהלים סח, יט]. ולשון אמרתי הוא תואר לתורה שבעל פה שהיא אמרי בשר ודם מה שתלמיד ותיק מחדש, ע"כ. וכדבריו מצאתי בילקוט ישעיה רמז ת"ד, בשם הפסיקתא [ד"ב כהנא פיסקא טו] בפסוק [ישעיה ה, כד] 'כי מאסו את תורת ה' צבאות ואת אמרת קדוש ישראל ניאצו', תורת ה' צבאות זו תורה שבכתב. ואת אמרת קדוש ישראל ניאצו זו תורה שבעל פה, ע"כ.

זבחי ניחא דקאמר בלקחי יערוף שאמרו ז"ל [ילקוט דברים רמז תקמב], שר"ל אם תלמיד חכם אינו הגון, ערפהו כמטר. לפי מה שאמרו בתנחומא [נח סימן ג] לב דכפיית ההר לא היה אלא על תורה שבעל פה, דתורה שבכתב כבר אמרו מרצונם, 'כל אשר דיבר ה' נעשה ונשמע' [שמות כד, ז]. הילכך בתורה שבכתב שהם נענשים ואין להם טענת מודעא, אמר 'יערוף כמטר לקחי', משא"כ באמרתי תורה שבעל פה. אבל אמר [דברים לב, ג] 'כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו', דמצד גדולתו ומלכותו חייבים הם מדינא דמלכותא אפילו אנוסים. והוא כונת הכתוב כי מאסו את תורת ה' צבאות ואת אמרת קדוש ישראל ניאצו, שאם היו פורקים עול מתורה שבעל פה בלבד היה מקום פטור לומר מודעא היו דברינו. אכן הם פרקו עול מתורת ה' ג"כ, מתורת ה' צבאות תורה שבכתב ובכך חוזר עליהם מה שניאצו את אמרת קדוש ישראל, דפריקת עול בתורה שבכתב יוכיח גם על פריקת עול תורה

קִיחָה. אמת. הוא כינוי לצדקה כמו שאמרו ז"ל, אהרן לא נשתבח אלא בצדקה, שנאמר [מלאכי ב, ו] 'תורת אמת היתה בפי'הו', ואין אמת אלא צדקה, כמה דאת אמר [תהלים פה, יב] 'אמת מארץ תצמח וצדק' וגו'. ילקוט פרשת וירא [רמז פב]. וכוונת הכינוי הזה לפי שהעושה בצדקה מורה על בטחונו יתברך, על דרך שכתבו בילקוט [שמות רמז רע] בפסוק [שמות יח, כא] 'אנשי אמת' בעלי הבטחה. וכוונת הכתוב 'אמת מארץ תצמח' בצדקה, ובאותה מידה 'צדק משמים נשקף'. וע"פ דרכם יומתק סיפיה דקרא [מלאכי שם] 'ורבים השיב מעוון', ע"פ הדרך שפירשנו בפסוק [דניאל ט, ז] 'לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים', שדרשו ז"ל [תנחומא כי תשא סימן יד] לג לנו בושת הפנים בעגל. והענין בקיצור ע"פ מה שפירשנו במאמרם [כתובות סח ע"א] כל המעלים עיניו מן הצדקה כאילו עובד עבודה זרה, דענין עבודה זרה והצדקה סגנון אחד לשניהם, דעובדי עבודה זרה טוענין דמעשה שמים עדיף, ואם אין הקב"ה חפץ בעבודה זרה למה אינו מבטלה דעם כי כבר צוה לאבדה מ"מ מעשה שמים עדיף. וכן הוא בענין הצדקה שבאים מחמת טענה, אם הקב"ה אוהב את העניים מפני מה אינו מפרנסם הוא בעצמו. וע"כ אמרו דהמעלים עיניו מן הצדקה כאילו עובד עבודה זרה. והוא אמרו לך ה' הצדקה, כלומר לך ה' עניינה של צדקה שצויתנו עליה, אלמא מעשה בשר ודם עדיף לך, הילכך לנו בושת הפנים בעגל. או יהיה השיעור לך ה' הצדקה, לך היתה ראויה הצדקה וצוית אותה לנו מטעם דמעשה בשר ודם ניחא לך, ע"כ לנו בושת הפנים. ותיבת לנו תיטוב למעלה ולמטה, על דרך 'או מכור לנכרי' וכו' [דברים יד, כא]. והוא טעם הכתוב [ישעיה נא, א] 'רודפי צדק מבקשי ה'. ובאנשי סדום כתיב [בראשית יג, יג] 'רעים וחטאים לה' מאד', ופירש רש"י ז"ל חטאים בממונם, כמה דאת אמר [דברים טו, ט] 'והיה כן חטא' האמור בענין הצדקה. א"כ לפי"ז יש לפרש רעים בעבודה זרה, על דרך שדרשו ז"ל [ספרי במדבר פיסקא פה] בפסוק [במדבר יא, א] 'ויהי העם כמתאוננים רע בעיני ה' אין רע אלא עבודה זרה, כמה דאת אמר [דברים לא, כט] 'כי תעשו את הרע בעיני ה'

חיבה, כמו שנאמר [שם יב, ז] 'לא כן עבדי משה'. ועיין במה שכתב רש"י ז"ל בשלהי תעניות סוף דף (ל"ב) [ל'] [ע"ב ד"ה לא היה]. והר"ב היפה ז"ל כתב בפרשת בראשית פרשה ה', דלשון אמירה מורה על הפרטות, ודיבור מורה על הכללות, ע"ש.

קִיד. אמירה. מצינו לשון מעיל, במדרש פרשת תשא פרשה מ"ה [פיסקא ב], בפסוק 'ויתנצלו בני ישראל את עדים' [שמות לג, ו], פורפיראות, שנאמר [יחזקאל טז, יא] 'ואעדך עדי'. וכן הוא אומר [דברים כו, יז] 'את ה' האמרת היום וה' האמירך היום' וכו', ע"כ. ופירשו המפרשים ז"ל [מתנות כהונה גליון המדרש] דדריש האמירך לשון בגד, על דרך שדרשו הם [איכה רבה פרשה א פיסקא א] על פסוק [שם ב, יז] 'ביצע אמרתו' בזה פורפירא דיליה. וכן 'על פי מדותיו' [תהלים קלג, ב], מתורגם על אמרא דלבושא.

קִיזו. אמירה. מצאתי בזה פרשת משפטים [דף קג ע"ב] בפסוק [שמות כג, יג] 'ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו', מאי אשר אמרתי, דאגזימית לכוון על מימר פולחני, ע"כ. וכן מצאתי בספר ילקוט שמואל כתב בשם ספר פליאה וז"ל, אמירה סתם הוא דין, ע"כ. והוא טעם 'ביצע אמרתו' וכו' [איכה ב, יז]. וטעם הפסוק [תהלים צד, ד] 'יביעו ידברו עתק יתאמרו כל פועלי און', שהגזמת עליהם.

קִיזו. אמונה. כינוי לתורה, דרשו ז"ל בפסוק [תהלים קיט, קלח] (אתה) 'צוית צדק עדותיך ואמונה מאד', מאי ואמונה זו תורה שהיא גדולה שבה ברא הקב"ה את עולמו ובה נשבע, שנאמר [שם פט, ג] 'איה חסדיך הראשונים ה' נשבעת לדוד באמונתך', היא התורה. שוחר טוב מזמור קי"ט. ובפרק קמא דשבת [לא ע"א] דרשו 'והיה אמונת עתך' [ישעיה לג, ו], אמונה זה סדר זרעים, ופירש רש"י [שם ד"ה סדר] שעל אמונת האדם סומכים להפריש מעשרותיו.

קִיזו. אמונה. כינוי ליעקב, כמו שדרשו בפסוק [תהלים צח, ג] 'זכר חסדו ואמונתו', חסדו זה אברהם ואמונתו זה יעקב, כמה דאת אמר [מיכה ז, כ] 'תתן אמת ליעקב'. בראשית רבה פרשה ע"ג [פיסקא ב].

ציונים והערות

לג. ע"פ דפוס וורשא.

קכא. אמת. דרשו ז"ל בפסוק [דניאל י, כא] 'הרשום בכתב אמת', רשום שלא נגזרה גזרה, אמת משנגזרה גזרה. [ירושלמי] פרק י"ב דיבמות [הלכה ו].

קכב. אנשים. כינוי למלאכים כשתהיה השכינה עמהם, דלגבי השכינה נחשבים כאנשים. רש"י [בראשית יט, א]. ובבראשית רבה פרשת וירא [פרשה נ פסקא ב] בפסוק [שם יט, א] 'ויבואו שני המלאכים' וגו'. ובגדרים [לב ע"ב] דרשו 'ואנשים בה מעט' [קהלת ט, יד] אלו איבריו של אדם.

קכג. אנשים. כל מקום שנאמר אנשים הם צדיקים, כמה דאת אמר [שמואל-א א, יא] 'ונתת לאמתך זרע אנשים' וכו'. פרשת שלח לך [פרשה טז פסקא ה]. וצ"ל לפי"ז דקרא דכתיב [בראשית יג, יג] 'ואנשי סדום רעים וחטאים', ר"ל אפילו האנשים החשובים שבהם, הם הדיינים שבהם, כמ"ש בפרק חלק [סנהדרין קט ע"ב]. ושוב ראיתי ברא"ם ז"ל פרשת שלח לך [במדבר יג, ג] כתב כל אנשים שבמקרא וכו', פירוש בכל מקום שבא מילת אנשים במקום תואר, כמו 'כולם אנשים' [שם יג, ב], 'וחזקת והיית לאיש' [מלכים-א ב, ב], לא כשלא יהיו במקום תואר כמו 'ויאמרו האנשים אל לוט' [בראשית יט, יב], ואת האנשים אשר פתח הבית' [שם יא], 'שלח לך אנשים' [במדבר יג, ב] כולם לשון אנשים ממש הם ולא חשובים. ע"כ. ולפעמים נדרש תואר אנשים כלומר בחורים, כמו 'וכל מרבית ביתך ימותו אנשים' [שמואל-א ב, לג]. ובילקוט שמואל א' [רמז עח] אמרו 'זרע אנשים' [שמואל-א א, יא] אנשים חכמים, היך מה דאת אמר [דברים א, יג] 'אנשים חכמים ונבונים'.

קכד. אנשים נביאים, היך מה דאת אמר [במדבר יא, כו] 'וישארו שני אנשים במחנה' וכו'. [במדבר רבה פרשה טז פסקא יט].

קכה. אנשים גדולים, היך מה דאת אמר [שמואל-א יז, יב] 'והאיש בימי שאול זקן בא באנשים'. [במדבר רבה פרשה טז פסקא ה].

קכו. אנשי החיל. דרשו ז"ל במדרש קהלת [פרשה יב פסקא א] 'והתעוותו אנשי החיל' [קהלת יב, ג] אלו הכהנים.

להכעיסו במעשה ידיכם'. ולפי דרכנו רמז דמידה האחת המשיכה מידה האחרת, דע"י שהיו רעים בעבודה זרה בסוברים דמעשה שמים עדיף ואם אינו חפץ בעבודה זרה מפני מה אינו מבטלה על ידי עצמו, מינה עצמה נמי היו חטאים בממונם בענין הצדקה, כמו שאמרו בפרק חלק [סנהדרין קד ע"ב] דסדום 'יד (אני) [עני] ואביון לא החזיקה' [יתרוקאל טו, מט]. יע"ש.

זזה אשר תרמוז המקרא פה, תורת אמת, זו תורת מעשה הצדקה, היתה בפיהו, וע"י כן הרחיק העוולה, ובשלום ובמישור הלך אתי דייקא, ורבים השיב מעוון, כלומר הבלתי הולכים אתי בשלום וממרים היו את ה' בעבודה זרה.

אי נמי טעם ורבים השיב מעוון ע"פ דרך זה, כלפי מה שכתבו התוס' פרק קמא דבתרא [ח ע"ב ד"ה אכפיה], עלה דאמרין אכפיה רבא לרב נתן ושקיל מיניה ת' זווי לצדקה, וא"ת והלא כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין בית דין מוזהרין עליה. ותירצו דהאי כפיה בדברים. ולר"י נראה דבצדקה כופין משום דאית ביה לאו 'לא תאמץ את לבבך' וכו' [דברים טו, ז]. והוא אשר רמז המקרא פה תורת אמת, זו תורת מעשה הצדקה, היתה בפיהו מכריז עליה וכופין עליה בדברים. והגיד הכתוב כי גם כשהיה גזור לכפות בשוטים, עוולה לא נמצא בשפתיו וכתורה יעשה, והיה בנותן טעם יען בשלום הלך אתי ורבים השיב מעוון, דבצדקה יש בה עוון כמו לאו לא תאמץ כמו שכתב ר"י. ובמקום אחר הארכנו עוד בזה.

קיז. אמת. הוא כינוי למלאך ששמו אמת, לפי מה שדרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה ח פסקא ה] בפסוק [דניאל ח, יב] 'ותשלך אמת ארצה', אמת אומרת אל יברא, שכולו מלא שקרים וכו'. גם בהרבה מקומות הוא כינוי לתורה, כמו 'אמת קנה' [משלי כג, כג]. ובילקוט דניאל (ז) [רמז תרטו] דרשו 'ותשלך אמת ארצה' אין אמת אלא תורה, היך מה דאת אמר 'אמת קנה' וכו'.

קכ. אמת. כינוי לבטחון, בילקוט פרשת יתרו [רמז רע] 'אנשי אמת' [שמות יח, כא] בעלי הבטחה. וכן בהפכו נקרא קטני אמנה.

עבודה זרה חקוקה על בשרו, וא"ל לאברהם אבינו ע"ה השבעה לי באלהים הנה דייקא, היינו במקום עבודה זרה שבבשרו. ואברהם אבינו ע"ה השיב לו שאינו נשבע באותה עבודה זרה כי אם באנכי ה' אלהיך, וזהו אמרו אנכי אשבע. והוא מה שאמר אבימלך וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום. ע"ש בספרו הנחמד ז"ל.

קל. אנוש. דרשו ז"ל דלפעמים נדרש כינוי לאנוש עובד עבודה זרה, כמו שדרשו [שבת קיח ע"ב] בפסוק [ישעיה נו, ב] 'אשרי אנוש יעשה זאת' כל השומר שבת כהלכתו, אפילו עובד עבודה זרה כדור אנוש, מוחלין לו. עוד אמרו בשוחר טוב בפסוק [תהלים סו, יב] 'הרכבת אנוש לראשו' הרכבת אומיא לראשו, ע"ש מזמור מ'.

קלא. אסיר. כינוי לתלמיד חכם, כמו שאמרו ז"ל בפסוק [ישעיה מט, ט] 'לאמר לאסורים צאו' אסורים אלו תלמידי חכמים, שהם גולין במקום שאין ראוי להם. שוחר טוב מזמור ס"ח לך. ובפסוק [תהלים סט, לד] 'ואת אסירי לא בזה', דרשו אלו העקרות שהם אסורות בתוך בתיהם. שם מזמור (ס"ט) [ע"ח]. ובפסוק 'ה' מתיר אסורים' [שם קמו, ז] דרשו לשון איסורין התיר את האיסור. שם מזמור קמ"ו.

קלב. אסף. דרשו ז"ל [תנחומא ויחי סימן יח] לפסוק [בראשית מט, א] 'האספו ואגידה לכם' מהו האספו, היטהרו, כמה דאת אמר [במדבר יב, יד טו] ותסגר מרים ואח"כ תאסף. ובספרי [דברים פסקא שמו] בפסוק [שם לג, ה] 'ויהי בישורון מלך' אמרו, אין אסיפה אלא זקנים, כמה דאת אמר [במדבר יא, טז] 'ויאמר ה' אל משה אספה לי שבעים (זקנים) [איש'].

קלג. אסיפה. לפעמים נדרש עניינו לשון התעלמות וטמון. רש"י בפסוק [בראשית ל, כג] 'אסף אלהים את חרפתי' הכניסה במקום שלא תראה. וכן

קבו. אני ה'. כל מקום שנאמר אני ה' אצל קיום המצוות נאמן לשלם שכר טוב, וכשהוא אמור אצל עונש נאמן ליפרע. רש"י ז"ל פרשת וארא [שמות ו, ב]. וכתב הרב מרן זקני זצוק"ל בכללים [גופי הלכות כללי האלף סימן ב] בשם רש"י [כבא מציעא סא ע"ב ד"ה תוס' סד"ה שתולה] דלא אמרינן הכי אלא כשבא ללמד שום חידוש על עיקר המצוה, דאי לגופיה למאי אצטרך למימר אני ה' נאמן ליפרע, פשיטא שיפרע ומאי קמ"ל, אלא צ"ל שלא נכתב אני ה' לשכר או לפרעון בלבד רק לחדש שום דבר בעיקר המצוה. עכ"ל. ולפעמים נדרש 'אני ה'' [ויקרא יט] כולכם חייבים בכבודי. בפרק קמא דיבמות דף (ה) [ו'] [ע"א]. ובמדרש נשא (דף רנ"ח) [פרשה יד פסקא ו] 'אני ה'' [שמות ו, כט] לי אימת מלכות. ע"ש.

קבח. אני ה'. מצאתי בילקוט פרשת בא סוף רמז קצ"ט, בפסוק [שמות יב, יב] 'ובכל אלוהי מצרים אעשה שפטים אני ה'' ז"ל, אני ה' בשבועה אני נפרע מהם. ע"כ. וזה אשר תרמוזו בפרשת ציצית [במדבר טו, מא] 'אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים אני ה'', ר"ל שהיה ע"י שבועה יציאתם, שאלמלא כן לא היתה מידת הדין נותנת שיצאו, כמו שאמרו ז"ל [שמות רבה פרשה ו פסקא ד] בפסוק [שמות ו, ו] 'לכן אמור לבני ישראל אני ה' וכו'.

קכז. אנכי. בכמה אגדות דורשים ז"ל שהוא כינוי לדיבור אנכי ה' אלהיך, מדלא כתיב אני, בפרק ד' דברכות [לב ע"ב] 'ואנכי לא אשכחך' [ישעיה מט, טו]. וכן דרשו 'אנכי תכנתי' [תהלים עה, ד], וכיוצא בזה הרבה. ועיין בילקוט [ישעיה רמז תעד] בפסוק [שם נא, יב] 'אנכי אנכי הוא מנחמכם'. וזה פירש הרב אבן עזרא ז"ל בפסוק [בראשית כא, כג כד] שאמר אבימלך לאברהם אבינו 'ועתה השבעה לי באלהים הנה' וכו' 'ויאמר אברהם אנכי אשבע', דמאמר אנכי אשבע משולל ההבנה. אבל הכוונה שאבימלך היתה לו

ציונים והערות

לד. לא נמצא במדרש שוחר טוב לדרשה זאת. ובתנא דבי אליהו (אליהו רבה פרק כז) איתא וז"ל, אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות וכו', ואין אסירים אלא תלמידי חכמים שאוסרין עצמן למקום בבית המדרש למקרא ומשנה ולמדרש ולהלכות ואגדות, ואומר 'לאמר לאסירים צאו ולאשר בחושך הגלוי', 'לאמר לאסירים' אלו עמי הארץ שיש בהם דרך ארץ ושאר מצות ומחזיקין את ידי תלמידי חכמים, עכ"ל. הא למדת שדרשו מילת אסירים על ת"ח, אך אמנם אין זה הלימוד שציינו רבינו. לה. ע"פ דפוס בוכר, וע"פ דפוס וורשא סימן ח'.

קלה. אף. רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר, בל"ב מדות ההגדה נדרשת אחד מריבוי, כיצד הרבוי שלוש לשונות את, גם, אף. ע"ש באורך בילקוט פרשת וירא רמז צ"ב.

קלו. אף. ברוב מקומות נדרש לשון כל שכן, כמו 'אף כי אנכי אעננו' [איוב ט, יד], 'אף כי הבית הזה' [מלכים-א ח, כז]. ורש"י ז"ל בפרשת בראשית ג, א] בפסוק 'אף כי אמר אלהים' פירש שמא אמר לכם. וע"ש ברא"ם. ורז"ל בכמה אגדות דורשים אף לשון חרון אף. במדרש קהלת [פרשה ב פיסקא א] בפסוק [קהלת ב, ט] 'אף חכמתי עמדה לי', תורה שלמדתי באף נתקיימה לי. ולענ"ד נראה הכוונה כלפי מה שאמרו בפרק הרואה [ברכות סג ע"ב] 'ומיין אף יוציא דם, ומיין אפים יוציא ריב' [משלי ל, לג] כל תלמיד שכוועס עליו רבו פעם ושתים ושותק, זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות. והוא שאומר תורה שלמדתי באף עמדה לי. וק"ל. וכן דרשו בפסוק [דברים לג, ג] 'אף חובב עמים', עיין בילקוט [שם רמז תתקנא]. וכן דרשו [במדבר רבה פרשה כב פיסקא ח] פסוק [שמואל-א ב, ז] 'משפיל אף מרומם' באף שמביא לזה מרומם לזה. וכן הרבה.

ועל דרך זה ירמוז הכתוב [שיר השירים א, טז] 'הנך יפה דודי אף נעים', על דרך 'אך טוב לישראל' [תהלים עג, א] 'שע"י האף שמביא עליהם הם נאים במעשיהם, וגם ע"י ה'אף ערשנו רעננה' [שיר השירים שם], כמו שאמרו ז"ל [דברים רבה פרשה ג פיסקא ד] כל מה שישראל אוכלין בעולם הזה, מכח היסורים הבאים עליהם ל"ז.

קלו. אפיה. כתב רש"י ז"ל בפסוק [שמות טז, כג] 'את אשר תאפו' זה הכלל לשון אפיה נופל בלחם, ולשון בישול בתבשיל'.

קלה. אפם. דרשו ז"ל [שמות רבה פרשה מה פיסקא ב] בפסוק [תהלים עז, ט] 'האפס לנצח חסדו',

'אסוף (את) חרפתנו' [ישעיה ד, א], 'אספו נגהם' [יואל ב, י], 'וירחך לא יאסף' [ישעיה ס, כ] לא יטמן. ובפרשת ויחי [בראשית מט, כט] בפסוק 'אני נאסף אל עמי', כתב שיש אסיפה בלשון המקרא שהיא נדרשת בלשון הכנסה, כמו 'ואין איש מאסף אותי הביתה' [שופטים יט, טז], 'ואספתו אל תוך ביתך' [דברים כב, ב]. וכל אסיפה האמורה במיתה, אף היא לשון הכנסה, על שם שמכניסים הנפשות אל מקום גניזתן. ע"כ.

והרב מורי זקני זצוק"ל כתב בספר אהבת עולם בפסוק [דברים יא, יד] 'ואספת דגנך', דלפעמים יש אסיפה בלשון המקרא נדרשת בדבר הנעשית קודם זמנו, וכמ"ש בתעניות [כד ע"א] ברבי יוסי דמן יוקרת, שא"ל לבנו אתה הטרחת את קונך להוציא פירות שלא בזמנך, יאסף שלא בזמנו וכו'. ע"ש. ועל דרך זה יתפרש אצלי הכתוב [ישעיה נו, א] 'הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק'. דלפי מה שכתב רש"ל בפרשת חקת, ביישוב מאמריהם ז"ל, כי מפני הרעה נאסף הצדיק, דבמקום אחד אמרו שהוא מפני הרעה העתידה לבוא וטיבותא הוא לגביהו, ובמקום אחר אמרו איפכא דאדרבה הוא לעכב את הפורענות שלא תבוא. והעלה ביישוב דבריהם דשניהם אמת, אלא דלא אמרו שהוא לעכב את הפורענות רק כשמת הצדיק זקן ושבע ימים, אכן כשהצדיק מת בקצרות ימים זה יורה חרון אף ה' ח"ו, ע"ש. וע"פ דרכנו הוא הדבר אשר תרמוז המקרא בתמיהתו, ואנשי חסד נאספים, כלומר נאספים בלא זמנייהו, באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק, אתמהא.

קלד. אסיפה. לו כתב הרב בעל צרור המור [פרשת ויחי מט, א] משם רז"ל, ההבדל שיש בין אסיפה לקיבוץ, אסיפה לנדחים, קיבוץ לנפוצים, כמה דאת אמר [ישעיה יא, יב] 'ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ'.

צינונים והערות

לו. עיין עוד בדברי רבינו לקמן מערכת אות ק' (סימן תתנ) מש"כ גבי לשון קיבוץ ואסיפה.
 לז. ע"ע בדברי רבינו לקמן מערכת אות כ' (סימן תקמ) שהביא נמי הך דכל מה שאוכלים ישראל הוא מכח היסורין הבאים עליהם.
 לח. עיין עוד לקמן בדברי רבינו מערכת אות ב' (סימן רלג) מה שהביא בשם רש"י והרד"ק דלשון האפיה לעולם על הפת, ולשון בישול על שאר המאכלים.

בבראשית רבה פרשה י"ג [פיסקא ז] פירשו בפסוק [בראשית ב, ה] 'ואדם אין לעבוד את האדמה' לא נברא האדם אלא לעמל אם זכה הוא עמל בתורה. ועל זה אמר ואדם אין לעבוד את האדמה היא התורה. ע"ש במפרשים ז"ל. וכתב הרד"ק [שורש ארץ] שיקרא המקום השפל ארץ, כמו 'רוקמתי בתחתיות ארץ' [תהלים קלט, טו], והוא כינוי לרחם. וכמוהו 'אופן אחד בארץ' [יחזקאל א, טו], ר"ל שפל כנגד האופנים שלמעלה ממנו. ובבראשית רבה פרשה ה' [פיסקא ח] אמרו ארץ, לשון רצון, ז"ל, למה נקרא שמה ארץ שרצתה לעשות רצון קונה. ע"ש.

קמא. ארבעים. דרשו ז"ל [מכות כב ע"א] בפסוק [דברים כה, ג] 'ארבעים יכנו לא יוסיף' יכנו ארבעים חסר אחת. וכתבו המדקדקים ז"ל, שכן מנהג הלשון במקומותם שלא יפחות חשבון הכולל בעבור אחד, כמו 'כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים' [בראשית מו, כז]. וכן שבעים איש דגדעון, שופטים (ט') [ח'] [פסוק ל]. ע"ש. וכ"כ הרא"ש בפסחים [פרק י סימן מ].

קמב. ארזים. כינוי לבנים, כמו שאמר רבי יוסי, ה' בעילות בעלתי ונטעתי ה' ארזים בישראל. [שבת קיח ע"ב]. ועיין במדרש חזיתא בפסוק [שיר השירים א, יז] 'קורות בתינו ארזים'.

קמג. ארץ אפים. פירשו בירושלמי [פרק ב התענית הלכה א] לשון רוחק רחיק רגז, שהרחיק כלי זעמו, כמו שנאמר [יחזקאל כג, מ] 'באים ממרחק', מקצה הארץ עד דאזיל ואתי רחמוי קריבין.

קמד. אש. כינוי למלכי אומות העולם, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [יחזקאל כד, ט י] 'גם אני אגדיל המדורה', 'הרבה העצים הדלק האש', 'הדלק האש' אלו מלכי אומות העולם. ילקוט יחזקאל (סימן כ"ד) [רמז סג]. וזה טעם 'מימינו אש דת' [דברים לג, ב] על דרך הסייף והספר ירדו כרוכים מן השמים, [ויקרא רב] פרשה לה פיסקא ו, וכמו שאמרו ז"ל [בראשית רבה פרשה סה פיסקא כ] 'הקול קול יעקב' אז אין הידים ידי עשו.

לשון יונוי אפס הניח, דכתיב [שם כג] 'וחסד ה' מעולם' שמא עכשיו הניחו.

קלט. אפריון. כינוי לעולם, כמו שדרשו בפסוק [שיר השירים ג, ט] 'אפריון עשה לו' זה העולם, על שם שלא בראו אלא לפריה ורביה, 'לא תוהו בראה' [ישעיה מה, יח]. עוד דרשו אפריון זה בית המקדש על שם שהזהב שבו היה פרה ורבה. פרשת נשא פרשה י"ב [פיסקא ד].

קמז. ארץ. כינוי לבית המקדש, דרשו ז"ל בפסוק [ירמיה ט, יח] 'בושנו מאד כי עזבנו ארץ' זה בית המקדש, כמה דאת אמר [יחזקאל מג, יד] 'ומחיק הארץ עד העזרה התחתונה'. ילקוט ירמיה (סימן י') [רמז רפא]. עוד אמרו בילקוט [קהלת רמז תתקסז] בפסוק [שם א, ד] 'והארץ לעולם עומדת' וכו', כל צדיקי ישראל נקראים ארץ, שנאמר [מלאכי ג, יב] 'תהיו אתם ארץ חפץ'. ורש"י כתב ריש קהלת [שם] 'והארץ לעולם' רמז לענוים. 'דור הולך ודור בא והארץ לעולם עומדת', מי הם המתקיימים הענוים הנמוכים והמגיעים עצמן עד לארץ, כענין שנאמר [תהלים לו, יא] 'וענוים יירשו ארץ'. ע"כ.

קמח. ארץ כינוי לגוף, כמו שדרשו בפרק י' דסנהדרין [צא ע"ב] 'יקרא אל השמים מעל' [תהלים ג, ד] זו הנשמה, 'ואל הארץ' להביא את הגוף.

קמט. ארץ כינוי לתורה. 'ואת הארץ כי נעמה' [בראשית מט, טו], דרשו הארץ כי נעמה זו תורה, היך מה דאת אמר [איוב יא, ט] 'ארוכה מארץ מדה'. [בראשית רבה] פרשת ויחי (דף צ"ח) [פרשה צח פיסקא יב]. והכוונה שהם בסוג אחד להיות נקראים ארץ, אבל ארץ זו תורה, ארוכה מארץ ממש, וזה מדלא קאמר ארוכה משמים. וזה טעם הכתוב [איוב כ, כז] 'יגלו שמים עווננו וארץ מתקוממה לו', ירצה אימתי יגלו שמים עווננו בזמן ארץ זו תורה מתקוממה לו, שלא הגו בה, דאילו הגו בה 'על כל פשעים תכסה אהבה' [משלי י, יב], כמו שכתבו ז"ל בפסוק 'על עזבם את תורת' [ירמיה ט, יב]. ע"ש. וכן תרגם יונתן בפסוק [יחזקאל לו, כ] 'ומארצו יצאו' מאורייתא נפקו. וכן

ציונים והערות

לט. עיין בגמ' נדרים (פא ע"א), ובגמ' בבא מציעא (פה ע"ב).
מ. עיין במדרש שיר השירים רבה (פרשה א פיסקא יז). מדרש חזית הוא כינוי לשיר השירים רבה ולקהלת רבה, מפני שמדרשים אלו מתחילים בפסוק 'חזית איש מהיר במלאכתו'.

קנא. אשר. לפעמים יבוא במקום ו', כמו 'לא ימצאו לי עון אשר חטא' (הושע יב, ט), כלומר עון וחטא, כמ"ש הרד"ק ז"ל [שם].

קנא. אשרי. דרשו ז"ל שהוא נאמר בעושר העולם הזה, כמו שדרשו בפסוק [תהלים קכח, ב] 'אשריך וטוב לך', אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא. אבל אמרו בילקוט וירא [רמז פב], בפסוק [בראשית יח, ח] 'ויקח חמאה וחלב', ז"ל, מניין שהצדקה מביאה לאדם לחיי העולם הבא, שנאמר [תהלים א, א] 'אשרי האיש אשר וכו', וכתוב [שם קו, ג] 'אשרי שומרי משפט עושה צדקה' מה אשרי האמור להלן בעולם הבא, אף אשרי האמור כאן וכו'.

קנב. אשכול. דרשו ז"ל בפסוק [דברים לב, לב] 'אשכולות מרורות', הגדולים שבכם מרתן פרוסה בהן כנחש, אין אשכול אלא גדול, שנאמר [מכילת ז, א] 'אשכול לאכול ביכורה אותה נפשי'. ילקוט האזינו [רמז תתקמ]. ועל דרך זה דרשו [שיר השירים רבה פרשה א פיסקא ב] בפסוק [שם א, יד] 'אשכול הכופר' רואה הקב"ה אדם גדול איש שהכל בו, נוטלו ומתכפר עליו.

קנג. אשל. כינוי לסנהדרין, כמו שדרשו בבראשית רבה פרשה נ"ד [פיסקא ו], אין אשל אלא סנהדרין, כמה דאת אמר [שמואל א-ב כב, ו] 'ושאול יושב בגבעה תחת האשל ברמה'.

קנר. את לרבות. דקי"ל כרבי עקיבא דדריש אתים [פסחים כב ע"ב וש"נ], וכמ"ש הרא"ש בבכורות (דף ס"ב) [פרק א סימן ה]. וכתב הרמב"ן בפרשת בראשית [א, א] בפסוק 'את השמים לרבות תולדותיהן וכו', דמילת את הוא מגזרת 'אתא בוקר' [ישעיה כא, יב], ובלשון חכמים לאתויי מאי, המורים על הריבוי. ועיין מ"ש הרא"ש עליו.

ולפעמים את נדרש את הטפל [ברכות לו ע"ב], כגון גבי ערלה דרשו 'את פרי' [ויקרא יט, כג] את הטפל לפרי. ובפרק קמא דפסחים [ח ע"ב] בפסוק [שמות לד, כד] 'ולא יחמוד איש את ארצו'. ובבבא קמא [מא ע"ב] 'את בשרו' [שם כא, כח] את הטפל לבשרו. וכתב הרב מורי זקני בכלליו [הליכות אלי כללי האלף סימן צח]. וכתב עוד שיעשה האדם כך, אלא דאי בעי קאמר, בר מהיכא דמוכח מקרא דהוי חיובא. מכות דף ח' [ע"א].

קמה. אישיות. פירשו כת הקודמין בפסוק 'סמכוני באישיות' [שיר השירים ב, ה] שהוא לשון יסודות, כלומר דתחילה ימלא כריסו בשר ויין, התלמוד שהם יסודות התורה, ואח"כ רפדוני בתפוחים, שהיא חכמת האלהות הנקרא תפוחים, כמו שדרשו בגמ' [תענית כט ע"ב] 'שדה אשר ברכו ה' [בראשית כז, כז] שדה תפוחים.

קמו. אשה. כינוי לאומנות, כמו שדרשו פרק (ט') [י"ד] דסנהדרין [פא ע"א] 'ואת אשת רעהו לא טימא' [יחזקאל יח, ו] שלא ירד לאומנות חברו.

גם הוא כינוי לתורה, כמו שדרשו ז"ל [קהלת רבה פרשה ט פיסקא א] בפסוק [שם ט, ט] 'ראה חיים עם אשה קנה לך אומנות עם דברי תורה.

קמוז. אשר. לפעמים הוא נדרש לשון אשרי. פרק ג' דהוריות [י ע"ב] תנו רבנן 'אשר נשיא יחטא' [ויקרא ד, כב] אמר רבי יוחנן בן זכאי אשרי הדור שהנשיא שלו יביא קרבן על שגגתו וכו', מדשני קרא בדבוריה ולא כתיב אם נשיא וכו'. וכן דרשו עוד שם בפסוק [קהלת ח, יד] 'אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים' אשרי הצדיקים שמגיע אליהם בעולם הזה כמעשה הרשעים בעולם הבא. ע"ש. ומענין זה הוא ג"כ מה שדרשו ז"ל [שבת פז ע"א] 'אשר שיברת' [שמות לד, א] 'יישר כחך ששיברת.

קמה. אשר. פירש רש"י בפרשת ראה [דברים יא, כז] 'את הברכה אשר תשמעון' על מנת אשר תשמעו. ועיין במ"ש הרא"ש ז"ל פרשת צו [ויקרא ו, כ] ד"ה ואשר יזה מדמה וכו', ובפרשת ויחי [בראשית מח, ו] בפסוק 'אשר הולדת אחריהם'.

קמוט. אשר. לשון ריבוי הוא. סוטה דף מ"ו [ע"ב], אימא לא יעבד כלל, לא יזרע פרט, ומשני אשר ריבויא הוא. אכן במנחות דף (מ"ב) [מ"ג] [ע"ב] הוי פלוגתא דתנאי ר"ש סבר אשר ריבויא הוא, ורבנן לא משמע להו. כמו שהביא הרב מורי זקני בכלליו [הליכות אלי כללי האלף סימן צח]. וכתב עוד [שם סימן ק] אשר, היכא דכתיב אינו לשון חיוב שיעשה האדם כך, אלא דאי בעי קאמר, בר מהיכא דמוכח מקרא דהוי חיובא. מכות דף ח' [ע"א].

קמא דף מ"א [ע"ב], ובכמה דוכתי. ושמעתי באומרים בשם רבני קושטא יע"א, שהוא רמז הכתוב [תהלים לד, ד ה] 'גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו', 'דרשתי את ה' וכו', ירצה גדלו לה' אתי שוה בשוה עם יראתו, ולפי שיפלא לאמר מנא לך הא, היה כמשיב דרשתי את ה', ירצה נאה הייתי דורש מילת את ה' לרבות תלמידי חכמים.

ואני הפעוט פרשתי ע"פ דרכם סיפיה דקרא, 'ומכל מגורותי הצילני', ע"פ מה שכתבתי לעיל [סימן קנד] דלמאן דלא דריש את לא דריש נמי את הטפל. והנה בפרק קמא דפסחים [ח ע"ב] אמרינן 'ולא יחמוד איש את ארצך' [שמות לד, כד], מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין חזיה מזיקתה, תרנגולתך מנקרת באשפה ואין חולדה מזיקתה, ק"ו למי שאין דרכו לזוק. וכתבו התוס' [שם ד"ה] מלמד שתהא פרתך וכו', מאת קא דריש את הטפל לארץ. וכלפי זה רמז דבאותה מידה שדרשתי אתים, באותה מידה ג"כ מכל מגורותי הצילני אף מי שדרכו לזוק, וכ"ש מי שאין דרכו לזוק, כדבר ה', ולא יחמוד איש את ארצך, את הטפל לארץ.

ועל דרך זה יתפרש הכתוב [תהלים לד, י] 'יראו את ה' קדושו כי אין מחסור ליראיו', ירצה יראו את ה' לרבות תלמידי חכמים, ובאותה מידה אין מחסור ליריאיו, דלדידהו דרשי נמי דבר ה' ולא יחמוד איש את ארצך. ובאופן אחר יש לפרש טעם כי אין מחסור ליריאיו, כאותה שאמרו פרק ג' דמכות [כב ע"ב], כמה טפשי הני גברי דקיימי קמיה ספר תורה ולא קיימי קמיה גברא רבה, דאילו בתורה כתיב [דברים כה, ג] 'ארבעים יכנו' ואתו רבנן ובצרי חדא. והוא אשר תרמוז המקרא 'יראו את ה' קדושו' הם התלמידי חכמים, 'כי אין מחסור ליריאיו', על דרך אתו רבנן ובצרי חדא, כלומר לדורשי את ויודעין גודל כחן של תלמידי חכמים להוסיף ולגרוע ירוויחו במכות מלקותן, חדא דלא כן ליריאיו של מקום ולא לתלמידי חכמים, אין מחסור ליריאיו דייקא, כלומר ליריאיו להיראיים ולא לזולתן.

קנמ. אתך. פעמים דרשי ליה ז"ל 'אתך' [שמות יח, כב] בדומים לך [קידושין עו ע"ב], ופעמים

אלא מאן דדריש את לרבות, אבל לר"ש דלא דריש את לרבות, ה"נ לא דריש את הטפל, כן נראה בריש פרק כל שעה [פסחים כב ע"ב], ובבבא קמא דף מ"א [ע"ב].

קנה. את. לפעמים הוא נדרש את להפסיק הענין. ריש פרק קמא דמגילה [ב ע"ב] אי כתיב יום י"ד ויום ט"ו כדאמרת, השתא דכתיב ואת הפסיק הענין. וכן במסכת עבודה זרה דף ג"ב [ע"א] 'את אלהיהם' [דברים יב, ב]. ורבי עקיבא דלא מקיש [את] הפסיק הענין. ורבי ישמעאל דמקיש משמע דלא משמע ליה את להפסיק. ובפרק מרובה [בבא קמא] דף ס"ה ב', אמרי לך רבנן את פסקיה קרא, ורשב"י ס"ל ואת בואי ערביה קרא. ועל פי זה נוחים כמה מקומות שמצינו דלא דרשי ז"ל את להפסיק דאתו אליביה דרבי ישמעאל.

קנו. את. לפעמים נדרש את להקדים דבר לחבירו, כמו שאמרו פרק שני דחגיגה [יב ע"ב] 'ואת הארץ' [בראשית א, א], למה לי, להקדים שמים לארץ. וכתב רש"י דאי כתיב השמים והארץ הוא שניהם כאחד, לפי שאי אפשר לכתוב בענין אחר. לכך כתב ואת הארץ להקדים. ועיין בדברי מורי זקני ז"ל בכלליו בזה [הליכות אלי כללי האלף סימן צו].

קנו. את. כתבו כת הקודמין ז"ל, דמילת את לא נאמר אלא על דבר הניכר, ולכן במדבר שראו ישראל כל עוף אז נאמר [ויקרא יא, יג] 'ואת העזניה'. משא"כ במשנה תורה [דברים יד, יב] שכבר היו בישוב לא נאמר את. מצאתי כתוב.

מרגלא בפומיה בספר הזוהר והתקונים לדרוש את על כ"ב אותיות מאלף ועד ת"ו, עיין בפרשת פקודי דף (רס"ה) [רס"א] [ע"א] בפסוק [אסתר ב, יג] 'ובזה הנערה באה אל המלך את כל אשר תאמר ינתן לה' כללא דכ"ב אתון. עוד דורשי רשומות דרשומא 'והכינו את אשר יביאו' [שמות טז, ה] 'את' מלשון 'וכיתתו חרבותם לאיתים' [ישעיה ב, ד] עיין בבית יוסף ריש הלכות שבת [סימן רנ].

קנה. את. דרש רבי עקיבא 'את ה' אלהיך תירא' [דברים י, כ] לרבות תלמידי חכמים. בבבא

ציונים והערות

מא. עיין בספר היראה לרבינו יונה אות ש"ט.

בתשובה [סימן רב], בשם הרמ"ה, אהא דאמרינן [גיטין עד ע"ב] לי ולא ליורשי, ש"מ הא דתנן הלוהו על שדהו וא"ל אם אין אתה מביא לי מכאן ועד ג' שנים הרי הוא שלי, שלא נתקיים התנאי אלא א"כ מביא המוכר בעצמו ונותן ללוקח, מדקאמר אתה, דלי ולא ליורשי, ואתה ולא יורשך. ע"כ. וכן כתב רבינו ירוחם [מישרים נתיב כו ח"ג, דף עד ע"ג] בשם הרשב"א, הביאו מרן ז"ל שם מחודש ז"ך.

דרשינן 'אתך' [בראשית ו, יח] בטפלים. עיין בתוס' פרק קמא דעבודה זרה דף ו' [ע"א] ד"ה והשתא.

קס. אתה. י"ב הוא מיעוט אתה ולא אחר. וכן אתם הוא מיעוט, כדאמרינן ריש פרק שני דקידושין [מא ע"ב] 'תרימו גם אתם' [במדבר יח, כח], אתם ולא אריסים, אתם ולא שותפים, אתם ולא התורם את שאינו שלו. ומרן הבית יוסף בטור חו"מ סימן ר"ז מחודש י"ז, כתב ז"ל, כתב (הרשב"א) [הריטב"א]

אות הבית

בספרו הבהיר [משנה למלך] בהלכות טומאת צרעת פרק י"ו [הלכה ג], ע"ש.

קסג. ביאה. מיקרי מיד כשבא אל המקום, כמו שאמרו פרק קמא דקידושין דף ל"ז [ע"ב], תנא דבי רבי ישמעאל הואיל ונאמרו ביאות בתורה סתם, ופרט לך הכתוב באחד מהן לאחר ירושה וישיבה, אף כל לאחר ירושה וישיבה. והיינו דוקא בלשון כי תבואו דילפי מהדדי, אבל היכא דלא כתיב לשון כי תבואו אלא בבואכם סתם, דליכא למילף מכי תבואו אמרינן דביאה היינו מיד בבואם אפילו קודם ירושה וישיבה. וכמ"ש רש"י בפרשת שלח לך [במדבר טו, יח] בפסוק 'בבואכם אל הארץ' משונה ביאה זו מכל ביאות שבתורה וכו', אבל זה נאמר בבואכם משנכנסו בה ואכלו לחמה. ועיין בתשובת צמח צדק סימן ק"ך, לענין דינא.

קסא. בא. לשון מהירות, בפרק החולץ [יבמות מח ע"ב], מפני מה גרים מעונים בזמן הזה, מפני ששהו עצמן להכנס תחת כנפי השכינה. מאי קראה [רות ב, יב] 'שלם ה' פעלך וכו' ותהי משכורתך שלימה וכו' אשר באת לחסות תחת כנפיו. ופירש רש"י ז"ל [שם ד"ה אשר] אשר באת, שמיהרת ולא אחרת. ועל דרך זה ינוח לנו קושית רז"ל בפסוק [תהלים עט, א] 'מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך' מזמור לאסף, קינה מיבעי ליה. אמנם ירמוז מה שדרשו ז"ל [גיטין פח ע"א] 'וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו' [דניאל ט, יד], צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שהקדים שני שנים למספר 'ונושנתם בארץ' [דברים ד, כה]. ולזה אמר מזמור על דבר כי באו גוים בנחלתך מיהרו לבוא לפני הזמן. ועל צדקת ה' עם ישראל מיהא יש לנו לומר מזמור והודאה.

קסד. באר. מצינו לרז"ל דרשו [מדרש ילמדנו חוקת, דף פב ע"א] באר, לשון ביאור בפסוק [במדבר כא, טז] 'ומשם בארה', וכי משם היה, והלא מתחלת הארבעים היתה להם, אלא שירדה לפרסם את הניסים, בארה לשון ביאור.

קסב. בא. זה הכלל כל לשון ביאה שבמקרא הוא כניסת ראשו ורובו של אדם, ובציר מהכי לא שמייה ביאה. תורת כהנים פרשת (תזריע) (ו)מצורע [פרשתא ז פרק ה פסקא ד] בפסוק [ויקרא יד, מו] 'והבא אל הבית'. וכן בנזיר פרק ג' מינין [מת ע"א] אמרינן הכי גבי נזיר, דכתיב ביה [במדבר ו, ו] 'על נפש מת לא יבא'. וכן בכהן גדול [שם מז ע"ב] דכתיב [ויקרא כא, יא] 'על כל נפשות מת לא יבא', דלא חשיב ביאה אם הכניס אחד מאיבריו. וכן טמא שנכנס למקדש, דאזהרתיה מ'ואל המקדש לא תבא' [שם יב, ד], קי"ל דביאה במקצת לא שמייה ביאה. ויש מקומות הפך מזה, וכבר עמד עליהם רבינו מהר"י רוזאניס ז"ל

ציונים והערות

מב. עוד בהאי כללא עיין לקמן בדברי רבינו בחלק לשון בני אדם מערכת אות א' (סימן ח).

דרשו בבהמין שלך, שלא יהיו עקרין מדעת להשיבמי. ע"ש.

גב הוא כינוי לאשה, כמו שאמרה אשתו של רבי עקיבא, בפרק (מציאת האשה) [אע"פ] [כתובות סג ע"א], דכי הוא נפקא לאפיה אמרו לה שיבכתא שאילי מאני לבוש ואכסאי, אמרה להו 'יודע צדיק נפש בהמתו' [משלי יב, י].

קעא. בהרת. אמרו ז"ל שהוא כינוי לגלות יון, על שם שהיא מבהרת בגזרותיה, כלומר מפורסמת וחריפא. ויקרא רבה סוף פרשת תזריע [פרשה טו פיסקא ט].

קעב. בו. בכל מקום דרשינן למיעוט, כמו שדרשו במכילתא [דרבי ישמעאל בא מס' דפסחא פרשה טו] בפסוק [שמות יב, מד] 'ומלתה אותו אז יאכל בו', בו, מילת זכריו ועבדיו מעכבין ולא בתרומה. וכן בפסחים פרק מי שהיה [פסחים צו ע"א] דרשו 'תושב ושכיר לא יאכל בו' [שם] בו אינו אוכל, אבל אוכל הוא במצה ומרור. ועיין עוד בילקוט פרשת בא סימן רי"א רי"ב.

קעג. בוז. נאמר על מי שאין לו לא כתב ולא לשון. פרק קמא דעבודה זרה [י ע"א] בפסוק [עובדיה א, ב] 'בוזי אתה מאד' שאין להם לא כתב ולא לשון.

קעד. בחינה ופקידה. לשון עיוני בעלמא הוא. פרק קמא דראש השנה [טז ע"א] בפסוק [איוב ז, יח] 'לרגעים תבחננו'. ובזהר פרשת וישב דף קפ"א [ע"א] דרשו פסוק [תהלים יא, ה] 'ה' צדיק יבחן' לשון חזק, כמו 'אבן בוחן' [ישעיה כח, טז] לפירוש הרב בעל זהרי חמה ז"ל [פרשת וישב, דף קט ע"ג].

קעה. בחירה. כינוי לכמה דברים. דרשו ז"ל [קהלת רבה פרשה יב פיסקא א] בפסוק [שם יב א] 'וזכור את בוראין בימי בחורתיך' עד שברית כהונה קיימת, כמה דאת אמר [שמואל-א ב, כח] 'ובחור אותו מכל שבטי ישראל', עד שברית לוייה קיימת, כמה דאת אמר [דברים יח, ה] 'כי בו בחר ה' אלהיך מכל שבטיך' עד שברית מלכות בית דוד קיימת, היך מה דאת אמר [תהלים עח, ע] 'ויבחר בדוד עבדו' עד

[ע"א], בור מים מכונסין, באר הוא מים חיים נובעים. הילכך תורה שבעל פה יכונה בכינוי באר, על דבר שהם מים נובעים לפרש תורה שבכתב.

קסו. באר מים חיים. הוא כינוי לספר ויקרא, שהוא מלא הלכות קדשים. בראשית רבה תולדות יצחק פרשה ס"ד [פיסקא ח].

קסז. באדם. דרשו ז"ל איסור עוברין לבני נח דכתיב [בראשית ט, ו] 'שופך דם האדם באדם', איזהו אדם שהוא באדם, הוי אומר זה העובר. פרק (בן סורר ומורה) [ארבע מיתות] [סנהדרין נו ע"ב]. ובכן ינוח הכתוב בירמיה [לב, יט כ] 'גדול העצה וכו' אשר שמת אותות ומופתים וכו' ובישראל ובאדם' דכמו זר נחשבת מילה ובאדם, אמנם אטו ישראל דקאמר, לאו אדם נינהו, אמנם ירמוז על פלאי פלאים שעשה ג"כ עם העוברין שעדיין לא יצאו לאויר העולם, שגזר עליהם פרעה. וזה אמרו 'בישראל ובאדם' כלומר גם על ישראל שעדיין המה באדם במעי אמו. ועל דרך זה דרשו בחולין פרק בהמה המקשה [סט ע"א] 'מעלת גירה בבהמה' [ויקרא יא, ג] להתיר שליל במעי אמו.

קסח. בגר. הוא כינוי לאשה, כמו שדרשו ז"ל 'הסירו הבגדים הצואים מעליו' [זכריה ג, ד], שנאמר על הנשים נכריות שנשאו בני יהושע כהן גדול, כמו שאמרו בפרק חלק [סנהדרין צג ע"א].

קסט. בגד. דרשו ז"ל לשון בגידה, בפסוק [תהלים מה, ט] 'מר ואהלות קציעות כל בגדותיך', וכן בפסוק [בראשית כז, כז] 'וירח את ריח בגדיו' דרשו ריח בוגדיו, ריקים שבישראל מלאים מצוות כרימון. [סנהדרין] פרק אחד דיני ממונות דף ל"ז [ע"א].

קע. בהמה. דרשו ז"ל שהוא כינוי לפושעי ישראל. 'מן הבהמה' [ויקרא א, ב] אלו בני אדם הדומים לבהמה. אבל היכא דכתיב 'אדם ובהמה' [תהלים לו, ז] מעליותא הוא שהוא ערום בדעת ומשים עצמו כבהמה שהיא דכה רוח. פרק קמא דחולין דף ה' [ע"א וע"ב]. ובדברים רבה [פרשה ג פיסקא ו], בפסוק [דברים ז, יז] 'לא יהיה כך עקר ועקרה ובבהמתך',

ציונים והערות

מג. סיום דברי רבינו 'שלא יהיו עקרין מדעת להשיב' אינם במדרש שם.

שכתב הוא בפרשת כי תצא [שם] בפסוק 'וירקה בפניו ז"ל, לא כמו שיש שטעו וחשבו דפירוש בפניו הוא כמו לפניו. וזה אינו, שהרי יש חילוק בין בית ללמ"ד כדאמרינן פרק לולב וערבה [סוכה מח ע"ב], א"ל ההוא פרסאי, דהוה שמייה ששון לרבי אבהו, עתידיה דמלייתו לי מיא בעלמא דאתי, דכתיב [ישעיה יב, ג] 'ושאבתם מים בששון'. א"ל שטיא אי הוה כתיב לששון, כדקאמרת, השתא דכתיב בששון, משכיה דההוא גברא משוינן ליה גודא, ומלינן ביה מיא וכו'. אלא טעם רז"ל שאמרו בפניו על גבי קרקע, משום דרוקה כנגד פניו חשוב כאילו ירקה בפניו ממש. עכ"ל. ולכאורה פליג ידידיה אדידיה, דהכא הביא רביה שיש חילוק בין בית ללמ"ד, והתם החליט דברו לומר דבית משמשת במקום למ"ד כמו ושילח את השעיר במדבר כנ"ל. וצ"ע. ואפשר להליץ ע"פ זה הויכוח דההוא פרסאי עם רבי אבהו, דלכאורה יפלא העורון הזה של הפרסי, אטו לא ראה דבששון כתיב ולא לששון, וזיל קרי בי רב הוא, אמנם יתכן דדעת הפרסי היה לומר דבית דבששון איננה ככל ביתין המשמשות במקום עם, אבל תהיה עניינה כמו בית דושילח את השעיר במדבר, וכבית ואתה באלהיך תשוב המשמשות במקום למ"ד. ואמטו להכי אמר עתידיה דמלייתו לי מיא בעלמא דאתי, דכתיב ושאבתם מים בששון. אמנם רבי אבהו השיגו, דאין לפרש בשימוש זר אלא במקום שלא תיכון לשמש במקום עם, אבל הכא שפיר יש לפתרה כמו עם כרוב הבייתין שבמקרא.

שימוש ו'. הבית תשמש במקום עד, כמו 'ה' בהשמים חסדך' [תהלים נו, יא], שהוא כמו עד שמים חסדך, כמ"ש המדקקים ז"ל.

שימוש ז'. הבית תשמש במקום על, כמו 'אשר אני רוכב בה' [נחמיה ב, יב], וכמו 'כן ינתן בו' [ויקרא כד, כ], שהוא כמו עליו.

שימוש ח'. בית תשמש במקום בשביל, כמו 'ויעבוד יעקב ברחל' [בראשית כט, כ], כמ"ש הרא"ם ז"ל בכמה דוכתין [שם לט, כג. שמות ג, יט. שם י, יב].

שברית ירושלים קיימת, היך מה דאת אמר [מלכים-א יא, לב] 'העיר אשר בחרתי עד שברית בית המקדש קיימת, כמה דאת אמר [דברי הימים-ב ז, טז] 'ועתה בחרתי והקדשתי את הבית הזה'.

קעו. בית. לדרשה תשמש לכמה שמושים.

א. במקום עם, כמו 'הרק אך במשה' [במדבר יב, ב], 'ודבק באשתו' [בראשית ב, כד].

ב. בית בעבור כמו 'התשחית בחמשה' [בראשית יח, כח], וכיוצא.

ג. כתב הרא"ם בפרשת תזריע [ויקרא יג, נב] בפסוק 'בצמר', דבית משמשת במקום מ"ם, כמו 'והנותר בבשר ובלחם' [שם ח, לב]. ע"ש.

ד. כתב הרב בעל ערוגת הבושם בית תשמש במקום אחר, כמו 'בשבועותיכם מקרא קודש' [במדבר כח, יח], דעל כרחך לפרש עניינו אחר שבועותיכם. וכן בדברי הימים א' י"ב [פסוק כ"ג] כתיב 'לעת יום ביום יבואו', שעניינו יום אחר יום. ע"כ. ותמהני על הרא"ם ז"ל שכתב בסוף פרשת קרח [במדבר יח, ל] בד"ה בהרימכם את חלבו ממנו, לאחור שתימו תרומת מעשר ממנו, שפירושו המותר מהרמת חלבו ממנו לא בעת הרימכם את חלבו ממנו. והבית של בהרימכם כבית 'התשחית בחמשה', ופירושו בעבור הרימכם את חלבו ממנו דהיינו אחר הרימכם את חלבו ממנו, יהיה המותר חולין גמורין. והוכרחתי לכל זה לפי שלא נמצא בית שישמש במקום אחר. עכ"ל. והנה שני המקראות הללו הנ"ל מגידין דבית משמשת במקום אחר.

ה. בית משמשת במקום למ"ד, כמו 'ואתה באלהיך תשוב' [הושע יב, ז]. וכ"כ הרא"ם ז"ל בפרשת חוקת [במדבר יט, יג] ד"ה במת בנפש, דבית של בנפש במקום למ"ד, כמו [בית] ד'ושילח את השעיר במדבר' [ויקרא טז, כב]. ע"ש. וכ"כ בפרשת ואתחנן [דברים ד, לז] ד"ה ויוציאך בפניו, ז"ל, בפניו כמו לפניו, וכמוהו 'וירקה בפניו' [שם כה, ט], כמו לפניו, ולא שתרוק בפניו ממש. ע"כ. אכן תמה אנכי ממה

ציונים והערות

מוד. ספר ערוגת הבושם לכמה"ר שמואל ארקוואלטי זי"ע על עניני דקדוק לשון הקודש (פרק ב שימושי הבית אות טו).

ראשך אל יחסר' [קהלת ט, ח], וכמו 'עד יקום גוי אויביו' [יהושע י, יג], שעניינו מאויביו. ורבים כן.

קפ. בית. דרשו רו"ל בית במקצת. פרק ד' דנדרים דף ל"א [ע"א], 'כי ביצחק יקרא לך זרע' [בראשית כא, יב] ביצחק ולא כל יצחק. ובזבחים דף צ"ו [ע"ב] 'ואם בכלי נחושת בושלה' [ויקרא ו, כא] אפילו במקצת כלי. וצ"ע בריש פרק קמא דבכורות [ב ע"א] דאמרין המשתתף עם הגוי פטור, דכתיב [במדבר ג, יג] 'כל בכור בישראל' אבל לא בגוי שותפו. ושם י"ל דהתם ממילת כל דריש ליה. אך קשה דבפרק מצות חליצה [יבמות קב ע"א] דרשו [לענין] חליצה, עד שיהיו אביו ואמו מישראל, דכתיב [דברים כה, י] 'ונקרא שמו בישראל'. ועיין בהלכות סנהדרין דף נ"טמ"ח. ועיין בזוהר פרשת נשא באידרא [דף קלט ע"א] 'ואתם הדבקים בה' [דברים ד, ה] 'לה' לא נאמר אלא בה', בה' ממש.

קפא. בית. לפעמים יתפרש בית לשון רשות, כמו שדרשו בספרי פרשת מטות [במדבר פיסקא גנג] בפסוק [שם ל, יז] 'בנעוריה בית אביה' כל זמן שהיא נערה היא ברשות אביה אע"פ שאינה בביתו.

קפב. בית. כינוי לאשה נשואה ולא לארוסה. יומא דף י"ג [ע"א]. ואם בניס נכלל בתוך בית, עיין משנה למלך ז"ל הלכות עבדים פרק ג' הלכה י"א באורך.

קפג. בית. כינוי לאשה, כמו שדרשו בסוטה [מד ע"א] 'אחר ובנית ביתך' [משלי כד, כז] זו אשה. וכן פרק קמא דיומא [ב ע"א] בפסוק 'וכפר בעדו ובעד ביתו' [ויקרא טז, ו] זו אשתו. ובפרק כל כתבי [שבת קיח ע"ב], אמר רבי יוסי מימי לא קראתי לאשתי אלא ביתי, ולשורי אלא שדי. ובסוף מדרש רות [ילקוט רמז תרו] אמרו ז"ל, אין ישראל נגאלים אלא בשכר נשים צדקניות שבדור, שנאמר [תהלים צח, ג] 'זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל', לבני ישראל אין כתיב כאן, אלא לבית ישראל אלו הנשים. ע"כ. וכן

שימוש ט. בית תשמש במקום טרם, כמו 'ויכל אלהים ביום השביעי' [בראשית ב, ב], עניינו טרם יום הז'. וכן 'אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם' [שמות יב, טו] שעניינו טרם יום הראשון, כמו שכתב בספר ערוגת הכושם ז"למ"ה.

שימוש העשירי. בית תשמש תמורת פ"ה, כמו 'ביזר עמים' [תהלים סח, לא], שעניינו פיזר עמים. וכן בלשון המשנה מצינן [פרק ו דפאה משנה א] לשון הבקר כמו הפקר. בספר הנזכרמ"ו.

קעז. בית. כתבו התוס' שבת דף ע' [ע"א ד"ה על], דאות בית מחלקת במקרא, כמו 'בחריש ובקציר תשביתו' [שמות לד, כא], דהוה מצי למימר בחריש וקציר בלא בית, וכתב בית לחלק שניהם, ולא עבדינן היקש. ע"ש. וזה יהיה טעם רו"ל שאמרו [תנחומא צו סימן יג] מ"ז 'בעבדי במשה' [במדבר יב, ח] בעבדי משה אינו אומר, אלא בעבדי במשה, בעבדי אע"פ שאינו משה, ובמשה אע"פ שאינו עבדי, כ"ש שהוא עבדי. וכן דרשו [ילקוט בראשית רמז צד] בפסוק [בראשית כא, י] 'עם בני עם יצחק', ועיין שם ברא"ם ז"ל. 'וישאוהו במוט בשנים' [במדבר יג, כג] שדרשו [במדבר רבה פרשה טז פיסקא יד] בשני מוטות, מדלא קאמר במוט שנים, וכמ"ש שם הרא"ם.

קעה. בית. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת מקץ 'באשר ה' אתו' [בראשית לט, כג], דלפעמים בית תתפרש כמו במקום, כענין שנאמר [רות א, טז] 'באשר תלכי אלך', שעניינו במקום אשר תלכי. ע"ש.

קעז. בית. כתב רש"י בפרשת וישלח [בראשית לה, ז] בפסוק 'אל בית אל', יש תיבה חסרה בית המשמשת בראשה, כמו 'בית מושב עיר חומה' [ויקרא כה, כט], כלומר בעיר חומה. וכמו 'הנה הוא בית מכיר' [שמואל-ב ט, ד], כמו בבית מכיר, 'בית אביך' [בראשית לח, יא] כמו בבית אביך. וכן כ"ף הדמיון, כמו 'גור אריה יהודה' [שם מט, ט], דחסרה כ"ף הדמיון בראשה. וכן חסר מ' כמו 'שמן על

ציונים והערות

מה. פרק ב' שימושי הבית (אות טו).

מו. פרק ב' שימושי הבית (אות יד).

מז. ע"פ דפוס וורשא.

מח. עיין בהרי"ף סנהדרין (יג ע"ב מדפי הרי"ף).

הוא. ע"ש. ועיין כנסת הגדולה אבן העזר סימן ס"ו בהגהת הטור אות מ"ט, ובעדות בעקב [סימן] ק"ג.

קפ"ט. ביום. יש חילוק בין כשאומר ליום לכשאומר ביום, דביום בבית מורה על עצומו של יום, אבל ליום אינו מורה לקביעות זמן עצומו של יום. עיין בחו"מ סימן ע"ג סעיף ב'. הרב בעל פני משה חלק א' סימן ה'. ועיין בבית יעקב סימן כ"ג. ובט"ז יו"ד סימן רכ"ח ס"ק ז'. ועיין מ"ש רש"י ורא"ם ז"ל פרשת משפטים בפסוק [שמות כב, כט] 'ביום השמיני תתנו לי'. ובמשנה למלך ז"ל הלכות גירושין פרק ח' הלכה ל"ג.

קצ. בין. מצינו בין שפירושו תוך, כמו 'אל בין עבותים' [יחזקאל ט, יא], 'בינות לגלגל' [שם י, ב]. וכן 'מבין השריפה' [במדבר יז, ב], שפירושו מתוכה. הרא"ם ז"ל פרשת בא [שמות יב, ו] בפסוק 'בין הערבים'.

קצ"א. בישראל. דרשו בתורת כהנים [אמור פרשתא יב פרק יז פיסקא ט] בפסוק 'כל האזרח בישראל ישבו בסוכות' [ויקרא כג, מב] בישראל, לרבות את הגרים, ופירש הרא"ם ז"ל [שם], דמילת בישראל משמע כל שהם בתוך ישראל אפילו גרים ועבדים משוחררים. ע"כ. וצ"ע דאמאי לא דרשינן הכי גבי פסוק 'כי ביצחק יקרא לך זרע' [בראשית כא, יב] שאמרו שם [נדרים לא ע"א] ביצחק ולא כל יצחק. ועוד קשה דפרק מצות חליצה [יבמות קב ע"א] דרשינן 'ונקרא שמו בישראל' [דברים כה, י], עד שיהיו אביו ואמו מישראל, ואמאי לא דרשי כל שנקרא שמו בתוך ישראל ואפילו גרים.

קצ"ב. בכור. יש בכור שהוא לשון גדולה ומלכות, כמו שנאמר [תהלים פט, כח] 'אף אני בכור אתנהו', וכן 'בני בכורי ישראל' [שמות ד, כב]. רש"י ז"ל בפסוק 'בכור שורו הדר לו' [דברים לג, יז], ובפסוק 'בני בכורי ישראל'.

קצ"ג. בכור. דרשו ז"ל בפסוק 'ראובן בכורי אתה' [בראשית מט, ג] אתה הוא דומה לי. ופירש הרב מתנות כהונה ז"ל דדריש לשון בכורי לשון הכרת פנים. ע"ש בבראשית רבה פרשה צ"ט [פיסקא ו].

במדרש פרשת יתרו [פרשה כה פיסקא ב] 'כה תאמר לבית יעקב' [שמות יט, ג] אלו הנשים.

קפ"ד. בית. הוא כינוי לבית כהונה ומלכות, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [שמות א, כא] 'ויעש להם בתים' בתי כהונה ומלכות [סוטה יא ע"ב], היך מה דאת אמר [מלכים א ט, א] [ויבן] 'לבנות' את בית ה' ואת בית המלך'.

קפ"ה. בית. כינוי לגוף, כמו שאמרו ז"ל [שבת קנב ע"א], בפסוק [קהלת יב, ג] 'ביום שיזועו שומרי הבית' זה הגוף. ובלשון חכמים [עיין גדה יא ע"א] בשעה שעוברת לבדוק את ביתה.

קפ"ו. בית. לפעמים יתפרש לשון חבורה, כמו שכתב רש"י ז"ל בפרשת בא [שמות יב, מו] בפסוק 'בבית אחד יאכל' בחבורה אחת. וכן 'לא תוציא מן הבית' [שם] פירוש מן החבורה, אבל האוכל אוכל בכ' בתים.

קפ"ז. בית יעקב. דרשו ז"ל בית יעקב אלו סנהדרין, כמה דאת אמר [ישעיה ב, ה] 'בית יעקב לכו ונלכה באור ה''. פרשת יתרו [שמות רבה פרשה כה פיסקא ב].

קפ"ח. בית. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת וישב [בראשית לח, כד], דשם בית יתואר על המשפחה בכלל, כמו 'בית אהרן ברכו את ה'' [תהלים קלה, יט]. וגבי תמר 'שבי אלמנה בית אביך' [בראשית לח, יא], ובת שם היתה, ואביה כבר מת, ועל כרחך לומר במשפחת בית אביה קאמר לה. וכ"כ בפרשת בא [שמות יב, ג] בפסוק 'שה לבית אבות', אין לבית אבות אלא משפחות, שנאמר [במדבר א, ב] 'למשפחותם לבית אבותם'. ע"ש. וכ"כ התוס' פרק ב' דגיטין דף כ"א ב', ד"ה שלא תלכי לבית אביך לעולם אין זה כריתות, תימה הא אם מת אביה לא חשיב תו בית אביה וכו', וי"ל דכל יוצאי חלציו קרויין בית אביה ואפילו שמת, כדכתיב שבי אלמנה בית אביך גבי תמר, וכבר מת אביה כדמוכחי קראי. ע"כ. ועיין להרשב"א ז"ל שם בחידושו הביא דברי התוס', דכל יוצאי חלציו קרוי בית אביו, וכתב [ורחוק] [ורחוק]

ציונים והערות

מט. עוד בענין זה עיין לקמן בדברי רבינו בחלק לשון בני אדם (מערכת אות י סימן צז).

וכבר הרב בעל כנסת הגדולה ז"ל תמה עליו [פרק ג מהלכות עבדים ד"ה שיטה לח].

ר. בנים. ממעטינן בכל מקום בנים ולא בנות. וכתב הרא"ם פרשת אמור [ויקרא כא, א] דלא ממעטינן מבנים בנות, רק היכא דמיותר מילת בנים לגמרי, אבל היכא דלא הוי מיותר לא ממעטינן ממשמעותא דבנים בנות. ואין נראה כן מדברי התוס' פרק ג' דקידושין דף (ס"ד) [ס"ז] [ע"ב] ד"ה ולזרעו וכו', ודוק.

רא. בנים. יש במשמע בנים גדולים עם הקטנים, כמו שדרשו בתורת כהנים [אמור פרשת א פיסקא א], בפסוק [ויקרא כא, א] 'אמור אל הכהנים בני אהרן' אף הקטנים. והתוס' ז"ל כתבו בערכין פרק ב' דף י"ג [ע"ב ד"ה אין], עלה דאין כהן קטן נכנס לעזרה לעבודה, דדוקא היכא דמילת בנים מיותרת משמע קטנים. וצ"ע דגבי בני אהרן אין תיבת בני מיותרת, דהא איצטריך לדרשה בני אהרן ולא בנות אהרן, ואפ"ה דרשו בני אהרן אף הקטנים. ועיין במה שכתב רש"י בפסוק [שמות כא, לא] 'או בן יגח או בת יגח' בן שהוא קטן או בת שהיא קטנה. ובילקוט פרשת יתרו רמז (רצ"ו) [שמ"א].

רב. בנים. כתב המב"ט (ח"א סימן י') [ח"ב סימן כ"ח] דבן בן בנו, דהיינו דור ד' נקרא בן בנו, דכתיב בירידת יעקב למצרים [בראשית מו, ז] 'בני ובני בניו (עמו) [אתו]', וכתוב [שם יב] 'ויהיו בני פרץ חצרון', והם דור רביעי, ונכללו בכלל 'כל נפש בניו ובנותיו שלושים ושלוש' וכו' [שם טו], וכתוב בני ובני בניו איתו, משמע דלאו דוקא בני בנים אלא בניהם גם כן. ועיין בתשובת שבות יעקב ח"א סימן קע"ג, שחלק עליו בזה, וכתב דבן בן בנו לא הוי בכלל בני בניו בלשון תורה, וכל שכן בלשון בני אדם בצוואות אין בכלל אלא מה שבפרט בני בנים ותו לא. ומקרא דיעקב אין ראיה, דהתם ריבוי דכל נפש וכל זרעו ודאי לרבויה קא אתי, וכתוב ג"כ כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה יוצאי יריכו. וכן ראיתי לרבינו הרב בעל [שיירי] כנסת הגדולה יו"ד סימן

קצד. בלעדי. בכל מקום לשון בלתי, כמו 'בלעדי' רק אשר אכלו הנערים' [בראשית יד, כד] שהוא לשון חוץ. ופעמים הוא מילה מורכבת מן כל ומן עדי, כמו 'בלעדי אלהים יענה את שלום' וכו' [שם מא, טז], שפירושו אין החכמה משלי כמו שכתב רש"י פרשת מקץ [שם].

קצה. בליעל. כינוי למגלה עריות, היך מה דאת אמר [שמואל א ב, יב] 'ובני עלי בני בליעל' וגו' אשר ישכבון את הנשים' [שם כב]. ילקוט שמואל א' (כ"ה) [רמז קלה]. ובפרק מי שמתו דף כ"א אמרו מאי 'איש הבליעל' [שם א כה, כה] עין רעה. ועיין בתשובת הראנ"ח ח"א סוף סימן ד'.

קצו. בליעל. פירש רש"י בפרשת ראה [דברים יג, יד] 'בליעל', בלי עול שפורק עולו של הקב"ה. והרד"ק [שורש בל] פירש בליעל כמו בלי יעל, שמכנה את הרשע כן לומר שהרשע בלי יעלה וכלי יצליח.

קצו. בלתי. לפעמים יתפרש בלשון לא, כמו 'עד בלתי שמים' [איוב יד, יב] שפירושו עד לא שמים. ולפעמים הוא לשון אלא, כמו 'בלתי אם גויתנו' [בראשית מז, יח]. הרא"ם (פרשת ראה) [בראשית מג, ג].

קצה. במותי ארץ. כינוי לבית המקדש וכינוי לתורה. ילקוט [דברים רמז תקמד] בפסוק [דברים לב, יג] 'ירכיבהו על במותי ארץ', ע"ש. ובילקוט ישעיה [רמז תצו] בפסוק [שם נח, יד] 'והרכבתך על במותי ארץ', דרשו על שיעבוד המלכות, היך מה דאת אמר [דברים לג, כט] 'ואתה על במותימו תדרוך'.

קצט. בני. דרך המקרא לקרוא לבן אחד בני, כמו 'ובני דן חושים' [בראשית מו, כג], 'ובני פלוא אליאב' [במדבר כו, ח] א, ומכאן אתה למד לענין האמור גבי עבד עברי [שמות כא, ה] 'אהבתי את אדוני את אשתי ואת בני', דאפילו בבן אחד סגי. והרב בעל עצמות יוסף ז"ל נסתפק בזה [קידושין כב ע"א],

ציונים והערות

ג. לא נמצא כן בדברי הגמ'. ועיין בשוחר טוב (מזמור גג) דהרברים מפורשים שם. נא. עיין בגמ' בבא בתרא (קמג ע"ב).

ובני בניו' (שם מו, ז) ז"ל, אמר רבי יהודה בר אלעאי בנות בניו הרי הם כבנים, ובני בנות אינן כבנים יד.

רו. בני ישראל. בכל דוכתא ממעטים בני ישראל ולא גויים. וכתבו התוס' במסכת סוכה דף (כ"א) [כ"ח] ב' ד"ה לרבות, דכי היכי דממעטינן מיניה גויים, הכי נמי ממעטינן גר ועבד משוחרר. ע"ש.

רו. בנים. כינוי לתלמידים, כמו שדרשו ז"ל [ספרי דברים פיסקא לד] 'ושנתם לבניך' (שם ו, ז) אלו תלמידים. ובכמה אגדות [ברכות סד ע"א] דרשו בנים לשון בנאים, 'וכל בניך לימודי ה' [ישעיה נד, יג]. ובפסוק [בראשית מט, יא] 'ולשורקה בני אתוננו' תרגם אנקלוס יבנון היכליה. ע"ש ברש"י ז"ל. ובבראשית רבה פרשת וישלח [פרשה עו פיסקא ז] דרשו, 'גמלים מיניקות ובניהם שלשים' (שם לב, טז), ובניהם ובנאיהם. עיין במפרשים ז"ל. גם אמרו בגמ' בשעה שהיו אומרים לפני הלל הזקן דבר שאינו מתוקן, היה אומר 'לא ירד בני עמכם' [בראשית מב, לח]. ופירש רש"י ז"ל [במדרש שם] דרש בני לשון בינה, כלומר לא ירד בינה שלי והסכמתי. ע"כ.

רח. בן. מצינו דלאו בן ממש אלא יושב עיר (פ') כמו בן עיר, בן כרך, בני בבל, ובני ארץ ישראל. וכן בן מתפרש בלשון בעל, כמו בן המצר, פנו מקום לבן מנה, בן מאתים, בני תרבות, בר מלחך פנכי, בר מיחס תנורי, אי בר הכי הוא, אי בר אוריין הוא יד. מהר"י (מ"ד) טראני [חלק ב] יו"ד סימן ט"ב.

רט. בנין. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית ב, כב] 'ויבן ה' אלהים את הצלע', לשון בינה שנתן הקב"ה בינה לאשה יותר מהאיש. פרק יוצא דופן [נדה מה ע"ב]. וכן בבראשית רבה [פרשה יח פיסקא ב] אמרו,

ציונים והערות

גב. עיין בדברי רבינו לקמן בחלק לשון בני אדם (מערכת אות ב סימן כז) ושם מערכת אות ב' (סימן קלט) דשנה את דבריו כדרכא.

גג. עיין עוד לרבינו לקמן בחלק לשון בני אדם (מערכת אות ז סימן תכ) ושם מערכת אות ז' (סימן תריח) דהביא את ספקו של המעשה חייא אי לשון זרע כולל בנים ובנות, ע"ש. ועיין עוד לקמן מערכת אות ז' (סימן שסז).

גד. לכאורה היה לו לרבינו להביא ראיה דבני בנים אף בנות בכלל מש"ס ערוך ביבמות (כג ע"א) ובקידושין (סח ע"ב) דאמרינן בן בתך הבא מן העכו"ם קרוי בןך. וכל שכן הבא מן ישראל, וע"ש ברש"י ובתוס'.

גה. לא נמצא כן בגמ'. ובמדרש בראשית רבה (פרשה צא פיסקא ט) מובא כן על רבי טרפון ז"ל "בשעה שהיה אדם אומר דבר מתוקן לפני רבי טרפון היה אומר כפתור ופרח, ובשעה שהיה אומר דבר של בטלה היה אומר לא ירד בני עמכם", עכ"ל.

גו. עיין עוד לקמן בחלק לשון בני אדם מה שכתב רבינו בקונטרס לשון לימודים (סימן שצד).

רי"ז [הגהת טור אות כד] כתב, לענין נדרים דאם נדר מבני בניו דמותר בדור רביעי. ע"ש יב.

רג. בנים. בלשון בנים אין בכלל בני בנים, ואע"ג דבני בנים הרי הם כבנים, ולא אמרינן הכי אלא בלשון זרע דוקא יג. תוס' פרק יש נוחלין [בבא בתרא] דף קט"ו [ע"א] ד"ה בן הבת. וצ"ע על מרן זקני ז"ל שכתב בספר גופי הלכות [כללי הוי"ו] סימן רכ"ב, ז"ל, וקשה דאם בכלל זרע יש זרע זרע, גם בכלל בנים יש בני בנים, דבני בנים הרי הן כבנים. וא"כ אמאי טרח קרא [דברים ד, ט] למכתב 'והודעתם לבניך ולבני בניך', הרי היו בכלל בניך, עכ"ל. ולפי דברי התוס' אין כאן מקום לקושייתו וזה פשוט.

רד. בנים. במשמעות בנים אין זרע פסול בכלל, כן דקדקנו מדברי התוס' בקידושין דף ס"ז [ע"ב] ד"ה ולזרעו אחריו בין זרע כשר בין זרע פסול, שכתבו ז"ל, וי"ל דשאני הכא דמילת זרעו מיותרת, דהוה מצי למכתב ולבניו שהרי בבנות לא שייך ברית כהונה, ולכך דרשינן מיניה אפילו זרע פסול ע"כ. ש"מ דלא מרבינן זרע פסול אלא בלשון זרע דוקא, אבל סתם בנים כשרים משמע. וצ"ע שהם עצמן כתבו איפכא, בפרק שני דיבמות דף כ"ב ב', ד"ה בן אין לו, ז"ל, אע"ג דסתם אח ובן הוי אפילו ממזר, כדפריך לעיל פשיטא אחיו הוא, והכא נמי לא אצטריך ובן אין לו עיין עליו וכו', סתם זרע לא הוי אלא זרע כשר וכו'. ע"כ.

רה. בנים. דרשו ז"ל בפרק (קמא) [ו'] דיומא נסו [ע"ב] בפסוק [דברים לג, ט] 'האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת בניו לא ידע', בניו אלו בני בתו הנשואה לישראל וכו'. ש"מ דבלשון המקרא בני בנים הרי הם כבנים, ואפילו בנים מהבת. וצ"ע בבראשית רבה בפרשת ויגש [פרשה צד פיסקא ו] 'בניו

בספר מכלל יופי פרשת בראשית [ריש הפרשה]. וצ"ע מקרא ד'יוצר אור' [ישעיה מה, ז].

ריח. ברכה. דרשו ז"ל בפסוק [שמואל-ב כא, ג] 'מה אעשה לכם ובמה אכפר וברכו את נחלת ה', וברכו את נחלת ה', זו פסיקת הרעב, כמה דאת אמר [בראשית מז, ז] 'ויברך יעקב את פרעה' שברכו שיכלה הרעב. מדרש נשא פרשה ח' [פיסקא ד].

גם ברכה דרשו, 'זה בירך את אברהם בכל' [בראשית כד, א] שהשליטו ביצרו, כדאיתא בבתרא [ז ע"א]. וזה אצלי טעם יתור 'והיה ברכה' שנאמר באברהם [שם יב, ב], לפי שכך היא המידה 'הן בקדושו לא יאמין' [איוב טו, טו], אשר מפני כך אין להם לצדיקים בעולם הזה כלום, כמ"ש כת הקודמין ז"ל. וכאן שהיה מבטיחו לאברהם אבינו בכולהו הנהו הבטחות בעולם הזה, ואעשך ואברכך ואגדלה, היה בנותן טעם והיה ברכה שתהא שליט ביצרך, ושוב אין פרץ ואין יוצאת מקדושתך, וראוי אתה לבוא על שכרך גם בעולם הזה.

ריט. ברכה. דרשו ז"ל בפסוק [תהלים קט, יז] 'ולא חפץ בברכה זה דם הקרבנות, שהוא קרוי ברכה, כמה דאת אמר [שמות כ, כ] 'מזבח אדמה תעשה לי וכו' אבא אליך וברכתך'. בראשית רבה פרשת תולדות יצחק [פרשה סג פיסקא יג]. וזה ירמוז הכתוב [משלי י, כב] 'ברכת ה' היא תעשיר' כמו שאמרו חדשים לקטורת שמעשיר [עין יומא יד ע"ב וברש"י ד"ה חדשים]. ורז"ל דרשו ברכת ה' זו שבת, היך מה דאת אמר [בראשית כ, ג] 'ויברך אלהים את יום השביעי'. בראשית רבה פרשה י"א [פיסקא א].

רכ. ברכה. דרשו ז"ל 'ויברכהו ה' שנאמר בשמשון [שופטים יג, כד] כמה ברכו, באמתו שהיתה כבני אדם, וזרעו כנחל שוטף. וכתב רש"י [ד"ה במה] כל לשון ברכה לשון ריבוי הוא. פרק קמא דסוטה נ' ע"א]. וכן אמרו פרק [קמא] [שני] דתמורה [טז ע"א] 'אם ברך תברכני' [דברי הימים-א ד, י] בפריה ורביה. ועוד נדרש שם 'ברך תברכני' בתורה. וכן במדרש פרשת נשא [במדבר ו רבא פרשה יא פיסקא ה] דרשו 'יברכך ה' וישמרך' [במדבר ו, כד] 'יברכך ה' בבנים, וישמרך בבנות שצריכות שימור. ועוד דרשו שם יברכך ה' בממון. וכן דרשו 'ואברכך' [בראשית יב, ב]

התבונן מהיכן יברא אותה וכו'. ובגמ' דרשו עוד [שם] ויבן לשון קישוט, קישטה והביאה לו, קלעה והביאה לו.

רי. בנין. דרשו לשון בנין. בפרק דיני גזרות [כתובות ק"ב ע"א] בפסוק [במדבר יג, כב] 'והברון שבע שנים נבנתה' שמבונה בכל טוב. ופירש רש"י מבונה לשון פרי, מלשון 'ואיבנה גם אנכי ממנה' [בראשית ל, ג].

ריא. בנות ישראל. דרשו ז"ל בפסוק [שמואל-ב א, כד] 'בנות ישראל אל שאול בכינה', רבי נחמיה אומר בנות ישראל הנאות שבישראל, אלו סנהדרין. ילקוט שמואל ב' (א') [רמז קמא].

ריב. בן בקר. כל מקום שנאמר בן בקר הוא בן שתי שנים. והיכא דכתיב פר בן בקר, ר"ל פר הסמוך לבן דהיינו בן ג' שנים. רש"י ז"ל בפרשת ויקרא [ד, ג] בפסוק 'אם הכהן המשיח'. [עין] ברא"ם ז"ל.

ריג. בוקר. כל מקום שנאמר בוקר הוא בוקר ראשון. פסחים סוף דף (ך') [ע"א] [ע"ב]. יע"ש בתוס' ז"ל [ד"ה כל].

ריד. בוקר. דרשו ז"ל בפסוק [יומיה כא, יב] 'דינו לבוקר משפט' אם ברור לך הדבר כבוקר אמרהו. פרק קמא דסנהדרין [ז ע"ב].

ריז. בוקר וערב. דורשין ז"ל כינוי לימי הילדות והזקנה. בפרק הבא על יבמתו [יבמות סב ע"ב] בפסוק [קהלת יא, ו] 'בבוקר זרע את זרעך ולערב' וכו'.

ריזו. בקר. כינוי למלכות, כמה דאת אמר [דברים לב, יד] 'חמאת בקר וחלב צאן', ומתרגמינן [אוקלנוס] יהב להון ביזת מלכיהון. פרשת נשא פרשה י"ג [פיסקא יד]

ריזו. בריאה. כתבו הראשונים ז"ל, דיש חילוק בין לשון בריאה ליצירה, לשון יצירה אינו נופל אלא על דבר שיש לו ממש יצירה, ולשון בריאה נופל על כל דבר, בין על דבר שאין ממש בו בין על דבר שיש בו ממש, כמו 'ואם בריאה יברא ה' [במדבר טז, ל], ואין פתיחת האדמה דבר. ע"כ. עיין

אחסנתא. וזה רמז לו ה' לאברהם אבינו ע"ה, אל תחוש לשבעים אומות שהעמדת מנח, יען אותו הגוי שנאמר בו, כי מי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים, אני מעמיד ממך, דהיכא דאיכא עדיפותא דתורה לית דחש להא דשמואל. והוסיף עוד לאמר לו, והיה ברכה, כלומר אין כל זה רק דרך ברכה ומתנה בעלמא, על דרך קח נא את ברכתי. והכוונה ע"פ מ"ש הרב היפה ז"ל עוד בפרשת חיי שרה [פרשה נט פסקא טו דף שנו ע"ג ד"ה זון] במאמרם ז"ל שאמרו 'וכל טוב אדוניו בידו' [בראשית כד, ין] זה שטר דייתיקי. והקשה הרב, אברהם אבינו היכי עביד הכי, הא קי"ל [כתובות שם] לא תהוי באעבורי אחסנתא, ותירץ דיש הפרש בין מתנת בריא למתנת שכיב מרע, דבמתנה בעלמא ליכא איסורא דאעבורי אחסנתא. ע"כ. וכ"כ הרב בעל כנסת הגדולה ז"ל חו"מ סימן רפ"ב [הגהת טור אות ין], והוא טעם אמרו 'והיה ברכה' כמתנה בעלמא הוא.

רכג. בריאה. כתב רש"י בפסוק [במדבר טז, ל] 'ואם בריאה יברא ה'' להמיתם במיתה שלא מת בה אדם עד הנה, זו היא בריאה חדשה. ופירש הרא"ם ז"ל [שם] לפי שבריאה בכל מקום הוא דבר שלא היה כמוהו, וכאן אי אפשר לפרש כן, על כן פירש דבריאה נמי יקרא כשהפעולה היא חדשה, אף שלא הנברא הוא חדש. ע"ש. עוד דרשו [ברכות לד ע"ב] בריאה לשון בריא, בפסוק [ישעיה נז, יט] 'בורא ניב שפתים', ואמרו ז"ל אם שגורה תפילתו בפיו של אדם מקובל, ופירש רש"י [שם ד"ה בורא] בורא ניב שהניב בריא.

רכד. ברית. דרשו ז"ל בפסוק 'ושמרתם את בריתי' [שמות יט, ה], ר"א אומר זו ברית שבת, רבי עקיבא אומר זו ברית מילה ועבודה זרה. מכילתא [דרבי ישמעאל] פרשת יתרו [מס' דבחדש פרשה ב ד"ה ועתה].

רכה. בר. דרשו ז"ל בפסוק [משלי לא, א בן] 'דברי למואל אשר יסרתו אמו' וגו', 'מה ברי' אינו אומר מה בני אלא מה ברי, אלו צוואות של תורה שהיא נקראת בר, היך מה דאת אמר [תהלים ב, יב]

בממון. בראשית רבה פרשת לך לך [פרשה לט פסקא יא]. ובפסוק [שם ב, ג] 'ויברך אלהים את יום השביעי', דרשו ברכו באור פניו של אדם, ברכו שאין שבת נדחה, ברכו בנר. בראשית רבה פרשה י"א [פסקא ב].

רכא. ברכה. דרשו 'וה' בירך את אברהם' [בראשית כד, א] שהשרה עמו שכינה. מדרש הנעלם פרשת לך לך יז.

רכב. ברכה. פירש רש"י ז"ל בפסוק [דברים יא, כט] 'ונתת את הברכה' כתרומתו ית מברכיא, את המברכים. ובפרשת וישלח [בראשית לג, יא] בפסוק 'קח נא את ברכתי', פירש ברכתי מנחתי כמו 'תנה לי ברכה' [יהושע טו, יט]. ועל דרך זה יתפרש אצלי הכתוב הנזכר [בראשית יב, ב] 'ואעשך לגוי גדול וכו' והיה ברכה', כלפי אשר חכמים הגידו שאמר אברהם אבינו ע"ה ומנח לא העמדת שבעים אומות, א"ל אותו הגוי שנאמר בו 'כי מי גוי גדול' [דברים ד, ז] 'אשר שמע קול אלהים' [שם ה, כב] אני מעמיד ממך. שהכוונה אצלי בזה שהיה חושש אברהם אבינו בזה, משום הא דאמר שמואל [כתובות נג ע"א] לא תיהוי באעבורי אחסנתא אפילו מברא בישא לברא טבא. ועל כל אלה כשראה שהיה מרבה הבטחות לו ולזרעו אחריו, כמפורש בפרשה, כל אשר בתוכו יתמה לומר, ומנח לא העמדת שבעים אומות, כלומר ואף דזרעא בישא נינהו, מ"מ מן הדין אסור להעביר נחלה אפילו מברא בישא לברא טבא. ועל זה היה כמשיב לו לאמר אותה אומה שנאמר בה כי מי גוי גדול אני מעמיד ממך, שם רמז למה שכתב הר"ב היפה ז"ל בבראשית רבה פרשת לך לך [דף רמח ע"א ד"ה כל] בפסוק [בראשית יד, א] 'ויהי בימי אמרפלי', עלה דעובדא [שם פרשה מב פסקא א] דאבוה דרבי אליעזר בן הורקנוס שהדיר כל בניו מנכסיו, וחילק לרבי אליעזר בנו, כתב הרב ז"ל שם, דאף דקי"ל [כתובות שם] לא תיהוי באעבורי אחסנתא, מ"מ לא אמרו אלא כשהפרש של שאר הבנים לבן ההוא אינו אלא בהעדר הרע, אבל היכא דהוי לעדיפותא דחכים טובא, ושאר הבנים לא חלק להם בבינה, אפילו שמואל מודה דליכא בהא איסורא דאעבורי

צינים והערות

נז. עיין זוהר חדש פרשת לך לך [דף מב ע"א].

כמה דאת אמר [משלי ח, טז] 'בי שרים ישורו'. [במדבר רבה] פרשת נשא פרשה י"ד [פיסקא ד]. ובפרשת נח פרשה ל"ד [פיסקא טו] דרשו, ונתתי לכם לב בשר, לב בוסר של חבירו. פירוש לב מהסס ומואס בחלקו של חבירו ואוהב ושמה בחלקו.

רלב. בשר. כתב רש"י ז"ל פרשת אחרי מות בפסוק [ויקרא יז, יד] 'כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא' דם ובשר לשון זכר, נפש לשון נקבה. ע"כ.

רלג. בשול. כתבו רש"י [שבת עד ע"ב ד"ה סידורא], ורד"ק ז"ל [שורש אפה] לשון האפיה לעולם על הפת, ולשון בישול על שאר המאכלים^ט.

רלד. בשול. כתבו התוס' פרק קמא דסנהדרין ד' ע"ב [ד"ה דרך], דבשול האמור בכל מקום במקרא אין טיגון בכלל. והא דגבי פסח צלי קדירה קרי ליה בשול, שאני התם דכתיב [שמות יב, ט] 'ובשל מבושל'. ע"כ. ועיין בזה בתשובת בית יעקב סימן כ"ד. ובפרק גיד הנשה [חולין] דף צ"ח [ע"א] דרשו, ולקח הכהן את הזרוע בשילה, אין בשילה אלא שלימה. אבל רש"י ז"ל כתב שם, שלא נתפרש לו באיזה לשון, וע"ש בתוס' [שם ע"ב ד"ה אין]^ט.

רלה. בת. בילקוט רות [רמז תרא] 'אלכה נא השדה' וכו' [רות ב, ב], רבי ינאי אומר רות בת ארבעים שנה היתה, מכאן שאין קורין בת אלא בת ארבעים שנה. ע"כ. ועיין ביפה ענף ז"ל בזה [רות רב] ד"ה בת מ' דף טז ע"ב. ובזוהר פרשת משפטים בסבא [דף צה ע"א] מתבאר דכל חלקי האדם, נפש רוח ונשמה, קרויין בת כהן, ע"ש.

'נשקו בר' שכל דבריה ברים. מדרש פרשת נשא פרשה י' [פיסקא ד].

רכו. ברזל. כינוי לתלמיד חכם, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [משלי כז, יז] 'ברזל בברזל יחד' אין תלמיד חכם מתחדד אלא בחבירו. פרק קמא דתעניות [ז ע"א].

רכז. ברח. כתב בספר מכלל יופי [פרשת בלק במדבר כד, יא], בשם הרב יוסף קמחי, כי לא יאמר לשון בריחה (מושאל) [ממש] אלא על סכנת נפשות, ומושאל זה הלשון לענין מהירות, כמו 'ברח לך אל מקומך' [במדבר כד, יא].

רכח. ברק. ההבדל בין ברק ללפיד, פירש בזוהר פרשת יתרו [דף פא ע"א], ברק כשיוצא לפיד כשמפשט אורו בארץ^{יח}.

רכט. בשר. אין בשר אלא קרובים, כמה דאת אמר [ישעיה נח, ז] 'ומבשרך לא תתעלם'. שבועות פרק ו' (ל"ח) [ל"ט] [ע"א], ע"ש.

רל. בשר. יש בכללו אף הגויים, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [ישעיה סו, כג] 'יבוא כל בשר' אף הגויים שלא עברו עם ישראל עתיד לקבל מלך המשיח. ילקוט שם [רמז תקג].

רלא. בשר. דרשו ז"ל בפסוק [קהלת יב, יב] 'וליהג הרבה יגיעת בשר', אם יגיעת הרבה בלהג דברי חכמים, הקב"ה מסיר יצר הרע ממך. הדא הוא דכתיב 'בשר', היך מה דאת אמר [יחזקאל לו, כו] 'ונתתי לכם לב בשר'. דבר אחר בשר, הקב"ה מבשרך בשורות טובות. דבר אחר אתה נעשה בשר,

אות הגימל

'ואשר יגאל מן הלויים', אם יקנה איש בית או עיר מן הלויים. ע"כ.

רלו. גאולה. מצינו בלשון המקרא שהוא לשון קנין. רש"י ז"ל בפרשת בהר [ויקרא כה, לג] בפסוק

ציונים והערות

נח. עיין עוד לקמן בדברי רבינו מערכת אות ל' (סימן תקעו).
נט. עיין עוד לעיל בדברי רבינו מערכת אות א' (סימן קלז) מה שכתב בשם רש"י דלשון אפיה נופל בלחם, ולשון בישול בתבשיל.
ס. עיין עוד לקמן בדברי רבינו בחלק לשון חכמים (מערכת אות ב סימן רסב) דהביא נמי האי כללא.

הכוונה לומר מעלת ארץ ישראל דעל כי הכניסם לישראל לתוכה נקראו גוי גדול, מכלל שהיא נקראת גדולה, ועל שמה נקראו ישראל גוי גדול. ויליף לה מקרא מדכתיב לעיל מיניה 'ראה למדתי אתכם חוקים וכו' לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה', וסמך ליה 'ושמרתם לעשות כי היא חכמתכם וכו' כי מי גוי גדול, וכו'. ואפשר לפרש בהפך דכיון דהיא נקראת ארץ ישראל, ומצינו שישראל נקראו גוי גדול גם ארצם קנתה כינוי גדול וגם כל הקרובים אליה, וק"ל. וזה טעם הכתוב [תהלים פז, ג] 'נכבדות מדובר בך'. וק"ל.

רמא. גדול. בפרק בני העיר [מגילה] דף (ל"ב) כ"ז [ע"א], בפסוק [מלכים-ב כה, ט] 'ואת כל בית גדול שרף באש', פליגי בה רבי יוחנן וריב"ל, חד אמר בית גדול מקום שמגדילים בו תורה, וחד אמר מקום שמגדילים בו תפילה, מאן דאמר מקום שמגדילים בו תורה, דכתיב [ישעיה מב, כא] 'יגדיל תורה ויאדיר', ומאן דאמר מקום שמגדילים בו תפלה, דכתיב [מלכים-ב ח, ד] [ספרו] 'ספרה' נא לי את כל הגדולות אשר עשה אלישע, ואלישע כי עבד בתפלה הוא דעבד, ע"כ. ואצלי כן יפורש טעם הכתוב הנוכח [דברים ד, ז ח] בסמוך 'כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו', 'ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים וכו', שהכוונה רצויה בכינוי גדול כמאן דאמר שמגדילים בו תפלה, וכמאן דאמר שמגדילים תורה, ולזה אמר 'כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו' זו תפלה, 'ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים' וגו' זו תורה, וכו'. ובזוהר פרשת ויקהל דף ר"ג [ע"ב] ז"ל, 'ענן גדול' [יחזקאל א. ד] והא זעיר איהו, אלא גדול איהו כיון דשליט. ע"כ.

רמב. גדול. כינוי לנבואה, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [ירמיה מה, ד ה] 'הנה אשר בניתי אני הורס' ואתה תבקש [לך] גדולות' אין גדולות אלא נבואות, שנאמר [מלכים-ב ח, ד] 'ספרה נא לי את [כל] הגדולות אשר עשה אלישע'. ילקוט ירמיה (סימן

רלז. גבר. דרשו ז"ל בפסוק [איכה ג, א] 'אני הגבר', גבר בגוברין.

רלח. גבעות. כינוי לאימהות, כמו שדרשו ז"ל [ילקוט שיר השירים רמז תקפז] בפסוק [שם ב, ח] 'מקפץ על הגבעות', ובפסוק [במדבר כג, ט] 'ומגבעות אשורנו'. [תנחומא בלק סימן יט] ס"א.

רלט. גבור חיל. דרשו ז"ל גבור שיודע להשיב. בפרק חלק [סנהדרין צג ע"ב]. ובפרק הרואה [ברכות נח ע"א] דרשו בפסוק [דברי הימים-א כט, יא] 'לך ה' הגדולה והגבורה', גבורה זו יציאת מצרים, ו"א גבורה זו מכת בכורות.

רמז. גדול. אמרו ז"ל בפסוק [דניאל י, ד] 'ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל' והלא בכרייתו של עולם אינו קורא אותו גדול, אלא שעלה והקיף את כל ארץ ישראל, דכתיב ביה [דברים ד, ז] 'כי מי גוי גדול, לפיכך משום חשיבות ארץ ישראל קורא אותו גדול. בראשית רבה פרשה ט"ז [פיסקא ג]. וכן אמרו בדברים רבה ס"ב בפסוק [בראשית טו, יח] 'עד הנהר הגדול נהר פרת', ז"ל, מפני שנוכר עם ארץ ישראל קוראו גדול, משל הדיוט אומר עבד מלך, מלך, קרב לגבי דיהנא ואידהן. ע"כ. ויתכן זה יהיה טעם הכתוב הבאים בכפלון, פרשת ואתחנן [דברים שם ז, ח] 'כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו' וכו', 'ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה אשר אנכי נותן לפניכם היום'. כי בא בכפל לפי שהיה מקום לומר שהם מצד עצמן אינן גדולים, רק ע"י שאלהים קרובים אליו, ועל דרך 'קרב לגבי דיהנא ואידהן' לזה אמר 'ומי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים' דגם בזמן שאינן שוים עמו ואין משגיחים בבת קול, 'אשר לו' דייקא, שהם מחזיקים בה להיות שלהם וכדמסיים 'ככל התורה הזאת אשר אני נותן לפניכם' הם נקראים גדולים.

ויתכן דזאת היתה כונת דבריהם בבראשית רבה הנ"ל, שאמרו שקוראו גדול לחדקל על שעלה והקיף את כל ארץ ישראל, דכתיב ביה כי מי גוי גדול וכו'. דלכאורה הוא משולל ההבנה. אמנם

ציונים והערות

סא. ע"פ דפוס בובר, ובוורשא סימן י"ב.

סב. הובא ברש"י שם, ועיין עוד בגמ' שבועות (מז ע"ב).

קטנה שבגדולות, שהיא גדולה מן הגדולות שבקטנות.

רמז. גדול. כל מקום שנאמר גדול יש לדקדק מכלל דאיכא קטן. ועיין בשבועות דף מ"ה ע"א, גדולות מכלל דאיכא קטנות. ולפעמים יאמר גדולות ולא למידק קטנות, אבל יהיה הכוונה שהיה בדבר ההוא צורך גדול, כמ"ש התוס' ז"ל שם [ד"ה גדולות].

רמז. גדול. מיקרי בן י"ג שנה ויום אחד ס"ג, ומיד כשנכנס ליום שנולד בו מקרי שנת י"ד לענין בר מצוה. ויש חולקין בזה, עיין ש"ך חו"מ סימן ל"ה [סק"א]. ולענין חליצה הכל מודים דבעינן י"ג ויום אחד, עיין בתשובת שבות יעקב ח"ב סימן קכ"ט.

רמז. גדול. האמור אצל חטא, כינוי לג' עבירות ע"ז, ג"ע, ש"ד. עבודה זרה, שנאמר [שמות לב, לא] 'אנא חטא העם הזה חטאה גדולה'. גילוי עריות, שנאמר [בראשית לט, ט] 'ואיך אעשה הרעה הגדולה [הזאת] וחטאתי לאלהים'. שפיכות דמים, דכתיב [שם ד, יג] 'גדול עוני מנשוא'. פרק ג' דערכין [טו ע"ב] בפסוק [תהלים יב, ד] 'יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות' דהמספר לשון הרע מגדיל עונו כנגד ג' עבירות הללו. וזה טעם שבכל מקום מכנה דוד המלך ע"ה לבעלי הלשון הרע עליו בלשון הזה 'ילבשו בושת וכלימה המגדילים עלי' [שם לה, כו], כלומר הם מבקשים עלי דברים כגילוי עריות לומר הבא על אשת איש, כי נקראת רעה הגדולה ובאמת שלהם גדולה עלי, דהמספר לשון הרע נאמר בו גדולות ע"ז, ג"ע, ש"ד. וזהו אמרו המגדילים עלי. וכן הוא אומר [שם נה, יג] 'לא משנאי עלי הגדיל ואסתר ממנו'.

רמז. גדולות. דרשו ז"ל בפסוק [איוב ט, י] 'עושה גדולות' על ירידת גשמים, דכתיב בתריה [שם ה, י] 'הנותן מטר על פני ארץ'. בראשית רבה [פרשה יג פסקא ד]. ובפרק ג' דנדה דף ל"א ע"א [דרשו, 'עושה גדולות' על צורת העובר שמצייר במעי אמו. עיין שם].

מ"ב) [רמז שכט]. ואצלי כן יפורש טעם הכתוב באברהם [בראשית יב, כ] 'ואעשך לגוי גדול וכו', דמהראוי הוי ליה למימר ואעשך גוי גדול, מאי לגוי, אמנם הכוונה על דרך 'נביא לגוים וכו' [ירמיה א, ה], כלומר אעשך לגוי כולו גדול בנבואה, כמו שנאמר [בראשית כ, ז] 'השב אשת האיש כי נביא הוא'. וזה טעם הכתוב [שם מה, יט] שאמר יעקב על אפרים 'ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו', שדרשו ז"ל [תנחומא ויחי סימן ח], שעתיד יהושע לצאת ממנו, דדייקי לישנא כי גדול לשון נבואה, שיעמוד נביא לכל ישראל ממנו. ואפשר שזהו הטעם מה שאמרו בבראשית רבה הנ"ל, שארץ ישראל נקרא גדול, לפי שאין הנבואה שורה אלא בארץ ישראל. ולמ"ד גדול שהוא כינוי לתורה היה טעמו כמ"ש הרמב"ן ז"ל, דהתורה והמצוות הם משפט אלהי הארץ ולא בחוץ לארץ, עד שמפני כך אמרו חז"ל [ויקרא רבה פרשה יג פסקא ה] 'וזהב הארץ ההיא טוב' [בראשית ב, יב], אין תורה כתורת ארץ ישראל. ולמ"ד גדול שהוא כינוי לתפלה היה טעמו מפני שכל התפלות עולות דרך שער השמים שבארץ ישראל, כמ"ש בזהר [ויצא, דף קמט ע"ב].

רמז. גדול. דרשו ז"ל [ילקוט דברי הימים רמז תתרכ"ב] בפסוק 'לך ה' הגדולה והגבורה' [דברי הימים-א כט, יא], גדולה זה מעשה בראשית, וכן הוא אומר [איוב ט, י] 'עושה גדולות עד אין חקר'. במתנייתא תנא משמיה דרבי עקיבא 'לך ה' הגדולה' זו קריעת ים סוף. [ברכות נח ע"א].

רמז. גדול. הוא כינוי להקב"ה, גדול העולמים, כמו שדרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה נג פסקא י] בפסוק [בראשית כא, ח] 'ויעש אברהם משתה גדול' גדול העולמים היה שם.

רמז. גדול. יקרא כל הגדול מחבירו, עד הגדול שלפני הקטן. וכן קטן יקרא אף למי שהוא גדול באמת, וקורהו קטון מפני שהוא סמוך לגדול שבכולם, בערך הגדול הקודם אליו במעלה. זכר לזה ההיא דפרק האומר דקידושין [סד ע"ב], קדשתי את בתי הגדולה ואיני יודע אם גדולה שבגדולות או

ציונים והערות

סג. עיין בדברי רבינו לעיל בחלק תוספת דרבנן (מערכת אות ב סימן סה) גבי דין י"ג שנה ויום אחד אי הוי הלכה למשה מסיני.

סוברים כי ישראל גוי אחד איקרי, גוים בלשון רבים לא אקרו, כדעת רש"י. ועל זאת השיגוהו לאמר מה ראית לומר מלך הגוים ולא מלך ישראל, וירמיהו השיבם שמעתי ממנו, נביא לגוים נתתיך, כלומר שמעתי ממנו על דרך לא שמיע לי, לא סבירא לי, ירצה הוא יתברך אסברה לי דישראל אקרו גוים בלשון רבים, שהרי הוא אמר לי נביא לגוים נתתיך, דהיינו לישראל, כמו שנאמר [שם יח] 'ואני נתתיך היום לעיר מבצר וכו' למלכי יהודה ולשריה' וכו'. ועוד זאת היתה יתירה, דאף אם מדעתי הייתי קורא אותו מלך הגוים יפה כוונתי, ואני אמרתי מי לא ייראך מלך הגוים, לרמוז על דרך 'נורא אלהים ממקדשיך' [תהלים סח, לז] אם על בניו לא חס על הגוים לא חס. וגוים דאמינא על הגוים ממש הוא דאמינא. ובשחר טוב [מזמור צג] הובא בילקוט ירמיה (סימן י') [רמז רפה] אמרו בזה הנוסח, מי לא ייראך מלך הגוים א"ל הקב"ה לירמיה אתה קורא אותי מלך הגוים, ומלכהון דישראל לית אנא וכו'. הנה מדברים אלו נראה כדברי רש"י, דגוים בלשון רבים לא אקרו ישראל אלא גוי, אלא שירמיה השיבו לאמר אתה אמרת לי נביא לגוים נתתיך, לומר שאהיה נביא להתנבאות על ישראל, וגם על האומות כמו שלמדתני דישראל עם צירוף האומות נקראים גוים, וכמו שפירש רש"י ונתתיך לגוים ישראל ואדום. וע"פ דבורך אמרתי גם אנכי מי לא ייראך מלך הגוים כולם, ישראל ואומות העולם.

רנב. גוי. כתב הרא"ם ז"ל בפסוק [בראשית כ, ד] 'הגוי גם צדיק תהרוג', דשם גוי לעולם מורה על אומה, לא על איש פרטי. ע"כ. ובספר מכלל יופי [פרשת בראשית כ, ד] כתב בשם רבינו יונה ז"ל, כי גוי נופל על איש (ה') [אחד]. ע"ש.

רנד. גוי נבל. דרשו ז"ל 'בגוי נבל אכעיסם' [דברים לב, כא], גוי נבל זו אשה רעה. פרק הבא על יבמתו [יבמות סג ע"ב].

רנה. גוים. כינוי גם כן על ישראל, כמה דאת אמר [בראשית כה, כג] 'שני גוים בבטןך'. עיין בספר

רנ. גרי. דעת רש"י ז"ל [שמות כג, יט] דשם גדי הוא כינוי גם לשור ולכבשים הקטנים, דכתיב במקרא גדי עזים, משמע דגדי סתם הוא אף שור וכבש קטנים. אמנם הרב אבן עזרא ז"ל חלוק עליו בפרשת משפטים [שמות שם] בפסוק 'לא תבשל גדי', וכתב דשם גדי אינו אלא בעזים, וגדי סתם הוא גדול, וגדי עזים הוא קטן, דצריך עדיין היותו עם העזים. וכן שעיר ושעיר עזים.

רנא. גוים. כתב רש"י פרשת לך לך [בראשית יד, א] מקום יש ששמו גוים, על שם שנתקבצו שם מכמה אומות ומקומות והמליכו איש עליהם ושמו תדעל, והוא שנאמר 'ותדעל מלך גוים' [שם]. וכן הוא בבראשית רבה [פרשה מב פיסקא ד].

רנב. גוים. כתב הרמב"ן בפסוק [בראשית יז, ו] 'ונתתיך לגוים', שישאל לברם נקראים גוים ועמים, וכמו שנאמר 'אף חובב עמים' [דברים לג, ג], 'עמים הר יקראו' [שם יט], 'אחריו בנימין בעממך' [שופטים ה, ד]. גם אחר הולדות השבטים כולם אמר 'גוי וקהל גוים יהיה ממך' [בראשית לה, יא], 'ונתתיך לקהל עמים' [שם מח, ד]. אמנם רש"י פירש [שם יז, ו] ונתתיך לגוים ישראל ואדום, כי ישראל גוי אחד ייקראו, לא גוים בלשון רבים. ועיין מ"ש הרא"ם ז"ל שם. וכדברי רש"י ז"ל משמע דרשת רז"ל בבראשית רבה פרשה פ"ב [פיסקא ה], ז"ל, גוי וקהל גוים יהיה ממך, עתידים בניך ליעשות גוי כקהל גוים, מה קהל גוים מקריבים בשעת איסור במות, אף בניך מקריבים בשעת איסור במות בימי אליהו ז"ל. ע"כ. ש"מ דישראל לא אקרו גוים בלשון רבים, מדאצטריך למדרש שעתידים ליעשות גוי כקהל גוים. ועיין עוד בשמות רבה פרשת יתרו פרשה כ"ט [פיסקא ט], על פסוק 'מי לא ייראך מלך הגוים' [ירמיה י, ז], אמרו הנביאים לירמיהו מה ראית לומר מלך הגוים, כל הנביאים כולם קורין אותו מלך ישראל, ואתה קורא אותו מלך הגוים, אמר להם שמעתי ממנו 'נביא לגוים נתתיך' [שם א, ה], ואני אמרתי מלך הגוים, לומר אם על בניו ועל בני ביתו לא חס, על אחרים הוא חס. הוי מי לא ייראך מלך הגוים. ע"כ.

זיתכן דהוויכוח הנביאים עם ירמיה, היה בהך פלוגתא דרש"י והרמב"ן, שהנביאים היו

דרשו 'גוזל אביו ואמו' [משלי כח, כד] על הנהנה מעולם הזה בלא ברכה. ובילקוט משלי (סימן כ"ב) [רמז תקס] דרשו 'אל תגזול דל' [שם כב, כב] כל שאינו אומר דבר בשם אומרו נקרא גזלן ועובר בלאו אל תגזול דל כי דל הוא. ובילקוט שוחר טוב במזמור (ל"ה) [ל"ד] דרשו בפסוק [תהלים לה, י] 'ועני ואביון מגוזלו' גזלן זה יצר הרע, ע"ש.

רסא. גזר. אמרו ז"ל בפסוק [תהלים קלו, יג] 'לגוזר ים סוף לגזרים' בזכות המילה נקרא הים שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים, שכן בלשון ארמית קורים למהולין גזורין. מדרש תנחומא פרשת בשלח [סימן יב] ס"ה.

רסב. גלעד. דרשו ז"ל בפסוק [דברים לד, א] 'ויראהו [וגו'] את הגלעד', מלמד שהראהו בית המקדש מיושב בשלותו. ואין גלעד אלא בית המקדש, היך מה דאת אמר [ירמיה כב, ו] 'גלעד אתה לי ראש הלבנון'. ספרי פרשת וזאת הברכה [פיסקא שנז].

רסג. גלגל. דרשו ז"ל [ויקרא רבה פרשה לד פיסקא ג] בפסוק [דברים טו, י] 'כי בגלגל הדבר הזה', בגלגל לשון גלגל, גלגל הוא שחוזר בעולם.

רסד. גלמוד. דרשו ז"ל בפסוק [איוב ל, ג] 'בחסר ובכפן גלמוד' כשחסר וכפן בעיר הוי רואה את אשתך כאילו היא גלמודה, שכן בכרכי הים קורין לנדה גלמודה. גמ' [ירושלמי פרק א דתענית הלכה ו]. ובראשית רבה פרשת נח פרשה ל"א [פיסקא יב].

רסה. גמיל. כתב הרא"ם פרשת מקץ [בראשית מא, מז] כי הגימל תשמש לפעמים במקום קוף ובמקום כ"ף, כמו 'וכנה אשר נטעה ימינך' [תהלים פ, טז], שהוא כמו וגנה, וכן 'ויסכרו מעינות' [בראשית ח, ב] כמו ויסגרו, והוא באותיות גיכ"ק שמתחלפות סו.

זבחסר פרשת (ת) בא במאמרם ז"ל 'גערות גוים' [תהלים ט, ו].

רנו. גויעה. בשלהי פרק קמא דבבא בתרא [טו ע"ב] אמרו, כל מיתה שנאמר בה גויעה, אינו אלא מיתה של צדיקים. והא דור המבול דכתיב בהו גויעה [בראשית ז, כא], א"ל גויעה ואסיפה קאמרינן. ובבראשית רבה פרשה ס"ב [פיסקא ב] אמרו, כל מי שנאמר בו גויעה מת מחולי מעיים. וכתב בספר ידי משה [גליון המדרש שם] הטעם לפי שחולי זה דרכו להיות שוכב י' או ד' יום ואין דרכו להיות מתים פתאום, אלא שוכבין (סל) [על] מיתתם בחולין, ונופל בו לשון גויעה, שנגזע כל יום ויום מעט עד תומו, אבל שאר חולי שמת בפעם אחת לא שייך לשון גויעה אלא מיתה, ע"כ. וצ"ע דהא באברהם כתיב ביה גויעה [שם כה, ח], ועד יעקב לא הוה חולי, כמו שאמרו בפרק הפועלים [בבא מציעא פז ע"א] ואיך אמרו כל מי שנאמר בו גויעה מת מחולי מעיים.

רנז. גורן. כינוי לישראל, היך מה דאת אמר 'מדושתי ובן גורני' וכו' [ישעיה כא, י], 'קודש ישראל לה' ראשית תבואתה' [ירמיה ב, ג]. במדבר רבה פרשה ד' [פיסקא א].

רנה. גורל. כינוי לתורה, כמו שכתבו המפרשים ז"ל בפסוק [תהלים טז, ה] 'אתה תומיך גורלי'.

רנפ. גוזי. דרשו בפרק המפלת [נדה לא ע"א] בפסוק [תהלים עא, ו] 'ממעני אמי אתה גוזי', על התינוק שאינו יוצא ממעי אמו עד שמשביעין אותו וכו', מאי קרא ממעי אמי אתה גוזי. מאי משמע דהאי גוזי לישנא דאשתבועי הוא, דכתיב [ירמיה ז, כט] 'גזי נזרך והשליכו', ופירש רש"י ז"ל, נזרך לשון נזירות דהיינו נדר, דדמי לשבועה.

רס. גזלן. כינוי לכמה עניינים. בפרק קמא דברכות [ו ע"ב] דרשו 'גזלת העני בבתיכם' [ישעיה ג, יד] על עניית השלום עשיר לעני. ובפרק ו' דף ל"ה [ע"ב]

ציונים והערות

סד. רבינו נקט לשון קצרה וכתב 'עין בספר זבח', ונראה דכוונתו לספר זבח השלמים לרבי משה גאלאנטי, וראה שם בפרשת בא. סה. ע"פ דפוס בוכר, וע"פ דפוס וורשא סימן י'.

סו. הנה ישנם כמה וכמה אפשרויות של חילופי אותיות כדוגמת א"ת ב"ש בו מתחלפת האות ת' עם האות א', וכן על זה הדרך, כעין זה ישנה אפשרות של החלוקה שהזכיר כאן רבינו והיא שכ"ב האותיות מחלקים לחמישה קבוצות והם, אחה"ע שהם אותיות גרון, בומ"ף מהשפתים, גיכ"ק מהחיד, דטלנ"ת מהלשון, זסצר"ש מהשיניים. על כן לפנינו האות הכ"ף מתחלפת באות גימל שהם מאותיות החיד.

רסו. גמל. הוא כינוי לגלות בבל, כמה דאת אמר [תהלים קלז, ח] 'בת בבל השדודה אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו'. מדרש פרשת שמיני פרשה י"ג [פיסקא ה].

רסו. גב. פירש האר"י ז"ל במאמרם ז"ל [ויקרא רבה פרשה יד פיסקא ז] 'תן חלק לשבעה וגם לשמנה' [קהלת יא, ב], אם שמרת ימי הנדה אני נותן לך בן ואתה מולו לשמונה, דקשה כיון דגם לשמונה הוא שכו, לשון גם מגומגם, ופירש שהוא לשון 'גוממו עם השופי' שהוה לשון חיתוך שהוא המילה עצמה לשמונה. כך מצאתי כתוב בספר ליקוטי תורה ז"לסח. ובזוהר פרשת פקודי דף רס"ג ע"ב, אמרו דיש מקטרג למעלה הנקרא גם, וסימנך 'ויבוא גם השטן' [איוב א, ו]. וזה ירמוז הפסוק [משלי טז, ז] 'ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישרים אתו', ובפסוק [ויקרא כו, מד] 'ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם'. ועיין ברא"ם פרשת נצבים [דברים כט, י] דכתב דיש מילת גם שאינו שוה לגמרי, ע"ש על מה שכתוב [יהושע ט, ד] 'ויעשו גם המה בערמה'.

רע. גשת. דרשו ז"ל דלשון הגשה משמע הגשה למלחמה, הגשה לפיוס, הגשה לתפלה. בראשית רבה פרשת וירא פרשה מ"ט [פיסקא ח], ובפרשת ויגש [פרשה צג פיסקא ו].

רעא. גשם. כתב מרן זקני ז"ל בספר אהבת עולם, בפסוק [זכריה י, א] 'ומטר גשם יתן', דלפעמים כינוי גשם משמש לשון גוף, כגון 'גשמה יצטבע' [דניאל ד, ל], וכמוהו בישיעה סימן מ"ד [פסוק יד] 'נטע ארן וגשם יגדל'.

רעב. גזע. כתב הרד"ק ז"ל [שורש גזע] העץ הנקטף ושרשו נשאר בארץ ייקרא גזע. וכן אמרו ז"ל [עירובין ק ע"ב] גזעו מחליף. ועוד אמרו [פרק ה דבבא בתרא משנה ה] העולה מן הגזע שלו, מן השרשים של בעל הבית. כלומר כל גוף האילן מן הארץ ולמעלה והסעיפין העולין ממנו הן של לוקח, והשרשים הן שטמונים תחת הארץ, והעולה מהן של בעל הבית.

רעג. גוף. כתב הרד"ק בשורש גוף, על המקרא דנחמיה [ז, ג] 'יגפו הדלתות', כי לשון הגפה הוא סגירה לבד בלתי נעילה במנעול, כמ"ש בפרק קמא דעירובין [ב ע"א] 'ושחטו פתח אהל מועד' [ויקרא ג, ב] בזמן שהוא פתוח ולא בזמן שהוא נעול. פשיטא מוגף כנעול דמי, וילון מאי, אמר רבי זירא הוא עצמו אין נעשה אלא לפתח הפתוח.

אות הדלית

וכן בפרשת ראה [ילקוט שם רמז תתצח] בפסוק [שם טו, י] 'כי בגלל הדבר הזה, ע"ש.

רעה. דבר. דרשו ז"ל בכמה דוכתין דבר ואפילו חצי דבר. בפרק חזקת הבתים 'על פי שני עדים יקום דבר' [דברים יט, טו] ואפילו חצי דבר וכו'.

רסו. גמל. הוא כינוי לגלות בבל, כמה דאת אמר [תהלים קלז, ח] 'בת בבל השדודה אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו'. מדרש פרשת שמיני פרשה י"ג [פיסקא ה].

רסו. גב. פירש האר"י ז"ל במאמרם ז"ל [ויקרא רבה פרשה יד פיסקא ז] 'תן חלק לשבעה וגם לשמנה' [קהלת יא, ב], אם שמרת ימי הנדה אני נותן לך בן ואתה מולו לשמונה, דקשה כיון דגם לשמונה הוא שכו, לשון גם מגומגם, ופירש שהוא לשון 'גוממו עם השופי' שהוה לשון חיתוך שהוא המילה עצמה לשמונה. כך מצאתי כתוב בספר ליקוטי תורה ז"לסח. ובזוהר פרשת פקודי דף רס"ג ע"ב, אמרו דיש מקטרג למעלה הנקרא גם, וסימנך 'ויבוא גם השטן' [איוב א, ו]. וזה ירמוז הפסוק [משלי טז, ז] 'ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישרים אתו', ובפסוק [ויקרא כו, מד] 'ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם'. ועיין ברא"ם פרשת נצבים [דברים כט, י] דכתב דיש מילת גם שאינו שוה לגמרי, ע"ש על מה שכתוב [יהושע ט, ד] 'ויעשו גם המה בערמה'.

רסח. געול. חז"ל דרשו בפסוק [ויקרא כו, יא] 'וגעלה נפשי אתכם', זו גולה, וי"א זו סילוק שכינה. תורת כהנים פרשת בחוקותי [פרשתא ב פרק ו פיסקא ד].

רסט. גפן. הוא כינוי לתורה, כינוי לארץ ישראל, כינוי לישראל. פרק גיד הנשה [חולין צב ע"א] בפסוק [בראשית מ, י] 'ובגפן שלשה שריגים' וכו'. ובפרק (קמא) [שני] דעירובין [כא ע"ב] דרשו 'אם

רעד. דבר. דרשו רז"ל בכמה דוכתין לשון דיבור, כמו שדרשו בפסוק [דברים טו, ב] 'וזה דבר השמיטה'. בפרק השולח [גיטין לו ע"א]. 'וזה דבר הרוצח' [שם יט, ד] בפרק אלו הן הגולין [מכות ט ע"ב]. ובילקוט [דברים רמז תתד] בפסוק [שם א, כב] 'וישיבו אותנו דבר', ישיבו אותנו באיזה לשון הם מדברים.

ציונים והערות

זו. ע"פ לשון הגמ' בחולין [עד ע"ב].

סח. עיין בספר הליקוטים פרשת תזריע על הפסוק ואם נקבה תלד.

סט. דברי הגמ' שציין רבינו אכן מופיעים בגמ' דעירובין, אך הקושיא מוגף כנעול דמי ועד סופו הוא בגמ' זבחים (נה ע"ב).

רעמ. דבר. כינוי לשבת, כמו שדרשו באגדת בראשית (דף קע"ג) [פרק עד], בפסוק [ירמיה ב, ד] 'שמעו דבר ה' אין דבר אלא שמירת שבת, כמה דאת אמר [ישעיה נח, יג] 'ממצוא חפצך ודבר דבר' אמר הקב"ה לישראל אפילו אם עברתם על העשרת דברות, שמרו שבת ואסלח לכם. ובשבת דף קל"ח [ע"ב] 'לבקש את דבר ה' [עמוס ח, יב] זו הלכה, דבר ה', זה הקץ, דבר ה', זו נבואה. יע"ש ברש"י ותוס' ז"ל [ד"ה דבר].

רפ. דבור. כל מקום שנאמר דבור יש חידוש. ירושלמי מכות (דף ל"א) [פרק ב הלכה ו].

רפא. דבור. כינוי לתורה שבכתב, אמירה (לכינוי) [כינוי לתורה] שבעל פה. הרב בעל ש"ך ז"ל פרשת וירא בפסוק [בראשית כא, א] 'וה' פקד את שרה'. ע"ש, ובריש מדרש איכה"א.

רפב. דבור. לשון קשה, כמו שדרשו בפרק אלו הן הגולין [מכות] דף י"א [ע"א], מפני מה נאמרה פרשת רוצחים בלשון עזה, דכתיב [יהושע כ, א ב] 'וידבר ה' אל יהושע לאמר' 'תנו לכם את ערי המקלט' וכו', מפני שהן של תורה, למימרא דכל דיבור לשון קשה, אין, דכתיב [בראשית מב, ל] 'דיבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות', והתניא 'אז נדברו יראי ה' [מלאכי ג, טז] אין נדברו אלא לשון נחת, וכן הוא אומר [תהלים מז, ד] 'דיבר עמים תחתינו', דבר לחוד, ידבר לחוד.

זבת הקודמין תמהו על זה, שהרי 'נדברו' בכל מקום לשון קושי ודבר עז הוא יותר 'מדבר האיש', הנה ביחזקאל [לג, ל] 'ואתה בן אדם בני עמך הנדברים כך אצל הקירות ובפתחי הבתים'. וגם מה שנאמר בדוד [תהלים קיט, כג] 'גם ישבו שרים בי נדברו'. ובמלאכי כתיב [ג, יג] 'חזקו עלי דבריכם אמר ה' ואמרתם מה נדברנו עליך' שהרי מעניינם דיבור קשה וחזק הוא. ורש"י ז"ל נראה שהרגיש בזה בפרק כמה אשה [שבת סג ע"א], שהובא מאמר זה שם שני תלמידי חכמים הנוחים זה לזה בהלכה הקב"ה מקשיב להם, שנאמר אז נדברו, ואין נדברו אלא

ע"ש [בבא בתרא] דף נ"ו [ע"ב]. וכן (שם) [שה] ואפילו מקצת שה. [חולין קלב ע"א]. דמו ואפילו מקצת דמו [שם פח ע"א]. בכור ואפילו מקצת בכור [בכורות ג ע"א]. והא דאמרין כופר שלם אמר רחמנא ולא חצי כופר, כתבו התוס' בבבא קמא דף מ' [ע"א] ד"ה כופר, דהיינו דוקא גבי כופר דכפרה הוא דמסתמא כפרה שלימה צריכה, אבל לענין תשלומים דרשינן ה' בקר ואפילו ה' חצאי בקר [שם עא ע"ב]. וכ"כ בבבא בתרא דף נ"ו [ע"ב] ד"ה ורבנן. ושם כתבו עוד דהיכא דכתיב יתורא בקרא לא אמרינן דבר ואפילו חצי דבר. ע"ש, ובסנהדרין פרק הנחנקין דף פ"ו [ע"א ד"ה דבר], באורך. ועיין בתוס' בכורות דף ג' [ע"א ד"ה ורבי יהודה].

רעו. דבר. כתבו המפרשים שמתפרש לשון מחלוקת, כמו 'על דבר קרח' [במדבר יז, יד] שתרגם על פלוגתא דקרח. וכן יתפרש לשון עצה, כמו 'בדבר בלעם' [שם לא, טז] שתרגם אונקלוס בעצת בלעם. והרד"ק כתב [שורש דבר] דיש דבר דמשמע כמו ענין, כמו 'זוה הדבר אשר מל יהושע' [יהושע ה, ד] כלומר זה הענין שבעבורו מל יהושע. וכמוהו 'על דבר הכסף' [בראשית מג, יח], 'על דבר הצפרדעים' [שמות ח, ח] שפירושם על ענין הכסף, על ענין הצפרדעים. וזה טעם 'על דברתי מלכי צדק' [תהלים קי, ד].

רעו. דבר. דרשו ז"ל בפסוק [תהלים קג, כ] 'גבורי כח עושי דברו' בשומרי שביעית הכתוב מדבר, כמה דאת אמר [דברים טו, ב] 'זוה דבר השמיטה'. שוחר טוב מזמור ק"ג.

רעה. דבר. כינוי למלאך, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [במדבר כג, ה] 'וישם ה' דבר בפי בלעם', מלאך ישב לו בגרונו רצה לברך מניחו, רצה לקלל בולמו. ואין דבר אלא מלאך, כמה דאת אמר [תהלים קז, כ] 'ישלח דברו וירפאם'. תנחומא בפרשת בלק"פ. ועוד דרשו [ילקוט במדבר רמז תשסה] דבר, מסמר של ברזל, היך מה דאת אמר [במדבר לא, כג] 'כל דבר אשר יבא באש'. ע"ש.

ציונים והערות

ע. לא נמצא כן בתנחומא. ועיין בילקוט במדבר (רמז תשסה) דהדברים מפורשים שם. עא. עיין איכה רבה (פתיחות פסקא ב) 'כי מאסו את תורת ה' צבאות וגו', אמר רבי יודן כי מאסו את תורת ה' צבאות זו תורה שבכתב, ואת אמרות קדוש ישראל נאצו, זו תורה שבעל פה.

אמירה אפשר שיהיה ע"י מלאך, כמו ויאמר ה' לה' [בראשית כה, כג], כמו שהארכנו שם. ע"ש.

רפד. דבור. אמרו בזוהר פרשת נשא באדרא [דף קלב ע"ב] ז"ל, תנא מה בין דבור לאמירה, אמירה הוא דלא בעי לארמא קלא, דבור בעי לארמא קלא ולאכרזא מילין, כמה דאת אמר [שמות כ, א] וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר, ותנא, כל עלמא שמעו ההוא דבור, וכל עלמא אזדעזעו, ובגין כן כתיב וידבר ולא כתיב ויאמר, והיינו דכתיב [ירמיה א, ו] 'הנה לא ידעתי דבר' לאכרזא מלה לאוכחא לעלמא. ע"כ.

רפה. דבור. כתב רש"י בסדר חיי שרה [בראשית כד, ז] בפסוק 'ואשר דיבר לי', לי לצורכי, כמו 'אשר דבר עלי' [מלכים-א ב, ד]. וכן כל לי ולו ולהם הסמוכים אצל דבור מפורשים בלשון על, שאין נופל אצל דבור לשון לי ולו ולהם, אלא אלי, אליו, אליהם, ותרגום שלהם עמי, עמיה, עמהון. אבל אצל אמירה נופל לי ולו ולהם. ע"כ. וכתב הרא"ם [בראשית כד, ז] בשם הרד"ק ז"ל, שכתב בשורש דבר, שהדבור הוא כמו האמירה, אלא שיש הפרש ביניהם בשמוש הלשון, כי האמירה אינה מבלתי סמיכה אל אחר, והדבור הוא מבלי סמיכה אל אחר, כי הוא מורה על עיקר הדבור שהוא באדם, כמו שתאמר חי מדבר, ולא תאמר חי אומר, אלא אם תסמכנו כמו פלוני אומר לפלוני. ואע"פ שאין הסמיכה כתובה לפעמים הענין מובן, כמו 'אמרי נא אחותי את' [בראשית יב, ג] אמרי לשואלים אותך. ולכן אחר שאין למדבר מקבל זולתו, לא תבוא עליו מילת לי ולו ולהם המורים על המקבל, אלא לשון אלי ואליו ואליהם שפירושם עמי, עמיה, עמהון. אבל אצל אמירה שצריך מקבל, נופל בה לי ולו ולהם. ע"כ. וראיתי לרש"י עצמו שכתב בפרשת תשא [שמות לב, לד] שלפעמים ימצאו בכלל זה זרים במקרא, שכתב בפסוק 'ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך', ז"ל, אל אשר דברתי לך יש כאן לך אצל דבור במקום אליך. וכן 'לדבר לו על אדוניהו' [מלכים-א ב, יט]. ע"כ.

ואפשר דזה טעם רז"ל בפרק קמא דסוטה [יא ע"ב], בפסוק [שמות א, יז] 'כאשר דיבר אליהן

לשון נחת, שנאמר ידבר עמים תחתינו. ופירש רש"י ז"ל, ידבר עמים ישפילם, וכל שפלות בנחת. ע"כ. כוונתו רצויה שלא פועל השפלות יעשה בנחת אלא שהמושפל נעשה נוח ונמוך. א"כ נדברו בכל מקום, כמו ביחזקאל הנדברים בך, הכוונה מבקשים בדבריהם להשפילך. בי נדברו ביקשו להשפילני בדבריהם. מה נדברו עליך מה ביקשנו להשפילך בדבורינו ח"ו. אז נדברו יראי ה' נראים כמבקשים להשפיל זה את זה, שיהא חבירו נוח לו. אלו דבריהם ז"ל.

והרא"ם ז"ל כתב בפרשת כי תשא [שמות לב, ז] בפסוק 'וידבר ה' אל משה לך רד' וכו', שכתב רש"י ז"ל, וידבר לשון קושי שנאמר [בראשית מב, ז] (דבר) [וידבר] אתם קשות'. כתב וז"ל, מפני שהדיבור כאשר תבא אחריו אמירה, מורה על הדיבור הכללי שאינו מורה על שום מאמר פרטי, כמו 'וידבר ה' אל משה לאמר', שפירושו לאמר כך וכך. 'דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם', שפירושו ותאמר להם כך וכך. ולכן גבי אמור ואמרת ויקרא כא, א] שאין הראשון מורה על הכללות דרשו בו [יבמות קיד ע"א] להזהיר גדולים על הקטנים. וכאשר יבוא הדיבור מבלתי שיבוא אחריו לשון אמירה המורה על הפרטות, הנה הדבר הוא מורה על הקושי, כמו וידבר אתם קשות, ופה לא הוזכר אחריו אמירה, הוכרח לפרשו לשון קושי. עכ"ל. ותמה אנכי על דברי קדשו, שהרי גבי יהושע כתיב 'וידבר ה' אל יהושע לאמר' 'תנו לכם את ערי המקלט', ואף דכתיב דיבור ואמירה אחריו, אמרו שנאמר לו בלשון עז. ושמא יש לומר דהתם דייק לה מדשני קרא, דבכל ספר יהושע כתוב ויאמר ה', וכאן נאמר וידבר ה', ומשו"ה דרשו שנאמר לו בלשון עז. ובמדרש רבה פרשת אחרי מות פרשה כ"א [פיסקא ז], מצאתי שאמר בפסוק [ויקרא טז, ב] 'דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת' אמר הקב"ה למשה לך נחמו בדברים, כמה דאת אמר [ישעיה מ, ב] 'דברו על לב ירושלים'. ע"כ.

רפג. דבור. כתבנו באות אליך [סימן קיג] דדבור ע"י הקב"ה, כמו 'פנים בפנים דבר ה' עמכם' [דברים ה, ד] 'פה אל פה אדבר בו' [במדבר יב, ח], אבל

ולא עם ישראל. ומה שכתב רש"י דכל לו לא יפול אצל דבור, היינו כגון ההיא ד'אשר דבר לי', אבל גבי קול לו וכו', ששינה וכתב מדבר בחיריק, לומר שלא היה מדבר עמו רק בינו לבינו, היאך יצדק אחריו אליו שפירושו עמו שסותר הקודם. עכ"ד.

ועל דרך זה ניחא נמי ההיא דכאשר דיבר אליהן, לפי דפירוש אליהן הוא כמו עמהן, וזה סותר למאמר הכינוי שקורא אותו מלך מצרים, שאין זה ממשפט המלוכה להיות מדבר המלך עם נשים פנים בפנים, פה אל פה רק ע"י המליץ. ומשום הכי פריך להן מבעי ליה, דמילת להן יפורש כמו עליהן כלומר שדיבר למליץ לומר להן. ועל כרחק לדרשה אתא שתבען לתשמיש, ומשום הכי אמר אליהן דפירושו עמהם פה אל פה, שלא לפרסם רשעו לעיני בני עמו.

והרמב"ן ז"ל טען על רש"י ז"ל ורד"ק ז"ל, וכתב, שאין החילוק הזה אמת, כי מצאנו ילך נחה את העם אל אשר דיברתי לך' [שמות לב, ד], וידברו הכשדים למלך' [דניאל ב, ד], 'והורשתם והאבדתם מהר כאשר דיבר ה' לך' [דברים ט, ג]. וכתב הרא"ם ואיננה טענה אלא אם יהיה פירושם מלשון (אמירה) דבור ממש, אך יהיה פירושם מלשון אמירה, כמ"ש הרמב"ן עצמו בפרשת אמור [ויקרא כא, א] דקרא ד'בא אל פרעה ודברת אליו' [שמות ט, א] הוא כמו ואמרת אליו, וכן וידבר משה אל אהרן ואל בניו קחו את המנחה' [ויקרא י, יב] הוא כמו ויאמר, יתפרש הלמד' במ כמשמעו. ובהכי ניחא ההיא דיומא ודסוטה, וק"ל. עיין בחידושי אגדות ז"ל ע"ג.

וכתב הרד"ק ז"ל [שורש דבר], שיש הפרש בין דבור לאמירה, כי האמירה אינה נופלת מבלי סמיכה אל אחר, ולשון דבור נופל מבלי סמיכה אל אחר, כי הוא מורה על עיקר הדבור שהוא באדם, כמו שתאמר אדם חי מדבר, ולא תאמר אדם חי אומר, אלא אם תסמכנו פלוני אומר לפלוני. גם לא יאמר לשון דבור על שאינו מדבר אפילו דרך משל, אבל הגדה וספור יאמר דרך משל על הבלתי מספר

מלך מצרים', להן מבעי ליה, אלא מלמד שתבען לתשמיש. ע"כ. וכן בריש פרק קמא דיומא [ד ע"ב], דאמרו בפסוק [במדבר ז, פט] 'וישמע את הקול מדבר אליו' קול לו, קול אליו, משה שומע וכל ישראל לא שמעו וכו'. ופירש רש"י ז"ל [שם ד"ה קול], אליו, לו היה יכול לומר, ואומר אליו וכו'. דס"ל לרש"י ז"ל דכיון דמצינו לפעמים לי ולו ג"כ אצל דבור, היכא דאיכא למידרש דרשינן. ובלאו הכי אין מקום תימה מקול לו, דהוה מצי למימר לו ויפורש שפירוש לו לצורכו ג"כ, כמ"ש רש"י ז"ל [בראשית כד, ז] 'ואשר דיבר לי לצורכי. שהרי אמרו בריש פרשת ויקרא [ילקוט רמז תכח] שהיתה נפשו של משה עגומה עליו ואמר הכל הביאו נדבתן למשכן, ואני לא הבאתי, עד שאמר לו דבורך חביב (עליו) [עליו] יותר וכו'. גם מההיא דפרק קמא דסוטה [שם] דפריך להן מיבעי ליה וכו', יש לומר דהתם נמי הוה מצי למימר להן, ויפורש שפירושו כמו עליהן, לפי שדרך המלכים להיות המליץ בינותם. ויפול היטב לשון להן אצל דבור כמו אשר דברו עלי, כמ"ש רש"י.

ואחר החיפוש בזה למרן זקני הרב בעל תאזה לעינים, בריש פרק קמא דיומא [שם], נשאל הרב מהא דקול לו, קול אליו, ויישב הרב ז"ל על פי מה שכתב רש"י בפסוק מדבר אליו, שהוא בחיריק, שר"ל דרך כבוד עם השכינה, שלא היה מדבר עם משה [אלא] בינו לבינו והקול נשמע למשה. וכבר כתבנו^{עב} בשם הרא"ם ז"ל [ויקרא א, א] כי אצל כבוד צריך לכתוב אליו, שפירושו כמו עמו כנ"ל. א"כ התם דכתיב מדבר אליו בחיריק, שפירושו דרך כבוד כלפי שכינה, וכאילו אמר שה' היה מדבר בינו לבינו ונשמע הקול למשה, אבל לא שהיה מדבר עם משה היכי כתב אחריו אליו שפירוש אליו הוא כמו עמו, והא ליתא, דעמו לא [היה] מדבר אלא בינו (לבינה) [לבינו], אלא שמשה היה שומע. והוי ליה למימר 'לו', והיינו מפרשים שאף שלא היה מדבר עם משה אלא בינו לבינו, הקול היה מגיע לו למשה. ומדכתב אליו שפירושו כמו עמו, ש"מ שכוונתו יתברך היתה (שאם לא) [שאפילו שלא] היה מדבר עמו שהדבור ימצא עמו

ציונים והערות

עב. עיין בדברי רבינו לעיל מערכת אות א' (סימן צב).
עג. עיין במהרש"א סוטה (יא ע"ב ד"ה כאשר דבר אליהן להן מבעי ליה).

לשוב אל ה' מאהבה, על דרך מתוך שלא לשמה וכו', ומשום הכי אמר כי כשלת בעוונך שתועיל להם מיהא התשובה מיראה להיות דברי עוונות נעשות להם כשגגות. אכן איכא למידק על השמות רבה, דמה יענו על 'דברי נחמיה בן חכליה' [נחמיה א, א] ובפסוק שנאמר בישיעה [ב, א ב] 'הדבר אשר חזה ישעיה בן אמוץ על יהודה וירושלים' וכו' והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים'. ושמה יש לומר שהיה מוכיח את הדור על שהיו שוהין בשמחת ירושלים ע"י עוצם עוונותיהם.

רפח. דבור. כתב הרא"ם ז"ל ריש פרשת אמור [ויקרא כא, א], על מה שדרשו במכילתא, דבר ואמרת, דבר ותחזור ותאמר להם פרק ופרק פעם ופעמים, כדי שיהא שגור בפיהם, כתב הרב ז"ל, דהיינו כשהראשון בלשון דבור, והאחרון בלשון אמירה, שהלימוד פעם ראשונה נקרא בלשון דבור, והלימוד של פעם שנייה נקרא בלשון אמירה. אבל כששניהם בלשון אמירה כמו אמור ואמרת [ויקרא שם] אי אפשר לומר כן, ומשום הכי דרשו יבמות קיד ע"א [אמור ואמרת, להזהיר גדולים על הקטנים. וכתב עוד שם דדרשינן אמור ואמרת וכו', היינו משום דלשון דבר ואמרת הנאמר בכל מקום, היינו דלשון דבור מורה על הכללות, ולשון אמירה מורה על הפרטות, לפרש הדבור המורה על הכללות איזה מין דבור הוא. אבל אמור ואמרת ששניהם מורים על הדבור הפרטי על כרחך לומר להזהיר גדולים וכו'.

רפט. דבור. דרשו ז"ל בפסוק [תהלים ה, ז] 'תאבד דוברי כזב' תאבד להם ומדברותיהן, כלומר 'דוברי' הוא מלשון דבר אחד לדור, שיאבדו מביניהן, שמסייעין להם לעשות רע. פרשת נח פרשה ל"ב [פיסקא א].

רצ. דבר. לשון דבר אינו מיוסד על מכת המגפה הידועה, רק כל חולי המידבק מאיש לאיש וממית. ובמשנה דתעניות [פרק ג משנה ד] איזו היא דבר, עיר המוציאה חמש מאות רגלי וכו'. ש"מ שכל מיתת בני אדם רבים בזמן קצר חוץ לטבע נקרא דבר, וגם על זה נאמר [בבא קמא ס ע"ב] דבר בעיר (פזר) [כנס] רגליך, דזיל בתר טעמא. מה שאין כן לשון מגפה איננה רק ענין מכה שעניינה המגפה

ומגיד, כמו 'ועוף השמים ויגד לך' 'ויספרו לך דגי הים' [איוב יב, ז ח], ע"ש.

רפו. דבור. כינוי לתורה, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [מלכים ב, יא] 'ויהי המה הלכים הלך ודבר' אין דבור אלא תורה, היך מה דאת אמר [ירמיה כג, כט] 'הלא כה דברי כאש'. תעניות דף (י') [ד''] [ע"א]. וכן דרשו ז"ל בפסוק [הושע יד, ג] 'קחו עמכם דברים' אין דברים אלא דברי תורה, כמו שנאמר [דברים ה, יח] 'את הדברים האלה דיבר ה' אל כל קהלכם'. ילקוט (הושע) [האזינו] [רמז תתקמב].

רפז. דברי. כתב רש"י ז"ל בריש ספר קהלת [א, א] ז"ל, כל מקום שנאמר דברי אינו אלא דברי תוכחות, 'אלה הדברים אשר דיבר משה' [דברים א, א], 'וישמען ישורון ויבעט' [שם לב, טו]. 'דברי עמוס' [עמוס א, א], 'שמעו (את) הדבר הזה פרות הבשן' [שם ד, א]. 'דברי ירמיהו' וכו' [ירמיה א, א]. 'ואלה דברי דוד' וכו' [שמואל ב כג, א] 'ובליעל כקוץ מונד' [שם ו]. 'דברי קהלת' וכו' [קהלת א, א], ע"כ. וכן אמרו בשמות רבה פרשה מ"ז [פיסקא ג], בפסוק [שמות לד, כז] 'כתב לך את הדברים האלה' כל מקום שכתוב דברי דברים, הדברים, אלות ותוכחות הן. ע"כ. האמנם יש בזה מההרגש, דהא כתיב [הושע יד, ג] 'קחו עמכם דברים ושובו אל ה'', דמשמע דברי פיוסים לשיתקבלו בתשובתם. ואפשר לומר דהתם נמי יש לומר לפי שראה הנביא לישראל שבאותו הדור כי גם מיראה לא היו שבים, ואמר להם לפחות קחו עמכם דברים, דברי האלות והתוכחות הכתובים בתורה, ושובו אל ה' אולי מתוך תשובה מיראה יבואו לשוב אח"כ מאהבה. וכן נראה מדברי התלמוד פרק יום הכיפורים [יומא פו ע"ב], דאמר גדולה תשובה שזדונות נעשות כשגגות, שנאמר [הושע יד, ב] 'שובה ישראל עד ה' אלהיך כי כשלת בעוונך' האי עון מזיד הוא, וקרי ליה מכשול, ופריך והא אמר ר"ל שזדונות נעשו כזכיות. ומשני לא קשיא כאן מאהבה כאן מיראה. ולכאורה יקשה מהיכא יליף דקרא דכי כשלת בעוונך בשב מיראה איירי, אמנם לפי האמור יליף לה שפיר מדכתיב בתריה קחו עמכם דברים, שהיה מוכיחם לקחת עמהם דברי האלות והתוכחות שנאמרו אליהם, שלפחות ישובו אל ה' מיראה כדי שמתוך כך יבואו

אמר [דברים א, לה] 'אם יראה איש באנשים (הזה) [האלה] הדור הרע הזה'. ילקוט קהלת שם [רמז תתקסו].

רצו. דין. כתב הרא"ם [בראשית טו, יד] דיש דין בלשון המקרא שאינו מענין דין כמשמעו אלא לשון עונש, כמו [בראשית שם] 'וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי', שעניינו על עשר מכות.

רצו. דל. כינוי לשבט לוי, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [משלי כב, כב] 'אל תגזול דל', דל זה שבט לוי, שהיו דלים בנחלה ושהיו דלים במנין שהיה הארון מכלה בהן. ילקוט משלי (סימן נ"ב) [רמז תתקס]. ובפרק ד' דנדרים דרשו [מ ע"א], פסוק [תהלים מא, ב] 'אשרי משכיל אל דל', שהוא כינוי לחולה, כמה דאת אמר [שמואל-ב יג, ד] 'מדוע [אתה] ככה דל בן המלך', וכ"כ רש"י ז"ל בפרשת מקץ [בראשית מא, יט] בפסוק 'דלות ורעות' תואר דלות כחושות, כמו 'מדוע אתה ככה דל בן המלך'.

רחצ. דם. דרשו ביומא פרק ה' דף מ"ח א', תנו רבנן 'ולקח מדם הפר' [ויקרא טז, יד] מדם הנפש, ולא מדם העור, ולא מדם התמצית. שמע מינה דדם העור מיקרי דם. ועיין בט"ז יו"ד סוף סימן כ"ג, ותשובת שבות יעקב חלק א' סימן ח"ן ע"י.

רצו. דעת. הוא כינוי לסדר טהרות, בפרק ב' דשבת [לא ע"א], בפסוק [ישעיה לג, ו] 'והיה אמונת עתך וכו' חכמת ודעת', 'דעת' זה סדר טהרות. גם הוא כינוי לרוח הקודש, כמ"ש רש"י בפרשת תשא [שמות לא, ג] בפסוק 'ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת', 'חכמה' שאדם שומע מאחרים ולמד. 'תבונה' מבין דבר מלבו מתוך חכמתו שלמד. 'דעת' זו היא רוח הקודש. ובפרק ג' דאבות [משנה יז] דאם אין דעת אין בינה, פירש הר"ב ז"ל [שם] דעת, יודע טעם לכל דבר וע"י כך מבין

האמיתית שנולדה מכה עיפושית במקום אחד, והיא ארסיית ונמשכת לכל האיברים והדמים, כענין 'הנה [אנכי] נוגף [את כל] גבולך' וכו' [שמות ז, כז]. תשובת חוות יאיר סוף סימן קצ"ז.

רצו. דג. אמרו בפרק יום הכיפורים [יומא עה ע"א], בפסוק [במדבר יא, ה] 'זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים', רב ושמואל, חד אמר דגים, וחד אמר עריות, ונאכל לישנא מעליא נקט, דכתיב [משלי ל, כ] 'כן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה' וכו'. ופירש רש"י דגה לשון תשמיש, כמו 'וידגו לרוב' [בראשית מח, טז], ע"כ.

רצו. דגן. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית כז, כח] 'ורוב דגן ותירוש', דגן זה תלמוד. והוא על דרך הכל צריכין למאריא חיטייא. עוד דרשו דגן כינוי לבחורים, היך מה דאת אמר [זכריה ט, יז] 'דגן בחורים'. בראשית רבה פרשת תולדות יצחק [פרשה טו פיסקא ג].

רצו. דוד. כתב בתשובת תורת אמת סימן צ"ב, בשם תשובת הרא"ש כלל פ"ו סימן ט', דאין נקרא דודו של אדם אלא אח האב. הילכך הקורא לחבירו דודו ודאי קרובו מן האב הוא לענין ירושה. ע"כ ע"ד. והרד"ק כתב בשורש דוד, דמצינו דקאמר דוד ור"ל בן דודו, כמו 'לעיני חנמאל דודי' [ירמיה לב, יב], שר"ל בן דודי, כי חנמאל היה בן שלום, ושלום היה דוד ירמיהו. וכן דרך העברי כמו שאמר [בראשית יד, טז] 'את לוט אחיו, ור"ל בן אחיו. ועיין שם.

רצו. דודים. דרשו ז"ל בפסוק [שיר השירים א, ב] 'כי טובים דודיך מיין', דודיך אלו הקרבנות. מדרש חזית"ע.

רצו. דור. אמרו ז"ל בפסוק [קהלת א, ד] 'דור הולך ודור בא', דור שישים רבוא, היך מה דאת

ציונים והערות

עד. עיין עוד בדברי רבינו לקמן בחלק לשון בני אדם (מערכת אות ש סימן תשעב) מה שכתב לדון אודות שטר שהיה כתוב בו הנני נותן לפלוני החצי מכל מה שאקבל מהעובדון שהניח אברהם דודי שנפטר במקום פלוני, ונודע שלא היה דודו אלא בן דודו. ע"ש. ועיין עוד לעיל בחלק לשון תורה (מערכת אות ד סימן רצג) שהביא נמי הך כללא. עה. עיין במדרש שיר השירים רבה (פרשה א פיסקא ג). מדרש חזית הוא כינוי לשיר השירים רבה ולקהלת רבה, והוא מפני שמדרשים אלו מתחילים בפסוק 'חזית איש מהיר במלאכתו'. עו. עיין בדברי רבינו לקמן בחלק לשון חכמים (מערכת אות ד סימן קפה) ולקמן בחלק לשון בני אדם (מערכת אות ד סימן תרד) שהביא נמי להאי כללא, ע"ש.

'הולכי על דרך', דרך אלו בעלי משנה. ובפרק ב' דמציעא [ל ע"ב] דרשו בפסוק [שמות יח, כ] 'והודעת להם את הדרך ילכו בה', את הדרך זו גמילות חסדים, על דרך 'והלכת בדרכיו' [דברים כח, ט]. ובבראשית רבה פרשת ויצא [פרשה ע פסקא ד] בפסוק [בראשית כח, כ] 'ושמרני בדרך הזה', אמרו אין דרך אלא עבודה זרה, כמה דאת אמר [עמוס ח, יד] 'הנשבעים באשמת שומרון ואמרו חי אלהיך דן וחי דרך באר שבע'. אין דרך אלא גלוי עריות, שנאמר [משלי ל, כ] 'כן דרך אשה מנאפת וכו'. אין דרך אלא שפיכות דמים, שנאמר [משלי א, טו] 'בני אל תלך בדרך אתם וכו', וימהרו לשפוך דם. אין דרך אלא לשון הרע, שנאמר [בראשית לא, א] 'וישמע את דברי בני לבן לאמר לקח יעקב'. ובילקוט [ויצא רמז קכב] גריס שנאמר [ירמיה ט, ב] 'וידרכו את לשונם', והוא הנכון. ובתנחומא פרשת נח [סימן לג] דרשו פסוק [איוב ו, יח] 'ילפתו ארחות דרכם' אין דרכם אלא אשה, היך מה דאת אמר [בראשית לא, לה] 'כי דרך נשים לי'. ע"ש. ועיין בריש פרק האשה נקנית [קידושין ב ע"ב].

שג. דרש. כתב רש"י בפסוק [בראשית כה, כב] 'ותלך לדרוש את ה' להגיד לה מה תהא בסופה. וכתב עליו הרמב"ן ז"ל לא מצאתי דרישה את ה' רק להתפלל, כטעם 'דרשתי את ה' וענני' [תהלים לה, ה], 'דרשו ה' בהמצאו' [ישעיה נה, ו], 'דרשוני וחי' [עמוס ה, ד]. והרא"ם [בראשית שם] כתב עליו ולא ידעתי מה יענה בפסוק [שמות יח, טו] 'כי יבא אלי העם לדרוש אלהים', ותרגם אונקלוס למתבע אולפן.

מדות חכמים בדרשה

דרש. אמר הפעוט הנה הואלתי, לרגל המלאכה אשר לפני לשמוע בלמודים, להציע פה תרומות מתרומות מדות חכמים ז"ל בדרשותיהן, אשר יש מהם מקום לתלמוד במקומות רבים. ויען יפקד מושבם בסדר שורש המלות הבאות בסדר אלפ"א בית"א, קנו מקומן פה.

דכתב רחמנא [דברים כד, טז] 'לא יומתו אבות על בנים' כתב נמי [שם] 'ובנים לא יומתו על אבות'. ובפרק בן סורר ומורה [סנהדרין] דף ע"ג [ע"ב] חד

דבר מתוך דבר, אבל אם אין דעת אין בינה, דהואיל ולא ידע טעם הדבר לא יוכל הבין דבר מתוך דבר.

זכמדרש פרשת נשא פרשה (ד') [י'] [פיסקא א] דרשו, דעת זה המכיר את בוראו, כמה דאת אמר [הושע ד, א] 'ואין דעת אלהים בארץ', ונאמר [ירמיה ט, כג] 'השכל וידוע אותי'. ובפסוק [ישעיה ה, יג] 'גלה עמי מבלי דעת' דרשו ז"ל, מבלי דעת על בטול תורה.

ש. דק. פירש רש"י בפרשת מקץ [בראשית מא, ג] שלפעמים יתפרש בלשון כחוש, כמו 'ודקות בשר'.

שא. דרך. אמרו בזוהר פרשת מקץ דף קצ"ז ב', דרך הוא פתיחא לכולא, נתיב הוא נעלם, ע"ש. ועם זה פירש הרב הקדוש האר"י ז"ל כוונת המקרא [משלי ג, ו] 'בכל דרכיך דעהו, והוא יישר אורחותיך', דפתח בדרך וסיים באורח, והכוונה שאם אדם בא להיטהר ולהיות זריז בדבר שבידו לתקנו ושלא לבוא לידי איסור, כגון בדיקת התולעים וכיוצא, שהם בגלוי שיש בידו לבדוק היה שכרו שישמרהו האל יתברך בדברים שבסתור והוא לא ידע שיש איסור בתוך המאכל ההוא, והוא כמו שאמרו [יבמות צט ע"ב] אין הקב"ה מביא תקלה וכו', וזה אמרו בכל דרכיך דעהו, שהוא אורח פתיחא לכולא, אז הוא יישר אורחותיך, הנתיב הנעלם.

שב. דרך. כינוי לבעלי משנה, כמו שדרשו פרק ג' דעירובין דף ג"ד [ע"ב] בפסוק [שופטים ה, י]

בפרק החובל [בבא קמא] דף פ"ד [ע"א] 'רגל ברגל' [דברים יט, כא], למה לי, איידי דכתב יד ביד כתב נמי רגל ברגל. ועוד שם דף פ"ח [ע"א] איידי

צינונים והערות

עז. ע"פ דפוס בובר. ועיין לעיל (סימן ל) שהביא רבינו נמי דרשה זאת.

משום רישא, טפי מדינמא רישא משום סיפא. ונפקא מינא להיכא דקרא חדא לא ידעינן אי כתב רישיה משום סיפיה ונפיק חד דינא, או סיפיה משום רישיה ונפיק דינא איפכא, דנקטינן דסיפא משום רישא כתב. וכתב עוד שם דאע"ג דבמשנה וברייתא אין לשנות משום אידי טעות, מ"מ דרך המקרא לכתוב לשון מוטעה משום אידי. ע"ש.

עוד מידה אחרת במקרא לרו"ל דגורעין ומוסיפין בתיבה, דאות דבריש תיבה מוסיפין אותה בסוף תיבה, כדאמרינן בזבחים דף [כ"ד] [כ"ה] [ע"א] 'ולקח מדם הפר' [ויקרא טז, יד] דם מהפר יקבלנו. ובריש פרק יש נוהלין [בבא בתרא ק"א ע"ב], דרשו 'ונתתם את נחלתו לשאר' [במדבר כז, ט] נחלת שארו לו. וכיוצא טובא. (ובמכות) [ובכריתות] דף ז' [ע"א] כתב רש"י [ד"ה לא] על קרא ד'על בשר אדם לא ייסך' [שמות ל, לב] קרי ביה לא יסיך, כתב ז"ל, לא ייסך כתוב בב' יודין, שדי חדא לתוך התיבה וקרי ביה לא יסיך. ועיין במה שכתב רש"י ז"ל בפרק הזהב [בבא מציעא נד ע"ב ד"ה או דילמא], גבי הקדש דכתיב [ויקרא כז, טז] 'ויסוף חמשיית כסף ערכך' וכו', דאע"ג דק"ל גורעין ומוסיפין, היינו דוקא בראשה או בסופה, אבל באמצע לא. וצ"ע. והתוס' ז"ל פרק קמא דסנהדרין דף ד' [ע"ב] ד"ה לטטפת, כתבו עלה דאמרינן לטטפת, לטטפת לטוטפות הרי כאן ד', והקשו תימה דלא כתיב ו' בין פ"א לתיו בכלהו. ותירצו בשם יש מפרשים ז"ל, משום דכתיב ולטטפת וגורעין וי"ו דבריש התיבה ומוסיפין בסוף התיבה. ע"כ. וכיוצא בזה מצינן לרו"ל פרשת תולדות יצחק [בראשית רבה פרשה סז פסקא ז] נשתמשו במידה זו, שאמרו בפסוק [בראשית כז, מ] 'ועל חרבך תחיה' רבי לוי אמר עול חרבך, ואת חיי. ופירש רש"י [במדבר שם] הכנס החרב לתוך נדנה שלא תרצח ואתה תחיה. והיינו דגורע וי"ו דועל ומוסיפה בתוך התיבה, כאילו כתיב עול כמו וא"ו דולטטפת שמוסיפין באמצע תיבה.

ועל דרך זה יש להליץ טעם הכתוב [דברים כח, י] 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך', שדרשו ז"ל [ברכות ו ע"א] שם ה' אלו תפילין, אשר יש בזה מההרגש מה תוסיף תת כחה מצות תפילין טפי משאר מצוות דעליה יראה ורעד

למעוטי בהמה, ואידך אידי דכתב נער כתב נמי נערה. ובפרק קמא דבכורות דף ט' [ע"ב] אמרינן בשלמא לרבי יהודה [היינו דכתיב] צאנך ושורך אטו צאנך.

הנה צא ולמד דמצינן אידי במקראות, כמו שמצינו במשנה וברייתא, כמ"ש הרב בעל הליכות עולם ז"ל [שער רביעי פרק ראשון].

ועל פי זה שמעתי באומרים טעם לטעות שטעתה חוה, שהוסיפה בציוויו יתברך לאמר 'ומפרי העץ אשר בתוך הגן, אמר אלהים לא תאכל ממנו ולא תגעו בו' [בראשית ג, ג], דלכאורה יפלא מה עלתה על דעתה של חוה להוסיף הנגיעה, מאחר שלא נצטוו רק על האכילה 'ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו' [שם ב, יז]. אמנם יתכן שהיתה מסתפקת שמא גם על הנגיעה ציוה להיות גדר על איסור אכילה, והא דכתיב ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, דמשמע אכילה לחוד, יש לומר דאידי דקאמר [שם] 'מכל עץ הגן אכל תאכל' כתב נמי בעץ הדעת לא תאכל, ולעולם דגם נגיעה בכלל אכילה. דמצינו כעין זו בריש ביצה שנולדה ביום טוב [ביצה ב ע"א] דבית הלל אומרים לא תאכל. והקשה התוס' [שם ד"ה ביצה] היכי קאמר לא תאכל והא ק"ל דאסור ג"כ בטלטול, ותו דבית הלל אסרי אף בטלטול. אלא אידי דנקט בית שמאי תאכל, נקט בית הלל לא תאכל, ולעולם דבית הלל אסרי אף בטלטול.

וכתב מרן זקני זצוק"ל בספר יבין שמועה [סימן קעג קעד] ב' כללים, האחד, דכי היכי דגבי משנה וברייתא אשכחן שני מיני אידי, או אידי דבעי למתני סיפא תני רישא, או אידי דתני רישא תני סיפא, ה"נ גבי קראי אמרינן שני אידי, אידי דכתב ברישא יד ביד כתב בסיפא רגל ברגל, וכן נמי איפכא שם בפרק החובל, אידי דבעי למכתב (כאשר) [כ"ן] ינתן בו' כתב נמי 'כאשר יתן מום באדם' [ויקרא כד, כ]. וכן בפרק קמא דסוטה דף ג' [ע"א] ורבי ישמעאל אידי דבעי למכתב 'והיא נטמאה' [במדבר ה, יג] כתב נמי [שם יד] 'וקנא את אשתו'. והכלל השני, דכי היכי דגבי משנה עדיף לן לשנויי סיפא משום רישא, מלשוניי רישא משום סיפא, הכי נמי בקראי טפי עדיף למימר דכתב סיפא

הוא לפרש הלשון לפניו למאי דסליק מיניה. וכן נראה מתשובת הרשב"א ז"ל [חלק ב] בתשובה [שנב] [על] ב' יוסף ו' שמעון נר"ו ע"ח. וכתב עוד שם [ראנ"ח] דהיינו דוקא היכא דהלשון לא מצי קאי אתרוייהו אלא אלפניו או אלפני פניו דוקא, וכל כהאי גוונא אמרינן ודאי דלא קאי אלא אדסליק מיניה ולא אלפני פניו. אבל היכא דאיכא למימר דקאי אתרוייהו, מאן לימא לן דלא קאי אלא אדסליק מיניה.

ובפרק קמא דחגיגה [ו ע"ב] עליה דקרא [שמות כד, ה] [ויעלו עולות (זבחי) (ויזבחו זבחים) שלמים לה' פרים' בעי רבא היכי קאמר ויעלו עולות ככשים, ויזבחו זבחים פרים, או דלמא אידי ואידי פרים. למאי נפקא מינה לפסוקי טעמי, וסלקא בתיקו. וכתבו התוס' [שם ד"ה לפסוקי] ולא דמי לחמישה פסוקים שאין להם הכרע ולא אזלינן בתר פסוקי טעמי, דהתם לא מצי קאי אתרוייהו ומ"מ אף במצי קאי אתרוייהו אין מי שיאמר שבהכרח קאי אתרוייהו, אלא אדרבה לכו"ע קאי אדסליק מיניה.

ובתשובה [ראנ"ח] סימן מ', האריך עוד בכל זה, וכתב עוד, דע"כ לא נחלקו אלא אי דרשינן לפניו דוקא, או לפניו ולפני פניו נמי, אבל ליכא למ"ד דמקרא נדרש לפני פניו ולא לפניו, דלעולם למדרשיה לפניו עדיף טפי. ובסוף התשובה כתב ז"ל, ומ"מ אשכחן נמי במקומות הרבה דקאמר תלמודא אהיא ומוקי לה ארישא. גם הרוואה יראה בתוס' פרק קמא דיומא ע"ט גבי י"ח כהנים שמשו בבית ראשון, שכתבו דמאי דקאמר קרא [חגי א, יב] 'יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול', (ויהושע) [איהושע] קאי, דיהוצדק לאו כהן גדול הוה. והביאו ראיה מכיוצא בזה מדכתיב [דברי הימים א כט, כו] דוד

יבוא בם, אכן ירמוז דע"י שהם רואין תפילין של ישראל בד' בתים קשה בעיניהם הא מנ"ל, אלא על כרחך לומר היינו משום דגורעין וא"ו שבולטטפת ומוסיפין באמצע תיבה והו"ו ד', א"כ ממילא ראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, כלומר כי עם כי דכתיב 'ועל חרבך תחיה', יתנו לב לדרוש במידה זו דגורעין ומוסיפים, ולומר דעם כי דכתיב 'ועל חרבך תחיה' מ"מ עול חרבך קאמר, ויראו ממך שלא להתיר דמך.

עוד מידה אחרת במקרא בפרק במה מדליקין [שבת לב ע"ב] גבי בעוון ביטול ת"ת בנים מתים, וי"א בעוון מזוזה. ומוקי התם פלוגתייהו דמקרא נדרש לפניו ולא לפני פניו, כלומר דקרא ד'למען ירבו ימיכם וימי בניכם' [דברים יא, כא] נדרש לפניו, ואקרא דלקמיה קאי, דמשמע בדברי תורה, דכתיב ולמדתם אותם. ומאן דאמר בעוון מזוזה קסבר מקרא נדרש לפניו ולפני פניו. ודכוותה במציעא פרק השואל [בבא מציעא צה ע"ב]. וכתב מהראנ"ח ז"ל בתשובה ח"א סימן כ"ח, דכל לשון מסופק אי קאי לפניו או לפני פניו, יש לדנו טפי אלפניו למאי דסליק מיניה, דומיא דמה שכתבו האחרונים ז"ל [בית יוסף אב"ע סימן קכט סעיף ט] בסידור הגיטין במי שיש לו שם חניכה, שכותבין הכינוי סמוך לשם עצמו, כגון פלוני המכונה פלוני בן פלוני. ולא יכתוב פלוני בן פלוני המכונה פלוני, דא"כ הוה משמע דהכינוי קאי על שם אביו דסליק מיניה. ובפרק קמא דיומא דף י" [ע"א] מספקא ליה להתלמוד בהא דכתיב [בראשית י, יב] 'היא העיר הגדולה', אי קאי ארסן או אנינוה, וכתבו התוס' ז"ל שם [ד"ה איני] תימה כיון דמספקא ליה לתלמודא ארסן או אנינוה, כ"ש דאיכא לספוקי בכלל דמיניה סליק. ותירצו משום דכתיב היא העיר הגדולה. ע"כ. שמעת מינה שהפירוש היותר מבורר

ציונים והערות

עח. עיין עוד בדברי רבינו לקמן בחלק לשון בני אדם (קונטרס לשון למודים סימן רנז), ושם (סימן שצט), ועוד לו במערכת אות ש' (סימן תשעג) שהביא נמי להאי דינא דיוסף בן שמעון.

עט. הנה מה שהביא רבינו בשם הראנ"ח שכתב בשם התוס' דפרק קמא דיומא, לפנינו ליתא לדברי התוס', והמעייין בראנ"ח ישר יחזה שכתב גם הרוואה יראה בתוס' יומא פ"ק בדפוס "קושטאנטנה" גבי י"ח כהנים שמשו, אך כאמור לפנינו ליתא, ואולם הדברים מפורשים בריטב"א בחידושי ליומא (ט ע"א), עי"ש.

פ. הך קרא 'דוד בן ישי מלך ישראל' ליתא, וכבר כתב להעיר על כך האוצר בלום הנדפס בשולי העין יעקב (יומא שם) וז"ל הפליאה עצומה כי לא נמצא זה הפסוק בכל התנ"ך. עכ"ל. ואנכי יד כהה תיקנתי פסוק זה ע"י הוספה בסוגרים [על כל], והך קרא נמצא בדברי בימים כפי שציינתי. ואולם בהערת המהדיר לחידושי הריטב"א (יומא שם הוצאת מכון הרב קוק הערה 409) כתב שצריך להגיה כאן 'ושאלו בן קיש מלך ישראל', אך ערבך ערבא בעי דהא האי קרא נמי ליתא. ותו המעייין בש"ך (ח"מ סימן מט ס"ק יד) יראה שהביא שם את דברי התוס' ביומא ואת הפסוק דוד בן ישי מלך ישראל והמהדיר שם (הוצאת מורשה להנחיל) לא

ואפילו רבי יהודה לא פליג אלא משום דכתיב או. והכי נמי דרשינן בפרק הרבית [בבא מציעא] דף ס"א [ע"א] דשדינן 'בנשך ובמרבית' [ויקרא כה, לז] א'כסף' דלקמיה [ואאכלה] [וא'אכלך'] דלכתריה. ועיין בזה בתוס' שם בעבודה זרה [ד"ה אחד גר].

עוד מידה אחרת לרו"ל למדרש כמה דרשות מדשינה קרא בדבוריה. וכתב מרן מהר"י קארו בכלליו [כללי הגמ' הנוספים סימן תרטין] בשם רבו מהר"י בי רב ז"ל, דהיכא דאפשר למכתב לישנא דלית ביה אלא חד פירושא, וכתב לישנא דאית ביה ב' פירושים, אית לן למימר איפכא מפירושא דלית ביה אלא חד פירושא, ומייתי לה מההיא דפרק מציאת האשה [כתובות סט ע"ב], דאמר מנין לאבל דמסב בראש, דכתיב [איוב כט, כה] 'אבחר דרכם ואשב ראש [וגו'] כאשר אבלים ינחם'. ופירשו התוס' ז"ל [ד"ה אמר], דיליף לה מדלא כתיב כאשר אבלים מנחם דליכא למטעי, וכתב ינחם דאיכא למטעי ולמקרי ינחם בחיריק, ויהיה מן הנפעל אע"ג דלא קרינן הכי, ש"מ למדרש שהמתנחם מושיבים בראש לנחמו. וכתב מרן ז"ל [שם] דבהכי ניחא ליה דברי רש"י פרשת וארא [שמות ו, ג] בפסוק 'ושמי ה' לא נודעתי להם' לא הודעתי אין כתיב כאן.

עוד כתב הרא"ם ז"ל פרשת תצא [דברים כה, ד] ד"ה בדישו, על מה שכתב בספרי [שם פיסקא רפז] בדישו אין לי אלא דישו, מנין לרבות שאר עבודות, ת"ל לא תחסום מכל מקום. וכן על מה שאמרו בבביתא אין לי אלא שור, מנין לעשות שאר בהמה חיה ועוף כשור, ת"ל לא תחסום מכל מקום. כתב ז"ל, צריכין לי תלמוד, דמאי לא תחסום מכל מקום דקאמר, הא אצטריך ליה לגופיה דאם לא כן היכי לימא, וי"ל דיליף לה מדהוי ליה למכתב שור בדישו לא תחסום, כמו 'את ספוח קצירך לא תקצור' [ויקרא כה, ה] וכתב לא תחסום שור בדישו, ש"מ לא תחסום מכל מקום הוא דקאמר. דכה"ג אשכחן לרו"ל [ברכות ה ע"ב ושי"ג] שהוקשה להם גבי 'ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש בערב' [שם כג, לב] וכי בתשעה מתענין וכו', ואילו גבי 'בארבעה עשר יום

בן ישי מלך [על כל] ישראל, דמלך ישראל קאי על דוד ולא אישי הקרוב אליו. ולפי זה צדקו דברי מרן הב"י ז"ל [חומ"מ סימן מט] שחלק על הרשב"א ז"ל בההיא דב' יוסף בן שמעון. ועיין עוד בתשובה סימן מ"א.

וכתב הרב מורי זקני זלה"ה [יבין שמועה סימן קסו] בשם התוס' פרק ב' דזבחים דף כ"ד [ע"ב ד"ה במקרא], דאפילו לרבי שמעון דלא דריש מקרא לפניו, מודה היכא דאיכא במילה הנדרשת אות וא"ו, אמרינן וא"ו מוסיף על ענין ראשון, והיינו דוקא דמהני הוא' לדרוש המקרא לפניו, אבל לא מהני לדורשו לפני פניו. ע"ש בארוכה.

ובפרק ג' דמנחות דף י"ח [ע"ב], גבי קרא ד'ויצק עליה שמן ונתן עליה לבונה' [ויקרא ב, א] איכא ה' סברות במידה זו, א: מקרא נדרש לפניו ולאחריו. ב: מקרא נדרש לפניו ולא לאחריו. ג: לפניו ולא לאחריו. ד: לפניו ולפני פניו ולאחריו. ה: לפניו ולא לפני פניו ולאחריו. ע"ש הסוגיא בארוכה. וכן בפרק קמא דקידושין דף (י"ד) [ט"ו] [ע"ב], גבי גאולת קרובים, פלוגתא דרבי יוסי הגלילי ורבי עקיבא, לר"י מקרא נדרש לפניו ולא לאחריו, ורבי עקיבא סבר מקרא נדרש לאחריו ולא לפניו. ע"ש. ועיין בתשובת מהר"ש הלוי חו"מ סימן כ"ט, ותשובת תורת אמת סימן קמ"ו.

וברא"ם פרשת לך לך [בראשית טו, יג] בפסוק 'ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה', שאמרו ז"ל [הובא ברש"י שם] משנולד יצחק עד שיצאו ארבע מאות שנה, כתב ז"ל, ולפי"ז יהיה מאמר ארבע מאות שנה נדרש לפני פניו, למאמר בארץ לא להם, לא עם ועבדום ועינו אותם הסמוך לו, שהרי לא היה השעבוד והעינוי אלא במצרים מאתים ועשר שנה וכו'. ע"כ. ומסוג זה הוא ההיא דפרק קמא דעבודה זרה דף כ' [ע"א] בפסוק [דברים יד, כא] 'לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור [לנכרי]', דלרבי מאיר אחד גוי ואחד גר בין בנתינה בין במכירה, דדריש לקרא הכי תתננה או מכור לגר, תתננה או מכור לנכרי.

ציונים והערות

שת אל ליבו דליתא להאי קרא, ושאינן אלו דברי התוס', ע"ש. ובהאי כללא עיין עוד בדברי רבינו לקמן בחלק לשון בני אדם (מערכת אות ל סימן רנז).

מין ומין שהם ט"ו סלעים. ויליף לה מגזירה שוה דריקם [דברים טו, יג] ריקם מבכור [שמות לה, כ], מה להלן ה' אף כאן ה'. ופרכינן ואימא ה' סלעים מכולהו. ומשנינן אי כתיב ריקם לבסוף כדקאמרת, השתא דכתיב ריקם ברישא שדי ריקם אצאן, שדי ריקם אגורן, שדי ריקם איקב. ע"כ.

עוד כתב הרא"ם ז"ל פרשת בא [שמות יב, ט] ד"ה ובשל מבושל וז"ל, ואין לומר דיברה תורה כלשון בני אדם אלא היכא דמוכחי קראי, וכ"ש הכא שהאחד שם והאחד פועל, ואינו דומיא ד'העניק תעניק' [דברים טו, יד] ששניהם פועל, ונופל בו דיברה תורה כלשון בני אדם. ע"כ. ואנכי תמה על דברי קדשו מהא שכתבו התוס' ז"ל במנחות דף י"ז [ע"ב] ד"ה מאי האכל יאכל תרתי משמע, כתבו דלית ליה לר"א דיברה תורה כלשון בני אדם, ותימה דבריש הערל וכו'. ולפי דברי הגאון ז"ל דכשהאחד שם והאחד פועל ליכא מאן דאמר בהא דיברה תורה כלשון בני אדם, מאי קשיא להו הא 'האכל יאכל' [ויקרא ז, יח] האחד [שם] והאחד פועל. גם בפרק קמא דנדרים דף י"ד ע"א עלה דאמרין 'איש כי ידור נדר' [במדבר ל, ג] עד שידור בדבר הנדור וכו', כתב הרא"ש ז"ל [שם] ומאן דדריש דיברה תורה כלשון בני אדם דריש ליה מלה. ע"כ. והא התם דידור פועל ונדר שם, ולמ"ד דיברה תורה וכו' אצטריך למילף עד שידור בדבר הנדור מלה.

ושבתי וראה למרן זקני בספר גופי הלכות סימן (ע"ג) [ע"ר], הביא דברי הרא"ם ז"ל, ותמה גם הוא על דבריו מגמ' ערוכה בריש נדרים ג' ע"א, דאמר התם אי כתב נדר לנדור כי היכי דכתיב [במדבר ו, ב] 'נזיר להזיר' כדקאמרת, השתא דכתיב [שם] 'לנדור נדר' דיברה תורה כלשון בני אדם. הא קמן לנדור נדר, שלנדור הוא פועל, ונדר הוא שם, ואפ"ה אמרינן דיברה תורה כלשון בני אדם, ואיך כתב וכ"ש הכא וכו', הפך הגמ'. ואצרכה עיון. וכתב הרב ז"ל שם, ואין הדבר תלוי אלא כמ"ש התוס' [פסחים מא ע"ב ד"ה א"כ] והר"ן ז"ל שם, דאורחיה דקרא דלעולם המקור דהיינו העושה קודם אל שם הדבר העשוי, כמו 'לאסור איסור' [במדבר ל, ג] 'לקיים

לחודש בערב תאכלו מצות' [שמות יב, יח] לא הוקשה להם לומר וכי בי"ד אוכלין, אלמא חילוק יש בין בי"ד תאכלו, ובין תאכלו בי"ד, וכן בין ועניתם בתשעה, ובין בתשעה תענו, כי כשהציווי או האזהרה קודמת מהמוזהר או מהמצוה עליו, הוא נדרש לעצמו, ולכן דרשו [ספרי שם] אזהרת לא תחסום לעצמה, ואמרו לא תחסום מכל מקום, וכן דרשו [ברכות שם] הצווי של ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש לעצמו. ואילו כשהצווי או האזהרה מאוחרת מהמוזהר עליו, אינו נדרש רק עם המוזהר עליו, ולפיכך גבי בי"ד בערב תאכלו מצות פירשו הצווי של תאכלו דבק עם בערב הסמוך לא שהוא בט"ו, ולפיכך לא הוקשה להם לומר וכי בי"ד אוכלין. ע"כ. ודברי הרא"ם ז"ל הן הן דברי רבותינו בעלי התוס' ז"ל פרק קמא דברכות דף ח' [ע"ב] בד"ה כאילו התענה. ע"ש. וכן מצאתי לרש"י ז"ל ריש פרק ח' דגיטין [עו ע"א] ד"ה ת"ל ונתן מכל מקום, ע"ש.

עוד מזה בקידושין דף כ"ד [ע"ב], אי כתיב חפשי לבסוף כדקאמרת, השתא דכתיב 'לחפשי ישלחנו' [שמות כא, כו] הו"ל חפשי מעיקרא. ובדף כ"ו [ע"א] אי כתיב יקנו לבסוף כדקאמרת, השתא דכתיב [יזמיה לב, מד] 'שדות בכסף יקנו' מעיקרא בכסף לחודיה קני. ועיין בפסחים דף (ע"ו) [ע"ה] [ע"א], הכא כתיב [ויקרא ד, יב] 'ושרף אותו על עצים באש' לבסוף אש, למימרא דאש אין מידי אחרינא לא, התם כתיב [שם כא, ט] 'באש תשרף' באש ברישא ותשרף בסיפא, לרבות כל שריפות הבאות מחמת האש. והרב מורי זקני צוק"ל [הליכות אלי כללי האליף סימן לד] פ"א עשה לו סמוכות מההיא דפרק ב' דתעניות דף י"ז [ע"א], וסנהדרין פרק ב' [כב ע"ב], דאמרין התם, אי כתיב לא ישלחו פרע כדקאמרת, השתא דכתיב ופרע ברישא, והדר לא ישלחו הכי קאמר פרע ליהוי, דהיינו תלתין יומין, טפי לא ישלחו. ופירש רש"י ז"ל [תענית שם ד"ה שלוחין] דהכי משמע פרע שגדלו אינן רשאים לגדל עוד. ועיין בפרי חדש ז"ל הלכות מגילה ריש סימן (תרס"ד) [תרצ"ד] [סק"א]. ובפרק קמא דקידושין דף י"ז א', אמרינן תנו רבנן כמה מעניקים לו ה' סלעים מכל

ציונים והערות

פא. עיין עוד בגופי הלכות (כללי האליף סימן ג).

תיבה אחת בענין אחד טפי מבשני עניינים. וכן במרובה [בכא קמא סה ע"א ד"ה ליכתוב], גבי 'אם המצא תמצא' [שמות כב, ג], ובהחובל [שם פה ע"א] גבי 'ורפא ירפא' [שם כא, יט]. וההיא דריש היו בודקין [סנהדרין מ ע"ב ד"ה מדהוה] דקאמר דמדהוה ליה למכתב דרוש תדרוש או חקור תחקור, וכתב 'היטב' [דברים יג, טו] ש"מ לאפנויי, דמשמע דאי הוה כתיב דרוש תדרוש לא הוה מופנה, התם לא חש לדקדק רק להוכיח דמופנה, ע"כ. וכ"כ במנחות דף י"ז ב', ד"ה לכתוב קרא האכל האכל. ולכאורה איכא למידק מאי שנא מההיא דכספך לא תתן בנשך, ובנשך לא תתן אכלך, שכתבו דלאו אורחיה דקרא לומר שני דברים בלשון אחד, ואדרבה אורחיה דקרא לכתוב לשון משונה שהוא נאה יותר.

כתב הרא"ם ז"ל פרשת בראשית [ב, ז] ד"ה וייצר וכו', דרשו ז"ל [בראשית ובה פרשה יד פיסקא ה] שני יצירות, יצירה לעולם הזה, ויצירה לתחיית המתים. כתב הרב ז"ל דהוי כאילו כתיב וייצר ויצר שני פעמים, שכן דרך התלמוד בכל מקום לדרוש עם כל אות ואות מהאותיות הנוספות כל המילה בכללה, בפרק אלו נערות [כתובות כט ע"ב] [נערה] נערה הנערה [דברים כב, כח], בתולה בתולות הבתולות [שמות כב, טו]. ובפרק קמא דמגילה [ב ע"א] זמן זמנם זמניהם [אסתר ט, לא]. ובפרק קמא דיומא [ד ע"ב] קול לו, קול אליו [במדבר ז, פט]. אף כאן דמדהוה ליה למכתב ביו"ד אחד וכתב וייצר בשני יודין, קרי ביה וייצר ויצר, היצירה האחת בעת יצירתו, והאחרת בעת תחייתו. וכ"כ סוף פרשת תולדות יצחק^ב, ובפרשת ויקרא [ד, ב] בפסוק 'ועשה מאחת מהנה', ובפרשת מקץ [בראשית מא, ח] בפסוק 'ותתפעם רוחו'. ע"כ.

עוד כתב הרא"ם בפרשת אמור [ויקרא כג, ל] בפסוק 'וכל הנפש אשר תעשה כל מלאכה בעצם היום הזה', כתב דתיבה אחת תשמע בשתי משמעיות, אע"פ שסמוכים זה לזה, ולא ראי זה כראי זה, כמו בפסוק [שם טו] 'וספרתם לכם ממחרת השבת עד ממחרת השבת השביעית', שהשבת הראשון מתורגם מבתר יומא טבא, והשני מתורגם מבתר שבועתא. וכמוהו בקרא [שופטים י, ד] 'רוכבים על שלשים

כל דבר' [רות ד, ז] ומדשינה גבי נזיר וכתב נזיר להזיר ש"מ לדרשה. אבל בנדרים דכתיב לנדור נדר אורחיה דקרא הוא, והכפל הוא משום דדיברה תורה כלשון בני אדם. ע"כ.

עוד מענין השינוי, כתבו התוס' במנחות דף ח"ן ע"ב ד"ה אין לוקין על לאו שבכללות וכו', הקשו עלה דאמרינן [בכא מציעא קטו ע"א] החובל את הריחים עובר משום לא תעשה וחייב משום ב' כלים, שנאמר [דברים כד, ו] 'לא יחבול ריחים ורכב', ולרבי יאשיה דמצריך בכל דוכתא או לחלק, מנ"ל דחייב על כל אחד בפני עצמו, ולא ליחייב עד שיחבול את שניהם. ותירצו כיון דכתיב ורכב, ולא כתיב ורכב בשו"א, כמו 'אביו ואמו' [ויקרא כ, ט] הוי כאילו כתיב או רכב, ע"כ. וכ"כ בתוס' בבא מציעא דף קט"ו ע"ב ד"ה שנאמר. ע"ש.

ועל דרך זה שמעתי מפה קדוש מדבר כמהר"י בן נעים ז"ל, יישוב דברי רש"י פרק קמא דמגילה, על מאי דאמרינן בפסוק [אסתר א, ו] 'מיטות זהב וכסף' הראוי לכסף לכסף, הראוי לזהב לזהב. וכתב רש"י הראוי לכסף זהב וכסף קדריש. ע"כ. דכוונתו רצויה לתרץ מאי דקשה לכאורה, מנ"ל למדרש הראוי לכסף וכו', ואימא מיטות עשויות מזהב וכסף קאמר, ומנ"ל לחלקן. לזה תרין יתיב בלשונו הזהב וכתב, זהב וכסף קא דריש כלומר דכתיב וכסף, הוא'ו בקמץ, דהיה לו לכתוב וכסף בחטף כאורחיה דקראי, ומדשינה לכתוב בקמץ ש"מ לחלק, כמו ריחים ורכב שכתבו התוס'. ודברי פי חכם חן.

עוד כתבו התוס' ריש פרק הרבית [בכא מציעא ס ע"ב] ד"ה למה חילקם הכתוב לעבור עליו בשני לאוין, ז"ל, וא"ת למה שינה בלשון ולכתוב כספך לא תתן בנשך, ובנשך לא תתן אכלך, וי"ל כיון שהוצרך שני לאוין, אורחיה דקרא לכתוב לשון משונה שהוא נאה יותר. ע"כ. מהר"י קארו ז"ל בכללי הגמ' [הנוספים סימן תסד]. וצריך להתיישב במה שכתבו התוס' בפרק כל שעה [פסחים] דף מ"א ע"ב ד"ה אם כן וכו', עלה דאמרינן לימא קרא או בשל בשל, או מבושל מבושל, מאי 'בשל מבושל' [שמות יב, ט] ש"מ לדרשה, כתבו דאורחיה דקרא לכפול

ציונים והערות

פב. עיין ברא"ם ריש פרשת ויצא (בראשית כח, י).

באזנו אחת מהו, ומשני פלוגתא דרבי יוסי ורבנן, דתני רבי יוסי [בר בון] 'ולבני אהרן תעשה כתנות' [שמות כח, מ] רבנן אמרי כתנות ב' לכל אחד, רבי יוסי אומר כתנות לכל אחד. ע"כ. וביומא פרק ג' דף ל"ז א', אמרינן גבי 'ונתן אהרן על שני השעירים גורלות' [ויקרא טז, ח], 'יכול יתן ב' על זה וב' על זה, ת"ל וכו'. נראה דתפיש סתמא דתלמודא כרבנן, דמשמע להו בכה"ג למדרש כתנות שתיים לכל אחד. אכן בפרק קמא דמגילה [ז ע"א] נראה איפכא, דאמרינן התם 'ומתנות לאביונים' [אסתר ט, כב], שתי מתנות לשני בני אדם, נראה דתפיש תלמודא שיטת רבי יוסי דדרש גבי ולבני אהרן תעשה כתנות, כתנות אחת לכל אחד, דאילו לרבנן ב' כתנות לכל אחד, לימא ב' מתנות לכל אביון דהוו שתיים שהן ד'. וכבר עמד על זה הרב בעל פר"ח [או"ח] סימן תרצ"ד [סק"א], וניחא ליה דאי הוה כתיב ולאביונים מתנות, הוה מצי לפרושי לב' אביונים ארבע מתנות, אבל השתא דכתיב ומתנות לאביונים משמע דבשתי מתנות מפטר, והדר קאמר שיחלקם לאביונים דהיינו שתי מתנות לב' בני אדם. וזכר לזה הא דאמרינן פרק ב' דתעניות [ז ע"א] השתא דכתיב [יחזקאל מד, כ] 'ופרע לא ישלחו' פרע ליהוי, שלוחי הוא דלא לישלחו. והרב כמהר"ח (אלפאנדארי) [אלגאזין] זלה"ה בספר בני חיי [או"ח] סימן תרצד הגהת טור אות א], כתב בההיא דיומא אתיא כרבנן, אבל אנן קי"ל כרבי יוסי דהיכא דליכא קרא יתירא פשטיה דקרא הוא כתנות לכל אחד, וכדאיתא פרק ב' דיומא, דאמרינן בפרק ב' דיומא דף כ"ו ב', מנין לתמיד של בין הערביים שטעון ב' גזירי עצים בב' כהנים, שנאמר [ויקרא א, ז] 'וערכו עצים', אם אינו ענין וכו'. הילכך גבי מתנות לאביונים דאצטריך קרא לגופיה לומר דמחייבי ליתן מתנות לאביונים מהיכא תיתי להצריך מתנות ב' שהן ד'. ובהכי ניחא לי דברי הרמב"ם דגבי כתנות פסק דכתנות לכל אחד, וגבי ראייה פסק דחרש באזנו אחת פטור מן הראייה, אמנם היה טעמו משום דקרא דבאזניהם מיותר דמ'למען ישמעו' [דברים לא, יב] נפקא. הילכך הלכה כר"י היכא דמיתיר קרא, אבל מגופיה דקרא לא

עיריירם (ולשון) [ושלשים] עיריירם להם'. ובפרשת חקת [במדבר כא, ג] ד"ה ויחרם אתהן הריגה, ואת עריהם חרמי גבוה, כתב עוד, שמילת ויחרם נופלת על ההריגה ועל חרמי גבוה וכו', ואל יקשה עליך שתהא מילה אחת מתפרשת לשני עניינים יחד כי מצאנו רבים כמוהו. ע"כ.

עוד כתב הרא"ם ז"ל בפרשת אחרי מות [ויקרא יח, ו] ד"ה לא תקרבו, דהיכא דאיכא שינוי בכתוב, דתחילה נקיט לשון יחיד, ובתר הכי נקיט לשון רבים, דרשינן להזהיר נקבה כזכר, כדאמרינן 'איש אמו ואביו תיראו' [שם יט, ג] אין לי אלא איש, אשה מנין, כשהוא אומר תיראו הרי כאן שנים. [קידושין ל ע"ב]. וכן בתורת כהנים [אחרי מות פרשת ט פרק יג פיסקא א] 'איש איש אל כל שאר בשרו לא תקרבו' להזהיר נקבה כזכר, לכך נאמר בלשון רבים. כלומר דשני קרא מלשון יחיד ללשון רבים. ואף דבכל התורה השוה הכתוב אשה לאיש, היכא דשני דברישא נקיט לשון יחיד, וכ"ש היכא דכתיב איש בעי קרא לרבות אשה. ע"כ. וכן בהפכו מצאתי עוד בפרק קמא דקידושין דף ל"ה ב', נשים ליתנהו בהשחתה, דאמר קרא [ויקרא יט, כז] 'לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית את פאת זקנך'. מדשני קרא בדבוריה, דא"כ נכתוב רחמנא ולא תשחית פאת זקנכם, מאי זקנך, זקנך ולא זקן אשתך. וכ"כ התוס' ז"ל ביומא דף מ"ג [ע"א] ד"ה ונתן וכו', דאף דלא כתיב איש ממעטינן אשה היכא דשני קרא, דברישא כתיב [במדבר יט, כז] 'ולקחו' לשון רבים, והדר כתיב 'ונתן' לשון יחיד ממעטינן אשה, ע"כ. יע"ש. והרב מורי זקני הביא בכלליו עוד מה שאמרו (בסוכה) אע"ג דכל התורה בלשון זכר נאמרה, שאני הכא דשני קרא בדיבוריה, דברישא כתיב לשון רבים והדר כתב ונתן, ש"מ לדרש ונתן ולא ונתנה, ע"ש בהליכות אלי סימן תק"עפ"ג.

בפרק קמא דחגיגה דף ג' [ע"א] אמרו, חרש באזנו אחת פטור מן הראייה, שנאמר [דברים לא, יא] 'באזניהם' וכו'. כתבו שם רבותינו בעלי התוס' [ד"ה חרש], דבירושלמי [פרק א דחגיגה הלכה א] בעי חרש

ציונים והערות

פג. הנה מה שציין רבינו להליכות אלי, המעיין ישר יחזה ששם הביא הרב את דברי התוס' ביומא שציין רבינו, אולם יש שם טעות סופר וכתוב סוכה אך זה ביומא, ועל כן לא הבנתי מה שכתב רבינו 'והרב מן זקני הביא בכלליו עוד מה שאמרו', דהרי דבריו ודברי זקנו חרש הם. וע"ע בסוכה (כח ע"ב) בתוס' ד"ה השווה.

כרם סתמא לא אקרי וכו'. ולומר דכל הני סוגיות אתו אליבא דב"ש הוא דוחק. ע"ש בארוכה^{פד}.

בפרק מי שמת [בכא בתרא קמג ע"א] ההוא דאמר לדביתהו נכסי לך ולבניך. א"ר יוסף קנה מחצה, שנאמר [ויקרא כד, ט] 'והיתה לאהרן ולבניו' מחצה לאהרן ומחצה לבניו. ועיין בתשובת מהרש"ך ח"א סימן ב'. ובמה שכתב רש"י פרשת ויקרא בפסוק [ב, ג] 'והגותרת מן המנחה לאהרן ולבניו', ומה שכתב הרא"ם ז"ל.

בפרק ה' דיומא דף מ"ט ב', אבעיא להו שחט ומת וכו', מי אמרינן בפר ואפילו בדמו, ופליגי התם, ואית דאמרי בפר ואפילו בדמו של פר. ופריך מקרא דוהוציא את כל הפר אלמא לאחר שחיטה פר קרינן ליה. ומשני שיוציא את כולו כל מה שנשאר מהפר שהיה כבר. ועיין שם בתוס' [ד"ה שאנין], ובפסחים דף נ"ט ב', 'והעלה הכהן את העולה' [ויקרא יד, כ] העולה שהעלה כבר.

בפרק כל המנחות דף ט' ב', עלה דמנחה שחסרו שייריה בין קמיצה להקטרה, דמר מכשיר להקטיר ומר פסל להקטיר. מאן דפסל, משום דכתיב [ויקרא ב, ט] 'והרים הכהן מן המנחה את אזכרתה והקטיר המזבחה', המנחה עד דאיתא לכולה מנחה לא יקטיר. ומאן דמכשר, דכתיב מן המנחה, מנחה שהיתה כבר שלימה בשעת קמיצה יקטיר, אע"ג דהשתא אינה שלימה. ובהכי נוחים כמה מקומות שתמהו בהם כת הקודמים ז"ל, הרב מהרי"ט ז"ל בתשובה ח"א סימן קכ"ב, על אותה דמגילה ששינוי בפרק בני העיר [מגילה כח ע"א] בית הכנסת שחבר אין מספידים בתוכו וכו', שנאמר [ויקרא כו, לא] 'והשימותי את מקדשיכם' בקדושתם קיימים אף כשהם שוממים, וקשיא ליה ודילמא מקדשיכם שהיו כבר. ובספר מוצל מאש סימן מ"ג, הוקשה לו מההיא דפרק מצות חליצה [יבמות קג ע"ב] גבי 'ונתן את הבית' [שם יד, מה], 'ושרף את הבגד' [שם יג, נב] אפילו לאחר נתיצה ושריפה אקרי בית וקרוי בגד. ואמאי לא אמרינן בית ובגד שהיו כבר. וכן מה שדרשו ז"ל [סנהדרין מד ע"א] בפסוק [יהושע ז, יא]

שמעינן לה. וא"כ בכתונת דליכא קרא יתירא פשטיה דקרא הוא כתונת לכל אחד. ודוק. ולי אני הפעוט נראה ליישב ההיא דמתנות לאביונים דיליף לה מדשני קרא, דבמנות כתיב [אסתר ט, כב] 'איש לרעהו' ולא אמר מנות לריעים והיה משמע ב' מנות לכל אחד, דומיא דעל שני השעירים גורלות, והוה קרא כוליה בלשון רבים משלוח מנות לריעים ומתנות לאביונים, ומדשני קרא וכתב במנות איש לרעהו, ובמתנות לאביונים נקט לאביונים בלשון רבים על כרחך לדרשה אתא, לומר שתי מתנות לב' אביונים. וק"ל.

בעירובין דף ב' [ע"ב] כתבו התוס' ד"ה בין לרבנן, עלה דאמרינן 'פתח שער' [במדבר ד, כו] אקרי פתח, סתמא לא אקרי, ז"ל, ואע"ג דבפרשת במדבר סיני מצינו דאקרי נמי פתח סתמא, אין לחוש הואיל ובשאר מקומות אקרי פתח שער. וכעין זה מצינו בהקומץ רבה [מנחות לו ע"א] דקאמר מצינו ימין שנקראת יד, דכתיב [בראשית מח, יז] 'כי ישית אביו יד ימינו', (ואיך) [ואיך] יד ימין אקרי, יד סתמא לא אקרי. ואע"ג דבתר הכי כתיב 'ויתמוך יד אביו'. ע"כ. ומהר"י קולון בשורש ז', כתב ז"ל, ומ"מ אפשר דצדקה בסתם לא אקרי ואפילו בלשון חכמים, כדמחלק תלמודא [חולין פח ע"ב] עפר שריפה אקרי, עפר סתמא לא אקרי. ואף אנו נאמר צדקה דפדיון שבויים אקרי צדקה סתם לא אקרי. ע"כ. אלא דמהר"י קולון לא הוה מדותיו, שבשורש ד' כתב דדבר שיש לו שם לווי נכנס תחת סוג דבר שאין לו שם לווי, מדאמרינן בחולין [שם] אין מכסין אלא בעפר, וכה"ג מצינן אפר שנקרא עפר, שנאמר [במדבר יט, יז] 'ולקחו לטמא מעפר שריפת החטאת', ולית להו לחלק דעפר שריפה אקרי עפר סתמא לא אקרי, ע"כ. והוא נסת'ר מחמתו, וכבר עמד על זה רבינו הרב המופלא מהר"י רוזאניס זלה"ה [משנה למלך פרק ז ממתנות עניים הלכה יב] הובאו דבריו בספר מוצל מאש סימן ז' ח', והרבה להשיב עליו מכמה סוגיות, דפסיקא ליה לתלמודא דמלתא דלית ליה שם לווי אינה בסוג מלתא דאית ליה שם לווי. בפרק כיצד מברכין [ברכות לה ע"א] אמרינן כרם זית אקרי,

ציונים והערות

פד. דברים אלו הביאם רבינו בחלק לשון חכמים (מערכת אות ס סימן תא), ובחלק לשון בני אדם (מערכת אות ס סימן תרעו).

וְלַעֲבָדֶיךָ נראה לי על דרך מה שאמרו הראשונים, עלה דאמרינן בריש פרק השולח [גיטין לב ע"א], אמר אביי בטל שתי לשונות משמע, משמע בטל מעיקרא ומשמע דליבטל. גבי גט לישנא דמהני ביה קאמר, גבי מתנה לישנא דמהני ביה קאמר. ומכאן למד הריטב"א בריש פרק הכותב [כתובות פג ע"א] לאותה שאמרו, האומר שדה זו אין לי עסק בה, ז"ל, כתב רבינו דמתניתין כשאמר כן בלשון סילוק וגילה דעתו שאומר בלשון הקנאה, אבל באומר כן בלשון הודאה פשיטא דמהני. ואפילו כשאומר כן בלשון סתם ולא גילה דעתו אם בלשון הקנאה אי בלשון הודאה זוכה הוא מדין הודאה, כיון שפשוטו של לשון הכי משמע. ולשון חכמים כן הוא, הרי את מקודשת לי, שר"ל הרי את תהא מקודשת, שזה הלשון וכיוצא בו משמע לשעבר ולהבא, וזוכה הוא באיזה שיזכה יותר. וכדאמרינן בהשולח [גיטין סו] בטל שני לשונות משמע, גבי גט לישנא דמהני ביה קאמר, גבי מתנה לישנא דמהני ביה קאמר. ע"כ אף אנו נאמר דודאי לישנא דעבדי משמע הכי ומשמע הכי, משמע עבדי השתא ומשמע שהיה כבר. וגבי שחרור דדמי למתנה, מסתמא לישנא דמהני ביה קאמר. ודוק. ועיין בזה בתוס' יו"ט בפרק בני העיר [פרק ג דמגילה משנה א].

'חטא ישראל' אע"פ שחטא ישראל הוא, אמאי לא אמרינן ישראל שהיה כבר. ולענין כיון דהוי פלוגתא דתנאי במשמעות זה, י"ל דההיא דרשה דוהשימותי את מקדשיכם וכל הנהו דמייתי הרב הנזכר, אתו אליבא דההוא תנא דפסל מנחה שחסרו שייריה, דסבר משמעותא דקרא והרים הכהן מן המנחה, עד דאיתיה לכולא מנחה השתא, והכי נמי בכל דוכתא לא משמע ליה משמעותא דקרא שהיה כבר, ומשו"ה דרשו אע"פ שהם שוממים הם מקדש וכן גבי בית ובגד.

וּמְהַרְימֵימֵי בדרשותיו [צפנת פענח] פרשת וישב, ובתשובה הנזכרת, אייתי בידיה ההיא דפרק השולח [גיטין מב ע"א], דתניא האומר כל נכסי נתונין לפלוני ופלוני עבדי, אף עצמן לא קנו. ומותבינן עלה מהא דתניא הכותב כל נכסיו לשני עבדיו קנו ומשחררין זה את זה. ומשני רב אשי שאני התם דקרי להו עבדי פלוני, דמשמע דלא שחררינהו לדידהו, אלא טועה הוא שסבור שיכול לתת לעבדיו שאר נכסים בלא שחרור. וא"ל רפרם לרב אשי ודילמא עבדי שהיה כבר, מי לא תנן עד שיאמר הכי כל נכסי נתונים לאיש פלוני עבדי חוץ מאחד מריבוא שבהם. והא עבד קרי ליה, אלא עבדי שהיה כבר, ה"נ עבדי שהיה כבר.

דרשת כפל המלות

מצינו לרז"ל בכמה אנפי וארשום קצת מהן ללמד מהן למקום אחר.

וע"ש בתוס' [ד"ה אלא למאן]. ובפרק קמא דראש השנה דף (ז') [ח'] [ע"א] 'עשר תעשר' [ויקרא יד, כב] בשני מעשרות הכתוב מדבר. וכן בכפל 'נתון תתן לו' [דברים טו, י] דרשו בפרק ב' דמציעא [לא ע"ב] נתון למתנה מרובה, תתן למתנה מועטת. ובפרק קמא דנדרים דף ג' [ע"א] דריש כפל 'לנדור נדר' [במדבר ו, ב] לרבוויי כינויי נדרים כנדרים. ובפרק חלק [סנהדרין] דף צ' [ע"ב] דרשו 'הכרת תכרת' [שם טו, לט], הכרת בעולם הזה, תכרת בעולם הבא. ובפרק קמא דשבועות דף י"ג [ע"א] דריש רבי הכרת תכרת,

בתורת כהנים^פ דרשו כפל אמור ואמרת להזהיר גדולים על הקטנים, כדאיתא בפרשת אמור [ויקרא כא, א]. והרא"ם ז"ל [ויקרא סו] [כתב] דדוקא באמור ואמרת דרשינן הכי, לא בדבר ואמרת, כמ"ש לעיל^פ. ובפרק ב' דכריתות דף י"א [ע"א] דרשו כפל 'והפדה לא נפדתה' [שם יט, כ] פדויה ואינה פדויה, חציה שפחה וחציה בת חורין. ובפרק השואל את הפרה [בבא מציעא] דף צ"ד [ע"ב], דרשו 'אם גנב יגנב' [שמות כא, יא] אין לי אלא גנבה, אבדה מנין, ת"ל אם גנב יגנב, אע"ג דכתיב בלשון גניבה,

ציונים והערות

פ.ה. לא נמצא כן בתורת כהנים. ועיין בגמ' יבמות (קיד ע"א). פ.ו. עיין לעיל בדברי רבינו מערכת אות א' (סימן צב) ומערכת אות ד' (סימן רפג).

[ז] לו ולדורותיו, אין דור שאין בו כאברהם, אין דור שאין בו כיעקב, וכו'. [וכן פרשת ויצא פרשה ע"ד [פיסקא ג]. ובפרשת נח [פרשה ל פיסקא ד] אמרו שכפל שמות הצדיקים בתורה רמז שיש להם בעולם הזה ויש להם בעולם הבא. ועיין בזה ריש פרשת נח בתוספתא [דף נט ע"ב].

גם כפל אם שמוע תשמע שנאמר בכמה מקומות, דרשו בפרק כיצד מברכין [ברכות מ ע"א] אם שמוע בישן, תשמע בחדש. ובמכילתא [דרבי ישמעאל בשלח - מס' דייסע פרשה א] דרשו שמע אדם מצוה אחת, משמיעין אותו מצוות רבות. וכן דרשו בפסוק [דברים ה, יט] 'אם שכח תשכח' שכח מצוה אחת משכיחין אותו מצוות רבות. ע"ש בפרשת בשלח. וכן דרשו ז"ל שם [במכילתא] בפסוק [שמות כב, כה] 'אם חבול תחבול' אם חבלת חבולה אחת סוף שחובלים בו חבולות הרבה. עוד דרשו (בפרק קמא דסוטה) [מכילתא שם] 'כי השבע השביע' [שם יג, יט] השביע שישביעום לבניהם.

עוד כתבו המפרשים ז"ל, דכפל המלות כשבאים שני שמות יחד הוא לשבח הראשון על השני, כמו 'צדק צדק תרדוף' [דברים טז, כ] שדרשו ז"ל [סנהדרין לב ע"ב] אחר בית דין יפה, וכוונתם דכפל השמות לומר דהראשון משובח, ורצונו לומר צדק יותר מצדק האחר. וכן דרשו [שיר השירים רבא פרשה א פיסקא יא] בפסוק [א, א] 'שיר השירים' מובחר שבשירים.

הכרת לפני יוה"כ, תכרת לאחר יוה"כ. ובפרק קמא דקידושין דף כ"ב [ע"א] דריש 'ואם אמר יאמר העבד' [שמות כא, ה] עד שיאמר וישנה. ובפרק אין עומדין [ברכות לא ע"ב] דריש 'אם ראה תראה בעני אמתך' [שמואל-א א, יא] אם ראה מוטב ואם לאו תראה בעל כרחך. ובפסוק [ויקרא כז, י] 'ואם המר ימיר', דרשו בריש תמורה [ב ע"ב], לרבות את היורש לרבי מאיר, ולרבי יהודה לרבות את האשה. ובפרק קמא דקידושין דרשו כפל 'ואם גאל יגאל' [שם כז, יט] מלמד שלוה וגואל לחצאין. ע"ש דף כ' [ע"ב]. ובתורת כהנים פרשת מצורע [פרשתא ד פרק ז פיסקא א] דרשו 'ואם שכוב ישכב' [ויקרא טו, כד] לרבות שתי שכיבות.

וכפל 'איש איש' [ויקרא כב, ד] דרשו בכמה מקומות לרבות גויים שנודרים נדרים ונדבות, חולין דף י"ג ע"ב. ור"מ דריש איש איש דברכת ה' לרבות גויים. בפרק ארבע מיתות [סנהדרין] דף (ס"ו) [נ"ו] [ע"א]. ובערכין דף ג' [ע"א] דריש 'איש איש' [שם טו, לג] לרבות קטן בן יום אחד. וכן בנדה דף ל"ב ע"ב. ע"ש. ובמדרש פרשת נשא דרשו 'איש איש' דגבי סוטה [במדבר ה, יב] קום כגבר, למי שגבר, את הוי גבר דבזנות אשתו לא יהיה ותרן. עיין מה שדרשו שם פרשה ט' [פיסקא ב].

גם כפל שמות הצדיקים 'אברהם אברהם' [בראשית כב, יא], 'יעקב יעקב' [שם מו, ב], 'משה משה' [שמות ג, ד] דרשו בבראשית רבה פרשה נ"ו [פיסקא

דרשה

עוד דרשו ז"ל בפרק ז' דבבא מציעא [פו ע"ב] בפסוק [בראשית יח, ז] 'ויקח בן בקר רך וטוב', אמר רבי יהודה אמר רב 'בן בקר' אחד, 'רך' שנים, 'וטוב' שלושה. ומותבינן ואימא חד, כדאמרי אינשי רכיך וטוב. ומשני א"כ ליכתוב רך טוב, מאי וטוב, ש"מ לדרשה. ואימא תרי מדוטוב לדרשה, רך נמי לדרשה. ועל דרך זה דרשו בפרק הנושא [כתובות קג ע"א] 'כבד את אביך' [שמות כ, יא] 'את אביך' זו אשת אביך, 'ואת אמך' זה בעל אמך, וא"ו יתירה לרבות אחיך הגדול. דאע"ג דלא מצי למכתב את אביך את אמך, מ"מ דריש הוא'ו לרבות, מדאת

כלל הוא לרו"ל כל המאוחר בכתוב קשה מחבירו. בפסוק [ירמיה טו, ב] 'ואשר לחרב לחרב ואשר לשבי לשבי', שבי קשה מכולהו דכולהו איתנהו ביה. פרק קמא דבבא בתרא דף ח' [ע"ב].

כתבו התוס' חולין דף פ"ח [ע"א ד"ה ורבי יהודה], עלה דאמרינן דמו ואפילו מקצת דמו, תימה דבפרק קמא דבכורות [ג ע"א ד"ה ורבי יהודה] סברתם הפוכה וכו'. לכן נראה שאין לדמות דרשות רו"ל אלא מה שהתלמוד מדמה, כי היא דמקצת בתולים דמדמי למקצת כסף ככסף כולו. ע"ש.

דכתיב 'ובשל' [שמות יב, ט] בוא'ו דקאי אלא תאכלו. והכא נמי אי כתב בשדה וטרפה בו'ו היה לוקה שתיים. ע"כ.

עוד כתבו התוס' ביומא דף ל"א ב' ד"ה ופשט ורחץ ולבש, דהטיל הכתוב רחיצה בין פשיטה ללבישה, וילפינן מיניה תרי קדושי דשדינן ורחץ אופשט ואולבש, כאילו כתב ורחץ תרי זמני. וה"נ אמרינן בפרק הרבית [בבא מציעא ס ע"ב] את כספך לא תתן לו בנשך ובמרבית, בנשך ובמרבית לא תתן אכלך [ויקרא כה, לז]. ותימה דבפרק קמא דקידושין [לב ע"ב] אמרינן ורבי יוסי הגלילי אי ס"ד כדקאמר ת"ק ליכתוב רחמנא מפני שיבה תקום והדרת תקום והדרת פני זקן וכו'. ואמאי לא נימא אע"ג דלא כתב תקום והדרת אלא חד זמנא, דקאי לפניו ולאחריו כי הכא. וי"ל התם לא שייך תקום על פני אלא על מפני, כמו 'לא אוכל לקום מפניך' [בראשית לא, לה], והדרת לא שייך אמפני אלא על פני כדכתיב [איכה ה, יב] 'פני זקנים לא נהדרו'. עכ"ל. וצ"ע בסוגיא דפרק קמא דכריתות דף (ע"ו) [ה'] [ע"א] ברש"י ד"ה תנא הכי קשיא ליה וכו' אתרוייהו וכו'.

עוד כתב הרב לוית חן ז"ל דף ט' [ע"ב] פ"ח דמציעו במקרא זו אף זו, וזו ואין צריך לומר זו כמו במשנה. וזה נלמד מפסוק [שמות לד, ז] 'נושא עוון ופשע', שהמרד קשה מעוון, שהאיש עושה בזדון למלאות תאוותו, והרי זה מחבר החמור בקל על דרך זו אף זו, ומחבר הקל עם החמור כמו ופשע וחטאה, כי החטאות שהם השגגות קלות מהפשעים, והוא במידה זו ואין צריך לומר זו. עכ"ל.

ובגמ' דזבחים פרק י"ד [ק"ט ע"א] בפסוק [דברים יב, ט] 'כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה', אמרינן לא מיבעיא [מנוחה] דלא מטיתו, אלא אפילו נחלה. והוא במידה זו ואף זו כמו במשנה.

עוד בפרק י"ב דפרה משנה ד', דרשו בפסוק [במדבר יט, יג] 'ונכרתה הנפש ההיא מתוך הקהל' [מי

לדרשה, וא'ו נמי לדרשה כמ"ש המפרשים ז"ל. וכן טובא בכמה דוכתיין. וכ"כ הרא"ם בפסוק [בראשית מא, יב] 'ושם אתנו נער עברי עבד', שדרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה פט פ"ט פ"א ז] מזכירו בלשון בזיון נער שוטה, עברי לשוננו אינו מכירפ"י, עבד כתוב בנימוסי מצרים שאין עבד מולך. כתב הרב ז"ל, דאע"ג דעבד אצטריך ליה לגופיה, להודיע לפרעה שהוא עבד לשר הטבחים כדי לשלוח להביאו, שאלולי זה לא היה יודע מי הוא זה ואיזה הוא, אע"פ כן דרשו דמדנער ועברי אתו לדרשה הא נמי אתי לדרשה, דומיא דבן בקר רך וטוב, פרק השוכר [בבא מציעא שם].

עוד הביא הרב מורי זקני זלה"ה [הליכות אלי כללי הוי"ן סימן שנ"א], ההיא דפרק י"ד דזבחים [ק"ט ע"א], למ"ד 'מנוחה' [דברים יב, ט] זו ירושלים, אל הנחלה ואל המנוחה מיבעי ליה, ומשני הכי קאמר, לא מבעיא מנוחה דלא מטיתו, אלא אפילו נחלה לא מטיתו. ש"מ דאיכא זו אף זו ג"כ במקרא, שהרי הפסוק שינה הסדר והקדים המאוחר משום זו אף זו.

עוד בכתובות פרק נערה [נ ע"א] 'עשר אעשרנו לך' [בראשית כה, כב] ב' מעשרות, דהיינו חומש. ופרין והא לא דמי עישורא קמא לעישורא בתרא, ומשני אעשרנו לבתרא כעין קמא. דייקא נמי דכתיב אעשרנו ולא כתיב אעשר. ועיין בתשובת מהרימ"ט אבן העזר סוף סימן מ"ד.

עוד בשבת דף (ע"ד) [ע'] [ע"א] עלה דאמרינן 'בחריש ובקציר תשבות' [שמות לד, כא] על חרישה ועל קצירה חייב שתיים. כתבו התוס' [ד"ה על] וז"ל, וא"ת מנ"ל דחייב שתיים נימא דלא מיחייב אתרוייהו אלא אחת, וי"ל משום דכתיב בחריש ובקציר, דמשמע שני מילי מדלא כתיב בחריש וקציר תשבות. הרב מורי זקני ז"ל [גופי הלכות כללי הבית סימן עח].

עוד בחולין דף ק"ב [ע"ב] כתבו התוס' ד"ה (לר"ל) [לר"י] אינו חייב אלא אחת, משום דמחד קרא נפקי, דאע"ג דאנא ומבושל לקי שתיים, שאני התם

ציונים והערות

פז. בדברי המדרש לא מוזכר הא שאינו יודע לשוננו, אך ברש"י שם כתב כן. פח. ספר לוית חן לכמה"ר עמנואל בניונטו זי"ע על דקדוק לשון הקודש, בפרק י' מהשער הראשון (ד"ה דע כ).
 פז. בדברי המדרש לא מוזכר הא שאינו יודע לשוננו, אך ברש"י שם כתב כן. פח. ספר לוית חן לכמה"ר עמנואל בניונטו זי"ע על דקדוק לשון הקודש, בפרק י' מהשער הראשון (ד"ה דע כ).

המילדות שיצאו מהם יורשי עצר נדונו כזכרים, וכן בנעמי ורות. וכן בהפכו 'אמרה קהלת' כי 'נשיו הטו את לבבו' [מלכים-א יא, ד].

עוד כתב הרב בעל תוס' יו"ט בפסחים סוף פרק (ג') [ב'] [משנה ח], עלה דאמרינן אין מבשלין את הפסח לא במשקין ולא במי פירות, דכתיב [שמות יב, ט] 'ובשל מבושל' מכל מקום, כתב בשם הרמב"ם ז"ל [פסחים שם] לפי ששנה האיסור בלשון מקור, קיבלנו שבא לרמוז לאסור בישולו במי פירות. ע"כ. כי כן כתב הרמב"ם ז"ל בבא מציעא פרק ב' [משנה ט] במשנה דהחזירה וברחה אפילו ד' וה' פעמים חייב להחזירה, שנאמר [דברים כב, א] 'השב תשיבם' ז"ל והשב מקור, וידוע אצל (לבעלי) [כל בעלי] הלשון כי המקור נופל על המעט, ועל הרוב תאמר שמרתי לפלוני שמור, ותאמר שמרתי לפלוני ופלוני שמור, ולפיכך מורה מילת השב שחייב להחזיר פעמים רבות, וכמו כן 'הקם תקים עמו' [דברים כב, ד], 'עזוב תעזוב' [שמות כג, ה], וזולתם מן המקראות. ע"כ. וכ"כ בפרק בתרא דחולין [קמא ע"א] במתני' דשלחה וחזרה וכו' אפילו ד' וה' פעמים חייב, שנאמר [דברים כב, ז] 'שלח תשלח', משום דשלח מקור, ושלח לעולם משמע. ע"כ. ומצאתי לי עוד הון בפירוש החומש להרמב"ן פרשת וארא [שמות ו, י] בפסוק 'ידבר ה' אל משה לאמר', שכתב שם דמילת לאמר היא אמירה גמורה לא מילה מסופקת, ולא ברמז דיבר. כי המקור לברור הענין פעם מוקדם פעם מאוחר, כמו אומרים 'אמור למנאצ'י' [ירמיה כג, יז]. ע"כ. ולכן ירמוז מילת ובשל לכל פעל מפעולותיה באיזה אופן שיהיה הבישול. והיינו דאמרינן ובשל מבושל מ"מ, ולא אמרו בשל מבושל ריבה, כדאמרינן לעיל מצות מצות ריבה, אלא שהמילה עצמה תרמוז (אל) [על] הריבוי. עכ"ל.

ולענין קשה לדבריו בפסחים דף מ"א [ע"א], והא אפקיה רבי בשל מבושל לשאר משקין, ומשני א"כ לימא קרא או בשל, או מבושל מבושל וכו'. ואם כל מאי דדרשינן שאר משקין

שחטאו שוה לכל הקהל, יצא כהן הגדול שאינו מתוך הקהל. ע"ש.

עוד כתבו התוס' בפרק ג' דפסחים דף מ"ג [ע"א ד"ה ההוא] עלה דאמרינן 'כל אוכל מחמצת' [שמות יב, יט] לרבות נשים, ופרכינן הא מדהשוה הכתוב אשה לאיש נפקא, ומשני סלקא דעתך אמינא הואיל וכתוב [דברים טז, ג] 'לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות' כל שישנו בקום אכול מצה, ישנו בבל תאכל חמץ, והני נשי הואיל וליתנהו במצה ליתנהו בלא תאכל חמץ, קמ"ל. והקשו עליו ז"ל, תימה לר"י היכי ס"ד למדרש הכי, אדרבה נימא איפכא כל שישנו בבל תאכל ישנו בקום אכול מצה, דלחומרא מקשינן. ותירץ ר"י דהכי אורחיה דקרא דסיפיה מפרש לרישיה, ומשו"ה אמרינן דבאכילת מצה תלוי דכתיב בסוף. ע"כ. ועיין בספרי ספר שארית יעקב פרשת שמיני מה שכתבתי בזה.

עוד כתב הרא"ם ז"ל בכמה דוכתי [במדבר ה, ד], דאורחיה דקרא דנקט עילאה מכולהו ונמיך מכולהו, כמו 'מן הארו אשר בלבנון ועד האזוב אשר יוצא בקיר' [מלכים-א ה, יג]. והכי נמי 'אדם ובהמה תושע ה' [תהלים לו, ז]. ועיין בזוהר תזריע דף מ"ח א'.

עוד כתב בכמה מקומות^פ בשם התוס' ז"ל, דישי תיבות שמורים הפך השורש, כמו 'לדשנו' [שמות כז, ג] שהוא להסיר את הדשן. וכן 'מעסף פארה' [ישעיה י, לג]. 'וערפתו' [שמות יג, יג] תסיר ערפו. 'לא תעוללי' [ויקרא יט, י]. 'ועצמותיהם יגרם' [במדבר כד, ח]. 'ושרשך מארץ' [תהלים נב, ז]. וכיוצא טובא.

עוד כתב הרב יעקב לומברוזו ז"ל^צ דאורחיה דקרא לפעמים לדבר בלשון זכר אל הנקבה, כמו 'זיעש להם בתים' [שמות א, כא], 'ותען להם מרים' [שם טו, כא]. וכן במגילת רות כרובה בלשון זכר אל נעמי ורות. וכן בהפכו, לשון נקבה אל הזכר, כמו 'אמרה קהלת' [קהלת ז, כז]. וברובם היה טעמו לרמוז שעלו הנקבות (למכונת) [למעלת] הזכר, כענין

ציונים והערות

פ. עיין ברא"ם ויקרא (כה, ד), ודברים (כד, כ).
צ. לפנינו שמו של הרב הנוכח היה כתוב בר"ת 'עוד כתב הרי"ל' ואחר החיפוש והבדיקה באנו על פתרונו דהוא הרב יעקב לומברוזו ז"ע, דבריו באו בחיבורו שנכתב על פי הדקדוק והמסרה ונרפס יחד עם התנ"ך מהדורת ויניציה שצ"ט. קחנו משם.

אבל לא לעכב. ועיין עוד בנדה דף ס"ה [ע"ב] ד"ה כל הראוי, כתבו בענין אחר.

כתבו התוס' בפרק קמא דזבחים דף ד' [ע"ב] ד"ה [שקולים], בשם ר"ח, דהא דאמרינן בכל דוכתא דהיכא דלא ידעינן הי מינייהו לרבווי מרבינן תרווייהו, דשקולין הם ויבואו שניהם, היינו היכא דאיכא משמעות ברבווי מרבינן כל השקולין. אבל גבי רובע דממעטנין ממין הבהמה [ויקרא א, ב], ואת הנוגח ממין הצאן [שם], התם לא משמע תיבת מין למעוטי שניהם. ע"כ.

מוקדם במקרא ילפינן מינה דינא. גמ' בזיר דף ס"ה ב', אמר רב יהודה [אמר רב] אמר קרא 'לטהרו או לטמאו' [ויקרא יג, נט]. הואיל ופתח בו הכתוב תחלה לטהרו, ילפינן דספק אם קדם בהרת לשיער או שיער לבהרת דטהור. וכ"כ התוס' בפסחים דף ו' [ע"ב] ד"ה אבל בחד עניינא, דההיא דסנהדרין [מה ע"א] דאמר דחייית הנסקל קודם לסקילתו, אע"ג דסקילה כתיב ברישא 'סקול יסקל או ירה יירה' [שמות יט, יג], היינו טעמא משום דאשכחן קראי דסמיך סקילה למיתה, דכתיב [דברים יז, ה] 'וסקלתם באבנים ומתו'. אבל בעלמא בחד עניינא, מאי דמוקדם מוקדם. ועיין בדברי רש"י ריש פרשת ויקהל [שמות לה, ב] הקדים להם שמירת שבת למלאכת המשכן לומר שאינו דוחה את השבת. דילפינן מינה עוד כלל אחר דכל המוקדם בכתוב תחילה הוא העיקר והשני נדחה מפניו. וע"ש בדברי הרא"ם ז"ל שם.

כתב רש"י ז"ל פרק קמא דתעניות דף ו' [ע"א], עלה דתנו רבנן [יורה' [דברים יא, יד] שמרוה את הארץ, שנאמר [תהלים סה, יא] 'תלמיה רוה', או אינו אלא יורה שמשיר את הפירות וכו'. וכתב רש"י ז"ל [שם ד"ה הכי גרסינן] או אינו אלא יורה לשון קללה, כמו 'ירה יירה' [שמות יט, יג], והכי משמע קרא [דברים יא, יא] 'והיה אם שמוע תשמעו', ואם לאו 'ונתתי מטר ארצכם יורה', לרעה ח"ו, ומילתא בעלמא הוא, ואורחא דברייתא למתני כהאי גוונא, ע"כ. ואיכא למידק דהא בהדיא אמרינן בפרק כיצד מברכין [ברכות] דף ל"ה [ע"ב], דהך פרשה באין עושין רצונו של מקום איירי, דמוקי התם קרא דואספת דגנך באין עושין רצונו של מקום. ועל

מבשל שהוא מקור, היכי קאמר דליכתוב מבושל שהוא פועל. ותו מאי פריך והא אפיקתיה וכו', דהא ההיא דרשה דמשקין מבשל שהוא מקור נפקא ליה, ומיתורא דמבושל דריש אידך דרשה. וצ"ע.

ועוד צ"ע על דברי הרמב"ם מההיא דחולין דף פ"ז [ע"א], כסהו ונתגלה פטור, ופריך מאי שנא [מהשבת אבידה] דאמר מר השב אפילו מאה פעמים וכו'. ואי כדברי הרב ז"ל, השב הוא מקור, ומילת וכסהו או וכסה לא הוה מקור, ואמאי אצטריך לשנויי משום מעוטא דוכסהו.

עוד ראיתי כתוב דאורחיה דקרא דמעלים החשוב ואינו מזכיר אלא מה שאינו חשוב, ע"כ. וראייתם מדברי הזוהר פרשת פקודי דף ר"ל ב', וז"ל, 'ויהי בברוח אביתר וכו' אפור ירד בידו' [שמואל א-ב כג, ו], ואילו חושן לא קאמר, אלא ודאי הכי הוא כל מה דאיהו חשיב איהו טמיר ולא אדכר כל כך, כגוונא [דא] 'נושא אפור בד' [שם כב, יח] מה דאיהו באתגליא יתיר איהו אידכר. ע"כ.

כתבו התוס' בפרק אמר רבי עקיבא [שבת] דף פ"ח [ע"ב ד"ה מה], עלה ד'וכפטיש יפוצץ סלע' [ירמיה כג, כט], מה פטיש זה מתחלק לכמה ניצוצות וכו', דמיירי באבן סנפרינון דמתפוצץ הפטיש בו. ואע"ג דהו"ל למיכתב וכפטיש יפוצצנו סלע אורחיה דקרא הכי, כמו 'אבנים שחקו מים' [איוב יד, יט] שפירושו שחקו אותם מים וכן הכא כפטיש יפוצץ אותו סלע. ע"כ.

כתב הרא"ש ז"ל בסוף פרק ערבי פסחים [פרק י דפסחים סימן מן ז"ל, יש מקשין כיון דקרא קאמר 'תספרו חמישים יום' [ויקרא כג, טז], למה אין אנו מונין אלא מ"ט. ולא קשה מידי, דהכי אורחיה דקרא כשמגיע המנין לסכום עשיריות פחות אחד, מונה אותם בחשבון עשיריות ואינו משגיח על חסרון האחד. כיוצא בו 'כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה' [בראשית מו, כו], וכן 'ארבעים יכנו' [דברים כה, ג]. ע"כ. כתבו התוס' בקידושין דף כ"ה [ע"א] בד"ה כל הראוי לבילה, דלא אמרינן שנה הכתוב לעכב אלא היכא דהוי בלשון צווי, אבל היכא דלא שנה בלשון צווי כגון בלולה בשמן דכתיב כמה פעמים, אהני לאשמועינן דבעינן מיהא ראוי לבילה

כתיב, ותיצו דהוי קודם מעשה, ושקולה כאחר מעשה דשאר צרות. ע"כ א"כ משום הכי כתיב גת דרך ה' מאוחר בכתוב, מפני שהוא קשה יותר דהוי אחר מעשה. א"כ ש"מ דאם שניהם קודם מעשה, או שניהם אחר מעשה, שניהם שויים, דלא אשכח קרא לומר שקשה אלא משום היותו אחר מעשה חורבן בית המקדש. א"כ ממילא שמעינן דאם מיתתן של בחורים אחר מעשה נמי הוה שקולין הוא כחורבן בית המקדש. 'ושפתים ישק משיב דברים נכוחים' [משלי כד, כו].

בגמ' ראש השנה דף ל"ג [ע"א], אמתני' דאין מעכבין את התינוקות מלתקוע, מייתי פלוגתא דרבי יהודה ורבי יוסי בפסוק [ויקרא א, ב] 'דבר אל בני ישראל' וסמך בני ישראל סומכין ולא בנות ישראל דברי רבי יהודה, רבי יוסי ור"ש אומרים נשים סומכות רשות, ומינה ילפינן בכל מצוות שבתורה דלרבי יהודה בכל דוכתא דממעט קרא שום מילתא הוי מיעוט לעכב לגמרי, ולרבי יוסי רשות. ובפרק (קמא) [ו'] דיבמות דף נ"ד ב', רמו ליבמה דאסורה בחיי בעלה כשגירשה אחיו מנ"ל סברא הוא, מדשרי לה קרא לאחר מיתת בעל מכלל דמחיים אסירא. ופריך דלאחר מיתה (שריא) מצוה, בחיי בעלה רשות. נראה דס"ל לתלמודא סתמא כרבי יוסי דקאמר רשות. ואיכא למידק, דבפרק שני דכתובות [כד ע"ב] אבעיא ליה לתלמודא מהו להעלות מנשיאות כפים ליוחסים, תרומה דעוון מיתה מעלין, נשיאות כפים דאיסור עשה לא. ופירש רש"י [שם ד"ה דאיסור] 'כה תברכו' [במדבר ו, כג] אתם ולא זרים, ולא הבא מכלל עשה עשה. עכ"ל. נראה דסתמא דתלמודא אולא כרבי יהודה דלעכב, דאילו לרבי יוסי דדריש בכל התורה כולה רשות, מאי קמבעיא ליה ופשיטא דאין מעלין, דזרים בנשיאות כפים רשות, והכי קאמר קרא כה תברכו הכהנים חובה אבל זרים רשות. ועיין עוד מזה בנדריים פרק נערה דף ע"ב [ע"ב] בשם רבי חמא בעל מהו שיפר בלא שמיעה, 'ושמע אישה' [במדבר ל, ח] דוקא או לאו דוקא. ושייך לפלוגתא אי בעינן קרא כדכתיב או לא.

בגמ' יומא דף ע"ב [ע"א] אמר רחבה אמר רבי יהודה המקרע בגדי כהונה עובר בלאו,

כרחק משום דמשמע ליה לתלמודא התם דהרי זה מקרא קצר והו"ל כאילו כתיב [ואם לאו] ואספת דגנך, ואמטו להכי מספקא ליה לברייתא הכא נמי אי יורה נמי באין עושין רצונו של מקום כמו ואספת דגנך. ומסיק דיגיד עליו רעו דהקיש יורה למלקוש לברכה, ועד הכא לא איירי באין עושין רצונו של מקום. וא"כ מאי דוחקיה דרש"י לומר דמילתא בעלמא הוא.

מקרא נדרש לפני פניו. עיין בתשובת מהרימ"ט ח"ב או"ח סימן י"א, ובתשובת גינת ורדים [אבה"ע] כלל (ד') [ג'] סימן י' (דף ר"ש ע"ג).

דיעבר לא פתח קרא. ריש פרק ג' דסוטה [יט ע"ב], ופירש רש"י [ד"ה בדיעבר] אין דרך הכתוב לומר בתחילה שלא כדרך מצותן.

מאוחר בכתוב. אמרינן בפרק קמא דבבא בתרא [ח ע"ב], פדיון מצוה רבה דכתיב [ירמיה טו, ב] 'והיה כי יאמרו אליך אנה נצא ואמרת אליהם כה אמר ה' אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי'. ואמר רבי יוחנן כל המאוחר בפסוק קשה מחברו, חרב קשה ממות, רעב קשה מחרב, שבי קשה מכולן, דשבי כולהו איתנהו ביה.

ועל דרך זה שמעתי מהרב משה גלאנטי זצוק"ל, היה מפרש טעם מאמרם ז"ל במדרש איכה [פרשה א פיסקא מד], קשה מיתתן של בחורין לפני הקב"ה כחורבן בית המקדש, שנאמר [איכה א, טו] 'קרא עלי מועד לשבור בחורי גת דרך ה' לבתולת בת יהודה'. ע"כ. דיליף לה מדכתב חורבן בית המקדש, דהיינו גת דרך ה', מאוחר בכתוב, ומסתמא הוא קשה מקרא עלי מועד לשבור בחורי הכתוב קודם. והיינו טעמא משום דקרא עלי מועד לשבור בחורי הוי קודם מעשה, וגת דרך ה' הוי לאחר מעשה. וכדרך שכתבו התוס' בפרק אע"פ [כתובות סב ע"א] אהא דאמר רב, אנחה שוברת חצי גופו של אדם, שנאמר [יחזקאל כא, יא] 'האנח בשברון מתנים', ורבי יוחנן אמר כל גופו, שנאמר [שם יב] 'ונמס כל לב ורפו כל ידים', ופריך ורב הא כתיב ונמס כל לב, שאני שמועת בית המקדש דתקיפא טובא. והקשו התוס' דהאנח בשברון מתנים בחורבן בית המקדש

להזכירן למעוטן מכל שבט ונספחו על אלו. וכדברי רז"ל רבות בתלמוד [עירובין כט ע"א] אין למדין מן הכללות אפילו במקום שנאמר בו חוץ. וכענין זה אמר בירושלמי פרק א' דראש השנה [הלכה א], לענין שנות מלכותו של דוד א"ר יהודה חשבון מרובה בולע את המועט וכו'.

ואיכא לאתמוהי לפי"ז מההיא דפרק קמא דקידושין [לח ע"א], במנין השנים של אוכלי המן, פריך אקרא דכתיב [שמות טז, לה] 'ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה', וכי ארבעים שנה אכלו, והלא ארבעים שנה חסר ל' יום אכלו, וז"ל. ומאי קושיא, אחר דאשכחן דאורחיה דקרא הכי דעל הרוב ידבר, כענין כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה שבעים, אף דיוסף ובניו לא היו מן הבאים וחסרו ליה ממנין השבעים. ויש לדחות דכל דאיכא למדרש דרשינן, והתם בעל הברייתא הוא דעביד תמיהא בכתוב כדי לדרוש דרשתו. והיכא דליכא למדרש ואית לנו הוכחה מן הכתוב דחסר המנין מן הכתוב, ככל הני שהביא הרמב"ן, שפיר איכא למימר דחשבון מרובה מבליע את המועט. ועיין בהרא"ש שלהי פרק ערבי פסחים [פרק י' פסחים סימן מ] בענין הכתוב [ויקרא כג, טז] 'תספרו חמישים יום', שעלה בהסכמה כן כדברי הרמב"ן ז"ל כאן.

שד. דשא. כתב רש"י ז"ל בפסוק [בראשית א, יא] 'תדשא הארץ דשא', שאין שייך לשון דשא פלוני, לפי שדשא הוא לבישת הארץ כשהיא מתלבשת בדשאין, אבל כל מין ומין נקרא עשב פלוני. ובספר הלכות קטנות ח"ב סימן פ"ד, תמה על רש"י ז"ל, מאותה ששנינו ר"י אומר (כל) [על] מיני ירקות אומר [בורא] מיני דשאים, ע"ש. ולא זכר ש"ר מ"ש הרא"ם ז"ל שם דאינה טענה, דלשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד, כדאיתא פרק ראשית הגז [חולין קלז ע"ב] כי סליק [איסי] בר היני אשכחיה [ל]רבי יוחנן דהוה מתני ליה לבריה רחילים, א"ל אתנייא רחלות, א"ל כדכתיב [שם לב, טו] 'רחלים מאתים', א"ל לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד. ושמה מאי דקשה ליה להלכות קטנות ז"ל על לשון הברכה, דרוב הברכות תיקנו בלשון תורה, כדאמרין בהמוציא, א"כ היכי קאמר רבי יהודה על מיני ירקות אומר מיני דשאים.

שנאמר [שמות כח, לב] 'לא יקרע'. מתקיף לה רב אחא בר יעקב דילמא הכי קאמר רחמנא עביד ליה שפה שפיר כי היכי דלא ליקרע. מי כתיב שלא יקרע. וכן אמר שם המזיח החושן מעל האפוד לוקה, והמסיר בדי ארון לוקה. ובכולן הקשו דלמא שהן טעמין למצוה שקדמה דהכי קאמר רחמנא עבדינהו שפיר כדי שלא יזוח ושללא יסורו. והשיב מי כתיב שלא יזוח ושללא יסורו. ומכאן השיג הרמב"ן בספר המצוות שורש ה', על הרמב"ם ז"ל, דכתב על לאוין מיותרין שבתורה להיותם טעם ללאו שקדם ולא ימנו ללאוין. ומהך סוגיא דיומא נלמד שכל מקום שנאמר בתורה לאו מוסף על המצוה ואיננו טעם מפורש למה שקדם נתפוש אותו ללאו בפני עצמו, ואינו טעם [רק] כאשר יפרש הפסוק היותו טעם והוא שישם בו ש"ן. והרב מגילת אסתר ז"ל, כתב דשאני התם לפי שיש לפרשן ולדורשן ללאוין [בפני עצמם] שייבא למוע איזה דבר, ולכן לא אמר היותם טעם רק לאוין מיוחדין. אבל כשאין הלאו בא להזהיר על דבר כגון 'לא יוכל בעלה הראשון וכו' ולא תחטיא את הארץ' [דברים כד, ד]. וכגון 'אל תחלל את בתך להזנותה ולא תזנה הארץ' [ויקרא יט, כט], וכיוצא שהביאן שם הרמב"ם, לא נגזור עליהם היותם לאוין אף כי לא יתבאר מהפסוק היותם טעם. ע"ש באורך בשורש זה במקראות.

כתב הרמב"ן ריש שורש א', כי מנהג המקרא גם בנביאים דחשבון מרובה מבליע את המועט, ודיברו על הרוב, כענין שכתוב [בראשית לה, כו] 'אלה בני יעקב אשר יולד לו בפדן ארם', והנה חשב בנימין שלא נולד בפדן ארם, רק על הרוב ידבר. וכן 'כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה' [שם מו, כו], ואפרים ומנשה לא באו וגם יוסף שם היה. וכן 'אלה בני עדה' [שם לו, יב], ועמלק אינו בנה. וכן 'ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלושים שנה וארבע מאות שנה' [שמות יב, מ], והם מעת גלות אברהם מארץ כנען בפעם ראשונה ועומדם בשאר ארצות, רק עיקר המושב בארץ מצרים היה. וכן בעזרא בענין שאמר הכתוב בעולי גולה וכו', וכתוב אחר מספרן 'כל הקהל כאחד ארבע ריבוא [אלפים שלש מאות ששים]' [עזרא ב, סד], ושנו חכמים בסדר עולם [פרק כט] בפרט אינם אלא ל' אלף, וי"ב אלף היכן הם, אלא שעלו משאר השבטים. והנה לא חשש הכתוב

שתאכלם האש. והקשה הרא"ם ז"ל [שם] דאיך קס"ד לומר שירים מאיברי העולה, והא כתיב והרים את הדשן. ותירץ דקורא אותה דשן מפני שכבר נשרפו אף שעדיין לא נתאכלו. עכ"ל.

שה. דשן. אמרו בתורת כהנים [צו פרשת א פרק ב פיסקא ד] 'והרים את הדשן אשר תאכל האש' [ויקרא ו, ג], יכול דשן עצים, ת"ל את העולה, אי העולה, יכול ירים איברי עולה, ת"ל אשר תאכל האש, הא כיצד חותה מן המאוכלות הפנימיות אחר

אות הה"א

[ג]. גם משמשת במקום ב', כמו 'ושפכת היבשה' [שמות ד, ט]. גם משמשת במקום אשר, כמו שנאמר ביהושע סימן י' [פסוק כד] 'ההלכו אתו', שהוא כמו אשר הלכו אתו. גם משמשת במקום וא', כמו 'כי פרעה אהרן' [שמות לב, כה], וכמו 'כאין שופכה אשורי' [תהלים עג, ב]. עיין בערוגת הבושם ז"ל צ"ב.

שט. ה"א. כתב רש"י ז"ל בסוף פרק קמא דברכות [יב ע"ב ד"ה המלך], עלה דאמרינן בין ראש השנה ליום הכיפורים אומר המלך המשפט, ז"ל, המלך המשפט כמו מלך המשפט, כמו 'הארון הברית' [יהושע ג, יד] שפירושו ארון הברית. ע"כ. וכוונתו רצויה לתרץ מה שיש מההרגש, דבשלמא המלך הקדוש אין בו יתור ה', לפי שהם ב' תוארים שהוא מלך ושהוא קדוש. אבל המלך המשפט א"א לומר שהם ב' שבחים שהוא מלך ושהוא משפט, דמשפט אינו תואר שבת. ומשום הכי על כרחך לומר דה"א ראשונה יתירה, והו"ל כאילו אמר מלך המשפט כדאשכחן ה"א יתירה במקרא דהארון הברית, דעניינו כאילו אמר ארון הברית. ונוחין בזה הרבה מקומות. ועיין בתשובת בית יעקב סימן פ"ו.

שי. ה"א. כתב הרא"ם בפרשת ויקרא [א, ד] ד"ה על ראש העולה, על מה שאמרו בתורת כהנים [דבורא דנרבה פרשת ג פרק ד פיסקא ה] על ראש העולה להביא עולת חובה לסמיכה, ולהביא עולת הצאן, העולה פרט לעולת העוף. כתב, והכי פירושא דהו"ל למכתב וסמך ידו על ראשו, ומסתמא אעולה דכתיב ברישיה דקרא קאי, עולה למה לי, אלא ללמד על כל מי ששמו עולה וכו', ומדהוה ליה למכתב על ראש עולה וכתב העולה בה"א אינו אלא למעט, דה"א בכל מקום מיעוטה הוא כדתיניא בתורת

שו. האזנה. אמרו ז"ל [פסיקתא זוטרותא לקח טוב דברים פרשת האזינו] האזנה מקרוב ושמיעה מרחוק. ישעיה ע"י שהיה קרוב לארץ ורחוק מן השמים אמר [ישעיה א, ב] 'שמעו שמים והאזיני ארץ'. משה ע"י שהיה קרוב לשמים ורחוק מן הארץ אמר [דברים לב, א] 'האזינו השמים וכו' ותשמע הארץ'. ועיין במה שפירש הר"ף ז"ל בפרשת לך לך [כסף נבחר דרוש א] בפסוק [תהלים מה, יא] 'שמעי בת וראי והטי אזנך'. ע"ש. ובמכילתא [רבי ישמעאל] פרשת בשלח [מס' דויסע פרשה א] דרשו, 'והאזנת למצוותיו' [שמות טו, כו] אלו גזירות שוות. דבר אחר, אלו הלכות. ע"ש צ"א.

שוז. ה"א. אמרו ז"ל [יבמות יג ע"ב] כל תיבה שצריכה למ'ד בתחילתה הטיל לה ה"א בסופה. וכשתבא הה"א והלמ"ד, יהיה כאילו נכתב ב' פעמים, כמו 'לשאולה' [תהלים ט, יח], ודרשו ז"ל [ירושלמי פרק א דיבמות הלכה ו] באמבטי התחתונה של שאול. ועיין בספר שנות חיים כתב בשם הר"א צמח ז"ל, בפסוק [במדבר טז, ל] 'ופצתה האדמה את פיה ובלעה אותם [וגו'] וירדו חיים שאולה (וידעו) [וידעתם] כי ניאצו האנשים האלה את ה', פירש הרב ז"ל שהכתוב עצמו היה בנותן טעם למה אמר שאולה ולא לשאולה שהוא לאמבטי התחתונה, שהיה הדבר בכוונה מכוונת, כדי שישארו למעלה וישמעו הכל מה שמצדיקים עליהם את הדין, לא כן אם ירדו לשאול תחתית. וזה אמרו וירדו חיים שאולה ולא לשאולה, כדי שבזה וידעתם כי ניאצו האנשים האלה את ה' בשמיעה, שישמעו מה שמצדיקים עליהם את הדין.

שת. ה"א. כתבו המדקדקים ז"ל, ה' משמשת במקום 'הנה', כמו 'הא לכם זרע' [בראשית מז,

ציונים והערות

- צא. במכילתא שם מופיע בשינוי לשון 'והאזנת למצותיו, אלו גזרות, ושמרת כל חוקיו, אלו הלכות', ע"ש.
צב. ספר ערוגת הבושם לכמה"ר שמואל ארקוואלטי ז"ע על עניני דקדוק לשון הקודש (פרק ב שימושי הה"א).

יודן אומר הבטה מקרוב וראיה מרחוק, הבטה מקרוב, שנאמר [מלכים-א יט, ו] 'ויבט והנה מראשותיו עוגת רצפים', וראיה מרחוק, שנאמר [בראשית כב, ד] 'וירא את המקום מרחוק', רבי פנחס אומר הבטה מרחוק, שנאמר [ישעיה סג, טו] 'הבט משמים וראה', וראיה מקרוב, שנאמר [בראשית לב, כו] 'וירא כי לא יכול לו ויגע בכף ירכו'. וכתב הר"ב היפה ז"ל [איכה רבה דף נב ע"ג ד"ה הבטה] דמ"ד ראה מקרוב סובר שעל כן דרשו בוירא את המקום מרחוק שעתיד המקום לירחק מבעליו, כמו שאמרו בבראשית רבה [שם].

שיד. הגדה. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת ויחי [בראשית מח, א], על מה שכתב רש"י בפסוק 'ויאמר ליוסף הנה אביך חולה' ז"ל, ויאמר ליוסף אחד מן המגידים. וכתב הרב ז"ל אחד מן המגידים, במקום אחד מן האומרים, להודיע שפירוש ויאמר ליוסף ויגד ליוסף, כי על החדשות נופל לשון הגדה ולא לשון אמירה. ע"כ. וכ"כ החזקוני בפרשת יתרו [שמות יט, ג] בפסוק 'ותגיד לבני ישראל', ז"ל, הגדה אינו נופל כי אם בלשון עבר או לא נשמע עדיין. ע"ש. ואני מצאתי להרא"ם ז"ל בסוף פרשת משפטים [שם כד, ג] ד"ה ואת כל המשפטים, שכתב שם בשם הרד"ק ז"ל [שורש נגד] שכתב, שלשון ספור אינו נופל רק על דבר שנעשה או שנאמר, אבל לשון הגדה יפול על הישנות וגם על החדשות. ע"ש. ורז"ל אמרו בפרק אמר רבי עקיבא [שבת פז ע"א], שהוא לשון המשכה, ז"ל, בתחילה פירש עונשה דכתיב [שם יט, ח] 'וישב משה' דברים שמישבים דעתו של אדם, ולבסוף מתן שכרם דכתיב [שם ט] 'ויגד' דברים שמושכין לבו של אדם. ובמדרש פרשת יתרו [ילקוט רמז רעו], הביאו רש"י ז"ל [שמות שם ג] 'ותגיד לבני ישראל' עונשים ודקדוקים פרש לזכרים, דברים קשים כגידין. דרשו ותגיד מלא ביו"ד מלשון גידין. והגדה בכל מקום ענין לחכמה, ובית אב לכולן 'ויגד' לך תעלומות חכמה' [איוב יא, ו].

שמו. הגה. דרשו ז"ל בפסוק [יחזקאל ב, י] 'וכתוב אליה קינים והגה', 'הגה' זו מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא, כמה דאת אמר [תהלים צב, ד] 'עלי הגיון (בדיבור) [בכינור]'. [פרק] (ה) שני דעירובין דף כ"א ע"א]. ובבראשית רבה פרשה מ"ט

כהנים פרשת צו [פרשה א פסקא ז] ז"ל, זאת והיא והעולה, כל אלו מיעוטים למעט עולת העוף וכו'. ע"כ. ולשון הרב שכתב וה"א בכל מקום מיעוטא הוא, אינו מדוקדק, דהא בכמה דוכתיין ה"א ריבויא, כדאמרינן פרק הישן [סוכה] דף כ"ח ע"א], 'האזרח' [ויקרא כג, מב] לרבות את הנשים, האזרחיות שחייבות בעינוי. ע"ש. ובסוטה פרק ב' דף י"ז ע"א], עלה דקרא ד'וכתב את האלות האלה' [במדבר ה, כג], דדריש רבי מאיר 'אלות' אלות ממש, 'האלות' לרבות קללות הבאות מחמת ברכות, 'אלה' למעט קללות שבמשנה תורה, 'האלה' למעוטי צוואות וקבלות. ומותבינן עלה ורבי מאיר מ"ש האי ה"א דמרבי ביה, ומ"ש האי ה"א דמיעט ביה. ומשני ה"א דגבי ריבויא ריבויא הוא, ה"א דגבי מיעוטא מיעוטא. וכבר כתבנו בשם הריטב"א ז"ל שכתב בפרק קמא דקידושין דף ל"ד ע"א], זה הכלל כל מקום דבלאו ה"א הוה משמע ריבויא, דרשינן ה"א למיעוטא, ובכל מקום דבלאו ה"א הוה מרבינן להווא מילתא, אתא ה"א לריבויא. וכ"כ הר"ן בפרק לולב וערבה [סוכה כא ע"ב מדפי הרי"ף]. ובכך צדקו מאד דברי התורת כהנים ז"ל [דבורא דנדבה פרשתא ג פרק ד פסקא ה] דדריש העולה למעט עולת העוף, דבלאו ה"א הוה מרבינן כל מין עולה, על כן ה"א דכתב למיעוטא. אלא שדברי הרא"ם אינן מדוקדקים שכתב סתמא דה"א בכל מקום מיעוטא הוא.

שיא. האל. אמרו ז"ל בפסוק [בראשית כו, ג] 'כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל', דבר אחר, למה לא נאמר האלה, אלא [האל, לומר] מקצתן אני נותן לך, והשאר לעתיד לבוא. בראשית רבה פרשה ס"ד [פיסקא ג].

שיב. הבה. זה פשוט בכל המקומות, כל הבה לשון הזמנה הוא, וכמו שכתב רש"י ז"ל בפרשת שמות [א, י].

שיג. הבטה. אמרו ז"ל בפסוק [בראשית טו, ה] 'הבט נא השמימה' העלה אותו למעלה מכיפת הרקיע, הוא דאמר ליה הבט נא, ואין הבטה אלא מלמעלה למטה, כמה דאת אמר [תהלים יג, ד] 'הביטה ענני ה' אלהי'. בראשית רבה לך לך [פרשה מד פסקא יב]. ובאיכה רבתי [פרשה ה] בפסוק [איכה ה, א] 'זכור ה' מה היה לנו הביטה וראה' וגו', ז"ל, הביטה ר'

הוא' ויקרא כז, ה] ולא בעל חוב, ואיך הוא עד
שיהא מתחילה ועד סוף. הביאו הרב מורי זקני
בכלליו [הליכות אלי כללי הה"א סימן רצג].

שי"ט. הוא והיא. דרשו ז"ל הוא, כשהוא בדעתו,
פרט לאנוס, כמו שכתב רש"י ז"ל פרשת בא
[שמות יב, טו] בפסוק 'כי כל אוכל חמץ ונכרתה הנפש
ההיא' כשהיא בנפשה ובדעתה, פרט לאנוס. כתב
הרא"ם ז"ל [שמות שם] ממילת היא, הוא דמפיק לה,
דמילת היא, בישובה ובשלימות דעת משמע, מפני
שלשון היא מורה על מהותה שהוא שכלה ודעתה
פרט לאנוס ולמוטעה ולשוגג, שאז אין נפש
האוכל נקראת היא, המורה על מהותה, אלא דבר
אחר הוא הפועל והוא האנוס או שגגה ההווים בה.
אבל לא ממילת נפש מפיק לה כמו שחושבים קצת,
שהרי גבי נותן מזרעו למולך לא כתיב ביה נפש,
אלא 'ונתתי אני את פני באיש ההוא' ודרשו [תורת
כהנים קדושים פרשתא י פיסקא ה] ההוא לא אנוס, לא
שוגג, לא מוטעה.

שכ. הוא. כתב רש"י ז"ל בפרשת ויקרא [ד, כד]
בפסוק 'חטאת הוא' לשמו כשר, שלא לשמו
פסול. ומייתי לה בפרק קמא דזבחים דף ו' [ע"א].
וכתב הרא"ם בפרשת צו [ויקרא ז, ה] ד"ה ואינו בא
ללמד וכו', דלא משמע ממילת הוא לשמו, אלא
כשכתב הוא עם שם הקרבן, כמו 'חטאת הוא' [שם
ה, ט], 'אשם הוא' [שם ה, יט], או היכא דכתיב אחת
מעבודות הדם. ומשום הכי לא דרשינן הכי בפסוק
[שמות כט, לד] 'קדש הוא', משום דאותו הוא לא
כתיב לא עם שם הקרבן, ולא עם אחת מעבודות
הדם.

שכ"א. הוד. כינוי למלכות, כמה דאת אמר דניאל
יא, כא] 'ולא נתנו עליו הוד מלכות'. מדרש
נשא פרשה ט' [פיסקא ז]. ובפרק הרוואה [ברכות נח
ע"א] דרשו, 'והנצח וההוד' [דברי הימים-א כט, יא] הוד
זה בית המקדש.

שכ"ב. הורג. כינוי למי שהגיע להוראה ואינו מורה,
כמו שדרשו בפרק קמא דעבודה זרה [יט

[פיסקא ב] אמרו, אין לך כל יום שהקב"ה מחדש
הלכה בבית דין העליון, מאי טעמא 'והגה מפיו יצא'
[איוב לו, ב], אין הגה אלא דברי תורה, שנאמר [יהושע
א, ח] 'והגית בו יומם ולילה'.

שטז. הדר. כינוי למלבוש, כמו שדרשו ז"ל
כשיצאו ישראל מירושלים יצאו לבושים
ובאו הגויים והפשיטום. וכן ירמיה הוא אומר [איכה
א, ו] 'ויצא מן בת ציון כל הדרה', ואין הדר אלא
לבוש, שנאמר [ישעיה סג, א] 'זה הדור בלבושו'. אגדת
בראשית (דף קס"ה) [פרק ס"ד]. ובאיכה רבתי [פרשה
א פיסקא לג] דרשו 'ויצא מן בת ציון כל הדרה' אלו
תינוקות של בית רבן. דבר אחר, אלו המשמרות, היך
מה דאת אמר [דברי הימים-ב כ, כא] (והשתחיתם)
'והמהללים] להדרת קודש'. דבר אחר זה הקב"ה,
כמה דאת אמר [תהלים קד, א] 'הוד והדר לבשת'.
ובשחר טוב בפסוק [תהלים צ, טז] 'והדרך על בניהם'
דרשו זה תכלת שבציצית שישראל מתכסים בו. דבר
אחר 'הדרך' זה זקנה, שנאמר [משלי כ, כט] 'והדר
זקנים שיבה'. מזמור קי"ג. ובמדרש פרשת אמור
[ויקרא רבה פרשה ל פיסקא ט-יא] הדר כינוי לאברהם
ע"ה, כינוי לסנהדרין, כינוי לישראל, כינוי להקב"ה.
עיי"ש בפסוק 'פרי עץ הדר' [ויקרא כג, מ].

שיז. הואיל. פעמים משמש לשון רצון, כמו שכתב
רש"י ז"ל בפסוק [בראשית יח, כז] 'הנה נא
הואלתי'. ופעמים יתפרש לשון התחלה, כמו שכתב
רש"י בפרשת דברים [א, ה] בפסוק 'הואיל משה'
התחיל משה, ועיין מה שכתב הרא"ם ז"ל שם.
ובילקוט שמואל א' (י"ב) [רמז קיז] בפסוק [שם א יב,
כב] 'כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם' רבי יהודה
אומר אין הואיל אלא לשון התחלה, כמה דאת אמר
[שם ב, ז, כט] 'הואיל וברך את בית עבדך'. דבר אחר
לשון לינה. דבר אחר, לשון שבועה, כמו 'ויואל
שאויל' [שמואל-א יד, כד]. ע"ש.

שיח. הוא. בפרק השואל את הפרה [בבא מציעא] דף
קי"ד [ע"א] הוי פלוגתא דתנאי במשמעות
הוא, איכא מאן דדריש הוא למעט הוא ולא אחר
ואיכא למ"ד הוא לגופיה בהוייתו יהא. ז"ל 'ואם מך

ציונים והערות

צג. בשחר טוב מובאת דרשה זו לגבי תכלת שבציצית שישראל מתכסים בה. אך שם אין את הדרשה 'דבר אחר הדרך זה זקנה', ומקורו בילקוט תהלים (רמז תתמא) ושם גם מופיע הלימוד לגבי התכלת.

ע"ב] בפסוק [משלי ז, כו] 'ועצומים כל הרוגיה' זה תלמיד חכם שהגיע להוראה ואינו מורה, וכן בהפכו, למי שלא הגיע להוראה ומורה.

שכנ. הוכחה. יתפרש בב' לשונות. לשון בירור כמו 'היא האשה אשר הוכיח ה' [בראשית כד, מד], כמו שכתב רש"י ז"ל שם. וגם יתפרש לשון ויכוח, כמו שכתב רש"י בפסוק 'והוכיח אברהם', שם [כא, כה]. ע"ש.

שכד. הוראה. אמרו ז"ל בפסוק [שמות ד, יב] 'והוריתך אשר תדבר' אם נאמר אהיה עם פיך, למה נאמר (הוריתך) [והוריתך] אלא אהיה עם פיך זה מענה לשון, והוריתך זה גנוי חכמה. ילקוט שם [שמות רמז קעג] וכל לשון הוראה הוא במורה להקל.

שכה. היא. לשון עיכובא, כמו שכתבו התוס' פרק קמא דזבחים דף י' א', ד"ה חטאת נאמר בה היא, ז"ל, בכמה מקומות משמע דמדכתב היא נפקא לך עיכובא. ע"כ. ועיין בכללי הרב מורי זקני צוק"ל [הליכות אלי כללי הה"א] סימן (רס"ד) [רצ"ד].

שכז. היא. בפרק דיומא דף (י"א) [י'] [ע"א], מספקא ליה לתלמודא בקרא דויבין 'את רסן בין נינוה ובין כלח היא העיר הגדולה' [בראשית י, יב], איני יודע אם נינוה העיר הגדולה אם רסן העיר הגדולה. והקשו בעלי התוס' ז"ל [שם ד"ה איני], דאמאי לא מספקא ליה בכלח דמינה קא סליק. ותירצו דאדרבה, משום דמינה קא סליק אם איתא דעלה קאי לא הו"ל למימר היא העיר הגדולה אלא העיר הגדולה. ומדקאמר היא מספקא ליה אי קאי אלפני פניו. ע"כ צ"ד. ובפרק יש נוחלין [בבא בתרא קטו ע"ב] בפסוק [שם לו, כד] 'הוא ענה', מותיב התלמוד ודילמא תרי ענה הוו. ופריק הוא ענה כתיב הוא ענה דמעיקרא.

שכז. היה. כל מקום שנאמר בו היה מתחילתו ועד סופו צדיק. גם דרשו 'הנחש היה' [בראשית ג, צד]. עיין לעיל בקונטרס מדות חכמים בדרשה (ד"ה עוד מדה אחרת במקרא) מה שכתב עוד בענין זה אי קאי אלפני פניו אי לא. צה. עיין בויקרא רבה (פרשה יא פיסקא ז) 'שמעון בר רב אבא בשם ר' יוחנן אמר כל מקום שנאמר ויהי משמש צרה ושמחה, אם צרה אין צרה כיוצא בה, אם שמחה אין שמחה כיוצא בה, אתא ר' ישמעאל עבדה פלגא כל מקום שנאמר ויהי אין שמחה, והיה אין צרה. ועיין עוד לקמן בדברי רבינו מערכת אות ו' (סימן שמח) דהביא נמי להאי כללא דוהיה לישנא דשמחה בכל מקום. צו. ספר ערוגת הבושם לכמה"ר שמואל ארקואלטי ז"ע על עניני דקרוק לשון הקודש, קחנו משם.

צינונים והערות

צד. עיין לעיל בקונטרס מדות חכמים בדרשה (ד"ה עוד מדה אחרת במקרא) מה שכתב עוד בענין זה אי קאי אלפני פניו אי לא. צה. עיין בויקרא רבה (פרשה יא פיסקא ז) 'שמעון בר רב אבא בשם ר' יוחנן אמר כל מקום שנאמר ויהי משמש צרה ושמחה, אם צרה אין צרה כיוצא בה, אם שמחה אין שמחה כיוצא בה, אתא ר' ישמעאל עבדה פלגא כל מקום שנאמר ויהי אין שמחה, והיה אין צרה. ועיין עוד לקמן בדברי רבינו מערכת אות ו' (סימן שמח) דהביא נמי להאי כללא דוהיה לישנא דשמחה בכל מקום. צו. ספר ערוגת הבושם לכמה"ר שמואל ארקואלטי ז"ע על עניני דקרוק לשון הקודש, קחנו משם.

שלד. הנני. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית כב, יא] 'אברהם אברהם ויאמר הנני, הנני לכהונה, הנני למלכות. ופירש רש"י ז"ל דדייק מדכתיב בב' נונין. ועיין בבראשית רבה פרשה נ"ה [פיסקא ו].

שלד. הצלה. כתב רש"י ז"ל בפסוק [בראשית לא, טז] 'כי כל העושר אשר הציל אלהים מאבינו, כתב שכל לשון הצלה שבמקרא הוא לשון הפרשה, שמפרישו מן הרעה ומן האויב, וזה בנין אב לכולן אשר הציל אלהים מאבינו. ורז"ל בפסוק [דברים כג, טו] 'כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחנך להצילך' להגן עליך להיות צל על ראשך. נראה שדרשו הצלה מלשון צל, על שם שהנמלט בצל שדי יתלונן. ושם דרשו עוד לשון להצילך לרוקן כל נכסי אומות העולם וליתן לך, היך מה דאת אמר [שמות ג, כב] 'ונצלתם את מצרים'. מדרש רבה פרשת קדושים פרשה כ"ד [פיסקא ז].

שלו. הרי. דרשו ז"ל בפסוק [תהלים קכא, א] 'אשא עיני אל ההרים' אל ההורים. בראשית רבה פרשת ויצא [פרשה סח פיסקא ב]. ובפרק [בן סורר ומורה] [הנשרפין] [סנהדרין פא ע"א] אמרו ג"כ 'אל ההרים לא אכלי' [יחזקאל יח, ו] שלא אכל בזכות אבותיו. ובבראשית רבה פרשת וירא [פרשה נ פיסקא יא] בפסוק [בראשית יט, יז] 'ההרה המלט' דרשו, המלט בזכות אברהם שגדול כהר, כמה דאת אמר [שיר השירים ב, ח] 'מדלג על ההרים'. וכן בפרשת יתרו [שמות רבה פרשה כח פיסקא ב] בפסוק [שמות יט, ג] 'ויקרא אליו ה' מן ההר' בזכות ההר, ואין ההר אלא אבות, שנאמר [מיכה ו, ב] 'שמעו הרים את ריב ה''. ועוד דרשו בפסוק [תהלים עה, ז] 'ולא ממדבר הרים' לשון רוממות, אין אדם מתרומם במה שחוזר במדברות. פרשת מטות [ילקוט רמז תשפן]. ובפסוק [דברים לב, כב] 'ותלהט מוסדי הרים', דרשו, הרים שהוא כינוי למלכות, כמה דאת אמר [זכריה ו, א] 'ואשא עיני ואראה והנה ארבע מרכבות יוצאות מבין שני ההרים'. ע"ש בשוחר טוב. ובשמות רבה פרשה ט"ו [פיסקא ד]. עוד אמרו [שמות רבה שם] שהוא כינוי לזקנים, מדלג על ההרים, אמר להם הקב"ה אין להם מעשים לישראל שייגאלו, אלא בזכות זקניהם אני גואלן. ואין הרים אלא זקנים, שנאמר [שופטים יא, לז] וירדתי על ההרים, שם.

זרוז, ולפי שההליכה זרוז והישיבה עצלות, נאמר הזרוז בלשון הליכה.

שלא. המה. כתב רבינו בחיי ז"ל פרשת ויצא (דף מ"א ב') [בראשית כח, יז] ז"ל, ותמצא בפרק ה' דנזיר [לב ע"ב] אמרו 'היכל ה', היכל ה', היכל ה' המה' [ירמיה ז, ד] זה מקדש ראשון שני ושלישי. ש"מ שנים ייחרבו, ושלישי יעמוד לעולם. ע"כ. ונראה שהזכיר בשלישי לשון המה, שהוא לשון מורה על דבר נצחי וקיים, כלשון 'ואדע כי כרובים המה' [יחזקאל י, כ], וכן 'כי מעולם המה' [תהלים כה, ו], עכ"ל.

שלב. הן. כתב רש"י בפסוק [בראשית ל, לד] 'הן לו יהי כדברך', דלשון הן ברוב המקומות הוא לשון הנה, כמו 'הן לי לא נתת זרע' [שם טו, ג], 'הן הנה היו לבני ישראל' [במדבר לא, טז]. ולפעמים הוא לשון הין כמו 'הן לו יהי כדברך' [בראשית ל, לד]. ורז"ל בפסוק [ישעיה מא, כד] 'הן אתם מאין' אמרו ז"ל אמר הקב"ה אומה אחת אתם לי מאומות העולם, דכתיב [שם מ, יז] 'כל הגוים כאין נגדו', שכן בלשון יוני קורין לאחת הן. פרשת אמור פרשה ז"ך [פיסקא ז], וכן בבראשית רבה פרשה פ"ז [פיסקא ה] דרשו, 'הן אדוני' [בראשית לט, ח] אמר לה יוסף מתיירא [אני] מה' אחד. והיא אמרה ואיננו, ע"ש.

שלג. הנה. לשון שמחה, כמו שדרשו בפרשת במדבר פרשה ג' [פיסקא ד] בפסוק [במדבר ג, יב] 'ואני הנה לקחתי', 'ואני לקחתי' בשמחה 'הנה' ברצון, דברי רבי ישמעאל, אמרו לו תלמידיו והא כתיב [בראשית ו, יז] 'ואני הנני מביא את המבול' שומע אני יש שמחה, אמר להם יש שמחה לפני המקום כשיאבדו מכעיסיו. רבי נתן אומר 'ואני הנה לקחתי', ואני מוסיף על חיבתן הנה בשמחה. וכן הוא אומר [שמות ד, יד] 'וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבך'. ע"כ. וע"פ דברי רבי ישמעאל דיש שמחה לפני המקום כשיאבדו מכעיסיו, ירמוז טעם הכתוב [תהלים סח, ב] 'יקום אלהים יפוצו אויביו' וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלהים וישישו בשמחה' [שם ד], דמילת בשמחה לכאורה באה בכפולין. אמנם הכוונה שהם ששים בעבור השמחה שה' הוא שמח באבדן של רשעים לא מפני האויבים, רק על ה' בלבד שהוא שמח.

אות הו"ו

שיאמר על כך שלא נמצא כמוהו במקרא, שיש הרבה ו"ו ו' נוספת במקרא כמו שכתב הוא עצמו בפרשת צו [ויקרא ז, טז] בפסוק 'והנותר ממנו'. ובפרשת ואתחנן [דברים ו, יג] בפסוק 'ובשמו תשבע', דלפי דרשתם ז"ל שדרשו 'רש"י שם] אם יש בכך כל המדות הללו בשמו תשבע דיתחייב מזה דו"ו של ובשמו תשבע ו"ו יתירה. וכ"כ בפרשת עקב [שם ז, יב] בפסוק 'ושמר ה' אלהיך לך את הברית', ע"ש.

שלט. ו"ו. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת בראשית [א, ב] בפסוק 'היתה תוהו ובוהו', דהו"ו משמשת במקום ב"ת, כמו 'ה' אלהים שלחני ורוחו' [ישעיה מח, טז]. ע"ש. וזה יראה טעם רז"ל שדרשו [בראשית רבה פ"ג פ"א] 'אדם ובהמה תושיע ה' [תהלים לו, ז], אדם בזכות בהמה, דמשמע להו דו"ו דובהמה משמשת במקום ב"ת, והו"ל כאילו אמר אדם בבהמה תושיע ה'.

עוד משמשת במקום ש"ן, כמו שכתב הרא"ם ז"ל בפרשת שלח [במדבר יד, ב] בפסוק 'לו מתנו', דהו"ו משמשת כן, כמו 'מי יתן והיה לבכם זה להם' [דברים ה, כה] שפירושו שיהיה לבכם זה להם. וכ"כ רש"י ז"ל בפסוק [במדבר יז, ה] 'ולא יהיה כקרח' כדי שלא יהיה כקרח. וכן בפסוק [דברים יז, טז] 'ולא ישיב את העם מצרימה' שלא ישיב את העם מצרימה. וכמוהו 'לא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו' [שם יז] שלא יסיר לבבו. והיא הנקראת ו"ו הסיבה. וכן דרשו ז"ל פרק י"ג דשבת [נה ע"ב] בפסוק [תהלים פא, י] 'לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר', ע"ש שהכוונה לא תתן מקום ליצר הרע כדי שלא תשתחוה לאל נכר, שסוף אומר לו לך עבוד עבודה זרה.

עוד כתב הרא"ם בפרשת שלח [במדבר יג, כג], דו"ו משמשת במקום עם, בפסוק 'ויכרתו משם זמורה ואשכול ענבים אחד', שפירש רש"י ז"ל [שם] שוכת גפן ואשכול של ענבים תלוי בה. וכתב הרב ז"ל, ו"ו דו"ו משמשת במקום עם, כאילו אמר זמורה עם אשכול [ענבים אחד], לא זמורה

שלט. ו"ו. משמשת בכ"ף הדמיון. בירושלמי דפאה [פרק א הלכה א] בהא דבאושא התקיננו אל יבזבו וכו', ז"ל, עד היכן יבזבו אמר רבן גמליאל 'כבוד את ה' מהונך ומראשית [כל] תבואתך' [משלי ג, ט] כמראשית כל תבואתך. וכ"כ הרד"ק ז"ל צ"ע שהרבה כאלה בספר משלי [כה, כה] 'מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה מארץ מרחק', שעניינו שהמים קרים המה כמו שמועה טובה. ואני מצאתי כן בגמ' פרק אמר רבי עקיבא [שבת דף פ"ז ע"א], 'וקדשתם היום ומחר' [שמות יט, י] היום כמחר, מה מחר לילו עמו וכו'.

שלח. ו"ו. נחלקו הרמב"ן ז"ל והרא"ם בפרשת נשא במה שכתב רש"י ז"ל בפסוק [במדבר ז, א] 'ביום כלות משה להקים את המשכן', ז"ל, ולא נאמר ביום הקים, מלמד שכל ז' ימי המלוואים היה משה מעמידו ומפרקו, ואותו היום העמידו ולא פרקו. והרמב"ן ז"ל טען ואמר שאינה ראייה גמורה, כי ביום כלות אינו דבק עם להקים בלבד, אבל הוא דבק עם כל הנמשכין אחריו, ביום כלות משה להקים את המשכן ולמשוח ולקדש אותו ואת המזבח ואת כל כליו הקריבו הנשיאים את קרבנם כשנעשה כל זה. וכתב הרא"ם ז"ל ואין דבריו נכוחים, דאם כן יתחייב לפרש הווי"ן של וימשח, ויקדש, וימשחם ויקדש אותם, במקום למ"ד, כאילו אמר למשוח ולקדש ולמשחם ולקדש אותם, הקריבו הנשיאים. וזה דבר שלא נמצא כמוהו בכל המקרא. ע"כ.

ואני הפעוט תמה עליו, שהרי כתב רש"י בפרשת מקץ [בראשית מג, טז] בפסוק 'הבא את האנשים הביתה וטבוח טבח והכין', ז"ל, וטבוח טבח, כמו לטבוח טבח ולהכין. ואין וטבוח לשון צווי, שהיה לו לומר וטבח. ובגמ' פרק קמא דראש השנה [יז ע"א] דרשו בפסוק [מכה ז, יח] 'נשא עוון ועובר על פשע' נושא עוון למי שעובר על פשע. דמשמע להו דו"ו דו"ו דו"ו משמשת במקום למ"ד. ואם מה שכתב וזה דבר שלא נמצא כמוהו בתורה, הוא על שיתחייב ו"ו של ויקריבו נשיאי ישראל ו"ו יתירה לא יתכן

ציונים והערות

צז. עיין לרד"ק בתהלים (סה, ח), ועוד לו שם (סח, לה).

ואיזה גר, גר שהוא תושב, כמו מסולת המנחה ומשמנה, שפירושו באיזה מקום מהסולת משמנה.

וע"פ דבריו ז"ל, ניחא לי ההיא דפרק ו' דיומא [סו ע"ב], אמר רב יהודה אמר שמואל שבטו של לוי לא עבד עבודה זרה, ומותבינן התם מקרא ד'האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו' [דברים לג, ט], ומשני אבי אמו מישראל. דנראה דררש לאביו ולאמו, אביו של אמו, דאילו אמו (מישראל) [ממש] ליכא למימר, דהא נשים לא חטאו בעגל, כמו שאמרו ז"ל [פרקי דרבי אליעזר פרק מה], וא"כ על כרחך לומר דהכי קאמר 'האומר לאביו ולאמו' אביו מאמו. ולא מצינו בשום מקום וא"ו משמשת במקום מ"ם, וצ"ל דתהיה הוא' דולאמו וא"ו הביאור לאביו, ואיזה אב אמרתי לך אותו שהיה אב לאמו. כן נראה לענ"ד ליישב הכתוב למ"ד דנשים לא חטאו בעגל.

ואפשר דכמוהו יהיה וא"ו ד'ועובר על פשע' [מיכה ז, יח], שדרשו [ראש השנה יז ע"א] למי שעובר על פשע, וא"ו הביאור ליישב מה שהשגנו על הרא"ם ז"ל לעיל ע"ש [סימן שלט]. ועיין בתשובת מהרי"מ"ט ח"ב חו"מ סימן ג', כתב שם, דיש וא"ו הביאור, מהא דאמרינן פרק קמא דקידושין [כו ע"א] בחזקה מנ"ל, דכתיב [דברים יא, לא] 'וירשתם אותה וישבת בה', במה ירשתם בישיבה.

עוד כתב רש"י ז"ל דוא"ו משמשת בלשון לפי, בפרשת וילך [דברים לא, ב] בפסוק 'וה' אמר אלי' לפי שה' אמר אלי. וכמוהו 'ואדם אין לעבוד את האדמה' [בראשית ב, ה] שפירושו לפי שאדם אין לעבוד את האדמה.

עוד בספרי המדקדקים ז"ל, וא"ו הכבר, כמו 'וירום תולעים ויבאש' [שמות טז, כ], 'וגבר ימות ויחלש' [איוב יד, י]. והרא"ם בפרשת שמות [נד, כ] בפסוק 'ויקח משה את מטה האלהים בידו', שכתב רש"י אין מוקדם ומאוחר בתורה וכו', כתב דרש"י ז"ל ס"ל דאין שום וא"ו משמשת וא"ו הכבר, וצ"ע. ועיין מה שכתב בפסוק [בראשית כח, י] 'וילך חרנה'.

שם וא"ו. במקום אע"פ כן, כמו 'הנמלים עם לא עז ויכינו בקיץ לחמם' [משלי ל, כה]. וכמוהו 'מלך אין לארבה (וינץ) [ויצא] חוצץ כולו' [שם כז].

לחוד, ואשכול לחוד. וכמוהו 'לא אוכל און ועצרה' [ישעיה א, יג] שפירושו עם עצרה. וכמוהו בפסוק [שמואל-א יד, יח] 'כי היה ארון האלהים ביום ההוא ובני ישראל', כמו עם בני ישראל.

עוד בפרשת תזריע [ויקרא יב, ב] דוא"ו משמשת במקום אם, דומיא דקרא ד'נפש כי תשבע לבטא בשפתיים [וגו'] ונעלם ממנו' [שם ה, ד] שפירושו אם נעלם ממנו. וכמוהו רבים.

עוד כתב בפרשת אתחנן [דברים ד, לז] בפסוק 'ותחת כי אהב את אבותיך', דוא"ו של ותחת משרת במקום וזה, כאילו אמר וזה (כי) תחת כי אהב את אבותיך.

עוד כתב הרב בפרשת צו [ויקרא ו, ח] דיש וא"ו הביאור ואינה וא"ו החיבור. ז"ל, מסולת המנחה ומשמנה, כתב רש"י [שם] מכאן שקומץ ממקום שנתרבה שמנה וכו', ז"ל, וא"ו דומשמנה אינה וא"ו החיבור, אלא וא"ו הביאור, כאילו אמר ובאיזה מקום מהסולת משמנה. וכמוהו בפסוק [שם ז, טז] 'ביום הקריבו את זבחו וימחרת והנותר ממנו יאכל', שדרשו ז"ל [תורת כהנים צו פרשה ז פרק יב פסקא ט], לפי שנאמר ביום הקריבו את זבחו יאכל וממחרת, יכול שתהא מצוה לאכול לשני ימים, ת"ל והנותר, אם הותיר מיום הראשון שהוא וא"ו הביאור כאילו אמר ואיזהו הנאכל ממחרת הנותר מיום הראשון, ועיין מה שהשיג על רש"י ז"ל בפרשת צו [ויקרא ז, טז] בד"ה והנותר ממנו, גם בפרשת שמיני [שם י, ט] ד"ה יין ושכר.

וצריך להתיישב במה שכתב הרב ז"ל סוף פרשת בהר [שם כה, לה] ד"ה גר ותושב גר והוא תושב. ז"ל, כאילו אמר גר שהוא תושב, דהיינו ערל שקיבל עליו שבע מצוות בני נח, שהוא הנקרא גר תושב בכל מקום. וכן תירגם אונקלוס [ויקרא כה, מז] ערל תותב. לא שיהיה פירוש גר, גר צדק, ופירוש ותושב, גר תושב, ויהיה וא"ו ותושב וא"ו החיבור, דמה הפרש יש בין גר צדק לישראל גמור בענין התורה והמצוות. אבל לא מצאתי לוא"ו הזה חבר בשום מקום. ע"כ. ואנכי לא ידעתי למה לא הונח לו דוא"ו הזה יהיה וא"ו הביאור כאילו אמר גר,

בהגהותיו לחו"מ סימן ס', כתב עוד, דלא אמרינן וא' לחלק כל אחד בפני עצמו רק בשוין, אבל היכא דהאחד עיקר והשני טפל, אין סברא לומר דכל אחד בפני עצמו קאמר ושיהיה הטפל עיקר לבדו. ע"כ. ומהר"ח (אלפאנדארי) [אלגאזין ז"ל בספר בני חיי בהלכות מגילה [סימן תרצד הגהת טור אות ב], כתב בשם הריטב"א [בבא מציעא צה ע"א] וז"ל, וקבלנו מרבינו שלא אמר רבי יונתן וא' לחלק אלא בדבר שיש בה (מעשה) [מניעה] כמו לא תחרוש, לא תקלל, וכיוצא בו, אבל באומר שיעשה לפלוני או יתן לפלוני, ודאי שיעשה שניהם משמע ולא מפטר בחד מיניהו, שהדבר תלוי במעשה לכו"ע וא' להוסיף. ע"כ. וצ"ע דהא בפרק (י"א) [י'] דמנחות דף צ' [ע"ב], אמרינן בקרא דכתיב בנסכים [במדבר טו, ג] 'לעשות ריח ניחוח לה' מן הבקר או מן הצאן', מה ת"ל מן הבקר או מן הצאן, לפי שנאמר [ויקרא א, ב] 'אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן', יכול האומר הרי עלי עולה יביא משניהם, ת"ל בנסכים מן הבקר או מן הצאן. ופריך ר' יונתן למה לי קרא לחלק, הא אמר עד שיפרט לך הכתוב יחדיו, ומאי קושיא, שאני התם דהוי מידי דמעשה, שאמר להקריב מן הבקר ומן הצאן, והוה משמע דיביא משניהם להכי אצטריך או לחלק. ובפרק שבועות שתיים דף כ"ז [ע"א] בקרא ד'להרע או להטיב' [ויקרא ה, ד] דדריש התם או לרבות הטבת אחרים. ופריך והא מיבעי ליה לחלק. ומשני לחלק לא צריך קרא, הניחא לר"י דוא' לחלק, אלא לרבי יאשיה מאי איכא למימר, והא התם דלהרע או להטיב מידי דמעשה הוא (וע"כ) [ומ"מ] צריך קרא לחלק והיכי קאמר דלחלק לא צריך קרא. וביומא פרק שני שעירי דף נ"ז [ע"ב] בקרא ד'ולקח מדם הפר ומדם השעיר' [ויקרא טז, יח] אמר, רבי יאשיה ורבי יונתן, חד אמר מערבין, וחד אמר אין מערבין. ואמרינן תסתיים דרבי יאשיה הוא דאמר מערבין, דאמר דאע"ג דלא כתיב יחדיו כמאן דכתיב (יחדי דמיו) [יחדי דמין]. ולדעת הריטב"א אפילו כרבי יונתן אתיא שפיר, כיון דכתיב ולקח מדם הפר דהוי מידי דמעשה. וכן מקומות רבים הפך כלל זה. ולא

שמא. וא'. במקום אבל, כמו 'ועבדיך באו לשבר אוכל' [בראשית מב, י]. וכן 'אם גמלתי שולמי רע ואחלצה צוררי ריקם' [תהלים ז, ה], כלומר אם הייתי גומל שולמי רע, אבל הייתי מציל אותו, אע"פ שהוא (צורי) [צוררי] בחנם, כמ"ש הרד"ק ז"ל [שורש שלם]. וכ"כ רש"י והרא"ם ז"ל בכמה מקומות [בראשית מב, י].

שמב. וא' התוספת. בפרק הזהב [בבא מציעא נד ע"א] 'ויסף חמישיתו' [ויקרא כב, יד], יוסף ויחזור ויוסף עליהם שני הוספות. וכמהוה בבראשית רבה פרשת תולדות יצחק [פרשה סו פיסקא ג] 'ויתן לך האלהים' [בראשית כז, כח] יתן ויחזור ויתן.

שמג. וא'. פלוגתא דרבי יאשיה ורבי יונתן, דלרבי יאשיה וא' מוסיף, ולרבי יונתן וא' לחלק, בפרק הנחנקים [סנהדרין] דף פ"ה [ע"ב]. והתוס' בבא קמא דף נ"ד [ע"א ד"ה או] כתבו, דהלכה כרבי יונתן. וצ"ע דמהר"י הלוי ז"ל כלל י' סימן ע"ח דף [קפ"ה] [קס"ה] ע"ד, שכתב דלא אתברר כמי. ע"ש. ועיין במהר"י בן לב ח"ג סימן (ש"ח) [ס"ח] האריך בפרט זה.

והרב מורי זקני זצוק"ל הביא בכלליו בספר הליכות אלי [כללי הוא' סימן שכח] בשם רש"י ז"ל, שכתב במנחות דף צ"א [ע"א ד"ה הואיל], דעד כאן לא קאמר רבי יאשיה דוא' במקום או, אלא במקלל אביו ואמו דלא אפשר בלא וא', דהיכי ליכתוב מקלל אביו אמו, הוה טעינן לפרושי שאביו קלל אמו, לכך צריך וא', ואמרינן דהוי במקום או. אבל היכא דמצי למשתק מהוא' ולא טעינן, איכא למימר מדכתב וא' אפילו רבי יונתן מודה דוא' להוסיף לומר שניהם יחדיו, כרבי יאשיה. ע"כ.

ובפסקים וכתבים [תירומת הדשן ח"ב] סימן ע"ג, כתב עוד, דלא פליגי אלא כשאינו כולל את שניהם בלשון אחד, כמו מקלל אביו ואמו, דלשון מקלל לא כליל אביו ואמו, אבל היכא דכיליניהו בדבור אחד, כמו 'ותפשו בו אביו ואמו' [דברים כא, יט] לכו"ע וא' להוסיף. ועוד ראיתי למהריק"ש

ציונים והערות

צח. עוד בפרט זה עיין לרבינו לקמן בחלק לשון חכמים (מערכת אות ו סימן רי), ובחלק לשון בני אדם (מערכת אות ו סימן נז), עיי"ש וצרף לכאן.

שמו. וה'. דרשו ז"ל בפסוק [מלכים-א א, כא] 'והמלך דוד זקן' כשהצדיקים מתגדלים הכל ששים ושמיים. כשהומלך דוד המלך היו הכל אומרים וה' מלך. וכשהרשעים מתגדלים הכל קוראין ווי 'וימלוך מלך צדקיהו' [ירמיה לו, א] ילקוט מלכים א' צט.

שמו. והיה. כתב רש"י ז"ל פרשת וישלח [בראשית לב, ט] בפסוק 'והיה המחנה הנשאר לפלטה', על כרחו כי אלחם עמו, דלשון והיה מורה על הודאי. והראב"ע ז"ל השיגו מקרא ד'והיתה לי לישועה' [שמואל-ב י, יא], שפירושו אולי תהיה לי לישועה. ועיין ברא"ם ז"ל [בראשית שם] שכתב דלאו ממילת והיה מפיק לה. ועיין מה שדרשו ז"ל [ילקוט דברים רמז תתקפה] בפסוק [דברים כא, יד] 'והיה אם לא חפצת בה' הכתוב מבשרך שסופך לשנוא אותה. דנראה דדרשי והיה לישנא דודאי.

שמח. והיה. לישנא דשמחה בכל מקום. בראשית רבה פרשת לך לך [פרשה מג פיסקא ג]. ובפרשת שמיני [פרשה יא פיסקא ז]. ובילקוט ריש פרשת כי תבא [רמז תתקלח] אמרו אין והיה אלא מיד. וצ"ע שם.

שמט. ויהי. הוא לשון צער, ואיכא הכי ואיכא הכי, אבל ויהי בימי הוא לשון צער. וכתב בספר [דובב] שפתי ישנים דף ל"ו ב'ק"א ז"ל, מורי הרב ז"ל, הכריע בספרו שהוא צרה חוץ מן הכתובה בענין. ע"כ.

ובספר ערוגת הבושם ז"ל לקב כתב וטעם אומרם ויהי לשון צרה, והיה לשון שמחה הוא, כי הפיכת העתיד לעבר הוא מפני איזו בחינת עצבון נמשכת בספור ההוא, כי הדבר המעציב נוח לו לאדם שהעתיד להיות יהיה כעבר וחלף הלך לו. ולכן תיבת ויהי שמשמעותו לשון עתיד, והוא מהסבת עתיד לעבר, אמרו שהוא צרה. אבל היפוך העבר לעתיד הוא מבחינת שמחה נמשכת בספור ההוא, כי הדבר המשמח נוח לו לאדם להיות כעתיד.

ציונים והערות

צט. לא נמצא כן בילקוט. ועיין באגדת בראשית (פרק לה) דאיתא כן להדיא. וכעין זה איתא במדרש רבה איכה רבתי (פתיחות פיסקא ו).

ק. עיין עוד לעיל בדברי רבינו מערכת אות ה' (סימן שכז) דהביא נמי להאי כללא דוהיה לישנא דשמחה בכל מקום. קא. עיין שם בחידושו ריש מגילת אסתר.

קב. ספר ערוגת הבושם לכמהו"ר שמואל ארקוואלטי ז"ע על עניני דקדוק לשון הקודש, קחנו משם.

זכיתי לירד לעומק דברי הריטב"א ז"ל בזה. ועיין בכלל זה בט"ז יו"ד סימן רכ"ח ס"ק מ"ט, ובשער אפרים סימן קל"ג, ובתשובת הרב [חכם] צבי ז"ל סימן ד'.

שמד. ואי. דרשינן לרבות, בפרק הנושא [כתובות קג ע"א] 'ואת אמך' [שמות כ, יא] לרבות אחיך הגדול. והתוס' ז"ל בנדה כתבו בפרק ד' דף ל"ב [ע"ב ד"ה למעוטי], עלה דאמרינן התם, 'ואיש כי תצא ממנו שכבת זרע' [ויקרא טו, טז] ואיש למעוטי אשה מלובן, ז"ל ואע"ג דבכל דוכתין דורשין ואי לרבות, והכא דורשין למעוטי, פירש רש"י כיון דלא אצטריך לרבות, מפרש לקרא, דלהכי אייתר לומר דוקא איש אמרתי לך ולא אשה. ע"כ. הביאו הרב מורי זקני ז"ל בכלליו [הליכות אלי כללי הואי סימן שכד].

והביא עוד [שם סימן שלו] דאמרינן בפרק טרף בקלפי [יומא] דף מ"ה ב', דכו"ע מיהא מוסיפין בו ביום אית להו, מנ"ל נפקא להו מ'והאש על המזבח' [ויקרא ו, ה] ואפילו למאן דלא דריש ואי, ואי ה'א דריש.

שמה. וה'. אמרו ז"ל [ירושלמי פרק ט דברכות הלכה ה], כל מקום שנאמר וה', הוא ובית דינו, ובנין אב לכולן 'וה' דיבר עליך רעה' [מלכים-א כב, כג]. וכתב הרא"ם ז"ל בפרשת וירא [בראשית יט, כד] בפסוק 'וה' המטיר על סדום', דהיינו דוקא היכא דהואי אינו חוזר לענין ראשון שכבר דיבר בו, וכשאין טעם לואי שבאותו מקום מפרשים אותו לתוספת, וה' הוא ובית דינו. והקשה בחזקוני ז"ל [שם כא, א] דהא כתיב [תהלים צו, ה] 'וה' שמים עשה'. ותירץ דכל מקום שנאמר וה' גבי פורענות דוקא קאמר, דאין ענין לבית דין אלא גבי פורענות, וכמ"ש בירושלמי [שם] בפסוק [איוב א, כא] 'ה' נתן וה' לקח' בטובה הקב"ה נתן בעצמו, ובפורענות שואל בבית דין שלו. והרא"ם ז"ל כבר תיקן כל אלו הפסוקים. ע"ש.

שנדר. ומעלה. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת לך לך [בראשית יד, כד] בפסוק 'לבד אשר אכלו הנערים', מה שכתב רש"י ז"ל [שם] אשר אכלו הנערים עבדי אשר הלכו אתי למלחמה, ועוד ענר אשכול וממרא. ואע"פ שעבדי נכנסו למלחמה וענר וחבריו ישבו על הכלים אף הם יקחו חלקם. וממנו למד דוד המלך ע"ה שאמר 'כחלק היורד למלחמה וכחלק היושב על הכלים' וכו' [שמואל-א ל, כד]. ולכך נאמר [שם כה] 'ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה לחק', ולא נאמר והלאה, לפי שכבר נתן החק בימי אברהם. וכתב הרב ז"ל, דוהלאה משמע מהיום ההוא ואילך, ומעלה משמע מהיום ההוא וקודם ממנו. ע"כ. ואנכי לא ידעתי איך יפורש כן בפסוק [שמות ל, יד] 'מבן עשרים שנה ומעלה' שיהיה מהיום ההוא וקודם ממנו. וצ"ע.

שנה. וכן. בלשון המקרא, כתב מהרי"ט חלק אבה"ע סימן מ"ד, דמורה דשני הדומה לראשון לגמרי, וחילה מההיא דאמרינן פרק ב' דשבועות [טו ע"א] דילפינן קדושה לדורות במלך ונביא, מדכתיב [שמות כה, ט] 'וכן תעשו' לדורות, ופריך רבא והא לענין משיחה תניא כל הכלים שעשה משה משיחתן מקדשתן מכאן ואילך עבודתם מחנכתן, אמאי, ונימא וכן תעשו לדורות, ומשני, שאני התם דאמר קרא [במדבר ז, א] 'וימשחם ויקדש אותם', אותם במשיחה ולא לדורות במשיחה. אלמא אי לאו דגלי קרא לענין משיחה, וכן תעשו לכל מילי משמע. וע"ש עוד באורך.

ולכן תיבת היה שמשמעותו שכבר היה, הוא'ו הופכו לעתיד, ע"כ אמרו שהוא שמחה, כי דבר שמחה תהי בעינינו בעתיד לעולם ע"כ. ועיין ברש"י ז"ל בפסוק [שמות טו, ב] 'ויהי לי לישועה' כתב, דלשון ויהי הוא כמו היה. ורז"ל דרשו [שמות רבה פרשה כג פיסקא טו] דלשון ויהי לי לישועה היה לי ויהיה לי.

שנ. ויהי. דרשו רז"ל בפסוק [במדבר ז, א] 'ויהי ביום כלות משה', דבר שלא היה משנברא העולם, שמשנברא העולם ועד אותה שעה לא שרתה השכינה בתחתונים אלא משהוקם המשכן ואילך, לכך נאמר ויהי דבר חדש. פרשת נשא [במדבר רבה פרשה יב פיסקא ו]. ושם דרשו, ויהי דבר שהיה ונפסק וחזר. וכן אמרו בילקוט בפסוק 'ויהי העם כמתאוננים' שם פרק (י"ב) [י"א] [פסוק א] ק"ג.

שנא. ויהי איש אחד. דרשו ז"ל כל מקום שנאמר ויהי איש אחד, בצדיק שקול כשלשים ואחד צדיקים כמנין ויהי הכתוב מדבר. נשא [במדבר רבה פרשה י"ו] [פיסקא ה].

שנב. ויהי היום. בכל מקום הוא ראש השנה. וכתב מהר"י חגיז ז"ל בספר קרבן מנחה וז"ל, (מלת) [מלבד] היכא דמוכח בהדיא בקרא דלאו ראש השנה הוא ליכא מאן דאמר ראש השנה, דהא כתיב [מלכים-ב ד, יח] 'ויהי היום ויצא אל אביו אל הקוצרים', ואין קצירה בראש השנה. ע"כ.

שנג. ויהי אחרי. אמרו ז"ל כל מקום שנאמר ויהי אחרי חזר העולם לאחוריו. בראשית רבה פרשת חיי שרה פרשה ס"ב [פיסקא ד].

אות הזיין

נו, ב] 'אשרי אנוש יעשה זאת'. כינוי לתורה, כמה דאת אמר [דברים ד, מד] 'וזאת התורה וגו'. כינוי למילה, כמה דאת אמר [בראשית יז, י] 'זאת בריתי' וגו'. כינוי לתרומה, כמה דאת אמר [שמות כה, ג] 'וזאת התרומה'. כינוי למעשרות, כמה דאת אמר [מלאכי ג, י] 'ובחנוני נא בזאת'. כינוי לזכות יהודה, כמה דאת אמר [דברים לג, ז] 'וזאת ליהודה'. כינוי

שנו. זאת. אמרו ז"ל בויקרא רבה פרשת אחרי מות פרשה כ"א [פיסקא ו], דמילת זאת כינוי לעשרה דברים. כינוי לקרבנות, כמה דאת אמר [ויקרא טז, ג] 'בזאת יבא אהרן וגו'. כינוי לישראל, כמה דאת אמר [שיר השירים ז, ח] 'זאת קומתך דמתה לתמר'. כינוי לירושלים, דכתיב [יחזקאל ה, ה] 'זאת ירושלים' וגו'. כינוי לשבת, כמה דאת אמר [ישעיה

ציונים והערות

קג. עיין בילקוט (פרשת בהעלותך רמז תשל) דאיתא התם, 'ויהי אין ויהי אלא שהיה להן דבר מתחלה, מלמד שהיו מקולקלין וחזרו לקולקלן הראשון'.

ואפשר זה ירמוז הכתוב [ישעיה נז, ב] 'אשרי אנוש יעשה זאת', שירמוז על המילה, ועל זה אמר 'שומר שבת מחללו', לא אמר מלחלו, לרמוז דמילה דוחה שבת. והוא אמרו יעשה זאת, מעלה עליו הכתוב שיהיה שכר שבת בידו למחללו בעבור המילה. והיה בנותן טעם לפי ששומר ידו מעשות כל רע, כמו שאמרו ז"ל [בראשית רבה פרשה מו פסקא ט] שא"ל הקב"ה לאברהם אבינו ע"ה, אם מקבלים בניך את בריתי הם מקבלים אלהותי, כמו שכתבתי בדרוש המילה מילתא בטעמא. א"כ איפה מה תועיל שמירת שבת מבלי קבלת אלהותו יתברך. הילכך שומר שבת אדרבה, לשמירת שבת תיחשב למחללו, יען ושומר ידו מעשות כל רע, על דרך מה שאמרו ז"ל בילקוט [במדבר רמז תשל"ב] בפסוק [שם יא, א] 'ויהי העם כמתאוננים רע באזני ה', אין רע אלא ע"ז, כמה דאת אמר [דברים לא, כט] 'כי תעשו את הרע בעיני ה' (אלהיך) להכעיסו' במעשה ידיכם.

ובטעם המאמר למה היה צריך אהרן לזכות כל אלו הדברים נכתוב בדרושים בס"ד.

שנו. זאת. דורשין ז"ל זאת מכלל דאיכא אחריתי. בפרק קמא דמגילה [יד ע"ב] בפסוק [שמואל-א כה, לא] 'ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול', זאת מכלל דאיכא אחריתי, ומאי ניהו דבת שבע.

שנה. זאת. כתבו התוס' בנדה דף (נ"ז) [נ"ו] [ע"א ד"ה וזאת], דזאת בכל דוכתא מיעוט הוא, וכי כתיב וזאת דרשינן תרתי מן הוא' ריבוי, ומזאת ידידה מיעוט. ז"ל, וזאת לרבות מוא' דריש, אבל זאת למיעוט. מורי הרב מרן זקני זצוק"ל בכלליו [הליכות אלי כללי הוי"ן סימן שנ"ד].

שנ"ט. זה כתב הרא"ם ז"ל ריש פרשת מטות [במדבר ל, ב] דמילת 'זה' פירושו זה הדבר בעינו מבלתי שום שינוי כלל. אבל מילת (בה) [בזה] מורה על מכוון הענין לא הדבר בעינו. וזה טעם אומרם משה נתנבא בזה הדבר. ע"ש. עוד כתב בספר מכלל יופי [דברים ג, כה] כי לפעמים יאמר זה על הודעת הנמצא ברחוק, כי יאמר זה על הידיעה

ל"ב שבטים, כמה דאת אמר [בראשית מט, כח] 'וזאת אשר דיבר להם אביהם'.

וע"פ 'זאת כינוי לקרבנות' יתבאר טעם הכתוב [תהלים כז, ג] 'אם תחנה עלי מחנה וכו' אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח', כלפי מה שכתבו התוס' בריש פרק קמא דמגילה [ג ע"א ד"ה אמש], עלה דאמרינן התם, שאמר יהושע למלאך על איזה מהם באת על התורה או על הקרבן, וא"ת והיכי משמע לישנא דקרא דביטלו התמיד ותלמוד תורה, וי"ל דהכי פירושו מדקאמר 'הלנו אתה' [יהושע ה, יג] הכי קאמר בשביל תלמוד תורה באת, דכתיב [דברים לג, ד] 'תורה צוה לנו' 'אם לצרינו' אם בשביל הקרבנות המגינים עלינו מצרינו. ע"כ. ולזה אמר 'אם תחנה עלי מחנה לא יירא לבי', יען, 'בזאת אני בוטח' מעשה הקרבנות המגיין עלינו מאד מצרינוקד.

וכן לאידך דרשה דזאת הוא כינוי לתורה, יתבאר ג"כ כלפי מה שאמרו בפרק ב' דמכות [י ע"א], אמר רבי יהושע בן לוי מאי דכתיב [תהלים קכב, ב] 'עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים' מי גרם לרגלינו שהיו עומדות במלחמה, שערי ירושלים שהיו עוסקות בתורה.

וכן לאידך דרשה דזאת רמז למילה, מתפרש שפיר על פי מה שכתוב בזוהר פרשת לך לך דף צ"ג [ע"ב] ז"ל, תא חזי לא שליטו שאר עמין על ישראל אלא כד בטילן מינייהו האי ברית וגו'. ועד דישאל אתפרעו ואתגלייא האי ברית, לא אעלו לארעא ולא אתכנעו שנאיהון. ע"ש באורן. אשר ע"פ זה יפורש טעם הכתוב [תהלים מא, יב] 'בזאת ידעתי כי חפצת בי כי לא יריע אויבי עלי', אמר כי בזאת ידעתי, ידיעות שתים היו לי ע"י המילה, א', 'כי חפצת בי' דמעשה בשר ודם עדיף לך ממעשה שמים, כענין תשובת רבי עקיבא לטורנוסורפוס בענין המילה [תנחומא תזריע סימן ה]. שנית, 'ידעתי כי לא יריע אויבי עלי' כמו שכתוב בזוהר הנ"ל דע"י המילה אתכנעו שנאיהון דישאל.

ציונים והערות

קד. עיין עוד בדברי רבינו לקמן מערכת אות ל' (סימן תקסח).

על המחשבים רעה, כמו שדרשו בפסוק [שמות יח, יא] 'כי בדבר אשר זדו עליהם', ותרגם המתרגם בפתגמא דחשיבו. ובפרק קמא דסוטה [יא ע"א] אמרו בקדירה שבישלו, מלשון 'ויזד יעקב נזיד' [בראשית כה, כט]. ועל דרך זה ירצה הכתוב [תהלים יט, יד] 'גם מזדים חשוך עבדך' וכו', דשאל על המחשבות רעות. ואע"ג דאינם מצטרפות למעשים מ"מ בעובר ושונה מצרפה. ולזה אמר ונקיתי מפשע רב.

שסב. זונה. כינוי לעבודה זרה, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [משלי כג, כז] 'כי שוחה עמוקה זונה', זו עבודה זרה, כמה דאת אמר [דברים לא, טז] 'זונה אחרי אלהי נכר הארץ'. [במדבר רבה] נשא פרשה י' [פיסקא ב].

שסג. זכור משמעו בפה ושומר בלב, כדאמרינן במגילה פרק הקורא [יח ע"א] בפסוק [אסתר ט, כח] 'והימים האלה נזכרים ונעשים', דפרכינן וממאי דקריאה היא דילמא עיוני הוא, לא ס"ד דתניא 'זכור' [דברים כה, יז] יכול בלב, כשהוא אומר [שם] 'לא תשכח' הרי שכחת הלב אמור, ומה אני מקיים זכור, זכור בפה. וכן דרשו [פסחים קו ע"א] בפסוק [שמות כ, ז] 'זכור את יום השבת' זכרהו על היין.

שסד. זקן. כינוי לנסמך, כדאמרינן פרק קמא דסנהדרין [יד ע"א], בקרא דכתיב [שמואל א-ב, לב] 'ולא יהיה זקן בביתך' מאי זקן אילימא זקן ממש, והא כתיב [שם לג] 'וכל מרבית ביתך ימותו אנשים', אלא זו סמיכה דלא ליהוי בבית עלי. והתוס' כתבו דהכי הוא, דסתם זקנים במקרא משתמע אפילו זקנים הדיוטות, בר מהיכא דכתיב זקני העיר או זקני העדה. ע"ש דף י"ד [ע"א ד"ה יכול]. וכתב הרב מורי זקני [הליכות אלי כללי הזין סימן שנו], ודע דבברכות [נד ע"ב] גבי הגומל דקאמר עשרה ותרי רבנן, ממילת זקנים, שאני התם דכתיב [תהלים קז, לב] 'ובמושב זקנים יהללוהו'.

שסה. זר. כינוי ליצר הרע, כמו שדרשו ז"ל 'לא יהיה בך אל זר' [תהלים פא, י] איזהו [אל] זר שבגופו של אדם זה יצר הרע. פרק י"ג דשבת [קה

כמו 'ההר הטוב הזה והלבנון' [דברים שם]. ע"כ. וכתב דלפעמים מילת זה משמש במקום אשר, כמו 'אל מקום זה יסדת להם' [תהלים קד, ח], 'וזה אהבתי נהפכו בי' [איוב יט, יט], 'הר ציון זה שכנת בו' [תהלים עד, ב]. ולשון הלזה יאמר לעולם על הסמוך יותר, כמו 'מי האיש הלזה (הבא) [ההולך בשדה] לקראתנו' [בראשית כד, סה]. ועיין בספר קול בן לוי למהרי"ך ז"ל בפסוקי שאול [דרוש ב, דף פ ע"ד ד"ה ובוה].

שסו. זה. כינוי לתורה שבכתב ולהקב"ה, כמ"ש במגילת אסתר רבתי [פרשה ח פיסקא ד] 'לדעת מה זה ועל מה זה' [אסתר ד, ה] שמא עברו ישראל על 'זה אלי ואנוהו' [שמות טו, ב], או שמא עברו על 'מזה ומזה הם כתובים' [שם לב, טו].

ובפרק ה' דמנחות [נג ע"ב] אמרו 'זה' זה משה, דכתיב [שמות לב, א] 'כי זה משה האיש', 'זו' אלו ישראל דכתיב [ישעיה מג, כא] 'עם זו יצרתי לי', וכתוב [שמות טו, טז] 'עם זו קנית'קה.

ובפרק ג' דהוריות [יא ע"ב] דורשים גימטריא שלו 'שמן משחת קודש יהיה זה' [שם ל, כה] ז"ה בגימטריא תריסר לוגיין. וכן דרשו [בראשית רבה פרשה סג פיסקא ו] בפסוק [בראשית כה, כב] 'למה זה אנכי'. ובפסוק [יחזקאל מא, כב] 'זה השלחן אשר לפני ה' רמז ליי"ב לחם הפנים שהיו סדורין בשולחן המקדש.

שסא. זדים. כינוי למינים, כדאמרינן בפרק ב' דמגילה [יז ע"ב] וכולל זדים עמהם, שנאמר [ישעיה א, כח] 'ושבר פושעים וחטאים יחדיו'. ופירש רש"י [מגילה שם ד"ה כלן] פושעים היינו זדים, כדאמרינן [יומא לו ע"ב] פושעים אלו המורדין, ע"כ. ולפי"ז אין טעם למתחכמים להגיה בברכת המינים לחתום שובר אויבים ומכניע מינים, דהא זדים נמי היינו מינים.

ובמדרש פרשת נשא דרשו זדים על התועים ביין, ע"ש פרשה י' [פיסקא ב]. ולפעמים דרשו

ציונים והערות

קה. במנחות שם איתא 'בא זה ויקבל זאת מזה לעם זו', יבא זה - זה משה, דכתיב כי זה משה האיש, ויקבל זאת - זו התורה, דכתיב וזאת התורה אשר שם משה, מזה - זה הקב"ה, דכתיב זה אלי ואנוהו, לעם זו - אלו ישראל, שנאמר עם זו קנית. וקצת תימה למה השמיט רבינו דרשת זה הקב"ה דשייכא לריש דבריו.

אצטריך 'ובן אין לו' (דברים כה, ה) עיין עליו, אלא משום דלא נילף מבני יעקב, וכו'. וכ"כ בהדיא בפרק יש נוחלין [בבא בתרא] דף קט"ו [ע"א] ד"ה בן הבן וכו'. ואפשר דס"ל לתוס' ז"ל דההיא דולזרעו אתיא כרבי יהודה, דאמר בפרק קמא דקידושין דף ל"ו [ע"א] 'בנים אתם לה' אלהיכם' [דברים יד, א] בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים, אתם קרויין בנים, וכו'. וסוגיין דעלמא אתיא כר"מ דפליג התם וס"ל בין כך (בין) קרויין בנים. ורבי עקיבא קאי כוותיה בפרק קמא דבבא בתרא [י ע"א], בשאלת טורנוסורופוס אם הקב"ה אוהב את העניים וכו', וא"ל משל לבן מלך, וכו'. וכמ"ש שם החידושי אגרות ז"ל, דרבי עקיבא ס"ל דאף בזמן שאין נוהגין מנהג בנים קרויין בנים. וצריך להתיישב בזה.

וכתב רבינו מהר"י רוזאניס ז"ל [משנה למלך פרק ב מסוטה הלכה י], בשם מהר"ר יחיאל באסאן ז"ל שכתב, דאף פסול בעבירה (כדין) [כגון] עובד עבודה זרה חשיב זרע פסול ולא מיקרי זרע, והכריח כן מדברי הרמב"ם פרק א' מהלכות יבום [הלכה ג] שכתב, אפילו היה לו זרע ממזר או עובד עבודה זרה הרי זה פוטר וכו', ש"מ דממזר ועובד עבודה זרה חדא מילתא נינהו, והא דאצטריך בגמ' פרק ג' דנדרים דף ל"א [ע"א] לאהדורי אקרא [בראשית כא, יב] 'כי ביצחק יקרא לך זרע', לאפוקי ישמעאל מכלל זרע, ובלאו הכי הא קי"ל זרע פסול לא אקרי זרע אפילו פסול בעבירה, היינו משום דהא דאמרינן דזרע פסול לא מקרי זרע לאו ממשמעות מילת זרע שמעינן לה, אלא מהך גופא דקרא דביצחק יקרא לך זרע הוא דשמעינן לה, מדקאמר ליה הקב"ה לאברהם אבינו כי ביצחק יקרא לך זרע ולא ישמעאל ועשו, זה בנין אב לכל התורה דזרע פסול לא אקרי זרע.

וע"פ דברי התוס' שכתבו דהיכא דזרעו מיותר דהוי מצי למיכתב ולבניו, וכתב זרע אפילו זרע פסול, והיכא דלא מצי למכתב בנים משום דאף בנות בכלל, דרשינן זרע סתם זרע כשר משמע. יתבאר אצלי כוונת המקרא בתפלתו של משה רבינו ע"ה בעוון העגל [שמות לב, יג] 'זכור לאברהם וכו' אשר נשבעת להם בך, ותדבר אליהם ארבה את זרעכם וכו', וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם

[ע"ב]. ובמדרש נשא פסוק [משלי כג, לג] 'עיניך יראו זרות', דרשו על ע"ז, כמו לא יהיה בך אל זר, ועל גילוי עריות, כמה דאת אמר [שם ה, כ] 'ולמה תשגה בני בזרה'. ע"ש פרשה י' [פיסקא ב]. ובפסוק [שם ו, א] 'תקעת לזר כפיך', דרשו על מי שנתמנה חכם על הצבור, אמר הקב"ה אתה הכנסת עצמך לזירה, ומי שמכניס עצמו לזירה או ניצוח או נוצח. הוי תקעת לזר כפיך. ופירש המפרש, דדריש זר לשון זירה, שעניינו צידה וניצוח. פרשת יתרו פרשה ז"ך [פיסקא ט].

שסו. זרע. בפרק ג' דקידושין [סו ע"ב] אמרו, בן גרושה ובן חלוצה דעבודתו כשרה מנ"ל, אמר רב יהודה אמר שמואל דאמר קרא [במדבר כה, יג] 'והיתה לו ולזרעו אחרי', בין זרע כשר ובין זרע פסול. וכתבו התוס' [שם ד"ה ולזרעו], ובריש מכילתין [ד ע"א] אמרינן 'זרע אין לה' [ויקרא כב, יג] אין לי אלא זרע כשר, זרע פסול מנין ת"ל, וכו'. משמע דלשון זרע לא משתמע אלא כשר. וי"ל דשאני הכא דזרעו מיותר, דהוה מצי למכתב ולבניו, שהרי בבנות לא שייך ברית כהונה, ולכך דרשינן מיניה אפילו זרע פסול. אבל התם אינו מיותר שהרי התם יש לו בת כמו בן. ע"כ.

וזו טעם מה שדרשו פרק ז' דסנהדרין דף ס"ד [ע"ב], 'כי מזרעו נתן למולך' [ויקרא כ, ג], אין לי אלא זרע כשר, זרע פסול מנין, ת"ל [שם] 'בתתו מזרעו למולך'. דאע"ג דזרע כשר משמע, מ"מ מיתורא דרשינן אפילו זרע פסול. והוי על דרך אין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות.

וראיתי בירושלמי דסוטה [פרק ג הלכה ד] עלה דמתני' דאיילונית וזקנה ושאינה ראויה לילד, לא שותות ולא נוטלות כתובה, יהיב התם טעמא דאלמנה וגרושה דכהן גדול דלא שותות משום דכתיב [במדבר ה, כח] 'ונזרעה זרע', בעינן זרע כשר ולא זרע פסול. וצ"ע שהוא טעם מחודש. ודברי התוס' ז"ל תמוהים אצלי במה שכתב דאי זרע כשר קאמר הוה מצי למיכתב ולבניו, דמשמע מדבריהם דמילת בניו משתמע דוקא כשרים. והם ז"ל כתבו איפכא, בפרק ב' דיבמות דף כ"ב ב' ד"ה בן אין לו, ז"ל, אע"ג דסתם אח וסתם בן הוי אפילו ממזר, כדפריך לעיל, פשיטא אחיו הוא, והכא נמי לא

כל הדורות היתה הכוונה. א"כ על כרחך אייתר זרעכם לומר בין זרע כשר בין זרע פסול, ועדיין לא יצאת מידי השבועה.

וע"פ זה יתכן לפטור מאמרם ז"ל, בפרק קמא דברכות [ט ע"א], 'דבר נא באזני העם' [שמות יא, ב] אמור להם לישראל שישאלו כסף וכו', שלא יאמר אותו צדיק 'ועבדום ועינו אותם' [בראשית טו, יג] קיים בהם, 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול' [שם יד] לא קיים בהם. ע"כ. והקושי מבואר. אמנם ע"פ דרכנו יתכן דהוה מקום פטור לו יתברך בהבטחת ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, מפני שהוא אמר [שם] 'כי גר יהיה זרעך' לכלול אחד האנשים ואחד הנשים שיהיו בשעבוד, וכיון דישראל היו עובדים ע"ז במצרים זרע פסול בעבירה לא אקרי זרע. אמנם אמר שלא יאמר אותו צדיק ועבדום ועינו אותם קיים בהם, דהיינו דהיו מענים גם את הנשים על דרך 'וישכב אותה ויענה' [בראשית לד, ב], כמו שאמרו ז"ל [תנחומא שמות סימן ט] ק"י בפסוק [שמות ב, יב] 'ויפן כה וכה', וגם בעינוי דרך ארץ דהוה נשים נמי באותו עינוי, על דרך 'אם תענה את בנותי' [בראשית לא, נ], א"כ כולא חדא גזרה במאמר ההוא באנשים ובנשים משמע, א"כ הוה מצי למימר גר יהיו בניך, והוה משמע גם הנשים, כמ"ש הרא"ם בפרשת אמור [ויקרא כא, א] דלא ממעטינן מבנים בנות, רק היכא דמיותר תיבת בנים לגמרי, אבל היכא דלא הוי מיותר לא ממעטינן ממשמעותא דבנים בנות. א"כ זרעך יתורא הוא. ועל כרחך אצטריך לרבווי בין יהיו כשרים בין יהיו פסולים בעבירה יקיים בהם גם הבטחתו, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. ודוק.

שם. זרע. בפרק קמא (דחולין) דקידושין דף (ה') [ד'] [ע"א], תנו רבנן 'זרע אין לה' ויקרא כב, יב] אין לי אלא זרעה, זרע זרעה מנין, ת"ל אין לה, אין לי אלא זרע כשר, פסול מנין, ת"ל אין לה, ופריך והא אפיקתיה לזרע זרעה, ומשני זרע זרעה לא אצטריך קרא, דבני בנים הרי הם כבנים. ע"כ. ש"מ דבכלל לשון זרע שכתוב במקרא יש במשמע ג"כ זרע הזרע. וכתבו התוס' [יבמות כב ע"ב ד"ה וכן] דהיינו דוקא בלשון זרע, אבל בלשון בנים אין בני בנים

ונחלו לעולם, שיש בו מההרגש אמאי אצטריך לארכובי אתרי רכשי, ארבה את זרעכם וכל הארץ, והלא במאמר ארבה את זרעכם הוה סגי. אמנם יראה שהכוונה רצויה לפי שהיה מקום לו יתברך לומר בהבטחת ארבה את זרעכם לא אמרתי אלא זרע כשר ולא עובד עבודה זרה, דהא לא הוה מצי למימר ארבה את בניכם, דהוה משמע בניכם ולא בנותיכם, ואצטריך לומר זרעכם לגופיה להביא בנות כמו בנים, ועל כרחך לומר דזרעכם זרע כשר הוא, ע"כ נתחכם משה והוסיף עוד וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם, דהתם במתנת הארץ הא הוה מצי למימר אתן לבניכם דהא בנות ליתנהו במתנת הארץ, ואמרת לזרעכם מיותר, על כרחך היינו יתורא למימר ונחלו לעולם בין זרע כשר בין זרע פסול, ואף כי חטאו בעגל לא יצאת מידי השבועה עד שתנחילם הארץ.

וי"ש להמתיק מאמר ונחלו לעולם על דרך זה, בהדק על מה שכתבו התוס' [עין יומא ט ע"א ד"ה ולא] דהוה מצי למכתב גבי פנחס והיתה לו ולבניו. וקשה, דלא מצי למכתב ולבניו דהוה משמע דוקא בניו ולא בני בניו, כמ"ש התוס' ביבמות דף כ"ב [ע"ב] ד"ה ובן אין לו, דדוקא בלשון זרע משמע בני בנים, לא בלשון בנים. ע"ש. אבל זה פשוט וברור דכונת התוס' לומר דהוה מצי למכתב והיתה לו ולבניו, משום דכתיב בתריה ברית כהונת עולם, דליכא למיטעי וכל זרעו הוה משמע. והנה במתנת הארץ נאמר [בראשית יז, ח] 'ונתתי לך ולזרעך אחרית את כל ארץ כנען לאחוזת עולם' א"כ איפה הוה מצי למימר ונתתי לך ולבניך דהא בנות ליתנהו בארץ. ואי משום דלא הוה משמע אלא בניו אחריו ולא זרעו הא כתיב בתריה אחוזת עולם דליכא למיטעי. והוא אומרו וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעולם, כלומר היה דברך באותו פרק באותו מקום שאמרת אחוזת עולם, ואם איתא באמת היה בזרע כשר ולא בזרע פסול למה אמרת בלשון זרעכם (ולא) [והלא] בלשון בניכם די, והיה לך לומר 'בניכם' ותו לא הוה מקום למיטעי, דהא ונחלו לעולם אמרת, ועל כרחך כל הבנים העתידים עד סוף

ציונים והערות

אמה. וכתב הוא שאין זרת של תורה חצי אמה אלא חצי אמה פחות שתות, שני טפחים ומחצה, ולא אמרו חצי אמה אלא באמה בת ה' טפחים, כדכתיב [יחזקאל מג, יג] 'אמה אמה וטפח [וגו'] זרת האחד', וכדאיתא ריש פרק קמא (דערכין) [דעירוובין] נד ע"א]. ע"שק"ז.

שע. זרוע. הוא יד שמאל, כמו שאמרו בפרק קמא דנזיר דף ג' ע"ב], מנין לאומר ימין שהוא שבועה, שנאמר [ישעיה סב, ח] 'נשבע ה' בימינו'. ומנין לאומר שמאל שהוא שבועה, שנאמר [שם] 'ובזרוע עוזו'. ופירש רש"י [ד"ה שנאמר] מדכתיב ימינו, וכתיב ובזרוע עוזו אלמא דזרוע היינו שמאלוקח. והכי נמי אמרינן פרק קמא דברכות נן ע"א] מנין שהקב"ה מניח תפילין, דכתיב ובזרוע עוזו, ואין עוז אלא תפילין וכו', ותפילין בשמאל קיימי. עכ"ל. והוא טעם הכתוב [תהלים פט, יד] 'לך זרוע עם גבורה, תעוז ידך תרום ימינך'. וכן דכתיב [שם מד, ד] 'כי ימינך זרועך ואור פניך כי רציתם. וכן הרבה.

ובהכי ניחא לי מה שנאמר במזמור פ"ט [פסוק לו], 'אחת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב', דלכאורה קשה היכן מצינו שנשבע ה' לדוד על זאת, אמנם יתכן דמוסב למאמרו שאמר לו [שם כב] 'אשר ידי תיכון עמו אף זרועי תאמצנו'. שם רמז על ימינו ועל שמאלו שנשבע בהם. ועל דרך זה יתפרש הכתוב [שם עו, טז] 'גאלת בזרוע עמך', כלפי מה שאמרו ז"ל קט ראה הקב"ה שמידת הדין היתה מקטרגת עליהם של ישראל במצרים, עמד וקפץ עליהם לגאלן, שנאמר [שמות ו, ו] 'לכן אמור לבני ישראל' אין לכן אלא שבועה וכו'. וזה אמרו 'גאלת בזרוע עמך' בשבועת בזרוע עוזך. וכן על דרך זה הוא אומר [דברים ד, ד] 'ביד חזקה ובזרוע נטויה'.

בכלל, כמו שכתבתי לעיל [סימן שסו], ובאות הבי"ת [סימן רב], ע"ש.

שסח. זרע. כתב הרב בעל מעשה חייא תשובה י"ג, לענין צוואה של ירושה שכתוב בה יהיו לזרעו ולזרע זרעו, אם יזכו הבנות ג"כ, וכתב דבמילת זרע איכא לספוקי, דהרי מצינו בבת כהן דכתיב [ויקרא כב, יג] 'וזרע אין לה', והיינו בין זכרים בין נקבות. ולהפך מזה בירושת הארץ, דכתיב [בראשית כח, יג] 'לך אתננה ולזרעך', והיינו דוקא זכרים ולא נקבות. וא"כ אחר דאיכא לספוקי העמד הירושה ביד הירוש. ע"כ.

וע"פ דבריו יש לפטור מאמר הנ"ל שלא יאמר אותו צדיק וכו', שהוא כלפי מה שזיכה גם לנשים ברכוש גדול, 'וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה' [שמות יא, ב], שהיה מקום פטור לו יתברך לומר בלשון זרע היתה ההבטחה ואין נשים בכלל, דומיא דזרע שנאמר בהבטחת הארץ דדוקא אנשים ולא נשים. אכן שלא יאמר אותו צדיק ועבדום ועינו אותם קיים בהם בכולן בכלל, אחד אנשים ואחד נשים, ותפש השיטה דלשון זרע על האנשים ואף על הנשים אתמר, ולענין הטובה ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם, אתמהא. וזה טעם הכתוב [תהלים סח, יד] 'אם תשכבון בין שפתים כנפי יונה נחפה בכסף', ירצה שע"י העינוי של בנות ישראל שנענו לשכב בין השפתים, משם זכו גם הן כנפי יונה נחפה בכסף ברכוש גדול כמדובר.

עוד דרשו ז"ל [ויקרא רבה פרשה ג פיסקא ב] בפסוק [תהלים כב, כד] 'כל זרע יעקב כבדוהו וגורו ממנו כל זרע ישראל', זרע יעקב י"א שבטים, כל זרע ישראל שבט בנימין. ע"כ. וטעמם ברור מפני שבנימין נולד אחר שנקרא שמו ישראל.

שסט. זרת של תורה. כתב הרשב"א ח"ב סימן רל"ג, שיש מי שרצה לומר שהוא חצי

ציונים והערות

- קז. עיין לקמן בדברי רבינו בחלק לשון בני אדם (מערכת אות ז סימן סה) שהביא נמי להאי כללא.
 קח. עיין עוד לקמן בדברי רבינו מערכת אות ש' (סימן תקנח).
 קט. עיין בשמות רבה (פרשה ו פיסקא ד), ובשיר השירים רבה (פרשה ב פיסקא ב).

אות החית

א. דבין לרבי יוחנן ובין לרבי יאשיה, בלשון תורה שמיני עצרת לא מיקרי חג. ועיין בתשובות בית יעקב סימן ע"ח.

שעה. חדר. דרשו ז"ל בפסוק [ישעיה כו, כ] 'לך עמי בוא בחדריך', אין חדרין אלא כליות, כמה דאת אמר [משלי כ, כז] 'חופש כל חדרי בטן'. לך עמי בוא בחדריך הסתכל בחדרי לבך. ילקוט (הושע) [ישעיה] [רמז תלב].

שעו. חדלה. כתבו התוס' בבבא מציעא דף ל"ב [ע"ב] ד"ה אמאי וחדלת וכו', דלשון חדלה משמע לגמרי, ולא פעמים ופעמים לא חדל.

שעז. חדש. בכל מקום חדש ממש, ובפרק קמא דסוטה בפסוק [שמות א, ח] 'ויקם מלך חדש', דרשו שנתחדשו גזרותיו. דף י"א [ע"א].

שעה. חודש. כתב הרד"ק [שורש חדש] דנקרא יום הראשון של החודש, חודש סתם, כמו 'מחר חודש' [שמואל-א כ, יח], 'לא חודש ולא שבת' [מלכים-ב ד, כג], 'והיה מדי חודש בחדשו' [ישעיה סו, כג]. והטעם כי נקרא כן חודש על חידוש הירח שמתחדש בו.

שעמ. חוסן. דרשו ז"ל בפסוק [ישעיה לג, ח] 'חוסן ישועות' זה סדר נשים, [פירש רש"י ד"ה חוסן] לשון ירושה שע"י אשה נולדו יורשין. פרק ב' דשבת [לא ע"א].

שפ. חולי. דרשו ז"ל בפסוק [דברים ז, טו] 'והסיר ה' ממך כל חולי' זה יצר הרע, זה עין הרע, זה הרוח, זה הצינה, זה מרה, שכל אלו יכנו בלשון חולי. פרק המקבל [בבא מציעא קז ע"ב].

שפא. חותם. כינוי למלכות, כמו שדרשו בבראשית רבה פרשה פ"ה [פיסקא ט], בפסוק [ירמיה כב, כד] 'כניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני'.

שפב. חול. כינוי לישראל, כמו שדרשו 'ויטמנהו בחול' [שמות ב, יב] אין חול אלא ישראל, מה החול הזה מטלטל ממקום למקום ואין קולו הולך,

שעא. חבל. דרשו ז"ל בפסוק [זכריה יא, ז] 'לאחד קראתי [נועם], ולאחד קראתי חובלים', נועם אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל, שמנעימין זה לזה בהלכה, חובלים אלו תלמידי חכמים שבבבל שמחבילים זה לזה בהלכה. פרק זה בורר [סנהדרין כד ע"א]. ובמדרש פרשת נשא דרשו, 'וכשוכב בראש חבלי' [משלי כג, לד] אין חבל אלא בנים, כמה דאת אמר [קהלת ה, ה] 'למה יקצוף האלהים על קולך וחבל את מעשה ידיך'. ע"ש [במדבר רבה] פרשה י' [פיסקא ב]. ובפסוק [שמות כב, כה] 'אם [תחבול] [חבול] תחבול', כתב רש"י ז"ל, כל לשון חבלה אינו משכון בשעת הלואה, אלא שממשכן את הלואה כשהגיע הזמן ולא פרע.

שעב. חבר. כינוי לתלמיד חכם, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [איוב מ, ל] 'יכרו עליו חברים' אין חברים אלא תלמידי חכמים, כמה דאת אמר שיר השירים ה, יג] 'חברים מקשיבים לקולך'. בבא בתרא דף ע"ה [ע"א].

שעג. חגר. דרשו בירושלמי פרק ג' דמעשרות [הלכה ד], פסוק [תהלים עו, יא] 'כי חמת אדם תודך שארית חמות תחגור', כי חמת אדם תודך בעולם הזה, ביסורין הבאים עליו תודך ויתודה וישוב, וע"י כך שארית חמות תחגור. ופירש הרב היפה ז"ל, ז"ל, שארית חמות תחגור שאר העונשים שהיו ראויים לבוא עליו בעולם הבא, תחגור לשון עיכוב, כמו חגירת הצפורן דפרק קמא דחולין נ"ז ע"ב]. ועיין מה שכתב השרשים ז"ל בשורש חגר, דלשון חגר יתפרש ג"כ מלשון תנועה, כמו 'ויחגרו ממסגרותם' [שמואל-ב כב, מו] יתנועעו מכבליהם. וכן בלשון רז"ל גבי הזב, אמרו ז"ל [פרק ג דזבים משנה א] ישבו על הגשר ועל הספסל בזמן שהם מחגירין, כלומר בזמן שמתנועעים אילך ואילך כמו החגר. יע"ש.

שעד. חג. כתב הט"ז יו"ד סימן ר"ך [ס"ק טו] דשמיני עצרת נקרא בלשון תורה חג. ועיין מ"ש הר"ן ז"ל בנדריים דף מ"ט [ע"א] בשם הירושלמי דריש פרק הנודר מן המבושל [פרק ו הלכה

וירא, ז"ל, צעקו חוצה חיצה הוא בריה יכוס לבריה. כלומר דבר חיצוני וזר. ע"ש פרשה נ"ו [פיסקא ה].

שפח. חזק. כתב רש"י ז"ל בפרשת שמות [ד, ד] בפסוק 'וישלח ידו ויחזק בו', כל לשון חזוק הדבוק לביית לשון אחיזה הוא. ע"כ. ובזוהר בפסוק [שמות יט, יט] 'ויהי קול השופר הולך וחזק' כמה דתנינן כלי המחזיק ארבעים סאה, דכלא כליל באורייתא. ע"ש בפרשת ויקרא דף ו' [ע"ב]. ורז"ל דרשו בפסוק [שופטים ד, ג] 'והוא לחץ את [בני] ישראל בחזקה', מהו בחזקה בחירופין וגידופין. ע"ש פרשת ויקרא סוף פרשה ז' [פיסקא ו].

שפט. חזון. דרשו ז"ל בפסוק [שיר השירים ז, א] 'שובי שובי השולמית [וגו'] ונחזה בך' אין נחזה אלא לשון שררה, כמה דאת אמר [שמות יח, כא] 'ואתה תחזה מכל העם'. פרשת במדבר פרשה ב' [פיסקא ד]. ובבראשית רבה פרשת לך לך אמרו, בעשר לשונות נקרא הנבואה, [נבואה], חזון, הטפה, דבור, אמירה, צווי, משא, משל, מליצה, חידה. וקשה שבכולן חזון, כמה דאת אמר [ישעיה כא, ב] [חזון] 'חזות' קשה הוגד לי'. ורבנן אמרין משא כמשמעו 'כמשא כבד יכבדו ממני' [תהלים לח, ה]. ור"י אמר דבור, היך מה דאת אמר [בראשית מב, ל] 'דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות'. וגדול כחו של אברהם שדיבר עמו בחזון ובדבור. ע"ש פרשה מ"ד [פיסקא ו].

שצ. חטא. דרשו ז"ל בפרק חלק [סנהדרין קט ע"א] בפסוק [בראשית יג, יג] 'ואנשי סדום רעים וחטאים', רעים בגופן וחטאים בממונם, כמה דאת אמר [דברים טו, ט] 'השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו' והיה בך חטא'. במתניתא תנא רעים בממונם, דכתיב [שם] 'ורעה עינך באחיך האביון [וגו'] והיה בך חטא'. וחטאים בגופם, דכתיב

כך ישראל אין ראוי להיות בהם בעלי לשון הרע. מדרש אבכירק'.

שפג. חוט. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית יד, כג] 'אם מחוט' וכו', אם מחוט אלו הקרבנות, כההיא דתנן [מנחות צו ע"ב] וחוט של סקרא חוגרו באמצע, להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים. בראשית רבה פרשת לך לך פרשה מ"ג [פיסקא ט].

שפר. חוסר. דרשו ז"ל [נדרים מא ע"א] בפסוק [דברים כח, מח] 'בחוסר כל' בלא נר ובלא שולחן. וי"א בחוסר כל בלא אשה. וי"א בלא שמש, בלא דעה. וי"א בלא מלח, בלא שמן.

שפה. חומה. כינוי לתורה, כמו שדרשו בפרק קמא דבבא בתרא [ז ע"ב], בפסוק [שיר השירים ח, י] 'אני חומה' זו תורה. וי"א אני חומה זו כנסת ישראל.

שפו. חוי. הנזכר במקרא [בראשית י, יז], כתבו התוס' שבת דף פ"ה [ע"א ד"ה חוין], דתרי חיוי הוו, ומה שאמרו בגמ' [שבת שם] חוי שטועמים הארץ כחויא, אין זה חוי של שבעה עממין [דברים ז, א] וראיה דשעיר גופיה אקרי חיוי, דכתיב [בראשית לו, ב] 'בת צבעון החיוי'. ע"ש.

שפז. חוצה. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית לט, יב] 'וינס ויצא החוצה', קפץ בזכות האבות, היך מה דאת אמר [שם טו, ה] 'ויוצא אותו החוצה'. בראשית רבה סוף פרשה (ז') [פ"ז] [פיסקא ח]. ובאגדת בראשית [פרק כח], אמרו בפסוק 'ויוצא אותו החוצה' העלהו לשמים, שאין [חוקה] [חוצה] אלא שמים, שנאמר [משלי ח, כו] 'עד לא עשה ארץ וחוצות'. ובפסוק [ישעיה לג, ז] 'הן אראלם צעקו חוצה' דרשוהו ז"ל, לשון רחוק וחוק מהטבע, בבראשית רבה פרשת

ציונים והערות

קו. המדרש המכונה בשם מדרש אבכיר הוא אחד מהמדרשים אשר נאבדו מאתנו באורך הזמן ואינם, ורק אפס קצהו נשאר, אותם אסף בעל הילקוט שמעוני זעיר שם זעיר שם. ומדרש זה מופיע בילקוט שמות (רמז קסז).

זבויקרא רבה פרשה ג' [פיסקא ו] דרשו 'ממתים ידך ה' חלקם בחיים' [תהלים יז, יד] ז"ל, ממתים ידך ה' אלו שבט הלוי, שנטלו חלקם מתוך ידך. חלקם בחיים אלו קדשי מקדש וכו'. ע"ש.

שצד. חי. כינוי למלאכי השרת, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [שמות לג, כ] 'כי לא יראני האדם וחי' אף מלאכי השרת שחייהן חיי עולם. ויקרא רבה פרשה א' ק"י. ובפסוק [איוב כה, כא] 'ונעלמה מעיני כל חי', דרשו אלו חיות הקודש. בדברים ריש פרשת נצבים [פרשה ח פיסקא ב]. והמפרשים ז"ל בפסוק [קהלת ז, ב] 'והחי יתן אל לבו' פירשו, דכינוי חי נאמר במקרא על החריף ופיקח. ובפסוק [שמואל-א כה, ו] 'ואמרתם כה לחי', פירשו לחי לעשיר, כי עני חשוב כמת.

שצדה. חיה. נקראת המילדת, כמו שאמרו ז"ל [קידושין עד ע"א ג] 'נאמנים על הבכור אביו ואמו וחיה. וזה פירשו בפסוק [שמות א, יט] 'כי לא כנשים המצריות וגו' כי חיות הנה', כלומר אינם צריכות מילדות אחרות כי הן עצמן מילדות. וכן היולדת נקראת חיה, כמו שאמרו [יומא עג ע"ב] והחיה תנעול את הסנדל וכו'. וזה פירש רד"ק [שורש חיה] טעם הכתוב [בראשית יח, י] 'כעת חיה והנה בן לשרה אשתך' כלומר כעת הזאת תהיה יולדת, והנה בן לשרה.

שצו. חיה. אמרו בתורת כהנים [שמיני פרשת ב פיסקא ח] חיה זו בהמה, שנאמר [ויקרא יא, ב] 'זאת החיה אשר תאכלו מכל הבהמה'.

שצז. חיה רעה. כינוי לזונה, כמו שדרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה פד פיסקא יט] בפסוק [בראשית לו, כ] 'חיה רעה אכלתהו' סופו שתתגרה בו אשת פוטיפר. ובשחר טוב מזמור ק"ד, דרשו בפסוק [תהלים קד, כה] 'חיות קטנות עם גדולות' אלו התלמידים ובניהם, זה אומר טהור וזה אומר טמא, ומנהגין העולם.

[בראשית לט, ט] 'וחטאתי לאלהים'. ובבראשית רבה ריש פרשה פ"ח [פיסקא ב], דרשו בפסוק [שם מ, א] 'חטאו משקה מלך מצרים' ביקשו להזדווג לבתו של מלך.

שצא. חטא. מצינן בלשון המקרא שהוא מרד, כמו שכתב רש"י ז"ל בפסוק [במדבר יז, ג] 'החטאים האלה בנפשותם' שנעשו פושעים בנפשותם, כמו שנאמר [שם טז, ל] 'כי ניאצו האנשים האלה את ה'.' ע"ש ברא"ם ז"ל.

שצב. חוטא. כינוי למי שאינו מוחל, בסוף פרק החובלקיאי ואם לא מחל נקרא חוטא, שנאמר [שמואל-א יב, כג] 'גם אנכי חלילה לי מחטוא לה' להתפלל בעדכם'. ובעירובין פרק הדר [סג ע"א] אמרו, זעירי אמר המורה הלכה בפני רבו נקרא חוטא, שנאמר [תהלים קיט, יא] 'בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך'.

שצג. חייב. כינוי למילה, כמו שדרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה צ פיסקא ו] בפסוק [בראשית מז, כה] 'החייטנו', על שכפאן למול, החייטנו נתת לנו חיים בעולם הזה ובעולם הבא. וכתב הרא"ם קיב המילה נקרא חיים, כמה דאת אמר [יחזקאל טז, ו] 'בדמייך חיי'. ובאבות דרבי נתן [פרק לה] ז"ל, 'י' דברים נקראו חיים הקב"ה, שנאמר [ירמיה י, י] 'הוא אלהים חיים'. תורה נקרא חיים, שנאמר [משלי ג, יח] 'עץ חיים היא'. ישראל נקראים חיים, שנאמר [דברים ד, ד] 'ואתם הדבקים וכו' חיים כולכם היום'. חכמים נקראים חיים, שנאמר [משלי יג, יד] 'תורת חכם מקור חיים'. צדיקים, שנאמר [שם יא, ל] 'פרי צדיק עץ חיים'. גן עדן, שנאמר [בראשית ב, ט] 'ועץ החיים בתוך הגן'. מים, שנאמר [שם כו, יט] 'מים חיים'. ארץ ישראל, שנאמר [יחזקאל כו, כ] 'ונתתי צבי בארץ חיים'. ירושלים, שנאמר [תהלים קטז, ט] 'אתהלך לפני ה' בארצות החיים'. גמילות חסדים, שנאמר [תהלים סג, ד] 'כי טוב חסדך מחיים'. ע"כ הובא בילקוט יחזקאל רמז שס"ה.

צינונים והערות

קיא. לא נמצא כן בסוף פרק החובל. ועיין במדרש במדבר רבה (פרשה יט פיסקא כג) 'זמנין שאם סרח אדם לחבירו ואמר לו חטאתי שנקרא חוטא אם אינו מוחל לו, שנאמר גם אנכי חלילה לי מחטוא לה' מחדול להתפלל בעדכם, אימתי כשבאו ואמרו חטאנו. ועיין נמי בגמ' ברכות (יב ע"ב).

קוב. לא מצאתי לרא"ם, וה' יאיר עיני. וראיתי לבעל משמרות כהונה בגליון המדרש רבה שם שצינן כן בשם הרא"ם. קיג. לא מצאתי שם דבר. ועיין במדרש במדבר רבה (פרשה יד פיסקא כב) דהדברים מפורשים שם.

מעשה, מתחילה הם רואים מה הוא התכלית כדי שלא יתביישו ממנו. וזה נקרא חכם, כמו 'החכם עיניו בראשו' [קהלת ב, יד], ע"כ.

ת.ד. חכמים. דרשו ז"ל 'כי השוחד יעוור עיני חכמים' [דברים טז, יט], ואין חכמים אלא אדום, היך מה דאת אמר [עובדיה א, ח] 'והאבדתי חכמים מאדום'. בראשית רבה פרשת וישלח [פרשה עה פיסקא יג].

ת.ה. חלל. כתב רש"י בפרק עגלה ערופה [סוטה] דף מ"ה [ע"ב], עלה דמצאו חנוק אין זה חלל, כתב ז"ל [ד"ה חלל] דחלל לא מקרי אלא בכלי ברזל כעין חרב.

ת.ו. חלון. אמרו ז"ל בפסוק [שיר השירים ב, ט] 'משגיח מן החלונות' בזכות אבות, 'מציץ מן החרכים' בזכות אמהות. כשם שיש הפרש בין חלון לחרך, כך יש הפרש בין זכות אבות לזכות אמהות. פרשת נשא פרשה י"א [פיסקא ב].

ת.ז. חלף. חילוק יש בין לשון חילוף ללשון תמורה, חילוף ע"י שני בני אדם, שראובן מחליף בשל שמעון, תמורה הוא דבר של עצמו בדבר של עצמו, כדאיתא בתמורה דף ט' [ע"א] תנו רבנן לא יחליפנו ולא ימיר אותו [ויקרא כז, י] 'לא יחליפנו בשל אחרים'. ופירש רש"י חילוף בשני אנשים. ע"ש.

ת.ח. חלילה. דרשו ז"ל, לשון חולין, חולין הוא לך, חילול ה' יש בדבר. בראשית רבה [פרשה מט פיסקא ט] פסוק 'חלילה לך' [בראשית יח, כה].

ת.ט. חלש. עניינו בכל מקום לשון שבירה ורציצה. ורז"ל [שבת קמט ע"ב] פירשו בפסוק [ישעיה יד, יב] 'חולש על גוים' מענין גורל, כלומר מפיל גורלות עליהם, כמו שכתבו בשבת [קמח ע"ב] מטילין חלשין על הקדשים ביום טוב. ואמרו מאי משמע דהאי חלשים לישנא דפורא הוא, דכתיב חולש על גוים.

ת.י. חמד. כינוי לבנים, כמה דאת אמר [הושע ט, טז] 'והמתי (את) מחמדי בטנם'. כינוי לאשה, היך מה דאת אמר [יחזקאל כד, טז] (הנה אני) [הנני] לוקח (את) [ממך] את מחמד עיניך במגיפה'. כינוי לתורה,

שצח. חיל. דרשו ז"ל בפסוק [דברים לג, יא] 'ברך ה' חילו', לשון חולין, אף בן גרושה ובן חלוצה עבודתו כשרה. פסחים [פרק] אלו דברים [עב ע"ב].

שצט. חיל. דרשו ז"ל בפסוק [שמות יח, כא] 'ואתה תחזה מכל העם אנשי חילי הללו בעלי הבטחה. ילקוט פרשת יתרו [רמז רע].

ת. חיק. דרשו ז"ל 'והשב (לשכינה) [לשכנינו] שבעתים אל חיקם' [תהלים עט, יב], מה שעשו בבית המקדש שהוא חיקו של עולם, שנאמר [יחזקאל מג, יד] 'ומחיק (העזרה) [הארץ] עד העזרה'. שוחר טוב מזמור פ"דקיד.

ת.א. חכמה. דרשו ז"ל בפסוק [ישעיה לג, ו] 'חוסן ישועות חכמת ודעת', 'חכמת' [זה] סדר קדשים, 'ודעת' זה סדר טהרות. פרק ב' דשבת [לא ע"א].

גב. חכמה כינוי לתשובה, כמו שדרשו פרק ג' דנדרים [לב ע"ב] 'החכמה תעוז לחכם' [קהלת ז, יט] זו תשובה ומעשים טובים.

גב. חכמה הוא כינוי לתורה בכללה, כמו (שם) [שדרשו] בבראשית רבה [פרשה א פיסקא ד] 'ה' בחכמה יסד ארץ' [משלי ג, יט] לא נברא העולם אלא בזכות התורה. וכן דרשו בפרשת נח [פרשה כו פיסקא ו] 'ימותו ולא בחכמה' [איוב ד, כא] בלא חכמת התורה.

ת.ב. חכם. כינוי למשה, כמו שדרשו 'עיר גיבורים עלה חכם' [משלי כא, כב] זה משה, שנאמר [שמות יט, ג] 'ומשה עלה'. פרשת אמור פרשה ל"א [פיסקא ה]. וכן דרשו פרק קמא דסוטה [יג ע"א] פסוק [משלי י, ח] 'חכם לב יקח מצוות' על משה רבינו ע"ה.

ת.ג. חכמים. כתב רש"י ז"ל בפסוק [דברים א, טו] 'ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים', ז"ל אנשים חכמים כסופים. ע"כ. ופירשו מפרשי רש"י ז"ל שהוא לשון חימוד, כלומר שהעולם חומדים להם, שאינם מגמגמים בלשונם וגם אינם (מכירים) [מאריכין] בלשונם. א"נ כסופים לשון בושח, שבושין ממעשיהם הרעים ואם רוצים לעשות איזה

ציונים והערות

קיד. לא מצאתי שם דבר. ובילקוט תהילים (רמז תכז) הדברים מפורשים.

זה עשו, כמו שאמר הכתוב [עובדיה א, י] 'מחמס אחיך יעקב וכו', שהקב"ה היה מתרעם עם ישראל שאין חוששין על גלותם, 'ותגישון שבת חמס' הגשתם עצמכם לישוב אצל עשו. ע"ש פרשה י' [פיסקא ג]. וכן דרשו בפסוק [משלי ג, לא] 'אל תקנא באיש חמס'. שם ריש פרשה י"א [פיסקא א].

תמוז. חנם. כתב רד"ק ז"ל [שורש חנן] דהמ'ם נוספת כהמ'ם דריקם, ושרשו חן. והוא מה שנאמר [שמות כא, יא] 'ויצאה חנם אין כסף' כלומר כיון שיוצאת בלא כסף כאילו יוצאת חן, שמצאה חן בעיני אדוניה. וכן כל חנם שבמקרא יתפרש כמו חן.

תמוז. חנם. דרשו ז"ל בפסוק [במדבר יא, ה] 'זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם' חנם (אין) [מן] המצוות. ספרי בפרשת בהעלותך [פיסקא פז]. ובזוהר ריש פרשת בהר [דף קח ע"א] דרשו, חנם בלא ברכה.

תיז. חנינה. דרשו ז"ל בפסוק [במדבר ו, כה] 'יאר ה' פניו אליך ויחנך', חנונים בדעת ובינה, היך מה דאת אמר אתה חונן לאדם דעת. דבר אחר, 'ויחנך בבנים, היך מה דאת אמר [בראשית לג, ה] 'הילדים אשר חנן אלהים את עבדך'. דבר אחר, 'ויחנך במשאלותיך, כמה דאת אמר [ישעיה ל, יט] 'חנן יחנך לקול זעקך'. דבר אחר 'ויחנך יעמיד ממך נביאים, כמה דאת אמר [זכריה יב, י] 'ושפכתי על בית דוד [וגו'] רוח חן ותחנונים'. דבר אחר, 'ויחנך בדברי תורה, כמה דאת אמר [משלי א, ט] 'כי לית חן הם לראשך'. דבר אחר, 'ויחנך במתנת חנם, כמה דאת אמר [תהלים קנג, ג] 'חננו ה' חננו'. דבר אחר, 'ויחנך יחנה ה' אצלך. פרשת נשא [במדבר רבה פרשה יא פיסקא ו].

תיח. חנופה. אמרו ז"ל כל חנופה שנאמר במקרא במינות הכתוב מדבר, ובנין אב שבכולן 'פחדו בציון חטאים, אחזה רעדה חניפים' [ישעיה לג, יד]. ריש פרשת וירא [בראשית רבה פרשה מח פיסקא ו].

ציונים והערות

קטו. בגמ' חולין (נו ע"א) הגירסא ונחמרו בני מעיה, בריש ולא בדל'ת. והרמב"ם בפירוש המשניות פרק ג' דחולין משנה ג' גרס ונחמדו, בדל'ת, וכתב, וכבר אמרו במחויבי שריפה וחומדת את בני מעיו. קטז. בגמ' יומא (עו ע"ב) ליתא למילה 'חמימא', ואולם יעויין לריטב"א בחידושו שם שכתב, ויש גורסים נהמא 'חמימא' דחיטי דכייחא. ע"ש.

כמה דאת אמר [תהלים יט, יא] 'הנחמדים מזהב ומפז'. ילקוט מלכים א' (סימן ד') [רמז ריט]. גם כינוי לארץ ישראל כמו שדרשו ז"ל בפסוק [תהלים לט, יב] 'ותמס כעש חמודו', אין חמודו אלא ארץ ישראל, כענין שנאמר [ירמיה ג, יט] 'ואתן לך ארץ חמדה'. ריש פרשת ואתחנן [דברים רבה פרשה ב פיסקא ב]. ומצאתי לרד"ק בפסוק 'לחם חמודות לא אכלתי' [דניאל י, ג] בשם רב האי שפירש לחם חם. ודומה לו בדברי רז"ל [חולין נו ע"א] נפלה לאור ונחמדוקטו בני מעיה, כלומר נתחממו. ובגמ' [יומא עו ע"ב] מאי לחם חמודות נהמא חמימאקטו דחיטי לא אכלי.

תיא. חמה ולבנה. כתב רש"י בריש קהלת [א, א] שהרשעים מתכנים בכינוי חמה ולבנה, שדומים לתגבורת חמה ולבנה שסופה שוקעת. וזהו שנאמר [שם ש, ה] 'זורח השמש ובא השמש'.

תיב. חמס. אמרו ז"ל ריש פרשת נח, חמס כינוי לעבודה זרה גילוי עריות שפיכות דמים, וכולהו מקראי. ע"ש פרשה ל"א [פיסקא ו]. וכן בילקוט משלי [רמז תקלה] בפסוק [משלי ג, לא] 'אל תקנא באיש חמס' זה הנואף, שכשנואף עם אשת איש והיא מתעברת, ממון הוא גוזל מבני בעל האשה ונותן לממזר. ע"כ. וזה יראה טעם הכתוב [בראשית ו, יא] 'ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס', ע"פ מה שאמרו ז"ל [עיין רש"י שם] השחתה לשון ערוה. ופירש הכתוב דבהישחת הארץ בגילוי עריות, נמשך עוד ממנו עוון חמס, כאומרם שהוא גוזל מבני [בעל] האשה.

תיג. חמס. בלשון תורה היינו גולן, ובלשון חכמים גול לחוד וחמס לחוד. גולן לא יהיב דמי, חמסן יהיב דמי. תוס' פרק הכונס [בבא קמא סב ע"א ד"ה מה], הביא דבריהם הרא"ם פרשת נח [בראשית ו, יא].

תיך. חמס. כינוי לעשו הרשע כמו שדרשו בפרשת נשא בפסוק [עמוס ו, ג] 'ותגישון שבת חמס'

דמלשון חסיד מפקי לה, שהוא מלשון מבויש ומחורף על ששינה תכסיסי מלכותו שדרך המלכים לישב בכבוד אגודות אגודות וכו', וגם לישן עד ג' שעות ביום, והוא נעשה כאחד הריקים, אין לך בושת פנים גדול מזה. והוא מה שאמרו עוד בחר הכי שם, תנא לא מפבושת שמו, אלא איש בושת שמו, ולמה נקרא שמו מפבושת שהיה מבייש פני דוד בהלכה, שהוא פירוש שלישי למאמר כי חסיד אני, מלשון 'פן יחסדך שומע' כלומר שאני משפיל עצמי להמלך עם רבי עד שאנכי מבויש ממנו. ודוק.

תכא. חסיד. כינוי למתענה. פרק קמא דתעניות דף י"א [ע"ב], ריש לקיש אמר נקרא חסיד, שנאמר [משלי יא, יז] 'גומל נפשו איש חסד'. ופירש רש"י ז"ל [ד"ה נקרא] המתענה. והתוס' ז"ל [שם ד"ה גומל] פירשו בהפך, דחסיד נקרא מי שאינו מתענה. ע"ש. וביומא דף ל"ח [ע"ב] דרשו פסוק [שמואל-א ב, ט] 'רגלי חסידיו ישמרו', על מי שעברו רוב שנותיו ולא חטא שוב אינו חוטא. ובבא קמא פרק המניח [ל ע"א] אמר ר' יהודה האי מאן דבעי למיהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין. רבא אמר מילי דאבות. ואמרי לה מילי דברכות. ע"כ. ודרשו ז"ל [חולין סג ע"א] 'את החסידה' [ויקרא יא, יט] למה נקרא שמה חסידה, שעושה חסידות עם חברותיה, כלומר במזונותיה, שמחלקת להם. ובפרק ה' דאבות אמרו עוד (ג') [ארבעה] דברים שעליהן נקרא חסיד, האומר שלי שלך ושלך שלך חסיד [שם משנה י, ה] הרוצה שיתן ויתנו אחרים [שם משנה יג], הולך לבית המדרש ועושה [שם משנה יד], קשה לכעוס ונוח לרצות חסיד [שם משנה יא].

תכב. חסיד. בכל מקום הוא חסיד מעיקרו, שלא חטא כל ימיו, כך מתבאר מסוגיא דפרק הגוזל עצים [בבא קמא] דף ק"ג [ע"ב], עלה דמתני' דקתני גזל את חבירו שוה פרוטה ונשבע לו, יוליכנו אחריו למדי, דלית ליה כפרה עד שיחזיר ביד הנגזל עצמו. ופריך התם, נשבע לו, אין, לא נשבע לו לא, מני לא רבי טרפון ולא רבי עקיבא, דתניא גזל אחד מחמישה ואינו יודע איזה מהם גזל, מניח גזילה

תיט. חסד. הוא כינוי לשם מלאך שנקרא חסד, כמו שאמרו ז"ל בבריאת אדם הראשון, נעשו כתות מלאכי השרת וכו', חסד אומר יברא, שהוא גומל חסדים וכו'. בראשית רבה פרשת בראשית [פרשה ח פיסקא ה]. ובשחר טוב מזמור פ"הק"י בפסוק [תהלים פט, טז] 'חסד ואמת יקדמו פניך', חסד זה אהרן, כמה דאת אמר [דברים לג, ח] 'תומיך ואוריך לאיש חסידך'. ואמת זה משה, שנאמר [במדבר יב, ז] 'בכל ביתי נאמן הוא'.

תכ. חסיד. כתב הרב בעל שתי ידות ז"לקיח בשם ספר החסידים [סימן ז], שטעם שם חסיד הוא על שם הכתוב [דברים יד, יח] 'והחסידה' שתרגומו הוא וחוריתא. וכתוב [ישעיה כט, כב] 'ולא עתה פניו יחוור', שהוא לשון בושת והלבנת פנים, שמביישים אותו והוא כחרש ולא ישמע וכאילם לא יפתח פיו. וכתב הרב ז"ל דבחנם דחק להביא [מהחסידי] [מהחסידיה] ותרגומו, כי מקרא מלא הוא 'חסד הוא' [ויקרא כ, יז], וכתוב [משלי כה, יז] 'פן יחסדך שומע'. ע"כ. ועל דרך זה פירש הכתוב [יונה ב, ט] 'משמרים הבלי שוא חסדם יעזובו', כלומר מאהבת הנס שנעשה להם, חרפת ע"ז שלהם יעזובו ויאמינו בה'. ולענ"ד אין מקום להשגת הרב ז"ל, כי ענין חסד שהוא הגמלות הטוב, וענין חסד שהוא חרפה שניהם ענין אחד. כי כמו שהחסד הוא תוספת הטוב ויתרון הגמול, כן חסד תוספת הזנות ויתרון הנבלה, כמו שכתב הרב אבן עזרא [ויקרא שם]. א"כ אין ראיה מ'חסד הוא' שהוא לענין בושת והלבנת פנים, אבל מהחסידיה חוריתא יליף לה שפיר. וכן מצאתי בשחר טוב מזמור טו"ב ופ"ו, אמרו ז"ל, כל השומע קללתו ושותק נקרא חסיד, דוד שמע קללתו ושתק, לכן נקרא חסיד. ע"כ. ובפרק קמא דברכות [ד ע"א] פירשו כינוי חסיד שהוא תואר לעוסק בתורה בחצות לילה, אי נמי למזכה את הרבים, בפסוק [תהלים פו, ב] 'לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני', חד אמר לא חסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד ג' שעות ביום, ואני 'חצות לילה אקום להודות לך' [שם קיט, סב]. וחד אמר לא חסיד אני שידי מלוכלכות וכו' כדי לטהר אשה לבעלה. ואפשר

ציונים והערות

ק"ז. לא מצאתי שם דבר. ועיין במדרש שמות רבה (פרשה ה פיסקא י) דכן איתא שם. קיח. המהר"ם די לונזאנו בסוף ספרו שתי ידות בחלק דרך חיים, בבאור הפיוט בזאת יבחנו (דף ק ע"ב).

שיש בו נדנדוד של עבירה. ואע"ג דלאו שכר שבת גמור הוא, שהרי לא התנה ומהפקרא קא זכי, ומיהו חסיד לא מיקרי אלא א"כ מוותר משלו. והכא בירא שמים עסקינן ולא חסיד לוותר משלו, ולא ניחא ליה דליתנהי מאחריני בזכיה דהפקר דידע דשלא מרצונו הפקירו, ובחנם לא ניחא ליה למטרח, דלאו חסיד הוא למחול על שלו. ועיין ביפה מראה שלהי סוטה, עלה דאמרינן [עבודה זרה כ ע"ב] מביאה לידי חסידות, כתב בשם הר"ן שכל מעשיו לשם שמים. והוא ז"ל כתב כמו שכתב רש"י כאן.

תבה. חפצים. כינוי למצוות, כמו שאמר הירושלמי דפאה [פרק א הלכה א] 'וכל חפצין לא ישוו בה' [משלי ג, טו] אלו המצוות, כמה דאת אמר [ירמיה ט, כג] 'כי באלה חפצתי נאום ה'', ללמדך אפילו כל מצוות התורה אינן שוות לדבר אחד מן התורה. וכן דרשו במדרש קהלת [פרשה ג פסקא א] בפסוק [קהלת ג, א] 'ועת לכל חפץ', ובפסוק [שם יב, י] 'ביקש קהלת למצוא דברי חפץ'.

תבו. חפשי. כינוי למת, כמו שנאמר [תהלים פח, ו] 'במתים חפשי'. ובתלמוד ירושלמי אמרוקב 'וישב בבית החפשית' [מלכים ב טו, ה] עשה לו בית בבית הקברות, כמה דאת אמר [תהלים שם] 'במתים חפשי'.

תבו. חץ. כינוי לרעב, כמו שדרשו 'חיצו אכלה בס' [דברים לב, כג] אלו חיצו רעב, כמה דאת אמר [יחזקאל ה, טז] 'בשלחי את חיצו הרעב הרעים'. ספרי פרשת האזינו [פיסקא שכא]. (ובעירובין) ובערכין דף ט"ו [ע"ב] דרשו, חץ על לשון הרע, כמה דאת אמר [ירמיה ט, ז] 'חץ שחוט לשונם'. ובפרק קמא [דקידושין] [ל ע"ב] דרשו 'חצי גבור' [תהלים קכ, ד] על דברי תורה. ע"ש.

תבה. חק. הוא שם כולל לתורה, כמו שדרשו בתורת כהנים [בחוקותי פרשת א פסקא א] 'אם בחוקותי תלכו' [ויקרא כו, ג] שתהיו עמלים בתורה.

ביניהם ומסתלק, דברי רבי טרפון, רבי עקיבא אומר עד שישלם גזילה לכל אחד מהם. מני, אי רבי טרפון אע"ג דאשתבע אמר מניח גזילה ביניהם, אי רבי עקיבא אע"ג דלא אשתבע אמר עד שישלם לכל אחד בידו. ומשני לעולם רבי עקיבא היא, וכי קאמר רבי עקיבא עד שישלם גזילה לכל אחד היכא דאשתבע הוא דקאמר, דאמר קרא [ויקרא ה, כד] 'לאשר הוא לו יתננו ביום אשמתו'. ומתיב רבא מברייטא, דתניא מעשה בחסיד אחד שלקח משני בני אדם ולא היה יודע מאיזה מהם לקח, עד שבא רבי עקיבא ואמר לו אין לך תקנה עד שתשלם לכל אחד ואחד. ואי ס"ד במשתבע קאמר רבי עקיבא חסיד מי משתבע בשיקרא. וכי תימא דמשתבע והדר הוי חסיד, והא כל אתר דאמרינן מעשה בחסיד אחד, או רבי יהודה בן בבא או רבי יהודה בר אלעאי, ורבי יהודה בן בבא ורבי יהודה בר אלעאי חסידי דמעיקרא הוו. ומשני לה התם באנפא אחרינא. ע"ש.

ואפשר זה רמז דוד המלך ע"ה בפסוק [תהלים פו, ב] 'שמרה נפשי כי חסיד אני הושע עבדך הבוטח אליך', כלומר אל תתמה איך אמלא פי לומר כי חסיד אני, ואין חסיד אלא חסיד מעיקרו, והלא עוון בת שבע בידי, לזה אמר הושע עבדך הבוטח אליך, כך לא נאמר, אלא אליך שאמרת 'בחנני ה' וגנסי' [שם כו, ב] והוכרתי לחטוא כי היכי דלא לימרו עבדא זכי למאריה, עבדך דייקא. א"כ אף שחטאתי אין בידי עוון אשר חטא.

תבג. חסיד. כתב הרמב"ם פרק ה' מהלכות מלוה [הלכה ח], הנותן מעותיו קרוב להפסד ורחוק לשכר, הרי זה נקרא חסיד.

תכר. חסיד וירא שמים. קיט כתב רש"י ז"ל בשבת פרק כל כתבי דף ק"ך [ע"א], עלה דאמר רבא וכי חסידי אגרא דשבתא שקלי. אלא אמר רבא הכא בירא שמים עסקינן דלא ניחא ליה ליהנות מאחרים, ובחינם נמי לא ניחא ליה דלטרח. ופירש רש"י ז"ל, אם חסידים הם, יש להם לוותר משלהם בכל דבר

ציונים והערות

קיט. עיין לקמן בדברי רבינו בחלק לשון חכמים (מערכת אות ח סימן רנז). ובחלק לשון בני אדם (מערכת אות ח סימן תרכח) שהביא נמי להאי כללא. קב. ברש"י במלכים שם ציין לדברי הירושלמי הללו, ולפנינו ליתא.

אמר [ויקרא יח, ל] 'בלבתי עשות מחקות התועבות'.
ע"ש.

תלד. חק. לישנא דמזוני, דכתיב [בראשית מז, כב] 'ואכלו את חוקם', א"נ הטריפני לחם חוקי [משלי ו, ח]. פרק ב' דביצה [טז ע"ב].

תלה. חק ומשפט. כתב בספר לב אריהקבא [ריש פרשת עקב] חק כינוי לתורה שבכתב, משפט כינוי לתורה שבע"פ. ולענ"ד זה יהיה רמז הכתוב [משלי ל, ח] 'הטריפני לחם חוקי', ע"פ מ"ש הר"מ אלשיך ז"ל, בפרשת חקת [במדבר כ, יג-כ] דאכילה ושתיה, אכילה זוכים ישראל בזכות תורה שבכתב, ושתיה בזכות תורה שבע"פ, שעל כן אמרו ז"ל [ילקוט חוקת רמז תשסג] ששנה משה פרק אחד על הסלע ונתן מימיו. ע"ש בארוכה בנועם דברותיו.

זזה אצלי טעם מאמרם ז"ל, בפרשת בשלח פרשה כ"ה [פיסקא ז], ז"ל, 'הנני ממטיר לכם לחם' [שמות טז, ד] הדא הוא דכתיב [משלי ט, ה] 'לכו לחמו בלחמי', אמר הקב"ה מי גרם לכם לאכול מן המן מפני שקיבלתם את החוקים ואת המשפטים, כמה דאת אמר [שמות טו, כה] 'שם שם לו חק ומשפט'. הוי בזכות לחמי נטלתם לחמו של מן, ע"כ. וכאן הבן שואל, מה בא ללמדנו ומי לא ידע בכל אלה, וחזן מן המכוון יתכן שהוא לענין אמרו לחמו בלחמי לחם מן השמים, והכוונה כלפי מה שאמרו בפרק (השולח) [החובל] [כבא קמא פז ע"ב], אפילו למ"ד יכול הרב לומר לעבד עשה עמי ואיני זנך, היינו בעבד כנעני דלא כתיב ביה עמך, אבל בעבד עברי דכתיב ביה [דברים טו, טז] 'כי טוב לו עמך', עמך במאכל, לא. והנה כל זמן שישראל עדיין לא קיבלו עליהם חוקים ומשפטים היה דינם כעבד כנעני, אכן כשקיבלו עליהם את החוקים ואת המשפטים דינם כעבד עברי, וקרינן בהו כי טוב לו עמך, כביכול עמך במאכל. והוא אשר תרמוז דברו יתברך, מי גרם לאכול מן לחמי דייקא, שהם יאכלו בלחמו ממש מפני שקיבלתם את החוקים ואת המשפטים, דיש להם עמי דין עבד עברי דכתיב ביה

תכט. חק. כינוי למילה, כמו שדרשו ז"ל [ילקוט בראשית רמז קן] 'ופערה פיה לבלי חק' [ישעיה ה, יד], אין חק אלא מילה, כמו שנאמר [תהלים קה, ה] 'אשר כרת את אברהם וגו' ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם', ישראל שהם מולין נמלטים ממנה.

תל. חק. כינוי לתפילין כמ"ש [שמות יג, י] 'החקה הזאת מימים ימימה' [עירובין צו ע"א]. ובפרק כיצד מברכין [ברכות מד ע"ב] אמרינן דמברכין בכתר דמסלקי תפיליהו לשמור חקיו.

תלא. חק. כינוי לעיבור שנים וחדשים. בבראשית רבה פרשה ט"ו [פיסקא כה] בפסוק [תהלים קמו, יט] 'חקיו ומשפטיו לישראל'.

תלב. חק. כינוי למועדים, כמו שדרשו בשמות רבה פרשה ט"ו [פיסקא כה] 'חקיו ומשפטיו לישראל' [תהלים קמו, יט], חקיו אלו המועדות, שתלויים בהם המשפטים. ע"כ. ולכאורה קשה דבשלמא בעיבור החדשים תלויים בהם המשפטים, כדמפרש התם, אבל במועדים מאי שיאטיהו דמשפטים. ושמא י"ל דהיינו דכל הדבר הקשה היו ממחינין עד הרגל, כמו שאמרו בגמ' [חולין מח ע"א] מעשה באסיא ועלו עליה ג' רגלים [ליבנה], וברגל השלישי התירוה. ועל זה אמרו אלו המועדות, שתלויים בהם המשפטים. וזה יהיה טעם סמיכות פרשת המועדים לפרשת שופטים ושופטים וכו'. וק"ל.

תלג. חק. כינוי למעשרות, כמו שדרשו בפסוק [ישעיה כד, ה] 'כי עברו תורות', חלפו חק, חק אלו המעשרות. ע"ש הובא בילקוט ישעיה רמז תכ"ה. ובפסוק [שמות טו, כו] 'ושמרת כל חקיו', אמרו בילקוט [שמות רמז רנז] בשם המכילתא [דרבי ישמעאל בשלח - מס' דויסע פרשה א] ז"ל, כל חקיו אלו ההלכות. וכן דרשו [ילקוט שם רמז רע] בפסוק [שם יח, טז] 'והודעתי את חוקי האלהים'. ועוד דרשו בפסוק הנזכר 'ושמרת כל חקיו' אלו העריות, כמה דאת

ציונים והערות

קבא. ספר לב אריה לכמה"ר יהודה אריה ליב ב"ר יהושע האשקי - דרשות ופשטים על מדרשים תמוהים על סדר התורה והמגילות. קחנו משם.

תל"ט. חרב. כינוי לתפלה, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [בראשית מה, כב] 'אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי' זו תפלה. בבבא בתרא דף קכ"ג [ע"א].

תמ. חרפה. כינוי לרעב, כמו שדרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה סג פיסקא יד] בפסוק [משלי יח, ג] 'בבוא רשע בא גם בוז ועם קלון חרפה' זה עשו, שנתלולו עמו קלון של רעב, ואין חרפה אלא רעב, כמה דאת אמר [יחזקאל לו, ל] 'חרפת רעב בגויים'. ובפסוק [בראשית ל, כג] 'אסף אלהים את חרפתי' דרשו ז"ל, אין חרפה אלא ערלה, שנאמר [שם לו, יד] 'כי חרפה היא לנו' שהיתה רחל מצירה שתינתן בחלקו של עשו. תנחומא פרשת ויצא [סימן כ] קכ"ג.

תמא. חרש. בלשון המקרא הוא קבד (שומע ואינו מדבר) [מדבר ו, ו] ואינו שומע, כדאיתא בגיטין דף ע"א [ע"א].

תמב. חשך. יתייחס על דרך הספקיי, על דרך שדרשו ז"ל 'במחשכים הושבני' [איכה ג, ו] זה תלמוד בבלי. פירש רש"י בפרק זה בורר [סנהדרין] דף כ"ד [ע"א ד"ה במחשכים], שתלמודם ספק בידם.

תמג. חשך. כינוי ליצר הרע, כמו שדרשו ז"ל ריש פרשת מקץ [בראשית רבה פרשה פט פיסקא א] בפסוק [איוב כח, ג] 'קץ שם לחושך' זה יצר הרע. גם חשך כינוי לגהינם, כמו שנאמר [תהלים לה, ו] 'יהי דרכם חשך' [ויקרא רבה פרשה כז פיסקא א].

גם כינוי למעשים של רשעים, שנאמר [ישעיה כט, טו] 'והיה במחשך מעשיהם'. מדרש [רבה] אמור פרשה ז"ך [פיסקא א]. וברבה פרשת מצורע פרשה ח"י [פיסקא ג], אמרו שהוא כינוי למלאך המות, ז"ל, כשאמרו ישראל 'נעשה ונשמע' [שמות כד, ז] קרא הקב"ה למלאך המות ואמר לו אין לך עסק באומה זו. הדא הוא דכתיב [דברים ה, יט], 'ויהי כשמעכם את הקול מתוך החושך' וכי חשך יש למעלה, אלא זה מלאך המות שקרוי חשך. ע"כ. ובפרק אלו טרפות

כי טוב לו עמך במאכל. אמנם על פי (אמות) [אמרן] הקודם ירצה הכוונה לפי ששם במרה על עסקי המים כתיב שם שם לו חק ומשפט, תורה שבכתב ותורה שבע"פ. על כן בא להודיעם פה כי על עסקי השתיה בלבד היה תורה שבע"פ, ועל האכילה הוא ענין תורה שבכתב, והא בלא הא לא סגיא. ולזה אמר מי גרם לכם לאכול מן המן מפני שקיבלתם את החוקים ואת המשפטים, דאילו במשפטים שהוא תורה שבע"פ לא הייתם זוכים רק בשתיה ולא באכילה, אבל בזכות לחמי שהוא תורה שבכתב שלו מזון הלחם, (ב)ממנו תזכו לאכילה, כמו שכתב הר"ם אלשיך ז"ל. והוא אשר תרמוז הכתוב הטריפני לחם חוקי, לפי דברי הרב בעל לב אריה ז"ל, דחק כינוי לתורה שבכתב. לזה אמר הטריפני לחם שהוא בא לי בזכות חוקי.

תלו. חוקים. אמרו בריש פרשת בחוקתי [ויקרא רבה פרשה לה פיסקא ד], טעם שנקראו חוקים על שם שבהם חקק את השמים ואת הארץ. גם על שם שהם חקוקים על היצר הרע. גם על שם שמביאים לאדם לחיי העולם הבא. ופירשו המפרשים ז"ל, דדריש חוקים לשון חיים, כי הקוף מתחלף באי"ק בכ"ר ביו"ד, והו"ל כאילו אמר חיים. ע"כ קכב.

תלוז. חוקה. כתבו התוס' זבחים דף י"ח [ע"א ד"ה אתיא], עלה דאמרינן ת"ל חוקה חוקה לגזירה שוה, ז"ל, מכאן אומר ר"ת דהא דאמרינן במנחות 'כל מקום שנאמר תורה וחוקה אינו אלא לעכב', לאו חד טעמא נינהו, דחוקה מגזירה שוה ותורה ממשמעות.

תלח. חרב. כינוי למילה, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [תהלים מה, ד] 'חגור חרבך על ירך'. ובילקוט פרשת בשלח [רמז רמט] בפסוק [שמות טו, ט] 'אריק חרבי', אמרו אתן חרבי אין כתיב כאן, אלא אריק חרבי, אמר לבעול לזכוריהן, כענין שנאמר [יחזקאל כח, ז] 'והריקו חרבותם על יפי חכמתך'.

צינונים והערות

קבב. הנה ישנם כמה וכמה אפשרויות של חילופי אותיות כדוגמת א"ת ב"ש בו מתחלפת האות ת' עם האות א', וכן על זה הדרך, כעין זה ישנה אפשרות של החלוקה שהזכיר כאן רבינו והיא שכ"ב האותיות מחלקים לתשעה קבוצות אי"ק בכ"ר ג"ש דמ"ת הנ"ך וס"ם זע"ן חפ"ף טצ"ץ. על כן לפנינו האות יו"ד מתחלפת באות קו"ף. קבג. ע"פ דפוס בובר.

קכד. מאי דנקט רבינו חרש 'בלשון המקרא' הוא משום מאי דכתיב 'ואני כחרש לא אשמע וכאלם לא יפתח פיו' (תהלים לח, יד) ואלו הם דברי הגמ' בגיטין שצ"ן שם.

שאומר השליש שבינינו. כך בתו של יעקב היא כנסת ישראל, שנאמר [שמות יט, ג] 'כה תאמר לבית יעקב, והקב"ה כביכול חתנו. התחיל יעקב קובל, א"ל הקב"ה לא מה שאתה קובל אלא הרי השמים יוכיחו, שהורידו לבניך מן וכו'. ע"ש. ורז"ל דרשו בפסוק [שיר השירים ג, יא] 'ביום חתונתו' בסיני 'וביום שמחת לבו' במילואים. דבר אחר, 'ביום חתונתו' על הים, 'וביום שמחת לבו' בירושלים. בפרשת פקודי בתנחומא [סימן תקכ"ו].

[חולין מד ע"א] דרשו, 'והכסיל בחושך הולך' [קהלת ב, יד] לתופס בשתי חומרות כבית שמאי וכבית הללקה.

תמז. חתן. כינוי לקב"ה, כמו שדרשו בספר אגדת בראשית (דף קס"ה ב') [פרק סב] ז"ל, 'למה תאמר יעקב' [ישעיה מ, כז] משל לאדם שהשיא את בתו, התחיל קובל על חתנו ואומר אינו מעלה מזונות. א"ל חתנו לא מה שאתה אומר אלא מה

אות המי'ת

זכנ דרשו 'כי תקדמנו ברכות טוב' [תהלים כא, ד] זו ברכת משה, זו ברכת הקב"ה, זו ברכת התורה. ע"ש בשוחר טוב.

זכרבה ריש פרשת אחרי מות [פרשה כ פיסקא א] אמרו טוב זה דוד, דכתיב [שמואל א-טז, יב] 'וטוב רואי'. ע"כ. עוד עיין פרק קמא דעירובין [כו ע"א], קרי עלייהו ריש גלותא 'חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו' [ירמיה ד, כב] כלומר שידעו לאסור, ולהיטיב לא ידעו, היינו שלא ידעו להתיר. ע"ש.

זכרבה פרשת ואתחנן קכ"ז טוב זה ארץ ישראל, דכתיב [דברים ג, כה] 'ההר הטוב'.

זכרבה שמואל א' [רמז קן] בפסוק [ח, ז] 'ויאמר ה' שמע בקול העם', דרשו 'ופחדו אל ה' ואל טובו' [הושע ג, ה] 'אל טובו' זה בית המקדש.

זכרבה רבה [פרשה ט] בפסוק [בראשית א, לא] 'והנה טוב מאד', דרשו 'טוב' זה העולם הזה, 'מאד' זה עולם הבא. 'טוב' זה יצר הטוב, 'מאד' זה יצר הרע. 'טוב מאד' זה שינה, מתוך שהוא ישן קמעא הוא עומד ויגע בתורה.

זכרבה רות [פרשה ה פיסקא טו] דרשו, 'וייטב לבו' [רות ג, ז] שבירך על מזונו.

זכנ. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת וישב [בראשית לו, לו], שלא יאמר טביחה על הריגת האנשים, רק על הבהמות. ופירוש 'טביחה ולא חמלת' [איכה ב, כא] שהרגם כטובח בהמות בלי חמלה, שהרי לעיל מינה כתיב 'הרגת ביום אפך', וכשרצה להודיע שהוא בלי חמלה כינה ההריגה בלשון טביחה, ולכן אחריו ולא חמלת. ואין טענה מ'איריך רב טביחא' [דניאל ב, יד] דלשון ארמי לחוד ולשון הקודש לחוד. ע"כ. ומאי דכתיב במלכים [ב כה, ח] 'בא נבזוראדן רב טביחא', ר"ל לפי דבריו שהיה משוחטי בהמות.

זכנ. אמרו ז"ל בשלהי פרק האומנים [בבא מציעא פג ע"א], 'למען תלך בדרך טובים' [משלי ב, כ], לפנים משורת הדין.

זכנ. כינוי למילה, כמו שדרשו פרק קמא דסוטה [יב ע"א] על משה שנולד מהול, שנאמר [שמות ב, ב] 'ותרא אותו כי טוב הוא'. ובפרק ה' דמנחות [נג ע"ב] אמרו טוב זה משה, דכתיב [שמות סס] 'ותרא אותו כי טוב הוא'. טוב זו תורה, דכתיב [משלי ד, ב] 'כי לקח טוב'. טוב זה הקב"ה, דכתיב [תהלים קמה, ט] 'טוב ה' לכל'. טובים אלו ישראל, דכתיב [שם קכה, ד] 'הטיבה ה' לטובים'. ע"כ.

ציונים והערות

קבה. עיין עוד בדברי רבינו לקמן מערכת אות כ' (סימן תקלג) ערך כסיל. קבו. ע"פ דפוס בוכר. קבו. לא מצאתי למדרש זה, אולם בפסיקתא זוטרתא [לקח טוב] (בראשית פרק לו) איתא 'מצא טוב זה ארץ ישראל שנקראת טובה, שנאמר אל ארץ טובה ורחבה (שמות ג, ח), ואומר, הנה הטוב הזה והלבנון' (דברים ג, כה).

שאינו מקיים דברי חכמים קדוש הוא דלא מיקרי, רשע נמי לא מיקרי, וק"ל.

תמט. טוב. כינוי לטוביות הבלתי היות מום בו, כמו שדרשו בתורת כהנים [בחוקותי פרשתא ג פרק ט פסקא ו] בפסוק [ויקרא כז, י] 'לא ימיר אותו טוב ברע' תם בבעל מום, כמו שנאמר [דברים יז, א] 'אשר יהיה בו מום כל דבר רע'.

תנ. טוב. כתבו הפוסקים ז"לקב"ח דאין לברך ברכת הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב, עד שיצא מהצרה לגמרי, כדי שיוכל לומר שגמלני כל טוב, שהרי לא נאמר כי טוב ביום ב', שלא נגמרה מלאכת המים, שלשון טוב מורה על טובה שנגמרה בטובה ובמילואה. ע"כ. וכ"כ רש"י פרק ט' דברכות [נד ע"ב ד"ה צריכין], גבי ד' צריכים להודות, ז"ל, צריכים להודות כשיוצאים מהסכנה, ע"כ. עוד דרשו ז"ל בפרק קמא דשבתקב"ט בפסוק [דברים ה, כה] 'למען ייטב להם', שלא תהא אומה ולשון שולטת בהם. ע"ש ברש"י ז"ל.

תנא. טוב. נאמר באתרא דלא ישתכח ביה ריתחא, כמה דאת אמר [במדבר כד, א] 'כי טוב בעיני ה' לברך את ישראל'. זוהר פרשת בראשית, דף מ"ו ריש ע"א.

תנב. טוב. (בחלק) אמרו [סנהדרין לט ע"ב] 'בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לה' כי לעולם חסדו' [דברי הימים-ב כ, כא], א"ר יונתן מפני מה לא נאמר בהודאה זו כי טוב, לפי שאין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים. ע"כ. וזה רמז הכתוב [הושע יד, ג] 'קחו עמכם דברים ושובו אל ה' אמרו אליו כל תשא עון וקח טוב' וכו', שהכונה שאם לא יועיל מעשה התשובה, רשעים יאבדו ואין טוב לפניו, אך כל תשא עון וקח טוב ירצה יתואר לך תואר טוב.

תנג. טהור. אמרו פרק קמא דיומא דף כ"א [ע"א], מאי דכתיב [ויקרא כד, ו] 'על השולחן הטהור' מכלל שהוא טמא. ופירש רש"י דטהור לא יאמר רק על הדבר שמקבל טומאה. ואיכא למידק מקרא

ובירושלמי דשביעית [פרק ו הלכה א] אמרו על פסוק [שופטים יא, ג] 'ויברח יפתח מפני אחיו וישב בארץ טוב', אמר רבי יהושע בן לוי למה נקרא שמה טוב, שהיא פטורה מן המעשרות. והוא הפך לשון טבל, שאמרו חכמים [רמב"ם פירוש המשנה פרק ז דברכות משנה א] מאי טבל טב לא. ובבבבב רבה פרשה ג' [פסקא ב] דרשו פסוק [תהלים סה, ה] 'נשבעה בטוב ביתך', על שבט הלוי שהיו אוכלין המעשרות. ע"ש.

ובפרק ג' דאבות [משנה יד], חביבים ישראל שניתן להם כלי חמדה שבו נברא העולם, שנאמר [משלי ד, ב] 'כי לקח טוב'. ופירש הרב ברטנורא טוב כינוי לבריאת העולם, שנאמר בכל יום וירא אלהים כי טוב כלומר ע"י הלקח נברא העולם שנאמר בו כי טוב.

ובזוהר פרשת חיי שרה, דף קל"א [ע"א] דרשו בפסוק [ירמיה יז, ו] 'ולא יראה כי יבוא טוב', דא תחיית המתים. ע"ש.

ובפרק קמא דעבודה זרה [ה ע"א] דריש פסוק [דברים ה, כה] 'למען ייטב להם' שלא תהא אומה ולשון שולטת בהם, ואיכא דאמרי שלא תהא מלאך המות שולט בהם, ופריך והא ייטב כתיב, טובה הוא דהוי לעולם, הא מיתה איכא. ומשני כיון דליכא מיתה אין לך טובה גדולה מזו.

תמח. טוב. הוא תואר לטוב לשמים ולבריות, כמו שדרשו פרק קמא דקידושין [מ ע"א] אמרו 'צדיק כי טוב' [ישעיה ג, י], וכי יש צדיק שהוא טוב, וצדיק שאינו טוב, אלא, טוב לשמים וטוב לבריות זהו צדיק טוב, טוב לשמים ורע לבריות זהו צדיק שאינו טוב. ובכל מקום שנאמר לא טוב דייקי רז"ל לא טוב אלא רע, כמו שדרשו בשבת פרק שואל [קמט ע"ב] 'גם ענוש לצדיק לא טוב' [משלי יז, כו] אלא רע, וכתיב [תהלים ה, ה] 'לא יגורך רע'. ואיכא למידק עלה דאמרין פרק ב' דיבמות [כ ע"א], כל המקיים דברי חכמים נקרא קדוש. א"ל רבא וכל מי

ציונים והערות

קכת. עיין אליה רבה או"ח (סימן ריט סק"א).
קכט. לא נמצא בגמ' שבת דבר בענין, ויעיין בגמ' עבודה זרה (ה ע"א).

לשון טומאה על דבר הנמנע. וברכה פרשת נשא פרשה ז' [פיסקא י] בפסוק [במדבר ה, ב] 'כל צרוע וכל טמא לנפש', דרשו שם 'וישלחו מן המחנה על גלותן של ישראל', שהיה על ג' עבירות ע"ז, ג"ע, ש"ד. ודרשו כל טמא לנפש זה שפיכות דמים שמטמא את הארץ. ע"ש.

תנו. טל. אמרו ז"ל [ילקוט בראשית רמז קטו] בפסוק [בראשית כז, כח] 'ויתן לך האלהים מטל השמים' 'טל' זה מקרא, 'משמני הארץ' זו משנה, 'ורוב דגן' זו תלמוד, 'ותרוש' זו אגדה. ע"כ. ובבראשית רבה פרשה ס"ו [פיסקא ג] דרשו 'מטל השמים' זו ציון, היך מה דאת אמר [תהלים קלג, ג] 'כטל חרמון שיוורד על הררי ציון'. ובמכילתא [רבי ישמעאל בשלח - מס' דויסע פרשה ג] הובא בילקוט [שמות רמז רס] בפסוק [שמות טז, יג] 'ותעל שכבת הטל' זו תפלתן של אבות שהיו שוכבין כטל על הארץ.

תנו. טרב. כתב רש"י בפרשת בראשית [ב, ה] ובפרשת וארא [ט, ל], כל טרם שבמקרא לשון עד לא הוה, ופירש הרא"ם [בראשית ב, ה] שהוא במקום ב' מילות עדיין לא, וכן תירגם אונקלוס עד לא. והרב אבן עזרא והרמב"ן ז"ל חולקין וכתבו, שאין לשון טרם כמו לא, אבל הוא כטעם קודם. וע"ש ברא"ם באורך.

תנח. טרף. דרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה לג פיסקא ו], בפסוק [בראשית ח, יא] 'והנה עלה זית טרף בפיה' אמרה לו לנח מוטב מר מזה ולא (מתוך) מתוך [מתחת] ירך, ופירש רש"י ז"ל דדריש טרף לשון מזונות, ובפיה לשון אמירה. וכן דרשו בזוהר [ויקרא דף צ ע"א] בפסוק [תהלים קיא, ה] 'טרף נתן ליראי' על המזונות.

ד'אמרות ה' אמרות טהורות' [תהלים יב, ז], דדברי תורה נמשלו כאש, מה אש אינו מקבל טומאה, אף דברי תורה אינם מקבלין טומאה, כמו שאמרו בפרק מי שמתו [ברכות כב ע"א], ואפ"ה קרי ליה טהורות. ויתכן דהא קשיתיה לרז"ל ריש פרשת אמור [ויקרא רבא פרשה כו פיסקא א], ודרשו בו שעיקם הקב"ה שמונה אותיות שלא להוציא דבר של טומאה מפיו, הדא הוא דכתיב [בראשית ז, ב] 'ומן הבהמה אשר לא טהורה היא', והיינו דכתיב אמרות ה' אמרות טהורות. ע"כ. עוד כתב רש"י ז"ל בפרשת נשא [במדבר ו, ט] בפסוק 'וגלח ראשו ביום טהרתו', ז"ל, ביום טהרתו ביום הזייתו. ע"כ. וכתב הרא"ם ז"ל [שם] וקורא אותו טהרתו, דאע"פ שלא נטהר לגמרי כל עוד שלא הביא כפרתו, מפני שיום הזייתו הוא קצת טהרתו. ע"כ. ובפירוש זהב טהור פירשו רז"ל שהיו מכניסים אותו לאור ולא היה חסר כלום.

תנדר. טחן. דרשו ז"ל בפרק קמא דסוטה דף י' ע"א [פסוק [שופטים טז, כא] 'ויהי טוחן בבית האסורים', אמר רבי יוחנן אין טחינה אלא לשון עבירה, וכן הוא אומר [איוב לא, י] 'תטחן לאחר אשתי' שכל אחד הביא לו אשתו לבית האסורים, כדי שתתעבר ממנו.

תנה. טמא. כינוי לדבר האיסור, כמו שדרשו ז"ל פרק קמא דסוטה [ט ע"ב] 'ואל תאכלי כל טמא' [שופטים יג, ד] מאי כל טמא דברים האסורים לנזיר, 'משרת ענבים' [במדבר ו, ג] וכו'. וכ"כ הרד"ק בפסוק [דברים כד, ד] 'אחרי אשר הוטמאה' לשון מניעה, שנמנעה ממנו שלא יכול לקחתה בעודה אשת האחרון, אבל אם זנתה מותרת, דלא נמנעה ממנו כמו שאמרו ז"ל. והביא ראיה מכאן דאמר

אות היו"ד

אסור בהנאה, שנאמר [שמות יג, ג] 'ולא יאכל חמץ' לא יהא בו היתר אכילה.

תס. יגיע. אמרו ברבא פרשת נשא פרשה (ו') [ח'] [פיסקא ט] 'יגיע כפיך כי תאכל' [תהלים קכח, ב] אין יגיעה אלא מעשים טובים, כמה דאת אמר [איוב

תנט. יאכל. אמרו בתורת כהנים פרשת שמיני [פרשתא ג פרק ה פיסקא א] בפסוק [ויקרא יא, יג] 'לא יאכלו' לחייב את המאכיל כאוכל. שכן משמע לא יהיו נאכלים על ירך. ע"ש ברא"ם ז"ל. ולפעמים יאכל נדרש לאסור בהנאה, כדאמרין בפרק כל שעה [פסחים כא ע"ב], אמר חזקיה מנין לחמץ בפסח שהוא

ג, [ז] 'ושם ינחו יגיעי כח'. ובפרק אלו טריפות [חולין] דף מ"ד [ע"ב], אמרו 'גיעי כפיך' זה שקורא ושונה ורואה טרפה לעצמו. ועיין מה שפירשו כת הקודמין במאמר [ברכות ח ע"א] גדול הנהנה מיגיעו.

תסא. יד. אמרו בפרק הקומץ [מנחות] דף ל"ו ע"ב, תנו רבנן יד, זו שמאל, אתה אומר שמאל, או אינו אלא ימין, ת"ל 'אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים' [ישעיה מח, יג], ואומר [שופטים ה, כו] 'ידה ליתד תשלחנה וימינה וכו', ואומר [תהלים עד, יא] 'למה תשיב ירך וימינך וכו', רבי יוסי אומר מצינו ימין שנקראת יד, שנאמר [בראשית מח, יז] 'וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו'. ואידך יד ימינו אקרי, יד סתמא לא אקרי. ואע"ג דכתיב [שם] 'ויתמוך יד אביו' סתמא, לאו כלום הוא כיון דכבר פירש יד ימינו. ורבי יוסי דפריך מקרא דכי ישית יד ימינו, אהך דויתמוך יד אביו קא מסמיך, ומשום הכי לא פריך מידו הימנית דמצורע כמ"ש התוס' ז"ל. ועיין בזה בהרב בעל מגן אברהם ז"ל הלכות תפילין סימן [כו סק"ג] שהביא בשם הספרי [ואתחנן פיסקא לה] דאף ימין קרוי יד. ע"ש.

תסד. יד החזקה. כתב רש"י ז"ל דפעמים פירושו חוזק יד לפורענות, כמו 'ביד חזקה ישלחם' [שמות ו, א], ופעמים פירוש יד החזקה שכובש ברחמים את מידת הדין, כמו 'אתה החילות להראות את עבדך וכו' ואת ירך החזקה'. עיין פרשת ואתחנן [דברים ג, כד].

תסה. יד. אמרו בזוהר תרומה [דף קע"ב א', די] כוכב אחד דנקרא יד, דשבט יהודה שולט עליה, וכשחטאו שבט יהודה הלכו אחר כוכב זה ואמרו שזה הכוכב דאקרי יד דנוצח לאויביהם, דכתיב [בראשית מט, ח] 'ידך בעורף אויביך', והלכו אחריו לעבדו, כמו שנאמר [מלכים א יד, כב] 'ויעש יהודה הרע בעיני ה''. ע"ש באורך. וזה אצלי רמז הכתוב [ישעיה מד, ה] 'וזה יכתוב ידו לה' וכו'. והוא מה שאמר לדוד [תהלים פט, כב] 'אשר יד יתנון עמו' כלומר היד יהיה טפל לו, כמו יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. [פרק ב דאבות משנה ב].

תסו. ידיד. לדעת ר"ת ז"ל הוא כינוי לאברהם, ולדעת בעלי התוס' ז"ל ידיד כינוי ליצחק. פרק ה' דמנחות דף נ"ג [ע"ב] ד"ה בן ידיד זה אברהם, וכן בנוסח הברכה 'אשר קידש ידיד מבטן'. ע"ש. ובזוהר פרשת לך לך, דף צ"ו [ע"א], משמע כדעת התוס', אמרו שם בפסוק [ישעיה ה, א] 'אשירה נא לידידי', לידידי זה ליצחק, דא (ידיד) [יצחק] דהוה ידיד ואקרי ידיד, עד דלא יפוק לעלמא. ע"כ. ושם פרק ה' דמנחות [נג ע"א] אמרו ידיד זה שלמה, ידיד זה אברהם, ידיד זה בית המקדש, ידיד זה

ג, [ז] 'ושם ינחו יגיעי כח'. ובפרק אלו טריפות [חולין] דף מ"ד [ע"ב], אמרו 'גיעי כפיך' זה שקורא ושונה ורואה טרפה לעצמו. ועיין מה שפירשו כת הקודמין במאמר [ברכות ח ע"א] גדול הנהנה מיגיעו.

תסא. יד. אמרו בפרק הקומץ [מנחות] דף ל"ו ע"ב, תנו רבנן יד, זו שמאל, אתה אומר שמאל, או אינו אלא ימין, ת"ל 'אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים' [ישעיה מח, יג], ואומר [שופטים ה, כו] 'ידה ליתד תשלחנה וימינה וכו', ואומר [תהלים עד, יא] 'למה תשיב ירך וימינך וכו', רבי יוסי אומר מצינו ימין שנקראת יד, שנאמר [בראשית מח, יז] 'וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו'. ואידך יד ימינו אקרי, יד סתמא לא אקרי. ואע"ג דכתיב [שם] 'ויתמוך יד אביו' סתמא, לאו כלום הוא כיון דכבר פירש יד ימינו. ורבי יוסי דפריך מקרא דכי ישית יד ימינו, אהך דויתמוך יד אביו קא מסמיך, ומשום הכי לא פריך מידו הימנית דמצורע כמ"ש התוס' ז"ל. ועיין בזה בהרב בעל מגן אברהם ז"ל הלכות תפילין סימן [כו סק"ג] שהביא בשם הספרי [ואתחנן פיסקא לה] דאף ימין קרוי יד. ע"ש.

תסב. יד. כתב הרד"ק [שורש יד] דלפעמים מתפרש לשון יד מלשון כח, כמו שנאמר [יהושע ח, כ] 'ולא היה בהם ידיים לנוס הנה [ו]הנה', כלומר לא היה להם כח ועצה לנוס. גם מתפרש לשון מקום, כמו 'ויד תהיה לך מחוץ למחנה' [דברים כג, יג], 'איש על ידו לדגליהם' [במדבר ב, יז], 'רחבת ידיים' [בראשית לד, כא], וכיוצא רבים. גם מתפרש לשון ציר כמו 'שתי ידות לקרש האחד' [שמות כו, יז]. גם לשון חלק, כמו 'וארבע הידות יהיה לכם' [בראשית מז, כד]. גם לשון מכה, כמו 'הנה יד ה' הויה' [שמות ט, ג]. גם לשון נבואה 'היתה עלי יד ה' [יחזקאל לו, א].

תסג. יד. אמרו בפרק הזהב [בבא מציעא] דף נ"ו [ע"ב], 'או קנה מיד עמיתך' [ויקרא כה, יד] דבר הנקנה מיד ליד, יצאו קרקעות וכו', ופריך וכל היכא דכתיב ידו, ידו ממש הוא, אלא מעתה דכתיב [במדבר כא, כו] 'ויקח את כל ארצו מידו', ה"נ דכל ארעיה בידיה הוה נקט לה, אלא מידו מרשותו, ה"נ מרשותו, ומסיק אלא כל ידו ידו ממש, ושאני התם דליכא למימר הכי אלא מידו מרשותו. ורש"י ז"ל בפרשת דברים [ב, לז] בפסוק 'כל יד נחל יבוק',

ה' עליו, מי היה זה שנאמר בחמלת ה' עליו זה רפאל, ונקרא השליח על שם משלחו. ע"כ.

תע. יח. בבראשית רבה פרשה צ"ב [פיסקא א], 'אשרי הגבר אשר תיסרנו יה' [תהלים צד, יב], אשר תיסרנו ה', אין כתיב כאן, אלא תיסרנו יה, כזה שהוא נדון לפני הדיין, צועק ומצטער יה יה, די די וכו'. ובבראשית רבה פרשה י"ב [פיסקא י] דרשו, 'סולו לרוכב בערבות ביה שמו' [תהלים סח, ה] אין כל מקום ומקום שאין לו איש ממונה על ביה שלו, כך, מי ממונה על ביה של עולם הקב"ה, ביה שמו על ביה של עולמו. ופירש הרמב"ן ז"ל פרשת מקץ [בראשית מג, כ] במאמרם ז"ל [בראשית רבה פרשה צג פיסקא ו] 'בי אדוני' ביא אתה מעביר עלינו. פירוש שבכל מקום יש ממונה על צעקה ועיוות הדין שנעשה במדינה, והקב"ה ממונה על עיוותו של עולם. ע"כ.

תעא. יום. כתבו המפרשים ז"ל קלל כי לפעמים יאמר יום על העת, כמו 'ביום הכתי כל בכור' [במדבר ג, יג].

תעב. יום. כתב המרדכי במגילה סימן תת"א, בשם ראב"ה, דבכל מקום דכתיב יום משמעותו עד שתנץ החמה, אבל קודם לכן לא מיקרי יום אף כי עלה השחר. ע"כ. וכתב רש"י במגילה [כ ע"א] עלה דתנינן אין קורין את המגילה עד שתנץ החמה, ז"ל, עד שתנץ החמה שיצא מספק לילה. ע"כ. משמע דס"ל דמעלות השחר עד שתנץ החמה הוא ספק לילה ספק יום.

תעג. יום. כתב הרב מורי זקני ז"ל בהליכות אלי [כללי היוד סימן תיט] ז"ל, יום סתם כשכתוב במקרא, לדעת רש"י ז"ל [במדבר ל, טו] כ"ד שעות מעת לעת, אבל כשאומר מיום אל יום הוא ממעט שאינו מעת לעת אלא עד שתחשך והתחיל יום אחר, (ולהרמב"ן) [ולהרמב"ם] ז"ל [פרק יב מנדרים הלכה טו] הוי איפכא. והרא"ם ז"ל בפרשת מטות [במדבר שם] ד"ה מיום אל יום, תמה עליו וכתב, ז"ל, גם לא מצינן בשום מקום שיאמרו שפירוש יום הוא

הקב"ה, יריד זה בנימין, יריד זה ישראל. וכולהו מקראי. ע"ש.

תסז. ידיעה. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית יט, ה] 'הוציאם אלינו ונדעה אותם' לתשמיש, היך מה דאת אמר [בראשית ד, כה] 'וידע אדם [עוד] את אשתו'. ובפסוק [שם כד, טז] 'ואיש לא ידעה' דרשו אפילו אדם לא תבע בה, 'כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים' [תהלים קכה, ג]. בראשית רבה חיי שרה [פרשה כו פיסקא ה]. ובפסוק [בראשית יח, טז] 'כי ידעתיו [למען] אשר יצוה את בניו', כתב רש"י ז"ל [שם] ידעתיו לשון חבה, כמו 'מודע לאישה' [רות ב, א], 'בועז מודעתנו' [שם ג, ב], 'ואדעך בשם' [שמות לג, יז]. וכתבו כת הקודמין ז"ל בפסוק [שמות ה, ב] 'לא ידעתי את ה'', שהוא לשון חשיבות, כלומר איני עושה חשיבות ממנו, על דרך שאמרו בגמ' [שבת קנב ע"ב] מנו מרי דלא ידענא ליה.

גב. ידיעה תתפרש לשון רחמים, כמו 'וידע אלהים' [שמות ב, כה]. גם תתפרש לשון הכנעה, כמו 'וידע בהם את אנשי סוכות' [שופטים ח, טז] 'וידע אלמנותיו' [יחזקאל יט, ז], כמו שכתבו המפרשים ז"ל. ובפרק הבא על יבמתו [יבמות ס ע"ב] דרשו 'וכל אשה יודעת איש' [במדבר לא, יז] ראויה לדעת איש. שמע מינה קרי יודע אף למי שאינו יודע, וקרי ליה יודע על שם שראוי לידע.

תסח. יחי. מצינו לשון חוזק, כמו שכתב רש"י ז"ל בפרשת בראשית [א, ו] בפסוק 'יהי רקיע' יחזק הרקיע, שאע"פ שנבראו שמים ביום ראשון, עדיין לחים היו וכו'. ע"ש.

תסט. יהוה. אמרו בבראשית רבה [פרשה נא פיסקא ב] בפסוק [בראשית יט, כד] 'זה' המטיר על סדום, ר"י בר סימון אמר וזה' המטיר על סדום, זה גבריא"ל. מאת ה', זה הקב"ה. וכתב הרמב"ן ז"ל [בראשית שם] יחס השם הראשון לגבריא"ל שהוא השליח, ונקרא השליח בשם שולחו. ע"כ. וכן אמרו שם בבראשית רבה פרשה ו' [פיסקא יא] בפסוק [שם טז] 'ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו [וגו'] בחמלת

ציונים והערות

קל. עיין באבן עזרא במדבר שם שכתב וז"ל ביום הכותי - טעמו זמן, עכ"ל.

אותך קויתי כל היום. ע"כ. וזה רמז 'היתה לי דמעותי וכו' באמרם אלי כל היום' איה אלהיך' [תהלים מב, ד] דמחמת שעולם הזה הוא יום לאומות העולם היו אומרים כך.

תעז. יומם. כתב הרד"ק יחזקאל סימן י"ב [פסוק ג], ההפרש בין יומם ליום, כי בהיות השמש על הארץ יקרא יומם, אבל יום כולל פעמים היום והלילה. ורש"י כתב [יחזקאל שם] כל יומם שבמקרא לשון יום יום הוא הדבר (הנוגע) [הנוהג] ימים רבים. ע"כ.

תענה. יוסף. כל ישראל בכללן מכונים בשם יוסף, כמה דאת אמר [עמוס ה, טו] 'אולי יחנן ה' אלקי צבאות שארית יוסף'. בראשית רבה פרשה ע"א [פיסקא ב].

תעט. יוונים. מצינו דלאו יוונים ממש, ונקראים כן על שם לשונם ועל שם כתיבתם. מהרימ"ט יו"ד סימן י"ו, על מי שאמר 'ובני יהודה מכרתם לבני היוונים' [יואל ד, ו]. והביא ראיה מפרק המגרש [גיטין פז ע"א] דאמרינן ב' גיטין שכתבן זה בצד זה, וב' [עדים] עברים באים מתחת זה לתחת זה, ושני עדים יונים באים מתחת זה לתחת זה וכו', ולא קתני ב' עדים חתומים יוונים, ונקראים על שם לשונם וכתיבתם.

תפ. יחידים. דרשו ז"ל בפסוק [תהלים סח, ז] 'אלהים מושיב יחידים' אלו הממזרים, שהם יחידים שאסורים לבוא בקהל, ואין להם אח ואחות וחסר. אפילו ממזר בסוף העולם, מביאן ומזווגן זה לזה. בראשית רבה סימן ס"ה [פיסקא ב]. וברבה [במדבר פרשה יז פיסקא ב] בפסוק [בראשית כב, ב] 'קח נא את בנך את יחידך', דרשו אפילו ביקש המקום ב"ה מאברהם נפשו, נתן לו, שנאמר 'קח נא את בנך את יחידך', והלא ידוע הוא שהוא בנו יחידו אלא זו נפשו שנקראת יחידה, כמה דאת אמר [תהלים כב, כא] 'הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי'.

תפא. יין ושכר. אמרו במדרש פרשת נשא פרשה י' [פיסקא ח], יין זה מזוג, שכר זה חי, יין המשכר. ע"כ. ורש"י ז"ל כתב [במדבר ו, ג] וז"ל 'מייך

כ"ד שעות, דהיינו מעת לעת. וצ"ע. ויראה שנימוקו עמו מהא דערכין דף ל"א [ע"א], עלה דמתני' המוכר בית בבתי ערי חומה וז"ל, ורבנן וכו' וימים' ויקרא כה, כט] מיבעי להו למעת לעת, דאי מ'עד תום שנת ממכרו' [שם] הוה אמינא מיום ליום אין, מעת לעת לא. עכ"ל.

תעד. יום. בפרק כל שעהקלא' שבעת ימים מצות תאכלו וכו', עד יום האחד ועשרים לחודש' לפי שהוא אומר ז' ימים מצות תאכלו, אין לי אלא ימים, לילות מנין, ת"ל עד יום האחד ועשרים, לרבות את הלילות. וכן במכילתא [דרכי ישמעאל בא - מס' דפסחא פרשה יז] דרשו בפסוק [שמות יג, י] 'ושמרת את החוקה הזאת [למועדה] מימים ימימה' למה נאמר, לפי שהוא אומר [שם טז] 'והיה לאות על ידך', שומע אני אף הלילות, ת"ל מימים ימימה. ע"כ. ש"מ דאין לילות במשמעות ימים. וצ"ע על מה שכתב הרשב"א בחלק (ב') [ז'] סימן (נ"ב) [נ"א], ז"ל, בכל לשון נכללו הלילות בכלל הימים. הילכך מי שנדר ליתן פרוטה בכל יום צריך לתת בין ביום בין בלילה. ע"כ. ועיין במה שכתב מהר"י אבראבנאל ז"ל בכיפור ההגדה, בפלוגתא דחכמים ובן זומא, דחכמים דרשי 'ימי חייך' [דברים טז, ג] הימים 'כל ימי חייך' להביא לימות המשיח, לא פליגי אדרשה דלילות נמי, אלא דס"ל דמשמעות יום נאמר על היום ועל הלילה. ומשום הכי פסקה הרמב"ם [פרק א מקריאת שמע הלכה ג], ע"ש.

תעה. יום. אמרו בגמ' [יומא סב ע"ב] 'כבשים בני שנה תמימים שנים ליום' [במדבר כח, ג], שיהיו נשחטים כנגד היום תמיד של שחר במערב, ושל בין הערבים במזרחן של טבעות. והביאו רש"י ז"ל בפרשת פנחס [במדבר כח, ג].

תעו. יום. כינוי לעולם הבא, כמו שדרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה צא פיסקא י'], בפסוק [בראשית מג, ט] 'וחטאתי [לאבי] [לך] כל הימים' זה עולם הבא שכולו יום. ובשחר טוב מזמור כ"ה, דרשו בפסוק 'אותך קויתי כל היום' [תהלים כה, ה] וכי אפשר לאדם להתפלל כל היום, אלא שעולם הזה הוא יום לאומות העולם ולילה לישראל, לכך נאמר

ציונים והערות

ללא. לא מצאתי לזה בפרק כל שעה. ואיתא כן להדיא במכילתא דרבי ישמעאל (בא - מס' דפסחא פרשה י).

לנולדים, דילודים משמע דוקא שכבר נולדו, כמו שנאמר [יהושע ה, ה] 'הילודים במדבר'. אבל נולדים משמע הכי ומשמע הכי, משמע שכבר נולדו, כמו שנאמר [בראשית מח, ה] 'שני בניך הנולדים לך', ומשמע נמי שעתידין לבוא, כמו שנאמר [מלכים א יג, ב] 'הנה בן נולד לבית דוד'. ע"כ. והוא תלמוד ערוך במסכת נדרים פרק ד' דנדרים דף ל' ע"ב, והרב ז"ל הביא הדברים סתם שם. ע"ש.

תפח. ילד. דרשו ז"ל בפסוק [קהלת ד, טו] 'עם הילד השני', אלו שתי שנים שניתוספו לו ליוסף, כמה דאת אמר [משלי כז, א] 'מה ילד יום' קורות האדם נקראו תולדות. [בראשית רבה] פרשת מקץ [פרשה פט פיסקא ג] קלב.

תפו. ילד שעשועים. אמרו בויקרא רבה [פרשה ב פיסקא ג] בפסוק [ירמיה לא, יט] 'הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים' איזהו ילד שעשועים בן ב' ג' שנים, וי"א בן ד' ה' שנים. ע"ש.

תפז. ימים. כתבו התוס' בפרק אע"פ [כתובות נו ע"ב ד"ה ואין], עלה דאמרינן [גמ' שם] 'תשב הנערה אתנו ימים או עשור' [בראשית כד, נה], שהוא שנה, כמו 'ימים תהיה גאולתו' [ויקרא כה, כט], דהא דדרשינן בפרק החולץ [יבמות מח ע"ב] 'ירח ימים' [דברים כא, יג] ירח שלושים יום, ימים שלושים, ולא אמרינן ימים י"ב חודש הוא משום דכתיב אצל ירח. ע"כ.

תפת. ימים רבים. אמרו ז"ל [אסתר רבה פרשה ב פיסקא ב], בפסוק [שם א, ד] 'בהראותו את עושר וגו' ימים רבים', וכי ימים רבים היו אלא ע"י שהיו ימים של צער, לפיכך קורא אותם ימים רבים. ודכוותיה 'ואשה כי יזוב זוב דמה ימים רבים' [ויקרא טו, כה] וכי רבים הם, הא תני רבי חייא [ויקרא רבה פרשה יט פיסקא ה] ימים שנים, רבים שלשה, אלא לפי שהן של צער, לפיכך קורא אותם ימים רבים. וע"ש ביפה ענף ז"ל [דף סו ע"ב ד"ה ימים].

ושכר' כתרגומו מחמר חדת ועתיק שהיין משכר כשהוא ישן. לפיכך קורוהו שכר.

תפב. יין. כינוי לישראל, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [משלי כג, כט] 'למי אוי למי אבוי' 'למאחרים על היין', אלו אומות העולם המאחרים, 'על היין' אלו ישראל שנקראו יין 'כרם חמר ענו לה' [ישעיה כז, ב], המאחרים שהולכים אחריהם של ישראל לשנות וליקח כל יגיעם. [במדבר רבה] נשא פרשה י' [פיסקא ב]. ובפסוק [שיר השירים ב, ד] 'הביאני אל בית היין' דרשו 'בית היין' זו תורה, כמו שנאמר [משלי ט, ה] 'ושתו ביין מסכתי'. מדרש שיר השירים [ילקוט שיר השירים רמז תתקפז]. ובפרשת שמיני פרשה י"א [פיסקא ג] דרשו, 'טבחה טבחה מסכה יינה' [שם ב] אלו ק"ו וגזרות שוות.

תפג. יכול. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת וישלח [בראשית לב, כט] בפסוק 'ועם אנשים ותוכל' לשון יכולת, בכל מקום עניינו על הכח והיכולת, כמו 'לא אוכל עוד לצאת ולבא' [דברים לא, ב] למלחמה, אבל פעמים יתפרש עניינו על הרשות, כמו 'לא תוכל לאכול בשערך' [שם יב, יז] יכול אתה, אבל אינך רשאי. ע"כ. וכן דרשו רז"ל [פסיקתא זוטרתא לקח טוב דברים פרשת וילך] בפסוק 'לא אוכל עוד לצאת ולבא' האמור במשה איני רשאי, שניטל ממני הרשות וניתן ליהושע. והמפרשים ז"ל כתבו דלפעמים יתפרש לשון רצון, כמו 'ולא יכלו דברו לשלום' [בראשית לו, ד], שתרגומו [אונקלוס שם] ולא צבן למלא עמיה שלם. ובפסוק [במדבר יד, טז] 'מבלתי יכולת ה', דרשו ז"ל, מפני שלא היתה לו יכולת להוסיף להם מזונות, הוציאם להמיתם, ואין לשון יכולת אלא מזונות, כמה דתימא [מלכים א ה, כה] '[עשרים] אלף כור חטים מכולת לביתו'. [במדבר רבה] פרשת שלח לך פרשה (ט"ו) [ט"ז] [פיסקא כה].

תפד. ילודים. כתב הרב מורי זקני ז"ל בכלליו גופי הלכות סימן רנ"ט, יש חילוק בין ילודים

ציונים והערות

קלב. בדברי המדרש איתא 'עם הילד השני אלו שתי שנים שניתוספו לו ליוסף', אולם המשך דברי רבינו 'כמה דאת אמר מה ילד יום' קורות האדם נקראו תולדות, אינם מופיעים במדרש שם. ומצאתי לאבן עזרא על הפסוק [בראשית ו, ט] 'אלה תולדות נח' שכתב 'אלא תולדות' כמו הקורות, כטעם 'מה ילד יום', וכמוהו 'אלה תולדות יעקב' [בראשית לו, ב], עכ"ד. היינו שפירש את מילת תולדות מה שעתיד לקרות, כמו מה ילד יום, מה יהיה, כמו שפירש רש"י במשלי שמא היום יולד שום רעה שיבטל מחשבות מחר.

ליכא. ושמעתי באומרים בשם הראשונים ז"ל, במאמרם ז"ל [יומא כג ע"א], כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם, דהעוסק בתורה לשמה דאיכא אורך ימים, גם כל הנוגע בו כנוגע בבבת עינו דבכח תורתו עניש וקטיל. לא כן העוסק שלא לשמה דלית ליה אלא ענייני הגוף, עושר וכבוד, לית בחיליה לענוש לנוגע בכבוד תורתו רק בממון בלבד לא בנפשות. ולזה אמר כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש, שהביא מיתה על האדם אינו תלמיד חכם, שהרי עדות יש שלא עסק בה לשמה. וק"ל.

תצב. ימין. דרשו ז"ל בפסוק [שמות יד, כב] 'והמים להם חומה מימינם ומשמאלם', ב' מצוות היו להם חומה, ימינם זו מזווה שמאלם זו תפלין. ילקוט פרשת בשלח [רמז וד]. ובפסוק [שיר השירים ב, ו] 'שמאלו תחת לראשי וימינו', אמרו במדרש חזית, שמאל זה העולם הזה, ימין זה עולם הבא. עוד דרשו שהם כינוי למשה ואהרן, 'שמאלו' זה אהרן, 'וימינו' זה משה, היך מה דאת אמר [ישעיה סג, יב] 'מוליך לימין משה'. ובפסוק [מלכים א כב, יט] 'וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו', אמרו ז"ל [תנחומא שמות סימן כא] קלה וכי יש שמאל למעלה, אלא אלו מטין לכף חובה ואלו מטין לכף זכות. עיין בילקוט איוב [רמז תתקח] בפסוק [איוב כג, יג] 'והוא באחד ומי ישיבנו'.

תצג. יציאה דרך אחוריו. מסיק בפרק קמא דחולין דף י' [ע"ב] דמקרי יציאה, דכתיב [ויקרא טז, יח] 'ויצא אל המזבח', ותנן [יומא נב ע"ב] יצא לו ובא לו דרך כניסתו. וכתבו התוס' [חולין שם ד"ה כהן גדול], דאע"ג דביאה דרך אחוריו לא שמיה ביאה, יש לחלק בין ביאה ליציאה, דאורחא דמילתא דיציאה כתלמיד הנפטר מרבו דרך אחוריו. וכ"כ ביומא דף (י) [נ"ב] ב', ד"ה יצא לו. ע"שק"ל.

תפט. ים. כינוי למלכות הרביעית, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [תהלים קד, כה] 'זה הים גדול' זו מלכות הרביעית שהיא שולטת בעולם. שוחר טוב מזמור ק"דקלג. ובפרק ה' דסוכה [נב ע"א] דרשו 'פניו אל הים' [יואל ב, ב] כן שנתן עיניו במקדש הראשון, 'וסופו אל הים האחרון' זה מקדש שני.

תצ. ימין. כינוי לשבועה, כמו שאמרו בפרק קמא דנזיר דף ג' [ע"ב], (תניא) [מנין] לאומר ימין שהוא שבועה, שנאמר [ישעיה סב, ח] 'נשבע ה' בימינוקלד'.

ואפשר זה יהיה רמז כפל הכתוב [שמות טו, ו] 'ימינך ה' נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב', כלפי מה שאמרו ז"ל בפרשת וארא [שמות רבה פרשה ו פסקא ד] ראה הקב"ה שמידת הדין היתה מקטרגת על ישראל במצרים, מה הללו עובדי עבודה זרה וכו', עמד וקפץ בשבועה לגאלן, שנאמר [שם ו, ו] 'לכן אמור לבני ישראל' אין לכן אלא שבועה וכו'. וכלפי זה הוא אשר תרמוז המקרא על שבועה הלזו, באמרו ימינך ה' נאדרי בכח, על דרך נשבע ה' בימינו, ובכך ימינך ה' תרעץ אויב, אויבים לא נאמר אלא אויב, הוא מידת הדין שהיתה מקטרגת עליהם ע"י שבועה זו תרעץ אותו. ובהכי ניחא מאי דקשיא לי על המקרא דכתיב [תהלים קמד, ח] 'אשר פיהם דיבר שוא וימינם ימין שקר', דבימין לא שייך לומר שקר. אמנם רמז גם על השבועה שלהם ואם ימין שהוא שבועה יאמרו לשקר ישבעו.

תצא. ימין ושמאל. דרשו ז"ל בפסוק [משלי ג, טז] 'אורך ימים בימינה, בשמאלה עושר וכבוד', דימין ושמאל ר"ל תורה לשמה ותורה שלא לשמה. פרק (רבי עקיבא) [במה אשה] (ד) שבת [סג ע"א], למיימינים בה אורך ימים איכא, וכ"ש עושר וכבוד, למשמאילים בה עושר וכבוד איכא, אורך ימים

ציונים והערות

קלג. במדרש שוחר טוב איתא "דבר אחר זה הים גדול" זה מלכות אדום הרשעה, 'ורחב ידים' שמתרחבת ושולטת בכל העולם כולו. וליתא שם 'זו מלכות רביעית', אולם בילקוט (תהלים רמז תתסב) איתא כן להדיא 'זו מלכות הרביעית שהיא שולטת בעולם'. קלד. עיין עוד לעיל בדברי רבינו מערכת אות ז' (סימן שע) ערך זרוע.

קלה. ע"פ דפוס בובר. ובוורשא סימן י"ח. קלו. עיין בדברי רבינו לקמן בחלק לשון חכמים (מערכת אות י סימן רפב) שהביא להאי כללא, ועי"ש עוד (סימן קמז) מש"כ גבי ביאה דרך אחוריו אי שמיה ביאה, ועיין נמי לקמן בחלק לשון בני אדם (מערכת אות י סימן תרלז) שהביא נמי להאי כללא וראה שם (סימן קצד) גבי ביאה דרך אחוריו.

יד אדם הראשון. בראשית רבה שם פרשה י"ז [פיסקא ד].

תצח. יקר. אמרו ז"ל בפסוק [שמואל-א ג, א] 'ודבר ה' היה יקר' עשרה דברים נקראו יקר, צדיקים, שנאמר [תהלים קלט, יז] 'ולי מה יקרו רעיך אל'. מיתת הצדיקים, שנאמר [שם קטז, טו] 'יקר בעיני ה' המותה לחסידיו'. תורה, שנאמר [משלי ג, טו] 'יקרה היא מפנינים'. נבואה, שנאמר [שמואל-א ג, א] 'ודבר ה' היה יקר' וכו'. תבונה, שנאמר [משלי יז, כז] 'יקר רוח איש תבונה'. דעת, שנאמר [שם כ, טו] 'וכלי יקר שפתי דעת'. העושר, שנאמר [שם יב, כז] 'והון אדם יקר חרוץ'. חסד, שנאמר [תהלים לו, ח] 'מה יקר חסדך'. ישראל, שנאמר [ירמיה לא, יט] 'הבן יקר לי'.

סכלות, שנאמר [קהלת י, א] 'יקר מחכמה מכבוד סכלות מעט'. שם בילקוט שמואל [רמז צז]. ובויקרא רבה פרשה (א') [ב'] [פיסקא א]. ובתנחומא פרשת מקץ [סימן ד] קל"ז דרשו בפסוק [דניאל ב, יא] 'ומלתא די מלכא שאל יקירא' נבואה היא צריכא, שכן יקירא לשון נבואה, היך מה דאת אמר [שמואל שם] 'ודבר ה' היה יקר אין חזון נפרץ'. ובפרק קמא דמגילה [טז ע"ב] דרשו בפסוק [אסתר ח, טז] 'ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר', 'ויקר' אלו תפילין, שהם כבודן של ישראל, שנאמר [דברים כח, י] 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך'.

תצט. יקום. אמרו בפרק חלק [סנהדרין קי ע"א] 'ואת כל היקום' [דברים יא, ו] זה הממון, שמעמיד את האדם על רגליו.

תק. ירא שמים. כינוי לדובר אמת בלבבו, כמו שאמרו בבבא בתרא דף פ"ח א', הכא בירא שמים עסקינן, כגון רב ספרא דקיים בנפשו 'ודובר אמת בלבבו' [תהלים טו, ב].

תקא. ירא. דרשו ז"ל, 'יראת ה' טהורה' [תהלים יט, י] זה (ספר) [סדר] טהרות, שהוא מפריש בין טומאה לטהרה. נשא פרשה י"ג [פיסקא טז].

גב הוא תואר לבושת פנים, כמו שדרשו פרק קמא דנדרים [כ ע"א], 'ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו' [שמות כ, טז] זו בושה. ובפרק קמא

תצד. יציאה וביאה. דרשו רז"ל [ילקוט דברים רמז תתקמ] בפסוק [דברים לא, ב] 'לא אוכל עוד לצאת ולבא', לצאת ולבוא בדברי תורה, מלמד שנסתמו ממנו מסורות ומעינות החכמה. ובפסוק [במדבר טז, כז] 'יצאו נצבים' דרשו רז"ל [במדבר רבה פרשה יח פיסקא ד] 'יצאו בחירופין וגידופין'. נאמר כאן יציאה והצבה, ונאמר בגלית יציאה והצבה [שמואל-א יז, ד], מה להלן בחירופין וגדופין, אף כאן יצאו נצבים בחירופין וגדופין. ובפסוק [בראשית ד, טז] 'ויצא קין', דרשו יצא שמח, כמה דאת אמר [שמות ד, יד] 'הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו'. בראשית רבה פרשה כ"ב [פיסקא יג], ופרשת צו פרשה י' [פיסקא ה].

תצה. יציבה. דרשו ז"ל בפסוק [שמות יז, ט] 'מחר אנכי נצב על ראש הגבעה', נצב זו תפילה, כמה דאת אמר [שם לד, ה] 'וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם'. ילקוט סוף פרשת בשלח [רמז רסד]. ובפסוק [שם יד, יג] 'התיצבו וראו את ישועת ה'', אמרו במכילתא [דרבי ישמעאל בשלח - מס' דוהי פרשה ב] הובא שם בילקוט ז"ל, אין יציבה בכל מקום אלא רוח הקודש, שנאמר [עמוס ט, א] 'ראיתי את ה' ניצב על המזבח', ואומר [שמואל-א ג, י] 'ויבא ה' ויתיצב', ואומר [דברים לא, יד] 'קרא את יהושע והתיצבו', 'ותחצב אחותו מרחוק' [שמות ב, ד] ע"כ. וכן בילקוט שמואל (סימן ג') [א רמז צז].

תצו. יצירה. כתב הרד"ק בפירוש הכתוב [בראשית ב, יט] 'וייצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה וכו' ויבא אל האדם', דלשון וייצר לשון אסיפה, כמו שנאמר בעמוס ז' [פסוק א] 'יוצר גובי', כלומר אסיפת הארבה. כתב בספר מכלל יופי פרשת בראשית [כ, ז] בפסוק 'וייצר ה' אלהים את האדם', כי לשון בריאה נופל על הנפש, ולשון יצירה על הגוף שיש בו גוף וצורה לא על הנפש. וצ"ע מקרא ד'יוצר רוח אדם בקרבו' [זכריה יב, א].

תצז. יצירה. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית ב, יט] 'וייצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה', יצירה זו לשון ריודי וכיבוש, היך מה דאת אמר [דברים כ, יט] 'כי תצור אל עיר', שכבש כל חית השדה תחת

ציונים והערות

קלז. ע"פ דפוס בובר. ובוורשא סימן ב'.

שנאמר [יחזקאל כז, כט] 'וירדו מאניותיהם'. ופירש רש"י ז"ל, וירדו לשון עניות. ע"כ.

תקד. ישא. דרשו בפרק קמא דערכין, 'בכתף ישאו' [במדבר ז, ט] ממשמע שנאמר בכתף איני יודע שישאו, מה ת"ל ישאו, אין ישאו אלא לשון שירה. וכן הוא אומר [תהלים פא, ג] 'שאו זמרה וכו', וכן אומר [ישעיה כד, יד] 'ישאו (כלם ירננו) [קולם ירונו]'. שם דף י"א [ע"א]. ועיין ברבה פרשת נשא [פרשה יא פיסקא ז] בפסוק [במדבר ו, כו] 'ישא ה' פניו אליך'.

תקה. ישב. אמרו ז"ל, כל מקום שנאמר וישב לשון צער. סנהדרין פרק חלק דף ק"ו [ע"א]. ורז"ל דרשו בכמה מקומות [מגילה כא ע"א] ישיבה לשון עכבה, כמו 'ותשבו בקדש' [דברים א, מו], 'תשב בדמי טהרה' [ויקרא יב, ד]. 'ואשב בהר ארבעים יום' [דברים ט, ט], כמבואר בתורת כהנים פרשת תזריע. ובפסוק [בראשית כג, י] 'ועפרון יושב בתוך בני חת', דרשו [בראשית רבה פרשה נח פיסקא ז] יושב, אותו יום מינוהו שוטר עליהם ועלה לגדולה. ופירש הרא"ם ז"ל [בראשית שם] כי מילת יושב עם מילת תוך, מורה על הממשלה, כמו 'בתוך עמי אנכי יושבת' [מלכים ב ד, יג]. ע"כ. ובילקוט שופטים [רמז נב], בפסוק [שם ה, טו] 'ושרי ביששכר', אמרו בפסוק [במדבר כו, כד] 'לישוב משפחת הישובי' אין יושב אלא בית דין, שנאמר [יחזקאל לג, לא] 'ויבואו אליך כמבוא עם וישבו לפניך' וכו', ויעקב איש תם יושב אהלים' [בראשית כה, כז].

תקו. ישב. כתב בתשובה הרב בעל נאמן שמואל סימן קי"ג, דיש חילוק בין לשון ישיבה ללשון דירה, דלשון ישיבה צודק כשיש לו זכות בגוף הארץ, ולשון דירה היינו כשאינו לו זכות בגוף הארץ קלח. וראיה לזה מפסוק [בראשית טו, יג] 'כי גר יהיה זרעך בארץ', ותרגם אונקלוס ארי דיירין יהון. ובפסוק [שם כג, ד] 'גר ותושב' אמרו ז"ל [בראשית רבה פרשה נח פיסקא ו], גר דייר, תושב מארי ביתא. שמע מינה דלשון ישיבה הוא למי שיש לו זכות בארץ, ולשון דירה כשאינו לו זכות בגוף הארץ. והא דתירגם בפסוק [שם כא, לד] 'ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים' ואתחב, היינו לפי שנעשה שם

דברכות [ו ע"ב] דרשו פסוק [ישעיה נ, י] 'מי בכם ירא ה' על הרגיל לבוא יום יום לבית הכנסת. ובפרק קמא דקידושין [לב ע"ב] 'ויראת מאלהיך' [ויקרא יט, יד] כל מקום שנאמר ויראת מאלהיך, בדבר המסור ללב הכתוב מדבר. ובילקוט שוחר טוב [מזמור קיח] בפסוק [תהלים קיח, ד] 'יאמרו נא יראי ה' זה ביתו של דוד, שנאמר [שם קיט, סג] 'חבר אני לכל אשר יראוך'. וכדרך שעשו עמו כך עשה עמו, שנאמר [תהלים פט, כט] 'לעולם אשמור וגו' ושמתי לעד זרעו'. 'וחסד ה' מעולם ועד עולם על יריאיו' [שם קג, יז]. ע"כ. ועיין בספר הרב"ז דף ס' ע"ג. ובסימן כ"ב בפסוק [כ"ד] 'יראי ה' הללוהו', דרשו אלו הגרים. דבר אחר, יראי ה' אלו הכהנים. ע"ש.

תקב. ירח. כתבו התוס' פרק קמא דסנהדרין דף י"א [ע"א] ד"ה רשב"ג, דלשון ירח בלשון תורה הוא (לשון) [שלושים] יום, ובלשון חכמים הוא כ"ט יום.

תקג. ירד. דרשו ז"ל בויקרא רבה [פרשה א פיסקא ג], ירד לשון מלכות, היך מה דאת אמר [תהלים עב, ח] 'וירד מים עד ים'. וכן דרשו בפסוק [בראשית לט, א] 'ויוסף הורד מצרימה' (הורד) [שלט] בהון, היך מה דאת אמר, וירד מים עד ים. בראשית רבה פרשה פ"ו [פיסקא ב]. ובפרק (קמא) [חמישי] דברכות [לב ע"א], דרשו בפסוק [שמות לב, ז] 'לך רד' רד מגדולתך, היך מה דאת אמר [בראשית לח, א] 'וירד יהודה'. וברבה פרשת תשא פרשה מ"ב [פיסקא ג], אמרו ז"ל, 'לך רד' נתנדה משה ונזעף, ואין רד אלא נידוי, כמה דאת אמר 'וירד יהודה', ע"ש בדבריו. ורש"י ז"ל כתב בפסוק [בראשית יח, כא] 'ארדה נא ואראה', ירידה שכלית ארדה נא לסוף מעשיהם. ובלשון חכמים לא ירדתי לסוף דעתו. ע"כ.

ואפשר לפרש על דרך זה מאמרם [עיין ברכות לב ע"א] 'לך רד כי שחת עמך' [שמות לב, ז], שהיה רומז לו לאמר לך רד לסוף מעשה זה, כי שחת עמך על אדניו, הוטבעו לפתוח לו פתח תשובה, כמו שאמרו פרק קמא דעבודה זרה [ה ע"א], שאם חטא ציבור אומרים לו כלך אצל ציבור. ובפרק ו' דיבמות [סג ע"א] אין אומנות פחותה מהקרקע,

צינים והערות

קלח. עיין עוד לקמן בדברי רבינו בחלק לשון בני אדם (מערכת אות י סימן תכז).

פרק הזרוע דף ק"ל [ע"ב], אמר רב חסדא המזיק מתנות כהונה או שאכלן פטור מלשלם, משום דהו"ל ממון שאין לו תובעין. ומותבינן התם מדשנינו בעל הבית שהיה עובר ממקום למקום, וצריך ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, נוטל, ולכשיחזור ישלם דברי רבי אליעזר. ומשני רב חסדא מידת חסידות שנו כאן, ופריך רבא תני תנא ישלם, ואת אמרת מידת חסידות שנו כאן, ע"כ. ש"מ דלא שיך לישנא דישלם אלא במה שהוא חייב מן הדין, לא במה שנותן במידת חסידות. ועיין בספר פרשת דרכים ז"ל בסוף דרוש דרך מצפהקלט.

תקח. ישועה. דרשו ז"ל בפסוק [שמות ב, יז] 'ויקם משה ויושיען' מלמד שהשליכו אותן למים, ואין הלשון הזה אלא לשון הצלת מים, כמו שנאמר [תהלים סט, ב] 'הושיעני [אלהים] כי באו מים עד נפש', דבר אחר ביקשו לענות, ויקם משה ויושיען, כמו שנאמר [דברים כב, כז] 'צעקה הנערה המאורסה ואין מושיע לה'. שמות רבה פרשת שמות [פרשה א פיסקא לב].

תקט. ישועות. דרשו ז"ל בפסוק [ישעיה לג, ו] 'חוסן ישועות חכמת ודעת', ישועות זה סדר נזיקין, כלומר שמזהירין לפרוש מהזיק ומושיעין את האדם. פרק במה מדליקין [שבת לא ע"א וברש"י שם].

תקי. יש. דרשו ז"ל (בשחר טוב) [בילקוט שמעוני] בפסוק [תהלים צט, ו] 'קוראים אל ה' והוא יענם' זה קורא ונענה בענן, 'וירד ה' בענן' [שמות לד, ה], ובאהרן כתיב [במדבר יב, ה] 'וירד ה' בעמוד ענן ויעמוד פתח האהל'. אבל בשמואל לא שמענו. והיכן שמענו להלן [שמואל-א ט, יב] 'ותענינה אותם ותאמרנה יש הנה', ואין יש אלא ענן, שנאמר [במדבר ט, כ] 'ויש אשר יהיה הענן'. ע"ש סימן תתנ"ג. נראה דדריש והוא יענם מלשון ענן. ועיין מה שכתבתי בשמע יעקב בפסוק [תהלים לד, ה] 'דרשתי את ה' וענני'. ע"ש.

תקיא. ישן. לשון שינה, כינוי למיתת הצדיקים, כמו [איוב ג, יג] 'ישנתי אז ינוח לי'. ובלשון חכמים כד דמך רבי פלוני.

כתושב לפי רוב השנים. וכן 'בארץ מגורי אביו' [שם לו, א], תרגם אונקלוס בארע תותבות, משום מה שאמרו ז"ל [בראשית רבה פרשה פד פיסקא ג] 'ביקש יעקב לישב בשלוה'. וכן בפסוק [שם מז, ד] 'לגור בארץ באנו', תרגם לאתותבא, כלומר שהיו רוצים להיות תושבים בארצו, שכן אמרו [שם] 'ישבו נא עבדיך בארץ גושן'. וכן בדברי יעקב שאמר לו לפרעה 'שני מגורי' [שם ט], תרגם תותבותי שלא רצה לומר שלא היה לו ערים לשבת כי חרפה היא לו. א"כ משאר המקומות שתירגם לשון דירה, ש"מ דלשון דירה נאמר על מי שאין לו זכות בגוף הארץ, ולשון ישיבה נאמר על מי שיש לו זכות בגוף. וכן ראינו במשה רבינו ע"ה, בפסוק [שמות ב, כב] 'כי אמר גר הייתי', תירגם דייר הויתי. וכן בפסוק [ויקרא כה, ו] 'הגרים עמך', תרגם דדיירין עמך. וכן 'גר היית בארצו' [דברים כג, ה] דייר הוית. וכן 'ויגר שם' [שם כו, ה] ודר תמן וכו'. מזה דן הרב ז"ל, לשטר צואה שכתוב בו הניח לפלוני כך וכך ולשבת בבית, דאע"ג דאמרינן בפרק מי שמת [בבא בתרא קמו ע"ב] שכיב מרע שאמר [ידור] פלוני בבית זה, לא אמר כלום, שהדירה אין בה ממש, שאין הדירה גוף, דהיינו דוקא בלשון דירה, שאין במשמעות לשון דירה גוף הקרקע. אבל לשון [ברית] [ישיבה] לשון זה משמע זכות בגוף הבית עצמה וזוכה בה שפיר. אלו דבריו. ועיין בתשובות המיוחסות להרמב"ן ז"ל סימן רנ"ז.

תקז. ישלם. כתב הרב מורי זקני ז"ל בכלליו [הליכות אלי כללי היוד סימן תיח], ישלם כי אמרינן בפסוק או במשנה, איכא פלוגתא בבבא קמא דף ז' [ע"א], עולא סבר ישלם בעל כרחו משמע, שבת דין כופין אותו לקיים הדין. ואביי פליג עליה, וא"ל אביי מי כתיב ישולם, שכפי הדקדוק הוא נפעל, ישלם כתיב, דאע"ג דבדין משלם, מ"מ אין כופין אותו. וכתב שם בשם הרב בצלאל ז"ל [שיטה מקובצת שם] דלשון ישלם משמע לשון חיוב מלשון משלם כמו שכתבו התוס' בבא מציעא דף צ"א ע"א [ד"ה בבא לצאת], וכתוב שם בתוספי הרא"ש ז"ל, דגבי חיובא כתיב [שמות כא, לד] 'ישלם כסף ישיב לבעליו' אבל משלם מעצמו משמע. ע"כ. ובחולין

ציונים והערות

קלט. ע"ש דרוש ששה ועשרים.

עליו הכתוב כאילו קיים כל התורה כולה. מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דויסע פרשה א, הובא בילקוט פרשת בשלח [רמז רנז].

תקיד. יתד. דרשו ז"ל בפסוק [זכריה י, ד] 'ממנו יתד', יתד זה כהן גדול, שנאמר [ישעיה כב, כג] 'ותקעתיו יתד במקום נאמן'. שם בילקוטקמ.

תקמו. יתר. בבבא קמא פרק ד' דף ל"ח [ע"א], דרשו, 'ראה יותר גוים' [חבוקק ג, ו] 'ר' מתנא אמר ראה שבע מצוות שקיבלו בני נח שלא קיימום, עמד והגלה אותם מעל אדמתם. ויתר, לישנא דאגלויי הוא, כמו שנאמר [ויקרא יא, כא] 'לנתר בהן על הארץ', ותרגומו לקפצא בהון על ארעא.

אות הכ"ף

דמענין זה הוא טעם הכתוב [קהלת א, יח] 'ויסיף דעת יוסיף מכאוב', על דרך אומרם בגמ' [שבת נא ע"א] אדם חשוב שאני, שהעוון לאדם חשוב יגדל הכאב מאד, שלמדים ממנו בני אדם.

והרב אבן עזרא ז"ל, כתב בפסוק [איוב יד, כב] 'אך בשרו עליו יכאב', ז"ל, יכאב לשון השחתה, כמו 'וכל החלקה הטובה תכאיבו' [מלכים-ב ג, יט]. והוא לשון מושאל לדברים הבלתי מורגשים, שהשחתה בהם כמו הכאב אל האדם. ע"כ. ואפשר דמענין זה הוא שדרשו [שמות רבה פרשה ג פיסקא ב] 'כי ידעתי את מכאוביו' [שם ג, ז] על מעשה העגל, כמו שדרשו רז"ל 'כי שחת עמך' [וכו'] 'עשו להם עגל מסכה' [שם לב, ז ח]. וכן כפל הכתוב [איוב ה, יח] 'כי הוא יכאיב ויחבש ימחץ וידיו תרפינה', דיבר על סוג השחתת ממון, על דרך וכל החלקה הטובה תכאיבו, ועל סוג מיני החולאים שבגופו חזר ואמר וידיו תרפינה.

תקיז. כבוד. דרשו ז"ל [בבא בתרא י ע"א] 'רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד' [משלי כא, כא] (כבוד) זוכה לבנים בעלי אגדה כתיב הכא כבוד, וכתיב התם [שם ג, לה] 'כבוד חכמים ינחלו'. ופירש רש"י [ד"ה בעלי] מתוך שהם דרשנים ומושכים

תקיב. ישראל. ברוב אגדות רז"ל דורשין שם ישראל, ישראל סבא, כמו שאמרו בכרמית רבה פרשת ויצא [פרשה עד פיסקא יא] בפסוק [תהלים קכד, א] 'לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל', ופסוק [שם כב, ד] 'ואתה קדוש יושב תהלות ישראל'. ע"ש [פרשה סח פיסקא יא]. ובכרמית רבה פרשה ס"ג [פיסקא ג] אמרו יצחק נקרא ישראל, אברהם נקרא ישראל. ע"ש.

תקיג. ישר. דרשו ז"ל בפסוק [שמות טו, כו] 'והישר בעיניו תעשה', אלו (הגדולות) [אגדות] משובחות הנשמעות באזני כל אדם. דבר אחר, הישר בעיניו זה משא ומתן באמונה. מלמד שכל מי שהוא נושא ונותן באמונה רוח הבריות נוחה הימנו, ומעלה

תקמו. כאב. הוא לשון מושאל אל החטא, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [שמות ג, ז] 'כי ידעתי את מכאוביו' אמר הקב"ה יודע אני מה כאב הם עתידים לעשות 'אלה אלהיך ישראל' [שמות לב, ד]. דברים רבה פרשה ג' [פיסקא ט].

דמענין זה יתפרש מאמר הכתוב [ישעיה נג, ד] 'ומכאובנו (הוא) סבלם'. וכן מה שנאמר [תהלים לח, יח] 'כי אני לצלע נכון ומכאובי נגדי תמיד', על דרך שפירשו המפרשים ז"ל, במאמרם ז"ל [עבודה זרה ד ע"ב], לא היה דוד ראוי לאותו מעשה. שהכוונה דוד לא היה ראוי לאותו מעשה אלא ישראל, וישראל לא היו ראויים לאותו מעשה אלא דוד. לפי שדוד מלחמות ה' (היא) [היה] לוחם, ולא שלו ולא שקט ולא נח. ואידי דטריד לא היה ראוי לאותו מעשה, שאין עוון עריות אלא מתוך השלוה והמנוחה. וכן איפכא בישראל. והוא אומר דעו נא וראו כי אני לצלע, היא בת שבע הקרויה צלע, אני הייתי לצלע נכון, כמו שאמרו ז"ל [סנהדרין קז ע"א] ראוי היה בת שבע לדוד מששת ימי בראשית, והראיה כי מכאובי נגדי תמיד, כלומר החטא הפך מצד שלי, שלא הייתי ראוי לאותו מעשה, אלא 'כי עוונני אגיד אדאג מחטאתי' [שם יט] כי אכלה פגה, כמו שאמרו ז"ל [סנהדרין שם].

ציונים והערות

קמ. לא מצאתי בילקוט לזה. ובמדרש שמות רבה (פרשה לו פיסקא א) איתא כן להדיא.

[ירמיה יז, יב] 'כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו'. פרשת אמור פרשה ל"א [פיסקא ז]. ובתקונים אחרונים תיקון ז' [דף קמו ע"ב] ז"ל, כבוד בפקודין דעשה דמקיים לון, עליה איתמר [שמואל-א ב, ל] 'כי מכבדי אכבד'.

תקיה. כה או ככה. נדרשים לעיכובא, כמו שדרשו בפרק מצות חליצה [יבמות] דף ק"ד [ע"ב]. ובפרק אלו נאמרים [סוטה] דף ל"ג [ע"א] אמרינן, דדריש רבי יהודה 'ככה' [דברים כה, ט] לעיכובא, ומדרשה אחריתי מדהוה מצי למיכתב כה וכתב ככה, ורבנן כה ככה לא דרשי. ובמכילתא [דריש ישמעאל יתרו - מס' דבחדש פרשה ט], הובא בילקוט פרשת יתרו סימן ש"ב, 'כה תאמר' [שמות יט, ג] כל מקום שנאמר כה, ככה, עניה ואמירה, הרי זה בלשון הקודש. ועיין בריש פרק אלו נאמרים [שם לב ע"ב] דקאמר 'ואמר הכהן לאשה' [במדבר ה, כא] בכל לשון שהוא אומר. וצ"ל דעניה ואמירה שניהן יחדיו קאמר. וכתב רא"ם ז"ל פרשת מטות [במדבר ל, ב] דלשון כה מורה על מכוון הענין, לא הדבר בעינו, וזה החילוק הוא בין לשון כה ללשון זה, דלשון זה פירושו זה הדבר בעינו מבלתי שום שינוי כלל.

תקימ. כהנים. בכ"ד מקומות נקראו הכהנים לויים וכו', 'והכהנים הלויים' [יחזקאל מד, ט]. פרק קמא דבכורות דף ד' [ע"א], ותמיד דף כ"ז [ע"א]. ובפרק ח' דנדרים דף ס"ב [ע"א], אמר רבא שרי ליה לצורבא מרבנן [למימר] צורבא מרבנן אנא, שרו לי תגראי ברישא, דכתיב [שמואל-ב ח, יח] 'ובני דוד כהנים היו', וכי כהנים היו, אלא מה כהן נוטל חלק בראש, אף תלמיד חכם נוטל חלק בראש.

תקב. כוס. לשון חלק, כמו שנאמר [תהלים טז, ה] 'ה' מנת חלקי וכוסי'. וכתב הרד"ק [שורש כוס] כי זה הלשון הוא על החלק הגדול.

תקבא. כה. הוא כינוי לנשמה, כמו שנאמר [קהלת ט, י] 'כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך

לבו של אדם הכל מכבדים אותם. וזה ירמוז 'וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד' [ישעיה נח, ג] שאמרו בפרק השולח [גיטין לה ע"ב], דנחתי בעלי בתים מנכסיהם על דקבעי סעודתייהו בשבתא בעידן בי מדרשא. וזה ירמוז 'וקראת לשבת עונג' אך בזאת 'לקדוש ה' הדרשן, שיהא 'מכובד'.

ובפרק אלו קשרים דרשו 'וכבדתו' שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול, כי הא דרבי יוחנן קרי למאני מכבדותי. ע"ש. [שבת] דף קי"ג [ע"א]. וזה ירמוז הכתוב [שם נח, ח] 'והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספק', על דרך שאמרו בבראשית רבה סוף פרשה נ"ח [פיסקא ט], אמר לו הקב"ה לאברהם אני אומנתי גומל חסדים תפסת אומנותי, בוא ולבוש לבושי, 'ואברהם זקן בא בימים' [בראשית כד, א]. 'ועתיק יומין' [יתב] לבושיה כתלג חוור' [דניאל ז, ט]. והוא הנרצה באמרו והלך לפניך צדקך, כלומר לפני כל עסקך יהיה מעשה הצדקה קודם לכל. והיה שכוך כבוד ה' יאספק, כבוד דייקא, על דרך 'קרי למאני מכבדותי' כלומר תזכה להתלבש במלבושו של הקב"ה, כמו שאמרו בוא ולבוש לבושי.

ועל דרך זה שמעתי משם הרב משה גלאנטי זצוק"ל, מאמרם ז"ל [בבא קמא יז ע"א], 'וכבוד עשו לו במותו' [דברי הימים-ב לב, לג], שיצאו חלוצי כתף. דדרשו 'כבוד' לשון מלבוש, 'ועשו' מלשון 'ועשתה את צפורניה' [דברים כא, יב], דדרשו ז"ל [יבמות מח ע"א] תקוץ צפורניה. ובילקוט שופטים קמ"א בפסוק [שופטים יג, יז] 'כי יבא דברך וכבדנוך', אמרו אין כבוד אלא מנחה, כמה דאת אמר [במדבר כב, יז] 'כי כבד אכבדך מאד'. ובפסוק [בראשית לא, א] 'ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה', אמרו בבראשית רבה אין כבוד אלא כסף וזהב, כמו שנאמר [נחום ב, י] 'בוזו כסף בוזו זהב ואין קצה לתכונה כבוד מכל כלי חמדה'. פרשה ע"ג [פיסקא יב]. ובפסוק [יחזקאל מג, יב] 'והארץ האירה מכבודו' דרשו ז"ל, אין כבוד אלא בית המקדש, כמו שנאמר

ציונים והערות

קמא. לא מצאתי כן בילקוט שופטים. ובמדרש במדבר רבה (פרשה י פיסקא ה) הדברים מפורשים.

לחיובי לאו אבישול, ואימא שיהא הצלי עיקר המצוה ומבושל טפלה לו.

תקבד. כי. אמרו בראש השנה פרק קמא דף ג' [ע"א], ובסוף פרק המגרש [גיטין] דף צ' [ע"א], אמר ר"ל כי משמש בד' לשונות, אי, דילמא, אלא, דהא. ומשום הכי דריש התם רבי עקיבא קרא [דברים כד, א] 'והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר', דהכי קאמר והיה אם לא תמצא חן בעיניו, אי נמי מצא בה ערות דבר. כלומר לשון אם אם לא תמצא חן של נוי בעיניו, ואי [נמין] מצא בה ערות דבר.

ועל דרך זה אמרינן בפסחים דף צ"ג [ע"א], עלה דקרא [במדבר ט, יג] 'והאיש אשר (לא) [הוא] טהור ובדרך לא היה וחדל לעשות הפסח ונכרתה הנפש ההיא מעמיה כי קרבן ה' לא הקריב במועדו', 'וחדל לעשות הפסח ונכרתה' דלא עבד בראשון, אי נמי 'קרבן ה' לא הקריב במועדו' בשני, וכמו שכתב רש"י שם.

ובלשון דהא כתב רש"י [גיטין צ ע"א ד"ה כ"ג], דהיינו כמו אשר או מפני, כלומר ליתן טעם, וכן כי הנפתר בלשון כאשר. והרא"ם ז"ל [ויקרא א, ב] הקשה בדברי רז"ל שדרשו [תורת כהנים דבורא דנדבה פרשה ב] 'אדם כי יקריב' [ויקרא א, ב] כשיקריב רשות בקרבן נדבה הכתוב מדבר, דאמאי לא דרשינן ליה דומיא ד'כי יביאך' [שמות יג, ה] שהוא מלשון אשר שהוא לשון דהא, וכאילו אמר מפני שהוא מחוייב שיקריב קרבן לה'. ותירץ דלשון כי שמתפרש בלשון דהא שפירושו מפני, אינו נופל רק על דבר שכבר נעשה או שהבטיח כבר, כמו כי יביאך, כי מפני שהבטיח על ארץ ישראל שייך לומר כי יביאך מפני שיביאך, אבל הקרבנות שלא הוזכרו קודם זה בשום מקום איך יתכן לומר מפני שיקריב קרבן לה', שפירושו מפני שהזהרתי אתכם להקריב קרבן לה'. א"כ על כרחך לומר שאין פירושו כי יקריב אלא דומיא ד'כי יקרא קן ציפור' וכו' [דברים כב, ו] שפירושו כשאירע שהוא מורה על הרשות. ועיין בהרב אבן עזרא ז"ל פרשת כי תשא [שמות לד, ט], בפסוק 'כי עם קשה עורף הוא', פירש כי הוא לשון אע"פ, וכן 'רפאה נפשי כי חטאתי לך' [תהלים מא, ה]. וצ"ע שרז"ל לא אמרו אלא בד' לשונות הנזכרים.

עשה' דא נשמתיה דבר נש, דאיהו חילא דבר נש למיזכי בה לעלמא דין ולעלמא דאתי. זוהר פרשת מקץ דף (קצ"ה) [קצ"ו] [ע"ב]. והמפרשים ז"ל פירשוהו לשון ממון, כמו 'ומכחכם שחדו בעדי' [איוב ו, כב]. ובפרשת נשא פרשה ט' [פיסקא ז] דרשו פסוק [משלי ה, י] 'פן ישבעו זרים כוחך' זה כח ארצך, היך מה דאת אמר [בראשית ד, יב] 'כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כחה'.

תקבב. כי אם. כתב רבינו יונה ז"ל בשערי התשובה [שער ג אות קעה], בביאור כת לצים, בפסוק [במדבר כד, כב] 'כי אם יהיה לבער', עניינו באמת כלומר באמת יהיה לבער קין. ע"ש.

תקבג. כי אם. אמרו בכרכות פרק קמא דף י"ב [ע"ב], תניא אמר להם בן זומא לחכמים וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח, והלא כבר נאמר [ירמיה כג, ז ח] 'הנה ימים באים נאום ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים', 'כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא' וגו', אמרו לו לא שתיעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שיהא שעבוד מלכות עיקר ויציאת מצרים טפלה לו, כיוצא בדבר אתה אומר [בראשית לה, י] 'לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך' לא שיעקר שם יעקב אלא ישראל עיקר ויעקב טפל. ע"כ. ש"מ דבלשון המקרא אע"ג דכתיב כי אם, אפ"ה לא דרשינן כי אם למעט לגמרי, ונטפל עמו דבר אחר, והכי קאמר לא יעקב לבדו. וכן 'לא גוע בעוונות' [יהושע כב, כ] 'לא אחת' [מלכים ב ו, י] ו'לא [וכו'] כי אם ישראל' כי אם עם ישראל.

ואיכא למידק אהא דאמרינן בפרק כל שעה [פסחים] דף מ"א [ע"א], בקרא ד'אל תאכלו ממנו גא ובשל מבושל כי אם צלי אש' [שמות יב, ט], יכול אכל כזית חי לגמרי שלא נצלה יהא חייב, ת"ל אל תאכלו ממנו גא ובשל גא דהיינו צלי ואינו צלי אמרתי לך, ולא חי. יכול יהא מותר לאכול ממנו חי לכתחילה, ת"ל לא תאכלו ממנו כי אם צלי אש, ולא זה שאינו צלי. ואמאי לא אמרינן כי אם צלי אש, דאינו מיעוט לגמרי אלא שיהא צלי עיקר וחי טפל, דודאי צלי עדיף. וי"ל דלא אמרינן הכי אלא כששניהם נזכרים בכתוב, אבל הכא חי לא הוזכר בכתוב. אלא דאעיקרא דדינא איכא למידק מנ"ל

דאיכא כל נפש, ורבי יהודה בן בתירא סבר כל נפש, כל דהוא נפש. וכן בפרק קמא דבכורות דף ג' ע"א, ובפרק יום הכיפורים [יומא עד ע"א] דרשו 'כל חלב' [שם ז, כג] לרבות חצי שיעור.

והנה עלה דאמרינן פרק קמא דסוטה [יא ע"א], שאמר פרעה בואו ונדונם במים, שכבר נשבע שאינו מביא מכול לעולם, והם אינם יודעים שעל כל העולם אינו מביא אבל על אומה אחת מביא, אי נמי הוא אינו מביא אבל הם באים ונופלים לתוך המים וכו'. פירשו המפרשים ז"ל, דהני ב' לישני איכא בינייהו הך פלוגתא דרבנן ורבי יהודה בן בתירא, דבקרא דמפורש ביה שבועת המכול כתיב [בראשית ט, יא] 'ולא יכרת כל בשר' וכו', ולישנא קמא דקאמר על כל העולם אינו מביא, סבר כרבנן דדרשי מילת כל עד דאיכא כל נפש, הילכך על אומה אחת מביא. ואידך לישנא דנייד מהא ונקט ליה מטעמא דהוא אינו מביא וכו', ס"ל כרבי יהודה בין בתירא דדרשי מילת כל נפש כל דהוא נפש, וקרא דלא יכרת כל בשר, אפילו אומה אחת, כל דהוא קאמר.

ועל דרך זה ניחא לי מאי דלכאורה יש לתמוה, דמאחר דכולם עלו בהסכמה לדונם במים, מה היה להם לגזור גזרת 'אם בן הוא והמיתן אותו' [שמות א, טז]. אמנם יראה דהיו מסופקים בלשון השבועה דכתיב [בראשית ט, יא] 'ולא יכרת כל בשר', אי כל למלויי אתא או לגרועי אתא. על כן נתחכם פרעה ואמר למילדות שתיהן יחד, וראיתן על האבנים, אם בן הוא והמיתן אותו, הכוונה שתיהן יטפלו במיתתו, לדון וללמוד מהן מה משפט כל, אי למלויי או לגרועי, ועל כן כשראה שלא עשו כאשר דיבר אליהן מלך מצרים, אף שהיה מקום פטור לומר איש כי יכה כל נפש אדם, עד דאיכא כל נפש, והן שתיהן שהיו הורגין אותם והיו פטורות, ש"מ הלכה בידם דמשמעות כל לגרועי הוא כל דהוא ואפילו נפש כל דהוא אסור, אם כן מהא נמי דלשון כל שנאמר בשבועת המכול ולא יכרת כל בשר, כל דהוא קאמר, ואפילו על אומה אחת אינו מביא. ובכך ערב אל לבו לגזור מאז לדונן במים כמשפט הבנות המילדות. והוא טעם הכתוב [שם כא] 'ויהי כי יראו

תקכה. כוכבים. הוא כינוי לצדיקים, כדאיתא בירושלמי דנדרים פרק ארבעה נדרים (דף ל"ח) [הלכה ח] ז"ל, עתיד עשו הרשע להתעטף בטליתו ולישב עם הצדיקים בגן עדן לעתיד לבוא, והקב"ה גוררו ומוציאו משם, מה טעם 'אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קינך משם אורידך נאום ה'" [עובדיה א, ד], ואין כוכבים אלא צדיקים, כמה דאת אמר [דניאל יב, ג] 'ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד'. ע"כ.

תקכו. כל. הוי פלוגתא דתנאי בכמה דוכתי, איכא מאן דדריש כל ואיכא מאן דלא דריש. וכתב הרב מורי זקני ז"ל [הליכות אלי כללי הכ"ף סימן תמח] בשם התוס' (בזבחים) [בפסחים] דף מ"ג [ע"א ד"ה הווא], דאפילו מאן דלא דריש כל, כי כל דריש. ואני מצאתי בניזיר דף ל"ז ע"ב כתבו התוס' ז"ל, ד"ה ה"ג ורבנן וכו', ז"ל, הא דתנאי 'מכל אשר יעשה מגפן היין' [במדבר ו, ד], אע"ג דדרשינן ליה לעיל בכלל ופרט, הכא דריש מדכתיב מכל, דאפילו למאן דלא דריש כל, מכל דריש. ובמנחות דף נ"ו ע"ב, כתבו עוד בד"ה [להביא נותק] [אמר מוס], דכל לרבוויי אליכא דכו"ע, אלא דפליגי ר"א ורבנן, לר"א דרשי כל לרבות אף דבר שאין הסברא נותנת, ולרבנן לא דרשי כל אלא בדבר שהסברא נותנת. והרב בעל כנסת הגדולה ז"ל [כללים נפדים כלל לז] כתב בשם מהר"י קולון שורש י', דלשון כל אינו מרבה אלא דברים שהן מעין הענין. וכ"כ מהראנ"ח ז"ל בחלק א' סימן מ'.

עוד כתב הרב מורי זקני בשם התוס' דמנחות וכתת לא מצאתי באיזה מקום הם דבריהם ז"לקמב דמילת כל מרבה טפי ממילת את. עיין בספר הליכות אלי סימן תמ"ו-ב.

תקכו. כל. בפרק הנשרפין [סנהדרין] דף ע"ח [ע"א], תנו רבנן הכוהו עשרה בני אדם בעשרה מקלות ומת, בין בכת אחת בין בזה אחר זה פטורין, רבי יהודה בן בתירא אומר בזה אחר זה האחרון חייב, מפני שקירב את מיתתו. ואמרינן התם, אמר רבי יוחנן ושניהם מקרא אחד דרשו, 'ואיש כי יכה כל נפש אדם' [ויקרא כד, יז], רבנן סברי כל נפש, עד

ציונים והערות

קמב. מקור דברי התוס' במנחות (נו ע"א ד"ה לרבות מנחת).

בלשון השבועה דלא יכרת כל בשר אפילו כל דהו, אומה אחת לכדה במשמע, כמשפטך אתה חרצת לענין הענוה. וזה יהיה רמז דברי המקונן, באמרו [איכה א, יג] 'ממרום שלח אש בעצמותי' רמז כלפי מה שאמרו במדרש איכה רבתיקמי לא חרבה ירושלים אלא בשביל גסות הרוח, שנאמר [ירמיה יג, טו] 'שמעו והאזינו אל תגבהו וכו'. וזה רמז באמרו ממרום שלח אש בעצמותי, דאף דכלל משמעות שבועותי יתברך אחד מים ואחד אש במשמע, מ"מ ממרום ממידת הרוממות והתגלות, אשר הלכתי בגדולות ונפלאות, בגאה וגאון, שלח אש בעצמותי שהיה דן אותי על פי מדותי, שדרשתי תועבת ה' כל גבה לב עד דאיכא כל גבה לב, ובאותה מידה דן גם הוא בלשון השבועה דלא יכרת כל בשר, דעל כל העולם קאמר, אבל באומה אחת שפיר דמי.

זוה יהיה טעם מאמרם ז"ל [איכה רבה פרשה א פיסקא כג] בפסוק [שם א, ב] 'בכו תבכה' וז"ל, את מוצא שכל נבואות קשות שנתנבא ירמיה, הקדים ישעיה ורפאן וכו', ירמיה אמר ממרום שלח אש בעצמותי, וישעיה אמר 'מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח' [נו, טו]. ע"כ. ולכאורה יפלא מה שייכות יש לדברי ישעיה עם ירמיהו, אמנם הדברים מגיעין לאמות הקודם, והכוונה רצויה כי לא באו לידי מידה זו להיות נדונים באש גפרית ומלח שריפה כל ארצם, רק ע"פ מדותם שהיה בהם גסי הרוח. ולגלות על זה בא ישעיה ורפאן, שכשיהיו חוזרין לאחוז במידת השפלות ביותר, ישוב ה' שנית ידו לשכון בארץ והיה זה את דכא ושפל רוח ע"י שיתקנו אשר עוותו.

ואפשר שזה רמז המקרא [ישעיה מב, כד] 'מי נתן למשסה יעקב וכו' הלא ה' זו חטאנו לו, ולא אבו בדרכיו הלוך'. שהיה התימה דלא יכרת כל בשר כתיב, ואיך יצא זו מלפניו לדונם באש גפרית ומלח שרפה כל ארצה, ויהי כמשיב הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך אשר אמרו ז"לקמיד

המילדות את האלהים' וכו', בלשון ווי, דע"י כך מצא פרעה מקום לגזור לדונם במים.

ושמעתי מפה קדוש הרב המופלא מהר"ח אבואלעפיא זצוק"ל, שהיה מפרש דבהך פלוגתא פליגי בפרק קמא דסוטה [ה ע"א], שאמרו תלמיד חכם צריך שיהיה בו אחד משמונה בשמינית, אמר רב נחמן בר יצחק לא מינה ולא מקצתה, מי זוטר מאי דכתיב [משלי טו, ה] 'תועבת ה' כל גבה לב'. דפליגי במשמעות מילת כל, דרבא ס"ל כל משמעותיה למלויי, ועד דאיכא כל גבה לב, ורב נחמן ס"ל דמילת כל לגרועי כמו 'אין לשפחתך כל בבית' [מלכים ב ד, ב]. ולזה אמר לא מינה ולא מקצתה, מי זוטר מאי דכתיב 'כל גבה לב' כל דהו גבה לב.

ועל דרך זה יתפרש אצלי טעם מה שנאמר בענין תפלתו של אברהם אבינו על סדום, 'הנה נא הוואלתי לדבר אל ה' ואנכי עפר ואפר' [בראשית יח, כז]. דלכאורה יפלא מ"ט היה צריך לגלות עתה ענין ענות צדקו להתפלל על הדבר. אמנם יפורש כלפי אשר חכמים הגידו בבראשית רבה [פרשה לט פיסקא ו] בפסוק [שם כה] 'השופט כל הארץ לא יעשה משפט' נשבעת שאין אתה מביא מבול לעולם, מה אתה מערים על השבועה, מבול של מים אין אתה מביא מבול של אש אתה מביא, א"כ לא יצאת ידי השבועה. ע"כ. ולפי שהיה לו יתברך מקום תשובה על זה, שאע"פ שלשון השבועה היה לבלתי השחית העולם ואש ומים ג"כ במשמע, מ"מ לא אמר רק ולא יכרת כל בשר עד דאיכא כל בשר דהיינו כל העולם, אבל על עיר אחת ואומה אחת מביא. על כן אחר שאמר השופט כל הארץ לא יעשה משפט, רמז לאמר לו הנה נא הוואלתי לדבר אל ה' ואנכי עפר ואפר, וא"ו הלפי, כלומר דיברתי עד הנה על פי מדותי, שאע"פ שאני גדול הדור אנכי עפר ואפר, מחשיב אני בעצמי כעפר ואפר, יען מי זוטר מאי דכתיב תועבת ה' כל גבה לב כל דהו. א"כ גם

צינונים והערות

קמוג. לא מצאתי במדרש איכה דבר בענין. אולם יעויין בגמ' סוטה (ה ע"א) אזהרה לגסי הרוח מנין, אמר רבא אמר זעירי 'שמעו והאזינו אל תגבהו', וכן איתא במשנת רבי אליעזר (פרשה י) מנין שאנו מוזהרין על גסות הרוח, שנאמר 'שמעו והאזינו אל תגבהו'. קמד. דרשת חז"ל שצריך אדם ללכת בדרכיו של הקב"ה אינה מהפסוק 'והלכת בדרכיו', אלא מהפסוק 'אחרי ה' אלהיכם תלכו' (דברים יד, ה). וכה הם דברי הגמ' בסוטה (יד ע"א) מאי דכתיב 'אחרי ה' אלהיכם תלכו' וכי אפשר לו לאדם להלך אחר שכינה והלא כבר נאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אלא להלך אחר מדותיו של הקב"ה מה הוא מליביש ערומים, וכו'. יעו"ש.

נא, יט] 'לב נשבר ונדכה אלהים לא תבוזה'. וכל כת הדרשנין ז"ל היו תמהים מהיכא תיתי שימאס תפילתו, ואם יהיה מקום להמאס איך ולמה בעבור היותו נמוך הרוח שתתקבל תפלתו הבלתי היותה כמשפטה, אמנם אפשר שרמז כלפי מקרא שכתוב [דברים ד, ז] 'כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו'. ורז"ל אמרו [ויקרא רבה פרשה יז פיסקא א] בפסוק [תהלים קמה, יח] 'קרוב ה' לכל קוראיו יכול לכל, ת"ל 'לכל אשר יקראוהו באמת'. שהכוונה רצויה להם לומר דלא נדרוש בכל קראנו אליו בכל דהו, אף אם לא תהיה הקריאה בכל לב. וממעט ליה סיפיה דקרא לכל אשר יקראוהו באמת, עד דאיכא קריאה כולה, שתהא בכל לב ובכל נפש. ועל זה אמרו על הנמוך רוח, לב ונשבר ונדכה, דדריש כל גבה לב כל דהו גבה לב, הנה על פי מדותיו אין תפלתו נמאסת, דלגבי דידיה (עד) [א"צ] שתהיה התפלה בכל לב, (ולב) [ולכך] אלהים לא תבוזה, דדרשינן ליה כה' אלהינו בכל קראנו אליו אפילו בקריאה כל דהו.

עוד שמעתי באומרים לי בשם הרב נפתלי הכהן ז"ל, ע"פ קוטב דרוש זה, כוונת מאמרם ז"לקמיה כל המתיהר מביא חימה לעולם, שנאמר [משלי טו, א] 'מענה רך ישיב חימה', וכתוב [שם יח] 'איש חמה יגרה מדון וארך אפים ישקיט ריב', עד כאן. שהיה טעמו כלפי מקרא שכתוב [תהלים עה, לח] 'והוא רחום יכפר עוון וכו' ולא יעיר כל חמתו'. א"כ המתיהר דדריש כל גבה לב עד דאיכא כל גבה לב, ויהרא בעלמא שרי, ע"כ ע"פ מדותיו מודדין לו ומביא חימה לעולם, דדרשי ליה לא יעיר כל חמתו כוליה חימה לא יעיר, אבל חימה מיהא הוי. אלו דבריו ז"ל.

ואצלי כן יתפרש המקרא שאמר הנביא [מיכה ז, יח] 'מי אל כמוך נושא עוון ועובר על פשע לשארית נחלתו לא החזיק לעד אפו' וכו', כלפי דרשתם ז"ל [ראש השנה יז ע"א] למי נושא עוון למי שעובר על פשע, לשארית נחלתו למי שמשים עצמו כשיריים וכו'. ובכך הוא אשר תרמוז סיפיה דקרא, לא החזיק לעד אפו, כי למי שמשים עצמו כשיריים

'והלכת בדרכיו' [דברים כח, ט] הלך אחר מדותיו. ואמרינן בפרק קמא דסוטה [ה ע"א] אמר רבי יוסי לעולם ילמוד אדם מדעת קונו, שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני שהוא נמוך ושפל. וכלפי זה הוא אשר תרמוז באמרו ולא אבו בדרכיו הלך שהיה בהם גסי הרוח. ועל פי מדותם דן הוא יתברך להם לדרוש לא יכרת כל בשר ועל כל העולם אינו מביא אבל על אומה אחת מביא.

ואל זה אביט ליישב מה שחקרו כת הקודמין ז"ל, בטעם המקרא [תהלים קלא, א] 'ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני וכו', וסמך ליה [שם ג] 'יחל ישראל אל ה' וכו'. וכולם היו תמהים מאי שיאטיה דיחל ישראל [אל] ה' הכא, אכן לפי פשוטו ירמוז מה שדרשו פרק ו' דחולין [פט ע"א], 'לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכס [וגו'] כי אתם המעט' [דברים ז, ז] אמר להם הקב"ה חשקני בכס, שאפילו בשעה שאני משפיע לכם גדולה אתם ממעטים עצמכם. ועל כן אחר שהזכיר דוד המלך ע"ה מידת ענותנותו, מסיק ותני יחל ישראל אל ה' שגם המה חשק ה' בהם על היות בהם מידה היפה הזאת. ולפי מדרשו ירמוז, דע"י היות בישראל מידת הענוה ביותר אפילו כל דהו יהיו בטוחים לבל יפגעם יד ה' כדרך כל אומות העולם, שאמרו על כל העולם אינו מביא אבל על אומה אחת מביא, דשאני אומות העולם שהם אנשי שחקן, ולפי מידתם מודד להם לדרוש כל בשר עד דאיכא כל בשר. אכן ישראל כי הם ממעטין עצמן ודרשי כל גבה לב כל דהו גבה לב אסור, ע"פ מידתם ימדרם לדרוש להם לא יכרת כל בשר אפילו כל דהו אומה אחת. וכן דרשו בילקוט בשלח [רמו רמג], בפסוק [שמות טו, א] 'אשירה לה' כי גאה גאה' על שנתגאו המצרים גאה עליהם. ועל פי דרכנו הוא ענין לדסמך ליה [שם יד, ל] 'וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים', דעל אומה אחת מביא לפי מידת גאותם, וזה אמרו 'אשירה לה' כי גאה גאה'.

ומקום יש בראש להניח ע"פ קוטב דרוש זה מאמרם ז"ל, בפרק קמא דסוטה [ה ע"ב], גדולים נמוכי הרוח וכו', כאילו הקריב קרבנות וכו', ולא עוד אלא שאין תפילתו נמאסת, שנאמר [תהלים

ציונים והערות

קמה. ליחא ללשון זו בחז"ל. ויעויין בגמ' תענית (ח ע"א) 'ואם לחש ועלתה בידו, ומגיס דעתו עליו, מביא אף לעולם'. ע"ש.

חיים פרשת האזינו בפסוק [תהלים קמו, כ] 'לא עשה כן לכל גוי'.

תקלג. כנען. ראיתי בויקרא רבה פרשה י"ז [פיסקא ה], טעם כינוי כנען לארץ ישראל, אף שארץ ז' עממין היא לרמוז מה חס סירס לנח, וכנען לקה, אף ארץ ישראל, ישראל חוטאים, והארץ לוקה בנגעים. אי נמי על שם שהיה כולה תגריין, כמה דאת אמר [ישעיה כג, ח] 'אשר סוחריה שרים כנעניה נכבדי ארץ'. ע"כ.

תקלד. כסיל. אמרו בפרק אלו טריפות [חולין] דף מ"ג [ע"ב], הרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה, כדברי בית הלל עושה, מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל, עליו הכתוב אומר [קהלת ב, יד] 'והכסיל בחשך הולך'.

גם כסיל כינוי ליצר הרע, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [שם י, ב] 'לב כסיל לשמאלו' זה יצר הרע שנתון בשמאל. מדרש [רבה] בפרשת מטות [פרשה כב פיסקא ט].

תקלה. כסף. אמרו בבבא קמא דף ל"ו [ע"ב], כסף האמור בתורה סתם כסף צורי, ושל דבריהם כסף מדינה קמי'.

תקלו. כסף. דרשו ז"ל פרק גיד הנשה [חולין] צב ע"א, בפסוק [הושע ג, ב] [מכרה] [ואכרה] לי בחמשה עשר כסף, כסף אלו צדיקים, וכן הוא אומר [משלי ז, כ] 'צרור הכסף לקח בידו'. והוא מאי דאמרינן בפרק חלק [סנהדרין צו ע"ב] דשלחו ליה עמון ומואב לנבוכדנאצר תא אחריבנהו, שלח מסתפינא, דאיכא צדיקי דבעו רחמי, שלחו ליה צרור הכסף לקח בידו צדיקים שבהם המיתם. ובפרק חלק דף צ"ז [ע"ב] דרשו, 'ולא בכסף תגאלו' [ישעיה נב, ג] לא בתשובה ומעשים טובים. ובפסוק [קהלת ה, ט] 'אוהב כסף לא ישבע כסף', דרשו, אוהב מצוות לא ישבע מצוות. [קהלת רבה פרשה ה פיסקא ג]. ובפרשת נשא פרשה י"ב [פיסקא ד] דרשו, 'עמודיו עשה כסף' [שיר השירים ג, י] כסף זה שלשלת יוחסין. ואין כסף אלא זיקוק יחוס, כמה דאת אמר [מלאכי ג, ג] 'וישב מצרף ומטהר כסף וטיהר את בני לוי וזיקק אותם'.

דדריש לנפשיה תועבת ה' כל גבה לב כל דהו גבה לב, הנה באותה מידה מודדין לו להשיב חמה, וזה אמרו לא החזיק לעד אפו. וכל מן דין מדידה יהבין ליה, כמאמר והוא רחום יכפר עוון וכו', ולא יעיר כל חמתו חימה אפילו כל דהו ועוון אפילו כל דהו, ותשליך במצולות ים כל חטאתם לא תשאר פרסה.

תקבה. כל. דרשו ז"ל [דברים רבה פרשה ח פיסקא ד], בפסוק [דברים ח, א] 'כל המצוה', התחלת המצוה גמור. ופירשו המפרשים ז"ל [גליין המדרש שם] דדרשי מילת כל מלשון 'ויכל אלהים ביום השביעי' [בראשית ב, ב], לשון גמר, אף כאן כל המצוה פירושו גמור המצוה.

תקכט. כלי ה'. הוא כינוי לצדיקים, כמו שכתוב בזהר ויקהל דף רי"ח [ע"א], בפסוק [רות ב, ט] 'וצמית והלכת אל הכלים', וצמית לישנא דנקיות נקיט, דאי תיאובתיך לאדבקא בבר נש לקיימא זרעא בעלמא, והלכת אל הכלים אילין אינון צדיקייא דאיקרין כלי ה', דכתיב [ישעיה נב, יא] 'נושאי כלי ה'' ע"כ. ובילקוט שמואל ב' (סימן א') [רמז קמא] אמרו בפסוק [שם א, כז] 'איך נפלו גיבורים ויאבדו כלי מלחמה' מכאן שהצדיקים נקראו כלי מלחמה. ע"כ.

תקל. כלימה. כתב רד"ק [ישעיה מה, טז] כלימה הוא יותר מן הבושת, כמו שנאמר 'בושו וגם נכלמו' [ישעיה שם], 'בושתי וגם נכלמתי' [ירמיה לא, יח]. ועוד לשון כלימה לעולם מדרך גנאי, והבושת לפעמים מדרך השבח מצד הענוה.

תקלא. כן. כתב רש"י דלפעמים כן מתפרש בלשון אשר, כמו 'כי על כן עברתם על עבדכם' [בראשית יח, ה], 'כי על כן ראיתי פניך' [שם לג, י], 'כי על כן באו בצל קורתני' [שם יט, ח], 'כי על כן ידעת חנותנו במדבר' [במדבר י, לא]. פרשת וירא [ברש"י שם יח, ה].

תקלב. כן. רגילין כת הקודמין ז"ל בספרתם לפרש מילת כן מלשון כוננות, כמו 'מעשה כן' [מלכים-א ז, לא] של כלים דשלמה. ועיין בספר תורת

ציונים והערות

קמו. עיין עוד לרבינו לקמן בחלק לשון חכמים (מערכת אות כ סימן רצח) ששנה את דבריו דהכא.

ישתי כפי'ן בבי' תיבות בכל מקום באות להשוואת הדברים אחד לחבירו ואחד לחבירו, כמו 'כעם ככה' [ישעיה כד, ב. הושע ד, ט]. וכ"כ רש"י ז"ל בפרק כל שעה [פסחים] דף כ"ה ע"ב עלה דאמרינן 'כי כאשר יקום [איש] על רעהו ורצחו נפש כן הדבר הזה' [דברים כב, כו] הרי זה בא ללמד ונמצא למד מקיש רוצח לנערה מאורסה, ונערה מאורסה לרוצח. וכתב רש"י [בגמ' שם ד"ה מה] ז"ל, והכי קאמר קרא כרוצח כנערה המאורסה, שניהן שוין, כמו והיה כעם ככה, ע"כ. וכן פירשו כת הקודמין בב' ביתי'ן בפסוק [קהלת ז, יב] 'בצל החכמה בצל הכסף'. ומצינו לרש"י ז"ל בפרשת שלח לך [במדבר טו, טו] כתב בפסוק 'ככם כגר' כמותכם כן גר. וכן דרך לשון עברי 'כגן ה' כארץ מצרים' [בראשית יג, י] שפירושו כן ארץ מצרים, 'כמוני כמוך כעמי כעמך' [מלכים-א כב, ד]. וכתב הרא"ם ז"ל [בראשית שם] שהכונה להביא ראיה דמצינו ג"כ דב' כפי'ן באות להשוות דבר אחד לחבירו ולא חבירו אליו, דומיא דככם כגר, דאי אפשר לפרש איפכא נמי כגר כן אתם. וכן כגן ה' כארץ מצרים, דא"א לפרש איפכא נמי גן ה' כארץ מצרים ח"ו, דודאי גן ה' מעולה ביותר ואפ"ה באות ב' כפי'ן.

עוד בפרק חלק [סנהדרין קי ע"ב] נחלקו ר"א ורבי עקיבא בכ"ף הדמיון, דקרא ד'וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה' [דברים כט, כז], על עשרת השבטים אם עתידין לחזור, דרבי עקיבא דריש כיום הזה, מה היום הזה הולך ואינו חוזר, אף הם הולכים ואינם חוזרין. ור"א דריש מה היום הזה מאפיל ומאיר, אף י' שבטים חוזרין. ועיין בספר משכנות יעקב בפרשת תולדות [בראשית כה, לא] בפסוק 'מכרה כיום את בכורתך ל' וכו'.

ואצלי כן יתפרש הכתוב [נחמיה ט, י] 'ותתן אותות ומופתים בפרעה ובכל עבדיו וגו', ותעש לך שם כהיום הזה' כלומר כהיום דחוזר ומאיר, דישוב

תקלוז. כמ"י. כתב רש"י ז"ל בפסוק [בראשית לו, כו] 'וכסינו', דלפעמים כיוסי יתפרש מענין העלם, כמו 'וכסינו את דמו' שפירושו ונעלים דמו, לא כיוסי דמו ממש כי לא היתה מיתתו בהריגה עד שיהיה שם דם, אלא השלכתו לבור קראו בשם הריגה, ועל כרחק לומר וכסינו לשון העלם הוא.

תקלח. כף הדמיון. קמ"י מצינו בכמה דוכתי'ן, כמו שדרשו ז"ל [איכה רבה פרשה א פסקא ג] 'היתה כאלמנה' [איכה א, א] ולא אלמנה ממש. 'היה ה' כאויב' [שם ב, ה] ולא אויב ממש. וכן דרשו [מדרש שוחר טוב מזמור סב] בפסוק [תהלים סב, יג] 'כי אתה תשלם לאיש כמעשהו', מעשהו אין כתיב כאן, אלא כמעשהו למטה מעוונותיו. וכן בפסוק [אסתר א, בן 'כשבת המלך אחשוורוש' אמר רבי יצחק אומות העולם אין להם ישיבה, איתבוך, והא כתיב כשבת המלך אחשוורוש, אמר להו בשבת אין כתיב כאן, אלא כשבת, ישיבה שאינה ישיבה, [אסתר רבה פרשה א פסקא יא]. וצ"ל לפי"ז דקרא דכתיב גבי מלך ישראל [דברים יז, יח] 'והיה כשבתו על כסא ממלכתו', דהתם נמי כל כמה דלא יקיים מצוות המלך המוטלות עליו הו"ל ישיבה שאין בה ממש. ובפסוק [בראשית יח, כה] 'חלילה לך מעשות כדבר הזה', אמר רב אבא בר כהנא מעשות הדבר הזה אין כתיב כאן, אלא כדבר הזה לא היא ולא דכוותיה ולא דפחיתא מיניה. [ילקוט וירא רמז פג]. והכי נמי טובא דרשי כף הדמיון. וצ"ע על מה שכתב מרן הבית יוסף חו"מ סימן ת"ך, דכל האומר לחבירו כממזר דינו כקוראו ממזר. ע"כ. וצריך לדחוק דאע"ג דבכל דוכתא הכ"ף משמע לדמיון ולא הדבר ממש, שאני האומר לחבירו כממזר, שכוונתו לומר אתה פסול לבוא בקהל כמו ממזר, דמשום זילותא הוא והא איכא ועיין בתשובת הרב [חכם] צבי ז"ל סימן ע"ז, בלשון חכמים כל יתור כנטול דמי דלאו דוקא. [אמר המעתיק עיין במורי הרב בעל דבר משה ז"ל חלק שני חו"מ סימן צ"ב].

ציונים והערות

קמ"י. עוד בענין כף הדמיון עיין לרבינו מה שכתב לקמן בחלק לשון חכמים (מערכת אות כ סימן רפג), ובחלק לשון בני אדם (מערכת אות כ סימן קיד וק"ז). והנה לכאורה מדבריו שם (סימן ק"ז) שכתב, 'אבל ראיתי להרב משאת משה חו"מ חלק ג' שהאריך והרחיב ועלה בידו דאף בלשון בני אדם לאו השואה גמורה קאמר', משמע שחזר בו רבינו וס"ל דאף לגבי לשון בני אדם כף הדמיון אינו כהשוואה, לכן אם אומר לחבירו כממזר אין כוונתו לומר אתה פסול לבוא בקהל כמו ממזר.

טו] ד"ה עד אחד זה בנה אב לומר כל עד שבתורה שנים, כתב ז"ל, וליכא למימר אדרבה נילף מיניה בבמה מצינו, מה כאן אחד אף כל מקום שנאמר עד הוא אחד, דכהאי גוונא פרכינן בחולין גבי עזים וכו', די"ל דהכא שאני דמילת אחד יתירה, דבלאו הכי סתם עד בכל מקום עד אחד משמע, אלא על כרחך לומר דלא אתא אחד אלא למעוטי כל שאר עד שבתורה, לומר כאן אחד, הא כל מקום שנאמר עד סתם הרי הוא שנים. ע"כ.

ד"ה מקום עיון בזה על מה שכתבו התוס' ז"ל, בפרק קמא דקידושין דף ז' [ע"א] ד"ה ונפשטו [קידושין] בכולה, כתבו ז"ל, תימה דברייתא תמורה נא ע"ב] יליף רגלה של זו עולה וכו', מקרא דכתיב [ויקרא כז, ט] 'כל אשר יתן ממנו, וגבי אשה לא כתיב קראי, וא"כ מאי פריך ונפשטו בכולא וכו'. ע"כ. משמע מדברי קדשם דאפילו דאצטריך קרא דיתן ממנו למימר דאפילו אמר רגלה של זו עולה תהא כולה עולה לגופיה, דמסברא הוה אמינא איפכא, לא ילפינן מיניה. וזה הפך מדברי הרא"ם ז"ל. ובינותי בשיטת הריטב"א ז"ל [קידושין ז ע"א] וראיתי שכתב ז"ל, ומיהו בלאו הכי נמי לא קשיא, כיון דאשכחן האי דינא דפשטה קדושה בכולה, אין לנו לומר דהתם בלחוד הוא ונקל בזו, אדרבה יש לנו לומר דהתם עביד קרא בנין אב לכל מקום. וזה שיטת התלמוד עד שיהיו ב' כתובים הבאים כאחד. ע"כ. איברא דדברי הריטב"א ז"ל מגומגמים לענ"ד במה שכתב וזה שיטת התלמוד עד שיהיו ב' כתובים וכו', וזה אינו, דהא אמרינן בגמ' בסוטה [ב ע"ב] ממשמע שנאמר עד, איני יודע שהוא אחד, זה בנה אב למילף בעלמא איפכא. וכן מה שאמרו במנחות [ט ע"ב] כאן שמאלית, הא בעלמא ימנית, כנ"ל. וראיתי בפרק השולח [גיטין] דף מ"ז [ע"ב], בפלוגתא דר"י ור"ל במוכר שדהו לפירות, דלר"י מביא וקורא דקנין פירות כקנין הגוף דמי, ולר"ל איפכא, ואמרינן התם איתיביה ר"י לר"ל 'ולביתך' [דברים כו, יא] מלמד שאדם מביא ביכורי אשתו וקורא. א"ל שאני התם דכתיב ולביתך. ופירש רש"י ומדאצטריך לרבווי ש"מ בעלמא איפכא, קנין פירות לאו כקנין הגוף

ה' שנית ידו, כמו שנאמר [מכה ז, טו] 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות'.

תקל"ט. כ"ף. כלל אמרו במסכת מנחות דף ט' [ע"ב], כל מקום שנאמר כף אינו אלא ימין, דאמר קרא [ויקרא ט, יז] 'ויקרב את המנחה וימלא כפו ממנה' כף זה איני יודע מה הוא, כשהוא אומר [שם יד, טו] 'ולקח הכהן מלוג השמן ויצק על כף הכהן השמאלית' כאן שמאלית, הא כל מקום שנאמר כף אינו אלא ימין. והתם פריך והא מבעי ליה לגופיה. ומסיק ד' שמאלית כתיבי. ע"ש ברש"י ז"ל שם.

(ולעני"ד) נראה דטעם התלמודא בזה דלא אמר איפכא, זה בנה אב לכל מקום דכף סתם הוא שמאלי, הוא משום דלא אצטריך קרא לגופיה, דהא מסברא הוה אמרינן דכף שמאלית קאמר, כיון דסתם עבודה ברישא הימין הוא דעביד, א"כ כי כתיב ולקח הכהן מלוג השמן ויצק על כף הכהן, סתמא משמע שהוא כף השמאלית. ומדאצטריך למכתב הכא השמאלית, ש"מ לדרשה אתא ולדיוקי אתא, דנימא איפכא בעלמא, דליתחיל ברישא בשמאל ושמאל ליהב לימין).

דמהך סוגיא דפריך והא לגופיה אצטריך, ונילף בעלמא לענ"ד הוא ראייה לדברי קמח הרא"ם ז"ל, שכתב בפרשת שמיני [ויקרא ט, ז] בד"ה כל מקום שנאמר עגל בן שנה ומכאן אתה למד וכו', והקשה ז"ל, וא"ת אימא כאן בן שנה, הא כל מקום שנאמר עגל סתם אפילו בן שתי שנים, דכה"ג אמרינן בחולין [ק"ג ע"ב] כאן גדי עזים, הא כל מקום שנאמר גדי סתם, אפילו פרה ורחל, י"ל דלא דרשינן ליה בדוקיא למידק מיניה כאן כך הא כל מקום הוא איפכא, אלא היכא דלא מצינן למילף מיניה במה מצינו, כמו גבי גדי עזים דהו"ל ב' כתובים הבאים כאחד וכו', וכגון גבי עד אחד דבלאו קרא דאחד נמי שמעינן שפיר שהוא אחד, שסתם עד, אחד משמע, ולפיכך על כרחך למדרשיה בבנין אב דאצטריך קרא לגופיה ילפינן מיניה במה מצינו וכו'. ע"ש. וכיוצא בזה כתב בפרשת שופטים [דברים יט,

ציונים והערות

קמח. הנה בנדפס לפנינו מתחילת קטע זה ועד לכאן, היה כתוב לפני הסוגרים בקטע הקודם, והנכון בעיני לצרפו כאן כתחילת קטע וכהמשך לדברים הבאים.

להיות משלהם, כמבואר דרוש זה בשמע יעקב סדר בחוקותי בס"ד.

תקמא. כפרה. כתב רש"י בפרשת וישלח [בראשית לב, כא] בפסוק 'אכפרה פניו' אבטל רוגזו, וכן 'וכופר בריכתם את מות' [ישעיה כח, יח]. ונראה בעיני שכל כפרה שאצל עוון וחטא ואצל פנים, כולם הוא לשון קינוח והעברה הוא, ולשון ארמי הוא, והרבה בגמ' וכפר ידיה בעי לכפורי ידיה, בההוא גברא [גיטין נו ע"א]. וגם בלשון המקרא נקראים המזרקים של קודש 'כפורי זהב' [עזרא א, י] על שם שהכהן מקנח ידיו בהן בשפת המזרק. ע"כ.

ועל דרך זה יישבו התוס' ז"ל בפרק ואלו מגלחים [מועד קטן] דף כ"ח [ע"א ד"ה מה], ההיא דאמר ר' פרה אדומה מכפרת, אף מיתתן של צדיקים וכו'. דלכאורה קשה דמוכח בכמה דוכתין דפרה קדשי בדק הבית היא, ולא יצדק לשון כפרה אלא בקרבנות. והביאו לשון המדרש [במדבר רבה פרשה יט פיסקא ח] משל לבן השפחה שטינף פלטרין של מלך. אמר המלך תבוא אמו ותקנח וכו'. דמשמע להו דלשון פרה אדומה מכפרת היינו מקנחת, על דרך בעי לכפורי ידיה.

ועל דרך זה ירמוז טעם מה שאמר משה רבינו ע"ה 'ועתה אעלה אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם' [שמות לב, ל] על דרך תבוא אמו ותקנח.

תקמב. ברת. הרא"ם ז"ל פרשת לך לך [בראשית יז, יד] ד"ה ונכרתה הנפש ההיא מעמיה, [כתב] בשם הירושלמי דכרת היינו שאינו מגיע לחמישים שנה, ומפיק לה מקרא, מו'אל תכריתו את שבט הקהתי' וזאת עשו להם וחיו ולא ימותו' [במדבר ד, יח יט], פירוש אמרה תורה עשה להם תקנה שלא ימותו בעבודתן קודם חמישים שנה, וכתב אל תכריתו, משמע דכרת היינו שמת קודם חמישים שנה,

דמי. ואיכא דאמרי איתיביה ר"ל לר"י ולביתך מלמד וכו', התם הוא דכתיב ולביתך אבל בעלמא לא. א"ל ר"י טעמא דידי מהכא קאמינא. ופירש רש"י דכי היכי דאשמועינן דהכא כקנין הגוף דמי, ה"ה בעלמא. ע"כ. הנה נראה דהך מלתא תליא בפלוגתא דאמוראי דאפילו בקרא דלא אצטרין לרבווי, דלר"י הסברא היא קנין פירות כגוף דמי, ולר"ל הסברא הוי איפכא, ואפ"ה קאמר ר"י דעבדינן ליה בנה אב. וסוגיין דעלמא קי"ל כרבי יוחנן. וצ"ע על דברי הרא"ם ז"ל.

תקמ. כף. כינוי ליסורין, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [תהלים קלט, ה] 'אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפך', זכה אדם נוחל לב' עולמות ואם לאו, בא ליתן דין וחשבון, שנאמר 'ותשת עלי כפך', כמה דאת אמר [איוב יג, כא] 'כפך מעלי הרחק'. ריש פרשת תזריע [ויקרא רבה פרשה יד פיסקא א]. ואפשר ע"פ דרכם לפרש על מה שאמרו ז"ל [דברים רבה פרשה ג פיסקא ד] כל מה שישראל אוכלין בעולם הזה הוא בזכות היסורין הבאים עליהם. ולזה אמר מי גרם שאזכה בעולם הבא ובעולם הזה, אחור וקדם ע"י שותשת עלי כפך, הם היסורים וק"לקימט.

ובפרשת נשא דרשו בפסוק [במדבר ז, יד] 'כף אחת', זה ספר תורה. מה הכף הזה יש בה ה' אצבעות, כך ס"ת יש בה ה' ספרים. פרשה (י"ב) [י"ג] [פיסקא יט]. וזה ירמוז המקרא [ישעיה סב, ג] 'והיית עטרת תפארת ביד ה' וצניף מלוכה בכף אלוהיך', על דרך מאן מלכי רבנן, כלומר תתפאר במלוכה עם כף אלהיך ע"י ה' חומשי תורה. ועל דרך זה יתפרש הכתוב הנ"ל 'אחור וקדם צרתני' וכו', כלומר שיש לישראל עולם הבא ועולם הזה, אף שחלקו העולמות עם עשו [ילקוט תולדות רמז קיא] ע"י ותשת עלי כפך זו תורה, דע"י התורה מקיימים שמים וארץ, והוה ליה כמציל מזוטו של ים דקי"ל לעצמו הציל. וזוכים ישראל בארץ וכל אשר עליה

ציונים והערות

קמט. עיין בדברי רבינו לעיל מערכת אות א' (סימן קלו) שהביא נמי הך דכל מה שאוכלים ישראל הוא מכח היסורין הבאים עליהם.

פורענות, ובכרת רשעים הוא בלא הפסק אף לאחר מיתה, כ"ש במידה טובה. וק"ל.

דרש"י ז"ל כתב סוף פרשת מצורע [ויקרא טו, לא] בפסוק 'ולא ימותו בטומאתם', הרי הכרת של מטמא מקדש קרוי מיתה. וכתב הרא"ם כלומר אע"פ שהכרת הוא ובניו, ומיתה (כר"ש) [בידי שמים] אין זרעו נכרת, ומטמא מקדש הוא בכרת, כדכתיב [במדבר יט, כ] 'ואיש אשר יטמא ולא יתחטא ונכרתה הנפש ההיא [וגו'] כי את מקדש ה' טמא, כאן קראו מיתה ואמר ולא ימותו במקום ולא יכרתו, כי המיתה נאמרת בכלל ויחוד. ע"כ. אבל לשון הספרי [במדבר פיסקא קכה] הובא בילקוט פרשת חוקת [רמז תשסא] קשה להלום, שאמרו ז"ל, את משכן ה' טימא ונכרתה, מפני מה ענש להלן מיתה וכאן כרת, ללמדך שכרת הוא מיתה ומיתה הוא כרת. ע"כ. ופירוש הרב דוחק הוא לפרשו בזה הלשון. וק"ל.

תקמוג. כרת. דרשו ז"ל בפסוק [תהלים לו, כח] 'וזרע רשעים נכרת' זה פוטיפרע, שלא לקח ליוסף לעבד אלא לדבר אחר וסרסו הקב"ה, הוי זרע רשעים נכרת, היך מה דאת אמר [ויקרא כב, כד] 'ומעוך ונתוק וכרות'. שוחר טוב מזמור ל"ז קניא.

תקמוד. כרם. דרשו ז"ל בפסוק [שיר השירים ז, יג] 'נשכימה לכרמים', אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות. פרק ב' דעירובין [כא ע"ב]. גם בפסוק [שם א, יד] 'בכרמי עין גדי' לשון אסיפה, כמו ששנינו כסא של כובס שכורמין עליו את הכלים. פרק אמר רבי עקיבא [שבת פח ע"ב]. ואפשר דמהאי טעמא נמי דרשו נשכימה לכרמים אלו בתי כנסיות, דדרשי לישנא דכרמים לשון אסיפה וכנסיה. ומזה הוא טעם הכתוב [שופטים טו, ה] 'מגדיש ועד קמה ועד כרם זית' וכו' קרא לקיבוץ נטיעת זיתים הרבה במקום אחד כרם, וכמו שכתב הרד"ק ז"ל [שורש כרם] בזה באורך.

תקמה. כרה. הוא ענין אכילה, כמו 'ויכרה להם כרה גדולה' [מלכים ב ו, כג]. וכתב הרד"ק [שורש כרה] בשם אביו, כי לשון כרה היא ארוחה גדולה, וכשהוא כתוב בבית ברה היא ארוחה קטנה,

אבל תלמודא דידן חולק בזה, כדאמרינן בשלהי מועד קטן [כח ע"א], רב יוסף כד הוה בר ס' שנין, עבד יומא טבא לרבנן, אמר השתא נפקא לי מכרת וכו'. ש"מ כרת היינו שאינו מגיע לס' שנה שהוא מיתת כל אדם. ורש"י ז"ל כתב [חולין לא ע"א ד"ה טמא] דכרת היינו תרתי, דמת בלא בנים, ומת קודם זמנו. וכתב הרא"ם ז"ל דהא דקרי למיתתו של שמואל כרת אע"פ שהיו לו בנים, כבר כתבו התוס' ז"ל בפרק הבא על יבמתו קי דוקא קטנים וענשים בעוון אביהם ולא גדולים, דמהאי טעמא לא א"ל אביי לרב יוסף נהי דנפק מר מכרת דשני, מכרת דבני מי נפק, שלא היה לו בנים קטנים אלא גדולים. והכא נמי בשמואל מיירי בגדולים.

ובריש פרק קמא דיבמות דף ב' ע"א ד"ה אשת אחיו, כתבו התוס' ז"ל, דהחילוק בין כרת למיתה בידי שמים, לרש"י ז"ל כרת הוא זרעו נכרת, ומיתה בידי שמים אינה אלא לעצמו, ולריב"א אין נכרת הוא זרעו, אלא בעריות דכתיב 'ערירים ימותו' [ויקרא כ, כ]. והחילוק בין כרת למיתה בידי שמים, דכרת בן חמישים שנה, ומיתה בידי שמים בן ס' שנה, כמתי מדבר. והם הקשו דתלמודא דילן הפך זה, דאמרינן מחמישים ועד שישים זו היא מיתת כרת. ויישבו דאפשר לומר לפי התלמודא דילן דמיתה בידי שמים אחר שישים, וקודם זמן זה הוא כרת. ע"כ. ועיין בזה בספר גן המלך סימן כ"ט. ובתוס' שבת דף כ"ה [ע"א ד"ה כרת]. ורבינו עובדיה בסוף פרק ט' דסנהדרין [משנה ו] כתב, שהכרת יש עליו עונש גם לאחר מיתה, אם לא עשה תשובה כראוי ומיתה בידי שמים אין לאחר מיתה עליו כלום וכו'. ע"ש.

ועל דרך זה ירצה הכתוב [תהלים קט, טו] 'יהיו נגד ה' תמיד ויכרת מארץ זכרם'. הוא וא'ו הסיבה, כלומר יהיו נגד ה' תמיד, יען יכרת מארץ זכרם, וזה טעם הכתוב [שם לו, לד] 'קוה אל ה' ושמור דרכו וירוממך לרשת ארץ בהיכרת רשעים תראה' תראה לרשת ארץ, כירושה שאין לה הפסק, דהא בהיכרת רשעים תראה כלומר דגדולה מידה טובה ממידת

ציונים והערות

קג. לא מצאתי לתוס' שם. ודברי התוס' מפורשים בגמ' שבת (כה ע"א ד"ה כרת), ע"ש. קג. לא מצאתי במדרש שוחר טוב. ובילקוט תהלים (רמז תשלב) הדברים מפורשים.

מעט, וזהו להברותו כמו 'ואברה מידה' [שמואל-ב ג, ז] שהוא אוכל מועט כדרך חולה ולבסוף להכרותו שיאכל הרבה אח"כ, כאשר יתחיל לאכול מעט.

ופירש מה שדרשו ז"ל [סנהדרין כ ע"א] 'להברות את דוד' [שמואל-ב ג, ז] בתחלה להברותו ולבסוף להכרותו, שהכוונה שבתחלה הפצירו בו שיאכל

אות הלמד

לה הכי מפני שאי אפשר לפרשו כמשמעו, כי אחריו כתיב אלהים לא ידעום, ואם היה פירושו לא אלוה כמשמעו, איך קראו אחר זה אלהים, וכמו שכתב הגאון ז"ל בפרשת האזינו ק"ב ע"ש.

תקמוז. לא. אמרו בפרק אלו טרפות [חולין] דף ס"ה [ע"א], בפסוק [ויקרא יא, כא] 'אשר לא כרעים' אין לי אלא עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן, מותר. וכתב רש"י ז"ל [שם ד"ה אשר] דמדכתיב לא באל"ף וקרינן לו בוא"ו דייק הכי. וכתבו שם בעלי התוס' ז"ל [ד"ה אע"פ] דהיינו טעמא דלא מצינו למימר לא שאין לו כרעים כלל קאמר, דאדרבה הארבה יש להן קרצולים.

וכן בפרק קמא דמגילה [ג ע"ב] דרשו, 'אשר לו חומה' [ויקרא כה, ל] אף על פי שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן, דלא מצי למימר שאין לו חומה כלל קאמר, דבערי חומה משתעי קרא.

וכן בפרק קמא דבכורות [ג ע"א] דרשי דמצות יעוד קודמת למצות פדייה, ממה שנאמר [שמות כא, ח] 'אשר לא יעדה והפדה', ואע"ג דכתיב באל"ף דרשינן כאילו כתיב בוא"ו, כלומר שהיה לו ליעדה ולא רצה והפדה. והיינו טעמא דלמה לי למכתב אשר לא יעדה פשיטא דכלא יעדה משתעי קרא, דאם יעדה היתה צריכה גט.

וההיא דאמרי בפרק כשם [סוטה כז ע"ב] עלה דמתני' דלא עבד איוב את המקום אלא מאהבה, שנאמר [איוב יג, טו] 'הן יקטלני לו איחל', ועדיין הדבר שקול לו אני מיחל, או איני מיחל וכו', פריך וכל היכא דכתיב בלמד אל"ף, לא הוא, אלא מעתה הא דכתיב [ישעיה סג ט] 'בכל צרתם לא צר', ה"נ לא הוא וכו'. וקשה אמאי לא מייתי מכל הנך קראי. וי"ל דבכל הנך דאיכא הוכחה מגופיה דקרא שרצונו לומר אשר לו בוא"ו, אע"ג דכתיב באל"ף,

תקמוז. לא. כתב הרא"ם ז"ל בסוף פרשת בחוקותי [ויקרא כז, כו] בפסוק 'אך בכור אשר יבוכר לה' בבהמה לא יקדיש איש אותו, בשם הרמב"ן ז"ל, שפירוש לשון לא יקדיש איש אותו, שר"ל לא יקדיש, שאין צורך להקדישו כי אם הוא שור או שה הוא לה' בעצמו. והנה הוא כמו שוללות פירוש לא יקדיש איש אותו, אין צריך להקדישו כי הוא מוקדש מעצמו. ופירוש 'תקדיש לה' אלהיך' [דברים טו, יט] שתנהוג בו קדושה, שלא תעבוד בו וכו'. ע"כ. וכיוצא בזה מצאתי בסוף פרק ו' דזבחים דף ס"ה [ע"ב] ז"ל, אומר היה רבי אלעזר ברבי שמעון שמעתי בחטאת העוף שמבדילין, ומאי 'ולא יבדיל' [ויקרא ה, ח] אין צריך להבדיל. ופריך אלא מעתה גבי בור דכתיב [שמות כא, לג] 'ולא יכסנו' ה"נ דאין צריך לכסות. ומשני הכי השתא, התם כיון דכתיב [שם לד] בעל הבור ישלם, עלויה הוא דרמי לכיסוי, אבל הכא מכדי כתיב והקריבו (חלוק) [חילק] הכתוב מחטאת העוף לעולת העוף, ולא יבדיל למה לי, ש"מ אין צריך להבדיל. ע"כ. אלא דנראה דלא אמרינן הכי אלא (דמיית קרא) [ברומיא דקראי] דוקא. ועיינן מה שהאריך הרמב"ן ז"ל בזה בהשגות ספר המצוות בשורש הראשון, ושם הביא כמה מקומות מהתלמוד כיוצא בזה, ועלה דכתב הרמב"ם [ספר המצוות שורש ח] ב'לא תצא כצאת העבדים' [שמות כא, ז]. ע"ש. ובההיא דערכין בסוף פרק המקדיש שדהו [ערכין כט ע"א], דפריך כתוב אחד אומר כל הבכור תקדיש, וכתוב אחד אומר לא יקדיש, אמור מעתה מקדישו אתה הקדש עילוי. וחד אמר מקדישו הקדש מזבח וכו'. איכא למידק אמאי לא דרשו לא תקדיש א"צ להקדיש, כיון דאיכא רומיא דקראי, וכדרך שדרשו בקרא דלא יבדיל, וההיא דאמרינן בספרי [דברים פ"קא שיח] בפסוק [שם לב, יז] 'יזבחו לשדים לא אלוה', והביאו רש"י ז"ל, לא אלוה כתרנומו לית בהון צורך. התם נמי דרשי

ציונים והערות

קנב. מש"כ רבינו הגאון היינו הרא"ם, עיין בדברים (לב, יז).

ו'וימצאו שם באר מים חיים' הוי שמצאו שם באר מים חיים. ע"כ. ולכאורה הוא פליאי. ואפשר ע"פ דברי התוס' הנ"ל, דהיכא דאיכא יתורא דקרא דרשינן לו בוא'ו, כמו לא באל'ף, הכא נמי נפל הספק בהא דכתיב ויאמרו לו מצאנו מים, דהאי לו הוה מיותר, דהא אמר ויגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו, והוה סגי למימר ויאמרו מצאנו מים, וא"כ מקום יש בראש לפרש הך לו כמו לא באל'ף. ולזה אמר אין אנו יודעים אם מצאו ואם לא מצאו, והכי קאמרו ליה ויאמרו לא מצאנו מים. אלא דיליף מגזירה שוה מצאנו מוימצאו שם שמצאו מים ולו ממש הוא.

עוד כתבו התוס' ז"ל בפרק האיש מקדש [קידושין] דף מ"ט ב' [ד"ה לבנות], עלה דאמרינן דגסות הרוח בעילם, ופריך מקרא ד'אנה המה מוליכות' ויאמר [אלי] לבנות לה בית בארץ שנער' [זכריה ה, י יא] ומשני אין, להכא נחות, ואשתרכב לעילם. דייקא נמי דקתני לבנות לה בית שמע מינה. כתבו שם וז"ל, וי"מ מדכתיב לה בלא מפיק בה'א, דכל לה שבמקרא מפיק ה', בר מתלת וזה אחד מהן, הוי כמו 'לא בית' ואשמועינן דלא נתקיים לה שם זה. וכן פירש רש"י גבי 'ויקרא לה נובח בשמו' [במדבר לב, מב] שהוא רפה מפני שלא נתקיים לה שם זה. ע"כ.

תקומה. לא לא. אמרו בסוף פרק שבועת העדות ולו ע"א, אמר רבי אלעזר לאו שבועה, הן שבועה, אמר רבא והוא דאמר לאו לאו תרי זימני, והוא דאמר הן הן תרי זימני, דכתיב [בראשית ט, יא] 'ולא יכרת כל בשר [וגו'] ולא יהיה עוד מבול', וכתיב [ישעיה נד, ט] 'כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי וכו'. ומדלאו תרי זימני, הן נמי תרי זימני. וכתב הרמב"ם פרק ב' מהלכות שבועות [הלכה ו], וכן האומר לאו לאו תרי זימני דרך שבועה או הן הן, והזכיר שם או כינוי הרי זה שבועה. וכתב מרן ז"ל, אם הזכיר שם מאי איריא דאמר תרי זימני, לאו בחד זמנא סגי, י"ל דאי אמר בה' שלא אעשה או אעשה, פשיטא דבחד זימנא סגי, אבל הכא במאי עסקינן בשלא הזכיר ה' בדרך שבועה אלא שלא בדרך שבועה, מאחר שהזכירו סמוך ללאו לאו או בהן הן, הוי כנשבע. ע"כ. ובהא ניחא לי ההיא דהקשו כת

דאדרבא (הרבה) [ארבה] יש להם קרצולים, וערי חומה (בערי חומה) ביש להם חומה מיירי וכדפירשתי. אבל בקרא דבכל צרתם לא צר לא מוכח מגופיה דקרא שהקב"ה מיצר בצרת ישראל אלא מקרא אחר, דכתיב [תהלים צא, טו] 'עמו אנכי בצרה', ומשום הכי פריך מיניה. והתם מסקינן לא משמע הכי ומשמע הכי. ע"כ. והרמב"ם ז"ל בפירוש המשנה דפרק כשם [פרק ה דסוטה משנה ה] כתב ז"ל, לו אפילו שהוא כתוב באל'ף, הנה הוא מורה לפעמים על הין, ואפילו שהוא כתוב בוא'ו, מורה על הלאו לפעמים, וכבר זכר טעם זה המדבר באותיות הנח, ולפיכך מה שאמר לא איחל, לא היתה כתיבתו באל'ף או בוא'ו, ממה שיסור הספק בין הלאו והן. ע"כ. וראיתי בחידושי אגדות [מהרש"א] ז"ל [סוטה לא ע"א] שכתב על זה וז"ל, וא"ת גבי אשר לא חומה, מדכתיב באל'ף, למה הוצרכו לדרוש מיניה אע"פ שאין לו עכשיו והיה לו קודם לכן, הא איכא לפרשו ממש לו בוא'ו אע"ג דכתיב באל'ף, כי הכא גבי לא צר, וגבי לא איחל, וי"ל כיון דכתיב עיר לשון נקבה, הו"ל למכתב אשר (לא) [לה] חומה, בה'א, אי לאו למדרש מיניה נמי לאו. ע"כ. וכבר כתבנו בשם התוס', דכתבו דאי אפשר לפרש התם אשר אין לו (בוא'ו) [חומה] כלל קאמר, דבערי חומה משתעי קרא. ונראה דלפירוש הרמב"ם ז"ל שאמר וכבר זכר [טעם] זה המדבר באותיות הנח, דמשמע ליה להרמב"ם ז"ל דדרשינן הכי אף דאין הוכחה מן הפסוק או מן הסברא דלא דכתיב היינו הן, כיון שהוא מאותיות הנח. ודוק. ואיכא למידק לענ"ד מההיא דאמרינן שלהי פרק ג' דנדרים [לב ע"א] וז"ל א"ר לוי כל המנחש לו נחש, שנאמר [במדבר כג, כג] 'כי לא נחש ביעקב'. ופריך והא בלמ"ד אל'ף כתיב. אלא משום מידה כנגד מידה. ע"כ. ולדעת הרמב"ם ז"ל דמשמע ליה דלא אפילו באל'ף, הנה הוא מורה לפעמים על הין אף דאין שום הוכחה, מאי פריך התם הא בלמ"ד אל'ף כתיב וי"ל בדוחק. ודוק.

ומצאתי בבראשית רבה שלהי פרשה ס"ד [פיסקא י], אמרו בפסוק [בראשית כו, לב] 'ויבואו עבדי יצחק ויגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו ויאמרו לו מצאנו מים', ז"ל, אין אנו יודעים אם מצאו אם לא מצאו, מן מה דכתיב [שם שם, ט]

דכפל לא לא ב' פעמים דרך שבועה. ולזה אמר אני ה' לא שנית, ירצה מילת לא שניתה ב' פעמים דרך שבועה, ובכך אתם בני יעקב לא כליתם.

ועל דרך זה יתיישב קשר הכתוב שאמר דוד המלך ע"ה [תהלים קלא, א] 'ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני וכו', 'יחל ישראל אל ה' וכו' [שם ג] דלכאורה קשה לזווגן. אמנם יראה כי הנה מצינו בענין דוד שאמר הוא יתברך [שם פט, לו] 'אמת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב', דהדבר קשה, שלא מצינו שבועה זו מפורשת. אמנם לענ"ד אמורה היא במאמר 'ושמתי לעד זרעו' וכו' 'וחסדי לא אפיר מעמו ולא אשקר באמונתו' [שם פט, לד], דכפל מילת לא לא הוי שבועה, ועלה קאמר אחת נשבעתי בקודשי וכו'. וכלפי זה אפשר שרמז דוד באמרו ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני, דסיפר ענוותנותו בלשון שלילה לא לא, לרמוז ג"כ דנהג בענווה אף שהיה לו דבר ה' בלשון לא לא בפירוש, דהוי שבועה לקיום ממלכתו. ועליה סיים נמי 'יחל ישראל אל ה' וכו', דגם הם כל ההבטחות עליהם היו בלשון לא לא הוי שבועה, וכצפיינתו ציפינו יאשר ויקיים שבועתו.

ואצלי כן יתפרש מאמר אחד לרז"ל בילקוט בשלח [רמז רנג], ז"ל, 'ה' ימלוך לעולם ועד' [שמות טו, יח], מפני מה 'כי בא סוס פרעה' [שם יט], ע"כ. ולכאורה משולל ההבנה. אמנם ע"פ דרכנו ירצה כלפי אשר חכמים הגידו שם דמאמר ה' ימלוך לעולם ועד נאמר לעתיד לבוא, ולכך אמרו בלשון עתיד ה' ימלוך. והכונה כמו שכתוב במדרש הנעלם הנ"ל, דנשבע שלא יגלה כנסת ישראל עוד לעולם, כמו שאמר לא לא שתי פעמים כנ"ל. ועל זאת הוקשה לו דהו"ל תרתי דסתר, דהלא כתיב ולא יכרת כל בשר ולא יהיה עוד המים למבול, ואפ"ה הביא מבול על המצרים, ואיך יצדק לומר בו בפסוק ה' ימלוך לעולם ועד על הנ"ל, על דבר ה' לא יאמר לך עוד עזובה וכו' לא יאמר עוד שממה שכפל לא לא ב' פעמים. ולזה אמר ה' ימלוך וכו', מ"מ הלא מעשה ההוא הוכיח דאין כאן שבועה. והשיב כי בא סוס פרעה, כמו שאמרו בפרק קמא דסוטה נ"א ע"א [הוא אינו מביא, אבל הם באים לתוכו.

הקודמין ז"ל, במאמרם ז"ל [שמות רבה פרשה ו פסקא ד] אין לכן אלא שבועה, שנאמר [שמואל-א ג, יד] 'לכן נשבעתי לבית עלי וכו', דקשה דשאני התם דכתיב לכן נשבעתי. אמנם ירצה דנפקא להו מיתורא דקרא, דאחר שנאמרה נבואה זו לעלי לאיש האלהים, וחזרה ונשנית על ידי שמואל הו"ל כאומר הן הן בהזכרת ה', דנאום ה' שנזכר שם והוי שבועה, א"כ נשבעתי למה לי, ש"מ דאייתר קרא למילף בעלמא דכל לכן אינו אלא לשבועה.

וראיתי במדרש הנעלם בפרשת וירא דף קי"ד סוף ע"א קנ"ג, ז"ל, אמר רבי ירמיה, עתיד הקב"ה לחדש עולמו ולבנות ירושלים ולהורידה בנויה מלמעלה שלא יהרס עוד לעולם. ונשבע שלא תגלה עוד כנסת ישראל, ונשבע שלא יהרס בנין ירושלים, שנאמר [ישעיה סב, ד] 'לא יאמר לך [עוד] עזובה ולא רצך לא יאמר עוד שממה'. ובכל מקום שאתה מוצא לא לא היא שבועה, כמה דאת אמר [בראשית ט, טו] 'ולא יהיה עוד המים למבול' וגו' ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול' [שם יא], וכתיב [ישעיה נד, ט] 'אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד' וכו', מכאן שלא לא שבועה. ע"כ. והתם נמי סמיך לסיפיה דקרא [ישעיה סב, ד] 'כי חפץ ה' בך', שהזכיר את ה' [סמוך] ללאו לאו.

ועל דרך זה ירמוז טעם כתוב [תהלים קטו, א] 'לא לנו ה' לא לנו', ירמוז דיש לנו שבועה שנשבע בלא לא יאמר לך עוד עזובה, ולא רצך לא יאמר עוד שממה. וזהו הכפל לא לנו ה', לא לנו. וכי תימא בעינן שיזכיר את השם, לזה אמר 'כי לשמך תן כבוד' שכבר היה שם ג"כ הזכרת השם כמדובר, א"כ 'על חסדך על אמיתך' בין מצד חסדך ובין מצד אמיתות שלך חוס עלינו.

ועל דרך זה יתפרש טעם הכתוב [מלאכי ג, ו] 'אני ה' לא שנית ואתם בני יעקב לא כליתם', והוא כלפי מקרא שכתוב [ויקרא כו, מד] 'ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלותם', וכו'. וכן נאמר [ירמיה מו, כז כח] 'ואתה אל תירא עבדי יעקב וכו', נאום ה' כי אעשה כלה בכל הגוים ואתך לא אעשה כלה וכו' ונקא לא אנקך'.

ציונים והערות

קנ"ג. מדרש הנעלם זה חלק מהזוהר הנקרא כן, ע"ש.

דרשו בתנחומא פרשת בשלח [סימן יג] קינר ויאמרו לאמר אשירה לה" וגו' [שמות טו, א], מהו לאמר, לאמר לדורות הניסים שעשה עם ישראל. וכן דרשו [דברים רבה פרשה ב פיסקא ו] בפסוק [דברים ג, כג] 'ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר' לאמר לדורות שיהיו מתפללין בעת צרה. שהרי משה רבינו ע"ה אע"פ שנאמר לו [במדבר כ, יב] 'לכן לא תביאו את הקהל', התחיל מתחנן. ועל דרך זה יתפרש אצלי טעם הכתוב [ויקרא ו, ב] 'צו את אהרן ואת בניו לאמר זאת תורת העולה' וכו', על דרך מה שדרשו פרק י"ג דמנחות [קי ע"א], 'לעולם זאת על ישראל' [דברי הימים-ב ב ג] מאי לעולם, דבזמן החורבן בטל קרבנות. אמר רב גידל אמר רב, מזבח בניו ומיכאל עומד ומקריב עליה קרבן. ולרמז זה תרמוז מילת לאמר כי לעולם זאת על ישראל לדורות עולם.

ב אמרו בתורת כהנים פרשת ויקרא [דבורא דנבחה פרשתא א פרק ב פיסקא יג], ומייתי לה רש"י בפרשת ויקרא [ויקרא א, א] בפסוק 'וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר', מה ת"ל לאמר צא ואמור להם דברי והשיבני אם יקבלום, כמו שנאמר [שמות יט, ח] 'וישב משה (אל) [את] דברי העם אל ה'". וכן דרשו בפרשת שמיני [תורת כהנים פרשתא א פרק ב פיסקא ג] בפסוק [ויקרא י, טז], 'ויקצוף על אלעזר וגו' בני אהרן הנותרים לאמר' וכו', אמר להם השיבוני על דברי. וכתב הרא"ם ז"ל [ויקרא שם], שמה שלא דרשו כן במילת ואמרת והוצרכו ז"ל לדרוש דבר ואמרת, דבר ותחזור ותאמר להם פעם שניה כדי שתהא שגורה בפיהם. וכן מה שלא דרשו מילת לאמר שאמר ה' הדבר פעם שניה, מפני שמה שדרשו במילת ואמרת לא שייך במילת לאמר, דבאמירת משה לישראל שייך בה לאמר למשה דבר ותחזור ותאמר להם פעם שניה כדי שתהא שגורה בפיהם, אבל באמירת ה' למשה שהמלמד אותו הוא יתברך בכבודו ובעצמו שמוסר לו הדברים בתכלית השלימות, ומשה הוא השלם שבשלמים א"צ לאמרו פעם ופעמים כדי שתהא שגורה בפיו. וכן מה שדרשו במילת לאמר, לא שייך במילת ואמרת, מפני שאמירת ה' לישראל היתה ע"י שליח, וצריך השליח להשיב לשולחו דבר אם נעשה שליחותו אם לאו,

זעל דרך זה רמז הכתוב שדרשוהו חז"ל על המצרים, 'על מה נאץ רשע אלהים אמר בלבו לא תדרוש' [תהלים י, יג], שם רמז מה שאמרו ז"ל [שיר השירים רבה פרשה ב פיסקא א] שאמרו נדונם באש, הא כתיב [ישעיה טו, טז] 'כי באש ה' נשפט' וכו', נדונם במים, שכבר נשבע שלא להביא מכול לעולם. והוא רמז האמור על פרעה על מה נאץ רשע אלהים, דפקר טובא למימר 'מי ה' וכו' [שמות ה, ב] על כי רק בלבו לא תדרוש, כי לא איש אל ויכזב וידרוש כפל אמרתו לא שתי פעמים.

תקמוט. לאמר. אמרו בשלהי פרק כל שעה [פסחים] דף מ"ב [ע"א], דתניא 'ושור ושה שרוע וכו' נדבה תעשה אותו' [ויקרא כב, כג] אותו אתה מתפיס לבדק הבית, ואי אתה מתפיס תמימים לבדק הבית, מכאן אמרו כל המתפיס תמימים לבדק הבית עובר בעשה, אין לי אלא בעשה, בלא תעשה מנין, ת"ל [שם א] 'וידבר ה' אל משה לאמר' לימד על כל הפרשה כולה שיהא בלא תעשה. מאי משמע דכתיב לאמר, לא נאמר בדברים. ופירש רש"י [ד"ה לא] לאמר נוטריקון. בי רב אמרי לאמר לאו אמור. וכתבו התוס' ז"ל [ד"ה לאמר], נראה לר"י דהיינו דוקא בהנך דברים דאית בהו לאו הבא מכלל עשה, אבל שאר דברים לא. ע"כ. הביאו הרב מורי זקני ז"ל בכלליו [הליכות אלי כללי הלמד סימן תעט]. ואין להקשות על ההיא דאמרינן בפרק ד' מיתות [סנהדרין נו ע"ב], בפסוק [בראשית ב, טז] 'ויצו ה' אלהים על האדם לאמר', לאמר זו גלוי עריות, וכן הוא אומר [ירמיה ג, א] [לאמר] הן ישלח איש את אשתו וגו', למה לא דרשו לאמר לא נאמר בדברים, בהנך דברים דכתיבי בקרא מכל עץ הגן ולא גזל, אכול תאכל ולא אבר מן החי. כמו שדרשו התם, דהני לאו הבא מכלל עשה נינהו, ונימא דלאמר לתת לאו על האמור בקרא. די"ל דגבי בן נח אין חילוק בין לאו גמור ללאו הבא מכלל עשה, דאזהרתן זו היא מיתתן.

ובאגדות רז"ל נדרש מילת 'לאמר' בפנים שונים:

א [בראשית רבה פרשת ויצא] [פרשה ע פיסקא א] 'וידר יעקב נדר לאמר' [בראשית כח, כ], מהו לאמר, לאמר לדורות שיהיו נודרים בעת צרה. וכן

ע"י מלאך ולא ע"י שליח. ע"כ. ועיין בספר כלי יקר [דף ז ע"א] יהושע סימן א' בפסוק [י"ב] 'ולראובני ולגדי אמר יהושע לאמר' שכתב לאמר ע"י שליח. ע"ש.

[ז] בילקוט סוף פרשת בראשית שם [רמז מז], 'ויצו ה' אלהים על האדם לאמר' [בראשית ב, טז] ז"ל, אדם נצטווה שלא יחטא אבל חוה אשתו לא נצטווה. ולמה נענשה, אלא כתיב על האדם לאמר, מהו לאמר לאיבריו, היא חוה שהיתה בצלעותיו. ולפי דרשה זו יראה מה שאמרו ז"ל [שבת קמו ע"א] כי בו בפרק בא נחש על חוה והטיל בה זוהמה, כלפי מה שדרשו בפרק ארבע מיתות [סנהדרין נו ע"ב] על האדם לאמר זו גלוי עריות, היך מה דאת אמר [ירמיה ג, א] 'לאמר הן ישלח איש'. הילכך, כשראה הנחש דאמרה חוה 'אמר אלהים לא תאכלו ממנו' [בראשית ג, ג], שהכניסה עצמה בכלל הציווי מילא את ידיו ובא עליה, ממ"ע אם לאמר הוא לצוות את חוה, א"כ אין כאן לימוד לאיסור גילוי עריות, וגילוי עריות שרי. וא"ת דאת אסורה לי, דלאמר זו גילוי עריות, א"כ מותרת לאכול, כי אדם נצטווה את לא נצטווה. והכוונה כדי שתאכל, ומתוך הפגם ההוא תימשך לאיסור גילוי עריות. והוא טעם המשטמה דצעקה חוה עליו לאמר 'הנחש השיאני ואוכל' [שם שם, יג], כלומר תרתי השיאני עשה עמי מעשה נשואין, דדריש לאמר להזהיר גם אותי, ודגילוי עריות שרי, ושוב טרח להאכילני גם כן כדי שלמפרע אתחייב על הגילוי עריות. 'ערום מכל' [שם שם, א], 'ארור מכל' [שם שם, יד].

[ח] דרשו בפסוק [שמות כ, א] 'וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר', שכל עשרת הדברות בדבור אחד נאמרו, והוא אומרו כל הדברים האלה, עשרת הדברים, הכל דלאמר אמירה אחת. ע"ש במדרש [במדבר רבה פרשה יא פיסקא ז].

[ט] כתבו המפרשים בשם הרב בעל עשרה מאמרות, לאמר, לרמוז אמירות הרבה, ארבעים ותשע פנים טהור, וארבעים ותשע פנים טמא, ואחרי רבים להטות. ע"כ.

תקנן. לב. כינוי לסנהדרין, גם כינוי לבית המקדש, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [ירמיה ד, יח] 'זאת

אבל אמירת משה לישראל שלא היתה ע"י שליח אלא הוא בעצמו, לא שייך ביה למימר השיבוני לדעת אם קיבלתם דברי אם לא, כי הוא בעצמו יודע אם קיבלו דבריו או לא, אלא אם היתה האמירה ההיא אמירת שאלה שאז צריך תשובה בלי ספק. ולפיכך גבי ויקצוף משה וכו' לאמר, שהוא דרך שאלה, כתבו בה לאמר מפני שאמר להם השיבוני על דברי.

[ג] מה שדרשו בפרק ד' מיתות [סנהדרין נו ע"ב] לאמר, זו גילוי עריות, כמה דאת אמר [ירמיה ג, א] 'לאמר הן ישלח איש את אשתו וכו'. ואפשר שזה רמז דוד המלך ע"ה על גלותם של ישראל, 'כלו עיני לאמרתך לאמר מתי תנחמני' [תהלים קיט, פב], דלכאורה מילת לאמר טפילה. ואפשר לפרש בשני פנים דרמז על 'לאמר לאסורים צאו' [ישעיה מט, ט], והוא אומרו כלו עיני לאמרתך לאמר, כלומר האמירה של לאמר לאסורים צאו. גם רמז על מאמר לאמר הן ישלח, שמא לאו זה יעכב גאולתם של ישראל, וזה אומרו כלו עיני לאמרתך לאמר אותה האמירה דלאמר הן ישלח וכו'.

[ד] בפרק ה' דסוטה [ל ע"ב] בפסוק [שמות טו, א] 'ויאמרו לאמר', לרבי עקיבא לאמר, אמילתא קמיייתא קאי, דהיו עונין על כל מילה אשירה לה'. ולרבי אליעזר לאמר, אכל מילתא דעונין אחרי משה מה שהוא אומר. ולרבי נחמיה, ויאמרו לאמר כולהו בהדי הדדי לאחר דפתח משה ברישא, והכי קאמר ויאמרו כולם אחר שהורשו לאמר דהיינו אחר שפתח משה רבם.

[ה] אמרו במכילתא [דרכי ישמעאל בא - מס' דפסחא פרשה ג] בפסוק [שמות יב, ג] 'דברו אל כל עדת (בני) ישראל לאמר', רב אחא בן יאשיה אמר שומע אני שהיה הדיבור והלקיחה בר"ח והשחיטה ב"ד, ת"ל דברו אל כל עדת (בני) ישראל לאמר, שאין ת"ל לאמר, אלא לאמר להפסיק הענין הדבור בר"ח, לקיחה בעשרה, שחיטה ב"ד. ע"כ.

[ו] במכילתא [דרכי שמעון בר יוחאי פרק לא] בפרשת כי תשא, גבי ציווי השבת, אמרו שם בפסוק [שמות לא, יב ג] 'ויאמר ה' אל משה לאמר [ואתה דבר אל בני ישראל לאמר] אך את שבתותי וכו', לאמר, לא

ובייקרא רבה פרשה ב' [פיסקא ב] אמרו בפסוק [ירמיה לא, יט] 'הבן יקיר לי אפרים', כל מקום שנאמר לי, אינו זו לעולם, בכהנים כתיב [שמות כח, מא] 'וכיהנו לי', בלויים 'והיו לי הלויים' [במדבר ח, יד], בישראל 'כי לי בני ישראל' [ויקרא כה, נה], בתרומה כתיב [שמות כה, ב] 'ויקחו לי', בבכורות, 'כי לי כל בכור' [במדבר ג, יג], בסנהדרין כתיב [שם יא, טז] 'אספה לי שבעים איש', בארץ ישראל, 'כי לי כל הארץ' [שמות יט, ה], בירושלים, 'העיר אשר בחרתי לי' [מלכים א-יא, לב], במלכות בית דוד, 'כי ראיתי בבניו לי מלך' [שמואל א-טז, א], במקדש, 'ועשו לי מקדש' [שמות כה, ח], במזבח, 'מזבח אדמה תעשה לי' [שם כ, כ], בקרבנות, 'תשמרו להקריב לי במועדו' [במדבר כח, ב], בשמן המשחה, 'קדש יהיה זה לי' [שמות ל, לא], הא בכל מקום שנאמר לי, אינו זו לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. ע"כ.

ועל דרך זה יתפרש אצלי טעם הכתוב [שמות לב, יז] 'ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם' (ואכלה אותם כרגע) [ואכלם], שם רמז שלא יבוא עליו מחמת טענה שאמר להם 'ואתם תהיו לי ממלכת כהנים' וכו' [שם יט, ו], ונאמר [שם שם, ה] 'והייתם לי סגולה מכל העמים', ולשון לי ר"ל שלא יזוז לעולם, ואיך עתה יכלם ח"ו, לזה אמר 'ועתה הניחה לי' טענת לי הנח אותה, 'ויחר אפי בהם ואכלם' והיה הכוונה על דרך וכי תופס הייתי בך, כדי שיבוא עליו בטענה זו. וכן ביקש עליו במאמר 'זכור לאברהם וכו' ונחלו לעולם' [שם לב, יג].

וזף יהיה טעם מה שאמרו ז"ל, דבמחלוקת קרח היה חוזר וניעור עוון העגל, דבאהרן כתיב [שמות כח, מא] 'וכיהנו לי' שלא יזוז ממנו לעולמים, וקרח שלא דרש כן וקטרע עליהם שתהא חוזרת הגדולה על כולן, 'וישמע משה ויפול על פניו' [במדבר טז, ד], כי גדל הכאב מאד לקעקע ביצתן של ישראל. וכן נאמר [שם טז, כא] 'הכדלו וכו' ואכלה אותם כרגע', אם לא שביקש עליהם משה 'האיש אחד יחטא וכו' [שם שם, כב]. וזה טעם היפוך הסדר

רעתך [כי מר] כי נגע (על) [עד] לבך', עד לבך, אלו סנהדרין, היך מה דאת אמר [שופטים ה, ט] 'לבי לחוקקי ישראל'. דבר אחר 'כי נגע עד לבך' זה בית המקדש, היך מה דאת אמר [מלכים א-ט, ג] 'והיו עיני ולבי שם כל הימים'. ילקוט ירמיה (סימן ד') [רמז רעא]. ובפסוק [דברים ו, ה] 'ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך', דרשו בפסוק בשני יצריך, כמו שאמרו בברכות [נד ע"א] ובכמה אגדות קנה ז"ל. ובפסוק [במדבר טו, טז] 'ולא תתורו אחרי לבבכם', דרשו [ברכות יב ע"ב] זו מינות, וכן הוא [אומר] 'אמר נבל בלבו אין אלהים' [תהלים יד, א]. וכתב רש"י ז"ל בפסוק [שמות טו, ח] 'קפאו תהומות בלב ים' בחוזק הים, כמו 'עד לב השמים' [דברים ד, יא], 'בלב האלה' [שמואל ב-יח, יד] לשון עיקרו ותקפו של דבר.

תקנא. לה ולי. דרשו ז"ל [גיטין כ ע"א] בפסוק [דברים כד, א] 'וכתב לה ספר כריתות', לה לשמה. וכן 'ויקחו לי תרומה' [שמות כה, ב], פירש רש"י לי לשמי. ובפסוק [בראשית כז, ג] 'וצודה לי ציד', דרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה סה פיסקא יג] וצודה לי ציד מן ההפקר ולא מן הגזל. וכתב הרא"ם [בראשית שם] דנפקא להו ממילת לי הראוי לי הוא דקאמר, דהיינו מן ההפקר שהכל זוכין בו ממנו לאפוקי גזל דאינו ראוי להיות שלו. ובפסוק [במדבר ח, יז] 'כי לי כל בכור' כתב רש"י פרשת בהעלותך, לי כל בכור שלי היו הבכורות. ש"מ דלשון לי לא נאמר דוקא על דבר שעכשיו הוא שלו, אלא מתפרש ג"כ לי היו מתחילה לא עכשיו. על דרך דההיא דאמרין בפרק השולח [גיטין מב ע"א] מאי עבדי, עבדי שהיה כבר. ועיין בתשובת מהראנ"ח ז"ל ח"ב [מים עמוקים ח"ב] סימן (פ"ד) [פ"ג]. והרא"ם ז"ל כתב בפסוק [בראשית כד, ז] 'ואשר דיבר לי', דמילת לי מתפרש לצרכי, כמו 'אמרי לי אחי הוא' [שם כ, יג]. וכן 'לך' [שם כח, טו] מתפרש לצורכך. וכן פירש רש"י בפסוק [שם לב, לב] 'ויזרח לו השמש', לו לצורכו, לרפואתו. ולפעמים יתפרש 'לי' כמו עמי, כמו שכתב רש"י בפסוק [דברים לב, לה] 'לי נקם ושילם' עמי נכון ומזומן פורענות נקם.

ציונים והערות

קנה. עיין ילקוט דברים (רמז תתלו). ובספרי דברים (פיסקא לב).

היה אומר ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני ולא הילכתי בגדולות ובנפלאות ממני, לתפוש פירוש לי מלך, עלי מלך, כיון שהיה מקום לפרש לי מלך לומר שלא יזוז לעולם. ואהא מסיק בחכמה 'יחל ישראל אל ה' מעתה ועד עולם' כלומר לא באתי לידי מידה זו רק מפני הלשון לי האמור בישראל כי לי בני ישראל שאליהם הם המיחלים לחסדו מעתה ועד עולם, דסוגיין בעלמא דלשון לי היינו שלא יזוז לעולם. וגם אני כמוהם לדון בלשון לי שנאמר עלי.

ועל דרך הייתי מפרש המקראות [תהלים] בסימן קי"ח, 'הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו, יאמרו נא בית אהרן כי לעולם חסדו, יאמרו נא יראי ה' כי לעולם חסדו'. שהכוונה רצויה ע"פ האמור במאמר הנ"ל כהונה לאהרן לעולם, שנאמר וכיהנו לי. וכן בישראל, כי לי בני ישראל. וכן בדוד, לי מלך. וכלפי זה נותן לו את השבח, הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, כלומר תנו הודאה אחר הודאה לו יתברך על הטוב שהבטיח לנו שהוא לעולם. והכריח הדבר במוטיב תלתא, יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו, שנאמר עליהם כי לי בני ישראל לא יזוז לעולם. גם יאמרו נא יראי ה' כי לעולם חסדו, כמו שאמרו שם בילקוט [תהלים רמז תתעה] 'יראי ה' זה ביתו של דוד, שנאמר [תהלים קיט, סג] 'חבר אני לכל אשר יראוך וכו', שנאמר עליהם [שמואל א טז, א] 'לי מלך', לומר שלא יזוז לעולם. ושוב ראיתי להרב ז"ל ח"ב בפרשת קדושים דרך בדרך זה. ע"ש.

תקנב. לי ולו. כתב רש"י בפרשת חיי שרה [בראשית כד, ז] בפסוק 'ואשר דיבר לי', שאין נופל אצל דבור לשון לי ולו ולהם, אלא אלי, אליו, אליהם, ותרגום שלהם נמי עמי, עמיה, עמהון. ע"כ. ועיין מ"ש הרב מורי זקני צוק"ל בספר תאוה לעינים, ריש פרק קמא דיומאקנב.

תקנב. לו. הרא"ם בפרשת בלק [במדבר כב, ה] על מה שכתב רש"י 'לקרא לו', הקריאה היתה

'ולבן וחצרות ודי זהב' [דברים א, א], וכן בדוד הקדים קרח ליעשו עגל בחורב'קני'.

עוד יתפרש ע"פ מה שאמרו [ויקרא רבה שם] במלכות בית דוד אינו זו לעולם, שנאמר [שמואל א טז, א] 'כי ראיתי בבניו לי מלך', ובארץ ישראל וירושלים ובית המקדש ג"כ נאמר לשון לי, כנזכר שם בדברי המאמר. ירצה טעם הכתוב [שם ג, ג-ה] 'רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו באלהים סלה' 'ואתה ה' מגן בעדי' 'קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו סלה', דהכוונה רצויה שהיו מכעיסים שיהא מלכותו סלה. אכן אתה ה' מגן בעדי וכו', ויענני מהר קדשו שהוא סלה, שאינו זו לעולם, מפני שכתוב בהם לי. ודא היא תברתהון, כי גם במאמר 'כי ראיתי בבניו לי מלך' יש לפרש שלא יזוז לעולם ועד.

וזח שמעתי באומרים לי בשם הרב כמוהר"ר ברוך ברזילי ז"ל, בביאור הכתוב [שמואל ב כג, ג] 'לי דיבר צור ישראל מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים'. הכוונה דבמאמרו יתברך שאמר 'לי מלך', הייתי מבין שהכוונה שגזר שאהיה מלך אני וכל זרעי לעולם. ועתה הבנתי עוד פירוש אחר שצדיק מושל יראת אלהים, ומאמר לי שדיבר צור ישראל, ר"ל עלי הוא מלך שיבטל גזרותי ואני אקיים גזרותיו, כמו שאמרו ז"ל צדיק מושל יראת אלהים. אלו דברי פי חכם חן.

ועל דרך זה פירשנו הכתוב¹² [תהלים קלא, א] 'ה' לא גבה לבי וכו', ומסיק 'יחל ישראל אל ה' מעתה ועד עולם' [שם ג], דלכאורה קשרן של דברים קשה לזווגן, דמאי שיאטיה דישראל הכא. אמנם ירצה ע"פ מאמרם ז"ל [שוחר טוב מזמור טז] שאמרו בפסוק [תהלים קמא, א] 'ארוממך אלהי המלך', אמר דוד רבש"ע אע"פ שאני מלך, המלכותי עלי. ע"כ. והכוונה לענ"ד לומר דאע"ג דהיה מקום לפרש מאמר ה' שנאמר עליו 'כי ראיתי בבניו לי מלך', שר"ל עלי מלך עם כל זה המלכותי עלי, ותפשתי אידך פירושא לי מלך שלא יזוז לעולם ועד. ועל זה

ציונים והערות

קנו. עיין תהלים פרק ק"ו, דבפסוק ק"ז הזכיר ענין קרח 'תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירים', ואח"כ בפסוק ק"ט הזכיר ענין עוון העגל.

קנז. עיין בדברי רבינו לעיל מערכת אות כ' (סימן תקנז).

קנח. עי"ש בדרך נב ע"ב מדפי הספר (סימן קעב).

שנאמר לולא הוא בזכות אבות, ר"י אומר בזכות קדושת ה', כמה דאת אמר [ישעיה א, ט] 'לולא ה' צבאות', רבי לוי אמר בזכות התורה, היך מה דאת אמר [תהלים קיט, צב] 'לולא תורתך שעשועי', ובזכות האמנה, כמה דאת אמר [שם כז, יג] 'לולא האמנתי לראות בטוב ה'.' ע"כ.

תקנח. לילה. אמרו ז"ל בפסוק [איוב ג, ג] 'והלילה אמר הורה גברי' מלאך הממונה על ההריון, לילה שמו. פרק כל היד [נדה] דף י"ו [ע"ב]. וכן אמרו בפרק חלק [סנהדרין צו ע"א] בפסוק [בראשית יד, טו] 'ויחלק עליהם לילה', אמר רבי יוחנן אותו מלאך שנודמן לאברהם, לילה שמו. ע"ש.

תקנט. לינה. כתב רש"י ז"ל פרק ט' דבבא מציעא דף ק"י [ע"ב ד"ה ממשע], כל לינה שבמקרא, לינת הלילה הוא. ואין לינה קרויה אלא עד הבוקר, כדכתיב [שמות לד, כה] 'ולא [תלין] [ילין] לבוקר'. וכ"כ בפרשת חיי שרה [בראשית כד, נד] בפסוק 'ויילינו ויקומו בבוקר'. ורז"ל אמרו בפסוק [יהושע ח, ט] 'וילן יהושע' שלן בעומקה של הלכה. ריש פרק קמא דמגילה [ג ע"ב]. ועיין בשרש [רד"ק שורש לון] שהביא כמה מקראות של 'לן' שאין ענייני לינה ממש אלא השקידה תמיד על הענין.

תקס. לחם. יתואר על האשה בלשון נקיה, כמו שדרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה ע פיסקא ד] בפסוק [בראשית לט, ו] 'ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל'. וכן דרשו בפרשת ויצא [רבה שם] בפסוק [שם כח, כ] 'ונתן לי לחם לאכול'. ע"ש. ורש"י ז"ל כתב בפרשת אמור [ויקרא כא, יז] 'לחם אלהיו', מאכל אלהיו. כל הסעודה כולה קרויה לחם, כמו [דניאל ה, א] 'עבד לחם רב', ע"ש ברא"ם ז"ל. ובפסוק [ישעיה ג, ז] 'ובביתי אין לחם ואין שמלה' דרשו, אין בידי לא מקרא ולא משנה ולא תלמוד. פרק כל כתבי [שבת] דף (ק"ט) [ק"כ] [ע"א]. ובזוהר פרשת וישלח [דף קסו ע"ב] דרשו פסוק [משלי יב, ט] 'חסר לחם', חסר מהימנותא, היך מה דאת אמר [ויקרא כא, ו] 'לחם אלהיהם הם מקריבים'. ע"ש.

גם הארץ קרויה לחם, כמו שכתב הרד"ק בפסוק [בראשית מט, כ] 'מאשר שמנה לחמו', שפירשו

שלו ולהנאתו. דלא דרשי הכי אלא היכא דתיבת לו יתירה. ועיין מה שכתב הוא עצמו בפסוק 'לקרוא לך' [שם כב, כ] שדרשו שם להנאתך וכו', דדרשו הכי אף דאינו מיותר, מדשינה קרא ולא אמר לקרוא אותך. וכבר תפשו עליו בזה המפרשים ז"ל.

תקנדר. לו. לפעמים נאמר לו ולה, ודרשו רז"ל דלאו דוקא נאמר לו ולה פנים בפנים, אלא ע"י שליח. כמו שדרשו ז"ל בפרשת תולדות יצחק [בראשית רבה פרשה כ פיסקא ו] 'ויאמר ה' לה' [שם כה, כג] ע"י שליח, לשם נאמר ברוח הקדש והוא אמר לה. וכן בפרשת יתרו פירש רש"י בפסוק [שמות יח, ו] 'ויאמר אל משה אני חותנך יתרו', ע"י שליח. וכן בספרי פרשת קרח [פיסקא קיז], 'ויאמר ה' אל אהרן' [במדבר יח, א] למשה נאמר שיאמר לאהרן. וצ"ע על הרא"ם ז"ל שכתב ריש פרשת ויקרא [א, א] במה שאמרו קול לו, קול אליו, משה שומע וכל ישראל לא שמעו, דהכי נמי איכא לדיוקי במילת אל, מדהוי ליה למכתב למשה בלמ"ד וכתביה באל"ף למ"ד, ע"ש.

תקנה. לו. כתב רש"י ז"ל סוף פרשת ויחי [בראשית ג, טו], לו משמש בג' לשונות לשון שמא, כמו (לא) [לו] ישמנו יוסף' [בראשית שם] לשון אם, כמו 'לו חכמו' [דברים לב, כט], 'לו הקשבת למצותי' [ישעיה מח, יח], לשון בקשה והלואי, כמו 'לו יהי כדברך' [בראשית ל, לד].

תקנו. לו. בפרק מציאת האשה [כתובות סו ע"ב] אמרינן, יתום שבא לישא, שוכרין לו בית ומציעין לו מטה ואח"כ משיאין לו אשה, שנאמר [דברים טו, ח] 'די מחסורו אשר יחסר לו', 'די מחסורו' זה הבית, 'אשר יחסר' זה מטה ושלחן, 'לו' זו אשה, וכן הוא אומר [בראשית ב, יח] 'אעשה לו עזר כנגדו'. ובפרשת וישב דרשו [בראשית רבה פרשה פה פיסקא ט], לו בדומין לו בפסוק [שם לח, יח] 'ותהר לו', גבורים כיוצא בו, צדיקים כיוצא בו. ובפסוק [שם מא, מג] 'וירכב אותו במרכבת המשנה אשר לו', דרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה צ פיסקא ג] יוסף משלו נתנו לו, פה שלא נשק וכו'. דרשו לו כמו משלו.

תקנו. לולא. אמרינן בבראשית רבה פרשה ע"ד [פיסקא יב], אמר רב זבדי בן לוי, כל מקום

לכן הוא שבועה, דאדרבה מדכתיב בתריה נשבעתי, מכלל דלכן לאו שבועה הוא. אבל הכוונה שלשון לכן הוא לשון גיזום על שבועה. שכשארם רוצה לישבע מקדים ואומר לכן, והכתוב מקצר ואומר הגיזום ולא חושש להזכיר השבועה, מפני שהגיזום מורה עליו, ועל זה הביא ראייה מלכן נשבעתי, שכשרצה לומר נשבעתי הקדים בה מילת לכן, אף בכל מקום שנאמר לכן הוא לגיזום על השבועה, ולא חשש להזכיר את השבועה. ע"כ. ומהרב כמוהר"א יצחקי ז"ל שמעתי, דיילפי לה שפיר אין לכן אלא שבועה, מדכתיב בנבואה הראשונה אל איש האלהים דכתיב [שמואל-א ב, ל] 'לכן נאום ה' אלהי ישראל אמור אמרתי' וכו', ובנבואה שניה שנאמר עוד הפעם לשמואל, שם נאמר [שם ג, יד] 'ולכן נשבעתי', ש"מ על מילת לכן שנאמר בנבואה הראשונה הוא דקאמר לכן נשבעתי ר"ל מילת לכן שאמרתי סתם הוא שנשבעתי. ודברי פי חכם חן.

תקסו. למיד. אמרו ז"ל בפרק קמא דיבמות נ"ג ע"ב, כל תיבה שצריכה למיד בתחילתה הטיל לה ה"א בסופה. ופריך והכתיב [תהלים ט, יח] 'ישובו רשעים לשאולה'. ומשני ההיא בדיוטא התחוננה של שאולקס.

תקסז. למיד. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת אמור ויקרא כג, [יח], בפסוק 'והקרבתם על הלחם', דלפעמים יבוא למיד במקום 'על', ו'על' במקום למיד, כמו [שמות יד, ג] 'ואמר פרעה לבני ישראל' על בני ישראל. וכ"כ רש"י ז"ל בפסוק [דברים לג, ח] 'וללוי אמר' ועל לוי אמר. וכ"כ רש"י בפסוק [דברים ד, לב] 'כי שאל נא לימים ראשונים'. ע"ש.

עוד כתב הרא"ם בפרשת נח, על מה שכתב רש"י 'ואך את דמכם לנפשותיכם' [בראשית ט, ה] אף החונק את עצמו. דלמד [דלנפשיכם] [דלנפשותיכם] משמשת במקום מ'ם, כמו ו'השלישי לאבשלום' [דברי הימים-א ג, ב] שפירושו מאבשלום. והרמב"ן

ארצו, ונקראת כן על שם שמוציאה את הלחם, כי לחם כלל לכל מאכל.

תקסא. לחם. כתבו התוס' ז"ל פרק ב' דמעילה דף (מ"ב) [ח'] [ע"א] ד"ה לשחוט עליהן הזבח וכו', דאין קרוי לחם אלא א"כ קרמו פניו בתנור, אבל קודם קרימת הפנים אינו קרוי לחם. ע"ש.

תקסב. לך. לפעמים נדרש לך לדעתך, ולפעמים נדרש להנאתך ולטובתך. ועיין רא"ם פרשת לך לך [בראשית יב, א]. ובפסוק [שמות יג, ז] 'לא יראה לך', דרשו ז"ל, לא יראה לך, לא שלך ולא של אחרים. פרק קמא דפסחים [ה ע"ב] קנט.

תקסג. לכו. דרשו רז"ל בפסוק [משלי ג, כו] 'ושמר רגלך מלכוד', רבי דוסא אומר מן ההוראה. רבי לוי אומר מן המזיקין. ירושלמי פרק קמא דפאה [הלכה א].

תקסד. לכם. לשון מיעוט, כמו שדרשו ז"ל [ביצה כ ע"ב] בפסוק [שמות יב, טז] 'הוא לבדו יעשה לכם', לכם ולא לגבוה, לכם ולא לבהמה, לכם ולא לגוים. ובתורת כהנים [שמיני פרשתא ד פרק ו פיסקא ין גבי טומאת משא, אמרו אוכלין ומשקין וכלים אין מטמאין טומאת משא, דגבי טומאת משא כתיב [ויקרא יא, כח] 'לכם' ודרשינן לכם הם מטמאים במשא, ואין מטמאין לא כלים ולא אוכלין ומשקין במשא. ולפעמים דרשו [סוכה מ ע"א וש"נ] 'לכם' לכל צרכיכם. ולפעמים דרשו [שם כט ע"ב] 'לכם' משלכם, כמפורש בכמה דוכתין. ורש"י ז"ל כתב בפסוק [שמות יד, יד] 'ה' ילחם לכם' בשבילכם. וכן 'כי ה' נלחם להם' [שם שם, כה]. וכן 'אם לאל תריבון' [איוב יג, ח]. וכן 'ואשר דיבר לי' וכו' [בראשית כד, ז].

תקסה. לכן. אמרו ז"ל [שמות רבה פרשה ו פיסקא ד] אין לכן אלא שבועה, שנאמר [שמואל-א ג, יד] 'ולכן נשבעתי לבית עלי'. וכתב הרא"ם ז"ל בפרשת חקת [במדבר כ, יב] דאינו רוצה לומר דלשון

ציונים והערות

קנט. בגמ' פסחים שם איתא, שלך אי אתה רואה, אבל אתה רואה של אחרים. ולא כפי שהביא רבינו דרשו לא יראה לא שלך ולא של אחרים. ואולי כוונת רבינו למה שכתב רש"י [ויקרא יט, ד] על הפסוק (שמות כ, ג) לא יהיה לך אלהים אחרים על פני - לא שלך ולא של אחרים, וצ"ע.

קס. בגמ' דיבמות מובא האי כללא ד'כל תיבה שצריכה למיד בתחילתה, הטיל לה ה"א בסופה'. אך מאי דסיים רבינו ופריך והכתיב 'ישובו רשעים לשאולה' וכו' אינו בגמ', אלא במדרש בראשית רבה (פרשה נ פיסקא ג), ושם איתא נמי להאי כללא מרישא ועד גמירא. ע"ש.

תקע. למען. דרשו רז"ל בפסוק [משלי טז, ד] 'כל פעל ה' למענהו' לקלוסו, כמו שנאמר [תהלים קמז, ז] 'ענו לה' בתודה', דבר אחר למענהו לעדותו, כמו שנאמר [שמות כ, יב] 'לא תענה ברעך'. ילקוט משלי (סימן י"ז) [רמז תתקנ]. ועל דרך זה ירמוז 'למענכם שילחתי בבלה' [ישעיה מג, יד], ר"ל להעיד בכס שלא נחשדתם על ג"ע וע"ז, שילחתי בבלה.

תקעא. לפניו. כתב רש"י בפסוק [בראשית מו, כח] 'ואת יהודה שלח לפניו גושנה' כתרגומו, לפנאה קדמוהי לגושן, לפנות לו מקום וכו'. ועל דרך זה יתפרש אצלי פסוק [שם לב, ד] 'וישלח יעקב מלאכים לפניו ר"ל לפנותו, אל יקטרנגו. ובספרי [דברים פסקא שמב] אמרו בפסוק [דברים לג, א] 'אשר בירך משה וגו' לפני מותו, וכי תעלה על דעתך שלאחר מיתה היה מברך, אלא מה ת"ל לפני מותו סמוך למיתתו, וכמה דאת אמר [מלאכי ג, כג] 'הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה', סמוך לביאה. ובפרק מי שמתו [ברכות יח ע"א] אמרו 'ואקברה מתי מלפני' [בראשית כג, ד], אטו ההיא שעתא קמיה הותקסיב, אלא כל זמן שמוטל עליו לקוברו לפניו מקרי.

ועיין מהר"י קולון שורש ע"ב, במילת בפניו שכתב הרא"ש [כלל מד סימן ב] דבפניו ממש, כל שישנו בעיר, והוא חולק. ע"ש. וכתב רבינו הרב בעל כנסת הגדולה ז"ל באבן העזר סימן קמ"ב [הגהת טור אות ה], דמההיא דאמרין בפרק טרף בקלפי [יומא מב ע"א] על פסוק [במדבר יט, ג] 'ושחט אותה לפניו', דאלעזר שוחטה, ולפניו ר"ל שלא יסיח דעתו ממנה. היה דן הר"ש ן' וילייסיד ז"ל, דשליח הגט יכול להיות סופר, ויכול לומר שפיר בפני נכתב. והרב בעל כנסת הגדולה ז"ל, השיגו דשאני התם דאלעזר אינו מדבר אלא הקב"ה דקאמר ושחט אותה לפניו, אבל כאן שהשליח עצמו מדבר אפשר דאם הוא כתב אין שייך לומר בפני נכתב. ועוד דיש חילוק בין לפניו לבפני ע"כקסי.

ציונים והערות

קסא. עיין עוד לעיל בדברי רבינו מערכת אות ז' (סימן שנו).
קסב. הציטוט שהביא רבינו אטו ההיא שעתא קמיה הות', ליתא לפניו בגמ' ומובא בד"ס.
קסג. עוד בכלל זה עיין בדברי רבינו לקמן בחלק לשון חכמים (מערכת אות ב סימן קלט). ועוד לו בחלק לשון בני אדם (מערכת אות ל סימן ל), וצרף לכאן.

כתב [בראשית שם] ז"ל, ורז"ל דרשו לנפשותיכם להורג את עצמו, את דמכם מנפשותיהם אדרוש וכו'. ולא מצאנו למ"ד במקום מ"ם בשום מקום. ע"כ. ובסוף פרשת תזריע [ויקרא יג, מח] בפסוק 'לפשתים ולצמר', כתב רש"י של פשתים או של צמר. וכתב הרא"ם ז"ל, והלמ"ד כלמ"ד 'למי אתה' [בראשית לב, יח] שפירושו של מי אתה, 'לעבדך ליעקב' [שם שם, יט] של עבדך של יעקב, 'וכל אשר אתה רואה לי הוא' [שם לא, מג], 'לה' הארץ ומלואה' [תהלים כד, א] של ה'. ע"כ.

ועוד כתבו המפרשים ז"ל, דלמ"ד משמשת במקום כ"ף, כמו שנאמר [ירמיה לא, ח] 'כי הייתי לישראל לאב'. וכן משמשת במקום ב"ת, כמו 'ויהי דוד לכל דרכיו משכיל' [שמואל-א יח, יד], שהוא כמו בכל דרכיו. וכמוהו [איוב ב, יג] 'וישבו (עמו) [אתו] לארץ' בארץ. וכן במקום ב"ת המקום, כמו 'ישבת לכסא שופט' [תהלים ט, ה]. וכן משמשת הלמ"ד במקום עד, כמו 'ויצר לאמנון להתחלות' [שמואל-ב יג, ב] ר"ל עד התחלות. וכן 'ועבדו לעולם' [שמות כא, ו], עד עולם. וכתב הרא"ם ז"ל בפרשת תרומה [שמות יד, כח], דדרך המקרא לכתוב למ"ד יתירה, כמו 'לכל כליו תעשה נחושת' [שם כז, ג], 'לכל חיל פרעה' [שם יד, כח], וכן 'לכל כלי המשכן' [שם כז, יט]. ואינן אלא לתיקון הלשון.

תקסח. לנו. כתבו התוס' ריש פרק קמא דמגילה [ג ע"א ד"ה אמש], עלה דאמרין על איזה מהן באת וכו', שרמוז במאמר 'הלנו אתה' [יהושע ה, יג], אם בשביל התורה שנאמר בה [דברים לג, ד] 'תורה צוה לנו' באת, אם בשביל הקרבנות שמגינים עלינו מצרינוקסא.

תקסז. למס. דרשו רז"ל [שבת סג ע"ב] דקרא ד'למס מרעהו חסד' [איוב ו, יד], על המגדל כלב רע, שכן בלשון יווני קורין לכלב למס. וזה רמז המקונן [איכה א, א] 'שרתי במדינות היתה למס' כלומר חשובה ח"ו ככלב רע.

תקעו. לפידיב. אמרו בזוהר פרשת יתרו ודף פא ע"ב] ההבדל שיש בין ברקים לפידיים, ברק נקרא כשיוצא, ולפיד כשמתפשט אורו בארץ. ע"שקסו.

תקעו. לפנייהם. דרשו ז"ל 'לפניהם' [שמות כא, א] ולא לפני גוים, לפנייהם ולא לפני הדיוטות. פרק (קמא) [ט'] דגיטין [פח ע"ב].

תקעתה. לפיד. אמרו ז"ל בפסוק [איוב יב, ה] 'לפיד בוז', לפיד לשון קריאה והכרזה. תמן אמרין כרוז ליה, לפיד ליה. בראשית רבה ריש פרשת נח [פרשה ל פיסקא ז], שדרשוהו על דור המבול שהיו מבזין את נח שהיה מכריז להם לעשות תשובה.

תקעט. לץ. אמרו ז"ל הטועה ביין נקרא לץ, שנאמר [משלי כ, א] 'לץ היין הומה שכר'. פרשת נשא פרשה י"א [פיסקא א]. וזה ירמוז הכתוב [תהלים א, א ב] 'ובמושב לצים לא ישב כי אם בתורת ה' חפצו', על דרך דאמרין [יומא עו ע"ב] חמרא וריחני פקחין. לזה אמר דאף כי נטה אחר היין לא ייקרא לץ, ובמושב לצים לא ישב, יען כי אם בתורת ה' חפצו ביין.

תקפ. לקח. אמרו ז"ל בפסוק [בראשית ה, כד] 'כי לקח אותו אלהים', שלקח היינו מיתה, כמו שנאמר [יחזקאל כד, טז] 'הנני לוקח [ממך] את מחמד עיניך'. ולפעמים לקח הוא סילוק בלא מיתה, כמו שנאמר באליהו [מלכים-ב ב, ג] 'כי היום ה' לוקח את אדוניך'. בראשית רבה פרשה כ"ה [פיסקא א]קסז.

תקפא. לקיחה. בסוכה דף ל"ז [ע"א], אמר רבא לקיחה ע"י דבר אחר מקרי לקיחה. וכתבו התוס' [ד"ה דבעינא] דהיינו דוקא דעושה הסודר ללולב כמו בית יד, אבל היכא דכריך ידיה בסודר לא מיקרי לקיחה. וביומא דף ח"ן ע"א ד"ה מין

תקעב. לפני או בפני. מצינו במקרא שאינו תלוי בראיה, אלא כל שעומד שם, כדאמרין בפרק מצות חליצה [יבמות קג ע"א] החולצת מן הסומא חליצתה כשרה, אע"ג דכתיב [דברים כה, ט] 'וירקה בפניו'. ואילו גבי דיין תניא [שם קא ע"ב] 'לעיני הזקנים' [שם] פרט לסומא, וחליצתה פסולה. וע"ש בתוס' [קג ע"א ד"ה והחולצת].

תקעג. לפני. דרשו ז"ל בפסוק [דברי הימים-א כב, ח] 'לא (אתה) תבנה (לי) (ה)בית [לשמך] כי דמים רבים שפכת [ארצה] לפני'. נתיירא דוד א"ל הקב"ה חייך, הם לפני כקרבנות, דכתיב שפכת לפני, ואין לפני אלא קרבן, שנאמר [ויקרא א, ה] 'ושחט את בן הבקר לפני ה''. ילקוט שמואל שני [רמז קמה].

תקעד. לפני ה'. אמרו במדרש פרשת נשא (דף רל"א) [פרשה ט פיסקא כב], כל מקום שנאמר לפני ה' הוא מזרח. ע"ש. ועיין במנחות דף י"ט ב', לפני ה' יכול במערב וכו'. ע"ש. ורש"י ז"ל כתב בפרשת ראה, דלפני ה' האמור בקרבנות הוא בעזרה, ופעמים לפני ה' הוא לפני מן החומה. ע"ש בפסוק [דברים יב, ז] 'ואכלתם שם לפני ה' אלהיכם קסד'.

תקעה. לפני. דרשו ז"ל [כתובות קיב ע"א] בפסוק [במדבר יג, כב] 'וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען', שחברון מבונה על אחד משבעה בצוען. ופירוש דשנים במקום הזה, כמו שונים, ופירוש מילת לפני במקום הזה, לשון יתרון יותר מצוען מצרים קסד. גם לפעמים נדרש מלשון 'וזאת לפנים בישראל' [רות ד, ז]. והמפרשים ז"ל כתבו בפסוק [משלי יח, טז] 'ולפני גדולים ינחנו', דלשון לפני, פירושו לפני ולפנים, כמו שאמרו [ירושלמי פרק ו דשבת הלכה ט] עתיד הקב"ה לשים מחיצתן של צדיקים לפני ממצותן של מלאכים. ובזוהר פרשת תרומה דף ק"ע ע"ב, אמרו ז"ל, לפני משמע ההוא דקמיה, מלפני משמע ההוא דלפנים מיניה. ע"ש.

ציונים והערות

קסד. ברש"י [דברים יב, יח] כתב דלפני ה' הוא לפני מן החומה, אך לא מצאתי היכן מקור דברי רש"י שהוא בעזרה. קסה. עיין עוד לרבינו לעיל מערכת אות ב' [סימן רי]. ולקמן מערכת אות ש' [סימן תקסד]. קסו. עיין עוד לעיל בדברי רבינו מערכת אות ב' [סימן רכח]. קסז. עיין עוד לקמן בדברי רבינו מערכת אות ק' [סימן תתס].

תקפב. לקח. בפרק (תולין) [במה מדליקין] [שבת לב ע"ב] דרשו בפסוק [ירמיה ב, ל] 'לשוא הכיתי את בניכם מוסר לא לקחו', לא למדו תורה.

במינו כתבו עוד, דבכלי שרת לא מקרי לקיחה דכתיב [ויקרא ד, ה] 'ולקח הכהן' שיהא לקיחה בעצמו של כהן ואפילו דעביד כמין בית יד פסול.

אות המ"ם

בלשון רבים כל ישראל לא תמצא מידה זו זרה לאהוב ממונם מגופם. אך לאידך דרשה קשה למה לא נאמר ג"כ בכל מאדכם. ואפשר לענ"ד שכבר רמזה במאמר [שם שם, יז יח] 'וחרה אף ה' בכס' וכו' 'ושמתם את דברי אלה על לבבכם', כלומר אף כי יחר אף ה' ורעה תבוא עליהם, עם כל זה ושמתם את דברי אלה על לבבכם ואל תפרקו עול ח"ו, על דרך 'באלהים אהלל דבר, בה' אהלל דבר' [תהלים נו, יא]. ועוד יתכן ליישב הכל, דהוא ענין אמרם בפרק כיצד מברכין [ברכות לה ע"ב] כתיב [ישעיה סא, ה] 'ועמדו זרים ורעו צאנכם', וכתיב [דברים יא, יד] 'ואספת דגנך' כאן בזמן שעושין רצונו של מקום, כאן בזמן שאין עושין רצונו של מקום. וכולם היו תמהים היאך מתוקם קרא דואספת דגנך באין עושין רצונו של מקום, דהא מפורש ביה והיה אם שמוע וכו'. אמנם יראה שכוונת הכתוב לומר אם שמוע תשמעו וכו', לאהבה את ה', דוקא בכל לבבכם ובכל נפשכם אך לא בכל מאדכם, שחביב עליהם ממונם יותר מנפשם, וכן לא אהבוהו בכל מידה ומידה שהוא מודד להם, על כן היה עונשם ואספת דגנך. ואחרי כתיב בינותי בספרים ומצאתי להר"ב חידושי אגדות שקדמני בזה. וצ"ע.

זמהך סוגיא דפרק כיצד מברכין [ברכות שם] תמהני על דרך רש"י פרק קמא דתעניות דף ו' [ע"א], עלה דתנו רבנן 'יורה' [דברים יא, יד] שמרוה את הארץ, שנאמר [תהלים סה, יא] 'תלמיה רוה', או אינו אלא יורה שמשיר את הפירות. וכתב רש"י ז"ל [שם ד"ה או אינו] או אינו אלא יורה לשון קללה, כמו 'ירה יירה' [שמות יט, יג], והכי משמע קרא [דברים יא, יג] 'והיה אם שמוע תשמעו', ואם לאו ונתתי מטר ארצכם' [שם יד], יורה לרעה ח"ו. ומלתא בעלמא הוא, ואורחיה דברייתא למתני כהאי גוונא. ע"כ. ולא הבינותי מה טעם כתב ומלתא בעלמא הוא, והא בפרק כיצד מברכין [ברכות שם] מוקמינן לה להך פרשה באין עושין רצונו של מקום, דלהכי אתמר

תקפג. מאד. דרשו בפרק הרואה [ברכות סא ע"ב] בפסוק [דברים ו, ה] 'ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך' אם יש לך אדם שגופו חביב מממונו, לכן נאמר בכל נפשך, ואם יש אדם שממונו חביב מגופו, לכן [נאמר] בכל מאודך בכל ממונך. וזה אצלי טעם המקרא האמור בענין המן [תהלים עח, כט] 'ויאכלו וישבעו מאד ותאותם יביא להם', כלפי מה שאמרו ז"ל [יומא עה ע"א] שהיה יורד להם עם המן מרגליות טובות. והוא אמרו 'ויאכלו' וגם 'וישבעו מאד' זו ממון, נוסף על תאותם שהיה מביא להם, איש איש כאשר תאווה נפשו לטעום בה. וזה יהיה רמז הכתוב [שמות א, ז] 'ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד', דקשה מהו הכפל במאד מאד, ותו מאד מאד מבעי ליה. אמנם הכוונה רצויה על עסקי ממון שהיה רכושם רב. ולזה אמר וירבו ויעצמו במאד זו ממון מאד.

ועוד דרשו [ברכות נד ע"א] 'בכל מאודך' לשון מידה, בכל מידה ומידה שהוא מודד לך על הטובה ועל הרעה. וזה רמז הפסוק [תהלים קמה, ג] 'גדול ה' ומהולל מאד' ר"ל מהולל בכל מידה ומידה שמודד לבני אדם, שכשם שמברכים על הטובה כך מברכים על הרעה. וגם ע"פ דרשה זו יתפרש הכתוב הנ"ל, וירבו ויעצמו במאד מאד, רבו ועצמו במאד, בכל מידה ומידה שהיו מודדים להם המצרים, כמו שנאמר [שמות א, יב] 'וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוך'.

אך איכא למידק בדרשה זו שדרשו בכל מאודך, בכל מידה ומידה דא"כ למה לא נאמר כן בפרשת והיה אם שמוע, שנאמר [דברים יא, יג] 'לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם', ולמה לא אמר ובכל מאדכם, כמו שאמר בפרשת שמע. דבשלמא לדרשה ראשונה שדרשו מאודך ממונך, אם יש לך [אדם] שממונו חביב עליו יותר מגופו וכו', דודאי ברבים דאיירי קרא

בבניינו. ע"כ. ובמכילתא [דרבי ישמעאל] פרשת בשלח [מס' דויסע פרשה בן בפסוק [שמות טו, י] 'ויפנו אל המדבר', אמרו ז"ל, לא הפנו אלא על מעשה אבות, שנאמר 'ויפנו אל המדבר' מה מדבר אין בו לא חטא ולא עוון כך אבות ראשונים. ע"כ.

תקפה. מה. כתב רד"ק [שורש מה] דבכל מקום הוא שאלה לדעת ענין הדבר היאך הוא, או מה הוא, ולא ישמש מילה זו שאלה על חי מדבר, אלא [מילת] מי [היא] שאלה עליו.

תקפו. מהומה. אמרו במכילתא [דרבי ישמעאל] פרשת בשלח [מס' דוייה פרשה בן בפסוק [תהלים יח, טו] 'וברקים רב ויהומם', אין הממה אלא מגפה, היך מה דאת אמר [דברים ז, כג] 'והמם מהומה גדולה'. ורש"י ז"ל כתב וז"ל, כל מקום שנאמר מהומה הרעשת (כל) [קול], וזה אב לכולן [שמואל-א ז, י] 'וירעם ה' בקול גדול [ביום ההוא] על פלשתים ויהומם'.

תקפוז. מוסר. כינוי לתורה, כמו שדרשו בפרק חלק [סנהדרין קו ע"ב] על דואג, שעליו נאמר [משלי ה, כג] 'והוא ימות באין מוסר' ששכח תלמודו. ע"ש.

תקפח. מופת. אמרו ז"ל בפסוק [זכריה ג, ח] 'כי אנשי מופת המה', אין מופת אלא נבואה, היך מה דאת אמר [דברים יג, ב] 'ונתן אליך אות או מופת'. מדרש פרשת נשא פרשה (ז) [ו'] [פיסקא א]. ובפסוק [דברים כו, ח] 'ובאותות ובמופתים', אמרו ז"ל למה נקראו מופתים, על שם שהיו המכות מפתות אותם, שהיתה עושה ז' ימים והלכה לה והיו נרווחים בכ"ג ימים. דברים רבה פרשה ז' [פיסקא ט].

תקפט. מוציא. כולי עלמא לא פליגי דאפיק משמע, דכתיב [במדבר כד, ח] 'אל מוציא ממצרים'. בהמוציא רבנן סברי דאפיק משמע, כמה דאת אמר [דברים ח, טו] 'המוציא לך מים', ורבי נחמיה סבר דמפיק משמע, כמה דאת אמר [שמות ו, ז] 'המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים'. פרק ו' דברכות דף ל"ח [ע"א].

תקצ. מוקש. דרשו ז"ל בפסוק [איוב לד, ל] 'ממלוד אדם חנף ממוקשי עם', אם ראית חנף ורשע

ואספת דגנך, א"כ שפיר מספקא ליה התם תנא דברייתא אם יורה נמי היינו דמשיר את הפירות, דומיא דואספת דגנך דמיירי בזמן שלא יעשו רצונו של מקום. ומסיק דעד ואספת דגנך מיירי בשעושיין רצונו של מקום, דיגיד עליו ריעו, דהקישו למלקוש לברכה, ולא איירי בשאין עושיין רצונו של מקום אלא מואספת דגנך, דהרי זה מקרא קצר כאילו כתיב ואם לא תשמעו ואספת דגנך אתה ולא זרים, כדמסיק התם. והיכי כתב מילתא בעלמא הוא, כנראה שאומר הברייתא ס"ד, עד שהוצרך לומר דהכי אורחיה דברייתא בשאר דוכתיין. ודוק.

עוד בפרק חלק [סנהדרין קט ע"א] דרשו בפסוק [בראשית יג, יג] 'ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד', ז"ל 'לה' זו ברכת ה', 'מאד' שמתכוונים וחוטאים. דבר אחר, 'מאד' זו שפיכות דמים, שנאמר [מלכים-ב כא, טז] 'וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד'. ובבראשית רבה [פרשה ט פיסקא ז-יב] בפסוק [בראשית א, לא] 'והנה טוב מאד', דרשו 'מאד' זה יצר הרע, 'מאד' זו גיהנם, 'מאד' זה מלאך המות, 'מאד' זה מלכות הארץ, 'מאד' זה העולם הבא, 'מאד' [הוא] אדם, 'טוב מאד' טוב אדם אותיות דדין כאותיות דדין.

תקפד. מרבר. דרשו ז"ל לשון דבור, כמו שנאמר [ירמיה ב, לא] 'המדבר הייתי לישראל', כלום דיברתי להם לישראל דבר ולא עשיתי. ילקוט ירמיה (ב') [רמז רסז]. ועל דרך זה אמרו בפרשת בשלח סוף פרשה כ"ד [פיסקא ד] בפסוק [שמות טו, כב] 'ויסע משה את ישראל מים סוף [ויצא] אל מדבר שור', אמר רבי יצחק בזכות אברהם שדיברתי עמו ואמרתי לו 'וגם את הגוי אשר יעבודו וגו' [בראשית טו, יד], שכתוב [בון] [שם כ, א] 'וישב בין קדש ובין שור'. וכן דרשו בזוהר [דף רה ע"ב] פרשת בלק בפסוק [במדבר כז, ג] 'אבינו מת במדבר' ע"ש. והרד"ק כתב [שורש דבר] שעל דרך זה טעם הכתוב בשמואל א' [ד, ח] 'המכים את מצרים בכל מכה במדבר', כלומר בדברו ובמצותו לבד, ועתה הוא בעצמו בא מי יצילנו מידו. ועל דרך זה דרשו [שיר השירים רבה פרשה ד פיסקא ו] בלשון דיבור שהוא לשון מדבר, בפסוק [שיר השירים ד, ג] 'ומדברך נאוה' אפילו כשהוא מדבר, חייבים על מחיצתו [עכשיו שהוא] (והוא) חרב כשם שחייבים

תקצו. מחנה. דרשו ז"ל בפסוק [במדבר ה, ב] 'וישלחו מן המחנה כל צרוע' וגו' על הגלות. 'מן המחנה' זו ארץ ישראל ששם השכינה חונה. פרשת נשא פרשה ז' [פיסקא י].

תקצח. מחר. כתב רש"י ז"ל בפרשת בא [שמות יג, יד] 'כי ישאלך בנך מחר, יש מחר שהוא עכשיו, למחרתו של יום, ויש מחר לאחר זמן, כמו כי ישאלך בנך מחר.'

תקצט. מחשבה. עיין בזהר פרשת ואתחנן [דף רס"א ע"א], דרשו פסוק [מלאכי ג, טז] 'ולחושבי שמו', לשון אומנות, בעסק אומנות התפילין, כמו 'לחשוב מחשבות' [שמות לה, לב]. עוד דרשו ז"ל בפסוק [תהלים מ, ו] 'נפלאותיך ומחשבותיך אלינו', מחשבותיך לשון חשבון שכל אלפיים ותמ"ח שנים עד שלא יצאו ממצרים, היה הקב"ה מחשב חשבונות ומקדש את השנים ומחדש חדשים. וכשיצאו מסרן לישראל. פסיקתא [דרב כהנא פסיקא ה] הובא בילקוט פרשת בא [רמז קפט].

תר. מטה. כינוי למלך המשיח, כמו שדרשו בבראשית רבה פרשה פ"ה [פיסקא ה] בקרא 'דמטה עוזך ישלח ה'' [תהלים קי, ב]. ע"ש.

תרא. מי. כתב בספר מכלל יופי, פרשת וישלח [בראשית לג, ח] 'מי לך כל המחנה, נקוט הך כללא בידך שלא תמצא מי, כי אם על [חין מדבר. ע"כ].

תרב. מי. לפעמים לשון שבח וחיובות, כמו שכתב רש"י ז"ל בפסוק [בראשית כא, ז] 'מי מלל לאברהם' ז"ל, לשון שבח וחיובות, כמו 'מי פעל ועשה' [ישעיה מא, ד], 'מי ברא אלה' [שם מ, כו], ראו מי הוא ובמה הוא גדול. והרמב"ן ז"ל [בראשית שם] השיגו ז"ל, ולא מצאתי מילת מי בערך כזה למעלה וכבוד, רק לבזיון 'מי אבימלך ומי שכם' [שופטים ט, כח], 'מי דוד ומי בן ישי' [שמואל-א כה, י].

והרא"ם ז"ל כתב [בראשית כא, ז] דמילת מי כמילת מה, שלפעמים יבוא זה תמורת זה. ואמר שמילת מה משמשת למעלה וכבוד, כמו 'מה גדלו מעשיך ה'' [תהלים צב, ו], 'מה רב טובך' [שם לא, כ], 'מה טובו אהליך יעקב' [במדבר כד, ה]. ולהפך כמו

מנהיג את הדור נוח לו לדור לפרוח באויר ולא להשתמש בו, ואין הלשון הזה ממוקשי עם אלא לפרוח, שנאמר [עמוס ג, ה] 'התפול צפור על פח הארץ ומוקש אין לה'. דברים רבה פרשה ה' [פיסקא ח].

תקצא. מורשה. דרשו בירושלמי [עייין פרק ח דבבא בתרא הלכה ב] לשון חסרון, שהתורה מתשת כחו של אדם. ועיין בילקוט ירמיה (סימן ל"ה) [רמז שיז], בפסוק [עובדיה א, יז] 'וירשו בית יעקב את מורשיהם'.

תקצב. מושבות. פרק קמא דקידושין [לז ע"א], פלוגתא דתנאי [חד אמר] 'מושבותיכם' [ויקרא כג, יד], כל מקום שאתם יושבים משמע, וחד אמר מושבותיכם לאחר ירושה וישיבה משמע.

תקצג. מזג. כתבו התוס' במסכת עבודה זרה דף ח"ן [ע"ב] ד"ה כדכתיב, דלשון מזיגה בלשון המקרא [שיר השירים ז, ג] היינו יין ביין עצמו, וכי כתיב 'מסכה' [משלי ט, ב] הוא מים ביין.

תקצד. מזבח. למה קרוי מזבח, מ' שמוחל [לישראל], ז' זכרון טוב לישראל, ב' ברכה לישראל, ח' חיים לישראל. ילקוט סוף חבקוק [רמז תקסה]. ובפרק קמא דכתובות דף י' [ע"ב], אמר רבי אלעזר מזבח מזיח גזרות, ומזין, מחבב, מכפר. ופירש רש"י [כתובות שם] מזין בזכות הקרבנות העולם ניזון, שהקרבנות באין מן המזון וגורמין לו ברכה. ע"כ. וזה ירמוז המקרא [דברים לג, יא] 'ישמו קטורה באפך וכליל על מזבחך', 'ברך ה' חילו וכו' מחץ מתנים קמיו'. וברור.

תקצה. מזמור לדוד. מלמד שאמר שירה ואח"כ שרתה עליו רוח הקודש. לדוד מזמור שרתה עליו רוח הקודש ואמר שירה. פרק ערבי פסחים [ק"ז ע"א].

תקצו. מחוקק. דרשו ז"ל בפסוק [משלי לא, ה] 'פן ישתה וישכח מחוקק' אר"ש אלו דברי תורה החקוקים בלוחות ושניתנו ע"י משה שנאמר בו [דברים לג, כא] 'כי שם חלקת מחוקק'. פרשת נשא פרשה י' [פיסקא ח].

שהוא בחנק. ושוב בינותי להרא"ם ז"ל בפרשת אמור [ויקרא כב, ט] ד"ה ומתו בו נתקשה טובא בזה, אלא שלא הזכיר הרב ז"ל שם דברי התוס' ז"ל כלל, ע"ש. ובפרשת שלח לך [במדבר טו, לד] ד"ה כי לא פורש, כתב ז"ל, ומה שאמרו שסתם מיתה האמורה בתורה חנק, אינו אלא כשאין שם שום הוכחה בענין, אבל כשיש שם הוכחה שאפשר שיהיה בסקילה לא אמרו. והעד בזה ענין כי לא פורש דמקושש, אע"ג דכתיב [שמות לא, יד] 'מחלליה מות יומת'. ע"כ. וכ"כ בפרשת במדבר [א, נא] ד"ה יומת בידי שמים, דאע"ג דסתם מיתה האמורה בתורה הוא בחנק, שאני הכא שאחר זה פירש ואמר ולא יהיה קצף על עדת בני ישראל, שזו היא מיתה בידי שמים, כמו שמצינו על מעשה קרח [במדבר יז, יא] 'כי יצא הקצף' והיה מיתתן בידי שמים. ע"כ. ולפי דבריו אלו, לא אדע שכו"ל, מאי קשיא ליה על הסמ"ג פרשת אמור שם, שכתב ז"ל, ולא ידעתי מי הגיד לו שלא מצינו מיתת בית דין בקודש ומקדש, דילמא כל הני מיתות דכתיבי סתמא בקודש ומקדש אינו אלא בחנק וצ"ע. ע"כ. ואין זה מן הקושי דכיון דאשכחן דכתיב גבי קודש ומקדש ולא יהיה קצף וכו', על כרחך לומר דקצף בידי שמים הוא דגור בכולהו.

תרו. מים. אמרו בפסוק דנבל [שמואל א כה, יא] 'ולקחתי את לחמי ואת מימי', אמר רבי אבון כל מקום שנאמר כן, מים זה יין, אלא ששינוי הכתובים שלא להזכיר יין. ילקוט שמואל א' (סימן כ"ה) [רמז קלד]. ועיין מה שדרשו ברבבה פרשת אמור [פרשה כו פיסקא ב] בפסוק [מלכים א יח, יג] 'ואכלכלם לחם ומים', ז"ל, אם לחם למה מים, אלא מלמד שהיו המים קשים לו להביא יותר מהלחם. ע"כ. ולא דרשו דמים היינו יין, משום דבעי למדרש מים כפשוטו, היכא דאיכא למדרש. וזה פשוט.

תרו. מים רבים. הוא כינוי לאומות העולם, כמו שדרשו בפסוק [שיר השירים ח, ז] 'מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה', אלו אומות העולם, שנאמר [ישעיה יז, יב] 'הוי המון עמים רבים'. במדבר רבה פרשה ב' [פיסקא טז], ובכמה דוכתיין.

'מה אדם ותדעהו' [תהלים קמד, ג], 'ואהרן מה הוא' [במדבר טז, א]. תהיה [גם] מילת מי משמשת למעלה ולכבוד ולהפך, ואחר שנמצא לבזיון מי אבימלך, הנה ימצא ג"כ ההפך למעלה וכבוד. ע"כ.

תרג. מיתה. מתייחסת לארבעה דברים, לעני ולמצורע וסומא ולמי שאין לו בנים. כדאיתא פרק קמא דעבודה זרה דף ה' [ע"א]. וזה שמעתי בפסוק [תהלים פח, ו] 'במתים חפשי', דהיה לו לומר במתים חפשים. אבל הכוונה דבכל מיני מתים שבעולם, אחד מהם שהוא המת הגמור, הוא חפשי מן המצוות, לא העני והסומא ומי שאין לו בנים, שכולן חייבים במצוות.

תרג. מיתה. כתב רש"י בסוף פרשת טהרה בפסוק [ויקרא טו, לא] 'ולא ימותו בטומאתם', דכרת של מטמא מקדש קרי ליה מיתה. אע"פ שהכרת הוא שנכרתים הוא ובניו, ומיתה בידי שמים היינו שהוא מת ואין זרעו נכרת, עם כל זה לפעמים קוראהו מיתה ואומר ולא ימותו במקום ולא ייכרתו, כי המיתה נאמרת בכלל ויחוד. רא"ם ז"ל שם. ועיין ברא"ם פרשת אחרי מות [ויקרא יז, ד] ד"ה ונכרת.

תרה. מיתה. כתב הרב מורי זקני זצוק"ל [הליכות אלי כללי המים סימן תקנה], בשם הסמ"ג שכתב במצוה [לאוין] ש"ט, 'יומת' [במדבר א, נא] בידי שמים, שלא מצינו מיתת בית דין בקודש ומקדש. וכ"כ הרא"ם ז"ל פרשת במדבר [שם] ד"ה יומת בידי שמים. ומה שאמרו מיתה האמורה בתורה סתם אינו אלא חנק, אינו אלא בשאר מיתות, אבל לא לגבי קדש ומקדש. ע"כ.

והתוס' ז"ל כתבו פרק קמא דסנהדרין דף ט"ו [ע"ב] ד"ה אימא לקטלא וכו', דהיכא דכתיב יומת הוא בידי אדם, דאי בידי שמים לכתוב ימות. ע"כ. וצ"ע דהא התם פרק הנחנקין [סנהדרין] דף פ"ט [ע"א], אמרינן המתנבא מה שלא שמע וכו' מיתתן בידי אדם, ופשיט לה מקרא [דברים יח, כ] ד'אך הנביא אשר יזיד' וכו', וכתיב 'ומת הנביא ההוא', וכל מיתה האמורה בתורה סתם חנק. הרי שאפילו במקום שנאמר ומת ולא כתיב יומת אמרינן

ושם פירשו מלאכתו ממש, דהיינו תשמיש, המכונה בשם מלאכה.

תריד. מלאכה. דרשו בפסוק [משלי כד, כז] 'הכן בחוץ מלאכתך', שמונה פירושים: בית, כרם, אשה, מקרא, משנה, תלמוד, מעשים טובים, דרוש וקבל שכר. סוטה פרק משוח מלחמה [מד ע"א]. ובבראשית רבה פרשה י"א [פיסקא י], אמרו פורענותם של רשעים קרויה מלאכה, שנאמר [ירמיה ג, כה] 'ויוצא את כלי זעמו כי מלאכה היא לה', ומתן שכרן של צדיקים קרויה מלאכה, שנאמר [תהלים לא, כ] 'מה רב טובך וכו' פעלת לחוסים בך'.

תרטו. מלאכים. הוא כינוי לנביאים, כמו שנאמר 'וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים' [במדבר כ, טז], ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים' [דברי הימים-ב לו, טז]. ויקרא רבה [פרשה א פיסקא א]. ופרשת שלח לך [פרשה טז פיסקא א]. ובפרק (קמא) [ט"ז] דשבת [ק"ט ע"ב] אמרו, לא חרבה ירושלים אלא על שביזו בה תלמידי חכמים, שנאמר 'ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים'. והכי אמרינן בגמ' בנדרים [כ ע"ב] מאן מלכי רבנן, דמצייני כמלאכי השרת. וכן דרשו ויקרא רבה [שם] בפסוק [תהלים קג, כ] 'ברכו ה' מלאכיו גיבורי כח'. ובזוהר פרשת [וישלח] [דף קסו ע"א] דרשו, 'חונה מלאך ה' סביב וגו' [תהלים לד, ח] מלאך דא שכונתא. ע"ש.

תרטו. מלבד. כתב הרא"ם פרשת שמיני [ויקרא ט, יז], דיש מלבד שהוא כמו אחר, כדכתיב מלבד עולת הבוקר, ופירש רש"י כל אלה עשה אחר עולת התמיד.

תריז. מלך. דרשו ז"ל [קהלת רבה פרשה ט פיסקא ו] 'ובא אליה מלך גדול' [קהלת ט, יד] זה יצר הרע. וזה ירמוז הכתוב [יחזקאל לו, כב] 'ומלך אחד יהיה (להם) [לכולם] למלך' כלומר שאז יבוטל מלכות היצר הרע, כמו שנאמר [שם לו, כז] 'והסירותי את לב האבן'. ובפרשת אחרי מות פרשה כ"ב [פיסקא א] דרשו, פסוק [קהלת ה, ח] 'מלך לשדה נעבד', 'מלך' זה בעל תלמוד, 'לשדה נעבד' זה בעל משנה. דבר

תרה. מים חיים. דרשו במדרש חזיתקסח בפסוק [שיר השירים ד ג] 'שלחך פרדס וגו', ז"ל, באר מים חיים, זו תורה של ארץ ישראל. ע"כ. והכוונה דאורה של ארץ ישראל מחכים, והוי התלמידי חכמים בארץ ישראל כבאר מים חיים נובע, וגם מים חיים דעל האדמה כתיב.

תרטו. מכרה. אמרו ז"ל בפסוק [משלי לא, י] 'אשת חיל מי ימצא ורחוק מפנינים מכרה', מהו מכרה עיבורה, כמו שנאמר [יחזקאל טז, ג] 'מכורותיך ומולדותיך'. ילקוט פרשת לך לך [רמז עח], בפסוק [בראשית טז, א] 'ושרי אשת אברם לא ילדה לו ולה' [וגו'].

תרי. מכס. בכל מקום דרשינן [חולין ה ע"א] מכס למיעוט, כמו 'אדם כי יקריב מכס' [ויקרא א, ב] ולא כולכם להוציא את המשומד. ובתורת כהנים [בחוקותי פרשת א פרק ב פיסקא ד] דרשו בפסוק [ויקרא כו, ח] 'ורדפו מכס חמישה מאה', מכס מן החלשים שבכם. כמו 'ואם מך הוא מערכך' [שם כז, ח] כמ"ש המפרשים ז"ל. ועיין במה שכתב רש"י ז"ל בפרשת דברים [א, כג] בפסוק 'ואקח מכס י"ב אנשים' מן הברורים מן המסולתין. ושמה יש לומר דהתם מדשינה ולא אמר חמישה מכס הוא דדרשי הכי.

תריא. מכשול. כינוי ליצר הרע, כמו שדרשו פרק (ו' דסוטה) [ה' דסוכה] [נב ע"א] ישעיה קראו מכשול, שנאמר [ישעיה נז, יד] 'הרימו מכשול מדרך עמי'.

תריב. מכה. דרשו לשון השפלה, בפרק (קמא) [ג'] [דברכות יח ע"א] 'הוא הכה את (הארי וגו') שני אריאל מואב' [שמואל-ב כג, כ], שלא היה כמותו לא במקדש ראשון ולא במקדש שני. ופירש רש"י ז"ל [ד"ה הוא הכה] הכה השפיל את הדורות של שני מקדשים, שלא היה כמותו. ע"כ.

תריג. מלאכה. בילקוט [בראשית רמז קמז] 'ויבא הביתה לעשות מלאכתו' [בראשית לט, יא], מהו מלאכתו שהיה קורא ושונה מה שאביו לימדו.

ציונים והערות

קסח. לא מצאתי לזה במדרש חזית - היינו שיר השירים רבה. והכי איתא בילקוט שיר השירים (רמז תקפח). ומה שסיים רבינו וגם מים חיים דעל האדמה כתיב, לא זכיתי להבין דבריו בזה.

ובכן קם ונתעורר בדוב אורב פרעה הרשע ועני בתריה, ויאמר פרעה הן רבים עתה עם הארץ והשבתם אותם מסבלותם, שנכנס בלבו עצת השר שלו שכיחשו למשה על שהשיב העונש לפרעה, והוא אינו אלא שליח בעלמא מהשר שלו, וע"י כך הוסר המורך מלבו לאמר כי לא היה דבר ה' עמו ח"ו. והוא לא ידע מאי דקי"ל דאין שליח לדבר עבירה, ועליו, על פרעה, ישוב העונש באמת. ומה שלבסוף נענש גם השר כמו שנאמר [שמות יד, ל] 'וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים', ואמרו ז"ל, זה שרו של מצרים היינו בדינא דשמיא, כדאמרין בריש פרק האיש מקדש [קידושין מג ע"א], דאף דאין שליח לדבר עבירה, מ"מ המשלח ג"כ חייב בדינא דשמיא. והוא אמרו [שם] וירא ישראל את היד הגדולה אשר עשה ה' במצרים וייראו העם את ה', דע"י שראו שנענש השר שלהם הנקרא מצרים נכנס מורא ופחד בלבם דיצעו דינא דשמיא חמור מאד מדיני בני אדם, דבדיני בני אדם אין שליח לדבר עבירה ובדינא דשמיא יש שליח. הילכך וייראו העם את ה'.

תרכב. מלכי צבאות. אמרו ז"ל מלאכי צבאות אין כתיב כאן, אלא 'מלכי' [תהלים סח, יג] אפילו מלכהון דמלאכיא, אלו מיכאל וגבריאל, יודון יודון. שוחר טובקסט.

תרכבא. מלאכי אלהים. אמרו [שוחר טוב מזמור עח] בפסוק [בראשית כח, יב] 'והנה מלאכי אלהים' אלו הכהנים, 'עולים ויורדים' בכבש. והוא על דרך מה שאמרו [יומא יט ע"א] כהני שלוחי דרחמנא נינהו.

וע"פ זה יפורש הטעם של המקרא [דברי הימים ב לו טז] 'ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים וכו' עד לאין מרפא', שלפי דרשתם פה מלאכי אלהים על הכהנים, יתיישב טעם עלות חמת ה' על זאת עד אין מרפא, לפי דסגנון אחד לכהנים ולישראל. כי הנה אמרו בויקרא רבה [פרשה ב פיסקא ב] 'הבן יקיר לי אפרים' [ירמיה לא, יט], כל מקום שנאמר לי, חביב

אחר, 'מלך' זה בעל משנה, 'לשדה נעבר' זה בעל תלמוד. ע"כ.

תריח. מלך שלמה. בכל מקום דרשו [שיר השירים רבה פרשה א פיסקא א] מלך שהשלום שלו. ופרשת נשא פרשה י"ב [פיסקא ח] דרשו, מלך שהוא חפץ בשלמים, שנאמר [בראשית יז, א] 'התהלך לפני והיה תמים', מלך שברא בריותיו שלימים, שכל מעשה בראשית בקומתם נבראו, ואדם וחוה כבני כ' שנה נבראו, מלך שהשלים מעשיו לבריותיו, מלך שעושה שלום בין בריותיו, כמו שנאמר [איוב כה, ב] 'עושה שלום במרומיו'. ע"כ.

תריט. מלך מצרים. כללא כיל הרשב"י בזהוה פרשת שמות דף י"ז [ע"א], כל מקום שנאמר מלך מצרים סתם, היינו השר שלטונא דממנא על מצראי, פרעה מלך מצרים, היינו פרעה ממש, ע"כ. וזה טעם כפל הכתובים שם בפרשה [שמות ה, ד], 'ויאמר אליהם מלך מצרים למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו', ויאמר פרעה הן רבים עתה וכו'. ואמרו ז"ל [שמות רבה פרשה ה פיסקא טז] למה משה ואהרן, אתם למה ודבריתם למה, הכוונה על מה שאמרו 'פן יפגענו בדבר או בחרב' [שם שם, ג] שאמרו ז"ל [שם פיסקא טו], שעל פרעה אמר, אלא שלא אמר יפגעך מפני כבוד המלכות. ולכן השר של מצרים, שהוא היה מכניס בלבם כל הרעות אותם, ופרעה היה שלוחו של השר ביקש תואנה לבלתי יכנס מורך בלבב פרעה ועבדיו מחמת הגזמתו של משה להענישם, ועל כן הקדים מלך מצרים, הוא השר לאמר למה משה ואהרן, אתם למה, ודבריתם למה, כלומר אתם למה, הלא כתוב [בראשית טו, יד] 'דן אנכי' שיהא על ידו יתברך, וכמו שדרשו ז"ל שעל זה אמר משה 'מי אנכי כי אלך אל פרעה' [שמות ג, יא] עד שהשיבו כי אהיה עמך כלומר שלוחו של אדם כמותו. וכלפי זה אמר אתם למה, ולא הקב"ה, אלא על כרחך משום דשלוחו של אדם כמותו, א"כ ודבריתם למה, להכניס מורך בלבבם לאמר פן יפגעך בדבר או בחרב, הלא שליחותי הוא דעבדי ואם יהיה עונש עליה דידי הדר, והם נקיים.

ציונים והערות

קסט. לא מצאתי בשוחר טוב דבר. ובשיר השירים רבה (פרשה ח פיסקא ב) איתא 'הדא הוא דכתיב (תהלים סח, יג) מלכי צבאות יודון יודון, רבי יודן בשם רבי איני מלאכי צבאות אין כתיב כאן אלא מלכי, הן מלכיהון דמלאכיא, אפילו מיכאל ואפילו גבריאל יודון יודון'. ע"ש.

תרכב. מלחמה. בפרק חלק [סנהדרין קיא ע"ב] דרשו בפסוק [ישעיה כח, ו] 'ולגבורה משיבי מלחמה', זו מלחמתה של תורה. וכן בכמה דוכתיין.

תרכב. מלקוח. כתב רש"י בפרשת מטות [במדבר לא, יא] דכי כתיב שבי אצל מלקוח, פירוש מלקוח היינו נפש אדם, ושבי פירושו בהמות ושאר מטלטלין קע"א.

תרכב. מליצה. היינו כינוי לתורה, כמו שדרשו בילקוט משלי [רמז תתקכ"ט], בפסוק [משלי א, ו] 'להבין משל ומליצה', התורה קרויה מליצה, שהיא מצלת עוסקיה מדינה של גיהנם.

תרכב. מ"ם. כתב הרא"ם בפרשת כי תבא ד"ה מרוב כל [דברים כח, מ], כי המ"ם משמשת במקום ב"ת, כמו 'ה' מסיני בא' [שם לג, ב], שעניינו ה' בסיני בא. ע"ש. ולא הבינותי דברי הרא"ם, במה שכתב בפרשת חקת ד"ה על פני מואב ממזרח השמש [במדבר כא, יא], כתב במ"ם ממזרח השמש היא כמ"ם 'וישכן מקדם לגן עדן' [בראשית ג, כד], לא שהמ"ם במקום ב"ת, כי אין לו חבר במקרא. ע"כ. והרד"ק כתב בשורש דום, בפירוש הכתוב [ישעיה כא, יא] 'אלי קורא משעיר', מ"ם משעיר כמו לשעיר, בעבור שעיר. ע"ש.

גם אות המ"ם מורה על הפחות, כמו שדרשו ז"ל [עין בראשית רבה פרשה כב פ"סקא ה], בפסוק [בראשית ד, ג] 'ויבא קין מפרי האדמה', חכמים אומרים הביא מן הגרוע ומן הפיסול שבוזרעים. וכן דרשו בתורת כהנים [בחקוקתי פרשתא א פרק ב פ"סקא ד], בפסוק [ויקרא כו, ח] 'ורדפו מכם חמישה מאה', מכם, מן החלשים שבכם. וכ"כ המפרשים ז"ל ביהושע י"ט [פסוק מז], דכתיב 'ויצא גבול בני דן מהם', שעניינו הגבול יצא לבני דן פחות מהם, ע"ש. ולפעמים הוא איפכא מ"ם מן המובחר, וכמו שכתב רש"י ז"ל בפרשת דברים [א, כג] בפסוק 'ואקח מכם שנים עשר אנשים', מכם מן הברורים שבכם, מן

ואינו זו לעולם. הכהנים, דכתיב [שמות כח, מא] 'וכיהנו לי'. ישראל, דכתיב [ויקרא כה, נה] 'כי לי בני ישראל'. ועל כן, כשהם היו מערערים על הכהונה באותה מידה ג"כ פסק גדולתה, דסגנון אחד לשניהם.

ויותר נכון מזה יומתק על דרך זה, במה שאמרו ז"ל ברבה פרשת קדושים [פרשה כד פ"סקא ב], אמר רבי יודן כתיב [תהלים צב, ט] 'ואתה מרום לעולם', רוממות אתה נוהג בעולמך, נתתה כהונה לאהרן לעולם, 'ברית מלח עולם הוא' [במדבר יח, יט], נתת מלכות לדוד לעולם, שנאמר [דברי הימים-ב יג, ה] 'הלא לכם לדעת כי [ה'] אלהי ישראל נתן [ל'] ממלכה [לדוד על ישראל לעולם]', נתת קדושה לישראל לעולם, שנאמר [ויקרא יט, ב] 'קדושים תהיו כי קדוש אני ה'.' ועל כן כשהיו מלעיבים בכהונה, דהיו אומרים כי לא נפסקה הגדולה להם לעולם, באותה מידה מדר להם ופסק מהם גדולתם. וזה הטעם חרה אף ה' במחלוקתו של קרח על הכהונה ביותר, יען המה ראו לערער מחמת טענה 'כי כל העדה כולם קדושים ומדוע תתנשאו על קהל ה' [במדבר טז, ג] דהו"ל תרתי דסתרי, דאדרבה היות העדה כולם קדושים הוא שפסק להם הגדולה לעולם, כמו שנאמר [ויקרא שם] 'קדושים תהיו כי קדוש אני ה' מה קדושתו לעולם קיימת וכו', היא הנותנת שלא יערערו על הכהונה, שהרי כך היא המידה שכאשר פוסקים גדולה מן השמים לעולם היא.

עוד דרשו שם [בראשית רבה פרשה סח פ"סקא יב ג], 'מלאכי אלהים' [בראשית כח, יב] אלו משה ואהרן. דבר אחר, אלו חנניה מישאל ועזריה. ע"ש קע.

גם לפעמים מלאכים יתפרש לשלוחי בשר ודם, כמו שאמר בפסוק [בראשית לב, ד] 'וישלח יעקב מלאכים לפניו'.

ציונים והערות

קע. עיין עוד לעיל בדברי רבינו מערכת אות א' (סימן פח). קעא. המעיין בדברי רש"י שציין רבינו, ישר יחזה שדבריו היפך ממה שציין רבינו, ואלו דברי רש"י 'ובמקום שכתוב שבי אצל מלקוח, שבי באדם, ומלקוח בבהמה'. וצ"ע.

מרי, כתיב [מלכים-א א, מז] 'יטיב אלהים את שם שלמה משמך, ויגדל [את] כסאו מכסאך' אורח ארעא למימרא ליה למלכא הכי, א"ל מעין קאמרה ליה, דאי לא תימא הכי, 'תבורך מנשים יעל וגו' מנשים באהל תבורך' [שופטים ה, כד], נשים באהל מאן נינהו, שרה ורבקה רחל ולא, אורח ארעא למימר הכי, אלא מעין קאמר, ה"נ מעין קאמר. ע"כ. [אמר המעתיק עיין בבראשית רבה פרשת וירא סוף פרשה מ"ח [פיסקא טו], שחולק על זה, ואומר שמנשים באהל ר"ל יותר מנשים שבאהל].

עוד כתב רש"י ז"ל בפרשת קרח [במדבר יח, ט], בפסוק 'זה יהיה לך מקודש הקדשים מן האש', לאחר הקטרת האשים. וכתב הרא"ם [במדבר שם] דמ"ם דמן האש היא כאילו אמר מאחר האש, כלומר מאחר שיקטירו באש, שאין הכהנים זוכים בהם אלא אחר הקטרת האימורים, דמשולחן גבוה קא זכו. אבל אין לפרש המ"ם כמו מן ממש מאותם הנקטרים באש, מפני שהכהנים אינן זוכים מהאימורים שבתוך האש, שכבר הוקצה לגבוה. ע"כ.

עוד כתב רש"י פרק ו' דשבת [סג ע"ב ד"ה מרעהו], על מה שאמרו כל המגדל כלב בתוך ביתו, מונע חסד מביתו, שנאמר [איוב ו, יד] 'למס מרעהו חסד', ז"ל, ואע"ג דלא כתיב מונע, ממילא משמע שכל תיבה שראשה מ"ם משמשת נטילה היא, כמו 'ויקח מידם' [שמות לב, ד], 'אבדו גוים מארצו' [תהלים י, טז]. ע"כ.

והמפרשים ז"ל [רד"ק] כתבו עוד, מ"ם השלילה, כמו 'וימאסך ממלך' [שמואל-א טו, כג], שעניינו שלא תהיה מלך. וכן 'מהמטיר עליו מטר' [ישעיה ה, ו] כלומר שלא להמטיר.

עוד כתבו ק"ב בשופטים בסימן י"א בפסוק [ל"ד] 'אין לו [ממנה] [ממנו] בן או בת' שפירשו מ"ם [דממנה] [דממנו], עניינה חוץ [ממנה] [ממנו]. ע"ש.

גם מ"ם משמשת מ"ם היתרון, כמו 'כי טוב סחרה מסחר כסף' [משלי ג, יד], 'ברוך תהיה מכל

המסולתים שבכם, ע"כ. וצ"ל דהכל מעניינא דקרא, [והם] [והתם] לענין ברכה דרשינן מן הגרועים והכא דכתיב אנשים, שבכל מקום שנאמר אנשים הם חשובים, על כרחך לומר מכם מן המעולים. ומזה הוא ענין הכתוב האמור במלך [דברים יז, טו] 'מקרב אחיך', שדרשו ז"ל [ילקוט דברים רמז תתקלח] מהמובחר שבאחיך. גם דרשו מ"ם מקצתן, כמו שאמרו בפרק קמא [דחולין] [דקידושין] [כד ע"ב] 'מן העוף' [ויקרא א, יד] ולא כל העוף. וכן דרשו [מנחות פד ע"ב] 'מראשית' [דברים כו, ב] ולא כל ראשית, שאין כל הפירות חייבות בכיכורים. וכן בפסוק 'מראשית' האמור גבי חלה [במדבר טו, כא], שלא יעשה כל עיסתו חלה [ירושלמי פרק א דחלה הלכה ו]. ועיין בתוס' בבא מציעא פרק המקבל דף ק"א [ע"ב] ד"ה מגרנך.

עוד כתב הרא"ם ז"ל בפרשת מסעי [במדבר לה, יב] ד"ה מגואל מפני וכו', על מה שכתב רש"י ז"ל, והיו לכם הערים למקלט מגואל וכו', וכתב רש"י ז"ל, מגואל מפני גואל הדם, וכו'. וכתב הרב ז"ל, פירוש המ"ם מפני, ולא המ"ם מבית ומחוז, שכל המקרא מלא מהם, מפני שהמקלט אינו נקרא מקלט רק בערך אל הרוצח, שקולטו בתוכו שלא יוכל הרודף אחריהם להמיתו, לא מקלט בערך אל הרודף. לפיכך פירש המ"ם הזה מלשון מפני, כמו 'מהיכלך על ירושלים לך יובילו מלכים שי' [תהלים סח, ל], שפירושו שמפני הכבוד השוכן בהיכלך [ראו] [ייראו] כל המלכים ויובילו לך שי. וכאילו אמר הכתוב והיו לכם הערים למקלט רוצח מפני גואל הדם. ע"כ.

עוד כתב הרא"ם בפרשת ואתחנן [דברים ז, ח], בפסוק 'ומשמרו את השבועה', שכתב רש"י מחמת שמרו את השבועה. שהמ"ם הזה אין שמושו במקום מן כמנהגו ברוב המקומות, רק הוא מ"ם הסיבה, כאילו אמר מסיבת שמרו את השבועה. וכמוהו 'מאין כמוך ה' [ירמיה י, ו], שפירושו מסיבת שאנו רואים שאין כמוך, ידענו כי גדול אתה וגדול שמך בגבורה.

עוד מ"ם משמש כמו מעין, וכדאיתא בפרק חלק [סנהדרין] דף ק"ה ע"ב, א"ל רבא לרבא בר

ואפשר על דרך זה כוונת המצרים, כמה שאמרו 'הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו' [שמות א, ט], על דרך מה שאמרו בזוהר פרשת תרומה [דף קסד ע"א], בפסוק [משלי יד, כח] 'ברוב עם הדרת מלך', שישראל באמת המה הרבים, מפני שאומות העולם בנין אית ליה, לעם דא מעם דא, ולעם דא מעם אחרא, לא כן ישראל דהם רבים מינם ובם. עש"ב. והוא אמרם הנה [עם] בני ישראל רב ועצום ממנו, מיניה וביה, א"כ שמא ירבה עוד ויטו כולם אחרי רובא דידהו. על כן הבה נתחכמה לו וכו'. ובזוהר שמות [דף] י"ז [ע"א] דרשו, רב ועצום ממנו, מממנא דילהון, השר של מצרים. ע"ש.

תרכזו. מן. הוי מיעוט, ויש לדרוש ממנו ב' מיעוטי, א' מגופיה דכתיב [ויקרא יא, לט] 'מן הבהמה' נפקא חד מיעוט. ומדהוה מצי למימר מהבהמה דהוה מיעוט, וכתב מן הבהמה, דרשינן שני מיעוטים. גמ' חולין דף [ק"ל] [קכ"ח] ע"ב. הביאו הרב מורי זקני בכלליו [הליכות אלי כללי המים סימן תקנו]. ועיין בבכורות דף ז' ע"א, כיוצא בזה בלשון חכמים ז"ל.

תרכה. מנוחה. כינוי לנבואה, כמה שדרשו ז"ל בפסוק [ירמיה מה, ג] 'יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי', אין מנוחה אלא נבואה, כמה דאת אמר [במדבר יא, כו] 'ותנח עליהם הרוח'. מכילתא [דרבי ישמעאל בא מס' דפסחא פרשה א], וילקוט ירמיה (סימן מ"ב) [רמז שכט]. וכן ראיתי בפרשת נשא פרשה י' [פיסקא ה], ע"ש. ובזוהר ויחי דף רמ"ב [ע"ב], אמרו בפסוק [בראשית מט, טו] 'וירא מנוחה כי טוב' מנוחה, דא תורה שבכתב, 'ואת הארץ כי נעמה' דא תורה שבע"פ. ובבראשית רבה פרשה כ"ה [פיסקא ב], אמרו שקודם היו המים עולין ומציפין אותם בתוך קבריהן כיון שעמד נח נחו, נאמר כאן נייחא, ונאמר להלן נייחא, 'יבא שלום ינחו על משכבותם' [ישעיה נז, ב]. ובשלהי פרת חטאת [זבחים קט ע"א], פליגי בפסוק [דברים יב, ט] 'כי לא באתם עד עתה אל המנוחה', יש אומרים מנוחה זו ירושלים, וכן הוא אומר [תהלים קלב, יד] 'זאת מנוחתי עדי עד'. ע"ש.

העמים' [דברים ז, יד]. ובדברים רבה פרשת עקב [פרשה ג פיסקא ו] דרשו, שיהיו מבורכים ישראל מאת העמים, כמו מ'ם שמשמשת במקום מן ברוב המקומות, כמ"ש שם המפרשים [גליון המדרש שם]. ובתורת כהנים [בהר פרשתא ב פרק ג פיסקא ד] הביאו רש"י ז"ל פרשת בהר [ויקרא כה, יב], בפסוק 'מן השדה תאכלו את תבואתה', מן השדה, ע"י השדה אתה אוכל מן הבית, שאם כלה לחיה מן השדה אתה צריך לבער מן הבית. ע"כ. ועיין שם ברא"ם ז"ל.

תרכו. ממנו. כתבו התוס' ז"ל בפרק ג' דערכין דף ט"ו [ע"ב ד"ה אל], עלה דאמרינן 'כי חזק הוא ממנו' [במדבר יג, לא], אל תקרי ממנו אלא ממנו, כביכול בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם, כתבו ז"ל, אל תקרי ממנו, פירושו אל תקרי ממנו רפי, אלא ממנו דגוש. ואינו כן, שכל ממנו שבתורה דגושין, ואינו מחליף כלל זה מזה. ע"כ. וכ"כ רש"י ז"ל, דלא גרסינן אל תקרי, אלא הכי קאמר אל תהי אומר שלא אמרו דבר זה אלא כנגד עצמן, אלא כלפי מעלה אמרוהו דממנו משמע הכי ומשמע הכי. ע"כ.

והרא"ם ז"ל כתב בפרשת בראשית [ג, כב] בפסוק 'הן האדם היה כאחד ממנו', על מה שכתב רש"י, הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים. כתב ז"ל, וא"כ תהיה מילת ממנו דביקה עם לדעת טוב ורע, כלומר שממנו ומעצמו הוא שידע טוב ורע, וכן תירגם אונקלוס מיניה למידע טב וביש, כי מילת ממנו הדגושה מורה על יחיד נסתר, ע"כ. ולא ידעתי מה הלשון אומרת, כי מילת ממנו הדגושה, והלא דעת רש"י ז"ל והתוס' שכל ממנו שבתורה דגושין הם, אלא דמשמע הכי ומשמע הכי.

ועל דרך זה יתפרש 'חזק הוא ממנו' [במדבר שם], עם דברי הרא"ם דלשון ממנו ר"ל מיניה וביה, כלפי שאמרו 'אפס כי עז העם (העם) והערים בצורות' [במדבר יג, כח], שהיה במשמע כי עז העם מפני שהם יושבים בערים בצורות, על זה אמרו כי חזק הוא ממנו, מיניה וביה, אף שלא יהיו בערים בצורות, כ"ש שהם עזים ובערים בצורות.

'ומעלה בו מעל' אין מעילה אלא ע"ז, כמה דתימא [שם לא, טז] 'למסר מעל בה' על דבר פעור'. נשא פרשה ט' [פיסקא מד]. ובילקוט ישעיה [רמז תד] דרשו בפסוק [ישעיה ו, ב] 'שרפים עומדים ממעל לו' מהמעל שמעל עוזהו.

תרלד. מצא. דרשו בפרק קמא דברכות דף ח' [ע"א], 'על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא' [תהלים לב, ו] זו אשה, שנאמר [משלי יח, כב] 'מצא אשה מצא טוב'. 'לעת מצוא' זו מיתה, שנאמר [תהלים סח, כא] 'למות תוצאות'. 'לעת מצוא' זו קבורה, שנאמר [איוב ג, כב] 'ישישו כי ימצאו קבר'. 'לעת מצוא' זו בית הכסא, שיהא דר במקום שיש בית הכסא סמוך לו.

תרלה. מצא. בפרק הנחנקין [סנהדרין] דף (פ"א) [פ"ו] [ע"א], דרשו 'כי ימצא' [דברים כד, ז] פרט למצוי. ובמכות דף ח' [ע"א] תנו רבנן 'ומצא' [שם יט, ה] פרט לממציא עצמו. ופריך למימרא דמצא מעיקרא משמע, ורמינהי (כי ימצא) [ומצא] [ויקרא כה, כו] פרט למצוי. ומשני הכא מעניינא דקרא, ומצא דומיא דהשיגה ידו דהוי מעיקרא קע"י. ועיין בפסחים דף ו' [ע"א] מה שאמרו שאני הכא דאפקיה קרא בלשון 'לא ימצא' [שמות יב, יט] מי שמצוי בידך. ע"ש.

תרלו. מצא. לפעמים יתפרש בלשון סיפוק, כמו 'אם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם' [במדבר יא, כב], ותירגם [אונקלוס] ויסתפק להון.

ועל דרך זה דרשו בבראשית רבה פרשה ל"ח [פיסקא ז], בפסוק [בראשית יא, ב] 'וימצאו בקעה', התכנסו כל אומות העולם לראות איזו בקעה מחזקת להם ומצאו להם. דרשו לשון וימצאו לשון מחזיק להם, דלפי דלא שייך לשון מציאה הכא, וכמ"ש המפרשים ז"ל [ידי משה גליון המדרש שם].

ובבראשית רבה פרשה צ"ב [פיסקא ב], דרשו על פסוק [תהלים לב, ו] 'על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצוא', לשון מיצוי, ז"ל, לעת

תרכט. מנחה. דרשו ז"ל [במדבר רבה פרשה יח פיסקא י] 'אל תפן אל מנחתם' [במדבר טז, טו] אל תקבלם בתשובה. ועוד דרשו שהוא שם כולל לתמידי ציבור, שאמרו שאמר משה יודע אני שיש להם חלק בתמידי ציבור אף חלקם לא יקובל לפניך. עכ"ל. ובהא ניחא לי מה שקורין תפלה של בין הערבים מנחה, שאינו על שם מנחת התמיד, אבל הוא שם כולל לתמידי צבור, וכדי לתת היכר בין התפלות, שמו לתפלה של שחר שחרית, ושל ערבית ערבית כמשמעו, ושל בין הערבים מנחה.

תרל. מסכן. כינוי ליצר הטוב, כמ"ש בנדרים [לב ע"ב] בפסוק [קהלת ט, טו] 'ומצא בה איש מסכן' זה יצר הטוב. ואמאי קרינן ליה מסכן דלית דשמע ליה קע"י.

תרלא. מעוות. הוא כינוי לבא על הערוה והוליד ממנה ממזר. א"נ לתלמיד חכם הפורש מן התורה, לפי שאין קורין מעוות אלא למי שהיה מתוקן מתחילה. פרק קמא דחגיגה דף ט' [ע"א]. וזה שמעתי בשם הרב כמוהר"ר רפאל אשכנזי מלובלין זצוק"ל, שהיה מפרש הכתוב [תהלים קיט, עח] 'יבושו זדים כי שקר עוותוני אני אשיח בפקודיך', ירצה שהיו קורין עליו 'מעוות לא יוכל לתקון' [קהלת א, טו], שבא על הערוה ח"ו. והוא היה אומר שקר עוותוני שאין זה הפירוש האמתי, שהרי הכי קאמר עליו אין קורין מעוות רק למי שהיה מתוקן מתחילה ונתעוות. אלא הפירוש האמיתי הוא זה תלמיד חכם הפורש מן התורה, אבל אני אשיח בפקודיך לא אמיש מתוך האהל. ודברי פי חכם חז.

תרלב. מעט. אמרו בילקוט [בראשית רמז פב], בפסוק [בראשית לב, יא] 'קטונתי מכל החסדים', יעקב לא נשתבח אלא בצדקה, שנאמר קטונתי מכל החסדים, אין קטונתי אלא מעט, ואין מעט אלא צדקה, שנאמר [משלי טז, ח] 'טוב מעט בצדקה'.

תרלג. מעל. דרשו ז"ל בפסוק [במדבר ה, יב] 'כי תשטה אשתו ומעלה בו מעל', אלו ישראל.

ציונים והערות

עג. סיום דברי רבינו, 'ואמאי קרינן ליה מסכן דלית דשמע ליה', אינו בגמ' דנדרים, והוא מדברי הילקוט תהלים (רמז תשמ). קעד. בגמ' מכות שם איתא, ומצא דומיא דהשיגה ידו דהוי 'מהשתא'. ולא כפי שכתוב בדברי רבינו דהוי 'מעיקרא'.

לכתוב השם במגילה, לפי שנכתבה עם ספרי מדי ופרס. ועוד ראיתי בשוחר טוב [מזמור צ] למה נקרא שמו של הקב"ה מקום, מפני שכל מקום שהצדיקים עומדים שם הוא נמצא עמהם, שנאמר [שמות כ, כ] 'בכל המקום אשר אזכיר את שמי'. ועיין בספר יפה מראה בפרשת תרומה.

תרמא. מקדש. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת אמור [ויקרא כא, כג], על מה שכתב רש"י בפסוק [שם] ולא יחלל את מקדשי, שאם עבד עבודתו מחוללת ליפסל. וכתב הרב שפירש מקדשי עבודתי, כי שם המקדש נאמר על המקדש ממש, וגם על העבודה של גבוה. וכן דרשו [ילקוט אמור רמז תרלא] גבי 'ולא יחלל את מקדש אלהיו' [שם יב], שאינו מחלל בכך את העבודה, שהתיר לו הכתוב לכהן גדול להקריב אונן.

תרמב. מקדש. אמרו פרק (קמא) [ב'] דשבועות, מקדש אקרי משכן [ויקרא כו, יא], ומשכן אקרי מקדש [שמות כה, ח]. 'ע"ש דף (ט') [ט"ז] [ע"ב]. וכתבו שם התוס' ז"ל [ד"ה א] בדבר שאינו תלוי בקדושת המקום סגי בחד קרא למשכן ולמקדש, אבל בדבר שתלוי בקדושת [המקום] אע"ג דמקדש אקרי משכן צריך קרא לרבות לכל חד וחד. הביא דבריהם הרב מורי זקני צוק"ל בכללי [הליכות אלי כללי המ'ם סימן תקג]. ועיין עוד בתוס' חולין דף כ"ד [ע"א] ד"ה יכול.

גם הביא [הליכות אלי שם סימן תקעה] פלוגתא דרש"י והרמב"ם, דלרש"י [ראש השנה כט ע"ב ד"ה אבל] הוא דוקא בית המקדש. והרמב"ם כתב בפרק יום טוב דראש השנה [בפירוש המשניות פרק ד משנה א] כי פעמים מקדש תקרא ירושלים כולה. וכן ראיתי למרן בכסף משנה ז"ל בפרק ג' דהלכות ביאת מקדש הלכה י', כתב וז"ל, ואפשר דמן המקדש שכתב רבינו מקום מקודש קאמר וכל המחנות בכלל. ע"כ. ולא זכר ש' שכ"כ רבינו בהדיא [פירוש המשניות שם] כי מקדש תיקרא ירושלים כולה.

תרמג. מקדש. כתב רש"י ז"ל בפרשת קדושים [ויקרא כ, ג] בפסוק 'כי מזרעו נתן למולך למען טמא את מקדשי', ז"ל, טמא את מקדשי את כנסת ישראל שהיא מקודשת לו, כלשון 'ולא יחלל

מצוא בעת מיצוי היום, דהיינו עם דמדומי חמה שנתמצצה ונגמר היום. עוד דרשו [שם] 'לעת מצוא' לעת מיצוי הדין, שלא יכשל במיצוי וגמר דין, שיוציאו לאמיתו. עוד דרשו [שם] לעת מצוא, לעת מיצוי הנפש, שלא יאמין בעצמו עד יום מותו, ולעולם יתפלל שיהא בלי חטא ולא צדיק בעיניו. ועיין בילקוט (שוחר טוב) בפסוק זה [רמז תשיח].

ועל דרך זה דרשו בפרשת עקב [דברים רבה פרשה ח פיסקא ד], פסוק [משלי ד, כב] 'כי חיים הם למוצאיהם', למי שממציא אותם עד תמציתם, עד שיגמור המצוה. ע"ש.

תרלז. מצוה. בירושלמי בכמה מקומות מכנה לצדקה בלשון מצוה. וכן אמרו ז"ל [שמות רבה פרשה לו פיסקא ג] בפסוק [משלי ו, כג] 'כי נר מצוה' שהיצר הטוב אומר לאדם תן למצוה, ראה מה כתיב ביה 'כי נר מצוה'. ע"ש. ובפסוק [תהלים יט, ט] 'מצות ה' ברה' דרשו בילקוט [תהלים רמז תרעד] 'מצות ה' ברה' זה סדר קדשים, שהוא מאיר עיניים בין חולין לקדשים. ובתורת כהנים [בחוקותי פרשתא ב פיסקא ג] הביאו רש"י ז"ל בפרשת בחוקותי [ויקרא כו, טו] בפסוק 'בלתי עשות את כל מצוותי', אמרו שיש חילוק בין אומרו מצוות סתם, לאומרו מצוותי, שמצוותי עניינו שיאמין שהוא ציווים, והוא אומרו בלתי עשות את כל מצוותי שכופר שלא ציוויתם. לכך לא נאמר את כל המצוות.

תרלה. מצליח. דרשו ז"ל 'זיהי איש מצליח' [בראשית לט, ב] גבר קפוז, כמה דאת אמר [שמואל ב-יט, יח] 'וצלחו הירדן', ומתרגמינן וקפצו. בראשית רבה וישב [פרשה פו פיסקא ד].

תרלט. מצרים. ברבה פרשה שמיני פרשה י"ג [פיסקא ה], אמר רבי יוסי בר חנינה כל המלכיות נקראו על שם מצרים, על שם שמצירין לישראל.

תרמ. מקום. כינוי להקב"ה, כמו שאמרו בכמה דוכתין [עין בראשית רבה פרשה סח פיסקא ט], על שם שהוא מקומו של עולם. והראשונים ז"ל פירשו בזה, 'ריוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר' [אסתר ד, יד], שרמז בו להקב"ה לפי שלא רצו

תרמח. משמני. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית כז, כח] 'מטל השמים ומשמני הארץ', משמני הארץ אלו הקרבנות. בראשית רבה פרשה ס"ו [פיסקא ג].

תרמט. משפטיב. כתב רש"י ז"ל, סוף פרשת משפטים [שמות כד, ג] בפסוק 'ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים' את כל המשפטים' אלו ז' מצוות בני נח. ע"כ.

ובשוחר טוב הקשו ז"ל בפסוק [תהלים קמו, יט] 'חקיו ומשפטיו לישראל', והלא הדינין אחת משבע מצוות בני נח, ומהו ומשפטים כל ידעום, אלא משפטים אלו דקדוקי דינים, כמו ששינונו [סנהדרין מ ע"א] מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים. אבל בני נח נהרגין בעד אחד בדיין אחד ושלא בהתראה. ע"ש סימן קמ"זקעו.

ורש"י ז"ל כתב בפרשת אחרי מות [ויקרא יח, ד] ז"ל, משפטי אלו דברים האמורים בתורה, שאילו לא נאמרו כדאי לאומרם, כגון גזל ושפיכות דמים. ובספר לב אריהק"ח כתב חילוק משפטים לחוקים, חוקים תורה שבכתב, משפטים תורה שבעל פה. ע"ש פרשת משפטים. ובמכילתא [דרכי שמעון בר יוחאי פרק טו] אמרו בפסוק [שמות טו, כה] 'שם שם לו חק ומשפט', 'חק' אלו עריות, 'משפט' אלו אונסים ודיני קנסות ודיני חבלות. וכן ברבה פרשת נשא פרשה (י"א) [י"ג] [פיסקא טו] אמרו, 'משפטי ה' אמת' [תהלים יט, י] זה סדר נזיקין. ובתורת כהנים פרשת בחוקותי [פרשתא ב פיסקא ג] בפסוק 'ואם בחוקותי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם' [ויקרא כו, טו] אמרו, 'בחוקותי תמאסו' מואס באחרים העושים, 'ואם את משפטי תגעל נפשכם' שונא החכמים. ובבראשית רבה פרשת וירא [פרשה נג פיסקא יב] אמרו בפסוק [תהלים קה, ה] 'זכרו נפלאותיו אשר

את מקדשי' [שם כא, כג]. ועיין מה שכתב הרא"ם ז"ל שם.

תרמד. מרמה. כתב הרמב"ם בכיאר המשנה פרק י"א דחולין משנה ב'קעה ז"ל, מרמה ועורמה בלשון תורה, [מרמה] הוא תחבולה של היתר, ועורמה הוא בתחבולה של איסור. ובלשון חכמים מרמה שייך בתחבולה שאינה של היתר, ובשל היתר נקראית ערמה. ע"כ. וצ"ע בההיא דאמרינן בכמה דוכתינן איזהו רשע ערום [כתובות צה ע"ב]. ורז"ל אמרו [בראשית רבה פרשה סו פיסקא ד] בפסוק [בראשית כז, לה] 'בא אחיך במרמה' בחכמת תורתו.

תרמה. מראה. כתב רש"י בפרשת מקץ [בראשית מא, כו], על מה שמצינו שפעם אמר יוסף לפרעה 'את אשר האלהים עושה הראה את פרעה' [שם שם, כח], ופעם אמר 'הגיד לפרעה' [שם שם, כה], כי כל דבר שהוא מופלג ורחוק נופל בו לשון מראה, ובכל דבר הסמוך נופל בו לשון הגדה. לפיכך בז' שנים הטובות נאמר 'הגיד לפרעה' לפי שהיה סמוך, ובשבע שני הרעב נאמר 'הראה' לפי שהיה הדבר מופלג ורחוק.

תרמו. מרודים. דרשו ז"ל, 'ועניי מרודים' [ישעיה נח, ז], אלו תלמידי חכמים שמורים לישראל טומאה וטהרה, איסור והיתר. ופירשו המפרשים קעו שהוא נוטריקון של מרודים. עוד דרשו, מרודים אלו אבלים, לשון אבל ויללה, כמו 'אריד בשיחי' [תהלים נה, ג]. רבה פרשת בהר פרשה ל"ד [פיסקא יג].

תרמוז. מרום. דרשו ז"ל בפסוק [תהלים צב, ט] 'ואתה מרום לעולם ה'', לעולם ידך בעליונה. רבה ריש פרשת קדושים [פרשה כד פיסקא ב].

ציונים והערות

קעה. לא מצאתי לדברי הרמב"ם במקור שציין רבינו, ודברי הרמב"ם נמצאים בפירושו למשנה פרק ה' דתמורה משנה א'. ע"ש, ואולם בדברי הרמב"ם ליתא לחילוק בין לשון תורה ללשון חכמים כפי שציין רבינו, ובדבריו איתא רק שעורמה היינו תחבולה של היתר, ומרמה תחבולה של איסור. ועיין עוד בדברי רבינו לקמן בחלק לשון חכמים (מערכת אות מ סימן שנח) שכתב כן לגבי לשון חכמים.

קעו. עיין חידושי הרד"ל בגליון המדרש, שם שכתב 'שמורים לישראל וכו' ומלמדים וכו' דרש מרודים - מורים ומלמדים'.

קעז. לא מצאתי כן בשוחר טוב. ובילקוט תהילים (רמז תתפח) הדברים מפורשים.

קעה. ספר לב אריה לכמוה"ר יהודה אריה לייב ב"ר יהושע האשקי - דרשות ופשטים על מדרשים תמוהים על סדר התורה והמגילות, ועיין לו שם בפרשת עקב (אות י) שהביא נמי ליסוד זה.

לעריות ושבות לשבת וכיוצא, דנפקא לן ביבמות בפרק כיצד [כא ע"א], מקרא ד'ושמרתם את משמרת' [ויקרא יח, ל] עשו משמרת למשמרת.

תרנב. משען. דרשו בפרק אין דורשין [חגיגה יד ע"א], 'משען לחם' [ישעיה ג, א] אלו בעלי תלמוד, 'וכל משען מים' אלו בעלי אגדה.

תרנג. מת. העבודה זרה מכונית בשם מת, כמו שדרשו בפרק (רבי ישמעאל) [אין מעמידין]

[עבודה זרה כ ע"ב], 'ויאכלו זבחי מתים' [תהלים קו, כח] מה מת אסור בהנאה, אף עבודה זרה אסורה בהנאה. ובויקרא רבה פרשה ג' [פיסקא ו], אמרו בפסוק [שם יז, יד] 'ממתים ידך ה' מה גבורים הם שבט לוי, שנטלו חלקם מתחת ידך ה'. דרשו מתים לשון גבורים, כמו 'החרם כל עיר מתים'. [דברים ג, ו].

תרנד. מתוק. אמרו בזוהר ויחי דף ר"מ [ע"א], 'ומעז יצא מתוק' [שופטים יד, יד] 'עז' זו תורה שבכתב, 'יצא מתוק' דא תורה שבעל פה, כמה דאת אמר [תהלים יט, יא] 'ומתוקים מדבש'.

אות הנו"ן

קצורי, דחש רחמנא דילמא יחושו ישראל להאיא דאמרינן בפרק בני העיר [מגילה כח ע"א] רבי אלעזר כי הוו משדרי ליה מתנות מבי נשיאה, לא הוה שקיל, א"ל לא ניחא לכו דאחיה, דכתיב [משלי טו, כז] 'ושונא מתנות יחיה'. ואין לך מתנה גדולה כזאת. ע"כ היה צריך לאותו דבר לומר בבקשה מכס, שאלו כלי כסף, שלא יאמר אותו צדיק וכו'. שם רמז שנהנה מצדקות אותו צדיק, צדקת ה' עשה, וחייב אני להשיב גמול מעשיו הטובות לבניו, ואם כן, לא יש שום חשש לשונא מתנות יחיה, כל דהוה ליה לנותן הנאה שעל אותה הנאה נתחייב באותה מתנה דהו"ל כמוכרו לו, וכמו שכתבתי בדרוש בהעלותך. א"כ איפא הרי כאן שנים, אחד שלא תחושו על עצמכם, גם את השני שתשיבו מעלי את תלונת אותו צדיק שלא יאמר. והנה משה רבינו ע"ה א"ל ליתרו לכה אתנו והטבנו לך, במתנה, כי הגרים אין להם חלק בארץ. אמנם יתרו מיאן במתנות ואמר אל ארצי ואל מולדתי אלך, שיש לי משלי, דשונא מתנות

עשה, מופתיו ומשפטי פיו, ז"ל, מופת נתתי למי שהוא מוציא מתוך פיו שהוא מודה בשני עולמות. ע"כ. ופירושו המפרשים ז"ל [ידי משה גליון המדרש שם] דדייק לה מדכתיב משפטי לשון רבים, שהוא כינוי לב' עולמות, עולם הזה והעולם הבא. ע"כ.

ועל דרך זה יתפרש אומרו ומשפטים כל ידעום, ר"ל שאינם מודים בשני עולמות, ואומרים אין עולם אלא אחד. ואהא מסיים [שם מה] 'הללויה' כי ביה ה' צור עולמים' [ישעיה כו, ד], כמו שדרשו ז"ל.

תרנ. משכיל. דרשו ז"ל בפסוק [יהושע א, ח] 'אז תצליח את דרכך ואז תשכיל', אין תשכיל אלא רוח הקודש, כמה דאת אמר [תהלים פט, א] 'משכיל לאיתן האזרחי'. ילקוט (יהושע שם) [ויקרא רמז תרעא]. ובפרק קמא דבתרא [ח ע"ב] דרשו פסוק [דניאל יב, ג] 'והמשכילים יזהירו' על הדיינים, גם משכילים אלו גבאי צדקה.

תרנא. משמרת. כתב רש"י ז"ל בפסוק [בראשית כו, ה] 'וישמור משמרת', דלשון משמרת נאמר בגזרות להרחקה על האזהרות שבתורה, כגון שניות

תרנה. נא. בכמה דוכתין דרשו ז"ל, אין נא אלא לשון בקשה. ולפעמים נא אחד נדרש לשתי בקשות, כמו שדרשו פרק קמא דברכות [ט ע"א], 'דבר נא באזני העם' [שמות יא, ב] בבקשה ממך, אמור להם לישראל בבקשה מכס, שאלו כסף וכו', שלא יאמר אותו צדיק וכו'. וכתב הר"ף [כסף מוזקק שמות דרוש א], וקשה דשתי בקשות היכן רמיזי, דהא לא כתיב אלא נא אחד. ופירש דדרשי הכי, מדהוי ליה למימר נא [דבר] באזני העם, אי נמי באזני העם דבר נא, ומדכתב דבר נא באזני העם, נא באמצע, ש"מ לדרשה, לומר דקאי למעלה ולמטה, וכאילו אמר דבר נא [נא] באזני העם.

ועם דרשה זו יש להליץ טעם המקרא בפרשת בהעלותך [במדבר י, כט] 'לכה אתנו והטבנו לך' וכו', 'אל נא תעזוב אותנו' וכו' [שם לא]. והכוונה כי הנה מצינו שהוצרך דרך בקשה הוא יתברך לישראל שישאלו לצאת ברכוש גדול. והטעם לפי

והיודעים בחכמת הדבר נאמנים. והוא אומר מסיר שפה לנאמנים. ע"כ.

תרנז. נאף. כתב רש"י בפרשת יתרו [שמות כ, יב], אין ניאוף אלא באשת איש, שנאמר [ויקרא כ, י] 'מות יומת הנואף והנואפת'. ואומר [יחזקאל טז, לב] 'האשה המנאפת תחת אישה'. והם דברי המכילתאקפא בפסוק [שמות שם] 'לא תנאף', ושם איכא פלוגתא, חד אמר אין ניאוף אלא באשת איש, וחד אמר בין ביד בין ברגל וכו'. ע"ש. ועיין בתשובת חוות יאיר [סימן ס"ב שהאריך בזה, ושם כתב, דהיינו דוקא בלשון המקרא אבל בלשון בני אדם אם אמר לחברו נואף ר"ל זנאי, וזנות הוא עם זונה. גם כתב שאין במשמעות נואף היותו מועד לכך, דהמנאף אפילו פעם אחת יקרא נואף. ע"ש.

תרנח. נאקת. אמרו באיכה רבתי [פתיחתות פיסקא לב] בפסוק [ירמיה ח, יט] 'הנה קול שועת בת עמי', אמר רב הונא בשם רבי יוסי נאקה לשון פרפור הוא, כמה דאת אמר [יחזקאל ל, כד] 'ונאק נאקות חללי'.

תרנז. נבוך. דרשו ז"ל [ילקוט שמות רמז רל] בפסוק [שמות יד, ג] 'נבוכים הם בארץ', מטורפים, כמה דאת אמר [יואל א, יח] 'מה נאנחה בהמה נבוכו', דבר אחר, לשון בכיה, ראה שעתידין ישראל לבכות במדבר, שנאמר [במדבר יד, א] 'ותשא כל העדה וכו'. ואפשר על דרך זה לפרש 'והעיר [שושן] נבוכה' [אסתר ג, טו] לשון בכיה, כי שערי דמעה לא ננעלו.

תרס. נביא. בפרק כל כתבי [שבת קיט ע"ב] אמרו בפסוק [דברי הימים א טז, כב] 'אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו', 'במשיחי' אלו תינוקות של בית רבן, 'ובנביאי אל תרעו' אלו תלמידי חכמים, שנאמר [תהלים צ, יב] 'ונביא לבב חכמה'. ואיכא למידק היכי קרי להו לתלמידי חכמים נביאי,

יחיה. ואז דן משה רבינו ע"ה לומר מנא ליה ליתרו הא, אין זה רק ממה ששמע באומרים לו שהיה דבר ה' אל ישראל על הרכוש בלשון נא, דאינו אלא לשון בקשה. ועל כרחך היינו משום דרכוש דהוה מתנה, ואיכא משום שונא מתנות יחיה. על כן רמז לו בחכמה אל נ"א תעזוב אותנו, לא על מאמר ה' בלשון נ"א ההוא תעזוב אותנו לחשוש משום שונא מתנות. ופירש דבריו, דהיינו על הרכוש כי על כן ידעת חנותנו, ואמרו ז"ל לקעט 'את חן העם' ברכוש, שנאמר [שמות יא, ג] 'ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים' וכו', שהוצרך לכל הדברים ההם משום שישאל היו נרפים בדבר עד שהשאלום בעל כרחם דישאל, כמ"ש בפרק קמא דברכות [ט ע"ב]. ותתפוש בחששה זו גם פה, 'אל נא תעזוב אותנו', יען 'והיית לנו לעיניי', כמו שאמרו ז"ל [ספרי במדבר פ"ק] כל דבר ודבר שיתעלם מעינינו תהיה מאיר עינינו. וכל דאית לן הנאה מרובה כזאת ממך, המתנה הו"ל כמכר, וכל כהאי גוונא לית דחש משום שונא מתנות יחיה.

תרנז. נאמנים. כינוי למשה ואהרן, כמו שדרשו בבראשית רבה פרשה צ"ט [פיסקא ה] בפסוק [איוב יב, כ] 'מסיר שפה לנאמנים' אלו משה ואהרן, משה שנאמר [במדבר יב, ז] 'בכל ביתי נאמן הוא', אהרן שנאמר [מלאכי ב, ו] 'תורת אמת היתה בפיהו'. ובפרק י"א דשבת [צז ע"א] אמרו הם מאמינים בני מאמינים, דכתיב [שמות ד, לא] 'ויאמן העם'. בני מאמינים 'והאמין בה' וכו' [בראשית טו, ו]. 'ומצאת את לבבו נאמן לפניך' [נחמיה ט, ח] ק"פ.

כתב הרד"ק בשורש אמן בפירוש הכתוב [איוב יב, כ] 'מסיר שפה לנאמנים', שהוא משורש נאום, ומעניינו 'וינאמו נאום' [ירמיה כג, לא], שהוא לשון דבור. והנון האחרונה נוספת לסימן שם התואר, כמו רחמן, נעמן. ונקראים הצחים בלשונותם

ציונים והערות

קעט. לא מצאתי לדרשת רז"ל בזה, ועיין גמ' ברכות (ט ע"ב). קפ. הך קרא 'ומצאת את לבבו נאמן לפניך' דמייתי רבינו לא מופיע כן בגמ' שם, והנראה שהביאו ללמד שאצל אברהם נמי נאמר 'נאמן', דהא האי קרא דמייתי בגמ' נאמר בו לשון 'האמין' ורבינו מייתי קרא דנאמן. קפא. הנה מה שכתב רבינו שדברי רש"י הם מהמכילתא בעניוטי לא מצאתי כן במכילתא, דהמעין יראה (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מס' דבחדש פרשה ח) דאיתא התם כתיב לא יהיה לך וכתוב כנגדו לא תנאף, מגיד הכתוב שכל מי שעובד עבודה זרה מעלה עליו הכתוב כאילו מנאף אחר המקום, שנאמר 'האשה המנאפת תחת אשה תקח את זרים' וכתוב 'ויאמר ה' אלי עוד לך אהב אשת אהובת רע ומנאפת' וגו'.

תמצא אשתך ספק נדה. א"נ שלא יהא לך בן או תלמיד מקדיח תבשילו ברבים. וברכה פרשת טהרה סוף פרשה י"ז [פיסקא ז], דרשו 'כנגע נראה לי בבית' [ויקרא יד, לה] זה טנופת ע"ז. ובסוף פרשת תזריע אמרו [ויקרא רבה פרשה טו פיסקא ט] שהוא כינוי למלכות אדום.

תרסו. נגד. אמרו במכילתא [דרבי ישמעאל יתרו - מס' דבחדש פרשה א], בפסוק [שמות יט, ב] 'ויחן שם ישראל נגד ההר' למזרחו של הר. כל מקום שאתה מוצא נגד פנים למזרח. וברכה פרשת במדבר אמרו בפסוק [במדבר ב, ב] 'מנגד סביב לאהל מועד', מהו מנגד מיל, שהוא אלפים אמה. ויליף לה מקרא ד'ותלך ותשב לה מנגד' [בראשית כא, טז]. ע"ש פרשה ב' [פיסקא ט]. וביבמות [סג ע"א], דרשו בפסוק [שם ב, יח] 'אעשה לו עזר כנגדו' זכה עזר, לא זכה מנגדתו.

תרסו. נוגי. לשון דתברא הוא. פרק ד' דברכות [כח ע"א], דמתרגם רב יוסף תברא [אתי] על (תברא) קפב [שנאיהו דבית ישראל על דאחרו זמני מועדיא דבירושלים].

תרסח. נגידים. אלו תלמידי חכמים, שמגידיים לישראל טהרה וטומאה איסור והיתר. ילקוט משלי (סימן ח') [רמז תקמ].

תרסט. נגן. דרשו בפסוק [תהלים עז, ז] 'אזכרה נגינתי' נזכרת אני את השברים שהיית שובר את המלכיות. ואין נגינתי אלא לשון שבר, כענין שנאמר [איכה ג, סג] 'אני מנגינתם'. ואומר [בראשית יד, כ] 'אשר מיגן צריך בידך'. שמות רבה פרשה י"ח [פיסקא ה]. ובפרק חלק [סנהדרין צג ע"ב] דרשו, 'יודע נגן' [שמואל א טז, יח], שידע לשאול ולהשיב בהלכה. ע"ש.

תרע. נגף. בכל מקום לא נאמר אלא בדבר. ומה שנאמר [שמות ז, כז] 'הנה אנכי נוגף את כל גבולך בצפרדעים', דרשו ז"ל שם [שמות רבה פרשה י פיסקא ב], אמר הקב"ה הריני דוחק עליך את המכה, כמה דתימא [שם כא, לה] 'וכי יגוף שור (את) איש'. ובשמות רבה פרשה י"ז [פיסקא ה] דרשו, 'ועבר ה' לנגוף את מצרים' [שם יב, כג] מלמד שאף המעוברות

הא עדיפי תלמידי חכמים מנביאים, כדאמרינן בבבא בתרא [יב ע"א], חכם עדיף מנביא.

תרסא. נבואה. אמרו בילקוט ריש ישעיה [רמז שפה], בעשר לשונות נאמרה נבואה, באמירה, בהגדה, (בחיבה) [בחידה], במשל, במליצה, [בנבואה, בצווי], במשא, בהטפה, ובחזון. ואין קשה מכולן אלא חזון, כמה דאת אמר [ישעיה כא, ב] 'חזות קשה הוגד לי'.

תרסב. נבון. דרשו בבבא מציעא [פה ע"ב], 'בלב נבון תנוח חכמה' [משלי יד, לג] לב נבון, זה תלמיד חכם בן תלמיד חכם.

תרסג. נבל. דרשו בפרק הבא על יבמות [יבמות סג ע"ב], 'בגוי נבל אכעיסם' [דברים לב, כא], אלו האפיקורסין. וכן הוא אומר [תהלים נג, ב] 'אמר נבל בלבו אין אלהים'. דבר אחר, 'גוי נבל' זו אשה רעה. ובבראשית רבה ריש פרשה (ע"ח) [פ"ח] [פיסקא א] דרשי פסוק [תהלים לט, ט] 'חרפת נבל אל תשימני', 'נבל' אלו אומות העולם, ע"ש. ובתקונין [תיקוני זוהר] דף קמ"א ע"ב, דרשו 'לא תלין נבלתו על העץ' [דברים כא, כג] נבלתו דאיהי חובה דחב ת"ח ביומא, לא תלין עמו בלילה, דמיד יתוב בתיובתא, וכו'. וזה ירמוז הכתוב [דברים לב, ו] 'עם נבל ולא חכם' ירצה עם חוטא, ולא חכם, לומר דודאי עשה תשובה. עוד דרשו נבלתו כינוי לבת ע"ה. עוד דרשו, נבלתו על ערב רב. עוד דרשו, נבלתו דא נבלות הפה.

לפניו ירצה עוד רמז הכתוב, עם נבל ולא חכם, לפי מה שאמרו בערכין [טו ע"ב] שהתורה רפואה ללשון הרע 'מרפא לשון עץ חיים' [משלי טו, ד].

תרסד. נגע. דרשו בפרק הערל [יבמות עה ע"א], 'בכל קודש לא תגע' [ויקרא יב, ד], אזהרה לאוכל, ואפקיה בלשון נגיעה לומר לך נגיעה כאכילה, דהאסור לאכול אסור ליגע.

תרסה. נגע. דרשו בפרק חלק [סנהדרין קג ע"א], 'ונגע לא יקרב באהלך' [תהלים צא, י], שלא

ציונים והערות

קפב. בדברי רבינו המחבר יש חסרון בציטוט דברי הגמ', ולפנינו הציטוט מושלם.

תרעהד. נולד. אמרו פרק ד' דנדרים [ל ע"ב], א"ל רב פפא לאביי, למימרא דנולד לעתיד, דמתיליד משמע, אלא מעתה הא דכתיב [בראשית מח, ה] 'ועתה שני בניך הנולדים לך' הכי נמי דעתיד דמתילדי, אלא מאי דילדי משמע, אלא מעתה הא דכתיב [מלכים א יג, ב] 'הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו', ה"נ דהוה, והא עדיין מנשה לא בא, אלא משמע הכי ומשמע הכי, ובנדרים הלך אחר לשון בני אדם.

תרעהה. נו"ן. משמשת במקרא להקטין את הדבר, כמו מאיש 'אישון' [דברים לב, י] שהוא כצורת איש קטן בעין. וכ"כ רבינו בחיי ז"ל בטעם שנאמר [שמות טז, כג] 'שבתון שבת קדש', כי שבתון נאמר על התוספת. וכן מציינו לרז"ל [במדבר רבה פרשה ט פסקא כד] פירוש פסוק [ישעיה ט, ד] 'כי כל סאון סואן ברעש', סאון עניינו מידה הקטנה, כי נו"ן סאון מורה על קטנה. וכן פירשו כת הקודמין ז"ל, בפסוק [משלי ח, יג] 'גאה וגאון ודרך רע' כי שם רמז דשנואה היא הגאות, לא שנה גדולה ולא שנה קטנה, לא מינה ולא מקצתה. וכן פירשו בפרשת ויקרא, שמוכח דתוספת האותיות למעט, כלומר שלא היה בו תועלת. וצ"ע על רבינו בחיי ז"ל שכתב בפרשת וירא [בראשית כ, יז], דמילת אנכי הוא יותר פנימית ממילת אני, לתוספת הכ"ף. ע"כ. והוא הפך הכלל דתוספת אות מגרעות נתן.

תרעו. נושה. דרשו ז"ל בפסוק [שמות כב, כד] 'לא תהיה לו כנושה' לא תהיה כנושך, לא תהיה כנחש. [שמות רבה] משפטים פרשה ל"א [פסקא יג].

תרעז. נורא. כתב הרד"ק [ישעיה כא, א] בשם המפרשים דלפעמים משמע בלשון רחוק, כמו שנאמר בישעיה סימן ח"י [פסוק ז] 'ומעם נורא', וכן בסימן כ"א [פסוק א] 'מארץ נוראה', שפירושם רחוק ורחוקה. ע"כ. ובזוהר פרשת יתרו [דף עט ע"א] נורא תואר לשלם, על דרך 'כי אין מחסור ליריאיו' [תהלים לד, י].

תרעהח. נותר. יתפרש לפעמים לשון רעוע, כמו שדרשו בפסוק [בראשית ל, לו] 'את צאן לבן

הפילו, ואין לנגוף אלא עוברות, כענין שנאמר [שם כא, כב] 'ונגפו אשה הרה'.

תרעא. נדר. כתבו התוס' בזבחים דף ב' [ע"א] ד"ה (אסור וכו') [קרי ליה], עלה דפריך התלמוד בפסוק [דברים כג, כד] 'מוצא שפתיך תשמור ועשית כאשר נדרת לה' אלהיך נדבה', קרי ליה נדר וקרי ליה נדבה, ז"ל, משמע הכא דכל היכא דכתיב נדר, נדר דוקא, נדבה, נדבה דוקא, ואף דרבי מאיר ס"ל בפרק קמא דחולין [ב ע"א] 'טוב אשר לא תדור' [קהלת ה, ד] טוב מזה ומזה מי שאינו נודר כל עיקר, אלמא קרי לנדבה נדר, הכא שאני דדייק מדשני קרא בדבוריה דקרי ליה מעיקרא נדר ובתר הכי שינה וכתב נדבה, אבל בכל דוכתא נדר כי כתיב בקרא איכא לפרושי מאי נדר דכתב נדבה. הביאו הרב מורי זקני בכללותיו [הליכות אלי כללי הנו"ן סימן תקצה].

תרעב. נדר ונדבה. אמרו בתורת כהנים פרשת אמור [פרשתא ז פרק ז פסקא ו], 'נדבה תעשה אותו ולנדר לא ירצה' [ויקרא כב, כג] ז"ל, נדבה לבדק הבית ונדר לקדשי מזבח. וכתב (הרמב"ם) [הרמב"ן] ז"ל שם, דאע"ג דבכל אחד מהם נופל נדבה ונדר, מ"מ דרך המקרא לכנות לקדשי בדק הבית בשם נדבה, ולקדשי מזבח בשם נדר, והיה טעמו בעבור שרוב הנדבות לבדק הבית, כמו שנאמר במשכן [שמות לה, ה] 'כל נדיב לבו (הביאו) [יביאה]', ובמקדש כתיב [דברי הימים א כט, יז] 'ביושר (לב) [לבבין] התנדבתי', וכיוצא הרבה. והטעם מפני שאין בענין בדק הבית חיוב רק נדבת נפש, לפיכך כל מקום שיזכיר נדבה סתם הוא לבדק הבית עד שיפרש בו לעולה או לשלמים. והנדר יאמר סתם בקדשי מזבח, כענין שנאמר [תהלים קטז, יד] 'נדרי לה' אשלם' 'עלי אלהים נדריך' [שם נו, יג]. ע"כ. ועיין ברא"ם שם.

תרעג. נהר. דרשו בפסוק [שיר השירים ח, ז] 'ונהרות לא ישטפוה', נהרות אלו המלכים והשרים, היך מה דאת אמר [ישעיה ח, ז] 'לכן הנה ה' מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים'. במדבר רבה פרשה ב' [פסקא טז]. וכן דרשו בשוחר טוב [מזמור צג] בפסוק [תהלים צג, ג] 'נשאו נהרות קולם'. ע"ש.

תרפד. נכה. אמרו בפרק אמר להם הממונה [יומא] דף ל"ג [ע"ב], שולחן בצפון משוך מן הכותל שתיים אמות ומחצה, ומנורה בדרום משוכה מן הכותל ב' אמות ומחצה, מזבח ממוצע ועומד באמצע ומשוך כלפי חוץ קימעה, ופריך ונוקמיה להדייהו, ואמאי נמשך לחוץ, ומשני כיון דכתיב [שמות כו, לה] 'ואת המנורה נכח השולחן' בעיני דחזו אהרדי. וכ"כ רש"י ז"ל בפרשת חוקת [במדבר יט, ד] בפסוק 'והזה אל נוכח פני אהל מועד', עומד במזרחו של ירושלים ורואה פתחו של היכל בשעת הזאת הדם. וכן דרשו בשלהי הבא על יבמתו [יבמות סד ע"א] בפסוק [בראשית כה, כא] 'ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו' על אשתו לא נאמר, אלא לנוכח, זה עומד בזוית זה, וזה עומד בזוית זה ומתפללים. כמו שכתב רש"י שם. וטעמם משום דלשון לנוכח משמע דחזו אהרדי.

תרפה. נפע. לפעמים הוא לשון מושאל לנסיעה מהמדות, כמו שדרשו בפסוק [בראשית לו, יז] 'נסעו מזה' נסעו עצמן מן האחזה, א"נ נסעו ממדותיו של מקום. בראשית רבה פרשת וישב [פרשה פד פיסקא יד]. וכתב בספר כלי יקר על התורה [במדבר י, כט] שדרשו כן לפי שלשון נסיעה נאמר על הנעתק משם מכל וכל, ולשון הליכה נאמר בדעתו לחזור, וק"ל דהיכי אמר בתר הכי נלכה דותינה, לזה אמרו נסעו מן האחזה.

תרפו. נעשה ונשמע. ראיתי במדרש שוחר טוב [מזמור קיט], הובא בילקוט שיר השירים [רמז תקפון] בפסוק [שיר השירים ב, יד] 'יונתי, ז"ל 'נעשה ונשמע' [שמות כד, ז] 'נעשה' זו מצוות עשה, 'ונשמע' אלו מצוות לא תעשה. ולפי"ז י"ל דהיינו השבח שהקדימו נעשה לנשמע, שהיה העיקר אצלם עולם הבא, שהוא מושג ע"י מצות עשה, כמו שכתב הרב בעל זב"ח בריש פרשת חיי שרה, דעולם הזה הוא שכר מצוות לא תעשה, ועולם הבא שכר מצות עשה.

תרפו. נעשה. כתב הרב אבן עזרא ז"ל בפסוק [בראשית א, כו] 'נעשה אדם', בשם הגאון ז"ל, כי מילת נעשה, אם היא לשון רבים אינו כלום, שכן מנהג המלכים לדבר. וכמוהו 'וניתנה לך גם את (זו) [זאת]' [בראשית כט, כז], 'נאמר קדם מלכא' [דניאל

הנותרות' הרעועות, החולות, והעקרות שבהם. שם בבראשית רבה [פרשה עג פיסקא ט].

תרעט. נחלה. כינוי לישראל, 'והם עמך ונחלתך' [דברים ט, ט]. כינוי לארץ ישראל, 'ארץ אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה' [שם כד, ד]. [כינוי ל] בית המקדש, 'תביאמו ותטעמו בהר נחלתך' [שמות טו, יז]. [כינוי ל] תורה, 'ממתנה נחליאל' [במדבר כא, יט]. מכילתא [דרבי ישמעאל] פרשת בשלח [מס' דשירה פרשה י]. ובשלהי פרק י"ד דזבחים [ק"ט ע"א] דרשו, 'כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה' [דברים יב, ט], נחלה זו ירושלים, וכן הוא אומר [ירמיה יב, ט] 'העית צבוע נחלתי לי'. וי"א נחלה זו שילה וכו'. ובספרי פרשת האזינו [פיסקא שיא] דרשו נחלה מלשון 'נחלה מבוהלת' [משלי כ, כא] 'נחלה מכת' [ירמיה י, ט], שאמרו בפסוק [דברים לב, ח] 'בהנחל עליון גוים', ז"ל, עד שלא בא אברהם לעולם היה המקום דן את העולם באכזריות חטאו דור המבול, הציפן. הדא הוא דכתיב 'בהנחל עליון גוים'.

תרפ. נחמה. דרשו ז"ל [ילקוט דברים רמז תקמון] בפסוק [דברים לב, לו] 'ועל עבדיו יתנחם', כשהמקום דן את ישראל, תהות הוא לפניו, שנאמר 'ועל עבדיו יתנחם'. ואין נחמה אלא תהות, כדכתיב [בראשית ו, ז] 'כי ניחמתי כי עשיתים'. ובפסוק 'כי ניחמתי כי עשיתים' דרשו שם ניחמתי לשון נחמה. ע"ש בבראשית רבה.

תרפא. נחש. כינוי למלכות בבל, כמו שדרשו בשוחר טוב סוף סימן ס"ג, ורבה שמיני פרשה י"ג [פיסקא ה].

תרפב. נטע. כתב רש"י ז"ל פרשת בלק [במדבר כד, ה] בפסוק 'כאהלים נטע ה'', דלשון נטיעה נופל ג"כ באהלים, כענין שנאמר [דניאל יא, מה] 'ויטע אהלי אפדנו'. וכ"כ בפרשת שופטים [דברים טז, כא] 'לא תטע לך אשרה כל עץ' אזהרה לנוטע אילן ולבונה בית בהר הבית. ע"כ.

תרפג. נכבד. דרשו בפסוק [תהלים קמט, ח] 'לאסור מלכיהם בזיקים ונכבדיהם בכבלי ברזל', מלכיהם, אלו המלכים, ונכבדיהם, אלו שריהם של מעלה, שאין הקב"ה פורע מן האומה עד שפורע משריו תחילה. בדברים רבה פרשה א' [פיסקא כב].

פיסקא ז' [נער] [בראשית לו, ב] שעושה מעשה נערות, מסלסל בשערו וכו'. והרב בעל כלי יקר ז"ל, כתב בשמואל א' בפסוק [כד, דף קמה ע"ד] 'והנער נער' בשם הרד"ק [שורש נער], והנער נער חריף, יודע בין טוב לרע, כמו המנער, שמנער הפסולת מן הפשתן. ע"כ.

ויעל דרך זה יש לפרש 'והוא נער' דיוסף [בראשית שם], כלומר פיקח וחריף מכל אחיו, וכמו שדרשו ז"ל [אונקלוס בראשית לו, ג] בן זקונים הוא לו בר חכים הוא ליה. ובפרק קמא דחגיגה [יד ע"א] דרשו 'ונתתי נערים שריהם' [ישעיה ג, ד], בני אדם המנוערים מתורה ומצוות. והתוס' ז"ל כתבו פרק קמא דיבמות [טז ע"ב ד"ה פסוק] גבי פסוק [תהלים לו, כה] 'נער הייתי' פסוק זה שר של עולם אמרו, כתבו דמטטרון נקרא שמו נער, כמו שכתב הפייטן השר המשרת נער נקרא, והוא מטטרון.

תרצי. נעים. כינוי לתורה, כמו שדרשו בפסוק [תהלים טז, ו] 'חבלים נפלו [לי] בנעימים', 'חבלים' זו נחלת ארץ ישראל, באיזה זכות נפלו לי, בזכות התורה שנקראת נעים, שנאמר [משלי כב, ח] 'כי נעים כי תשמרם בבטנך'. [במדבר רבה] פרשת מסעי כ"ג [פיסקא ו]. והכוונה כמו שכתב הרב בעל יפה תואר ז"ל בפרשת לך לך [פרשה מב פיסקא א], בפסוק [בראשית יד, א] 'ויחי בימי אמרפל', גבי אביו של רבי אליעזר בן הורקנוס שהדיר כל נכסיו לרבי אליעזר, כתב ז"ל [דף רמח ע"א ד"ה כל], דאפילו לשמואל שאמר [כתובות נג ע"א] לא תיהוי באעבורי אחסנתא, לא אמר אלא כשהפרש של שאר הבנים לבן ההוא אינו אלא בהעדר הרע, אבל היכא דהוי לעדיפותא דחכים טובא, ושאר הבנים לא חלק להם ה' בכינה לכו"ע ליכא איסורא דאעבורי אחסנתא. ולזה אמר חבלים נפלו לי שהעבירה מעשו ומזרעו והורשה לי בנעימים בזכות התורה דכל דאיכא עדיפותא דתורה שריקפג.

תרצא. נפל. דרשו ז"ל בפסוק [תהלים צא, ז] 'יפול מצדך אלף', 'יפול' הקב"ה משלימין לך, כמה דאת אמר [דברי הימים-א יב, כ] 'וממנשה נפלו

ב, לו], 'אולי אוכל נכה בו' [במדבר כב, ו], כולם היחיד מדבר על עצמו כעל הרבים, דרך גדולה. וע"ש בהרב אבן עזרא שהשיג עליו.

תרפח. נערה. שם מקום, כמו שאמרו בסוטה פרק ט' [מו ע"ב] בפסוק [מלכים-ב ה, ב] 'וארם יצאו גדודים וישבו מארץ ישראל נערה קטנה' קרי לה נערה, וקרי לה קטנה, אמר רב (קטינא) [פדת], קטנה דמן נעורן, ע"כ. וכתבו התוס' ז"ל בחולין פרק קמא [ה ע"א ד"ה דמן], דנעורן (שם) שם מקום הוא בדברי הימים [א ז, כח] 'למזרח נערן ולמערב גזר'. ע"כ. ובפסוק [משלי ט, ג] 'שלחה נערותיה תקרא', דרשו, נערותיה כינוי לישראל, כמה דאת אמר [הושע יא, א] 'כי נער ישראל ואוהבהו' כינוי לאהרן וזקני ישראל, כינוי לאדם הראשון וחווה. ריש פרשת שמיני [פרשה יא פיסקא א ג]. ובפסוק [רות ב, ח] 'וכה תדבקין עם נערותי', אמרו במדרש רות [רות רבה פרשה ד פיסקא יא], עם נערותי, אלו הצדיקים, כמה דאת אמר [איוב מ, כט] (ותשחק בה) [התשחק בן] כצפור ותקשרנו לנערותיך. ועל דרך זה יתפרש הכתוב [משלי לא, טו] 'ותתן טרף לביתה וחוק לנערותיה' כי ליתר העם בית ישראל נותנת התורה טרף מזונותיהם, פעם יש להם, פעם מחזירים על הפתחים, אבל חוק בל יושבת לנערותיה, כמו שנאמר [תהלים לו, כה] 'ולא ראיתי צדיק נעזב', גמירי [שבת קנא ע"א] צורבא מרבנן אהדורי אפתחא לא מיהדר.

תרפט. נער. במדרש משלי, בפסוק [משלי א, ד] 'לנער דעת ומזימה', עד כמה שנים נקרא אדם נער, רבי מאיר אומר עד כ"ה שנים, רבי עקיבא אומר עד שלושים, רבי אומר עד כ'. וכתב הרא"ם ז"ל פרשת וישב [בראשית לו, ב] דמ"מ הבן אצל האח הגדול ממנו שהוא במקום אביו, וכ"ש הבן אצל האב מיקרי נער עד שהוא גדול בשנים, מפני שהוא נסמך עליהם. וכן מי שהוא רך הלבב וחלוש הכחות מיקרי נער, שהם דומים לנער. גם המשרת מקרי נער, אף שהוא גדול שנים מפני שהוא עושה מעשה נער, שדרך המשרת על הרוב להיות נער. והיכא דלא שייך אחד מכל אלו דרשו [בראשית רבה פרשה פד

ציונים והערות

פג. עיין עוד בדברי רבינו לעיל מערכת אות ב' (סימן רכב).

והנצח', הנצח זו ירושלים. ובעירובין דף נ"ד [ע"א] אמרו כל מקום שנאמר נצח סלה ועד, אין לו הפסק עולמית.

תרצה. נצח. כתב מורי הרב זקני בספר אהבת עולם, בשם מהר"א מתתיהו היצהרי, דלשון נצירה יאמר על השמירה המעולה ביותר מלשון שמירה. דף ע"ג, ע"ש.

תרצו. נקם. אמרו בספרי [במדבר פיסקא קס] בפסוק [שמות כא, כ] 'נקום ינקם' זו מיתת סיף. וכן הוא אומר [ויקרא כו, כה] 'חרב נוקמת נקם ברית' הביאו רש"י ז"ל בפרשת משפטים [שמות כא, כ], ואפשר יהיה זה טעם הכתוב [תהלים קמט, ה-ט] 'יעלו חסידים בכבוד וכו', רוממות אל בגרונום וחרב פיפיות בידם לעשות נקמה בגוים וכו', לעשות בהם משפט כתוב הדר הוא לכל חסידיו'. והכוונה דאע"ג דרוממות אל בגרונום, עם כל זה חרב פיפיות בידם, לעשות נקמה בגוים וכו', לעשות בהם משפט כתוב, דכתיב [דברים לב, מג] 'ונקם ישיב לצריו', וסתם נקם זו מיתת סיף. וכי תימא מאחר דרוממות אל בגרונום למה להו חרב, הלא ברוח שפתותיהם ימיתום, לזה אמר הדר הוא לכל חסידיו, על דרך שאמרו פרק ו' דשבת [סג ע"א] ר"א אומר תכשיטין הן לו.

תרצו. נקי. דרשו רז"ל [בבא קמא מא ע"א] 'ובעל השור נקי' [שמות כא, כח] שהוא חייב לשלם, ומאי נקי כאדם האומר לחברו יצא פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום.

תרצה. נשא. אמרו בפסוק [ישעיה ב, ב] 'ונישא מגבעות' לעתיד לבוא בית המקדש אומר שירה, ואין לשון נשא אלא לשון שירה, כמה דאת אמר [דברי הימים-א טו, כב] 'וכנניה שר הלויים ישור במשא'. ילקוט ריש ישעיה [רמז שצא].

תרצו. נשים. אמרו ז"ל בפסוק [שיר השירים א, כז] 'אם לא תדעי לך היפה בנשים' נקראו נביאי ישראל נשים, מה האשה הזאת אינה מתביישת לתבוע צורכי ביתה מבעלה, כך הנביאים אינן מתביישין לתבוע צרכיהן של ישראל מהקב"ה. רבה שיר השירים פרשה א' [פיסקא ב].

על דוד'. שוחר טוב סימן צ"א קפד. ולפעמים יתפרש לשון חסרון, כמו 'לא נופל אנכי מכם' [איוב יב, ג]. ומענין זה הוא שדרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה עא פיסקא ב] בפסוק [תהלים קמה, יד] 'סומך ה' לכל הנופלים' אלו הן העקרות, על שם שהן שפלות ונבזות. ורש"י ז"ל כתב בפסוק [בראשית כד, סד] 'ותפול מעל הגמל', דיש לשון נפילה מתפרש לשון הטיה, ודומה לו 'כי יפול לא יוטל' [תהלים לו, כד] כלומר אם יטה לארץ לא יגיע עד הקרקע. וע"ש ברא"ם ז"ל.

תרצב. נפלאות. דרשו ז"ל פסוק [תהלים פו, י] 'כי גדול אתה ועושה נפלאות', נפלאות שעשה בנקביו של אדם. בראשית רבה ריש פרשת בראשית [פרשה א פיסקא ג]. ועל דרך זה פירשו המפרשים ז"ל סיפיה דקרא 'אתה אלהים לבדך', כלפי מה שאמרו פרק ד' דסנהדרין [לט ע"א], א"ל ההוא אמגושא לאמימר מפלגך לעילאי דהורמיז, מפלגך לתתאי דאהורמיז. א"ל א"כ היכי שביק ליה אהורמיז להורמיז לאעבורי מיא בארעיה. והוא שרמז המקרא כי גדול אתה ועושה נפלאות בנקביו של אדם, ובכך בנפלאות הללו נודע אצל הכל דאתה אלהים לבדך דאם איתא בר מינך ח"ו, יפול התימה היכי שביק חד לחבריה לאעבורי מיא בארעיה. והוא מה שאמרו ז"ל [ברכות יד ע"ב], כל הרוצה לקבל עליו עול מלכות שמים שלימה יפנה ואח"כ יתפלל, עול מלכות שמים שלימה דייקא, שע"י שהוא נפנה החי יתן אל לבו כי אין אלוה מבלעדי ה'. וכמ"ש הראשונים ז"ל.

תרצג. נצב. אמרו ז"ל בפסוק [תהלים פב, א] 'נצב עומד' אין כתיב כאן אלא ניצב מוכן ומזומן, כמה דאת אמר [שמות לג, כא] 'ונצבת (לי שם) על הצור'. בראשית רבה פרשה מ"ח [פיסקא ז].

תרצד. נצח. כינוי ללויה, כמו שדרשו בפסוק [איוב לו, ז] 'ויושיכם לנצח' זו הלויה, שהיו הבכורים ראויים ליטול, כמה דאת אמר [עזרא ג, ח] 'לנצח על מלאכת בית ה'". ריש פרשת נשא [במדבר רבה פרשה ו פיסקא ב]. ובפרק הרואה [ברכות נח ע"א] דרשו בפסוק [דברי הימים-א כט יא] 'לך ה' הגדולה וגו'

ציונים והערות

קפד. לא מצאתי במדרש שוחר טוב במקור שציין רבינו. ומצאתי כן בשוחר טוב (פרק יז), וכן בילקוט (תהלים רמז תתמב).

כד, א] 'ונתן' ועם כל זה אמרינן [שו"ע אב"ע סימן קכד
סעיף א] שאם כתב על גבי איסורי הנאה כשר. ע"כ.

ואחר המחילה רבה, לא זכר ש"ר התוס' ז"ל
במנחות דף ס' ע"א ד"ה מי בעינן וכו',
שהקשו מגט כמו שהקשה הרב ז"ל, וכן מקנין
דקונין בכלי אע"פ שאין בו שוה פרוטה [נכא מציעא
מו ע"א], אע"ג דכתיב [רות ד, ז] 'ונתן לרעהו', ותיצו
דהא דאמרינן בסך שמן המשחה בכזית, מקרא
דאשר יתן ממנו על זר, היינו דיליף ממעילה דהויא
בפרוטה, אבל בחולין לא ילפינן מיניה, ונתינה
אפילו כל דהוא. וכבר הוקשה להם שם מתרומה
דכתיב [דברים יח, ד] 'תתן לו', ולא תירצו. ע"ש.
ואדרבה מדבריהם שם דקשיא להו מתרומה ולא
קשיא להו מנתינה דכתיב בחלה, נראה דס"ל לתוס'
דהך ספרי דמייתי רש"י ז"ל גבי חלה אינו אסמכתא,
ומן התורה בעינן כדי נתינה בכזית, אלא שחכמים
אמרו (בביצה) [פרק ב דחלה משנה ז] אחד מכ"ד לבעל
הבית וממ"ח לנחתום. ולא יקשה מהקישא דכתורות
גורן [במדבר טו, כ] דהא דרשי ליה בספרי לכמה
מילי, והכא פריש לן קרא גבי חלה דבעינן כדי
נתינה, דלהא לא אתקש לתרומת גורן. ע"כ. ודוק.
ועיין בתוס' פסחים דף ל"ב ע"ב ד"ה ואין נתינה.

תשג. נתינה. כתב הרא"ם ז"ל בריש פרשת ראה
[דברים יא, כו], דיש אומרים שלא יפול לשון
נתינה אלא על דבר שיש בו ממש, לא על דיבור.
והוא השיג עליהם, שהרי בפסוק [ויקרא טו, כא] 'ונתן'
אותם על ראש השעיר שפירושו בפה.

תשד. נתינה. כתב רש"י ז"ל פרשת מקץ [בראשית
מא, מא] דנופל לשון שפלות, כמו 'נתתי
אתכם נבזים' [מלאכי ב, ט], ונופל ללשון מינוי
לגדולה, כמו 'ראה נתתי אותך על כל ארץ מצרים'
[בראשית שם], 'ולתתך עליון' [דברים כו, יט].

תש. נשף. אמרו בפרק קמא דברכות [ג ע"ב], דוד
מאורתא הוה קאי, דכתיב [תהלים קיט, קמז]
'קידמתי בנשף ואשוע', ומאי משמע דהאי נשף
אורתא הוא דכתיב [משלי ז, ט] 'בנשף בערב יום',
ופריך ונשף אורתא הוא, צפרא הוא, דכתיב
[שמואל-א ל, יז] 'ויכס דוד מהנשף ועד הערב', מאי
לאו מצפרא ועד לילה, אמר רבא תרי נשפי, נשף
ליליא ואתא יממא, נשף יממא ואתי לילה. ופירש
רש"י [שם ד"ה נשף] נשף יממא קפץ ועלה, כמו
לנשוף מדוכתיה.

תשא. נשק. דרשו ז"ל 'ישקני מנשיקות' [שיר
השירים א ב] לשון נשיקה בג' לשונות ישקני
יזייני, היך מה דאת אמר [תהלים עח, ט] 'נושקי רומי
קשת'. ישקני יטהרני, כמשיק ב' גבים זה על זה
והוא מטהרן זה מזה, כמה דאת אמר [ישעיה לג, ד]
'כמשק גבים שוקק בו'. ישקני ידיבקני, כמה דאת
אמר [יחזקאל ג, יג] 'וקול כנפי החיות משיקות אשה
אל אחותה'. מדרש [רבה] שיר השירים שם [פרשה א
פיסקא ה].

תשב. נתן. בפרק קמא דכריתות [ו ע"ב], מחלוקת
רבי מאיר ורבי יהודה באיסור הסך משמן
המשחה, ר"מ אומר הסך כל שהוא חייב, ורבי יהודה
אומר בכזית. ואמרינן התם דטעמא דרבי יהודה
משום דכתיב [שמות ל, לג] 'ואשר יתן ממנו על זר',
ואין נתינה בכל מקום פחות מכזית. והרא"ם ז"ל
כתב בפרשת שלח לך, על דברי רש"י שכתב בד"ה
תתנו לה' וגו' [במדבר טו, כא], שלא שמענו שעור
לחלה עד עכשיו, לכך נאמר תתנו לה' כדי שיהא
בה כדי נתינה. וכתב הרב ז"ל, ואין זה אלא
אסמכתא, שהרי גבי תרומת גורן נמי כתיב נתינה,
ועם כל זה אמרו שאין לה שעור מן התורה, וחיטה
אחת פוטרת כל הכרי. וכן גבי גט כתיב ביה [דברים

אות הפמ"ד

לקראת רודפי', ירצה שיגרה גם חיות רעות על
רודפיו, כמו שנאמר סגר עליהם המדבר. וברבה
פרשת נשא פרשה ז' [פיסקא ה] דרשו פסוק [שמואל-א
י, מו] 'היום הזה יסגרך ה' בידי', אין סגירה אלא
צרעת, כמה דאת אמר [ויקרא יג, ה] 'והסגירו הכהן'.

תשה. סגר. דרשו ז"ל בפסוק [שמות יד, ג] 'סגר
עליהם המדבר' אין סגירה אלא חיות רעות,
כמה דאת אמר [דניאל ו, כג] 'סגר פום אריותא'.
ילקוט שם [רמז רל]. ואפשר על דרך זה כיוון דוד
המלך ע"ה בכתוב [תהלים לה, ג] 'והרק חנית וסגור

שמצינו בבן סורר ומורה הפך מזה שדנין אותו על שם סופו [סנהדרין סח ע"ב], וכתב הרב ז"ל, דהיינו בדיני אדם, אבל בדיני שמים אינו דן על שם סופו. ועל זה אמר תרדפם בסערך, ובסופתך תבהלם, כלומר דון אותם על שם סופם נמי. ושמה תאמר אדרבה, בדינא דשמיא אינו דן אלא באשר הוא שם, לזה אמר מלא פניהם קלון, ויבקשו שמך ה', אתמהא.

תשי. סלע. כינוי לבית המקדש, כמ"ש ז"ל בפסוק 'ויקם על סלע רגלי' [תהלים מ, ג], אין סלע אלא בית המקדש, כמה דאת אמר [ישעיה לג, טז] 'מצדות סלעים משגבו'. שוחר טוב מזמור מ'. ויראה לענ"ד כוונת המאמר על פי מה שכתוב בזוהר פרשת נח דף ע"ג [ע"ב], אמר רבי אבא בת שבע דידיה דרוד הוה, אמאי יהבה קב"ה לאוריה וכו', עד רזא דבת שבע דאתיהיבת לאוריה פוק דוק ותשכח, (מאן) [אמאי] אתיהיבת ארעא קדישא לכנען עד דלא ייתון ישראל, ותשכח מלה דא, וכולא רזא חדא איהו ומלה חדא. ע"כ. וכתב הרב בעל ז"ח ז"ל, שהענין מפורש היטב [בזוהר] בפרשת לך לך דף פ"ג [ע"א], כי אי אפשר להתקשר בקדושה ובטהרה כי אם להצטרף קודם בטומאה, דלית טהור אלא טהור דנפיק מגו טמא. ולא הוצרך הארץ להיות תחת יד כנען, וכן מקום בית המקדש להיות תחת ארונה, אלא כדי שיהיה טהור דנפיק מגו טמא, ולא סגי בלאו הכי, דמאדם הראשון שחטא בעץ הדעת טוב ורע, כל ענייני הקדושה מעורבבים טוב ורע, וצריך להפריד הטוב מהרע. וכמו כן הוצרכה בת שבע להיות תחת אוריה החיתי וכו'. ע"ש באורך. ובדרוש פרשת פקודי הארכנו בזה. והוא אשר תרמוזו המקרא [תהלים שם] 'ויקם על סלע רגלי' כלומר קימה על רגלי היה לי על דבר הסלע, זה מקום מקדש, דממקום מקדש יכירו וידעו כל באי עולם דבת שבע דידי הות, אלא שקדמה קליפה לפרי, דומיא דבית המקדש שקדם ארונה והיה כבוש תחת ידו, כי היכי דליהוי טהור דנפיק מגו טמא, כמדובר.

תשיא. סלע. דרשו רז"ל בפסוק [שיר השירים ב, יד] 'יונתי בחגי הסלע', 'יונתי' אלו ישראל שחוגגים לפני הקב"ה. ואין סלע אלא הקב"ה, כמה

וגם על זה רמז באמרו והרק חנית וסגור לקראת רודפי, וכמעשה שהיה.

תשן. סוד. דרשו ז"ל בשלהי כתובות [ק"ב ע"א] בפסוק [יחזקאל יג, ט] 'בסוד עמי לא יהיו', סוד עמי, זה סוד העיבור. וכן אמרו עוד לעיל מזה שש שבועות השביע הקב"ה לישראל, ואחת מהנה שלא יגלו הסוד לאומות העולם. וכתבו התוס' ז"ל [שם ק"א ע"א ד"ה] שלא יגלו סוד העיבור, כדאמרינן 'כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים' [דברים ד, ו] זה סוד העיבור. ודייק שפיר בסוד עמי לא יהיו, עמי ואין זולתו משאר אומות. ואפשר כי מזה הוא ענין שהיה דוד המלך ע"ה אומר [תהלים נה, טו] 'אשר יחדיו נמתיק סודי בבית אלהים נהלך ברגיש', על חכמת סוד העיבור.

תשן. סוסיים. דרשו ז"ל בפסוק [מלכים ב, יא] 'ויהי המה הולכים הלך ודבר, והנה רכב אש וסוסי אש', 'רכב אש' אלו תורה נביאים וכתובים, 'וסוסי אש' אלו משניות הלכות ואגדות. 'ילקוט מלכים שני (סימן ב') [רמז רכד].

תשח. סופה. דרשו ז"ל בפסוק [נחום א, ג] 'ה' בסופה ובשערה דרכו', אמר הקב"ה למשה לעתיד לבוא כשאביא להם לישראל את אליהו שניכם באים כאחד 'סופה', זה משה כמו שנאמר [שמות ב, ג] 'ותשם בסוף על שפת היאור', 'סערה' זה אליהו דכתיב [מלכים ב, יא] 'ויעל אליהו בסערה'. ילקוט פרשת תשא רמז שצ"ז.

תשמי. (סופו) [סופה]. דרשו רז"ל לשון סוף, בפרק קמא דקידושין [ל ע"ב] הרב ותלמידו עוסקים בתורה בשער אחד, נעשים שונאים זה לזה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר [במדבר כא, יד] 'את והב בסופה' אהבה בסופה. ועל דרך זה רמזנו בכתוב [תהילים] סימן פ"ג [פסוק טז-יז] 'כן תרדפם בסערך ובסופתך תבהלם' 'מלא פניהם קלון ויבקשו שמך ה'', ע"פ מה שכתב היפה תואר ז"ל באותה אגדה [בראשית רבה פרשה נג פיסקא יד, דף שיז ע"ב ד"ה אלא] ד'וישמע אלהים את קול הנער [וגו'] באשר הוא שם' [בראשית כא, יז], שהקב"ה אינו דן על שם סופו אלא באשר הוא שם.

שם דברי הרד"ק ז"ל, שמצא שכתב בשורש הגדה ז"ל, ענין כולם ענין סיפור, אלא שענין ההגדה יפול גם על החדשות, ולא כן ענין הסיפור כי לא יפול רק על הדבר שנעשה או שנאמר. ע"כ. וקשה שהרי מצות פרישה והגבלה שעדיין לא נאמר, וכתוב ויספר לעם את כל דברי ה', ואי ס"ל להרא"ם ז"ל דנקט ויספר משום דבעי למימר ואת כל המשפטים דכבר נאמרו, יקשה אם כן, למה הוצרך כאן להפוך שיטתו ממה שכתב בפרשת וישב דלא יאמר סיפור אלא בחדשות אשר יגיד והלא אף אם נאמר כן, לא ננעלו שערי תשובה להשיב בעד רש"י ז"ל, ולומר דנקט לשון ויספר לעם אטו מצות פרישה והגבלה שעדיין לא נאמרו, דהכי עדיף טפי מלומר דנקט לשון סיפור משום ואת כל המשפטים. וגם אעיקרא דדינא גבי ויספר אל אביו ואל אחיו, קשה, למה הוצרך רש"י לפרש בפני אחיו מפני לשון סיפור שהוא על המגיד חדשות, והלא שפיר איכא למימר דנקט לשון סיפור משום שהיה חידוש אצל אביו, ואגב אביו כללינהו לכולהו [בלשון] סיפור, דבכמה דוכתינן אשכחן איידי גם במקרא כמו שהאריך הרב מורי זקני בספר יבין שמועה סימן קע"ה, דכותב המקרא לשון דאיכא למטעי איידי דרישא. ע"ש באורך קפ"ו. אלא על כרחך דטעם רש"י ז"ל הוא משום דכבר אמרו לאחיו ולמה צריך עוד הפעם להגיד להם, ולא מפני מה שכתב הרב שהוא על לשון סיפור דמהא לא איריא, דנקט סיפור אטו אל אביו, ואיידי דאביו כללינהו לכולהו בלשון סיפור. והרד"ק ז"ל כתב בכמה מקומות כי כשיהיה זכר ונקבה כאחד יפול הלשון על הקודם אם זכר אם נקבה, כמו 'ותדבר מרים ואהרן' [במדבר יב, א] וכיצא.

תשיד. ספור. דרשו בזוהר סדר מקץ [דף קצט ע"א] פסוק [איוב כח, כז] 'אז ראה ויספרה', לשון 'כמעשה לבנת הספיר' [שמות כד, י] 'מקום ספיר אבניה' [איוב כח, ו]. וכן דרשו בפרשת תרומה [שמות רב פ"ה פ"ה יז פ"ה א] בפסוק [תהלים יט, ב] 'השמים מספרים'. ע"ש.

דאת אמר [תהלים יח, ג] 'ה' סלעי ומצודתי'. רבה שיר השירים שם קפ"ה.

ועל דרך זה ירמוז סיפיה דקרא, 'הראיני את מראיך' וכו', והוא מה שאמרו בפרק קמא דחגיגה [ב ע"א] סומא באחת מעיניו פטור מן הראיה, שנאמר [שמות כג, יז] 'יראה יראה' כדרך שבא לראות כך בא ליראות, מה לראות בשתי עיניו, כך ליראות בשתי עיניו. וזה אמרו דאף דישראל באים לחגוג בסלע לפני הקב"ה, מ"מ עדיין הוא בהעלם אצלם בסתר המדרגה, לאמר הראיני את מראיך, אם בדרך שאבוא לראות בשתי עינים, כך תהיה אתה בשתי עינים פקוחות, וכוונה שלימה ולא מחציתה, כשם שהוא משגיח בנו להיטיב לנו בשתי עינים, כמו שנאמר [תהלים לד, טז] 'עיני ה' אל צדיקים', וכמו שאמרו כת הקודמין בכוונת המאמר.

תשיב. ספור. דרשו בפרק קמא דעירובין [כא ע"ב] בפסוק [שיר השירים ז, יג] 'נראה אם פרוחה הגפן פיתח הסמדר', 'פיתח הסמדר' אלו בעלי משנה.

תשיג. ספור. כתב הרא"ם ז"ל פרשת וישב בפסוק [בראשית לז, ט] 'ויספר אותו לאחיו', שלא תפול מילת סיפור, רק על הפעם ראשונה שהוא סיפור חדש, לא על השנית. וכ"כ הרמב"ן ז"ל בפרשת משפטים [שמות כד, ג] בפסוק 'ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת [כל] המשפטים', שפירש רש"י ז"ל, ואת כל המשפטים ז' מצוות שנצטוו בני נח וכו'. והשיגו הרמב"ן ז"ל וז"ל, ואינו נכון שיהיה זה על המשפטים שנצטוו בני נח ושנאמרו להם במרה, שכבר שמעו וידעו אותם, ולא יאמר ויספר אלא בחדשות אשר יגיד. ע"כ. ואפשר ליישב דברי רש"י ז"ל דכיון דכאן בא להם לומר את כל דברי ה', דהיינו מצות פרישה והגבלה, שהוא סיפור חדש כלל הכל בלשון סיפור ואמר ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים, אע"ג דמשפטים לא הוה חידוש אצלם.

והרא"ם ז"ל מחלפא שיטתיה שם בפרשת משפטים [שמות כד, ג], מפני שנתחדש לו

ציונים והערות

קפ"ה. לא מצאתי במדרש רבה לזה, ומקור דרשה זו נמצא בילקוט שיר השירים (רמז תקפ"ו). קפ"ו. עוד בענין איידי דקרא, עיין לרבינו לעיל בקונטרס מדות חכמים בדרשה (ד"ה הנה צא ולמד).

הרא"ם ז"ל ריש פרשת ראה בפסוק [דברים יא, כח] 'וסרתם מן הדרך', וכתב רש"י [דברים שם] הא למדת שכל העובד עבודה זרה הרי הוא סר מכל הדרך וכו'. דאע"ג שמשמעות מן הדרך מקצתו ולא כולו הוא, משום דלשון הסרה בכל מקום אינו נופל רק על הסרת דבר מכל הדבר, כמו 'ותט האתון מן הדרך' [במדבר כב, כג], 'וישלחו ה' אלהים מגן עדן' [בראשית ג, כג], ויסעו מכך וכך ויחנו [במדבר לג, ע"כ]. וכבר השיגו עליו מההיא דפרק קמא דהוריות דף ד' [ע"א] דאמרינן 'לא תסור מן הדבר' [דברים יז, יא] ולא כל דבר. ע"כ.

תשיח. סתר. נאמר על העובד עבודה זרה, וכמו שדרשו ז"ל בפסוק [ירמיה כג, כד] 'אם יסתר איש במסתרים' אם יטמין אדם עצמו לעבוד ע"ז ואינו לא אראנו. ואין מסתרים אלא עבודה זרה, שנאמר [דברים יג, ז] 'כי יסיתך אחיך' וגו' בסתר. שמות רבה פרשה ח' [פיסקא ב].

אות העיין

ואנחנו לא נדע הוא משולל ההבנה, דהא קאמר כי ממנו נקח. אמנם הכוונה רצויה בזה, כי ה' אמר למשה בתחילת שליחותו 'בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה' [שם ג, יב], ובלשון תעבדון איכא לספוקי אם עבודה ממש קאמר, או תפלה. ואם באמת היו יודעים דפירוש תעבדון הוא עבודת התפלה, אה"נ דלא היו צריכין לכל המקנה. אכן אפשר דכונת מאמר תעבדון אינו אלא עבודה ממש, ומספיקא צריכין להכין עצמן לכך. והוא הנרצה באמרו גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות כי ממנו נקח, יען אנחנו לא נדע מה נעבוד את ה', כלומר מה יהיה פירוש מאמר ה' תעבדון את האלהים, אם היינו תפילה, או עבודה ממש, וצריכין אנחנו להכין בעצמנו לשניהם. ודברי פי חכם חן.

ועל דרך זה יונח לנו מה שהקשה הרא"ם ז"ל [שמות ב, כג], על דברי רז"ל שאמרו [שמות רבה פרשה א פיסקא לד] בפסוק [שמות שם] 'וימת מלך מצרים', מלמד שנצטרע והיה שוחט תינוקות של ישראל ק"ן בשחרית, וק"ן בערבית ורוחץ בדמיהם. דא"כ איך יתישב המדרש הזה על ויאנחו בני ישראל מן העבודה, דלפי המדרש הזה ויאנחו בני ישראל

תשמו. ספר. דרשו רז"ל לשון ספירת דברים. בפרק ב' דגיטין [כא ע"ב] 'וכתב לה ספר כריתות' [דברים כד, א] ספירת דברים. וכ"כ רש"י ז"ל בפסוק [במדבר כא, יד] 'על כן יאמר בספר מלחמות ה'', על חניה זו ונסים שנעשו בה יאמר בספר מלחמות ה'', כשמספרים נסים שנעשו לאבותינו, יספרו את והב. וכ"כ בפסוק [בראשית ה, א] 'זה ספר תולדות אדם', זו ספירת תולדות האדם. וע"ש ברא"ם ז"ל.

תשמו. ספר הישר. אמרו ז"ל בפסוק [יהושע י, יג] 'הלא היא כתובה [על] (ב)ספר הישר', זה ספר בראשית. דבר אחר, זה ספר משנה תורה. דבר אחר, זה ספר שופטים. פרק ב' דעבודה זרה דף כ"ה [ע"א].

תשיז. סר. לשון הסרה בכל מקום אינו נופל רק על הסרת דבר מכל הדבר, כמו שכתב

תשיט. עבר. דרשו רז"ל ריש פרק קמא דתעניות [ב ע"א] 'לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו' [דברים יא, ג], זו תפלה. אתה אומר זו תפילה או אינו אלא עבודה, ת"ל בכל לבבכם, איזו היא עבודה שבלב הוי אומר זו תפלה.

ואיכא למידק דהא אמרינן פרק ג' דשבועות נכו ע"ב, 'מוצא שפתיך תשמור' [דברים כג, כד], אין לי אלא שהוציא בשפתיו, גמר בלבו מנין, ת"ל 'כל נדיב לב עולות' [דברי הימים ב כט, לא]. א"כ אכתי נימא עבודה ממש שהיא אפילו בגמר בלבו ומאי קאמר ת"ל בכל לבבכם, ונראה דדייק לה מדכתיב ולעבדו דמשמע הזיכוח והעבודה בקרבן ולא על הנדר, ומשו"ה קאמר איזוהו עבודה שבלב, שהוא על המעשה ממש הוי אומר זו תפילה. וזה ברור.

ועל דרך זה שמעתי בשם הרב כמוהר"ר אהרן לפפא ז"ל, כוונת המקרא בפרשת בא [שמות י, כה] 'ויאמר משה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות ועשינו לה' אלהינו' וכו' 'כי ממנו נקח לעבוד את ה' אלהינו ואנחנו לא נדע מה נעבוד את ה' (אלהינו) עד בואנו שמה'. דלכאורה מאמר

'והעובד (ההוא) [העיר] יעבדוהו מכל שבטי ישראל'. ופירש רשב"ם ז"ל [שם ד"ה העובד], העובד העיר, היינו נשיא, דעול רבים מוטל עליו, כדכתיב ברחבעם [מלכים-א יב, ז] 'אם היום תהיה עבד לעם הזה'.

זזה אצלי רמז הכתוב [קהלת ה, יא] 'מתוקה שנת העובד אם מעט ואם הרבה' וכו', שם רמז מה שאמרו פרק קמא דשבת נ"י ע"א [רב אמי ורב אסי] רב חסדא ורבה בר רב הונא הוו יתבי בדינא כוליה יומא, חלש לבייהו שלא עסקו בתורה, תנא להו רב חסדא וכו', כל דיין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית. והוא מה שרמז מתוקה שנת העובד הדיין, שנקרא עובד העיר, אם מעט ואם הרבה יאכל, דאפילו על שעה אחת נותנין לו שכר הרבה. ובשוחר טוב מזמור ח"י, אמרו ז"ל, 'עבד ה' [תהלים יח, א] זה בעל תשובה. דוד, עד שלא עשה תשובה לא נקרא עבד, משעשה תשובה נקרא עבד. וברכה פרשת וישלח [פרשה עה פסיקא יב] דרשו בפסוק [בראשית לב, ו] 'ויהי לי שור וחמור וגו' ועבד ושפחה', אלו ישראל, כמו שנאמר [תהלים קכג, ב] 'הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם כעיני שפחה' וכו'.

תשכא. עבד. בפרק יוצא דופן [גדה] דף מ"ז ע"א, אמרו שמואל בדק באמתיה ויהב לה ד' זוזי דמי בשתא, שמואל לטעמיה, דאמר 'לעולם בהם תעבודו' [ויקרא כה, מו] לעבודה נתתיו ולא לבושת. ועל דרך זה ירמוז הכתוב [ירמיה ב, יד] 'העבד ישראל אם יליד בית הוא מדוע היה לבד'. וכן הכתוב [תהלים קכג, ב ג] 'הנה כעיני עבדים וכו', חננו ה' חננו כי רב שבענו בוז', כלומר לו יהי שנחשבנו כעבדים היינו לעבודה לא לבושת וביזיון, כדקאמר שמואל לעבודה, נתתיו ולא לבושת.

תשכב. עבר. בפרק קמא דסוטה [ג ע"ב] היה רבי מאיר אומר אדם עובר עבירה בסתר, הקב"ה מכריז עליו בגלוי, שנאמר [במדבר ה, יד] 'ועבר עליו רוח קנאה', ואין עברה אלא הכרזה, שנאמר [שמות לו, ו] 'ויעבירו קול במחנה'. ומזה ענין

סתמא מיבעי ליה, שאז היינו מפרשים שנאנחו מרוע הגזירה ההיא על שחיטת הבנים ולא מן העבודה. אמנם יתכן דטעם אומרו מן העבודה, היינו מן העבודה זו תפלה, לפי שהיו אוננים שחרית וערבית ולא היו רשאים להתפלל ולהתטפל במצות ה', דאונן פטור מן התפלה ומכל מצוות התורה. ולפי מה שכתוב בתרגום המכונה ליונתן בן עוזיאל ז"ל, דהתינוקות שהיה שוחט היו הבכורות של ישראל, יתפרש טעם ויאנחו בני ישראל מן העבודה, על העבודה של הקרבנות, דעד שלא הוקם המשכן היה העבודה בבכורות, וכמו שפירשו המפרשים ז"ל לקי"ז. ובפסחים דף ע"ב ע"ב [ע"ב] אמרינן תרומה איקרי עבודה, דכתיב [במדבר יח, ז] 'עבודת מתנה אתן את כהונתכם', עשו אכילת תרומה בגבולים כעבודת בית המקדש.

זזה אצלי רמז המקרא לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם, וכתוב בתריה, ונתתי מטר ארצכם וכו', כלפי מה שאמרו פרק קמא דתעניות נ"ו ע"ב [אמר רב חסדא, אין הגשמים נעצרים אלא בעוון ביטול תרומות ומעשרות, שנאמר [איוב כד, יט] 'ציה גם חום יגזלו מימי שלג'. ולזה אמר ולעבדו בכל לבבכם זו תרומה, שכן ישנה במחשבה, כדאמרינן ריש פרק האיש מקדש [קידושין מא ע"ב] מקרא ד'ונחשב לכם תרומתכם' [במדבר יח, כז], היה שכרם לתת מטר ארצכם בעתו. וידיעת ההפכים, אחת היא. ואמרו בכל נפשכם, נמי רמז ההיא דאמרינן בפרק ג' דברכות [כ ע"א] מאי שנא קמאי דמתרחיש להו ניסא, ומאי שנא אנן דלא מתרחיש לן ניסא, אי משום תנויי וכו', ואילו ר"י כד שליף חד מסאנא אתי מיטרא, ואנן קא מצערינן נפשין ומצווח קא מצווחין ולית מאן דמשגח בן, א"ל קמאי הו קא מסרי נפשיהו אקדושת ה', אנן לא מסרינן נפשין אקדושת ה'. והוא אמרו ג"כ לאהבה את ה' אלהיכם בכל נפשכם, היה שכרם המטר בעתו.

תשכ. עבד. תואר לנשיא, כדאמרינן בפרק יש נוחלין [בבא בתרא] דף קכ"ב ע"א, עתידה ארץ ישראל שתחלק ליי"ב שבטים, אידך למאן, אמר רב חסדא לנשיא, דכתיב [יחזקאל מט, יט]

ציונים והערות

קפז. עיין שמות (כד, ה) באונקלוס וברש"י וברמב"ן. ועיין במדבר (ח, יח) ובספורנו שם (פסוק יז).

עד בכלל. ובגמ' פרק רבי ישמעאל [מנחות סה ע"ב] הביאו רש"י בפרשת אמור [ויקרא כג, טז] בפסוק 'עד ממחרת השבת השביעית תספרו', עד ממחרת השבת השביעית תספרו ולא עד בכלל. נראה דסוגיין דעלמא אזלי כרבנן דעד ולא עד בכלל. ואני נבוך בענין הזה, דאטו מי פליג רבי בעד דכתיב עד ממחרת השבת, שהוא עד ולא עד בכלל. וכן בפרק ב' דסנהדרין דף כ"א [ע"א] פרכינן ומי הווי לה למיכל בני, והכתיב [שמואל-ב ו, כג] 'ולמיכל בת שאול לא היה (לו ולד) [לה ילד] עד יום מותה', אמר רב חסדא עד מותה לא היה לה, ביום מותה היה לה. נראה דאזיל כרבנן דעד ולא עד בכלל. וכן מצינו לרז"ל [סנהדרין לט ע"ב] בפסוק [מלכים-א א, ד] 'והנערה יפה עד מאד' עדיין לא הגיעה לחצי יופייה של שרה, דכתיב עד מאד ולא (מאד) [עד] בכלל.

זזה יראה טעם רז"ל [הובא ברש"י דברים ב, ה] שאמרו בפסוק [שם] 'אל תתגרו בם כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל' עד שיבוא יום דריסת רגל על הר הזיתים, שנאמר [זכריה יד, ד] 'ועמדו רגליו' וכו'. דלא ניחא להו למימר כפשטיה דקרא, עד מדרך כף רגל אפילו מדרך כף רגל, עד ועד בכלל, דהא בכל דוכתא קי"ל עד ולא עד בכלל, ע"כ דרשו דעד דהכא נמי עד ולא עד בכלל (בכלל), והכוונה שלא יורשו בארצם רק עד שיבוא יום דריסת הרגל, ולא יום דריסת הרגל בהר הזיתים בכלל האזוהרה. וכן בפסוק [שמות יד, כח] 'לא נשאר בהם עד אחד', דרשו [לקח טוב שמות שם] שפרעה נשאר מהם עד אחד ולא אחד בכלל.

וראיתי בילקוט פרשת ויצא [רמז קטט] בפסוק [בראשית ל, טז] 'ויבא יעקב מן השדה בערב', ז"ל פועל, הוצאה משל בעל הבית, שנאמר [תהלים קד, כב] 'תזרח השמש וכו' יצא אדם לפעלו'. הכנסה להיות משל פועל מנין, שנאמר ולעבודתו עדי ערב, עד ערב לא נאמר אלא עדי ערב עד חשיכה. ע"כ. נראה דמשמע ליה כרבנן דעד ולא עד בכלל בעלמא, והכא שאני דשני קרא ואמר עדי ערב, לומר עד ועד בכלל, עד חשיכה.

תשבה. עד. כתב הרא"ם ז"ל פרשת בחוקותי בפסוק [ויקרא כו, יח] 'ואם עד אלה לא תשמעו לי', דלפעמים לשון עד משמע כמו עוד, כמו

רמז המקרא [תהלים קג, טו טז] 'אנוש כחציר ימיו' וכו', 'כי רוח עברה בו ואיננו ולא יכירנו עוד מקומו', שם רמז מאי דאמרינן בפרק מי שמתו [ברכות יח ע"ב] שאני שמואל, כיון דחשיב מקדמי ומכריז פנו מקום. וכן אמרו בזהר פרשת ויחי [דף רכו ע"ב], עיין שם באורך. וזה אמרו רוח עברה בו, על דרך 'עושה מלאכיו רוחות' [שם קד, טז] שהמלאך מקדים ומכריז פנו מקום לכל אחד לפי הראוי לו.

תשכנו. עבר. פרק לולב הגזול [סוכה] דף (מ"ט) [ל"ט] [ע"א], אמר רב יהודה אמר שמואל, כל המצוות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן, ומאי משמע דהאי עובר לישנא דאקדומי הוא, אמר רב נחמן בר יצחק דכתיב [שמואל-ב יח, כג] 'וירץ אחימעץ דרך הכר ויעבור את הכושי'. אביי אמר מהכא [מיכה ב, יג] 'ויעבור מלכם לפניכם וה' בראשם'. ואית דמקשו עלה דפרק קמא דמגילה [ב ע"א] דפרכינן ואימא שיתסר ושיבסר. ומשינן 'ולא יעבור' כתיב [אסתר ט, כז], דאמאי [לא] אמרינן דהא ולא יעבור היינו שלא יקדים. ולענ"ד אין זה מן הקושי, דהא לא דרשי הכי התם אלא משום שיש מילת לפנייהם המורה קדימה, והו"ל כאילו בהדיא כתיב קדם לפנייהם. וכן באחימעץ שלא היה כהולך ועובר ממקום למקום לומר לשון ויעבור, שלא היה הולך אלא לדרכו ועל כרחך לומר שהיה רץ להקדים את הכושי, וא"כ ויעבור ר"ל קדם את הכושי. אבל בעלמא דלית לן גילויא מנ"ל לדחוקי נפשין לפרש ולא יעבור להקדים. וזה ברור.

תשכר. עד. בפרק ד' דערכין דף ח"י [ע"א] הוי פלוגתא דחכמים ורבי בלשון עד במקרא, אי הוי עד ולא עד בכלל, או עד ועד בכלל. ז"ל, תניא 'מיום הראשון עד יום השביעי' [שמות יב, טו], יכול ראשון ולא ראשון בכלל, שביעי ולא שביעי בכלל, כענין שנאמר [ויקרא יג, יב] 'מראשו ועד רגליו' ראשו ולא ראשו בכלל, רגליו ולא רגליו בכלל, ת"ל עד יום האחד ועשרים, רבי אומר אינו צריך, ראשון ראשון בכלל. שביעי שביעי בכלל. וכן בפרק יום הכיפורים [יומא פו ע"א] פלוגתא דאמוראי בפסוק [הושע יד, ב] 'שובה ישראל עד ה' אלהיך', רבי לוי אמר גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, שנאמר שובה ישראל עד ה' אלהיך, רבי יוחנן אמר עד ולא

כד] 'והיה אם מעיני העדה נעשתה', וכתוב [ויקרא ד, יג] 'ואם כל עדת ישראל ישגו'.

תשלא. עדות. קרויין שמים וארץ, כמו שנאמר [תהלים עח, ה] 'ויקם עדות ביעקב', שמים וארץ לא נבראו אלא בזכות יעקב, ואין עדות אלא שמים וארץ, כמה דאת אמר [דברים ל, יט] 'העדוטי בכס היום את השמים ואת הארץ'. רבה בחוקותי פרשה ל"ו [פיסקא ד]. ובפרשת נשא פרשה י"ג [פיסקא טו] אמרו, 'עדות ה' נאמנה' [תהלים יט, ח] זה סדר זרעים, שכל אדם מאמין בחייו של עולם וזורע. ובילקוט [שמות רמז תטו] פסוק [שם לח, כא] 'משכן העדות' אמרו מהו משכן העדות זו התורה שהיו יגיעים בה וכו'. ע"ש.

עוד ראיתי להרב מורי זקני זצוק"ל בספר אהבת עולם, כתב בפסוק [תהלים קיט, יד] 'בדרך עדותיך ששתי', דפשטי התורה שאין במ עומק קרוי עדותיך, כמ"ש הרב בעל העקידה ז"ל, כי התורה נקראת עדות, כי כשם שהעדות אינו יוצא מתוך פשטו ואינו מקבל צורה כך היא התורה. הרי שהדבר הפשוט יקרא עדות. ובדף ע"ג כתב בשם הרב מתתיה היצהרי ז"ל, דעדות הוא חלק מהתורה שצריך עיון והתבודדות גדול, ושעל כן נאמר [שם קיט, ז] 'אשרי נוצרי עדותיו', שהלשון נצירה יאמר על השמירה המעולה ביותר לחלק התורה הנרמז בעדות שצריך עיון והתבודדות גדול.

עוד כתב שם הרב ז"ל, דחלק המצוות שכליות יתוארו בתואר עדותיך, אשר כל העולם מעידים היותם אמת, שהשכל מעיד היותם כך. ואפשר שאף הרב הר"מ היצהרי ז"ל, לא יחלוק בזה, שאפשר שאף שהשכל מעיד עליו שהוא אמת, יש חלק שצ"ע גדול, ואחר העיון השכל מעיד עליו שהוא אמת. לא כן השמעיות שהם החוקים, שאף אחר העיון לא ישיג בהן האדם כלום, כמו שנאמר [קהלת ז, כג] 'אמרת אחכמה' וכו'. עכ"ד.

תשלב. עדר. כינוי לישראל, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [ירמיה יג, יז] 'כי נשבה עדר ה'. וכן דרשו בפסוק [בראשית כט, ג] 'ונאספו שמה כל

'עד זה מדבר וזה בא ויאמר' דאיוב [א, יח], 'ואם עד אלה לא תווסרו' [ויקרא שם] שעניינו ואם בעוד אלה. ובשמות רבה פרשת תרומה פרשה (ל"א) [ל"ה] [פיסקא ה], אמרו בפסוק [תהלים קלז, ז] 'ערו ערו עד היסוד בה' עד עכשיו היסוד בה. ע"כ. נראה דדרשו מילת עד לשון עדיין. ורש"י ז"ל כתב בפרשת ויחי [בראשית מח, ה] 'ועתה שני בניך הנולדים לך עד בואי אליך' לפני בואי אליך, על כרחך דלשון עד משמש כמו לפני.

תשכו. עד. מילת עד מורה לשון מרחק, כמו שפירשו כת הקודמין ז"ל, בפסוק [הושע יד, ב] 'שובה ישראל עד ה' אלהיך קחו עמכם דברים ושובו אל ה', שתשובת יחיד רחוקה מהשכל, ולזה אמר שובה ישראל בלשון יחיד, עד ה' אלהיך. אמנם בתשובת הרבים כתיב, ושובו אל ה', לא כתיב עד. עיין בספר [דובב] שפתי ישנים דף ז' [ע"ב] פ"ח. ועיין בגמ' בבא מציעא דף פ"ח ע"ב, דפריך משיפקסו, עד שיפקסו מיבעי ליה. ועיין בתוס' שם [ד"ה לא].

תשכו. עד היום הזה. אמרו בפרק הוציאו לו [יומא] דף נ"ג [ע"ב], רבי יהודה (בן לקיש) אומר ארון במקומו נגנז, שנאמר [מלכים-א ח, ח] 'ויאריכו הבדים וגו' ויהיו שם עד היום הזה', דכל דהיכא דכתיב מילת שם, וגם עד היום הזה, ס"ל דלעולם הוא. והתם איתותב מקרא דכתיב [שם] 'שם עד היום הזה', ולא הוה לעולם. ע"ש.

תשכח. עד. זה הכלל כל מקום שנאמר עד, הרי כאן שנים, עד שיפרוט לך הכתוב אחד, כמו שנאמר [דברים יט, טו] 'לא יקום עד אחד באיש'. רש"י ז"ל פרשת תצא [שם]. ועיין שם ברא"ם ז"ל.

תשכט. עדה. אין פחותה מעשרה, שנאמר [במדבר יד, כז] 'עד מתי לעדה הרעה הזאת', יצאו יהושע וכלב. פרק ג' דמגילה דף כ"ג [ע"ב] ברש"י ד"ה עדה, ובכמה דוכתיין.

תשל. עדה. ברבה סוף פרשת בהעלותך [פרשה טו פיסקא כד], אמרו מנין שאותם הזקנים שעלו אל הר סיני נשרפו, שנאמר [תהלים קו, יח] 'ותבער אש בעדתם', ואין עדה אלא סנהדרין, שנאמר [במדבר טו,

ציונים והערות

פ"ח. עיין שם בדרוש לתשובה שבת בינתים.

[ויקרא כו, יט] 'ושברתי את גאון עזכם'. ובילקוטקפט בפסוק [שמות טו, ב] 'עזי וזמרת יה', אמרו עזי, עטרה לראשי. ופירשו המפרשים דמילת עזי כמו עדי, בחילוף ז' בדלית בלשון תרגום, אחז אחד [שמות טו, יד], זה (דא) [דין] [בראשית ה, א], אזנו אודניה [שמות כא, ו]. וכן רבים.

תשלו. עולם. דרשו בפסוק [ויקרא ו, טו] 'והכהן המשיח תחתיו מבניו יעשה אותה חק עולם', בשלהי פרק התכלת [מנחות נ ע"ב] כהן שהקריב חביתי כהן גדול מחצה בשחרית ומת, אם לא מינו כהן אחר, רבי שמעון אומר משל ציבור היתה קריבה, דכתיב חק עולם, כלומר חק זה יהיה משל עולם, כלומר משל ציבור. וכן מצאתי בזוהר ויקרא דף כ"א [ע"א] דרשו בפסוק [תהלים נב, יא] 'אורך לעולם כי עשית' על העולם אשר עשית. וכן בדף י"ז [ע"ב]. ע"ש. ובפרק קמא דקידושין [טו ע"א] דרשו 'ועבדו לעולם' [שמות כא, ו] על עולמו של יובל, שחמשים שנה קרויים עולם. ולפעמים דרשו עולם חסר, לשון התעלמו, כמו שדרשו ז"ל [פסחים נ ע"א], 'זה שמי לעולם' [שם ג, טו], לעלם כתיב. ולפעמים דרשו לשון עלם, כמו שדרשו במדרש קהלת [פרשה ג פיסקא ג] בפסוק [קהלת ג, יא] 'גם את העולם נתן בלבם' אהבת בניו הקטנים דדריש את העלם (בצרי') [בסגו'ל].

תשלו. עוף. כינוי למלאכים, כמ"ש בריש פרשת בראשית [פרשה ג פיסקא ח] בחמישי נבראו המלאכים, שנאמר [בראשית א, כ] 'ועוף יעופף', כמה דאת אמר [ישעיה ו, ב] 'ובשמים יעופף'.

תשלה. עוף. כינוי לאומות העולם, כמו שדרשו בסוף פרשת וישב [פרשה פח פיסקא ו] בפסוק [בראשית מ, טז יז] 'והנה שלשה סלי חרי על ראשי' 'והעוף אוכל אותם' אלו ג' מלכיות. וכן אמרו בשוחר טוב מזמור ק"ד בפסוק [י"ב] 'עליהם עוף השמים ישכון' אלו אומות העולם, שמתכנסים על ישראל ומעבירים אותם כדי להרחיקם מהקב"ה ואע"פ כן ישראל 'מבין עפאים יתנו קול' מיחדים שמו פעמים.

העדרים זה הציבור. ובפסוק [שם שם, ב] 'שלשה עדרי צאן רובצים עליה', 'שלשה עדרי צאן' ג' רגלים, ג' בתי דינים שהיו בירושלים, ג' שורות של תלמידי חכמים שיושבים לפני הסנהדרין, ג' עדרי צאן משה אהרן ומרים, ג' עדרי צאן כהנים לויים וישראלים. בראשית רבה פרשת ויצא [פרשה ע פיסקא ח].

תשלו. עוד. לשון ריבוי, כמו 'כי לא על איש ישים עוד' [איוב לד, כד] כלומר אינו שם עליו (עולות) [עלילות] נוספות על חטאיו. רש"י ז"ל בפסוק [בראשית מו, כט] 'ויבך על צואריו עוד'. ויש עוד שעניינו לעולם, כמו 'ולא יהיה עוד המים למבול' [שם ט, טו], 'עוד יהלוך סלה' [תהלים פד, ה]. ויש עוד שעניינו לזמן מועט, 'כי כל עוד נשמתו בי' [איוב כז, ג], כלומר כל זמן [המועד] [המועד] שנפשי בי. וכן 'ועמלו לא יזכור עוד' [משלי לא, ז], שאינו ר"ל לעולם, רק כל זמן שהיין בו. ויש שעניינו עדיין, כמו 'עוד היום' [בראשית כט, ז]. וזה טעם הכתוב 'כמו חללים שוכבי קבר אשר לא זכרתם עוד' [תהלים פח, ו], כלומר עדיין לא זכרתם, וזה לאות שיבוא מועד שיזכרו בו המתים.

תשלה. עזי. כינוי לתפילין, כדאמרינן בפרק קמא דברכות [ו ע"א] מנין שהקב"ה מניח תפילין, שנאמר [ישעיה סב, ח] 'נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו', אין עוז אלא תפילין, שנאמר [תהלים כט, יא] 'ה' עוז לעמו יתן', שהתפילין הם עוז לישראל, כמו שנאמר [דברים כח, י] 'וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך'. ובשוחר טוב [מזמור כא] בפסוק [תהלים כא, ב] 'ה' בעוזך ישמח מלך', אמרו עוז זה מלכות, כמו שנאמר [שמואל א ב, י] 'ויתן עוז למלכו'. עוז, זה ארון הקודש, כמו שנאמר [תהלים קלב, ח] 'אתה וארון עוזך'. ובזוהר פרשת ויחי דף ר"מ [ע"א] דרשו 'ומעז יצא מתוק' [שופטים יד, יד] 'עז' דא תורה שבכתב, כמה דאת אמר ה' עז לעמו יתן, 'יצא מתוק' דא תורה שבעל פה.

תשלה. עזי. כינוי לבית המקדש, כמו שדרשו רז"ל [שיר השירים רבה פרשה ד פיסקא ו] בפסוק

ציונים והערות

קפט. לא מצאתי בילקוט. ובשמות רבה (פרשה כג פיסקא טו) הדברים מפורשים.

עזוב (מוחזק) [מחוזק], כמו 'ויעזבו את ירושלים עד החומה' [נחמיה ג, ח], 'איך לא עוזבה עיר תהלת' [ירמיה מט, כה]. ע"כ.

ועל דרך זה ניחא כפל הכתוב על עזבם את תורתי ולא הלכו בה, כלומר דאם לא היו מקבלים ומחזיקים בה מתחילה לא היה מקום להענישם, אך זה חלי על עזבם את תורתי, שהחזיקו בה ושוב לא הלכו בה. א"נ יהיה מלשון טעינה, כמו 'עזוב תעזוב עמו' [שמות כג, ה], וכמו 'אעזבה עלי שיחי' [איוב י, א], כמו שדרשו ז"ל בפסוק [ישעיה מט, יד] 'ותאמר ציון עזבני ה'". והכוונה על עזבם את תורתי שהיתה להם התורה כמשא כבד יכבד עליהם וע"י כך לא הלכו בה. ועיין בילקוט [ישעיה רמז תע] בפסוק 'עזבני ה' עוד דרשות אחרות בלשון עזיבה. והרד"ק ז"ל [שורש עזב] כתב דלפעמים יתפרש עזב מלשון חוזק, כמו 'ויעזבו את ירושלים עד החומה' [נחמיה ג, ח], וכן בלשון רז"ל [בבא מציעא קטז ע"ב] התחתון נותן הקורה והעליון המעזיבה.

תשמד. עזר. דרשו רז"ל [סנהדרין צה ע"א] תואר לענין תפלה, היך מה דאת אמר [שמואל ב כא, יז] 'ויעזר לו אבישי' שעזרו בתפלה.

תשמה. עטף. דרשו רז"ל בפסוק [ישעיה נז, טז] 'כי רוח מלפני יעטף' בשעה שהרוח יוצא הקב"ה מכשלו בהרים ומשברו בגבעות, שנאמר כי רוח מלפני יעטף משלהי, כמה דאת אמר [תהלים קמב, ד] 'בהתעטף עלי רוחי'. ילקוט איוב (סימן כ"ח) [רמז תתקטז]. ובשחר טוב מזמור ע"ג, דרשו 'יעטף שית חמס למו' [תהלים עג, ו] על הרשעים שאינן מתיסרין, והם מתגברים ומולידים כשדים, שנאמר [שם] 'לכן ענקתמו גאווה יעטף שית חמס למו', ואין יעטף אלא יולד, כמה דאת אמר [בראשית ל, מב] 'ובהעטף הצאן'. ע"כ. ואפשר על דרך זה ירמוז הכתוב [תהלים קב, א] 'תפלה לעני כי יעטף' דמטופל בילדיו, וביתו ריקן.

תשמו. עטה. דרשו ז"ל בפסוק [ישעיה כב, יז] 'הנה ה' מטלטלך טלטלה גבר ועטף עטה' אין עטף אלא צרעת, כמה דאת אמר [ויקרא יג, מה] 'ועל שפם יעטה'. [ויקרא רבה] סדר טהרה פרשה י"ז [פיסקא ג].

תשלט. עולל. בילקוט איוב ג' [רמז תתצה], יש ב' שיטות, עוללים אלו שבמעני אמן, כמה דאת אמר [איוב ג, טז] 'או כנפל טמון וגו' כעוללים לא ראו אור'. דבר אחר, עוללים [אלו] שבחוזן, כמה דאת אמר 'להכרית עולל מחוזן' [ירמיה ט, כ], 'עוללים שאלו לחם' [איכה ד, ד].

תשמו. עזר. דרשו בפסוק [איכה ג, ד] 'בילה בשרי ועורי', 'בשרי' זה הציבור, 'ועורי' אלו סנהדרין. מה העור חופה על הבשר כך הסנהדרין גדולה מחופה על ישראל. איכה רבתי שם [פרשה ג פיסקא ב].

תשמוא. עזר. דרשו רז"ל בפסוק [יש"י דברים כז, יח] 'ארור משגה עזר בדרך' סומא בדבר, ומשיאו עצה רעה. וזה שמעתי משם הרב כמהר"ר רפאל אשכנזי מלובלין ז"ל, בפסוק [בראשית כז, יב יג] 'אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע והבאתי עלי קללה', 'ותאמר לו אמו עלי קלתך בני' וכו', שהיה יעקב תופס המקרא כפשוטו, 'ארור משגה עזר' עזר עזר ממש, ולזה אמר אולי ימושני אבי, והייתי בעיניו כמתעתע, 'והבאתי עלי קללה' כלומר הקללה דכתיב 'ארור משגה עזר בדרך'. אכן אמו למדתו דפירושא דקרא למי שהוא סומא בדבר ומשיאו עצה רעה. א"כ הכא נמי אמו שהשיאתו עצה היא [ת]תחייב, ולזה אמרה עלי קלתך בני, שאם תהיה חלה הקללה דארור משגה עזר בדרך, לא תהא חלה אלא עלי דמשיאך בעצה הלזו, כאמור. והוא כפתור ופרח.

תשמב. עונה. כינוי לתלמיד חכם, כדרשת רז"ל [שבת נה ע"ב] בפסוק [מלאכי ב, יב] 'יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה' לא יהיה לו ער ועונה בתלמידים. ועיין מה שפירשו הראשונים ז"ל בפסוק [ישעיה נ, ב] 'קראתי ואין עונה'.

תשמוג. עזב. אמרו בפרק י"א דנדרים [פא ע"א], 'על עזבם את תורתי' [ירמיה ט, יב] שלא ברכו בתורה תחילה. ע"ש. וברבה פרשת ויצא [פרשה סט פיסקא ו], אמרו 'כי לא אעזבך' [בראשית כח, טו] על הפרנסה השיבו, כמה דאת אמר 'ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם' [תהלים לו, כה]. ורש"י ז"ל כתב בפסוק [דברים לב, לו] 'ואפס עצור ועזוב' וז"ל,

תשנב. עיף. דרשו רז"ל [נבא בתרא טז ע"ב] בפסוק [בראשית כה, כט] 'ויבא עשו מן השדה והוא עיף', שהרג את הנפש, כמה דאת אמר [ירמיה ד, לא] 'כי עיפה נפשי להורגים'. וכתב הרא"ם [בראשית שם] דיליף לה מדלא אפקיה בלשון רעב המיוחד לרעבון, ואפקיה בלשון עיף המשותף לרציחה ולרעבון, ש"מ אף רציחה הוא.

תשנא. עיר. דרשו בפרק ארבע דנדרים [לב ע"ב] 'עיר קטנה ואנשים בה מעט' [קהלת ט, יד] עיר קטנה, זה הגוף.

תשנב. על. בפרק אלו נאמרין [סוטה] דף ל"ז א', פליגי רבנן ורבי בפסוק [דברים יא, כט] 'ונתתה את הברכה על הר גרזים', דלרבנן על ממש, ורבי אמר אלו ואלו למטה היו עומדים, ומאי על בסמוך, כדתניא 'ונתת על המערכת לבונה זכה' [ויקרא כד, ז], רבי אומר על בסמוך, אתה אומר על בסמוך או אינו אלא על ממש, כשהוא אומר [שמות מ, ג] 'וסכות על הארון' הוי אומר על בסמוך. ובפרק שתי הלחם [מנחות] דף צ"ו ע"א, יליף לה במתני' בפלוגתא דר"י ור"מ ואבא שאול, דלאבא שאול לבונה זכה היה סמוך ללחם, ואמרו לו והלא כבר נאמר ונתת על המערכת לבונה זכה, א"ל אבא שאול והלא כבר נאמר [במדבר ב, כ] 'ועליו מטה מנשה'. ולא ידענו מאי טעמא נייד רבי מקרא דועליו מטה מנשה, ואבא שאול נמי אמאי לא יליף מקרא דוסכות על הארון. וכתבו התוס' ז"ל שם בסוטה ד"ה מאי על על בסמוך וכו', ז"ל, ונראה לר"י דרבי מודה נמי דכל על לכתחלה ולמצוה על ממש, ושאי הכא דגזירת הכתוב הוא, כדפרישית. ובדיעבד מכשר על בסמוך דומיא דההיא דפרק שתי הלחם [מנחות צח ע"א], דאם סידר מערכת לחם הפנים שתים של שבע שבע, רואין את העליונות כאילו אינן רבי לטעמיה וכו'. וגבי בזיכי לבונה טעמא נמי, כיון דמשמע על בסמוך, אמרינן דהאי על נמי לכתחילה בסמוך קאמר, חדא שלא יפרוס הלחם, ועוד הכא בסמוך דרך כבוד טפי לפני הקב"ה, כדאמרינן בפרק כל המנחות [סב ע"א] גבי כבשי עצרת דכתיב [ויקרא

תשמו. עטרה. דרשו ז"ל [שיר השירים רבה פרשה ג פיסקא ב] בפסוק [שם ג, יא] 'בעטרה שעטרה לו אמו', עטרה זה בית המקדש, מה עטרה זו מצויירת, כך היה המשכן מצוייר תכלת וארגמן.

תשמח. עין. אמרו ז"ל שהוא כינוי לסנהדרין, כמה דאת אמר [במדבר טו, כד] 'והיה אם מעיני העדה נעשתה לשגגה', וכן דרשו בפסוק [שם י, לא] 'והיית לנו לעינים'. ברבה בהעלותך [במדבר פרשה טו פיסקא כד]. וכן דרשו [שיר השירים רבה פרשה ד פיסקא ב] בפסוק [שם ד, א] 'עיניך (ברכות בחשבון) [יונים]'.
תשמו. עין. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת תזריע ד"ה ואם בעיניו [ויקרא יג, לז], דלשון בעיניו לפעמים פירושו עניין, כמו 'ראה ה' בעיני' [שמואל-ב טז, יב], שפירושו בעיני שאני בו עתה, כמו 'עין יעקב' [דברים לג, כח], שתרגומו כעין ברכתא דברכינן יעקב, שפירושו כענין שבירכם. ובלשון חכמים [ברכות כט ע"א] מעין י"ח, מעין כל ברכה וברכה, שפירושו מענין כל ברכה. ועוד כתב דאע"ג דעין מתפרש לשון מראה, כמו 'כעין הבדולח' [במדבר יא, ז], 'כעין הקרח הנורא' [יחזקאל א, כב], היינו דוקא כשיהיה בלשון יחיד, אבל מילת בעיניו בלשון רבים לא נמצא כי אם מלשון עינים ממש. ע"כ. ואני מצאתי לרז"ל ריש פרשת נשא [במדבר רבה פרשה ו פיסקא ב], דרשו 'לא יגרע מצדיק עיניו' [איוב לו, ז] אין הקב"ה מונע דוגמא דידהו. ובמדרש חזיקתא דרשו פסוק 'עיניך יונים' [שיר השירים ד, א], דוגמא שלך דומה ליונה, מה היונה הביאה אורה לעולם, אף אתה 'ויקחו אליך שמן זית זך' [שמות כז, כ]. ואפשר שהם מתפרשים מלשון ענין. ושם בפרשת נשא דרשו עוד, 'לא יגרע מצדיק עיניו' לשון תחתיו, כמו 'והנה הנגע עמד בעיניו' [ויקרא יג, ה] לא יגרע מצדיק שיהיו בניו תחתיו, כמו שנאמר [תהלים מה, יז] 'תחת אבותיך יהיו בניך'. ובפסוק 'חכלילי עינים מייך' [בראשית מט, יב] כתב רש"י ז"ל, תרגומו יסמקון טורוהי, ההרים קרויין עינים על שם שמההרים צופים למרחוק.

ציונים והערות

קצ. עיין במדרש שיר השירים רבה (פרשה א פיסקא ד ענין כיונים). מדרש חזית הוא כינוי למדרש שיר השירים רבה ולקהלת רבה והוא מפני שמדרשים אלו מתחילים בפסוק 'חזית איש מהיר במלאכתו'.

גבי הלחם סמוך לכבשים כנ"ל, ועל כרחך לומר על בסמוך.

ובכראשית רבה פרשת וירא [פרשה מח פיסקא יד] אמרו בפסוק [בראשית יח, ח] 'והוא עומד עליהם' אימתו מוטלת עליהם, מיכאל מירתת, גבריאל מירתת. ונראה טעמם משום דכל דמצנין לפרש על ממש דרשינן על ממש, כמ"ש התוס', והכוונה עומד עליהם אימתו מוטלת עליהם, דע"י הסעודה ההיא היו גמולי טובה ממנו, ושוב לא יקטרגו על מתן תורה. כמו שאמרו ז"ל [שמות רבה פרשה כח פיסקא א] שצר קלסתר פניו של משה דומה לאברהם אבינו, ואמר להם לא זה שירדתם אצלו וכו'. וכן דרשו [בראשית רבה פרשה סט פיסקא ג], בפרשת מקץ [שם מא, א] בפסוק 'ופרעה חולם והנה עומד על היאור' אמר רבי יוחנן הרשעים מתקיימים על אלהיהם, ופרעה חולם והנה עומד על היאור, אבל הצדיקים אלהיהם מתקיים עליהם, 'והנה ה' נצב עליו' [שם כח, ג]. הכוונה לשלול, שלא נדרוש על בסמוך אלא על ממש. וק"ל. ועיין בתוס' יו"ט פרק קמא דתמורה [משנה ה], עלה ד'ונתן עליו מים' וכו' [במדבר יט, יז].

תשנג. על. כתב הרא"ם סוף פרשת נח בפסוק [בראשית יא, כח] 'על פני תרח אביו', דעל משמש במקרא במקום ב"ת, כמו 'ועל חרבך תחיה' [שם כז, מ] בחרבך תחיה. ולפעמים משמש על במקום למ"ד (על) [אלקצא פניו ישרם לו' [דברים ז, י] שפירושו לפניו, דהיינו בחייו. וכ"כ רש"י בפרשת וישלח [בראשית לב, כב] בפסוק 'ותעבור המנחה על פניו'. ע"ש. ופעמים בלשון עם, כמו 'על ראשו ועל כרעיו (ועל) [ו]קרבו' [ויקרא ד, יא], 'ויבואו האנשים על הנשים' [שמות לה, כב]. ובסוף פרשת צו כתב רש"י בפסוק [ויקרא ח, כח] 'ויקטר המזבחה על העולה', על העולה אחר העולה. וביומא דף ל"א [ע"ב] 'ומירק אחר על ידו', פירש רש"י ז"ל על ידו אחריו. ע"ש. ובריש פרק קמא דנדה [ב ע"א] על יד מפקידה לפקידה. ע"ש. ובפרשת פנחס [במדבר כט, יא] כתב רש"י ז"ל, 'במוספי המועדים דכתיב בהו על עולת התמיד, שפירוש על מלבד עולת התמיד. וכ"כ

כג, כ] 'והניף הכהן אותם על לחם הביכורים תנופה' יכול יניח כבשים על גבי הלחם, ת"ל על שני כבשים, אי על שני כבשים, יכול לחם על גבי כבשים, ת"ל על לחם הביכורים וכו', (ר') [חנינא בן] חכניאי אומר מניח הלחם בין שתי ירכותיהם של כבשים ומניף, ונמצא מקיים שני מקראות הללו. אמר רבי לפני מלך בשר ודם אין עושין כן, לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה עושין, אלא מניח זה בצד זה ומניף. והא בעי [על] רבי לטעמיה, דתניא וכו'. ע"כ.

והרב מהר"ר צבי אשכנזי ז"ל [נחם צבין בתשובה סימן קס"ח, הביא הך פלוגתא דרבנן ורבי, דלרבי על בסמוך, וכתב ואני נבוכ הרבה בדבר, דאטו מי פליג רבי בפסוק ד'על כל קרבנך תקריב מלח' [ויקרא ב, ג], שהוא על ממש. וכן 'והזהה הטהור על הטמא' [במדבר יט, יט], שהוא על ממש, וכן ב'על תנוך אוזן' דטהרת מצורע [ויקרא יד, יד]. וכן בשילוח הקן דכתיב [דברים כב, ו] 'והאם רובצת על האפרוחים' דבעינן על ממש. וכתב ונראה דלעולם על ממש בעינן בכל מקום, אלא א"כ איכא סברא לאפוקיה מפשטיה. כי ההיא דשני כבשים, דכיון דאיכא לספוקי אם לחם על הכבשים אם כבשים על הלחם, נותן זה בצד זה ונתקיימו שניהם, אבל בכל מקום על ממש. עכ"ל. ותמהני על רוב בקיאותו שלא זכר ש"ר כי הן הן דברי התוס' ז"ל בפרק אלו נאמרין [סוטה לו ע"א ד"ה מאי על]. ועוד עיין בתוס' פרק תמיד נשחט [פסחים] דף ס"ג ע"ב, ד"ה לא אמרינן על בסמוך.

ובמכילתא [דרבי שמעון בר יוחאי פרק כ] ומייתי לה רש"י ז"ל בסוף פרשת יתרו בפסוק [שמות כ, כ] 'וזבחת עליו את עולותיך' עליו, אצלו, כמו 'ועליו מטה מנשה' [במדבר ב, כ], או אינו אלא עליו ממש ת"ל [דברים יב, כז] 'הבשר והדם על מזבח ה'', ואין שחיטה בראש המזבח. ע"כ. ואיכא למידק עלה אמאי איצטרך קרא דהבשר והדם על מזבח ה', והאיכא סברא אלימתא שלא יהא על ממש משום גללים, כדאמרינן בגמ', וכמ"ש התוס' ז"ל

ציונים והערות

קצא. מה שהביא רבינו בשם הרא"ם שהמילה 'על' משמשת במקום למ"ד, אך בפסוק כתוב 'אל', ולא 'על'. וצ"ע.

משמע ההוא דקיימא לעילא לעילא. זוהר ויקרא דף י"ו [ע"א] בפסוק [תהלים קח, ה] 'כי גדול מעל שמים חסדך'. וכן שם דף כ"ה סוף ע"ב, בפסוק [ישעיה מה, ח] 'הרעיפו שמים ממעל'. ע"ש.

תשנה. על במועד קטן בפרק ג' דף כ"ו [ע"א] אמרו קריעה על נשיא ועל אב"ד ושמועות רעות מנ"ל, דכתיב [שמואל-ב א, יא יב] 'ויחזק דוד בבגדיו ויקרעם' וגו' 'על שאול ועל יהונתן בנו ועל עם ה'.' 'שאו', זה נשיא, 'יהונתן בנו', זה אב"ד, 'על עם ה'', זה שמועות רעות. א"ל רב בר שבא לרב כהנא אימא עד דאיכא לכולהו. א"ל על על הפסיק הענין. ובפרק ג' דמועד קטן [טז ע"ב] דרשו בפסוק [שמואל-ב כג, א] 'נאום הגבר הוקם עלי' שהקים עולה של תשובה. ופירש רש"י על לשון תועלתקצב.

תשנו. עליה. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת ויקרא [ב, א] בפסוק 'ויצק עליה שמן', ופירש רש"י ז"ל, על כולה. דלשון עליה לשון ריבוי הוא, כלומר על כולה ולא על מקצתה. ומדכתיב עליה עליה בפסוק, הוי ריבוי אחר ריבוי למעט. ומשום הכי דרשו [תורת כהנים דבורא דנדבה פרשה ח פסקא ז] 'ונתן עליה לבונה', על מקצתה. ע"ש.

תשנו. עליה וירידה. דורשים אותם רז"ל בעלית המעלה ובירידת המעלה, כמו שדרשו [ספרי דברים פסקא שנו] בפסוק [שם לד, א] 'ויעל משה', עליה היתה לו ולא ירידה. וכן ב'וירד יהודה' [בראשית לח, א]. [בראשית רבה פרשה פה פסקא ב]. ובפסוק [שמות לב, ז] 'לך רד' איפכא. [שמות רבה פרשה מב פסקא ב]. וגם לפעמים מתפרש לשון הסתלקות, כמו שדרשו רז"לקצב בפסוק [בראשית מט, ד] 'יצועי עלה'. וכ"כ רש"י בפסוק [במדבר טז, כד] 'העלו מסביב למשכן קרח'.

תשנה. עליה. דרשו ז"ל 'ועלה לא יבול' [תהלים א, ג] זו שיחת תלמידי חכמים, דאפילו שיחת תלמידי חכמים צריכה תלמוד. בפרק (ארע"ק) [הישן] [סוכה כא ע"ב].

בפרשת ויקרא [ב, ב] בפסוק 'על כל לבונתה' לבד כל לבונתה. וכן פירש בפסוק [ויקרא ג, ד] 'על הכבד על הכליות'. וכ"כ בפסוק [שם ה] 'והקטירו אותו בני אהרן המזבחה על העולה' מלבד העולה למדנו שתקדים עולת תמיד לכל קרבן על המערכה. ועיין במ"ש הרא"ם ז"ל שם. ובפרשת אמור כתב רש"י ז"ל בפסוק [שם כג, יח] 'והקרבתם על הלחם' בגלל הלחם. ובסוף מלאכי [ג, כד] בפסוק 'והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם' פירש ישיב לב אבות על ידי בנים. ובפרק קמא דסוכה [ה ע"א] אמרו, מעולם לא ירדה שכינה למטה [מעשרה], ופריך והכתיב [שמות יט, כ] 'וירד ה' על הר סיני', ומשני למעלה מ' טפחים. ש"מ דלשון על לאו על ממש, [ד] על גבו ולמעלה ממנו נמי מקרי על. והכי אמרינן בירושלמי פרק ג' דמועד קטן [הלכה ה], מנין לכפיית המטה, דכתיב [איוב ב, יג] 'וישבו (עמו) [אתו] לארץ', על הארץ אין כתיב כאן אלא לארץ, דבר שהוא סמוך לארץ. ובבראשית רבה פרשת תולדות [פרשה טז פסקא ז] דרשו בפסוק [בראשית כז, מ] 'ועל חרבך תחיה' עול חרבך ואת חיי. ופירש רש"י [במדרש שם] הכנס לתוך גונה שלא תרצח ותחיה. נראה שדרשו מילת על כמו על פלוני לגבי פלוני. ובכמה דוכתיין דרשו מילת על, על הטחת דברים, כמו שדרשו בפרק אין עומדין [ברכות לא ע"ב] בפסוק [שמואל-א א, י] 'ותתפלל על ה'' שהטיחה דברים כלפי מעלה. וכן אמרו בפסוק [איוב א, ו] 'ויבואו בני האלהים להתיצב על ה'', דבגין דשטן יעול ביניהו אמר על ה' דאיהו כביכול כמטולא עליה. עיין בספר התקונין דף קמ"א [ע"ב]. ובפסוק [בראשית מט, כב] 'בן פורת יוסף בן פורת עלי עין', דרשו [בראשית רבה פרשה עח פסקא י] מילת עלי כמו עלי, עלי לפרוע לך אותה העין. וכן דרשו ברבה נשא פרשה י"ד [פסקא ו], בפסוק [שם] 'בנות צעדה עלי שור'. ע"ש. ולפעמים דורשים מילת עלי כמו עלי ועל צוארי. עיין במפרשים בפסוק [אסתר ד, טז] 'וצומו עלי שלושת ימים' כלומר עלי ועל צוארי העוון שאתם מתענים בפסח. ע"ש.

תשנה. על. יש חילוק בין לשון על ללשון מעל, דעל ממש ההוא דקיימא עליה, אבל מעל

ציונים והערות

קצב. ברש"י על הרף אינו נמצא ומקורו בהשמטות רש"י כתי"י על מסכת מועד קטן, מהדורת עוז הדר. קצג. עיין באבן עזרא בראשית שם.

טפל. וההיא דהחולץ דחאה. ע"ש באורן. ועיין בתוס' פרק הניזקין [גיטין] דף ס"א ב', ד"ה אשת חבר טוחנת עם אשת עם הארץ.

ואפשר דבן פטורא ס"ל שיטה שלישית, דמילת עמך ר"ל שוה בשוה, על דרך שדרשוהו רז"ל בפרק קמא דברכות [יב ע"ב] 'ומחר אתה ובניך עמי' [שמואל-א כה, יט], עמי במחיצתי, דמשמע מילת עם שוים (שוין). ומשו"ה אמר מוטב שישתו שניהם וימותו.

והכי נמי דרשינן בפרק קמא דקידושין [כ ע"א] בפסוק [דברים טו, טז] 'כי טוב לו עמך', עמך במאכל עמך במשתה. דמשמע דדריש מילת עמך שוין. אבל התוס' ז"ל שם [ד"ה כלן הביאו הירושלמי דקאמר כי טוב לו עמך דכשלא יש לו רק פת אחת נקיה נותנו לעבדו. משמע דס"ל להירושלמי דמילת עמך הוא עיקר.

ושמעתי בשם הר"ן רוזיליו ז"ל, שהיה מיישב כי היכי דלא יהא הירושלמי חולק על תלמוד דידן, דדריש וחי אחיך עמך חייך קודמין, דמשמע דמילת עם הוא טפל. דהתם נמי גבי עבד דכתיב [דברים שם] 'כי אהבך' כי טוב לו עמך, הכי קאמר אהבך, עד שיתרצה שיהא הוא טפל לך, כי טוב לו עמך, מכלל שהדין בהפך שאתה טפל לו, ואפילו אין לך אלא פת אחת נקיה תתך לעבדך. ומשו"ה דרשו הכי בירושלמי כאילו קנה אדון לעצמו. ולעולם מילת עמך משמע שיהא הוא טפל לך דומיא דוחי אחיך. והוא כפתור ופרח.

תשכג. עב. כתב הרא"ם בפרשת וישלח [בראשית לה, ד] בפסוק 'תחת האלה אשר עם שכם', שאין לשון עם נופל (עם) [על] דברים שהאחד תוך האחר. ולכן האלה אם היה תוך שכם או סמוך לה, יחוייב שיהא פירוש מילת עם שכם אצל שכם בהכרח, לא עמה. וכתבו המפרשים דלפעמים תבא מילת עם במקום בי"ת, כמו 'וידעת עם לבבך' [דברים ה, ה].

תשנ"ט. עליו. דרשו בספריקצד בפסוק [במדבר יט, טו] 'אשר אין צמיד פתיל עליו', עליו ולא מצדדין. ובפרק י' דכלים משנה ה' פלוגתא דרבנן ורבי יהודה, דלרבנן צמיד פתיל עליו ואפילו מתוכו, ולר"י עליו כתיב, ולא צמיד פתיל מתוכו. ע"כ.

תשס. עליון. כתבו המפרשים [רד"ק מלכים-א ט, ח] בפסוק [שם] 'והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו ישום', דמילת עליון פירושה כרות ונשחת, כמו 'כעלות גדיש בעתו' [איוב ה, כו], שעניינו כריתה.

תשסא. עלילה. פירשו המפרשים בפסוק [תהלים טו, ה] 'נורא עלילה', שהוא תואר אחר תואר, כלומר נורא ועליון. כמו 'גולות עליות' [יהושע טו, יט], שפירושו השדה העליונה. וע"פ זה פירשו בפסוק [רש"י תהלים יב, ז] 'כסף צרוף בעליל לארץ' כלומר כסף הצרוף, במשובח שבעפר ובעליון שבו. אבל רז"ל דרשוהו לשון גלוי, כמו ששינונו [ראש השנה כא ע"ב] בין שנראה בעליל, ומייתי תלמודא [דא] [קרא] דבעליל לארץ.

תשסב. עם. בפרק איזהו נשך [נבא מציעא סב ע"א] שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהם קיתון של מים, אם שותים שניהם מתים, ואם שותה אחד מהם מגיע לישוב, דרש בן פטורא מוטב שישתו שניהם וימותו, עד שבא רבי עקיבא ולימד 'וחי אחיך עמך' [ויקרא כה, לו], חייך קודמין לחיי חברך. נראה דמילת עמך משמע שיהא הוא טפל לך.

ואפשר דבן פטורא ורבי עקיבא פליגי בפלוגתא דרבוותא שהביאו בהגהות מיימוני פרק ג' מהלכות תלמוד תורה [אות ב], בענין לשון חכמים כשאומרים זה עם זה, לדעת ר"ת ז"ל העיקר הוא אותו שנאמר עליו עם. והביא ראיה מדגרסינן בהחולץ [יבמות לח ע"א] יחלקו יורשי הבעל עם יורשי האב, שהם עיקר. ורבינו אלחנן ז"ל חלק עליו וסבר דאדרבה עם טפל, כמו [פרק ב דאבות משנה ב] יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, דתורה עיקר ודרך ארץ

ציונים והערות

קצד. בספרי במדבר (חוקת פיסקא קכו) איתא, וכל כלי פתוח, מיכן אמרו חבית שכפאה על פיה מירחה בטיט מן הצדדים טמאה שנאמר צמיד פתיל עליו ולא צמיד פתיל על גביו. והלשון שציינן רבינו איתא בילקוט (חוקת רמז תשסב), צמיד פתיל עליו, ולא מצדדין.

ואפשר דהתם מדקאמר עמי, מכונים אליו הוא דדריש, וכמו שדרשו בילקוט בפרשת בהעלותך [רמזו תשל] בפסוק [במדבר יא, א] 'ויהי העם כמתאוונים', אין העם אלא הרשעים, כמה דאת אמר [שם יד, יא] 'עד אנה ינאצוני העם הזה', וכשהוא קורא אותם עמי הם הכשרים, כמו שנאמר 'שלח עמי ויעבדוני' [שמות ח, טז], 'עמי מה עשיתי לך' [מיכה ו, ג]. ע"כ. ועיין מה שדרשו [סוטה מ ע"א] בפסוק [דברי הימים-א כח, ב] 'שמעוני אחי ועמי'. והמפרשים ז"ל [רשב"ם דברים לג, ג] כתבו בפסוק [שם] 'אף חובב עמי', שעמים כינוי לגרים, על דרך 'ייתון בני עממיא לשלם' [יומא עא ע"ב].

תשסו. עם הארץ. אמרו בתורת כהנים [קדושים פרשתא י פרק י פיסקא ד] בפסוק [ויקרא כ, ב] 'עם הארץ ירגמוהו', עם שבגינם נבראת הארץ קציה.

תשסח. עם אהר. דרשו ז"ל [ברכות נו ע"א] בפסוק [דברים כח, לב] 'בניך ובנותיך נתונים לעם אחר' זו אשת אב. נראה טעמם דבאותיות אחה"ע מתחלף העי"ן באלף קציה, והו"ל כאילו אומר נתונים לאם אחר.

תשסט. עמד. בפרק תפלת השחר [ברכות כו ע"ב] אין עמידה אלא תפלה, שנאמר [תהלים קו, ל] 'זיעמוד פנחס ויפלל' וכו'. ופעמים דורשים עמידה מענין תקומה ועמדה, כמו שדרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה עא פיסקא ה], בפרשת ויצא [בראשית כט, לה] בפסוק 'ותעמוד מלדת', מי מעמיד רגליה של אשה בביתה בניה. וכיוצא בו דרשוקציה דלשון קימה 'ויקם השדה' [שם כג, כ] קימה היתה לו. וכן בפסוק [תהלים א, ה] 'לא יקומו רשעים במשפט' לא יהיה להם תקומה כשיעמדו למשפט.

תשע. עמד. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת מקץ [בראשית מג, ט] בפסוק 'והצגתיו לפניך' על מה שכתב רש"י שלא אביאנו אליך מת. ר"ל העמדה אינו נופל

גם תבוא המילה זאת במקום וא"ו, 'אדמוני עם יפה עינים' [שמואל-א טז, יב], שפירושו אדמוני ויפה עינים. גם במקום את, כמו 'וישאוהו מבית אבינדב אשר בגבעה עם ארון האלהים' [שמואל-ב ו, ד], שפירושו עניינו את ארון האלהים.

תשסד. עמך. אמרו פרק ד' דקידושין [עו ע"ב] עלה דולא מסנהדרין ולמעלה, תני ר"י כשם שבית דין מנוקים בצדק, כך מנוקים מכל מום, [ופירש רש"י] פסול יוחסין, דאמר קרא [במדבר יא, טז] 'והתיצבו שם עמך', עמך בדומין לך, מיוחסין כמותך. וכן דרשו בקרא ד'ונשאו אתך' [שמות יח, כב], ע"ש.

תשסה. עם. בפרק הזרוע [חולין] דף קל"א [ע"א], אמרינן ההוא ליואה דהוה חטיף מתנתא, אתו א"ל לרב, א"ל לא מסתייה דלא שקלינן מיניה אלא מחטף נמי חטיף. ואמרינן התם דרב מספקא ליה אם הלויים אקרו עם או לא אקרו עם, דכתיב [דברים יח, ג] 'וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם', ואי לא אקרו עם פטורין מן המתנות. ומסיק התם [ע"ב] דהוי פלוגתא דתנאי, דתניא 'וכיפר את מקדש הקודש' [ויקרא טז, לג] זה לפני ולפנים וכו', 'עם הקהל' אלו ישראל, 'יכפר' אלו הלויים. ותניא אידך יכפר אלו עבדים. ובהא קמיפלגי דמר סבר לויים אקרו עם ובכלל עם הקהל נינהו, ויכפר אתו לעבדים, ומר סבר לויים לא אקרו עם ואצטריך יכפר ללויים. ואמרינן התם הלכתא כרב דלא שקלינן מינייהו מתנות, דלויים לא אקרו עם דוזה יהיה משפט הכהנים מאת העם כתיב.

תשסו. עם. דרשו ז"ל בפסוק [איוב יב, ב] 'אמנם כי אתם עם' אין עם אלא חכמים, כמה דאת אמר [שופטים א, טז] 'וילך וישב את העם'. ילקוט איוב (סימן י"א) [רמז תקן]. ועל דרך זה אמרו בסוף פרק אלו מציאות [בבא מציעא לג ע"ב] 'והגד לעמי פשעם' [ישעיה נח, א] אלו תלמידי חכמים, ששגגות נעשות להם כזדונות.

ציונים והערות

קציה. עיין לקמן בדברי רבינו בחלק לשון חכמים (מערכת אות ע סימן תח) מה שכתב גבי לשון עם הארץ. קצו. הנה ישנם כמה וכמה אפשרויות של חילופי אותיות כדוגמת א"ת ב"ש בו מתחלפת האות ת' עם האות א', וכן על זה הדרך. כעין זה ישנה אפשרות של החלוקה שהזכיר רבינו והיא ש"כ"ב האותיות מחלקים לחמישה קבוצות והם, אחה"ע שהם אותיות גרון, בומ"ף מהשפתים, גיכ"ק מהחין, דטלנ"ת מהלשון, וסצר"ש מהשיניים. ולפנינו האות העי"ן מתחלפת באלף שהם מאותיות גרוניות. קצו. דרשה זו הובאה ברש"י בראשית שם.

ולפעמים יתפרש לשון עלבון, כמו שכתב רש"י בפסוק [בראשית כט, לב] 'כי ראה ה' בעיני בעלבוני, כמו שתרגם אונקלוס, ארי גלי קדם ה' עולבוני. ובפסוק [צפניה ג, יב] 'והשארתי בקרבך עם עני ודל', תרגם יונתן עם ענותן ומקבל עולבן. וכן בפסוק [זכריה ט, ט] 'עני ורוכב על חמור', תרגם ענותן ורכיב על חמרא.

תשערי. עינוי. דרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה פ פיסקא ה] 'וישכב אותה ויענה' [בראשית לד, ב] 'וישכב אותה' כדרכה, 'ויענה' שלא כדרכה. ובפרק יום הכיפורים [יומא עז ע"א] אמרו תשמיש דאקרי עינוי מנ"ל, דכתיב [שם לא, ג] 'אם תענה את בנותי', למנוע מהן עונת תשמיש. ובאיכה רבתי דרשו [פרשה א פיסקא כח] בפסוק [איכה א ג] 'גלתה יהודה מעוני' מעוון גילוי עריות. עוד דרשו 'מעוני' עבודה זרה, היך מה דאת אמר [שמות לב, יח] 'קול ענות אנכי שומע'. עוד דרשו 'מעוני' בעוון לחם עוני. ע"ש עוד פירושים אחרים.

תשערה. עניה. אמרו במדרש קהלת [פרשה ז פיסקא ד] חבריו של איוב שהלכו לבית אבלו שרתה עליהם רוח הקודש, שנאמר [איוב ד, א] 'ויען אליפז', ואין ויען אלא לשון נבואה, היך מה דאת אמר [שמות יט, יט] 'והאלהים יעננו בקול'. ע"ש בפסוק [קהלת ז, ב] 'טוב ללכת אל בית אבלי'.

תשעו. עניה. כתב מהר"י חגיז ז"ל, בספר קרבן מנחה, דכתיב במקרא לשון עניה אף שלא קדמה לה שאלה, כמו 'וענו הלויים' [דברים כז, יד], 'ויען איוב' הראשון [איוב ג, ב]. והטעם לפי שמי שניכרים מעשיו שממתין לתשובה, הרי הוא כשואל כמו שכתוב בתשובת הרד"ך ז"ל [בית כ] על היהודים שהיו מבקשים את החלל ולא שאלו דבר לגויים, והם הבינו ואמרו להם אם אתם מבקשים אחר פלוני הוא נהרג וכו', דלא מיקרי מסיח לפי תומו, לפי שמי שניכרים מעשיו שממתין לתשובה הרי הוא כשואל. ולכן כתיב וענו הלויים לגבי ישראל המצפים. וכן גבי איוב שהיו החברים ממתינים עד שיתחיל האבל, כמו שהוא בדין שהוא מתחיל להתאוונן, לפיכך כתיב ויען. ועל דרך זה אתה דן בכמה מקומות.

אלא על החי, ולפיכך אמרו אין פודין את הקדשים לאחר מיתה, מפני שכתוב בהם [ויקרא כז, יא יב] 'והעמיד את הבהמה לפני הכהן והעריך אותה', ולאחר מיתה לאו בת עמידה היא. ע"ש. ובפרק אלו נאמרים [סוטה] דף (ל"ז) [ל"ט] [ע"א], דרשו עמידה לשון שתיקה, כיון שנפתח ס"ת אסור לספר, שנאמר [נחמיה ח, ה] 'וכפתחו עמדו כל העם', כמו 'עמדו לא ענו עוד' [איוב לב, טז].

תשעא. עמל. כינוי לתלמוד, כמו שדרשו רז"ל בפסוק [בראשית מא, נא] 'כי נשני אלהים את כל עמלי', שכל יוסף תלמודו, כמה דאת אמר [משלי טז, כז] 'נפש עמל עמלה לו'. וכן דרשו בפסוק [איוב ה ז] 'כי אדם לעמל יולד'. בראשית רבה פרשה ע"ט [פיסקא ה].

עוד דרשוקצ"ח בפסוק 'וירא את עניינו ואת עמלנו' [דברים כז, ז] 'את עמלנו' אלו הבנים. וזה פירש הרב כמהר"ש אוזידא ז"ל הכתוב [תהלים קז, יב] 'ויכנע בעמל לבם כשלו ואין עוזר', ירצה 'ויכנע בעמל לבם' אלו הבנים וע"י כך 'כשלו ואין עוזר' זו אשה, דכתיב ביה [בראשית ב, יח] 'אעשה לו עזר כנגדו', כענין שאמר עמרם לשוא אנו עמלים, [ילקוט שמות רמז קסה].

תשעב. עמל. כינוי לחטא, היך מה דאת אמר 'ישוב עמלו בראשו' [תהלים ז, יז], 'ולא ראה עמל בישראל' [במדבר כג, כא]. זוהר פרשת משפטים דף קי"ב [ע"א] לתרץ הכתוב [קהלת א, ג] 'מה יתרון לאדם בכל עמלו' מדלא קאמר מה יתרון לאדם בכל יגיעו.

תשעג. עני. דרשו בפרק חלק [סנהדרין] דף ק' [ע"ב] 'כל ימי עני רעים' [משלי טו, טז] אלו בעלי תלמוד, [ופירש רש"י שם ד"ה בעלי] שקשה לתלמוד מרוב קושיות וסוגיות שיש בו. ורבא אמר איפכא, ימי עני רעים, אלו בעלי משנה, דאין מורין הלכה מתוך משנה. ור"ח אמר ימי עני רעים, זה שיש לו אשה רעה. רבי ינאי אמר ימי עני רעים, זה אסטניס. רבי יוחנן אמר ימי עני רעים, זה רחמני. וע"ש ובפרק ד' דקידושין [מט ע"ב] מאי עניות, עניות דתורה.

ציונים והערות

קצח. בספרי (דברים סימן שא) איתא ואת עמלנו, כמה שנאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו.

ע"א על עצומו של יום מוזהר וענוש עליו ולא על התוספת.

תשפב. עין. כינוי לאדם כשר, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [במדבר יג, כ ברש"י שם] 'היש בה עין אם אין', אם יש בה אדם כשר שיגן עליהם בזכותו. וכן דרשו בסוף תקוני זוהר תקון כ' [דף קמא ע"ב], בפסוק [דברים כא, כג] 'לא תלין נבלתו על העץ' דא תלמיד חכם, לא תלין בו נבלתו, דאיהו חובא דחב ביומא לא תלין עמיה בלילה, דמיד יתוב בתויבתא, כמו שאמרו [ברכות יט ע"א] אם ראית תלמיד חכם שחטא ביום אל תהרהר אחריו בלילה, דודאי עשה תשובה. ועוד דרשו [זוהר שם דף קמב ע"א] על העץ, אלין ישראל דאתמר בהון [ישעיה סה, כב] 'כי כימי העץ ימי עמי' חובא דעגל דעברו עם נבל ולא חכם [דברים לב, ו] לא תהא תליא ביה בישראל. עוד דרשו [זוהר שם] 'על העץ' כינוי לנשמה, לא תלין נבלתו דא יצר הרע, 'על העץ' דא נשמת חיים. ע"ש באורך.

תשפג. עקב. כתב הלכות קטנות [חלק א] סימן רכ"ג, ז"ל, טועים הם האומרים שהעקב הוא תחתית הרגל, אלא מה שאחריו הוא. דוק ותשכח. ע"כ.

תשפד. עקב. תואר לשכר המצוות שהוא בעקב, כמו שדרשו ברבא פרשת עקב [פרשה ג פייסקא א] אמרו ישראל אימתי אתה נותן לנו שכר המצוות שאנו עושים, אמר להם בעקב אני נותן לכם. לשון איחור הדבר, כענין 'אשר חרפו עקבות משיחך' [תהלים פט, נב].

תשפה. עקר. דרשו ז"ל בפסוק [דברים ז, יד] 'לא יהיה בך עקר ועקרה', 'עקר' מן התלמידין ומן התפלה. בכורות דף מ"ד [ע"ב].

תשפו. עקרה. כתב רש"י ז"ל בעירובין דף מ"ז [ע"א ד"ה עקרה] עקרה מחמת מזל, שכבר נשאת לג' בני אדם ולא ילדה להם והוחזקה עקרה. ומדברי הריב"ש סימן ט"ו, נראה דס"ל דעקרה היא שהוחזקה שלא ילדה לשני בני אדם, וס"ל דאינו מחמת מזל אלא מחמת חולי. ע"ש.

תשעו. עפר. דרשו ז"ל בפסוק [במדבר כג, י] 'מי מנה עפר יעקב' כמה עופרין בישראל ועוסקים בתורה, כענין שנאמר [שיר השירים ב, ט] 'או לעופר האילים'. פרשת בלק [ילקוט רמז תשסו]. וכן דרשו בבראשית רבה [פרשה יד פייסקא ז], בפסוק [בראשית ב, ז] 'וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה' עופר (עולים) [עולם]. ע"ש.

תשעה. עצב. דרשו ז"ל [במדבר רבה פרשה ט פייסקא ז] 'ועצביך בבית נכרי' [משלי ה, י] אין עצביך אלא בנים, כמה דאת אמר [בראשית ג, טז] 'בעצב תלדי בנים'. וזה ירמוז הפסוק [משלי יד, כג] 'בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור', שם רמז למאמרן של רז"ל [שבת לב ע"ב, ילקוט ירמיה רמז רסו] בעוון נדרים בניו של אדם מתים, שנאמר [קהלת ה, ה] 'אל תתן את פיך לחטיא את בשרך'.

עוד דרשו [במדבר רבה שם] 'ועצביך בבית נכרי' [משלי ה, י], זו יגיעת הארץ, כמה דאת אמר [בראשית ג, יז] 'בעצבון תאכלנה'. ובפסוק [משלי י, כב] 'ולא יוסיף עצב עמה', דרשו [בראשית רבה פרשה יא פייסקא א] זו אבילות, כמו שנאמר [שמואל ב יט, ג] 'נעצב המלך על בנו'.

תשעט. עצה. דרשו ז"ל 'כי גוי אובר עצות המה' [דברים לב, כח] עצה, זו תורה, כמה דאת אמר [משלי ח, יד] 'לי עצה ותושיה'. ספרי פרשת האזינו [פייסקא שכב].

תשפ. עצור ועזוב. כתב הרד"ק [מלכים א יד, י] פירוש עצור העושר, שהוא עצור בבית, ועזוב המקנה, שהוא עזוב בשדה.

תשפא. עצב. כתב הרא"ם ז"ל פרשת אמור בפסוק [ויקרא כג, לא] (בעצם היום הזה) 'כל מלאכה לא תעשו' וכו', דלשון עצם משמעותו בכל מקום בעצם היום, בהיות השמש על הארץ, כמו 'בעצם היום הזה בא נח' [בראשית ז, יג], ו'בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותכם' [שמות יב, יז]. ולפעמים לשון בעצם היום כולל היום והלילה, כמו 'בעצם היום הזה' האמור ביום הכפורים 'כל מלאכה לא תעשו בעצם היום הזה' [ויקרא כג, כח], שכולל היום והלילה. ופירושו כמו שדרשו בגמ' [יומא פא

'וישראל עושה חיל' [במדבר כד, יח], וכמו שכתב רש"י בפסוק [בראשית יב, ה] 'ואת הנפש אשר עשו בחרן'. ולפעמים הוא לשון סחיטה וכתובה, כמו 'ושם עשו דדי בתוליהן' [יחזקאל כג, ג]. וברכה פרשת נשא פרשה י"א [פיסקא ב] אמרו בפסוק [בראשית יב, ב] 'ואעשך לגוי גדול', ז"ל, ג' גדולות וד' ברכות כתובין כאן, בישרו שהם ג' אבות וד' אמהות, ופריך והלא גדולות אינן אלא ב', ומשני ואעשך גדולה היא, כמה דאת אמר [שמואל-א יב, ו] 'ה' אשר עשה את משה ואת אהרן'. ע"כ. ובזוהר [בראשית דף יג ע"ב] דרשו בפסוק [בראשית א, כו] 'נעשה אדם' על הצדקה, כמו 'שם האיש אשר עשיתי עמו היום בועז' [רות ב, ט]. ע"ש.

תשינו. עשיר. כינוי לבעל מקרא, דרשו ז"ל בפסוק [קהלת ו, ב] 'איש אשר יתן לו האלהים עושר ונכסים וכבוד'. 'עושר', זה מקרא. 'נכסים', זו משנה. 'וכבוד', זו תוספתא. 'איננו חסר לנפשו', זה גמרא. מדרש קהלת [פרשה ו פיסקא א]. ובכמה אגדות ז"ל דורשים עשיר על עשירו של עולם הקב"ה. ועיין בפרשת ואתחנן [פרשה ב פיסקא ד] 'ועשיר יענה עזות' [משלי יח, כג] עשיר 'עשירו של עולם', ענה למשה עזות 'אל תוסף דבר אלי' [דברים ג, כו]. ושם דרשו 'ועשיר יענה עזות' עשיר, אלו נביאי אומות העולם. והמפרשים פירשו בפסוק שנאמר בקהלת י' [פסוק ו] 'ועשירים בשפל ישבו'. עשירים חכמים, בשפל ישבו. ובפסוק [ישעיה נג, ט] 'ואת עשיר במותיו', פירשו כינוי לרשע.

תשצד. עת. ברבה פרשת אחרי מות אמרו בפסוק [ויקרא טז, ב] 'ואל יבא בכל עת', ז"ל, יש עת ליום, שנאמר [יחזקאל ד, יא] 'ומים במשורה תשתה' [ששית ההין מעת עד עת תשתה] ליום מעת לעת. יש עת לשנה, שנאמר [שמואל-ב יא, א] 'ויהי לתשובת השנה לעת צאת המלאכים'. יש עת לי"ב שנה, שנאמר [תהלים קה, יט] 'עד עת בוא דברו'. יש עת לשבעים שנה, שנאמר [דניאל ט, ב] 'למלאות לחרבות ירושלים ע' שנה', וכתוב [ירמיה כז, ז] 'עד בא עת ארצו'. יש עת לעולם, כמו שנאמר [תהלים ד,

תשפז. עקרב. כינוי למלכות יון. שוחר טוב סוף סימן ס"ג, בפסוק [דברים ח, טו] 'המוליכך במדבר' וכו'.

תשפח. ער. דרשו ז"ל בפסוק [מלאכי ב, יב] 'יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער ועונה', אם תלמיד חכם הוא, לא יהיה לו ער בחכמים ועונה בתלמידים. ופירש רש"י [מלאכי שם] 'ער' חריף להבין ולהורות. 'ועונה' שיוכל לענות ולהשיב לשואל. פרק הנשרפין [סנהדרין פב ע"א].

תשפט. ערב. כינוי לזקנה, כמו שדרשו בפרק הבא על יבמתו [יבמות סב ע"ב] נשא אדם אשה בילדותו, ישא אשה בזקנותו. היו לו בנים בילדותו וכו', שנאמר [קהלת יא, ו] 'בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ידך'. ופירש רש"י [יבמות שם] לערב לעת זקנתו.

תשצ. ערבון. כתב מורי הרב מרן זקני ז"ל בכלליו [הליכות אלי כללי העיין סימן תרמא], בשם רש"י בבבא מציעא דף מ"ח [ע"ב ד"ה ערבון וד"ה הנותן], דלשון ערבון נאמר על שתי פנים אחד כפשוטו, לשון משכון, כמו 'אם תתן ערבון' [בראשית לח, יז]. והשני שקונה סך מה סחורה מחבירו, ונותן קונה למוכר קצת מעות מוקדם. ע"כ.

תשצא. ערל. כינוי ליצר הרע, היך מה דאת אמר [דברים י, טז] 'ומלתם את ערלת לבבכם'. פרק ה' דסוכה דף נ"ב [ע"א].

תשצב. עשיה. יתפרש בשלושה עניינים, לשון תקון, כמו שדרשו בפרק החולץ [יבמות מח ע"א] 'ועשתה את צפורניה' [דברים כא, יב] ר"א אומר תקון. וכ"כ רש"י ז"ל בפרשת בראשית [א, ז] בפסוק 'ויעש אלהים את הרקיע', תקנו על עמדו והוא עשייתו. וכן פירש הרד"ק הכתוב [קהלת ד, יז] 'כי אינם יודעים לעשות רע' כלומר אינם יודעים לתקן את הרע אשר עשו. גם יתפרש לשון הכנה, כמו 'ובן הבקר אשר עשה' [בראשית יח, ח]. ויתפרש לשון כנוס, כמו שדרשו ז"ל לקצט בפסוק [שם לא, א] 'ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה', כמו

ציונים והערות

קצט. עיין ברש"י בראשית (לא, א) שכתב 'עשה' כנס, כמו (שמואל-א יד, מח) 'יעש חיל ויך את עמלק'. הרי שעשה מתפרש בלשון כינוס.

ובריש פרק קמא דמגילה [ג ע"א] אמרו על איזה מהן באת, א"ל 'עתה באתי' [יהושע ה, יד]. וכתבו התוס' ז"ל [ד"ה] עתה באתי, על דברי תורה, דכתיב בה [דברים לא, יט] 'ועתה כתבו לכם את השירה'. ע"כ.

תשצו. (עתה). [עתר]. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית כה, כא] 'ויעתר יצחק לה' מאי ויעתר, דקריב קרבנא, היך מה דאת אמר [שמואל-ב כא, יד] 'ויעתר אלהים לארץ'. זוהר פרשת תולדות [דף קלו ע"א].

אות הפיה

דקאמר פיהו ולא אמר כי פיו מריתי, לדרשה גם לפי זולתו. וצ"ע דברכה פרשת ויקרא פרשה (ד') [ו'] [פיסקא א], אמרו ז"ל, 'כל עמל האדם לפיהו' [קהלת ו, ז], כל מה שמסגל אדם מצוות ומעשים טובים לפיהו, לפיהו ולא לפי בנו, ולא לפי בתו. ע"כ.

תת. פלא. אמרו ז"ל בפסוק [דברים כח, נט] 'והפלא ה' את מכותך', הפלאה זו איני יודע מה הוא, כשהוא אומר [שם כה, ב] 'והפילו השופט והכהו לפניו' הוי אומר ההפלאה זו מלקות. פרק קמא דתמורה [ג ע"ב]. ובפרק תולין [שבת קלה ע"ב] אמרו, הפלאה זו תורה, כמה דאת אמר [ישעיה כט, יד] 'הנני יוסיף להפליא וכו' ואבדה חכמת חכמיו'. ע"כ.

תתא. פלגי מים. כינוי לארץ ישראל, כמו שדרשו ז"ל 'והיה כעץ שתול על פלגי מים' [תהלים א, ג] זה אברהם, ששתלו הקב"ה על פלגי מים זו ארץ ישראל. בראשית רבה פרשה ס"א [פיסקא א].

תתב. פלגשים. בפרק ב' דסנהדרין [כא ע"א] ויקח דוד עוד פלגשים ונשים' [שמואל-ב ה, ג] מאי נשים ומאי פלגשים, אמר רבי (יוחנן) [יהודה] אמר רב נשים בכתובה וקידושין, פלגשים בלא כתובה ובלא קידושין. ע"כ. ורש"י ז"ל בפרשת חיי שרה [בראשית כה, ו] כתב בפסוק 'ולבני הפלגשים', ז"ל, נשים בכתובה, פלגשים בלא כתובה. וכתב הרא"ם ז"ל, שהוא מפרש פלגשים בלא כתובה וקידושין בלא שניהם יחד, ע"ש בארוכה. ודעת הרמב"ם ז"ל פרק ד' מהלכות מלכים [הלכה ד] כפשט הסוגיא, פלגשים בלא כתובה ובלא קידושין. והריב"ש ז"ל

[ח] 'נתת שמחה בלבי מעת דגנמ ותירושם רבו'. פרשה כ"א [פיסקא ז]. ובפרק ב' דשבת [לא ע"א] דרשו 'והיה אמונת עתך' [ישעיה לג, ו] זה סדר מועד.

תשצו. עתה. דרשו ז"ל [בראשית רבה פרשה כא פיסקא ו] בפסוק [בראשית ג, כב] 'ועתה פן ישלח ידו' אין עתה אלא תשובה, כמה דאת אמר [דברים י, יב] 'ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה'. וכן דרשו בפרשת נח פרשה ל"ח [פיסקא ט] בפסוק [בראשית יא, ו] 'ועתה לא יבצר מהם'.

תשצו. פגע. בפרק תפלת השחר [ברכות כו ע"ב], יעקב תיקן תפלת ערבית, שנאמר [בראשית כח, יא] 'ויפגע במקום', ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר [ירמיה ז, טז] 'ואל תשא בעדם רינה ותפלה ואל תפגע ב'. וכתב הרא"ם ז"ל בפרשת תולדות יצחק [בראשית כה, כט] ד"ה והוא עיף, דאע"ג דאשכחן פגיעה לפגישה מדלא אפקיה בלשון פגישה המיוחד לפגישה אלא בלשון פגיעה המשותף לפגישה ולתפלה, ש"מ אף לתפלה קאמר. ע"כ. ותמהני מהרא"ם ז"ל שכתב בפרשת ויצא [בראשית כח, יא] בפסוק 'ויפגע במקום', דלמאי דרשינן ויפגע מלשון תפילה, יהיה פירוש מילת במקום, שמו של הקב"ה, שנקרא מקום. ולפי דבריו שכתב בפרשת תולדות דמדלא אפקיה בלשון פגישה ש"מ פגישה ותפלה קאמר, א"כ שפיר יתפרש במקום כפשטיה, מקום בית המקדש דקרא פגישה נמי קאמר, ועלה קאמר ויפגע במקום.

תשצו. פחד. כתב רש"י ז"ל סוף פרשת עקב, בפסוק [דברים יא, כה] 'פחדכם ומוראכם' וכו', והלא פחד הוא מורא, אלא פחדכם על הקרובים ומוראכם על הרחוקים, פחד לשון בעיתת פתאום, מורא לשון דאגה מימים רבים. ע"כ. ובפרשת בשלח [שמות טו, טז] בפסוק 'תפול עליהם אימתה ופחד' כתב, אימתה על הרחוקים, ופחד על הקרובים. ע"כ.

תשצו. פה. דרשו רז"ל באיכה רבתי [פרשה א פיסקא נג], 'צדיק הוא ה' כי פיהו מריתי' [איכה א יח], פיו ופי שלוחו. ש"מ משמעות שינוי

שם, ט' ופניתי אליכם', כך נאמר ברעה, ונתתי פני, פונה אני מכל עסקי ועוסק אני עמכם לרעה. וכתב הרא"ם ז"ל [ויקרא כ, ג], שדרשו כן משום שאין דרכו יתברך לשום פניו אלא בצדיקים, אבל ברשעים מסתיר פניו מהם, כמו שנאמר [דברים לב, כ] 'אסתירה פני מהם', הילכך על כרחך לומר דפנים לשון פנאי הם. ע"כ. ולא ידעתי מה יענה הרב ז"ל באותה שאמרו במכילתא בפרשת בשלח [דרכי ישמעאל מס' דויסע פרשה ג] בפסוק [במדבר יא, לא] 'וכאמתים על פני הארץ', יכול יהיו הדרכים הרחבים מקולקלות, ת"ל על פני הארץ, על פניו שבארץ.

תתנו. פני ה'. דרשו ז"ל בפסוק [שמואל-ב כא, א] 'ויבקש דוד את פני ה'' ששאל דוד באורים ותומים, כמה דאת אמר [במדבר כז, ב] 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד'. פרק ח' דיבמות דף ע"ח ע"ב.

תתנו. פני הארץ. אמרו ז"ל בפסוק [בראשית מא, נו] 'והרעב היה על [כל] פני הארץ', אמר רב שמואל בר נחמני אין פנים האמורים כאן אלא עשירים, בזמן שאדם עשיר יש לו פנים שמחות לראות חבירו. בראשית רבה מקץ [פרשה צא פיסקא ה].

תתח. פני האדמה. הוא הזרעים, כמו שדרשו בבראשית רבה סוף פרשה י"ג [פיסקא יז], 'והשקה את [כל] פני האדמה' [בראשית ב, ו], אמר רבי יהושע בן לוי בזמן שהמטר יורד, הוא עושה פנים לאדמה.

תתט. פנים. כינוי למלאכי השרת, כמו שדרשו בפסוק [ישעיה כה, ח] 'ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים' בעולם הזה, אף מלאכי השרת בוכים על הצדיקים למעלה כשם שבוכים בני אדם למטה, ולעתיד לבוא אין עוד בכיה, ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים, ואין פנים אלא מלאכי השרת, כמה דאת אמר [יחזקאל א, י] 'ודמות פניהם פני אדם' וכו'. אגדת בראשית [פרק לח]. וכן ראיתי בשוחר טוב במזמור כ', 'ונהפכו כל פנים לירקון' [ירמיה ל, ו] אלו מלכי השרת, כמה דאת אמר [יחזקאל א, ו] 'וארבעה פנים לאחת'. ע"כ.

תתי. פנים. יתפרש מלשון פנים וסברא בהלכה, כמו שדרשו בפרק הרואה [ברכות סג ע"ב] 'דבר ה' אל משה פנים אל פנים' [שמות לג, יא], אני

בתשובה סימן שצ"ח, הרבה להביא ראיות דפלגשים בקידושין, דלשון 'אלמנות חיות' הנאמר בפלגשי דוד [שמואל-ב כ, ג], מוכיח שבקידושין היו. גם הרא"ם בפרשת חיי שרה [שם] הכריח דפלגשים בקידושין, מדאמרינן במדרש [בראשית רבה פרשה לב פיסקא א] שאחיתופל התיר גילוי עריות במה שעשה לאבשלום שישכב עם פלגשי אביו, ואם היו בלא קידושין, מה גילוי עריות יש. ועיין בהרדב"ז [חלק ד] סימן (רכ"א) [רכ"ה], ובבעל כנסת הגדולה ז"ל בחלק אבה"ע סימן (ז"ך) [כ"ו] בהגהת הבית יוסף ז"ל [אות ב], וגם בפרק ד' מהלכות מלכים [הלכה א] בחלק האו"ח (ז"ל).

תתג. פני. במנחות פרק ג' דף כ"ז ב', תנא דבי רבי אליעזר בן יעקב, 'על פני הכפורת קדמה' [ויקרא טז, יד] זה בנה אב כל מקום שנאמר פני, אינו אלא פני מזרח. הרב מורי זקני ז"ל בכלליו [הליכות אלי כללי הפ"א סימן תרנד].

תתד. פני. דרשו ז"ל בפסוק [דברי הימים-ב ז, יד] 'ויכנעו עמי [וגו'] ויתפללו ויבקשו פני', ויתפללו, זו תפלה. [ויבקשו] פני, זו צדקה, היך מה דאת אמר [תהלים יז, טו] 'אני בצדק אחזה פניך'. מדרש קהלת [פרשה ה פיסקא א] בפסוק [קהלת ה, ו] 'כי ברוב חלומות'. ובילקוט פרשת תשא [רמז שצה] בפסוק [שמות לג, כ] 'לא תוכל לראות את פני', אמרו ביקש משה לעמוד על שלוותן של רשעים, א"ל הקב"ה לא תוכל לראות את פני, ואין הלשון הזה אלא שלוותן של רשעים, כמה דאת אמר [דברים ז, י] 'ומשלם לשונאיו אל פניו'. ובמדרש פרשת אחרי מות [פרשה כ פיסקא יא] בפסוק [במדבר ג, ד] 'ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם' פליגי אמוראי, חד אמר על פני בחייו, כמה דאת אמר [בראשית יא, כח] 'וימת הרן על פני תרח אביו'. וחד אמר על פני במותו, כמה דאת אמר [שם כג, ג] 'ויקם אברהם מעל פני מתו'.

תתה. פני. אמרו בתורת כהנים פרשת קדושים [פרשת י פיסקא ה] בפסוק [ויקרא כ, ג] 'ואני אתן את פני באיש ההוא', פנאי שלי פונה אני מכל עסקי ועוסק בו, הביאו רש"י [שם]. וכ"כ [בתורת כהנים פרשת בחוקתי פרשתא ב פיסקא ד] בפסוק [שם כז, יז] 'ונתתי פני בכם וניגפתם', כמו שנאמר בטובה [שם

תחילה, כמה דאת אמר (רות ד, ז) 'וזאת לפני בירשאל'. ע"כ.

תתיר. פסח. כתבו התוס' פרק קמא דקידושין דף ל"ז [ע"ב ד"ה ממחרת], דלשון תורה לחוד ולשון נביאים לחוד, דבלשון תורה קורא ל"ד בניסן פסח [ויקרא כג, ה], מפני שהוא יום שחיטת הפסח, ובלשון נביאים קורין ל"ו בניסן פסח מפני שהוא יום אכילת הפסח, והיינו דכתיב [יהושע ה, יא] 'ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח' שאכלו חדש ב"ו בניסן, שהקריבו בו את העומר ואח"כ אכלו מעבור הארץ. ע"ש.

תתמו. פעולות ה'. דרשו בפסוק [תהלים כח, ה] 'כי לא יבינו אל פעולות ה'', ג' שיטות, פעולות ה' אלו התקופות, אלו האגדות, זו קריאת שמע. בשוחר טוב מזמור כ"ח.

תתמו. פרי. דרשו ז"ל [שיר השירים ב, ג] 'ופריו מתוק לחכי', אין פרי אלא תורה, כמו שנאמר [משלי ח, יט] 'טוב פרי מחרוץ'. מדרש חזית שם.

תתיז. פרוע. אמרו ז"ל בפסוק [שמות לב, כה] 'כי פרוע הוא' אין פרוע אלא צרוע, כמה דאת אמר [ויקרא יג, מה] 'והצרוע אשר בו הנגע בגדיו יהיו פרומים וראשו יהיה פרוע'. רבה נשא פרשה ז' [פיסקא א]. ושם דרשו [פיסקא ה] 'ופרחם כאבק יעלה' [ישעיה ה, כד], פרחם זו צרעת, כמה דאת אמר [ויקרא יג, יב] 'ואם פרוח תפרח הצרעת'.

תתיח. פרימה וקריעה. כתב הרד"ק ז"ל [שורש פרס], דאחר שאמרו ז"ל בסוטה [ו ע"א] ואוחז בבגדיה, אם נקרעו נקרעו ואם נפרמו נפרמו. נראה כי יש הפרש בין לשון קריעה ללשון פרימה, כי הקריעה בבגד גופו שלא במקום התפר, והפרימה במקום התפר, ע"כ.

תתיט. פריץ. יתפרש מענין גלות, כמו שדרשו בשוחר טוב¹⁴ בפסוק [תהלים קמד, יד] 'אין

ואתה נסביר פנים בהלכה. ובספר [דובב] שפתי ישנים¹⁵ כתב בשם הראשונים ז"ל, פנים ואחור, פנים, כינוי ליצר הטוב, ואחור, כינוי ליצר הרע. וסימניך ויהיו לאחור ולא לפנים' [ירמיה ז, כד].

תתיא. פנים. בפרק קמא (דסוטה) [דסוכה] דף ה' א', כפורת מידת קומתה לא ניתנה. רב הונא אמר טפח, מהכא 'על פני הכפורת קדמה' [ויקרא טז, יד], ואין פנים פחות מטפח. ומסיק מדכתיב [שמות כה, כ] 'אל הכפורת יהיו פני הכרובים' גמירי אין פני כרוב פחות מטפח. ומינה גמיר רב הונא. הרב מורי זקני זצוק"ל [הליכות אלי כללי הפ"א סימן תרנד]. וכן ראיתי בפרק ב' דביצה דף כ"ב ב', עלה דאמרינן דבית הלל מתירין לאפות פת עבה בפסח, וכמה פת עבה אמר רב הונא טפח, שכן מצינו בלחם הפנים טפח. ופירש רש"י [שם] שכן מצינו בלחם הפנים, שהוא מצה ועוביו טפח, כשמו לחם הפנים יש לו פנים, ואין פנים פחותים מטפח. ומהתימה דרב הונא הכא מלחם הפנים פשיטא ליה דפנים טפח, ואמאי לא גמר לה התם מפנים דלחם הפנים.

תתיב. פנה. דרשו ז"ל בפסוק [מלכים א-ח, כח] 'ופנית אל תפלת עבדך', אמר רבוננו של עולם אם אתפלל לפניך קמצא יהא לפניך הרבה, שנאמר ופנית, ואין פנית אלא הרבה, כמה דאת אמר [ויקרא כו, ט] 'ופנית אליכם והרביתי אתכם'. אגדת בראשית [פרק ט], הובאה בספר שתי ידות.

תתיג. פנינים. רגילים רז"ל לדרוש מילה זו נוטריקון לפני ולפנים, כמו שדרשו בהוריות [יג ע"א] ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ, שנאמר [משלי ג, טו] 'יקרה היא מפנינים' מכהן גדול הנכנס לפני לפנים. וברבה ריש פרשת נשא [במדבר רבה פרשה ו פיסקא א] דרשו, 'יקרה מפנינים' בכל מקום חלק הכתוב כבוד לבכור, אבל לפי שהיה קהת טוען הארון ששם התורה, הקדימו הכתוב לגרשון שהיה בכור. היינו דכתיב יקרה היא מפנינים מבכור שיצא ראשון, ואין פנינים אלא

ציונים והערות

ר. ספר דובב שפתי ישנים לכמה"ר משה בנבנישתי די שיגוביא, ושם נדפסו גם חידושי בנו כמה"ר יוסף על התנ"ך, קחנו משם. רא. לא מצאתי לזה בשוחר טוב. ובילקוט תהילים (רמז תתפח) הדברים מפורשים.

מזיד ומשמע אונס, אונס כדאמרן, ומשמע נמי שוגג, דכתיב [שם יד, טו] 'פתי יאמין לכל דבר', ולא נכתוב קרא פתע, ומשני אי כתיב פתאום דמשמע שוגג ומשמע מזיד ומשמע אונס, הוה אמינא כי מייתי קרבן בשוגג מידי דהוי התורה כולה, אבל אונס ומזיד אימא לא, כתב רחמנא פתע, דשוגג הוא לגלויי עליה דפתאום דאונס ומזיד הוא, דאפילו הכי חייב רחמנא קרבן.

תתכא. פתאיב. אמרו ז"ל, קטני בני רשעי ישראל, יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר [תהלים קטז, ו] 'שומר פתאים ה' שכן בכרכי הים קורין לינוקא פתיא. פרק חלק [סנהדרין קי ע"ב]. וכן דרשו בבראשית רבה ריש פרשה פ"ז [פיסקא א] על פסוק [משלי ז, ז] 'אורא בפתאים'. ע"ש.

תתכב. פתח. זה פשוט בכמה מקומות דפתח הוא החלל שבו נכנסים ויוצאים, ודלת היא הסובבת לנעול ולפתוח. ועיין ברש"י פרשת וירא בפסוק [בראשית יט, ט] 'ויגשו לשבור הדלת'.

פרץ ואין יוצאת', פרץ זו גלות, כמה דאת אמר [עמוס ד, ג] 'ופרצים תצאנה אשה נגדה'. יוצאת יציאה של גלות, כמה דאת אמר [איכה א ו] 'ויצא מן בת ציון כל הדרה'.

תתכ. פתע. משמעותו סמוך, כמו שאמרו בפרק ב' דמכות דף ז' [ע"ב] 'אם בפתע' [במדבר לה, כב] פרט לקרן זוית. ופירש רש"י ז"ל [מכות שם ד"ה בפתע] שלשון פתע הוא בסמוך, כדמתרגמינן בתכף, פרט לקרן זוית, אם היה יוצא זה ממבוי זה ונכנס לזה, לפנות לימין או לשמאל וסכינו בידו, וזה בא כנגדו בקרן זוית ולא ראהו והרגו. ובריש פרק ב' דכריתות [ט ע"א] פירשו בפסוק דכתיב גבי נזיר 'וכי ימות מת עליו בפתע פתאום' [במדבר ו, ט], 'פתע', זה שוגג, וכן הוא אומר ואם בפתע בלא איבה הדפו, 'פתאום', זה אונס, וכן הוא אומר [במדבר יב, ד] 'ויאמר ה' פתאום אל משה', תניא אידך פתאום זה מזיד, וכן הוא אומר [משלי כב, ג] 'ופתיים עברו ונענשו'. והתם פריך דא"כ דפתאום משמע אונס ומזיד, נכתוב קרא פתאום, דמשמע שוגג ומשמע

אות הצדי'

וכו'. ובשוחר טוב מזמור פ"ה, דרשו 'צדק ושלום נשקו' [תהלים פה, יא] זה משה ואהרן. צדק, זה משה, כמה דאת אמר [דברים לג, כא] 'צדקת ה' עשה'. שלום, זה אהרן, כמו שנאמר [מלאכי ב, ו] 'בשלום ובמישור הלך אתי'. ובבראשית רבה פרשה מ"ג [פיסקא ו] אמרו בפסוק [בראשית יד, יח] 'ומלכי צדק מלך שלם'. צדק, זה ירושלים, שנאמר בה [ישעיה א, כא] 'צדק ילין בה'. ובשוחר טוב [מזמור יז] בפסוק [תהלים יז, טו] 'אני בצדק אחזה פניך', אמרו אמר דוד איני מאותם שמכעיסים לפניך, אלא מאותם שיגיעים לפניך בתורה, שנאמר בה [דברים טז, כ] 'צדק צדק תרדוף', לכך נאמר אני בצדק אחזה פניך.

תתכו. צדקה. דרשו רז"ל 'עושה צדקה בכל עת' [תהלים קו, ג] לומד תורה ומלמדה, כותב תורה נביאים וכתובים ומשאלין לאחרים. (פרק דייני גזרות) [כתובות נ ע"א]. עוד אמרו צדקה ענין זכות,

תתכג. צבי. פירש הרד"ק [שורש צבה] בפסוק [דניאל יא, טז] 'ארץ הצבי' שהוא מלשון חפץ בלשון תרגום [שם ה, יט] 'די הוה צבי הוה קטיל'. ולפי שארץ ישראל ארץ חפץ קראוה כן.

תתכד. צדק. אמרו בירושלמי פרק ד' דראש השנה [הלכה ח], 'שמעה ה' צדק' [תהלים יז, א] זו קריאת שמע. ובפרק קמא דברכות דף י"ד [ע"א] אמרו נמי אסור לאדם שיעשה צרכיו קודם שיתפלל, שנאמר [שם פה, יד] 'צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו'. נראה דמשמע להו צדק ענין הקריאת שמע והתפלה, הנקרא צדק.

תתכה. צדק. הוא כינוי למלאך ששמו צדק, כמו שדרשו בבראשית רבה [פרשה ח פיסקא ה] בכריאתו של אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתות וכו', צדק אומר יברא שהוא עושה צדקות

ציונים והערות

רב. ע"ע לרד"ק בספר השרשים (שורש צבא) שכתב וז"ל, ויש מפרשים וצבא גדול חפץ, מן הארמית 'די הוא צבא הוא קטל' [דניאל ה, יט], עכ"ל.

משלי [רמו תתקנט] בפסוק [שם כא, טו] 'שמחה לצדיק עשות משפט', ובפסוק [שם יב, י] 'יודע צדיק נפש בהמתו' [ילקוט בראשית רמז נז].

תתלא. צדיק. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת וירא [בראשית כא, יז] בפסוק 'וישמע אלהים את קול הנער כאשר הוא שם', במה שאמרו ז"ל [בראשית רבה פרשה נג פיסקא יד] שקטרגו מלאכי השרת על ישמעאל, ואמר להם הקב"ה עכשיו מהו, צדיק או רשע, ואמרו צדיק. כתב הרב ז"ל, דלדברי רז"ל [שם פיסקא יא] שאמרו מצחק, ע"ז ג"ע ש"ד, מה שאמרו כאן צדיק, ר"ל צדיק מאותו עוון שעתידי להמית את בניו בצמא. ע"כ.

תתלב. צדיקים. יאמר על הבינוניים. בגמ' ראש השנה דף ט"ז [ע"ב] בפסוק [תהלים סט, כט] 'ימחו מספר חיים ועם צדיקים אל יכתבו', 'ימחו מספר', זה ספרן של רשעים גמורים, 'חיים', זה ספרן של צדיקים, 'ועם צדיקים אל יכתבו', זה ספרן של בינוניים וכו'. הרי צדיקים דקאמר קרא מפרשינן ליה בינוניים. והוא חידוש. ועיין תשובת צמח צדק סימן י"א.

תתלג. צו. בפרק קמא דקידושין [כט ע"א] אמרו, תנא דבי רבי ישמעאל כל מקום שנאמר צו אינו אלא זרוז, מיד ולדורות. זרוז דכתיב [דברים ג, כח] 'וצו את יהושע וחזקה ואמצהו', מיד ולדורות מנין, דכתיב [במדבר טו, כג] 'מן היום אשר ציוה ה' והלאה לדורותיכם'. ובספרא [אמור פרשה יג] קתני התם, אמר רבי שמעון ביותר הוא מצריך הכתוב לזרוז מקום שיש בו חסרון כיס. וכתב הרא"ם ז"ל [ויקרא ו, ב] דמדקאמר רבי שמעון ביותר, ולא אמר אין צריך לזרוז אלא במקום שיש בו חסרון כיס, ש"מ שרבי שמעון אינו חולק אלא בתוספת על זירוז מיד ולדורות קמייירי, לומר שהסיבה גדולה מכל הג' סיבות שהזכיר ת"ק שצריך הכתוב לזרוז בעבורה היא חסרון כיס. וכתב עוד שם דחסרון כיס לאו דוקא אלא הכי נמי מידי דטירחא וצער ודכוותיהו, אלא דנקט חסרון כיס מפני שצער גדול מכל מיני צער הבאים לאדם. ע"ש בארוכה.

כמו שדרשו פרק קמא דסנהדרין דף ו' [ע"א] 'ויהי דוד עושה משפט וצדקה' [שמואל-ב ח, טו] צדקה שהיה מוציא גזילה מתחת ידו. וכן דרשו ז"ל [מדרש תהלים מזמור פב] בפסוק [תהלים פב, ג] 'עני ורש הצדיקו' תרחמו לא נאמר אלא הצדיקו, הצדיקו עליו את הדין, לא בשביל שהוא עני תטלו משל עשיר ותתנו לו. למה, 'לה' הארץ ומלוואה' [שם כד, א] שלי העולם ואני אמרתי להעשירו, ואתם נוטלים את שלו. ע"כ. וזה ירמוז כפל הכתוב [דברים טז, כ] 'צדק צדק תרדוף', ירצה אף למי שהוא עני ומקבל צדקה, צדק תרדוף על דרך עני ורש הצדיקו.

תתכז. צדיק. כינוי למחלקי צדקה, כמו שדרשו ז"ל [ילקוט קהלת רמז תתקעו] בפסוק 'כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא' [קהלת ז, כ], רבי יהודה ברבי שמעון אומר וכי יש צדיק חוטא, אלא אלו מחלקי צדקה לעניים, שנותנים שלא כהוגן להגון, וכהוגן למי שאינו הגון. ולפי"ז יש לתרץ מה שהקשו התוס' בשבת [נה ע"ב ד"ה ארבעה] גבי ד' מתו בעטיו של נחש, והקשו ז"ל שהרי כתיב אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ודחקו את עצמן לומר דההוא ברוב בני אדם קאמר. וק"ל.

תתכח. צדיק. כתב רש"י בפסוק [דברים לב, ד] 'צדיק וישר הוא', צדיק מפני הבריות שהכל מצדיקים עליו את הדין. וכן דרשו במכילתא [דרבי ישמעאל משפטים - מס' דכספא פרשה כ] 'ויסלף דברי צדיקים' [שמות כג, ח] דברים המצודקים, שנאמר בהם [תהלים יט, ח] 'משפטי ה' [אמת] צדקו [יחידו]'. וכ"כ רש"י בפרשת ואתחנן [דברים ד, ח] בפסוק 'חוקים ומשפטים צדיקים' הגונים ומקובלים.

תתכט. צדיק. מצאתי כתוב בשם הרב בעל ר"ח ז"ל, שלא יתואר לאדם שם צדיק רק למי שאינו נהנה מן הבריות.

תתל. צדיק. בכמה אגדות רז"ל דורשים צדיק על צדיקו של עולם. בשוחר טוב"ג בפסוק [תהלים לא, יט] 'הדוברות על צדיק עתק'. ובילקוט

ציונים והערות

רג. לא מצאתי לזה בשוחר טוב. ובילקוט תהלים (רמז תשטו) הדברים מפורשים.

ישראל ציון, והיכן מצינו כאן 'ולאמר לציון עמי אתה' [ישעיה נא, טז]. ע"כ.

תתלח. צידה. כינוי לתורה. בילקוט יהושע [רמז ז] 'הכינו לכם צידה' [יהושע א, יא] וכי צידה היו צריכים, והלא אוכלי המן היו, אלא כך אמר להם עסקו בתורה ובתשובה כדי שתכנסו לארץ ישראל.

תתלמ. צמא. הוא כינוי למזיד, שהוא עושה מדעת ובתאוה. רוח הוא כינוי לשוגג, שהוא כאדם שיכור שהוא עושה שלא מדעת, כמו שכתב רש"י ז"ל בפסוק [דברים כט, יח] 'למען ספות הרוה את הצמאה'. ובמדבר רבה פרשה ג' [פרשה ו] אמרו בפסוק [תהלים סח, ז] 'אך סוררים שכנו צחיתה', אין צמא אלא צמא לתורה, כמה דאת אמר [עמוס ח, יא] 'לא רעב ללחם ולא צמא למים כי אם לשמוע את דברי ה''. ובשוחר טוב סוף מזמור ס"ג, אמרו צמא כינוי על גלות אדום. ע"ש.

תתמ. צמת. דרשו רז"ל בפסוק [תהלים עג, כז] 'הצמתה כל זונה ממך' זו צרעת, כמה דאת אמר [ויקרא כה, כג] 'לצמיתות', ומתרגמינן לחלוטין. ותני אין בין מצורע מוסגר למוחלט וכו'. שוחר טוב סוף מזמור ע"ח.

תתמא. צנוע. בפרק קמא דנדה, כל המקיים דברי חכמים נקרא צנוע. דף י"ב א'. וזה ירמוז הכתוב [מיכה ו, ח] 'והצנע לכת עם אלהיך' עם מידת קונן, שחולק כבוד לחכמים ומסכים לדבריהם, כמו שאמרו בירושלמי [פרק א דכתובות הלכה ב] בפסוק [תהלים נו, ג] 'אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי'.

וברבה פרשת נשא פרשה ז"ר אמרו אין צו אלא ע"ז, וכן הוא אומר [שמות לב, ח] 'סרו מהר מן הדרך אשר צויתים'. אין צו אלא דין, וכן הוא אומר [בראשית יח, ט] 'כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וכו"ר'. והראשונים ז"ל רגילין לדרוש לשון ציווי מענין צוותא, מלשון חכמים 'כי זה כל האדם' [קהלת יב, יג] כל העולם לא נברא אלא לצוות לזה.

תתלד. צואר. תואר למקדש, כמו שדרשו רז"ל [בראשית רבה פרשה צג פיסקא יב] בפסוק [בראשית מה, יד] 'ויפול על צוארי בנימין אחיו', בכה על מקדש ראשון וכו', שנאמר בו [שיר השירים ז, ה] 'צוארך כמגדל השן'.

תתלה. צחוק. אמרו בבראשית רבה פרשת וירא [פרשה נג פיסקא יא] בפסוק [בראשית כא, טז] 'ותרא שרה את בן הגר המצרית מצחק', מצחק לשון ע"ז, כמו שנאמר [שמות לב, ו] 'ויקומו לצחק'. מצחק גילוי עריות, כמו שנאמר [בראשית לט, יז] 'בא אלי העבד העברי [וגו'] לצחק ב'. מצחק זה שפיכות דמים כמו שנאמר [שמואל-ב ב, יד] 'יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו'.

תתלו. צל. כינוי למלאך. בילקוט שופטים"י בפסוק [שם יג, ג] 'וירא מלאך ה' אל האשה', ז"ל, אין צל אלא מלאך, היך מה דאת אמר [בראשית יט, ח] 'כי על כן באו בצל קורת'.

תתלוז. ציון. כינוי לישראל, בפסיקתא [דרב כהנא] בפרשת בשלח [פיסקא יט] אמר רב הונא חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום שנקראו

ציונים והערות

רד. לא מצאתי לזה במדרש נשא. ובגמ' סנהדרין (נו ע"ב) גרסינן, ויצו זו עבודה זרה, מאי משמע רב חסדא ורב יצחק בר אבדימי, חד אמר סרו מהר מן הדרך אשר צויתם עשו להם וגו', וחד אמר 'עשוק אפרים רצון משפט כי הואיל הלך אחרי צו'. הרי מצינו צו לשון עבודה זרה.

רה. מקור לדברי חז"ל אלו מצאתי בגמ' סנהדרין (נו ע"ב) דאיתא התם, 'אמר רבי יוחנן דאמר קרא ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל, ויצו אלו הדינין, וכן הוא אומר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו'. הרי שצו לשון דין. רו. הך קרא דמיית רבינו, צוארך כמגדל השן, ליתא בדברי המדרש. אך ראיתי למהרש"א (חידושי אגדה מגילה טז ע"ב) שכתב וז"ל 'כמו כמגדל דוד צוארך, וצוארך כמגדל השן, כמו שהצואר בגובה של אדם והודו, כן המקדש בגובה ארץ ישראל והודו של ישראל', עכ"ל. הרי שצוארך נדרש על בית המקדש.

רז. לא מצאתי לדברי חז"ל אלו בילקוט שופטים. ובמדרש במדבר רבה (פרשה י פיסקא ה) איתא 'וירא מלאך ה' אל האשה, מכאן אתה למד שאשתו של מנוח צדקת היתה שזכתה לדבר עמה מלאך ולשום שלום בינה לבין בעלה, ולהודיעה שהיא עקרה והיא מונעת ההריון ולא בעלה, לכך דבר עמה, ולפי שראתה במלאך נקראת שמה צלפוני, שהיא פונה במלאך, ואין צלל אלא מלאך, כמה דתימא כי על כן באו בצל קורת'. ע"כ. הרי שצל כינוי למלאך.

רח. לא מצאתי כן בשוחר טוב, והוא בילקוט תהלים (רמז תת).

'שמעה תפלתי ה' ושועתי' [תהלים לט, יג], 'אליך ה' שועתי וכו' [שם פח, יד]. צעקה שצוּעַק ואינו אומר כלום, הילכך גדולה צעקה מכולן, שצעקה בלב 'צעק לבס אל ה' [איכה ב יח]. צעקה וזעקה, דבר אחד הוא. וזו קרובה להקב"ה יותר מתפלה ואנחה, שנאמר [שמות כב, כב] 'כי אם צעוק יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו'. ע"כ.

תתמו. צרעת. כינוי לעבודה זרה. מה מצורע מטמא בביאה, אף עבודה זרה מטמאה בביאה. עיין באורך פרשת נשא פרשה ז' [פיסקא י].

תתמו. צור. כינוי לאברהם, כמו שדרשו ז"ל ר"ט בפסוק [תהלים מה, יג] 'ובת צור במנחה פניך יחלו עשירי עם' זה אברהם אבינו שביקשו לו עשירי עם במנחה, כמו שנאמר [ישעיה נא, א] 'הביטו אל צור חוצבתם'.

תתמה. צרה. בכמה מקומות נשתמשו הדרשנים ז"ל מלשון זה, כמו 'וכעסטה צרתה' [שמואל-א א, ו]. וכן הרד"ק בפסוק [שם ב, לב] 'והבטת צר מעון'. וכן פירש הרב מורי זקני בפסוק [תהלים כב, יב] 'כי צרה קרובה כי אין עזור', שאמרו ז"ל [אסתר רבה פרשה ד פיסקא ו] שהיה המן חושב לתת לו לאחשורוש את בתו, ולזה אמר צרה קרובה, מלשון פוטרות צרותיהן.

תתמב. צפון. דרשו רז"ל בפסוק [דברים ב, ג] 'פנו לכם צפונה' אם ראיתם שעשו מזדווג לכם ברחו לתורה. ואין צפונה אלא תורה, כמה דאת אמר [משלי ב, ז] 'יצפון לישרים תושיה'. דברים רבה סוף פרשה א' [פיסקא יט].

ואפשר זה אשר תרמוז המקרא [ירמיה א, יד] 'מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ', כלומר מעוון עוזבם את תורת המכונה בשם צפון תפתח הרעה. ואף שאנוסים היו בקבלתה, מ"מ ארץ ישראל על תנאי היה 'בעבור ישמרו חוקיו' [תהלים קה, מה], כמ"ש הרשב"א על כל יושבי הארץ דייקא.

תתמו. צפון. כינוי לבית המקדש, כמו שדרשו בשוחר טוב [מזמור פג] 'ויתיעצו על צפונך' [תהלים פג, ד], נוטלים עצה על מזבח שלך לעקרו, היך מה דאת אמר [ויקרא א, יא] 'על ירך המזבח צפונה'.

תתמד. צפור. סתם האמור במקרא הוא צפור טהור. [חולין] פרק שלוח הקן דף (ק"ן) [קל"ט] [ע"ב].

תתמה. צעקה ושועה. אמרו בזוהר שמות דף י"ט [ע"ב], צעקה ושועה במאי אתפרשן, אמר רבי יצחק אין לך שועה אלא בתפלה, שנאמר

אות הקוף

ד"ת הרי היא מקובלת עליהם. ולפי תירוץ השני משמע להו לשון קבלה דהיינו על שעת קבלה בלבד. ולפי תירוץ השני יש לפרש מקרא שכתוב במגילה [אסתר ט, כז] 'קיימו וקיבלו היהודים', דהיינו דמאהבת הנס קיימו מה שקיבלו כבר, כלומר שהיו עד אותו הזמן מתברכים בלבבם לאמר כי על הקבלה בלבד מתקיימין שמים וארץ אף בלא קיום, ואז מאהבת הנס קיימו להיות כשרים בקיום.

תתנ. קבוצ. בלשון תורה מקרי אפילו שנים. כדאמרין בבא מציעא פרק הפועלים דף פ"ט ע"ב, ז"ל, ותרתי דקבעא ספיתא מנא לן, אמר

תתמט. קבלה. בכל מקום הוא קיבול הקיום, כמו 'וקבל היהודים את אשר החלו לעשות' וכו' [אסתר ט, כג]. ולפעמים לשון קיבול יאמר על הקבלה בלבד, וכמו שכתבו התוס' ז"ל ריש פרק קמא דעבודה זרה [ג ע"א ד"ה נוגעים] עלה דאמרינן שמים וארץ נוגעים בעדותן, ז"ל, וא"ת והרי ראייה גדולה שקיימו שהרי שמים וארץ קיימים, וי"ל דאין חוששים בזה הראייה, דהקב"ה מקיימן, ואין אב מעיד על בנו, ועוד י"ל שהן קיימין ממה שקיבלו, כדאמר אם ישראל מקבלין. ע"כ. ש"מ לתירוץ הראשון דלשון קבלה ר"ל קיום, לפי שהם מקיימין

ציונים והערות

רט. בילקוט שמעוני (לך לך רמז עד) איתא, ובת צור במנחה פניך יחלו עשירי עם, בת צור, זה אברהם בן שהצר למלכים בן שהצרו מלכים לו. ובילקוט שמעוני (בלק רמז תשסו) איתא לכך קרא לאברהם צור, שנאמר הביטו אל צור חוצבתם.

הפסיק הענין. ואפסיקא הלכתא התם כרבי יוסי דקהל גרים לא אקרי קהל.

תתנג. קדם. הוא כינוי לישראל, כמו שדרשו בילקוטריא בפסוק [דברים לג, כז] 'מעונה אלהי קדם' אלו ישראל. ופירשו שהוא אלהי ישראל שנקראין קדם, שמחשבתן קדמו לעולם. וכן הוא בשמות רבה פרשת תצוה פרשה ל"ח [פיסקא ד].

גם קדם הוא כינוי לעולם הזה, כמו שדרשו בשוחר טוב [מזמור קלט] 'אחור וקדם צרתני' [תהלים קלט, ה], זכה אדם נוחל עולם הזה והעולם הבא, קדם זה העולם הזה, שבא לו לאדם בראשונה, אחור זה עולם הבא.

תתנדר. קדש. פעמים יאמר על קדשי מזבח, ופעמים יאמר בקדשי הגבול. וכמו שכתב הרא"ם ז"ל פרשת אמור ד"ה כי יאכל קדש [ויקרא כב, יד]. ע"ש.

תתנה. קדוש. אמרו בתורת כהנים [קדושים פרשתא א פיסקא א] 'קדושים תהיו' [ויקרא יט, ב] הוו פרושים. ורש"י ז"ל פירש הוו פרושים מן העריות. והרמב"ן השיג עליו על פירוש זה, ופירש קדושים הוו פרושים, על דרך קדש עצמך במותר לך. וברכה פרשת קרח [פרשה יח פיסקא ו] דרשו בפסוק [במדבר טו, ג] 'כי כל העדה כולם קדושים', כולם שמעו דברים מפי הגבורה בסיני. ובפסוק [שם שם, ה] 'ואת הקדוש והקריב אליו', פירש רש"י ז"ל ויודע ה' את אשר לו לעבודת לוויה ואת הקדוש לכהונה. ופירש הרא"ם ז"ל שמילת לו נאמר על הלויים, כאמרו [במדבר ג, יב] 'והיו לי הלויים', ואת הקדוש לכהונה, שמילת קדוש נאמרה על הכהנים, כאמרו [דברי הימים א כג, יג] 'ויבדל אהרן להקדישו קודש קדשים'.

תתנו. קדוש. אמרו ז"ל בסנהדרין דף צ"ב [ע"א], 'והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו' [ישעיה ד, ג] מה קדוש לעולם קיים אף הצדיקים. ובפרק קמא דתעניות [יא ע"א] אמרו, רבי אלעזר אומר כל היושב בתענית נקרא קדוש, שנאמר [במדבר ו, ה] 'קדוש יהיה גדל פרע', ומה נזיר

רב מתנא דאמר קרא [מיכה ד, יב] 'כי קבצם כעמיר גרנה'. ופירש רש"י ז"ל [בב"מ שם] אין גורן בלא קבוץ, ואין קבוץ פחות משתים. ע"כ. וכתב רד"ק [יואל ב, ו] כי הפרש יש בין לשון קבוץ ללשון אסיפה, כי לשון קבוץ לא יתכן אלא אסיפת דברים המפורים שיקבצם למקום אחד, אך לשון אסיפה יתכן אף על כל דבר בלתי מפור, כמו 'ויאסוף רגליו [וגו'] ויאסף אל עמיו' [בראשית מט, לג]. ומזה השיג על המפרש 'קבצו פארור' [יואל שם] שפירש קבצו פאר שלא נשאר להם. עיין בשורש פאר. ובספר צרור המור [פרשת ויחי מט, א] כתב משם רז"ל ז"ל ההבדל שיש בין אסיפה לקבוץ, אסיפה לנדחים, וקבוץ לנפוצים. כמה דאת אמר [ישעיה יא, יב] 'ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ'. ע"כ"י.

תתנא. קהל. כתב רש"י ז"ל ביומא דף נ' ע"א ד"ה דלא מייתי כהנים פר בהוראה, דקי"ל שבט אחד אקרי קהל, כהנים ודאי לא אקרו קהל, אלא אותם שנטלו נחלה בארץ ישראל. ע"כ. והוא תלמוד ערוך בשלהי פרק קמא דהוריות [ו ע"ב], אמר רב אחא ברבי יעקב שבטו של לוי לא אקרי קהל, דכתיב [בראשית מח, ד] 'הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריתך אחוזת עולם' כל שיש לו אחוזה אקרי קהל. וכהנים ולויים אין להם אחוזה. והתם דף ה' ב', שבט אחד אקרי קהל מנ"ל [וכו'], אמר רב אחא בר יעקב דכתיב ויאמר אלי הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים, מאן איתיליד ליה ההיא שעתא בנימין, ש"מ הכי קאמר רחמנא מתיליד לך השתא קהל אחרינא.

תתנב. קהל. בפרק עשרה יוחסין [קידושין] דף ע"ב [ע"ב], תנו רבנן גר נושא ממזרת דברי רבי יוסי, רבי יהודה אומר גר לא ישא ממזרת. ואמרינן התם [עג ע"א] טעמא דרבי יוסי דכתיב [דברים כג, ג] 'לא יבא ממזר בקהל ה'', קהל גרים לא אקרי קהל. ורבי יהודה פליג ואמר דאקרי קהל, דכתיב [במדבר טו, טו] 'הקהל חוקה אחת לכם ולגר הגר' (אתכם), דגר אקהל קאי נמי. ורבי יוסי אמר חוקה אחת

ציונים והערות

רי. עיין עוד בדברי רבינו לעיל מערכת אות א' (סימן קלד).
ריא. לא מצאתי בילקוט לדרשת חז"ל זאת. אולם הדברים מפורשים במדרש רבה כפי שציין רבינו בסוף דבריו.

כלפי מה שאמרו ז"ל 'הבה נתחכמה לו' [שם שם, י] לבטל מהם את המילה. ואדרבה, כי 'כאשר יענו אותו כן ירבה וכן (יפרוש) [יפרוץ]', על דרך מה שאמרו בפרק קמא דמעילה [יו ע"א] על הקיסר שגזר שלא ימולו בני ישראל את בניהם, אמרו לו מי שיש לו אויב יכחיש או יבריא, א"כ ימולו את בניהם לח' כדי שיכחישו וכו'. ולזה אמר ויקוצו מפני בני ישראל על הקוץ של הערלה, שגזרו שיהא קוץ הערלה בישראל דאדרבה בעיניהם [כריתת] הערלה מבריאם ביותר.

תתננו. קח. אמרו ז"ל בפרשת בראשית [ב, טו] פסוק 'ויקח את האדם ויניחהו בגן עדן', רבי יהודה אמר עילה אותו, היך מה דאת אמר [ישעיה יד, ב] 'ולקחום (עמי רבים) (עמיס) והביאום אל מקומם'. רבי נחמיה אמר 'ויקח' פיתה אותו, היך מה דאת אמר [הושע יד, ג] 'קחו עמכם דברים ושבו אל ה'. בבראשית רבה פרשה י"ו [פיסקא ה]. ובפסוק [במדבר טו, א] 'ויקח קרח', פירש רש"י ז"ל לקח עצמו להיות נחלק מתוך העדה, וזהו שתרגם אנקלוס ואתפליג. ועיין בזה ברא"ם ז"ל באורח. ובבראשית רבה פרשת בראשית [פרשה כה פיסקא א] בפסוק [ה, כד] 'ואיננו כי לקח אותו אלהים', אמרו, שאלו האפקוריסין לרבי אבהו אין אנו מוצאין מיתה לחנוך, נאמר כאן לקיחה, ונאמר להלן לקיחה 'כי היום ה' לוקח את אדוניך מעל ראשך' [מלכים-ב ב, ג]. אמר להם אם ללקיחה אתם דנים, נאמר כאן לקיחה ונאמר להלן [יחזקאל כד, טז] 'הנני לוקח [ממך] את מחמד עיניך'. וכ"כ רש"י בפסוק [בראשית ה, כד] 'כי לקח אותו אלהים' לפני זמנו, כמו הנני לוקח ממך את מחמד עיניך ר"י.

תתנסו. קטן. דרשו רז"ל בפסוק [בראשית ט, כד] 'וידע [נח] את אשר עשה לו בנו הקטן' בנו הפסול, היך מה דאת אמר [מלכים-א ח, טד] 'כי מזבח הנחשת אשר לפני ה' קטון מהכיל'. בראשית רבה פרשה ל"ו [פיסקא ז]. ובבא מציעא (פ"ז) [פ"ה] [ע"ב]

שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא קדוש, המצער עצמו מכל דבר על אחת כמה וכמה. ובפרק ב' דיבמות דף כ' [ע"א], אמר אב"י כל המקיים דברי חכמים נקרא קדוש. ובשוחר טוב ר"ב אמרו המלאכים נקראו קדושים, היך מה דאת אמר [תהלים טז, ג] 'לקדושים אשר בארץ המה' כלומר מדקאמר לקדושים אשר בארץ המה, מכלל דאיכא קדושים ברקיעא, והם מלאכי השרת שנקראו קדושים.

תתננו. קול ה'. כתב רש"י ז"ל בפרשת ראה [דברים יג, ה] בפסוק 'ואת מצותיו תשמורו ובקולו תשמעו', 'ואת מצותיו תשמורו' תורת משה, 'ובקולו תשמעו' בקול הנביאים. וצ"ל דהיינו מייטורא דקרא, דהא במכילתא [דרבי ישמעאל בשלח - מס' דויסע פרשה א] דרשו בפסוק [שמות טו, כו] 'אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך' אלו עשרת הדברות שניתנו מפה לפה בעשרה קולות. וביומא דף ס"ט [ע"ב] דרשו בפסוק [נחמיה ט, ד] (ויקראו) [ויזעקו] אל ה' אלהים בקול גדול' מאי היא בשם המפורש. ובילקוט ירמיה (סימן י"י) [רמו רפז] אמרו בפסוק [ירמיה שם, נא] 'לקול תתו המון מים' אין קול אלא גשמים, כמה דאת אמר [תהלים מב, ח] 'תהום אל תהום קורא לקול צינוריה'. ובבראשית רבה פרשת תולדות יצחק [פרשה סה פיסקא כ] אמרו 'הקול קול יעקב' [בראשית כז, כב] בפלגש בגבעה, שנאמר [שופטים כא, יח] 'ארור נותן אשה לבנימין'. ופירש הרב בעל מתנות כהונה ז"ל [שם במדרש] דדרשו הקול לשון קללה, כדאמרינן בירושלמי דתעניות [פרק א הלכה א] דאצלי ומיקל, פירוש מקלל.

תתננה. קוץ. אמרו בילקוט ירמיה סימן ל"ג ר"י הערלה נקראת קוץ, כמה דאת אמר [ירמיה ד, ג] 'ואל תזרעו אל קוצים', וכתיב [שם שם, ד] 'המולו לה' והסירו ערלות לבבכם'. ע"ש.

ועל דרך זה ירמוז הכתוב [שמות א, יב] 'וכאשר יענו אותו כן ירבה וכו' ויקוצו מפני בני ישראל',

ציונים והערות

ריב. לא מצאתי לזה בשוחר טוב. ובילקוט משלי (רמוז תקמ"ד) איתא 'דומים למלאכים שנקראו קדושים, שנאמר לקדושים אשר בארץ המה'.

ריג. לא מצאתי בילקוט מה שציין רבינו שהערלה נקראת קוץ. ובילקוט שמעוני (ירמיהו רמוז רפה) איתא, 'לכולם נתתי קרטקי שמשכו להם ערלה, אתם לא תעשו כמעשיהם, אלא המולו והסירו ערלת לבבכם וערלת בשרכם, ומה שכן אני נותן לכם, ונתתי לכם לב בשר ואת רוחי אתן בקרבכם'.

ריד. עיין עוד לעיל בדברי רבינו מערכת אות ל' (סימן תקפ).

שהוא כינוי למקטרג העולה ומשטין, ז"ל, קץ כל בשר בא לפני הגיע קטיגוריא שלהם לפני.

תתסו. קין. כתב הרא"ם דלשון מקץ לעולם לשון סוף הוא. ומאי דאיתא בספרי [דברים פיסקא קיא] על פסוק [שם טו, א] 'מקץ שבע שנים' יכול מתחילת השנה, הרי אתה דן, נאמר כאן קץ, ונאמר להלן [דברים לא, יז] קץ, מה קץ האמור להלן בסופה, אף קץ האמור כאן בסופה. הכוונה שנסתפק אם סוף השבע הוא סוף כל הז', ותהיה שמיטת כספים בסוף השנה הז', או סוף השביעית הוא השנה השביעי, ותהיה שמיטת כספים מתחילת השנה הז'. והכי דייק הספרי דלא קאמר בפשיטות מה קץ האמור להלן סוף, אף קץ האמור כאן סוף, אם באמת הספק היה בפירוש מילת מקץ אם פרושה מתחילה או מסוף. עיין בפרשת מקץ [בראשית מא, א].

תתסז. קצה. דרשו רז"ל ילקוט בהעלותך רמז תשלכ] בפסוק [שם יא, א] 'ותאכל בקצה המחנה', שאכלה האש בקצינין שבהם, כמה דאת אמר [שופטים יא, יא] 'וישמו [העם] אותו [העם] [עליהם לראש] [ו]לקציין'.

תתסח. קציר. כינוי לזקנה, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [משלי כ, ד] 'מחורף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין', זה שלא למד תורה בנערותו בימי חורפו, ומבקש ללמוד בזקנותו ואינו יכול. ופירושו המפרשים ז"ל דדריש קציר לשון חולי וחולשה, כדאמרין כמאן מצלינן אקצירי ואמריעי, [ראש השנה טז ע"א]. כד קציר ורמי אערסא, [בבא בתרא קנד ע"א]. וזה אמרו ושאל בקציר לעת הזקנה, דכבר חלה ותש כחו. דברים רבה סוף פרשת נצבים [פרשה ח פיסקא ו].

תתסט. קרב. בפרק שני דשבועות דף י"ח ע"ב, אזהרה למשמש עם הטהורה ואמרה לו נטמאתי דלא נפרוש מיד, מנלן, אמר רב פפא אמר קרא [ויקרא יח, יט] 'ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב', לא תקרב נמי לא תיפרוש הוא, דכתיב [ישעיה סה, ה] 'האומרים קרב אליך אל תגש בי כי קדשתיך'.

אמרו 'קטן וגדול שם הוא' [איוב ג, יט], כל המקטין עצמו [על דברי תורה] בעולם הזה נעשה גדול לעולם הבא. ובפרק (ד') [קמא] דסנהדרין [ח ע"א] דרשו 'קטן כגדול תשמעון' [דברים א, יז] דין פרוטה כדין של מאה מנה. דרשו לשון קטן וגדול - מלשון מעט והרבה.

תתסא. קלון. דרשו רז"ל בפסוק [משלי ג, לה] 'וכסילים מרים קלון' אין קלון אלא שריפה, כמה דאת אמר [ירמיה כט, כב] 'אשר קלם מלך בבל באש'. במדרש רבה פרשת נשא פרשה י"א [פיסקא א]. ובתקונים אחרונים תיקון ז' [דף קמו ע"ב] ואינן דעברין על פקודי לא תעשה עליהם נאמר [שמואל-א ב, ל] 'ובווי יקלו'.

תתסב. קם. בכמה מקומות דרשו ז"ל לשון קימה אצל מקום - לשון תקומה, כמו שדרשו ריטו בפסוק [בראשית כג, יז] 'ויקם שדה עפרון' תקומה היתה לו, שיצא מיד הדיוט ליד מלך. וכיוצא בזה דרשו ריטו בפסוק [תהלים א, ה] 'על כן לא יקומו רשעים במשפט' לא יהיה להם תקומה כשיעמדו למשפט. וכן נאמר לשון קימה אצל מקום - בלשון קנין, כמו 'וקם הבית אשר בעיר אשר לו חומה לצמיחת לקונה אותו' [ויקרא כה, ל] כלומר שיצא מכחו של מוכר ועמד בכחו של קונה, כמ"ש הרא"ם ז"ל.

תתסג. קנאה. בפרק קמא דסוטה [ג ע"א] 'וקנא את אשתו' [במדבר ה, יד], אמר רב נחמן בר יצחק אין לשון קינוי אלא לשון התראה, וכן הוא אומר [יואל ב, יח] 'ויקנא ה' לארצו ויחמול על עמו'.

תתסד. קנין. כינוי לבית המקדש, כמו שדרשו ז"ל 'הר זה קנתה ימינו' [תהלים עח, נד]. כינוי לישראל, כמו שנאמר [דברים לב, ו] 'הלא [הוא] אביך קנך'. כינוי לתורה, כמו שנאמר [משלי ת, כב] 'ה' קנני ראשית דרכו'. ילקוט פרשת האזינו [רמז תקמב].

תתסה. קין. דרשו רז"ל [בראשית רבה פרשה לא פיסקא ה] לשון קציצה. בפסוק [בראשית ו, יג] 'קץ כל בשר בא לפני', הגיע זמנן ליקצץ. גם אמרו

ציונים והערות

רטו. עיין ברש"י בראשית שם.

רטז. עיין ברד"ק תהילים שם.

במושלים סברא זו, שכתבו בפרק כל הבשר [חולין] דף קט"ו ע"ב ד"ה מה לחמץ (שכן ענוש), וכתר גופיה לא שייך למילף, דאין עונשין מן הדין. ואחר החיפוש מצאתי להרב בעל שירי כנסת הגדולה בכללי הק"ו [אות ד] השיג על ספר צפחת המים והרא"ם בזה"ל. ושוב ראיתי בשמע שלמה פרשת אמור השיגו הוא ז"ל מכל הני דוכתי. ומשנה לא זזה ממקומה.

תתעב. קרב. דרשו ז"ל רי"ח בפסוק [שמות ג, ה] 'אל תקרב הלום' אין קריבה אלא כהונה, כמה דאת אמר [במדבר א, נא] 'וזהור הקרב', ואין הלום אלא מלכות, כמה דאת אמר [שמואל ב ז, יח] 'כי הביאותני עד הלום'.

תתעג. קריבה. הכתוב אצל אשה, כתב הרמב"ן בספר המצוות [מצות לא תעשה] סימן שנ"ג, דיאמר על הביאה, כענין 'ואקרב אליה ולא מצאתי לה בתולים' [דברים כב, יד], וכמו שנאמר [ישעיה ח, ג] 'ואקרב אל הנביאה ותהר' וגו', וכן 'אל תגשו אל אשה' [שמות יט, טו] לא מנעם אלא מהביאה, מפני הפולטת שכבת זרע בשלישי. וע"ש באורך למאי נפקא מינא.

תתעד. קריאה. כתב רש"י ריש פרשת ויקרא נא, א] שהוא לשון חיבה, לשון שמלאכי השרת משתמשין בו, שנאמר [ישעיה ו, ג] 'ויקרא זה אל זה', אבל לנביאי אומות העולם נגלה אליהם בלשון עראי, שנאמר [במדבר כג, ד] 'ויקרא אלהים (את) [אל] בלעם'. ולפעמים יתפרש קריאה לשון תפלה, כמו שכתב הרא"ם [שם יג, טז] בפסוק 'ויקרא משה (ליהושע) [להושע] בן נון יהושע' נתפלל עליו יהוה וישעך מעצת מרגלים, ז"ל, ויהיה לפי"ז פירוש ויקרא לשון תפלה. וכן אמרו בדברים רבה פרשת ואתחנן [פרשה ב פיסקא יב] ז"ל, שערי תפלה לא ננעלו, שנאמר [דברים ד, ז] 'כה' אלהינו בכל קראנו אליו', ואין קריאה אלא תפלה, כענין שנאמר [ישעיה סה, כד] 'והיה טרם יקראו ואני אענה'. ולפעמים יתפרש לשון אסיפה, כמו שכתב רש"י בפסוק [דברים

וכן בירושלמי פרק ב' דהוריות [הלכה ה] קורא אני עליו לא תקרב אל תפרוש קריבה פרישות, כהדא דכתיב האומרים קרב. הביאו מרן זקני הרב ז"ל בכלליו [הליכות אלי כללי הקו"ף סימן תרעו]. ויתכן על דרך זה לפרש טעם המקראות 'ויקרבו ימי ישראל למות' [בראשית מז, כט], 'הן קרבו ימין למות' [דברים לא, יד] שהוא מלשון פרישות, דפרשי יומי מינה למות.

תתע. קרב. אמרו ז"ל כל מקום שנאמר בו קריבה למות, לא הגיע לימי אבותיו, דוד, משה, ויעקב. בראשית רבה ויחי [פרשה צו פיסקא ד]. עוד דרשו [שם] שהוא לשון קרב ומלחמה היום קובל עליך.

תתעא. קרב. כתב רש"י ז"ל פרשת אמור בפסוק [ויקרא כב, ג] 'כל איש אשר יקרב אל הקדשים' אין קריבה זו אלא אכילה, וכן מציינו שנאמרה אוהרת אכילת הקדשים בטומאה בלשון נגיעה, 'בכל קדש לא תגע' [שם יב, ד]. וכתב הרא"ם ז"ל [ויקרא שם] משום דאי אפשר לומר שחייב הכתוב כרת על הנגיעה בה בטומאה, שהרי נאמר כרת על האכילה בה בטומאה בפרשת צו [שם ז, כ], ואם קריבה זו שחייב עליה כרת היא הנגיעה, לא היה צריך לחייב כרת באכילתה, דק"ו הוא, אם על הנגיעה חייב, על האכילה החמורה לא כ"ש. וליכא למימר דאצטריך לכתוב גם האכילה משום דאין עונשין מן הדין, דלא אמרינן עונשין מן הדין אלא בעונש דיני אדם, אבל בעונש דיני שמים לא. ע"כ.

ותמהני עליו שהרי כל בעלי הכללים ז"ל הביאו סוגיא ערוכה מריש פרק קמא דכריתות [ב ע"ב], דאמרינן ורבנן אחותו דסיפא מאי עבדי ליה, מיבעי ליה לאחותו שהיא בת אביו ובת אמו, לומר שאין עונשין מן הדין. דנראה בהדיא דהך כללא דאין עונשין מן הדין לאו דוקא עונש מיתה דמלקות, אלא אפילו כרת אין עונשין מן הדין, דהא אחותו ענוש כרת הוא. וכן הביאו מרן זקני הרב ז"ל בכלליו [הליכות אלי כללי הא"ף סימן ט] בשם התוס' שתפשו

צינים והערות

ריו. עיין לרבינו לעיל בחלק תוספת דרבנן (מערכת אות א סימן ל) שהביא להני מילי דהכנסת הגדולה, ועי"ש עוד בענין זה דאין עונשין מן הדין.
 ריח. עיין במדרש שכל טוב (בראשית פרק כב ד"ה א ויהי אחר).

קראתיך' [ישעיה מא, ט] זימנתיך. ע"ש פרשה מ"ד [פיסקא ג].

לג, יט' עמים הר יקראו, עמים להר המוריה יאספו. ע"ש. ובכראשית רבה פרשת לך לך דרשו 'ומאציליה

אות הרי"ש

תתעו. ראש. דרשו ז"ל בפרק ז' דגיטין [סח ע"ב] 'כתועפות ראם לו' [במדבר כג, כב] 'תועפות' אלו מלאכי השרת, 'ראם' אלו השדים.

תתעו. ראש. כינוי לתורה, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [שיר השירים ה, יא] 'ראשו כתם פז', ראשו, זו תורה, כמו שנאמר [משלי ח, כב] 'ה' קנני ראשית דרכו'. פרשת טהרה פרשה י"ט [פיסקא א]. וכן בפרשת במדבר פרשה ב' [פיסקא י] בפסוק [במדבר ב, ט] 'ראשונה יסעו, ז"ל, 'ראשונה יסעו' לפי שהתורה נקראת ראש, כמה דאת אמר [משלי ח, כג] 'מעולם ניסכתי מראש'. וכן דרשו בילקוט [ירמיה רמז רעט] בפסוק [שם ח, כג] 'מי יתן ראשי מים'.

תתעו. ראש. אמרו ז"ל בפסוק [ירמיה ח, כג] 'מי יתן ראשי מים' הלואי הנחתי עולמי תוהו ובוהו. ואין ראשי האמור כאן אלא ברייתו של עולם, שנאמר [בראשית א, א] 'בראשית ברא אלהים'. ילקוט ירמיה (ס') [רמז רעט].

תתעו. ראש. כינוי לעבודה זרה, כמו שדרשו בפרק חלק [סנהדרין] דף ק"ז [ע"א] ביקש דוד לעבוד עבודה זרה, שנאמר [שמואל ב טו, לב] 'ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם', ואין ראש אלא עבודה זרה, שנאמר [דניאל ב, לב] 'הוא צלמא רישיה די דהב טב'.

תתעו. ראש. כינוי לאבות, כמו שדרשו בפסוק [שמות יז, ט] 'מחר אנכי ניצב על ראש הגבעה', ראש, אני מזכיר זכות אבות, כמה דאת אמר [במדבר כג, ט] 'כי מראש צורים אראנו' הגבעה, אני מזכיר זכות האימהות. ילקוט סוף פרשת בשלח [רמז רסד].

תתעו. ראש. דרשו ז"ל לשון זקנה, בפסוק [משלי א, ט] 'כי לויית חן הם לראשך',

תתעו. ראש. בפרק אלו נאמרין [סוטה] דף ל"ה [ע"א], 'ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון' [שמואל א ו, יט] משום דראו ויך (אלהים), רבי אבהו ורבי אלעזר, חד אומר וכו', וחד אמר מילי נמי אמור, מאן אמריך דאימריית ומאן אתא עלך דאיפיסת. ופירש רש"י [שם ד"ה קוצרין] והאי ראו לשון בזיון, כמו 'אל תראוני שאני שחרחורת' [שיר השירים א, ד], 'המה יביטו יראו בי' [תהלים כב, יח].

וכן דרשו רז"ל [בראשית רבה פרשה צו פיסקא ה] בפסוק [יחזקאל כח, יז] 'על ארץ השלכתך לפני מלכים נתתיך לראוה בך'. ובפרשת מקץ כתב רש"י בפסוק [בראשית מב, א] למה תתראו, לשון כחישה הוא, למה תהיו כחושים ברעב, ודומה לו 'ומרוה גם הוא יורא' [משלי יא, כה]. ועיין ברא"ם ז"ל. והרא"ם כתב בכמה מקומות [בראשית יח, כא] דלפעמים יאמר לשון ראייה להבנת הלב, כמו 'ולבי ראה' [קהלת א, טז]. ובלשון חכמים [כתובות קט ע"א] רואה אני דברי אדמון, שהוא ראייה לבייתרי"ט. והרד"ק [ישעיה לח, יא] כתב בשם רבינו סעדיה שפירש בפסוק [שם] 'אמרתי לא אראה יה', דראיה זו היא הודאה, כי ראות הבורא הוא ההודאה והשבח לפניו והתבונן בדרכיו. גם לשון ראייה הוא בענין המלחמה, כמו שנאמר [מלכים ב יד, ח] 'נתראה פנים'. גם לענין מה שהוא חוב וחוק, כמו שנאמר [אסתר ב, ט] 'הראויות לתת לה', וכן כל לשון ראוי בלשון חכמים. גם לענין נבואה, כמו שנאמר [ישעיה כח, ז] 'שגו ברואה' כלומר נבואה, כמו 'הבן להלז את המראה' [דניאל ח, טז]. ובזוהר פרשת טהרה [דף נה ע"ב] ז"ל, 'ויאמר יעקב כאשר ראם' [בראשית לב, ג] ראה אותם מיבעי ליה, מאי ראם, אלא חמא לון כלילין כחדא, מתדבקן דא בדא, מתחברין דא בדא, ועל דא כתיב ראם, ע"כ. ש"מ דלשון ראם מורה על אחדות הנראים. ועיין בזה במהרי"ט [צפנת פענח] פרשת וישלח.

ציונים והערות

יט. ראייה לביית, היינו שהלב רואה, כי אין הכוונה שענינו רואות את דברי אדמון, אלא הכוונה שהוא מסכים לדבריו.

הראשון של ששת ימי בראשית, שכבר נעשו והם נמצאים.

תתפה. רב. דרשו ז"ל [איכה רבה פרשה א פיסקא ד] בפסוק [איכה א, א] 'רבתי עם' רבתי בדעות. ובכמה מקומות דרשוהו [ספרי דברים פיסקא ט] לשון גדולה, בפסוק [שם א, י] 'ה' אלהיכם הרבה אתכם' הגדיל והרים אתכם על דייניכם, נטל את העונש מכם ונתנו על הדיינים. וכן בפסוק [במדבר טו, ז] 'רב לכם בני לוי' דבר גדול נטלתם לעצמכם. וכן 'זעקת סדום ועמורה כי רבה' [בראשית יח, כ] כי גדלה. ומזה הוא ענין הכתוב [הושע ח, יב] 'אכתוב לו רובי תורת' פירוש הדברים הנכבדים בתורה. ובתורת כהנים [בחקותי פרשת א פיסקא ה] בפסוק [ויקרא כו, ט] 'והפריתי אתכם והרביתי אתכם', אמרו והפריתי אתכם בפריה ורביה, והרביתי אתכם בקומה זקופה. וכן דרשו בפסוק [איוב לב, ט] 'לא רבים יחכמו', גדולים בשנים.

תתפו. רבה. דרשו בשוחר טוב מזמור ס"ב, 'משגבי לא אמוט רבה' [תהלים שם, ג] זו גיהנם שנקראת רבה. ע"ש.

תתפו. רגל. דרשו פרק ג' דברכות [כג ע"א] 'שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים' [קהלת ד, יז], שמור נקיבך בשעה שאתה עומד בתפלה לפני. ופירש רש"י [ברכות שם] שמור נקיבך שבין רגליך, כמו 'להסך את רגליו' [שמואל א כד, ג].

תתפה. רד. דרשו [ברכות לב ע"א] בפסוק [שמות לב, ז] 'לך רד' הואיל וחטאו, אתה והם בירידה, רד מגדולתך. עוד דרשו [שמות רבה פרשה מב פיסקא ג] לך רד, נתנדה משה ונזעף. ואין רד אלא נדוי, כתיב הכא רד, וכתיב התם [בראשית לח, א] 'וירד יהודה' מה ירד האמור להלן נדוי שנידוהו אחיו, אף רד האמור כאן נדוי.

תתפא. רוח. כינוי למלכות, כמו שדרשו ברבה פרשת שופטים [פרשה ה פיסקא ח] בפסוק [ירמיה ב, כד] 'פרא לימוד מדבר', אמר הקב"ה לישראל חשבתני שלא תהא אימת מלכות עליכם

נעשו דברי תורה חן לרשותיך, כלומר לעת הזקנה. ריש פרשת תצא [דברים רבה פרשה ו פיסקא ג]. ובפסוק [שיר השירים ז, ו] 'ראשך עליך ככרמל', דרשו [ויקרא רבה פרשה לא פיסקא ד] הדלים והרשים שבהן שקולין עלי כאליהו שעלה בהר הכרמל. וכן ראש מתפרש בכמה מקומות לשון סך, וכתב הרב אבן עזרא [שמות ל, יב] ונקרא הסך ראש מפני שמנהג בעלי החשבון לכתוב הסך בראש איגרת הפרטים.

תתפב. ראשון. כתב הרב בעל כנסת הגדולה [אר"ח] סימן תקפ"א [הגהת ב"י ד"ה שטה כז] בההיא אגדה 'ולקחתם לכם ביום הראשון' [ויקרא כג, מ] שהקשו ז"ל [תנחומא אמור סימן כב] וכי ראשון הוא וכו'. והקשה מרן ז"ל, דמאי קושיא, ואימא ראשון של חג קאמר. כתב הוא ז"ל דלא יאמר ראשון אלא בנושא שמנאו בו ימים רבים, אז יצדק אומר ראשון להם, אבל גבי לולב כי בגבולים לא נמצא כי אם יום אחד איך יפול עליו ראשון, ומדכתב הכי הוה אמינא ראשון לחודש קאמר, ומשום הכי פריך וכי ראשון הוא וכו'. ועיין בט"ז [ריש] סימן תקפ"א, ובהרדב"ז [חלק ד] סימן ק"י, ומהר"מ אלישקאר סימן ק"ט.

תתפג. ראשון. כתב רש"י סדר בא בפסוק [שמות יב, טו] 'אך ביום הראשון תשביתו', ז"ל, ביום הראשון מערב יו"ט, וקרוי ראשון שהוא לפני השבעה. ומצינו מקודם קרוי ראשון 'הראשון אדם תולד' [איוב טו, ז] כלומר ולפני אדם נולדת. ע"כ. והוא מגמ' פרק קמא דפסחים דף ה' ע"א.

תתפד. ראשון. כתב הרמב"ן בפרשת בראשית על מה שכתב רש"י בפסוק [א, ה] 'ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד' לפי סדר הפרשה היה לו לכתוב ראשון. והשיגו הרמב"ן, כי על דרך הפשט לא יתכן לומר יום ראשון, בעבור כי עדיין לא נעשה היום השני, כי הראשון קודם לשני במנין או במעלה, אבל שניהם נמצאים. והאחד לא יורה על השני. והודה לו הרא"ם, אלא שיישב דברי רש"י מפני שהן דברי משה רבינו ע"ה בעת כותבו התורה, ושפיר מצינו לפרש היה ערב גם היה בוקר של היום

ציונים והערות

רב. הובא ברש"י במדבר שם.

תתצו. רכוש. כתב הרא"ם [בראשית טו, יד] דכל רכוש שבמקרא מורה על הקנין, ויש רכוש שפירושו ממון, כמו 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול' [בראשית שם], שפירושו בממון גדול, דא"א לפרש לשון קנין, מפני כי זה הממון שהשאלום - 'וינצלו את מצרים' [שמות יב, לו], אינו מקניינם. וכתב הרד"ק [שורש רכש] רכוש - השם הזה כלל כל ממון האדם, מקנה הבהמה, וזהב, וכל מטלטלי.

תתצו. רב. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית יד, כב] 'הרימותי ידי אל ה'', עשאן תרומה, כמה דאת אמר [במדבר יח, כו] 'והרמותם ממנו תרומת ה''. דבר אחר, עשאן שבועה, כמה דאת אמר [דניאל יב, ז] 'וירם ימינו [ושמאלו] אל השמים וישבע בחי העולם'. דבר אחר, עשאן שירה, כמה דאת אמר [שמות טו, ב] 'זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארומנהו'. בראשית רבה פרשה מ"ג [פיסקא ט].

תתצו. רמונים. כינוי לבעלי הגמרא, כמו שדרשו בפרק ב' דעירובין [כא ע"ב] 'הנצו הרמונים' [שיר השירים ז, יג] אלו בעלי גמרא.

תתצו. רע. נקרא מי שחבירו נענש על ידו, כדאמרינן בשבת פרק שואל [קמט ע"ב] דכתיב [משלי יז, כו] 'גם ענוש לצדיק לא טוב' ומדלא טוב ש"מ דהוי רע, וכתב [תהלים ה, ה] 'לא יגורך רע' לא יגור במגורך רע. ובפרק קמא דעבודה זרה [כ ע"א] דרשו בפסוק [דברים כג, י] 'ונשמרת מכל דבר רע', שלא יסתכל באשה אפילו פנויה. וכן בפרק קמא דמכות [כד ע"א] דרשו 'ועוצם עיניו מראות ברע' [ישעיה לג, טו] זה שאינו מסתכל בנשים וכו'. ע"ש. ובילקוט פרשת בהעלותך [רמז תשלב] דרשו 'ויהי העם כמחאוונים רע באזני ה'' [במדבר יא, א] אין רע אלא עבודה זרה, כמה דאת אמר [דברים לא, כט] 'כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם'. ומהירושלמי דסוטה פרק ה' [הלכה ה] יש ללמוד כי רע יכונה למי שאינו וותרן או מי שאינו מוותר על קללתו, שדרשו שם בפסוק [איוב א, ח] 'ירא אלהים וסר מרע' שהיה וותרן בממונו, דבר אחר, סר מרע שהיה מוותר על קללתו.

ולענין ד יומתק לחכי לדרשה שהיה מוותר על קללתו, אומרו 'ירא אלהים וסר מרע', על

כפרא הזה, אבל אתם לא בקשתם כן, אלא 'באות נפשה שאפה רוח' ואין רוח אלא מלכיות, שנאמר [דניאל ז, ב] 'וארו ארבע רוחי שמיא מגיחן לימא רבא'. ע"כ.

תתצו. רוח. כינוי למלאכים, כמו שדרשו ז"ל בילקוט איוב [רמז תתקנז] בפסוק [איוב מא, ח] 'ורוח לא יבא ביניהם', אין רוח אלא מלאכי השרת, שנאמר [תהלים קד, ד] 'עושה מלאכיו רוחות'. (ע"ש סימן ט'). גם דרשו [בראשית רבה פרשה ח פיסקא א] בפסוק [שם א, ב] 'ורוח אלהים מרחפת על פני המים', רוח זה רוחו של מלך המשיח. ובפרשת תזריע פרשה ט"ו [פיסקא א] דרשו 'לעשות לרוח משקל' [איוב כח, כה], על רוחו של מלך המשיח. ע"ש. גם הגאון נקראת רוח, כאומר [יחזקאל כ, לב] 'והעולה על רוחכם', וכמו שדרשו ז"ל שם.

תתצו. רחובות. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית כו, כב] 'ויקרא שמה רחובות', רחובות, זה ספר משנה תורה. בראשית רבה [פרשה] ס"ד [פיסקא ח].

תתצו. רחוק. דרשו ז"ל סוף פרשת תזריע בפסוק 'שלום שלום לרחוק' [ישעיה נז, יט] זה מצורע. ע"ש. ובגמ' [ברכות] פרק אין עומדין [לד ע"ב] לרחוק זה שהיה רשע, וי"א לרחוק זה צדיק שהוא רחוק מהעבירה.

תתצו. ריב. דרשו ז"ל בפסוק [דברים כא, ה] 'ועל פיהם יהיה כל ריב', ריב אלו ריבי פרה האדומה, וריבי עגלה ערופה, וריבי סוטה. ספרי פרשת שופטים [פיסקא שנא]

תתצו. ריע. כינוי לאשה, כמו שדרשו בפרק הבא על יבמתו [יבמות לו ע"ב] בפסוק [משלי ג, כט] 'אל תחרוש על רעך רעה', ובריש פרק ב' דקידושין [מא ע"א] בפסוק [ויקרא יט, יח] 'ואהבת לרעך כמוך'.

תתצו. רך. בריש פרק קמא דבבא בתרא [ד ע"א] ומנ"ל דהאי רכא לישנא דמלכותא הוא דכתיב [שמואל-ב ג, ג, לט] 'ואנכי היום רך ומשוח מלך', ואי בעית אימא 'ויקראו לפניו אברך' [בראשית מא, מג].

כי ניאצו האנשים האלה את ה' דייקא, דהוי מילי דשמיא, ובלא פיוס לא ניתן למחילה והמה אדרבה יצאו ניצבים, מחרפים ומגדפים, כמו שכתבו ז"ל. [שמות רבה פרשה ה פיסקא כ].

וכן על זה הדרך היה אומר דוד המלך ע"ה על אויביו [תהלים מא, יא יב] 'ואתה ה' חנני והקימני ואשלמה להם' בזאת ידעתי כי חפצתי בי כי לא יריע אויבי עלי'. שהכוונה רצויה אצלו לאמר אל תהי זאת לפוקה ולמכשול, אומרי חונני והקימני ואשלמה להם, כי איני מעביר על מדותי למחול להם אשר מידת הגאווה שנואה ומתועבת היא לפניך. אבל בזאת ידעתי כי חפצתי בי כי לא יריע אויבי עלי, שלא היה דעתו במילי דעלי דידי הדר, אבל היה במילי דשמיא ובלא פיוס לא ניתן למחילה. והוא הדבר אשר נאמרה ונשנית במקראו באומרו [שם נה, יג] 'כי לא אויב יחרפני ואשא לא משנאי עלי הגדיל ואסתר ממנו', והוא מתבאר מאליו.

ולענין אפשר לומר על פי דברי התלמוד [ראש השנה יז ע"א], טעם כפל הכתוב, נושא עון ועובר על פשע לשארית נחלתו, ע"פ דרשתם לשארית נחלתו למי שמשים עצמו כשיריים, שהוא ענין לנמחל, כלומר נושא עון למי שעובר על פשע, אך בזאת שיהא עובר על פשע לאותו שמשים עצמו כשיריים ומפייס ליה, (כדמשמע) [כדמשני] התלמוד הא דמפייסו ליה, הא דלא מפייסו ליה.

ויתכן כי זה רמזו באומרו כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש, כי היה הדמיון כנחש לרמוז דומיא דנחש הנושך מבלי היות לו מלחשים, אבל כשאר ישמע לקול מלחשים דמלחשו ליה, תנוח כעסו וישוב לחורו. וק"ל. והוא הדבר אשר רמז המקרא דאתאן עליה, איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע, ע"פ דברי הריטב"א ז"ל דבמילי דשמיא אינו יכול לוותר, לזה היה ירא אלהים במדות, שהיה סר מרע, דמוותר על קללתו, דזילא ביה מילתא טובא לוותר במילי דשמיא אם לא יהיה על ידי פיוס. ועל כן היו עיניו פקוחות להבחין בין מילי

פי מה שכתב הריטב"א ז"ל בפרק ב' דיומא [כג ע"א], על ההיא דאמרינן כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש אינו תלמיד חכם, ופריך התם, והאמר רבא כל המעביר על מדותיו מעבירים לו על כל פשעיו, ומשני הא דמפייסו ליה, הא דלא מפייסו ליה. והקשה הריטב"א ז"ל דהא דאמרינן בשבת רבא תיתי לי דלא מזגינא רישא אבי סדיא עד דמחילנא לכל דמצער לי. היכי דמי אי דלא מפייסו ליה, הרי עושה שלא כדון, ואי מפייסו ליה מאי רבותיה. ותירץ דהא דהתם בודאי דלא מפייסו ליה מיירי, והכא דקאמר דבעינן פיוס הוא במילי דשמיא דוקא, אבל בצערא דמצערין ליה דלא במילי דשמיא הוא אפילו דלא מפייסו ליה מחיל.

ואגב עיוני בזה, חזיתיה למר ניהו רבא, הרב מורי זקני זצוק"ל בספר אהבת עולם, הוקשה לו על דברי הריטב"א ז"ל, דאמאי לא משני תלמודא דאידי ואידי בדלא מפייסו ליה, כדקס"ד דמקשה מעיקרא, וכאן במילי דשמיא וכאן במילי דידיה. והוא ז"ל אצרכא עיון. ואנכי תולעת, אפשר לי ליישב תמיהתו, דטעמא דתלמודא הוא משום דקרא אמור בכפילא 'נושא עון ועובר על פשע' [מיכה ז, יח] 'נושא עון' למי שעובר על פשע, והדר קאמר 'לשארית נחלתו' שדרשו בו לשארית למי שמשים עצמו כשיריים. [ראש השנה יז ע"א]. וקשה דהיינו הך, דמסתמא המעביר על מדותיו משים עצמו כשיריים, ועל כרחק לומר דכפילא דקרא אצטרין חד למילי דשמיא וחד למילי דידיה. ואמטו להכי לא מצי לאוקמי תלמודא ההיא דעובר על פשע במילי דשמיא איירי, כמדובר.

איך שיהיה, הדרך לדברי הריטב"א דבמילי דשמיא בלא פיוס לא ניתן למחילה. וע"פ דרכו יראה טעם הכתוב האמור בקרח [במדבר טז, ל] 'וירדו (הם) וכל אשר להם) חיים שאולה וידעתם כי ניאצו האנשים האלה את ה', כי מאמר וידעתם כי ניאצו האנשים האלה את ה' יותר לרואי השמש. אבל הכוונה לרמוז כי עם כי גדולה הענוה, וכל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו, מ"מ וידעתם

ציונים והערות

רבא. הנה הריטב"א ציין בדבריו לגמ' שבת פרק כל כתבי אך ליחא שם להאי מימרא, אולם שם (ק"ט ע"ב) איתא כמה מימרות של 'יתי לי'. ובאוצר בלום על העין יעקב יומא שם כבר העיר כן דליחא כן בגמ' שבת, וכתב דאפשר דכוונת הריטב"א לגמ' במגילה (כח ע"א) דאיתא התם, כי הא דמר זוטרא, כי הוה סליק לפורייה אמר שרי ליה לכל מאן דצערו.

המונע תלמידו מלשמשו, עליו הכתוב אומר [איוב ו, יד] 'למס מרעהו חסד', צ"ל דהתם הוא משום ההיא דשנינו [פרק ב דאבות משנה י] יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, ומשום הכי קרי לתלמידו רעהו.

תתקב. רעיתי. דרשו ז"ל בפסוק [שיר השירים א, טו] 'הנך יפה רעיתי, ז"ל, יפה רעיתי במתן צדקה, אין רעיתי אלא מפרנסתי (את), [ו]מעלה אני עליכם כשאתם מפרנסים את העניים כאילו (אתם) [לי] מפרנסים (אותם). ילקוט שיר השירים רמז תקפה].

תתקג. רעש. אמר רבי שמואל בר נחמני כל מקום שנאמר רעש הפסק מלכות הוא, וזה בנין אב לכולם 'ותרעש הארץ' [ירמיה נא, כט], מה כתיב בתריה 'כי קמה על בבל מחשבת ה'. שוחר טוב ק"ד.

תתקד. רפואה. בפרק ב' דמגילה דף י"ז [ע"ב] למימרא דגאולה ורפואה בתר סליחה היא, והכתיב [ישעיה ו, י] 'ושב ורפא לו', ההיא לאו רפואה דתחלואים היא אלא רפואה דסליחה היא. אבל רפואה דתחלואים בתר סליחה היא, דכתיב [תהלים קג, ג] 'הסולח לכל עוונתי, הרופא לכל תחלואיכי'. ומשום הכי תיקנו רפאנו בתר סלח לנו.

ומכאן יראה המעיין ששגו בחוזה האומרים בברכת רפאנו והעלה ארוכה ומרפא לכל תחלואי נפשנו ורוחנו ונשמתנו, דברכה זאת ברפואת תחלואי הגוף הוקבעה ולא על רפואת הסליחה, כדמשמע מתלמודאריב.

תתקה. רצון. לפעמים יתפרש לשון סיפור, כמו שכתבו המפרשים ז"ל בפסוק [תהלים מט, יד] 'ואחריהם בפיהם ירצו סלה'. ובלשון חכמים [חגיגה יד ע"ב] שלשה הרצאות הן, [רבי יהושע] הרצה דברים לפני רבי יוחנן בן זכאי [וכו']. אבל כל רצון שבמקרא כתב רש"י ז"ל פרשת וישלח [בראשית לג, י] כל רצון שבמקרא לשון פיוס, 'כי לא לרצון

דשמיא למילי דידיה. וזה אמרו ירא אלהים וסר מרע.

ובפרק קמא דקידושין [מ ע"א] דרשו ז"ל 'אוי לרשע רע' [ישעיה ג, יא], וכי יש רשע שאינו רע, אלא זה רע לשמים ורע לבריות דאקרי רע. ע"ש. ובפרשת לך לך כתב רש"י ז"ל בפסוק [בראשית יג, יג] 'ואנשי סדום רעים וחטאים', ז"ל, רעים בגופן, וחטאים בממונם. רעים בגופן, דכתיב [שם לט, ט] 'ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת'. חטאים בממונם, דכתיב [דברים טו, ט] 'והיה בך חטא'. ע"כ. אבל המתרגם תירגם בישין בממוניהון וחטאים בגויתיהון, והוא אליבא דמתניתא, דתנא בפרק חלק [סנהדרין קט ע"א] רעים בממונם וחטאים בגופן. רעים בממונם, דכתיב [שם] 'ורעה עינך באחיך האביון'. וחטאים בגופן, דכתיב [בראשית לט, ט] 'וחטאתי לאלהים'. וכבר תמה הרא"ם בזה [בראשית שם] על רש"י שהניח דברי המתרגם בזה. ע"ש.

תתקו. רעה. בפרק ג' דנדרים [כב ע"א] אמרו כל אדם שכוועס כל מיני גיהנם שולטים בו, שנאמר [קהלת יא, י] 'והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך', ואין רעה אלא גיהנם, שנאמר [משלי טז, ד] 'וגם רשע ליום רעה'. ובפרק הרואה [ברכות נה ע"ב] דרשו 'לא תאונה אליך רעה' [תהלים צא, י] שלא יבהילוך חלומות רעים. ורש"י ז"ל כתב בפסוק [שמות י, י] 'ראו כי רעה נגד פניכם', ז"ל, ומדרש אגדה שמעתי, כוכב אחד יש ששמו 'רעה' והוא סימן דם והריגה, אותו כוכב עולה לקראתכם. וכשחטאו ישראל בעגל אמר משה בתפילתו 'למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם' [שם לב, יב] זו היא שאמר להם פרעה 'ראו כי רעה נגד פניכם'. מיד 'וינחם ה' על הרעה וכו' [שם].

תתקא. רעהו. בכל מקום [בכא מציעא נז ע"ב] דרשו 'רעהו' [שמות כא, לה] ולא של הקדש. דמשמעות רעהו משמע בשוין. וההיא דדרשין בפרק אלמנה ניזונת [כתובות] דף צ"ו [ע"א], כל

ציונים והערות

רכב. בכרכי יוסף [או"ח סימן קטז ס"ק ג] הביא את דברי רבינו, וכתב על דבריו ז"ל, אבל כמה מגדולי ישראל מרגלא בפומיהו לומר כן, ואין ראייה מהש"ס, דאיברא דעיקר הברכה לרפואה דתחלואים נתקנה, אבל מאחר דרפואה דסליחה אחר תשובה, א"כ השתא נמי מצי להתפלל על רפואת הנפש בהדי רפואת הגוף, דזמן רפואה לכל היא אחר תשובה ואחר סליחה. וכמדומה לי שהרב הקדוש בספר ראשית חכמה כתב לומר כן (שער התשובה פרק ה סוף אות ז). עכ"ל.

ואינו משלם, שנאמר [תהלים לו, כא] 'לוה רשע ולא ישלם'. כינוי לפרשט ידו על חבירו להכותו, שנאמר [שמות ב, יג] 'ויאמר לרשע למה תכה רעך'.

תתקן. רשום. דרשו בפרק [קמא] [י"ב] דיבמות [קה ע"א] 'את הרשום בכתב אמת' [דניאל י, כא], רשום עד שלא נגזרה גזירה, אמת משנגזרה גזירה.

תתקח. רשע. [רשף]. בפרק קמא דברכות [ה ע"א] העוסק בתורה יסורין בדילין הימנו, שנאמר [איוב ה, ז] 'ובני רשף יגביהו עוף', ואין רשף אלא יסורין, שנאמר [דברים לב, כד] 'ולחומי רשף'. ואין עוף אלא תורה, שנאמר [משלי כג, ה] 'התעפף עיניך בו ואיננו'.

אות השיין

צט פיסקא ון בפסוק [בראשית מט, ג] 'יתר שאת'. ושאת האמורה בנגעים [ויקרא יג, ב] אמרו שהוא כינוי לגלות בבל. בפרשת תזריע [ויקרא רבה פרשה טו פיסקא ט].

תתקיב. שאת. בפרק כל שעה [פסחים] דף ל"ו [ע"ב], אמר רבי אליעזר מנין למעשר שני שנשטמא שפודין אותו אפילו בירושלים, שנאמר [דברים יד, כד] 'כי לא תוכל שאתו', ואין שאת אלא אכילה, שנאמר [בראשית מג, לד] 'וישא משאת מאת פניו'. ע"כ.

תתקיג. שאר. רגילים רז"ל לדורשו לשון שיריים. בפרק קמא דמגילה [טו ע"ב] 'לשאר עמו' [ישעיה כח, ה] למי שמשים עצמו כשיריים. וכן בפרק קמא דראש השנה [יז ע"ב] 'לשארית נחלתו' [מיכה ז, יח] למי שמשים עצמו כשיריים.

תתקיד. שאר. כינוי לאשתו של אדם, כמו שדרשו 'כי אם לשארו' [ויקרא כא, ב] אין שארו אלא אשתו. בכמה מקומות. [תורת כהנים אמור פרשתא א פיסקא ד].

תתקטו. שבר. כתבו המפרשים שלפעמים ידרש לשון שבר מלשון מחשבה, כמו שנאמר

'היה לכם' [ויקרא כב, כ], הקרבנות באים לפייס וכו', 'שפתי צדיק ידעון רצון' [משלי י, לב]. ע"כ. ובבראשית רבה פרשת וירא פרשה נ' [פיסקא א] דרשו 'והחיות רצוא ושוב' [יחזקאל א, יד] לשון רצון שרוצים לעשות שליחותם.

תתקן. רשע. כינוי לז' עממין, כמו שדרשו ז"ל בתנחומא פרשת שלח לך [רמז תשמב], שאין רשע אלא ז' עממין, שנאמר [דברים ט, ה] 'כי ברשעת הגוים' וכו'. וברבה פרשת קרח [פרשה יח פיסקא יב] רשע כינוי לד' דברים, כינוי לבעל מחלוקת, שנאמר [במדבר טז, כו] 'סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה'. כינוי לעז פנים, שנאמר [משלי כא, כט] 'העז איש רשע בפניו'. כינוי ללוה

תתקטו. שא. אמרו ז"ל בפסוק [בראשית לט, ז] 'ותשא אשת אדוניו' אין ותשא אלא לשון אסטרוולוגיא, היך מה דאת אמר [דברים ד, יט] 'ופן תשא עיניך השמימה'. בראשית רבה פרשת וישב [פרשה פז פיסקא ד]. ובפרשת במדבר [פרשה א פיסקא יא] דרשו 'שאו את ראש כל עדת בני ישראל' [במדבר א, ב] רומם את ראש, גדל את ראש, לא נאמר, אלא שאו, כאדם האומר לקוסטינר סב רישיה דפלן. לכך נתן רמז ואמר שאו, שאם יזכו, יעלו לגדולה, כמה דאת אמר [בראשית מ, יג] 'ישא פרעה את ראשך והשיבך על כנך'. ואם לא יזכו, שימותו כולם, כמה דאת אמר [שם שם, יט] 'ישא פרעה את ראשך מעליך'.

תתקי. שאל. דרשו בפרק ז' דיומא [עג ע"א], 'ושאל לו במשפט האורים' [במדבר כז, כא] ושאל ואינו מהרהר בלבו. וכתב הריטב"א ז"ל [יומא שם] פירוש דלישנא דשאלה לא משמע אלא להוציא בשפתיו. ע"כ. ולא ידעתי מה יענה בקרא ד'והתענג על ה' ויתן לך משאלות לבך' [תהלים לו, ד]. ואפשר דהתם הכי קאמר משאלות שביטאת בשפתיך תאות לבך.

תתקיא. שאת. פשוט בכמה דוכתיין כינוי לכהונה, כמה דאת אמר [ויקרא ט, כב] 'וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם'. עיין בבראשית רבה [פרשה

ש"מ התיר גם את הארוסות למלך, אף דחמירא דהויה בסקילה, וכ"ש אשת איש דהויה בחנק, דמותרת למלך. ומשום הכי לא הרגיש במעשה דבת שבע עד בוא אליו נתן הנביא, וכשנודע לו שחטא עשה תשובה. וזה גם כן היה טעותו כשתבעה לאביגיל, דהתם ליכא למימר שיטתם של רז"ל [כתובות ט ע"ב] דגט כריתות כותב לאשתו וכו', דהתם מאי גט היה. ומה שאמרו [מגילה יד ע"ב] שכיון שנגמר דינו של נבל הרי הוא כמת, הוא הפך תלמודא דידן בפרק קמא דערכין [ו ע"ב], שאמרו גוסס ויוצא ליהרג, הרי הם כחיים לכל דבר. וצ"ל דהיה טעותו בכתוב בפרשת מלך, דכתיב שדויתכס יקח, ונשא ק"ו להתיר מן הכתוב אף אשת איש למלך, כאמור. והוא מה שאמרו בפרק קמא דמגילה [שם], דאמר דוד לאביגיל הישמעי לי, אמרה לו 'ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול' [שמואל-א כה, לא] זאת מכלל דאיכא אחריתי, ומאי ניהו מעשה דבת שבע. דקשה מה היה לה להזכיר עכשיו מעשה דבת שבע, ועם כי לפי פשוטו יש לפרש דבמעשה דבת שבע היתה לו תשובה לדוד, שכל היוצא למלחמת בית דוד גט כריתות כותב לאשתו, אכן כשיכשל עתה באשת איש מבלי היות שם שום היתר, למפרע יפרעו ממנו אף על עון בת שבע, דאביגיל יוכיח, על דרך שאמרו בפרק קמא דהוריות [ב ע"ב] גבי מבעט בהוראה (אף) דחייב אף כשעשה על פי בית דין. ולפי דברי הרב ז"ל, רצתה בזה להצילו מטעותו כי ראתה כי ע"פ סברתו דרצה להרוג לנבל בדין מורד במלכות, גם באותה שיטה שיש לו דין מלך אמר לה הישמעי לי, אף כי היתה אשת איש, דמלך מותר בה. על כן בחכמה אמרה ולא תהיה זאת, מכלל [דאיכא] אחריתי שלא תיכשל גם בסברא זו בבת שבע. ואפשר [לפרש] בזה מה שנאמר שם [שמואל-א כה, לג] 'וברוך טעמך וברוכה את אשר כליתיני [וגו'] מבוא בדמים', ואמרו ז"ל [מגילה יד ע"ב] דמים תרתי משמע, דם נבל, ודם נדה שנתאוה לה ותבעה וכו', דמה שכילתו מבוא בדם נבל, מטעם שאמרה שעדיין לא היה לו דין מלך כל ששאל היה קיים, נמשך מזה שכילתו מלהכשל בביאה האסורה לפי טעותו שהיה סבור דמלך מותר בו. אבל בהוודע אליו

בנחמיה [ב, יג] 'ואהי שובר בחומות ירושלים' שעניינו חושב, מלשון רז"ל סברא.

תתקנזו. שב. כתבו המפרשים דלפעמים יתפרש מלשון שבירה, כמו שדרשו ז"ל בפסוק [שמות יט, ח] 'וישב משה את דברי העם' וגו', בתחילה פירש עונשה של תורה, דכתיב וישב דברים שמשבכים לכו של אדם, פירוש שמשברין. וכן בדברי רז"ל [סנהדרין ז ע"ב] בענין הזה כי היכי דלמטייה שיבא מכשורא, פירוש חתיכה מהקורה. ועיין ברד"ק שורש שב, שכתב עוד דלפעמים יתפרש לשון הבערה, כמו 'שביב אשו' [איוב יח, ה]. וזה טעם 'להשיב בחימה אפו' [ישעיה סו, טו], פירוש להבעיר בחימה אפו, 'וגערתו בלהבי אש' [שם].

תתקינו. שב. דרשו ז"ל [ילקוט בראשית רמז נח בפסוק [שם ח, ז] 'ויצא יצוא ושוב' התחיל משיבו תשובות לנח, דרשו 'ושוב' לשון תשובה.

תתקיה. שבה. דרשו ז"ל רבגי בפסוק [משלי כט, יא] 'זחכם באחור ישבחנה', בלשון השקט והנחה, כמו 'בשוא גליו אתה תשבחם' [תהלים פט, יז], גבי פתרון יוסף לפרעה את חלומו, לפי שנאמר [בראשית מא, ח] 'ותפעם רוחו', וע"י הפתרון היה לו השקט והנחה, לכך נאמר 'זחכם באחור ישבחנה'.

תתקיתו. שדה. איתא בתרגום יונתן בן עוזיאל ז"ל בפרשת חוקת בפסוק [במדבר כא, כב] 'אעברה בארצך לא נטה בשדה ובכרם לא נשתה מי באר', ז"ל - לא נאנוס אריסן ולא נשרגן בתולן ולא נבעול נשי גוברין. כינה לארוסה בשם שדה, על דרך 'כי בשדה מצאה' [דברים כב, כז]. ובתולה שאין דרכה לצאת כינה בשם כרם, [דברים] [דכרם] סתמא יש לו גדר וכן דרך הבתולות כל שלא נתארסו להיות סגורות בבית.

ישמעתי באומרים לי בשם הרב מהר"י סאג"יש ולה"ה, דבהא היה טעותו של דוד המלך ע"ה כאשר בא אל בת שבע, כי ראה מקרא שכתוב [במדבר כ, יז] 'לא נעבור בשדה ובכרם', שביאורם ארוסות ובתולות, ובפרשת מלך כתיב [שמואל-א ח, יד] 'ואת שדויתכס (יקח) ואת כרמיכם [וכו'] יקח',

ציונים והערות

רכג. כן מצאתי שפירש המאירי בפירושו על משלי.

בפסוק [משלי כד, כז] 'ועתדה בשדה לך' זו גמרא, וי"א אלו מעשים טובים.

תתקבה. שדיים. כינוי לבתי כנסיות ובתי מדרשות, בפרק קמא דבבא בתרא נז ע"ב בפסוק [שיר השירים ה, י] 'ושדי כמגדלות'. ושם נדרש גם על התלמידי חכמים.

תתקבו. שדי. מצאתי ברד"ק שורש שדד, שכתב בשם רבינו יונה ז"ל, כי לפעמים שדי אינו השם הנכבד, רק הוא תואר לממון, כי שדי, ר"ל גדול ונכבד. וזה טעם 'והיה שדי בצריך' [איוב כב, כה] שיהיה הונך עצום ורב. ע"ש.

תתקבו. שוחה. כינוי לגן עדן, כמו שדרשו פרק קמא דבבא קמא [טו ע"ב] 'כי כרו שוחה ללכדני' [ירמיה יח, כב], רבי אלעזר אמר שחשדוהו מזונה, כמה דאת אמר [משלי כג, כז] 'כי שוחה עמוקה זונה'. ר' שמואל בר נחמני אמר שחשדוהו מאשת איש.

תתקבה. שונא. דרשו בשלהי אלו מציאות [בבא מציעא לג ע"ב] 'אחיכם שונאים' [ישעיה סו, ה] הללו בעלי משנה, ששונאים לבעלי תלמוד, לפי שקורין אותם מבלי עולם.

גם שונא כינוי ליצר הרע, כדאמרין פרק ה' דסוכה [נב ע"א], שלמה קראו שונא, שנאמר [משלי כה, א] 'אם רעב שונאך האכילהו לחם'.

תתקבו. שוק. דרשו בפסוק [שיר השירים ה, טו] 'שוקיו עמודי שש', שוקיו זו תורה, כמה דאת אמר [משלי ג, ח] 'ושוקיו לעצמותיך'. א"נ שוקיו זה העולם, שנשתוקק הקב"ה לבראותו, כמה דאת אמר [שיר השירים ז, יא] 'ועלי תשוקתו'. מדרש פרשת נשא ריש פרשה י' [פיסקא א].

תתקל. שור. אמרו ביומא דף ס"ה [ע"ב], שור בן יומו קרוי שור בלשון תורה. ע"ש.

שעדיין לא היה לו דין מלך, פירש מיד. ולזה אמרה ולא תהיה זאת [לך] לפוקה ולמכשול, כלומר אף שעתידי אתה להכשל באחרת, מ"מ שם שוגג תיקרא, כיון שאז תהיה מלך גמור אך לא תהיה זאת דחמירא, דכבר אני מודיעך דהשתא לית אתה מלך כל זמן ששאל קיים.

תתקב. שדה. במדרש פרשת תולדות יצחק [פרשה סג פיסקא יב] 'ויהי עשו איש יודע ציד איש שדה' [בראשית כה, כז], רבי אמר גנב, היך מה דאת אמר [עובדיה א, ה] 'אם גנבים באו לך אם שודדי לילה'.

תתקבא. שדה. כינוי לציון וירושלים, היך מה דאת אמר [ירמיה כו, יח] 'ציון שדה תחרשו'. ותנינן 'כריח שדה אשר ברכו ה' [בראשית כז, כז] דא ירושלים. וזהו ויקהל דף ר"ח א'.

תתקבב. שדה. במדרש רות [פרשה א פיסקא ה] בפסוק [רות א, א] 'לגור בשדה מואב', אמר רבי לוי כל מקום שאתה מוצא שדה הוא עיר, וכל מקום שנאמר עיר הוא מדינה, מדינה אפרכיא. שדה - עיר, כמה דאת אמר [מלכים א ב, כז] 'ענתות לך על שדיך'. עיר - מדינה, כמה דאת אמר [יחזקאל ט, ד] 'עבור בתוך העיר בתוך ירושלים'. מדינה אפרכיא, כמה דאת אמר [אסתר א, א] 'שבע ועשרים ומאה מדינה'.

תתקבג. שדה. כינוי לבית המקדש, כמו שדרשו בבראשית רבה פרשה י"ג [פיסקא ב], בפסוק [בראשית ב, ה] 'וכל שיח השדה ירכד'. וכן אמרו ז"ל [מדרש תהלים מזמור פא] יצחק קראו שדה רכה.

תתקבד. שדה. כתב [דובב] (ב) שפתי ישנים רכיב ז"ל, תורה שבכתב יתואר בתואר שם שדה, מקום פתוח. ותורה שבעל פה מתוארת בשם כרם, שהוא גדר לתורה שבכתב, בשניות וכיוצא בהם. אבל בגמ' פרק ח' דסוטה [מד ע"א] דרשו

ציונים והערות

רכד הכי איתא במדרש שם 'כל תפלתן של ישראל אינו אלא על בית המקדש, מרי יתבני בית מקדשא מרי מתי יתבני בית מקדשא. רכה במדרש תהלים הובא פסוק אחד לדרשת חז"ל, 'יצחק קראו שדה, שנאמר ראה ריח בני כריח שדה (בראשית כז, כז)'. רכו. ספר דובב שפתי ישנים לכמהו"ר משה בנבנישתי די שיגוביא, ושם נדפסו גם חידושי בנו כמהו"ר יוסף על התנ"ך, קחנו משם.

מקום הוא שער האדם, אבל שער שאר בעלי חיים אין שמו שיער, אלא צמר או נוצה. ע"כ. ושמעתי שהרב כמוהר"ר יהודה הכהן ז"ל, היה משיג עליו ממקרא מלא דכתיב בזכריה [יג, ד] 'ולא ילבשו אדרת שער למען כחש'.

תתקל"ט. שיחה. בפרק תפלת השחר [ברכות כו ע"ב] יצחק תיקן תפלת (השחר) [המנחה], שנאמר [בראשית כד, סג] 'ויצא יצחק לשוח בשדה', ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר [תהלים קב, א] 'תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו'. ובעירובין פרק (א') [ה'] [נד ע"ב] דרשו בפסוק [שופטים ה, י] 'והולכי על דרך שיחו' אלו בעלי גמרא, שכל שיחתן דברי תורה.

תתקמ. שכול. כינוי לחורבן הבית, כמו שדרשו בבראשית רבה [פרשה צב פיסקא ג], 'ואני כאשר שכלתי שכלתי' [בראשית מג, יד] זה חורבן בית ראשון ושני.

תתקמא. שכל. אמרו פרק ג' דנדרים [לו ע"ב] בפסוק [נחמיה ח ח] 'ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל, אלו הפסוקים. ופירש (רש"י) [הר"ן] אלו הפסוקים נקודות המפסיקות בין פסוק לפסוק, וקרי להו שום שכל, שעל ידיהן אדם מבין המקרא כפי תנועת הטעמים, כדאמרין פרק קמא דחגיגה [ו ע"ב] נפקא מינא לפסוקי טעמי.

תתקמב. שכב. לשון שכיבה יאמר למי שהניח בן ממלא מקומו, ולשון מיתה נאמר על מי שלא מניח בן ממלא מקומו. פרק (קמא) [בתרא] דבבא בתרא [קטז ע"א] בפסוק [מלכים-א יא, כא] 'כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב'.

תתקמג. שיכר. בפרק לולב וערבה [סוכה מט ע"ב] בפסוק [במדבר כח, ז] 'הסך נסך', אמר רב פפא שיכר לשון שתיה, לשון שביעה, לשון שכרות.

תתקמד. שלל. אמרו בילקוט שופטים [רמז מח] בפסוק [שופטים ה, ד] 'ה' בצאתך משעיר' וגו', אין שלל אלא תורה, כמה דאת אמר [תהלים קיט, קסב] 'שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב'. וחילוק בין שלל וביזה, כתב רש"י בפרשת מטות [במדבר לא,

תתקלא. שורש. דרשו בפרק חלק [סנהדרין קי ע"ב], 'שורש וענף' [מלאכי ג, יט]. שורש זו נשמה, וענף זו הגוף. דבר אחר, שורש וענף - מצוה ושיירי מצוה.

תתקלב. שחת. דרשו בתמורה דף כ"ח [ע"ב], השחתה - זו ג"ע, זו ע"ז.

תתקלג. שחק. לשון שחיקה יותר דקה מהדיכה, וכמו שאמרו בגמ' [שבת יט ע"ב] במחוסרין דיכה כולי עלמא לא פליגי דאסור, כי פליגי במחוסרין שחיקה. בספר מכלל יופי פרשת בהעלותך [במדבר יא, ח].

תתקלד. שטף. כינוי לשיער. דרשו ז"ל בפסוק [איוב לח, כה] 'מי פילג לשטף תעלה', אית אתרא דצווחין לשערא שיטפא, שאין לך כל נימא ונימא שלא ברא לו הקב"ה גומא בפני עצמו. פרשת תזריע [פרשה] ט"ו [פיסקא ג].

תתקלה. שיבה. אמרו ז"ל בפסוק [תהלים עא, יח] 'וגם עד זקנה ושיבה' לא היא זקנה ולא היא שיבה. ופירשו המפרשים ז"ל בשם רש"י, כלומר לא דבר אחד הן, דשיבה היא הדרת פנים, וזקנה בשנים. ושאל דוד המלך ע"ה אם נתת לי זקנה, תן לי שיבה עמה. בראשית רבה פרשה נ"ט [פיסקא ג]. והרד"ק [תהלים שס] כתב כי השיבה היא יותר מהזקנה, כמו ששינינו [פרק ה דאבות משנה כא] בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה. וכן 'ואני זקנתי ושבתי' [שמואל-א יב, ב].

תתקלו. שטיפה. יותר חזקה מרחיצה. כלי יקר, מלכים א' דף תפ"ו ריש ע"ד.

תתקלז. שיער. כתב הרא"ם ז"ל בפרשת תזריע [ויקרא יג, ג] בפסוק 'ושיער בנגע', שדעת התורה כהנים [שם פרשתא א פרק ב פיסקא ג] שאמרו [ושיער] בנגע מיעוט שיער שתיים, משום דס"ל כי שיער שם מורה על שערות הרבה, כמו 'ויחל שער ראשו לצמח' [שופטים טז, כב] 'שערך כעדר העזים' [שיר השירים ד, א] ולכן מיעוט שיער שתיים.

תתקלח. שיער. כתב הרא"ם בפסוק [בראשית כה, כה] 'כולו כאדרת שיער', ששיער בכל

ועל דרך זה ירצה טעם הכתוב [במדבר כה, יב] 'לכן אמור (לו) הנני נותן לו את בריתי שלום' על דרך כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, [פרק ה דאבות משנה יח]. והוא הנרצה באמרו [במדבר כה, יא] 'פנחס בן אלעזר וכו' השיב את חמתי מעל בני ישראל', כלומר זכה וזיכה את הרבים, 'לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום' שלם מן החטא.

ובפרק (קמא) [ב'] דשבת [כה ע"ב] דרשו 'ותנח משלום נפשי' [איכה ג, יז] זו הדלקת הנר בשבת. ובשוחר טוב מזמור פ"ה דרשו בפסוק [תהלים פה, ט] 'כי ידבר שלום אל עמו ואל חסידיו', שלום, אלו הקרבנות. ע"ש. ובבראשית רבה [פרשה ע פסקא ד] דרשו בפסוק [בראשית כה, כא] 'ושבתי בשלום אל בית אבי', בשלום משפחות דמים.

גם שלום הוא כינוי למלאך הנקרא שלום, כמו שדרשו בבראשית רבה [פרשה ח פסקא ה] שלום אומר אל יבא שכולו מלא קטנות. ועיין במהר"מ אלשיך זלה"ה, מה שכתב בפסוק [ויקרא כו, ו] 'ונתתי שלום בארץ'. וכן בזהר פרשת (תרומה) [ויקהל] דרשו 'ויקרא לו ה' שלום' [שופטים ו, כד] שהכוונה לומר שהוא יתברך קורא לו לצדיק בשם שלום, ע"ש דף [ר ע"ב]. וברבה פרשת טהרה פרשה י"ז [פסקא א] אמרו בפסוק [תהלים עג, ג] 'שלום רשעים אראה' והא כתיב [ישעיה מה, כב] 'אין שלום אמר ה' לרשעים' אלא הכי קאמר דוד בשלומים של רשעים אראה, כלומר בפרעון ותשלומי מעשיהם אראה לשון 'שלם' [ישלם] [שמות כא, לו].

ולענין אפשר שעל דרך זה הוא מאמר הכתוב [ישעיה מה, כח] 'אין שלום אמר ה' לרשעים', כלומר איני חפץ במיתתן ותשלומי פורענותן של רשעים, ולפי אמרם ז"ל בילקוטרבך 'אין שלום אמר ה' לרשעים' מכאן שהקב"ה אוהב את הרשעים. ע"כ. והוא פשוט שכיוונו לומר דלשון שלום, לשון תשלומין הוא, כי לא חפץ בתשלומי

[יא] שלל הן מטלטלין של מלבוש ותכשיטין, וביזה היא ביזת מטלטלין שאינן תכשיט.

תתקמה. שלח. נדרש לשון פיטור, כמו שכתב רש"י בפסוק [בראשית מג, יד] 'ושילח לכם את אחיכם', כתרגומו ויפטר לכון ית אחוכון.

ונדרש לשון שיסוי, כמו 'ושן בהמות אשלח בס' [דברים לב, כד], וכמו 'הנני משליח בך את הערוב' [שמות ח, יז], כמו שכתב רש"י פרשת וארא [שם]. וכתב הרא"ם בפרשת נח [בראשית ח, ח] בפסוק 'ושלח את היונה', דלשון שליחות לא יפול בבעלי חיים, כי בבעלי דעת יפול בס לשון שליחות, מפני שהיא ע"י דבורו, אבל בבעלי חיים שאין בהם דעת לא יפול בס לשון שליחות, אלא לשון גירוי ושיסוי.

ונדרש לשון לוייה, כמו שדרשו במכילתא [דרכי ישמעאל בשלח - מס' דויה פתיחתא] בפסוק [שמות יג, יז] 'ויהי בשלח פרעה' אין שילוח אלא לוייה, כמו שנאמר [בראשית יח, טז] 'ואברהם הולך עמם לשלחם'.

גם נדרש לשון גירושין, כמו שדרשו בילקוטרבך בפסוק [שמות יח, ב] 'את צפורה אשת משה אחר שילוחיה' אחר שפטר בה בגט. ובריש פרשת וילך [ילקוט רמז רסח] דרשו 'ואין משלחת במלחמה' [קהלת ח, ח], אין אדם יכול לעשות כלי זיין להנצל ממלאך המות, כענין שנאמר [דברי הימים ב לב, ה] 'ויעש שלח לרוב ומגינים'.

תתקמו. שלום. כתב רש"י ז"ל בפסוק [בראשית כה, כא] 'ושבתי בשלום אל בית אבי', שלם מן החטא.

ועל דרך זה ירמוז אצלי טעם הכתוב [תהלים קיט, קסה] 'שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול', ירצה, כל העולם יש להם שלום זה עם זה, אבל שלום רב לאוהבי תורתך ביותר יען הם ג"כ שלום מן החטא, ואין למו מכשול דהתורה אגוני מגנא ואצולי מצלא. [סוטה כא ע"א].

צינים והערות

רכז. לא מצאתי לזה בילקוט. ובמכילתא דרבי ישמעאל (יתרו - מס' דעמלק פרשה א) הרברים מפורשים. רבא. מאמר חז"ל זה שמביא רבינו בשם הילקוט 'אין שלום אמר ה' לרשעים מכאן שהקב"ה אוהב את הרשעים' בקשתיהו ולא מצאתיהו, וראיתי לרבים מבעלי הדרש שמצינים כן בשם בעל שבט מוסר, וכה דבריו (פרק לו), 'זהו כוננת מאמר רז"ל אין שלום אמר ה' לרשעים מכאן שהקב"ה אוהב את הרשעים'.

'שום תשים עליך מלך'. דבר אחר, פיתה אותו. וכתבו המפרשים ז"ל [מתנות כהונה גליון המדרש שם] בשם רש"י לשון פיתוי, כמו 'שים נא ידך' [בראשית כד, ב] לשון בקשה וריצוי. ובפסוק 'שום תשים עליך מלך' דרשו [כתובות יז ע"א] שתהא אימתו עליך. ובזוהר נשא [דף קמו ע"ב] דרשו פסוק [במדבר ו, כז] 'ושמו את שמי' לשון תקון, כמה דאת אמר [שם ד, יט] 'ושמו אותם איש איש על עבודתו'. ובפסוק [בראשית כד, לג] 'ויושם לפניו לאכול', אמרו אין ויושם אלא סם, דביקשו להמיתו. ובפרק קמא דקידושין [ל ע"ב] דרשו בפסוק [דברים יא, יח] 'ושמתם את דברי אלה', לשון סמים ותבלין, בראתי יצר הרע בראתי לו תבלין. ובתורת כהנים פרשת צו [פרשתא א פרק ב פיסקא ד] דרשו 'ושמו אצל המזבח' [ויקרא ו, ג] שישימנו בנחת, שלא ישאנו הרוח. ובמכילתא [דרבי ישמעאל] פרשת יתרו [מס' דבחדש פרשה ב ד"ה ויבא משה] דרשו בפסוק [שמות יט, ז] 'וישם לפניהם את כל (דברי ה') [הדברים האלה אשר צוהו ה'] שהאיר עיניהם. ע"ש. ובפרק כל המנחות דף נ"ט [ע"ב] אמרו 'לא ישים עליה שמן' [ויקרא ה, יא], לא ישים אפילו כל דהו משמע.

תתקנא. שם. דרשו רז"ל בפסוק [בראשית יא, ד] 'ונעשה לנו שם' אין שם אלא עבודה זרה, כמה דאת אמר [שמות כג, יג] 'ושם אלהים אחרים לא תזכירו'. בשוחר טוב מזמור ע"ד. ובפרק חלק [סנהדרין קט ע"א]. ובפרק קמא דמגילה [י ע"ב], אמרו בפסוק [ישעיה יד, כב] 'והכרתי לבבל שם ושאר [ונין]', 'שם', זה הכתב. 'שאר', זה הלשון. 'נין' זה מטבע מלכות.

תתקנב. שמיב. אמרו ז"ל [שמות רבה פרשה יא פיסקא ה] בפסוק [שמות ט, ח] 'וזרקו משה השמימה' עד כסא הכבוד. ופירשו השמים המיוחד, דכתיב [ישעיה סו, א] 'השמים כסאי'.

תתקנג. שמחה. דרשו בפרק ב' דשבת [ל ע"א] בפסוק [מלכים א, ח, טו] 'שמחים וטובי

פורענותם רק שישוכו בתשובה. ואדרבה, מכאן יש ללמוד שהקב"ה אוהב את הרשעים.

תתקמו. שלישי. דרשו רז"ל בפסוק [זכריה יג, ח] 'והשלישית יותר בה' אלו ישראל, שנקראו שלישיין, שהן משולשים כהנים לויים וישראלים, שהם משלושה אבות, שהם מקלסים בג' קדושות, קדוש קדוש קדוש. רבה סוף פרשת ואתחנן [פרשה ב פיסקא לג]. וכן הוא בילקוט ירמיה רמז של"ג.

תתקמח. שלם. תואר לבלתי שוכח תלמודו, כמו שדרשו בפרק ב' דשבת [לג ע"ב] 'ויבא יעקב שלם' [בראשית לג, יח] שלם בתורתו. ופירש רש"י שלא שכח תלמודו. כיוסף כדכתיב ביה [שם מא, נא] 'כי נשני אלהים את כל עמלי'. ובבראשית פרשה מ"ג [פיסקא ו] אמרו 'מלכי צדק מלך שלם' [שם יד, יח] שלם שנוולד מהול.

תתקמט. שלמה. דרשו ז"ל בפסוק [שמות כב, ח] 'על שם על שלמה', שלמה, זו מלכות, כמה דאת אמר [ישעיה ג, ו] 'שמלה לכה קצין תהיה לנו'. רבה נשא פרשה ט' [פיסקא מז] רכ"ט. ובפרשת משפטים פרשה ל"א [פיסקא י] בפסוק [שמות כב, כה] 'אם חבול תחבול שלמת רעך', נראה דכיניו הוא לבית המקדש, שאמרו ז"ל [שם] אם תעברו את המצוות אני ממשכן שני משכנות. ע"ש. ובפרק כ"ב דשבת [קכ ע"א] דרשו 'ובביתי אין לחם ואין שמלה' [ישעיה ג, ז] אין בידי לא מקרא ולא משנה ולא גמרא.

תתקנו. שם. דרשו ז"ל בפסוק [תהלים ג, כג] 'ושם דרך', לשון שומת דרך, דשיים אורחיה סגי שוי. (בגמ' בנדרים) וברכה פרשת צו פרשה ט' [פיסקא ג]. ובפרשת נח דרשו [פרשה כו פיסקא ו] 'מבלי משים לנצח יאבדו' [איוב ד, כ] אין משים אלא דיין, היך מה דאת אמר [שמות כא, א] 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם'. ובפרשת בראשית דרשו [פרשה טו פיסקא ד] בפסוק [בראשית ב, ח] 'וישם [שם] את האדם' עילה אותו, כמה דאת אמר [דברים יז, טו]

ציונים והערות

רכט. מדברי רבינו נראה דשמלה ושלמה חדא הוא, ואולם בספר תאמי צביה במבוא בראש הספר כתב, דשמלה הוא בגד חשוב, ושמו מוכיח שם ליה שהוא לשם ולתפארת, ואילו שלמה הוא בגד בזוי, ושמו מוכיח של מיה כלומר ולא כלום. אך מדברי הגמ' בסנהדרין (קב ע"ב) והוא מתכסה בשלמה חדשה ושניהם לכרם בשדה, מאי בשלמה חדשה, אמר רב נחמן כשלמה חדשה, מה שלמה חדשה אין בה שום דופי, אף תורתו של ירבעם לא היה בה שום דופי. משמע דשלמה הוא לא בגד בזוי.

תתקסב. שנה. כתבו התוס' בפרק הרבית [בבא מציעא] דף [סה ע"א] ד"ה שכירות של שנה זו אינה משתלמת אלא בשנה האחרת, דכתיב [ויקרא כה, ג] 'כשכיר שנה בשנה', דיש חילוק בין כשאומר שנה בשנה, לבין כשאומר שנה שנה, דהיכא דכתיב שנה שנה משמע אותה שנה עצמה, אבל שנה בשנה משמע בשנה האחרת. והא דבכור נאכל בתוך שנתו, אע"ג דכתיב [דברים טו, כ] 'תאכלנו שנה בשנה' התם שאני, דגלי קרא דנאכל תוך שנתו, דכתיב [שמות כב, כט] 'ביום השמיני תתנו לי'.

תתקסג. שנה. דרשו ז"ל [כתובות קיב ע"א] 'וחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים' [במדבר יג, כב], שהיתה חברון מבונה על אחד משבעה של צוען. וכתב הרא"ם [במדבר סג] דמילת שנים דורש כמו שונים. ע"ש ר"ג.

תתקסד. שני. בריש פרק ו' דיומא [סב ע"ב] תנו רבנן 'יקח שני שעירי עזים' [ויקרא טז, ג] מיעוט שעירי שנים, מה תלמוד לומר שני, שיהיו שניהם שוין במראה ובקומה ובדמים ולקחתן כאחד. ע"כ. וצ"ל לפי זה מה שדרשו ז"ל [תורת כהנים פרשת אחרי מות פרשה א] גבי 'ויקחו שני ילדי בני אהרן' [ויקרא י, א] שלא נטלו עצה זה מזה, דלאו מדקאמר שני בני דרשו כן, כלומר מדקאמר שני דמורה על חילוק לבבם זה מזה, דאדרבה לשון שני מורה על היותם ביחוד שניהם, כדאמרינן הכא גבי שני שעירי דלקחתן כאחד. אלא מאיש מחתתו דיין לה, דהוה מצי למימר ויקחו שני בני אהרן מחתותם, ומדכתיב איש מחתתו שמע מינה שלא נטלו עצה זה מזה.

תתקסה. שפע. אין שיסוע אלא ביד, וכן הוא אומר בשמשון [שופטים יד, ו] 'וישסעהו כססע הגדי'. זבחים פרק קדשי קדשים [סה ע"ב].

תתקסו. שער. דרשו ז"ל בפסוק [משלי כב, כב] 'ואל תדכא עני בשער', שלא בשבילך אעצור את השמים שנקראים שער, היך מה דאת

עברו בלא תעשה, שנאמר [במדבר יח, ה] 'ושמרתם את משמרת הקדש', ולשון שמירה אזהרה היא, הא למדת ששמירתו מצות עשה, וכיטול שמירתו מצות לא תעשה. עכ"ל. וצריך לומר דדעת הרמב"ם בהיא דאמרינן בכמה דוכתין השמר דעשה עשה, הוא כדעת רש"י ז"ל דס"ל דמה שקורהו עשה הוא לענין דאין לוקין עליו, אבל לעולם אינו מצות עשה אלא נמנה בלאו, כמ"ש הרא"ם בפרשת תצא [דברים כג, כד] בפסוק 'מוצא שפתיך תשמור' ע"ש דבעלי התוס' חלוקין על רש"י בזה. ובפרק ח' דיומא דף פ"א [ע"א], כתבו התוס' ז"ל [ד"ה השמר], דהיינו דוקא אליבא דריש לקיש, אבל רבי יוחנן אית ליה בפרק הקומץ רבה [מנחות לו ע"ב] השמר דעשה נמי לאו. ואפשר דמשו"ה כתב הרמב"ם דכיטול שמירתו מצות לא תעשה.

זכתב רש"ל ז"ל בביאורו לסמ"ג לאוין מ"ז, מצות לא תכרות להם ברית, ז"ל, והא דאינו עובר הכרות ברית לגוי משום ג' לאוין, משום 'לא תכרות', ומשום 'השמר [לך] פן תכרות' שהם שני לאוין, א' השמר, ב' פן, היינו טעמא משום דכל מקום שנאמר בהדיא אזהרת לאו, השמר פן אינו אלא תוספת אזהרה על הלאו. הביאו הרב בעל כנסת הגדולה בחלק חו"מ סימן ת"ך בהגהת הטור אות י"ג. וכתבו התוס' בעירובין דף צ"ו א' [ד"ה השמר], דאפילו בהשמר דעשה לפעמים הוי לאו ולוקין היכא דבעשה יש ב' דברים האחד קום עשה, כמו בתפילין דאיכא קום והנח תפילין ביום, דילפינן מ'ושמרת את החקה הזאת מימים [ימימה'] [שמות יג, י]. מי שאינו מניח תפילין אינו עובר אלא עשה, דהשמר דעשה עשה. גם יש בתפילין שב ואל תעשה, אל תניח תפילין בלילה, המניחם בלילה לוקה משום דאף דהשמר הוא עשה, מ"מ כיון שבתוך המצוה יש שב ואל תעשה, בחלוקת שב ואל תעשה הוי ההשמר לאו, ולוקין. הביא דבריהם הרב מורי זקני בכלליו. ע"ש [הליכות אלי כללי ההיא סימן רפא].

ציונים והערות

ר"ג. עיין לרבינו לעיל מערכת אות ב' (סימן רי). ולעיל מערכת אות ל' (סימן תקעה) שהביא נמי לימוד זה שחברון מבונה על אחד משבעה בצוען. ר"ד. הנה בפסוק ליתא למילה 'שני', וכן בתורת כהנים. וצ"ע.

ששון, זו מילה, וכן הוא אומר (תהלים קיט, קסב) 'שש אנכי על אמרתך'.

תתקענו. שת. דרשו ז"ל בפסוק [ירמיה ג, יט] 'איך אשיתך בבנים', אשיתך לשון הבדלה הוא, כמה דאת אמר [בראשית ל, מ] 'וישת לו עדרים לבדו'. דבר אחר, לשון שנאה הוא, כמה דאת אמר [שם ג, טו] 'ואיבה אשית'. דבר אחר, לשון חיוב הוא, היך מה דאת אמר [שמות כא, ל] 'אם כופר יושת עליו'. דבר אחר, לשון הפקר הוא, היך מה דאת אמר [ישעיה ה, ו] 'ואשיתהו בתה'. ילקוט ירמיה (סימן ג') [רמז רע]. ובפרק זה בורר [סנהדרין כו ע"ב] דריש פסוק [תהלים יא, ג] 'כי השתות יהרסון' על הצדיקים, דאשכחן צדיקי דאקרו שתות, דכתיב [שמואל א ב, ח] 'כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל'. גם דרשו שתות לשון מחשבה, שמשית האדם בקירות לבו, כמו 'ולא שת לבו גם לזאת' [שמות ז, כג]. גם דרשו השתות על בית המקדש שנקרא שתות על שם אבן השתיה שהיתה שם.

תתקעד. שתיה. כל שתיה שבתורה רביעית. וכתבו התוס' בזבחים דף ק"ט [ע"א] ד"ה ומנחת כהנים וכו', שם בסוף הדבור, דהיינו דוקא בשתיה, אבל דרך אכילה ששרה פתו ביין, שיעורה בכזית.

תתקעה. שתיה. בכל מקום [יומא עו ע"א] אמרינן שתיה בכלל אכילה. וכתבו התוס' בחולין דף ק"כ [ע"א ד"ה לרבות], דהיינו דוקא במילי דשתיה, כגון יין ושמן, אבל לא אמרו בממחה אוכל ושתה'רלו'.

תתקעו. שתל. דרשו בפרק קמא דעבודה זרה [נט ע"א] 'והיה כעץ שתול' [תהלים א, ג] ולא כעץ נטוע. הלומד מרב אחד אינו רואה סימן ברכה. ופירש רש"י ז"ל שתול, משמעותו עקור ממקום אחד

אמר [בראשית כה, יז] 'וזה שער השמים'. ילקוט משלי (כ"ב) [רמז תתקס]. וברבה פרשת (תבא) [נצבים] [פרשה ח פיסקא ג] דרשו בפסוק [משלי כד, ז] 'בשער לא יפתח פיהו' אין שער אלא סנהדרין, כמו שנאמר [דברים כה, ז] 'ועלתה יבמתו השערה'. והוא פשוט בכמה מקומות. ובזוהר פרשת (חיי שרה) [וירא] [דף קג ע"א] דרשו 'נודע בשערים בעלה' [משלי לא, כג], לשון שיעורין. ע"ש.

תתקסו. שקר. דרשו רז"ל 'רשע עושה פעולת שקר' [משלי יא, א] שקר זו ע"ז, כמה דאת אמר [ירמיה י, יד] 'כי שקר נסכו ולא רוח בם'. (בראשית רבה) [תנחומא] פרשת לך לך [סימן טו] ר"ל.

תתקסה. שקל. בפרק יש בכור [בכוורות] שקל האמור בתורה סלעים, בנביאים ליטרין, בכתובין קינטרין. ועיין שם דף נ' [ע"א], וכתב עוד שם, חוץ משקלי עפרון שהם קינטרין, שנאמר [בראשית כג, טז] 'ארבע מאות שקל כסף עובר לסוחר' פרקמטיא נפקת.

תתקסט. שקף. כל השקפה שבמקרא לרעה, חוץ מ'השקיפה ממעון קדשך' [דברים כו, טו], כי גדול כח מתנות עניים שהופך מידת הרוגז למידת הרחמים, כמו שדרשו ז"ל [שמות רבה פרשה מא פיסקא א]. הביא דבריהם רש"י בפסוק [בראשית יח, טז] 'וישקיפו על פני סדום'.

תתקע. שריפה. ענין לשון שריפה הוא כשתצא פעולתו אל אחר, וענין הבערה נופל על האש בעצמו, אפילו לא תצא פעולתו אל אחר. רד"ק שורש בער.

תתקעא. שריד. בפרק י' דחולין [קלג ע"א] דרשו 'רע שריד באהלו' [איוב כ, כו] זה תלמיד רע. ואין שריד אלא תלמיד חכם, שנאמר [יואל ג, ה] [ו'] בשורידים אשר ה' קורא'.

תתקעב. ששון. דרשו ז"ל [מגילה טז ע"ב] 'ליהודים היתה אורה ושמחה וששון' [אסתר ח, טז]

ציונים והערות

רלה. ע"פ דפוס בובר, ובוורשא סימן י"ב.
רלו. עיין עוד לעיל בדברי רבינו מערכת אות א' (סימן פ).

תתקפז. שחט. הוא נגזר מ'חץ שחוט לשונם' [ירמיה ט, ז], לשון משיכה. וכן איתא בספרא [צו פרשה ד] אין לשון שחיטה אלא לשון משיכה, שנאמר [מלכים-א י, טז] 'זהב שחוט'. וכן אמרו בגמ' [חולין ל ע"ב] התיז את הראש בבת אחת פסולה. מנא הני מילי אמר קרא [ירמיה שם] 'חץ שחוט לשונם', כלומר וכן צריך למשוך הסכין על הצואר ולהוליכו ולהביאו.

תתקפא. שושנה. נקראת כן על שם השושנה שהיא בת ששה עלין, והמילה נגזרת מן שש.

תתקפב. שן. קרוי כן לפי שהוא מחודד, מלשון 'חציו שנונים' [ישעיה ה, כח], וכדומה.

ונשתל במקום אחר. נטוע, משמעותו נטוע מעיקרו, ולא זו משם לעולם.

תתקעז. שבר. התבואה וכל מאכל קרוי שבר, על שם שהוא שובר הרעב. והוא מגזרת 'ישברו פראים צמאם' [תהלים קד, יא]. ולזה אמר הכתוב [בראשית מב, יט] 'שבר רעבון בתיכם'.

תתקעה. שבת. יש במדרש [ילקוט ויקרא רמז תרעב] 'מזמור שיר ליום השבת' [תהלים צב, א] יום הוא שמשבת מזיקין מן העולם.

תתקעט. שבט. הראש והמושל קרוי שבט, מפני כי דרך המושל להיות שבט בידו, ובידו שבט מוסר העם.

אות התיזו

תתקפז. תהו. עיין בזה פרשת בראשית שדרשו תהו דא סקילה, ובהו שריפה, וחשך דא הרג, ורוח דא חנק. ע"ש.

תתקפח. תוד. דרשו ז"ל בפרק י' דכלים משנה ח', 'כל אשר בתוכו יטמא' [ויקרא יא, לג] בתוכו ולא תוך תוכו. וכן דרשו [חולין כה ע"א] בפסוק [שם] 'אשר יפול (בתוכו יטמא) [מהם אל תוכו] אל תוכו ולא אל תוך תוכו'.

תתקפט. תוד. כתב הרא"ם בפרשת בראשית [בראשית א, ו], על מה שכתב רש"י בפסוק [בראשית שם] 'יהי רקיע בתוך המים' באמצע המים, וכן תרגם אנקלוס, במציעות מיא, כי לא מפני שמילת תוך מורה על זה כי 'ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים' [שמות יד, כט] אינו באמצע הים. גם אנקלוס תרגמו בגו מיא, ולא תרגמו במציעות כמו שתרגמו פה. אבל מה שפירשו אותו אמצע הוא מיתורא דקרא. וכ"כ בפסוק 'ועץ החיים בתוך הגן' [בראשית ב, ט], ובפרשת קרח [במדבר יז, כא] בפסוק 'ומטה אהרן בתוך מטותם'. וכן העלה הרב מהרימ"ט ז"ל בחלק (או"ה) [אבה"ע] סימן (י"ח) [ח']. ושם העלה דלשון תוך זמן פלוני, לפעמים יובן חוץ מיום ההתחלה וחוץ מיום הסיום, ולפעמים יובן אפילו יום ההתחלה, חוץ מיום הסיום. ע"ש בדבריו

תתקפג. תאות. כתב רש"י בפסוק [בראשית מט, כו] 'עד תאות גבעות עולם' שהוא לשון קצות, כמו 'והתאותם לכם לגבול קדמה' [במדבר לד, ז], 'תתאו לבוא חמת' [שם שם, ח] שהברכות של יעקב גברו עד סוף גבולי גבעות עולם.

תתקפד. תבל. כינוי לישראל, כמו שדרשו ברבה פרשת וירא [פרשה נ'] [פיסקא ג] בפסוק [תהלים ט, ט] 'והוא ישפוט תבל בצדק' הקב"ה אינו דן את ישראל אלא ביום בשעה שהם עסוקים במצוות. ופירש רש"י [במדרש שם] תבל אלו ישראל, שהם מתובלין במצוות דן אותם בשעה שהם עושים צדקות. ובילקוט משלי [רמז תקמג] דרשו בפסוק [משלי ה, לא] 'משחקת בתבל ארצו'. תבל, זו ארץ ישראל שהיא מתובלת מכל הארצות, שאינה חסירה כלום, שנאמר [דברים ח, ט] 'לא תחסר כל בה'.

תתקפה. תבל. כתב הרב בעל מכלל יופי פרשת בראשית [ב, ד] דארץ הוא יותר כולל ממילת תבל, כי תבל כולל כל ארצות הישוב, וארץ כולל המדבר והישוב.

תתקפו. תבל. האמור בעריות [ויקרא כ, יב] שורשו בלל, ולפי שמבלבל זרעו עם מי שאינו ראוי להזדווג עמו קראו תבל. ורז"ל דרשו [נדרים נא ע"א] תבל הוא, אטו תבלין יש בה.

לעכב. וכתבו התוס' בזבחים דף י"ח [ע"א] ד"ה אתיא חוקה וכו', דלאו חד טעמא ניהו דחוקה מג"ש, ותורה ממשמעותו. הביא דבריהם הרב מורי זקני ז"ל בכלליו. [יבין שמועה כללים נוספים סימן תקט].

תתקצו. תושיה. התורה נקראת כן [ישעיה כח, כט] משורש יש, ונקראת כן לפי שהיא נמצאת לעולם, כי כל יש יחסר ויחזור לאין, אבל החכמה והתורה תעמוד בישותה כל הימים. ורז"ל פתרוה [סנהדרין כו ע"ב] בשורש תש, שמתשת כחו של אדם.

תתקצו. תורת חסד. אמרו פרק ד' דסוכה [מט ע"ב] בפסוק [משלי לא, כו] 'ותורת חסד על לשונה', וכי יש תורה של חסד, ויש תורה שאינה של חסד, אלא תורה לשמה זו היא תורה של חסד וכו'. איכא דאמרי תורה ללמדה זו היא תורה של חסד וכו'.

תתקצו. תעודה. התורה נקראת כן, מלשון 'עדות ה' נאמנה' [תהלים יט, ח], שהיא עדות לישראל שקבלו מצותיה עליהם, כמ"ש ארון העדות, ע"ש הלוחות שהיו בתוכו שהן עדות לישראל.

תתקצו. תועפות. אמרו בפרק (ה') [ז'] דגיטין [סח ע"ב] 'כתועפות ראם לו' [במדבר כג, כב], 'תועפות', אלו מלאכי השרת, 'ראם', אלו השדים.

תתקצו. תחת. לשון אחריו, כמו שדרשו בבראשית רבה [פרשה נו פסקא ט] בפסוק [בראשית כב, יג] 'ויעלהו לעולה תחת בנו', אמר אברהם אבינו לפני הקב"ה הוי רואה כאילו הקרבתי את יצחק בני תחלה ואח"כ הקרבתי את האיל אחריו, היך מה דאת אמר [מלכים ב טו, ז] 'וימלוך יותם בנו תחתיו', דהיינו אחריו, שהרי אביו מלך, ג"כ. ובפרק כיסוי הדם [חולין פט ע"א] דרשו תחת לשון הכנעה, שאמרו אין העולם מתקיים אלא בזכות מי שמשים עצמו כמי שאינו, שנאמר [דברים לג, כז] 'ומתחת זרועות עולם'. ועל דרך זה פירש הרד"ק ז"ל [שמואל ב יט, כב] פירוש הכתוב [שם

ז"ל, הנאהבים והנעימים. ועיין בספר בני חיי [או"ח] סימן ל"ב בהגהת הבית יוסף [אות ב], ובמשנה למלך ז"ל פרק ג' מהלכות אישות הלכה י"ד. ולענ"ד עיין בפרק ג' דמסכת תרומות משנה ה'ר"ל.

תתקצו. תואר. דרשו בפרק חלק [סנהדרין צג ע"ב] 'איש תואר' [שמואל א טז, יח] שמראה פנים בהלכה.

תתקצו. תורה. לשון ריבוי, כמו שכתב רש"י ז"ל בפסוק [ויקרא ו, ב] 'זאת תורת העולה', כל תורה לרבות הוא בא. ע"ש.

תתקצו. תורה. כתב הרא"ם בפרשת תולדות יצחק [בראשית כו, ה] בפסוק 'וישמור משמתי מצותי חוקתי תורת' וכו', דאע"ג דדברי סופרים ציוונו ה' לשמוע דבריהם ושלא נסור מהן, כדאמרינן פרק ב' דשבת [כג ע"א] היכן ציוונו בלאו ד'לא תסור' [דברים יז, יא] מ"מ אין דרך הפשט סובל שיקראו תורתו. ומהאי טעמא הניח רש"י דרשת רז"ל שדרשו תורתו אחד דברי תורה ואחד דברי סופרים, לפי שאין הפשט סובל שיקרא תורתו. ואפשר דהיינו טעמא דפליגי תנאי בתורת כהנים בפרשת בחוקתי [פרשתא ב פרק ז פסקא יג] בפסוק [ויקרא כו, מן] 'אלה החוקים והמשפטים והתורות', ז"ל, והתורות זו תורה שבכתב ותורה שבע"פ. רבי עקיבא אומר תורות 'זאת תורת העולה' [ויקרא ו, ב], 'וזאת תורת המנחה' [שם ו, ז], 'זאת תורת החטאת' [שם ו, יח], 'וזאת תורת האשם' [שם ז, א], מלמד שתורות הרבה ניתנו להם לישראל. ע"כ.

תתקצו. תורה. כתב הרא"ם (בפרשת בחוקתי) [במדבר יט, ב] כי המצוות פעם כונו בשם תורה מגזרת הוראה, ופעם נקרא מצוה מגזרת ציווי, ופעם נקרא חוקה מלשון גזירה, כי ציווי הוא גזירתו, ופעם נקרא משפט, 'משפטי ה' אמת' [תהלים יט, י], כי ציווי הוא המשפט ששפט במחשבתו. ע"כ.

תתקצו. תורה. אמרו בפרק קמא דמנחות [יט ע"א] כל מקום שנאמר תורה וחוקה, אינו אלא

ציונים והערות

ר"ז. עיין עוד בדברי רבינו לקמן בחלק לשון חכמים (מערכת אות ת סימן תקיח).

בפסוק [דברי הימים-א כט, יא] 'לך ה' הגדולה וכו' והתפארת', התפארת, זו מתן תורה. וי"א תפארת, זו חמה ולבנה שעמדו לו ליהושע.

תתרה. תירוש. דרשו ז"ל בפסוק [בראשית כז, כח] 'ורוב דגן ותירוש' דגן, זו תלמוד. 'ותירוש', זו הגדה. בראשית רבה תולדות יצחק [פרשה סו פיסקא ג].

תתרה. תרומה. לפעמים הוא מתפרש לשון הפרשה, וכן פירשו המפרשים [מצודת ציון משלי כט, ד] בפסוק [שם] 'ואיש תרומות יהרסנה', ירצה איש תרומות שפורש עצמו מן הדין ואומר עסוק אני, יהרסנה רלח.

תתרו. תשואות. דרשו ז"ל [ילקוט ישעיה רמז תכא] פסוק [שם כב, ב] 'תשואות מלאה', הלשון הזה משמש ג' לשונות. לשון צרות, כמה דאת אמר [איוב לט, ז] 'תשואות נוגש לא ישמע'. לשון רגש, היך מה דאת אמר 'תשואות מליאה'. לשון אפילה, כמה דאת אמר [איוב ל, ג] 'אמש שואה ומשואה'.

תתרו. תמרים. כינוי לגן עדן, כמו שדרשו ז"ל [ספרי דברים פיסקא שז] בפסוק [שם לד, א ג] 'ויראהו ה' את כל הארץ' וכו' 'עיר התמרים', מלמד שהראהו גן עדן וצדיקים מטיילין בו, כמה דאת אמר [תהלים צב, יג] 'צדיק כתמר יפרח'.

תתרה. תוספת. כתבו התוס' פרק ד' דיבמות [נ ע"א ד"ה משלן], עלה דאמרינן בחזקיה [מלכים-ב כ, ו] 'והוספתי על ימין חמש עשרה שנה', משלו הוסיפו לו. כתבו ז"ל וקרי ליה תוספת, לפי שנגזר לפחות על ידי עוון. ושם כתבו, דלא נקרא תוספת שנים שנגזרו לאדם אחד והוסיפו לחבירו מהם, כיון שנגזרו לשום אדם.

'התחת זאת לא יומת שמעי', פירוש בעבור ההכנעה אשר עשה תכפר לו ולא יומת, 'כי קלל משיח ה' [שם].

תתרה. תמיד. כתב רש"י בפסוק [שמות כז, כ] 'להעלות נר תמיד', דאפילו בהפסק קרוי תמיד, כיון שהוי כל לילה ולילה ואפילו בהפסק זמן קצת ימים קרוי תמיד, כמו תמיד האמור בלחם הפנים, שמשבת לשבת הוא. ועיין בתשובת מהר"א ששון [תורת אמת] סימן מ"ח (דף ט' סוף ע"ג), אי לשון תמיד הוי כמו עד עולם, ע"ש.

תתרא. תמים. פירושו בכל מקום שאין בו מום. ולפעמים נדרש לשון שלמות, כמו 'פרה אדומה תמימה' [במדבר יט, ב] שדרשו ז"ל [ספרי במדבר פיסקא קכג] שתהא תמימה באדמימות. ועל דרך זה דרשו רז"ל בריש פרשת נח [בראשית רבה פרשה ל פיסקא ח], כל מי שנאמר בו תמים השלים שנותיו. וכן דרשו [יומא עג ע"ב] בטעם 'את האורים ואת התומים' [שמות כח, ל] אורים שמאירים את דבריהם, תומים שמשלימין את דבריהם. ובגדרים אמרו [לב ע"א] שלא נקרא אברהם תמים [בראשית יז, א] אלא על שם המילה. ותמים הוא כינוי ליצחק, כמו שנאמר [משלי יא, ה] 'צדקת תמים תיישר דרכו', תמים, זה יצחק. בבראשית רבה פרשה ס' [פיסקא יב].

תתרב. תעודה. דרשו ז"ל בפסוק [ישעיה ח, טז] 'צור תעודה חתום תורה בלימודי תעודה, זו תורה שבעל פה. זוהר פרשת אמור דף [צ ע"ב].

תתרג. תפארת. דרשו רז"ל בפרק קמא דמגילה [יב ע"א] בפסוק [אסתר א, ד] 'ואת יקר תפארת גדולתו' שלבש בגדי כהונה, כענין שנאמר [שמות כח, ב] 'ועשית בגדי קדש כו' לכבוד ולתפארת', ובפרק הרואה [ברכות נה ע"א] דרשו

תם ונשלם זה הספר הקדוש

והיתה התחלתו בט"ו באב והשלמתו בט"ז בשבט

לסדר ושם האחד אליעזר כי אלהי אבי בעזרי.

ציונים והערות

רלח. לשון המדרש שמות רבה (פרשה ל פיסקא יג).

